

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE S KIADTA

SZARVAS GÁBOR.

ZOLNAI GYULA dr.
Budapest,
II., Margit-rakpart 56.

XXIV. KÖTET.

BUDAPEST

1895

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

E KÖTETNEK UTOLSÓ HÁROM FÜZETÉT

SIMONYI ZSIGMOND

SZERKESZTETTE.

**A Nyelvtudományi Intézet
Könyvtára**

Leltári szám: F 2441/73

Lelt.
1980.

A MAGYAR NYELVÖR

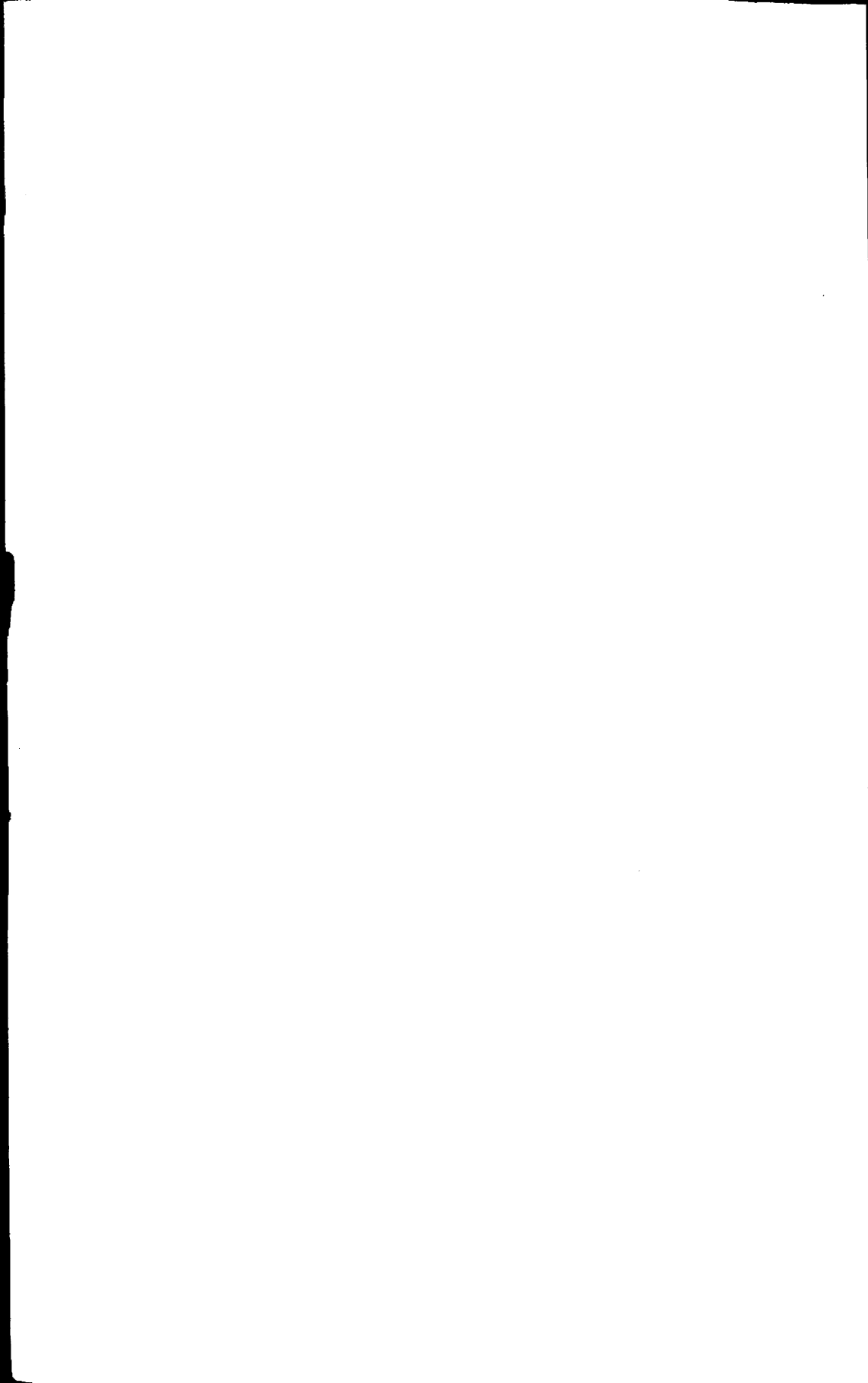
1895. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYÜJTŐI.

Albert János	Klimata Károly
Ásbóth Oszkár	Legányi Gyula
Balassa József	30 Lehr Vilmos
Baloghy Dezső	Melich János
5 Bartha József	Mikó Pál
Barcza József	Molnár Gerő
Bódiss Jusztin	Munkácsi Bernát
Beöthy Zsolt	35 Nagyszigethi Kálmán
Bodonyi Nándor	Németh Ambrus
10 Czeczko Antal	Pápay József
Csapodi István	Prikkel Marián
Csengeri János	Rechnitz Ignác
Demjén Kálmán	40 Simonyi Zsigmond
Déri Gyula	Schäfer Károly
15 Faragó Henrik	Schmidt Győző
Freckay János	Schneider Mátyás
Godár Sándor	Szamosi Gáspár
Halász Ignác	45 Szamota István
Harmath P.	Szarvas Gábor
20 Istvánffy Gyula	Szilasi Móric
Jaksits Lajos	Szinnyey József
Jámbor Tamás	Tóth Béla
Józsa Pál	50 Tóth T. Albin
Kicska Emil	Versényi György
25 Kerekes Lajos	Vikár Béla
Király Károly	Vozári Gyula
Kiss Ignác	Zolnai Gyula.

Magyar Nyelvőr

1895. évi

1. kötet

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
s
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. JANUÁR 15.

I. füzet.

HAZAFIASKODÁS A TUDOMÁNYBAN.

Vegyünk egy tisztán mutató tükröt a kezünkbe s nézzünk bele kissé huzamosabb ideig, hogy jól szemügyre vegyük s mélyen emlékezetünkbe vessük, a mit láttunk benne, hű képmásunkat!

Itt áll szemem előtt íróasztalom párkányán több rokonának társaságában egy komoly, szakavatott, lelkismeretes tudósnak komoly, szakavatottsággal írt, lelkismeretes gonddal készült munkája: „Dictionnaire d'étymologie daco-romane par A. de Cihac” — azaz: Származtató dákó-román (oláh) szótár. A mű két részből áll. Az első rész az oláh nyelv eredeti szókincsét foglalja magában; a második a benne meghonosult vendégszók kimutatásával foglalkozik. S az eredmény, a melyet kutatásával elért, az, hogy az oláh nyelvnek összes szókincse közül csupán egy ötödrész latin, négy ötödrész pedig idegen. Ez utóbbiak közül nevezetesen a szláv-ságra esik közel 3000, a magyarra valamivel több mint 500, a törökre 800, az újjörögre 690, az albánra 40. Hogy helyel-közzel tévedhetett s valóban tévedett is, azt ily széles körű ismeretet föl-tételező műnél — nem is számítva a mindnyájunkkal közös errare humanum-ot, előre is föl kell tennünk s épen nincs mit rajta csodálkoznunk; de a tudományos kutatóban megkövetelt tárgyiasságot, részrehajlatlanságot s tisztán az igazság földerítésére irányzott törekvést el nem vitathatni tőle. S a szerző e dolgozatának közrebocsátásával csak hazafiúi kötelességét teljesítette s vele nemzetét magának teljes mértékben lekötölte s őszinte háláját méltán megérdemelte. S mi volt érte a nemzet hálája? „Meglakolt a nyílt, szabad szóért. A közvélemény a renegát szegyenbélyegét sütötte homlokára. Maniu a bukaresti akadémia 1883. évi annaleseiben odahelyezi őt az oláh nyelv latinságának ellenségei közé. Végtelei a fájdalom, a melyet Cihac műve olvasásakor érzett; fáj neki, hogy ez az ember oláh, a kit az oláhok keblükön neveltek és tápláltak; kezét fog Hunfalvyval, a ki dicsőséget keres abban, hogy

az oláhok történetét meghamisítsa. Méltó tanítványa is neki Cihac. Hasdeu hasonlóképen fölháborodik rajta, hogy Cihac olyasmit vakmerősködött állítani, hogy az oláh nyelv idegen elemei sokkalta túlszárnyalják az eredeti latint' (Nyr. XVI.158).

Ugyanily bánásmódban és méltatásban részesült s hasonló elismerést és köszönetet aratott fiatal oláh hazánkfia, Alexics György is. Az ő büne még nagyobb, még rettentőbb. Cihac ugyanis, a ki nyelvünket nem ismerte s csakis szótár segítségével végezte kutatását, nagy számú magyar szót, különösen azokat, a melyek a hazánkbeli oláhoknál járatosak, nem vett föl a sorozatba. Alexics azt a hallatlan vakmerőséget követte el, hogy e hiányokat kipótolva a magyarból az oláhba átkerült szók számát ezerre szaporította. Meg is lakolt eléggé érette: az egész oláh közvélemény fölháborodva ellene zúdult s bőven kijutott neki a 'hitehagyott, nemzete-tagadó, hazaáruló' s hasonló címekből.

A megátalkodott vonakodás, mely semmi áron nem akarja elismerni, hogy idegen elemek tolakodva be a nyelvbe, teljesen meggyökereztek benne, s a szertelen erőlködés, mely a jövevényszókat eredeti birtoknak iparkodik föltüntetni, két forrásra vezethető vissza. Az egyik a tudatlanság, a másik a nemzeti hiúság. A kettő sok esetben karöltve jár egymással; a különbség köztük mégis az, hogy az előbbi többnyire jóhiszemben cselekszik, míg az utóbbi azt is, a mit tisztán, világosan lát, a legvakmerőbben letagadja. Annak megítélésére ugyanis, hogy egyik-másik szó melyik szomszéd néptől vándorolt át a nyelvbe, több esetben szakavatottság se szükséges; elég, ha valakinek annyi gramatikai képzettsége van, a mennyivel a középiskolából az életbe kilépett, s ha az illető nyelvet, a mely kölcsön adta a szót, teljesen érti és beszél. Tegyük föl, hogy egy ilyen fokú műveltséget szerzett magyar hazánkfia, a ki teljességgel járatlan az oláh nyelvben, két oláh embert hall egymással társalogni; ha kissé nagyobb figyelemmel kíséri beszédjüket s különben hallása is elég éles, egyik-másik szó bizonyára föl fog tűnni neki mint olyan, a mely eléggé ismeretes előtte. Megüti például a fülét egyszer ez a szó: *birău*, mászor ez: *făgădău*; majd meg emez: *hălistău*; aztán megkérdezi, hogy mi jelentésük van az oláh nyelvben e szavaknak, s ha fölvilágosítják, hogy *birău* = richter, *făgădău* = gasthof, *hălistău* = fischteich: nem csak rá ismer bennük a magyar *bíró*, *fogadó*, *halastó* szavakra, hanem egész biztosan és határozottan ki is fogja jelenteni, hogy ezek elvitázhatatlan eredeti birtokai a

magyar nyelvnek, mert nem csak alapszavuk: *bir*, *fog*, *hal*, hanem egy sereg származékuk is föllelhető a mi nyelvünkben: *birkozik*, *birodalom*, *birtok*; *fogad*, *fogdos*, *foglal*, *fogoly*, *fogság*; *halas*, *halász*. Az oláh nyelvtudósok azonban, noha e tényekről világos és kétségtelen tudomásuk volt, a szemmel látható előtt behúnyták szemüket s a nyílt igazságot letagadva, elkalandoztak földrészünk minden tájára s hihetetlen agyafurtsággal innen is onnan is előhalásztak s rokonaként odaállítottak egy oly szót, a mely alakjára is, jelentésére is úgy hasonlított hozzá, mint a köcsög a magastetejű kalaphoz. A LexB. például a *biräu*-t egynek állítja az olasz *birro*: poroszló szóval. A *fügädäu* pedig egytestvér, ehhez nem fér semmi kétség, a spanyol *bodogon*: szatócsbolt szóval. És a *hălistău*? Ez is világos, semmi más, mint összetétel a görög ἄλς: tenger és σταῶ: áll szavakból. Legnevezetesebb pedig a dologban, a mire az egészséges emberi elme szinte megdöbbenve áll meg, hogy az oláh *biräu* után nyomban ki van téve magyar egyértékese is: *biró*; szintűgy a *fügädäu* után *fogadó* s a *hălistău* után *halastó*.

S a mely álláspontra helyezkedtek a régiebbek, a 'Budai Szótár' szerkesztői, ugyanarra állottak s ugyanezt tartják elfoglalva utódaik is, a bukaresti akadémia tudósai élükön Hasdeuval, az 'Etymologicum Magnum' hírneves szerkesztőjével. S ha keressük az okot, a mely egész a netovábbig hágó merészséggel letagadtatja velük a nyílt igazságot, azt találjuk, hogy ez nem egyéb, mint a nemzeti hiúság, a mely nem tűrheti meg magán azt a szégyenfoltot s még a gondolatára is föllázad annak, hogy a Brutusok, Scipiók és Gracchusok dicső unokái egy oly barbár néptől, minő a magyar, kölcsönöztek volna át műveltségi cikkeket.

Tekintsünk most bele a tükörbe s nézzük, visszaadja-e hiven, vonásról vonásra a mi ábrázatunkat.

A 'Szózat' lelkes írója a 'Tudományos Gyűjtemény' 1828. évfolyamának II. kötetében hazafias méltatlankodásának e szavakkal ad kifejezést: 'Vannak, a kik gyávaságból-e vagy bűnből? csak azért keresik össze nyelvünkben az idegenekkel is rokon szavakat, hogy ott ne rokonságot találjanak, hanem hogy a hasonló szavakat minden irgalom és meggondolás nélkül tőlünk elpöröljék. Gyávaság és áskálódás bűne ez, ha így okoskodnak, hogy a hódító magyar bejöttkor bárdolatlansága miatt alig tudott isten-adta fejénél lábánál egyebet megnevezni. Mért akarják magokat épen azok őseink tanítóivá tenni, kikről Álmos bejöttkor

böles Leo azt írja, hogy csak kölest ettek, s a földművelés egyéb ágazatait nem értették? (45. l.)

E szavak azonkívül, hogy általában mind azok ellen vannak irányozva, a kik a nyelvünkben járatos idegen elemek kimutatásával foglalkoztak, különösen és kiválóan azokat támadják meg, a kik több szóról azt ügyekeztek bebizonyítani, hogy azok a szlávshóól kerültek át hozzánk. Ezek közé tartoznak a többek közt például ezek is: *mészáros, göröncsér, takács, kovács, kalapács*. Tegyük föl ismét, hogy valamely szerb ember, a ki nyelvünket egyáltalában nem érti, többeket magyarul hall társalogni s a most említett szavak ütődnek fülebe, ő épen úgy elvitázhatatlan sajátjára ismer ezekben, valamint a magyar kétségtelen sajátjának ismerte föl az oláhban meglepedett *birău, făgădău, hălistău* szavakat; mert az ő nyelvében nem csak ezek és más származékok, hanem alapszavuk is megvan. Így a *mesar*: *fleischer* mellett szerte járatos az alapszó *meso*: *fleisch* is. Hasonlóképen ismereteseek a szerb ember előtt nem csak a *grnčar*: *töpfer*, hanem a *grnac, grne*: *topf* szavak is. Szintúgy rá ismert a magyar *takács*-ot hallva az ő *tikač*: *weber* szavára, s tudja jól azt is, hogy ez az ő birtoka, mert ezen kívül járatosak még nyelvében a *tkati*: *weben* ige s a *tkanje*: *das gewebe* névszó is. Végre a *kovács* és *kalapács* szóra nézve sincs semmi kétsége, hogy ezek ne volnának az ő sajátjai: hisz *kovač*: *schmied* mellett épen oly közönséges a *kovati*: *schmieden* ige és *nakov*: *amboss* névszó; úgy szinte a *klepac, klepač*: *hammer* mellett a *klepati*: *schlagen* ige s a *klepalo*: *läutebret, bretglocke* in den serbischen klöstern névszó.

A nyelvészköltő azonban mintegy föntebbi méltatlankodásának igazolásául e szavak szlávshóát el nem ismerve s elvitatva eredeti magyar voltukat bizonyíttatja, de oly szembeötlő erőlködéssel és mindenféle képtelenségnek összehalmozásával, hogy szinte szánsalmat érez az ember kinos vergődésén. Ezen szó: *ár*, úgymond, jelent mindenféle árost, a ki valamelly művet, vagy foglalatosságot ár-ért, fizetésért teszen s így által vive némellyekben hivatalt is jelent. Innen származtak: *mész-ár-os* (*hús* a régi nyelvben *mész* lehetett). *Gerencs-ár* (most *gölöncs-ér*; de *göröncs* vagy *göröngy* még szokásban van s megkeményedett sarat jelent). — *Ács*: *faber*. Innen vannak: *tak-ács, ko-ács*, vagy *koh-ács, kovács*; a gyökörek tehát *tak, koh*, innen: *tak-ar, koh-ol*. *Kalapács* nem *ács*, hanem az *ecs* (*öcs*) szóképzőt bírja, illy változás szerént: *kalap-ecs, kalap-acs, kalapács*.

A mint látjuk, nagyon könnyű szerrel s szinte játszva vannak megfejtve a *mész* = *hús-dros*, *göröncs-dros*, *takaró-müves*, *koh-müves*; de a mire bizonyára hallgatói is a legkiváncsiabbak voltak, arról elfeledett beszámolni, hogy válhatott a *kalap* a *'hammer'* alapszavává.

Így homályosítja el a tiszta látást a szív szavának hódoló hazafiaskodás s mondat oly vaskos tökéletlenségeket, a melyeknek hallattára szégyenkezve fordul félre a józan ítélet.

A vád általánosságában időközben is többször, de leg-erősebben s leghathatósabban mintegy félszázad múlva ismétlődött, s a kinek ajkáról elhangzott, nem kisebb ember volt, mint ő, irodalmunk büszkesége, Arany János. A Nyelvőr VII. kötetének 409. lapján ezeket mondja: „Simonyi cikkében a német szövegek magyarosításáról feltűnik az animosítás, hogy nem könnyen elemezhető szavainkból néhányat idegennek bizonyítson. Mint Horváth István iskolája minden idegent magyarra, úgy mi minden kiéssé kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban e kitagadással! Bemutatok egy-kettőt azok közül a „nem könnyen elemezhető s kétes“ szavaink közül, a melyekre, mint költőnk állítja, nyelvészeink erőszakosan rá akarják sütni az idegenség bélyegét, de a melyeket ő eredeti terméknek tart.

„A *pendely*-nél, melynek etymológiáját, megvallom, nem tudom, Simonyi oda veti: „magyarországi németeknél *bendelhemd*“. Mit bizonyít ez? Hogy németből vettük, ott tehát *bendel*? Nem az, hogy a német nő különböztetésül a maga hosszú ingétől teszi a *hemd* elébe a magyarból tanult nevet?“ Ha e szavaival: „etymológiáját nem tudom“, Arany azt érti, hogy nyelvünkől elemezhetetlen, akkor teljesen igaza van; mert ha csak a *pend-ít*, *pend-ül* szavakkal rokonítani nem akarjuk, a magyarban etimonjára nem találunk. Másképp áll a dolog azonban a némettel. Abban egészen világos az etimológiája: „*band*: fascia, taenia, ligamen“ (Grimm) s kicsinyítő képzővel: „*bändel*, *bendel*: fasciola, vitta“ (uo.). Hogy csakugyan a ném. *bendel-hemd*, vagyis inkább a dialektikus *pendel-hemd* volt e szavunknak eredeti példaképe, bizonyítja a német kitételnek hí fordítása, a melyet MA. szótára ekként ad vissza a magyarban: „pentelyes ing“. PPB. pedig németül ezt csatolja hozzá: „hemd mit einem pendel. A kitagadásban tehát nincs „animosítás“, hanem igenis van abban, hogy „a német nő különböztetésül a maga hosszú ingétől teszi a *hemd* elébe a magyarból tanult nevet“.

Nézzünk egy másikat : „*Köcze*. Ez is német szó, bár *el* végét elvesztette: gondolom a *kittel*, a mi bakanyelven *kitli*. Tehát *köcze* = *kitli*. Miért? A *kitli* vászon vagy efféle vékony haczuka, a *köcze* pedig ujjatlan bőrködmön. Nem természetesb, hogy a *köcze* a *ködmön* kicsinyítője? Mikor először olvastuk e különös nyelvészkedést, alig tehetünk egyebet, mint hogy egy csendes mosollyal fogadva a nagy név iránti kimélethől lemondjunk az Otrókócsira emlékeztető fejtegetés boncolgatásáról; most azonban, minthogy egyenest föl vagyunk híva rá, kénytelenek vagyunk ezt az etimologizálást egész gyarlóságában föltüntetni.

A *kittel*, mondja nyelvész-költőnk, *v á s z o n* hacuka, a *köce* pedig ujjatlan *b ő r* ködmön; minthogy tehát más öltöződkarab az egyik s más a másik, világos, hogy a kettő nem lehet ugyanegy szó. Ennek az okoskodásnak alapján nem lehetne egy a magy. *csuha*: *kut te s a* tör. *čoha*: *tu ch*; valamint semmi közük nem volna egymással a következőknek: magy. *zeke*: kriegesischer rock és lat. *sagum*: *ma n tel*; magy. *suba*: *pe lz* és ném. *schübe*: *we i ber rock* sat. „Nem természetesb, teszi aztán hozzá, hogy a *köcze* a *ködmön* kicsinyítője? Sajnáljuk, hogy a költő nem mutatta ki a *köce* ez alakulásának egész lefolyását, hadd tudnók mi is, hogy állott elő e szavunk a *ködmön*-ből. Valószínűen így képzelte magának a formálódás lefolyását: A *ködmön*-ből először is levált a tartalmatlan *mön* szótag s az épen maradt *köd* részhez hozzáfüggedt a *der-ce*, *kelep-ce*, *gerli-ce*, *szelen-ce* sat. szókban világosan mutatkozó *ce* képző: *köd-ce* s ebből elsőbben *köcce*, s meg rövidülve *köce* lett. Ez ugyan merésznek is fölötte merész megépítése a szónak, de hát ezen nem igen aggóskodik a maga dolgát lelkes hévvel végző hazafiaskodás, a mikor egy üldözőbe vett szót megmenthet a kiközösítéstől s különösen ha ugyanez alkalommal még egy másikat is, a *ködmön*-t, elhódíthatja eredeti birtokosától, a töröktől.

A magy. *kecel* (*köce*) = ném. *kittel* egybevetésre különben meg kell jegyeznem, hogy azt ma már bizonyára Simonyi se tartja megállhatónak. A szó nem német, hanem latin jövevény, a lat. *casula* szónak a képmássa (l. Nyr. XI.193).

Még egy harmadik szófejtést. Az 1629-iki Nomenclaturának következő adata: „*suarc*: *supparum*, *schurz*“, továbbá a szerte ismert *fuvar* szavunk, a mely szemmeláthatólag a ném. *fuhr*-nak a képmássa, világos ujjmutatás volt arra nézve, hogy *kudarc* szavunk, a mely *kuvarc*, *kuharc* alakokban is járatos volt, hasonlóképen

német eredetű s ugyanegynek kell lenni a ném. *kurc* szóval. E következtetés helyességét egészen kétségtelenné tette Heltainak imez adata: „Mikoron Mátyás király megértötte, hogy olyan *kor-tz a t* vallott volna“ (Krón. 130). A *kurc* ← *kudarc* fokozatos fejlődése a régi irodalmi használatból szintén egész világosan áll előttünk: *koarc* (Csúzi: Síp. 395. 613), *kuarc* (Zvon: PázmP. 299. Liszti: Márs 13. Kónyi: HRom. 19), *kuvarc* (Gyöngy: MV. 19), *kuharc* (Szentiv: Verseng. 336), *kudarc* (Bal: CsIsk. 167. Fal: NA. 330). Ez a származtatás azonban világossága ellenére sem elégitette ki Arany Jánost; ő semmikép se tudott belenyugodni abba, hogy ez a szó német jövevény. „Lassabban a kitagadással!“ S eredeti magyar voltát ekként bizonyítja be. „A *kuharcz* mellett van egy más szavunk is: *kuhi*, mely épen azt az *o r c z a* piritó erkölcsi gyalázatot jelenti, a mit a *kuharcz*. Én e *kuhi* szóban velem rejleni a *kuharcz* első tagját; tehát *kuharcz* összetétel s összerántás volna ebből: *kuhi arcz*. Sőt gyanitni merem, hogy a *kuh* semmi egyéb hangutánzónál, s jelenti a kutya *u*-gátását, s ebből *tya*, *csa*, *cza* kicsinyítővel tovább képezve lett: *ku-tya*. E szerint *kuhi arcz*, *kuharcz* annyi volna mint *k u t y a a r c z*‘.

Ebből kétségtelenné válik, hogy nem csak a *kudarc*, hanem a *kutya* is eredeti magyar szó; valamint bizonyos az is, hogy bárha a *kutya* félszázaddal később tűnik föl irodalmunkban mint a *kudarc*, mégis ez utóbbi származott az előbbiből, vagyis hogy a fiú az apának a szülője. Különben ez a *kutyaarc* második s csak kissé átjavított kiadása annak a magyarázatnak, a mely Szirmay „Hungaria in parabolis“ című művében olvasható. (Lásd alább 30 l.) Az egyik is másik is a leghamisítatlanabb délibabos nyelvészet a színe-javából való.

S ezzel áttérek a harmadszori, legújabb vádra, a mely tulajdonképi oka mostani fölszólalásomnak. A vádló ez esetben is, mint az előbbieken, költő. Az ismételt vádnak fontosságát és súlyát különösen két mozzanat teszi nyomóssá. Az egyik, hogy a kinek ajkáról elhangzott, maga az Akadémia aleluőke, Szász Károly; a másik, hogy a vád legeslegújabbán, az Akadémia utolsó nagygyűlésén, az akadémiai tagok s a nagy közönség színe-java jelenlétében volt elmondva. Hangzott pedig imígyen: „Nincs nyelv, mely a más nyelvekkel való érintkezés által idegen elemeket ne vett volna magába. Ne ütdjünk meg azért, ha nyelvtudásaink mintegy t ű n-tető előszeretettel látszanak azon buzgólkodni, hogy nyelvünk mai élő és áthasonult s tulajdonunkká vált szó-

kincseiből minél több szóról mutassák ki, hogy idegen eredetű. Nem hibáztathatjuk az ezek földerítésére irányzott fáradságot nyelvtudósaink egyik iskolájában. De ne annak a bizonyítása legyen e törekvés célja, mintha magyar nyelvünk csak idegen ragadományok szervetlen halmaza volna. Az idegen eredetű szavak után való hajsza — mert úgy látszik, hogy kétes esetben, hogy melyik vette a másiktól, tudósaink már előre behizonyítottanak veszik, hogy a magyar az idegentől s nem ez attól, sőt ha hasonlatosság van, fel sem teszik a lehetőséget, hogy egyik sem a másiktól — legalább is túlhajtott és felesleges.

Ez a helyes alaptételekből kiinduló, de a végén oldalra csavarodó okoskodás, bár kissé elburkoltan s egy csomó szóvirággal fölcicomázva, velejében ismétli az elődöktől hangoztatott feddő szót: Lassabban a kitagadással!

Azt mondja, 'nincs nyelv, mely a más nyelvekkel való érintkezés által idegen elemeket ne vett volna magába'; ebből következik, a mit azonban okosan elhallgat, hogy minél szorosabb, minél hosszabban tartó ez az érintkezés, az idegen hatás annál erősebb; a hol pedig, mint hazánkban, más-más nyelvet beszélő népek laknak nemcsak egymás szomszédságában, hanem akár-hány esetben ugyanazon egy helyen, sőt sokszorta összeházasodva családot is alkotnak, ez az egymásra hatás csak fokozódik, s az idegen elemek száma megkétszereződik. A magyar nyelvben tehát a vele szomszédos olasz, török és oláh nép nyelvéből megtelepedett elemeken kívül különösen nagy számra kell rúgnia a köztünk századok hosszú során át együtt élő s velünk lakó szlávok és németek nyelvéből átkerült szavaknak. A jövevényszók fontossága egyéb, de főleg műveltségtörténeti szempontból általánosan el van ismerve; a nyelvtudomány tehát csak szoros kötelességét teljesíti — a feddő szózat szerint 'nem lehet hibáztatni a törekvést' — midőn ezeket, bármi nagy számot tesznek is, az eredeti szókincstől különválasztva egész teljességükben egybegyűjti. Mikor azonban a hazai nyelvészet e föladatának minden legapróbb részletében lelkesmeretesen eleget tesz, azzal vádolják, 'e törekvése oda irányul, hogy behizonyítsa, mintha magyar nyelvünk csak idegen ragadományok szervetlen halmaza volna'.

Foglalkoznunk kell egy kissé ezzel a 'nyelvünk idegen ragadományok szervetlen halmazával'.

Ha a feddő szózat írójához ezzel a kérdéssel fordulnék:

Idegennek tartja-e ő a következő szokat: *herceg, őbester, obsitos, pék, furmányos, ráma, perec*; továbbá ezeket: *óra, ostya, áristom, lilíom, golyóbis, garádics* sat: bizonyára azt válaszolná: Ki kétkednek ezen? Hisz minden művelt magyar ember tudja, hogy például az *obsitos* a ném. *abschied*, a *furmányos* pedig a *fuhrmann* szónak magyarosított melléknévi alakja, így a *pék* = *beck*, a *perec* = *bretze*; szintoly világosak a latin szók is: *hora, hostia, arrestum, globus* sat. Ha meg tovább kérdezném: Hát ezekről mi a véleménye; idegeneknek tartja-e a következőket: *szakács, zárándok, csúcsa, mérce, beszéd, ösztön*; vagy ezeket: *bálmos, fityúr, fattyú, kópé, mokány, pulya* sat: meg vagyok győződve, nem hogy igennel felelne, hanem a legtöbbjét határozottan eredeti magyar szóknak állítaná. Idegen voltuknak el nem ismerése két okra vezethető vissza. Az egyik a szláv és oláh nyelvekben való tájékozatlanság, a melyekből az illető szavak átszármaztak hozzánk; a másik, az igazi ok pedig, a mely nincs ugyan egyenesen kimondva, de a mely elég gyakran fölhangzott s még ma is fölhangzik s a melynek két költő-elődje nyílt szavakkal kifejezést is adott, abban a hal föl fogásban rejlik, hogy szégyenletes dolog volna még csak föltenni is, hogy a műveltség dolgában sokkal előrehaladottabb magyar nép a nála műveletlenebb tót és oláh népre szorult volna s egyiktől is másiktól is ezer számra rúgó műveltségi cikket kényszerült volna átvenni. S ez adja meg igaz értelmét a fentebb idézett nyelvünk idegen ragományok halmaza' szavaknak. S itt mintegy magától tolul ajkunkra a kérdés: Miként eggyeztethető össze ezzel a fölháborodásról tanúskodó nyilatkozattal a fölolvásnak következő helye: 'Ha az angol nem szégyenli a legkülönbözőbb forrásokból eredt nyelvét, a magyarnak sincs oka azt szégyenleni'?

Érdekes még az a kijelentés vagy inkább hazafiúi figyelmeztetés, a melyet e megengedés előrebocsátása után csatol: 'Nem hibáztathatjuk az idegen szók földerítésére irányzott fáradságot nyelvtudósaink részéről', hogy tudniillik 'az idegen eredetű szavak után való hajsza legalább is túl hajtott és felesleges'.

Más szóval: Keress, fürkéssz, kutass — de módjával! Légy szorgalmas, munkálkodjál, serénykedjél! — de ne nagyon!

Sulyos pontja a vádnak, még pedig kiválóan sulyos a következő: 'Úgy látszik, hogy kétes esetben, hogy melyik nyelv vette a másiktól a szót, tudósaink már előre bebizonyítottanak veszik, hogy a magyar az idegentől s nem ez attól, sőt ha hasonlatosság van, fel sem teszik a lehetőséget, hogy egyik sem a másiktól'.

Adjunk a maga tudományában ügyes-jártas paleografusnak a kezébe egy kéziratot azzal a kéréssel, mondja meg nekünk, abból a korból való-e a kézirat, a melynek évszámát viseli, s ő több jelnek egybevetéséből, sőt néha egyből is meg tudja mondani, hogy az illető kézirat hamisítvány. Így a szakértő nyelvésznek is készletben több ismertető jel áll rendelkezésére, a melyekből kevés kivétellel egész határozottan és biztosan előre is megállapíthatja egy és más szónak idegen voltát. Ilyen ismertető-jelek a következők: a) Ha a szó nyelvünkől nem elemezhető, vagy ha elemezhető is, visszás és fonák értelmet ad, pl. *kan-dalló, pap-lan, szu-szék*; b) magukon viselik legtöbb esetben az idegenség bélyegét oly vegyeshangú szók, a melyeknek egyik tagjában (e) *ë* hang vagyon, pl. *betyár, dësza. ësztërgályos. kôtër, maltër*; c) az oly tárgyak, intézmények és szokások nevezetei, a melyeket őshazájukban nem ismerhettek, pl. *oroszlán, teve, szőlő, bor, buza, rizs, pápa, püspök, király, báró, karácsony, monostor*; végre d) általában a nagyszámú műveltségi szavaknak legnagyobb része.

Azt hiszem, ezeket alig jutna valakinek eszébe, hogy az úgynevezett kétes eredetű szavak sorába helyezze. Melyek is hát azok a kétes eredetűek? Talán a magy. *almáriom* és lat. *armarium*; vagy a magy. *piac* és olasz *piazza*; avagy a magy. *törköly* és a ném. *torkel*? Alig gondolnám, hogy ezekre s hozzájuk hasonlókra nézve a leghazafiaszkodóbb magyarnak is kétsége volna, hogy melyiket tartsa a két nyelv közül kölcsönadónak s melyiket a kölcsönnevőnek; de ha már ily egybevetéseket lát maga előtt a hazafiaszkodás, hogy például a magy. *csolnak* és *céklu* a szláv *čolnek* és *čevkla* képmásai; továbbá hogy a magyar *fityúr* és *cimbora* nem más, mint az oláh *fečor* és *simbră*: erre már előáll a korholással, hogy nyelvészeink ily kétes esetben is előre bebizonyítotttnak veszik, hogy a magyar vette e szókat a szláv-tól és oláhtól s nem megfordítva. Természetes, hogy ezek azért 'kétes esetek', mert a magyarral a szláv és oláh nyelv áll szemben, nem pedig a művelt nyugati nyelvek valamelyike.

Különben nem is úgy áll egészen a dolog, a mint a vád magával és másokkal is el iparkodik hitetni. Az eset ugyanis csakis az ő szemében kétes: a ki ellenben belelát a kérdés velejébe, az előtt nagyon is világos és bizonyos. A *csolnak* például, akárhogy forgatjuk, a magyarban elemezhetetlen szó; a szlávságban ellenben nagyobbbrészt alapszavában él: ószl. *člъnъ*: k a h n. úszl. *čoln*, s kicsinyítő képzővel: *čolnek*. A *céklu* is kétes lehet a tájé-

kozatlanok szemében, s ellenvethetik, miért kellett épen a magyar-
nak az úszl. és szerb cvekla szót átvenni s nem megfordítva.
Erre is egyszerű és világos a válasz. Az ó-szlovén ugyanis e szót
svetla alakban a görögből vette át: úgör. σεῦλον. Hogy a ma-
gyarba egyenest nem kerülhetett a görögből, azt két erős ok is
bizonyítja. Az egyik, hogy e két nép közt közelebbi érintkezés
ki nem mutatható; a másik pedig, hogy nyelvünk a görög-latin
szavakat nominativusi alakjukban szokta átvenni, pl. *cymbalum* :
cimbalom, *salpetrum* : *salétrom*, *petroselinum* : *petrezselyem* sat. Az
árja nyelvek azonban, s velük a szláv is, nem a nominativusi,
hanem a tőalakot veszik által. A *fityúr* első tekintetre ugyan az
ifjú, tájejtéssel *iftyúr* hangátvetéses alakjának tűnik föl, de
szokottabban *ficsúr* formában járatos; hogy pedig ezt írónk is
oláh szónak tartották, bizonyítják a következő példák: 'Egy more,
egy oláh fitsor, egy cigány gyermek' (GKat: Válts. II.19).
'A fitsur fátáját vezeti kezénél' (Orczy: KöltSz. 165). Végre
hogy a *cimbora* is az oláhból jött át a magyarba, s nem meg-
fordítva, az is kétségtelen. Az oláh *simbră* : 'societas, commercium'
ugyanis nem eredeti, hanem szintén vendégszó, ugyanaz, a mi a
gör. többes σύμβολα. A már említett azon okon kívül, hogy a
magyarnak a göröggel nem volt közelebbi érintkezése, eldönti a
kérdést ama másik mozzanat, hogy az *l : r* hangváltozás csakis az
oláhból magyarázható meg; nála van meg ugyanis az a hajlam,
hogy az *l* hangot *r*-re szokta változtatni (vö. lat. *fetiöl(us)* : ol.
fečor, magy. *polgár* : ol. *pārgar*, magy. *csikhal* : ol. *čicarj* sat.).

Valóban csudálatos s szinte érthetetlen az a borzongás és
idegenkedés, a mellyel épen tanult embereink s köztük első sorban
költőink a nyelvünkbe átkerült s polgárjogot nyert vendégszónak
kimutatását kísérik és fogadják. Nem tudják vagy nem akarják
megérteni s átlátni, mily fontos és nagyjelentőségű tényezők a
jövevény szók minden nép műveltsége történetének megállapításában.

- Csakis a nyelvben megtelepedett idegen szók fáklyavilágánál szem-
lélhetjük tisztán műveltségünk kezdetét és fokozatos fejlődését;
aztán az ő vallomásaik nem egy esetben a történeti adatoknál
is hitelesebb bizonyítékot szolgáltatnak vitás kérdések eldöntésében.
Elégge ismeretes például az oláh történetíróknak ama világgá kúr-
tölt állítása, hogy ők a Traján légioinak maradékai, a kik a sok-
szoros viszontagságok ellenére is állandóan és szakadatlanul meg-
maradtak hazáinknak azon részeiben, a melyekben manapság is
lakoznak. Ha ez állítást ténynek fogadjuk el, annak szükségképi

következménye volna, hogy az oláh nyelv hatásának legalább is
 oly erős nyomaival kellene találkozoznunk nyelvünkben, mint a
 melyet reá a szláv gyakorolt. S mit bizonyít a tapasztalat? Azt,
 hogy míg a szlávság ezernél jóval nagyobb számmal gazdagította
 nyelvünket, a melyek széles e hazában közszájon forognak, addig
 az oláhból átkerültek alig rúgnak 350-re s ezek is csupán hazánk-
 nak egy csekély területén, a székelység egyes vidékein élnek,
 egészen új kölcsönvételek s nagyobbára nem is tartoznak a kul-
 turális szavak sorába s alig van köztük négy-öt olyan, a mely a
 Királyhágón innen is többé-kevésbbé el van terjedve; ezek a *cim-
 bora, fattyú, mokány, ficsúr és pulya*.

A jövevényszók ellen való idegenkedés és védekezés ama
 balvéleményre és helytelen fölfogásra vezethető vissza, hogy el-
 ismerésük annak nyílt bevallása volna, hogy őseink, midőn e hazá-
 ban megtelepedtek, hárdolatlan s a műveltségnek alig első fokán
 álló nép voltak, a kik a vadászat, halászat és baromtenyésztésen
 kívül alig foglalkoztak egyébbel. S ha ez úgy volna is, a mint
 valóban úgy is van, mit bizonyítana? Azt, a min más, ma a
 műveltség legmagasabb fokán álló népek is keresztül mentek. Seiler
 Frigyes *Die entwicklung der deutschen kultur im spiegel des deut-
 schen lehnworts* című dolgozatában fölemlíti, hogy a régi germánok
 a gyümölcsstenyésztéssel csak a rómaiak útján ismerkedtek meg s
 a különböző gyümölcsnevezetekre csak két eredeti szavuk van: a
 vadontermő *beere* és az általános jelentésű *obst*; a főzelékneműek
 közül csakis ezek: *erbse, bohne, möhre* és *rübe*; a fűszerek pedig
 a *salz* kivételével teljesen ismeretlenek voltak előttük. Azon tehát
 semmi szégyelni való nincs, hogy a magyar ezer év előtt hárdo-
 latlan és műveletlen volt; ellenkezőleg, az volna szégyen reá nézve,
 ha műveltséget hozva magával itt a vadság állapotába hanyatlott
 volna vissza.

Nem lehet tehát, hogy újra ne ismételjük s szívükre ne kös-
 sük tanult embereinknek Hehn Viktornak nevezetes s kevés szó-
 val sokat mondó figyelmeztetését: *Viel entlehnt, viel ge-
 lernet*.

A tudomány el is ismerte a jövevényszók nagy jelentőségét
 és fontosságát, s e tekintetben meg is indította minden téren ku-
 tatásait. Az egyes nyelvek területén végzett enemű buvárlatok
 eddigelé a következő eredményeket tüntetik föl.

A latin nyelvben részint polgárjogot nyert, részint egyes
 íróktól használt görög szó van 6903 (*Weise F. O.; Griechische*

wörter im latein'). — A franciában Brachet etimologiai szótára szerint a l a p s z ó v a n a) latin elem 3800, b) germán 420, c) görög 20. — A németben az idegenből átkerült s teljesen meghonosult szavak száma 1109 (Rossberg Konrád: „Deutsche lehnwörter"). Itt megjegyezzük, hogy Behaghel szerint („Die deutsche sprache") a német nyelvben meg nem honosult mintegy 70,000 idegen szó *nb* van használatban. — A szlávságban Miklosich régibb (1867) összeállítására szerint („Die fremdwörter in den slavischen sprachen") meghonosult idegen szó van 1822. Egy későbbi, 1884-ben megjelent dolgozata azonban („Die türkischen elemente in den südost- und osteuropäischen sprachen") csupán a törökségből a szlávságban megtelepedett szavak számát 1800-ra teszi. De hogy még ez utóbbi összeállítása is a szláv tudósnak mennyire hézagossá, legvilágosabban kitűnik Popović György művéből („Turske i druge istočanske reči: Török és más keleti szavak"), a mely csupán a szerb nyelvben 3117 ily fajta szót mutat ki. — Az oláhban, mint már föntebb láttuk, megtelepedett szláv szó van 3000, török 800, újjörög 690, albán 40 (Cihac), magyar 1000 (Alexics); összesen 5530. — A magyarban Melich János összeállítása szerint, a kinek dolgozata alapjául a Nyelvtörténeti Szótár szolgált, nyelvünkben német vendégszó van körülbelül 1000; Miklosich szerint szláv 956; oláh, a mint Szinnyei kimutatta, 342; olasz Körösi Sándor szerint 300; török 315 (Vámbéry: „Magyarok eredete"). Összesen: 2914. A polgárjogot nyert latin szók száma ez összegbe nincs fölvéve s kimutatásuk még a maga munkását várja.

Tehát a merre szemünk tekint a tudományos világban, e téren mindenütt serénykedés, munkálkodás; az egyik rész gondosan gyűjti és rakásra hordja az anyagot, a másik rész pedig nagy szorgalommal földolgozza; s a munkásokat fáradozásukért mindenfelé kellő elismerésben és méltatásban részesítik. Csupán két nép van, a hol nemcsak rossz szemmel nézik, hanem egyenest gáncsolják az ilynemű munkálkodást; e két nép egyike az oláh, a másika — szinte röstelem leírni — a magyar. Valamint a Kárpáton túl, úgy innen is föl-föl hallatszanak a kárhoztató hangok. Amott hazaárulók címével tisztelik meg őket; nálunk az Akadémia alelnökének vádja szelidebb formában nyilvánul: „Nyelvészeinknél azt a törekvést látjuk, hogy mennél több magyar szót vitassanak el szókincsünkől". Ez más szóval annyit tesz, hogy szem elől tévesztve földadatukat, nem a tudományt szolgálják, nem a tényeket, az igazságot keresik, hanem valamelyes idegen célok

előmozdításán fáradoznak s nyelvünk és nemzetünk kissebbitésére irányozzák törekvésüket. A ki ilyen súlyos vádat kimond, annak egyszersmind kötelessége, még pedig szoros és elengedhetetlen kötelessége volna e vádat elegendő számú s kellően igazolt példák sorával be is bizonyítani. Mi nem tartjuk magunkat csalhatatlanoknak; tévedhetünk, s bizonyára egyben-másban tévedtünk is nem egyszer; azonban bizonyítékát is adtuk nem egy esetben annak, hogy a nagyobb szakismeret előtt mindenkor készséggel meghajlunk s ha kimutatták tévedésünket, ezt nem is vonakodtunk elismerni; de költőtől, bármi jeles és előkelő is különben, a ki eddig még egy sornyi írással se adta hiteles bizonyítékát annak, hogy ért a dologhoz, a melynek birájául veti föl magát, tisztán nyelvészeti kérdések megítélésében és eldöntésében leckéztesést nem fogadunk, nem fogadhatunk el.

SZARVAS GÁBOR.

NÉMET VENDÉGSZÓK.

A német szók nyomozásával eddig sokkal kevesebbet foglalkoztak, mint a török és szláv szókkal; pedig mindig világosabb lesz, hogy német forrásokból szintén nagyon sokat merített nyelvünk (BSzemle XLII.293). Meglehetősen régecskén írta e sorokat Simonyi Zsigmond, s a helyzet ma se változott. A magyar szókincs különböző eredetű vendégszavai ki vannak mutatva, csak a német vendégszóknak nem akadt a maga munkása. A német vendégszók kimutatására vállalkozik e dolgozat, s végeredményül azt hozza ki, hogy ezeknek a száma fölér a Miklosich-kimutatta szlávokéval. E nagy számból már eleve is az következtethető, hogy a német hatás ép olyan nagy s talán ép olyan régi volt nyelvünkre, mint a szláv. Az a körülmény, hogy Dunántúl már a IX. században német papok működtek (Kämmel Ottó művére hivatkozva írja Heinrich Gusztáv 'Ettelburg és a magyar hún monda' című dolgozatában), továbbá az, hogy a hún mondának magyar elterjedésére vonatkozó nézet csakis német érintkezéssel bírja megadni a teljes magyarázatot, azt mutatja, hogy a német befolyás a honfoglalással egykorú. Vegyük ehhez továbbá azt, a mit Behaghel Ottó mond, hogy a vendégszó két nép között, kann herbeigeführt werden durch unmittelbaren periodischen verkehr ihrer vertreter, sei es dass zwei völker grenznachbarlich bei einander wohnen, sei es dass die angehörigen eines stammes sich auf dem gebiete

eines andern angesiedelt haben, oder auch nur gelegentlich in kriegsfahrten das fremde gebiet überziehen' (Die deutsche sprache 116): kétségtelenül fog előttünk állani, hogy a magyar nyelv már ekkor fölvelt német jövevényeket.

Gejza idejében részint mint hadi foglyok, részint mint önkéntes bevándorlók nagyobb számmal voltak hazánkban németek (AkadÉrt. V.329), majd Gejza után 'die einwanderer, die im gefolge Gizellas gekommen, gründeten die erste grössere deutsche einsiedlung in Ungarn, Szathmár-Némethi am Szamosch' (Teutsch: Geschichte der siebenbürgischen Sachsen 10). A kereszténységet pedig köztudomás szerint német papok is terjesztették (Simonyi: MNy. I.115) s eredménye az lett, hogy első Árpádjaink korszakában német keresztnevek honosodtak meg.

Az erdélyi részek és a Szepesség még az Árpádok alatt telepítettet be. Chrapundorf (Magyar-Igen), Krako, Rams (ma Romosz), Rumosel (ma Romoshely) a XII. század közepe táján keletkeztek (Teutsch: Geschichte 17). Ugocsa megyében már a XII. században laktak németek (Századok XXVII. 6. füz.), Torockó bányász népe a XIII. században telepedett le a felső ausztriai Eisenerzből (Jankó: Torda, Aranyosszék, Torockó 41).

De nem céloim a német telepítések történetét megírni; utalok Schröer, Schlözer, Teutsch, Hunfalvy (Ethnographia) munkáira, s be fogjuk látni, hogy 'seit menschenalter hatten in Ungarn die deutschen einwanderer willige aufnahme gefunden' (Teutsch 15). E tényekhez vegyük hozzá a Habsburgház uralmát, a reformációt, az újabb telepítéseket (a bánáti németek telepítésére vö. Donau-Temeser Bote 1893. 56. 57. szám), Dunántúl a magyaroknak honfoglalástól fogva tartó érintkezését az osztrák-bajor nyelvjárást beszélő németekkel sat. sat, s látni fogjuk történelmileg a láncszemeket, a melyek a német befolyást mutatják.

A német vendégszók hangtanából ép úgy kovácsolhatunk erősségeket a régi kölcsönneves bizonyítására, mint a szláv szók hangtanából. Az a tény, hogy a szláv nyelvekből került szókban nagyobbára egy fokkal nyiltabb hangzót ejtünk, mint a szlávok (*čudo*: * *csoda*, *obrusü*: *abrosz*, *oblokü*: *ablak*, *potokü*: *patak*,

* Megjegyzem, hogy Ásbóth példái közt nem egészen helyén való a *čudo* > *csuda* példa, mert a szóvégi *o* azért vált *a*-vá, mert a magyar nyelv a nyilttság második fokán álló rövid hangzókat meg nem tűri a szó végén. Ezért váltak az összes olasz *o* végű jövevény-szók a magyarban a végüekké.

M. J.

popü: *pap*) bizonyítja, hogy e szókat jóval a XV. század előtt vehettük át, mert ekkor már az eredeti magyar szókban is a rövid hangzók rendszeren ezt az újabb alakot mutatják. (Ásbóth Oszkár: A szláv szók a magyar szólásokban 11. l.) Ott vannak továbbá az orrhangzók, irracionális *d*: *t*: *žd* hangok, a melyek a szláv vendégszók régiségét bizonyítják.

A német hangtan köréből a régiség mellett bizonyítanak a többek közt *polgár* > n. dial. *purgér*, *torony* > kfn. *turn*, *font* > *pfund*, *goront* > *grund*, *boglár* > *buckelaere* sat. A *turn*-ból ép akkor vált *torony*, mikor a *hatalm*, *halm* sat. szavakból *hatalom*, *halom* sat. A magyarba átkerült hosszú, német eredetű *-ér* (kfn. *-aere*, ófn. *-âri*) szavak még a középfőlnémet korszakból valók, mert még ekkor meg volt a hosszúság; ép ez áll az *-él*, *-ély* végűekről is, mert ez a zártvégszótagú *e* mindig vesztett az értékéből, úgy hogy ma már nem is hallható az osztrák-bajor dialektusban; s Schmeller szótárában *dumpfes e*-nek nevezi. Ha ma átkerülnek *e* szavak a magyarba, *-li* végűekké lesznek azért, mert a magyar nyelv szó végén nem tűr meg egy olyan hangzócsoportot, a melyeknek egyike liquida (vö. *rékli* > osztr. dial. *reckl* [Schmeller], *szajtli* > osztr.-baj. *saitel* sat.).

En tehát abban a nézetben vagyok, hogy a szláv hatással egykorú a német, s ha ófőlnémetből nem is tudunk kimutatni vendégszavakat, az csak látszólag bizonyít ellenünk (különben vö. *iva* cikkelyt). Legelső kölcsönvévéseink kétségtelenül az osztrák-bajor nyelvjáráshból történtek. Már pedig a nyelvjárások hamarabb haladnak a fejlődés útján mint az irodalmi nyelv. Az osztrák-bajor német nyelvjárás leghamarabb lépett kfnémet korszakba (vö. Behaghel: Die deutsche sprache); s így ebben látom az okát, hogy nincsenek ófnémet vendégszavaink.

Nem szabad tehát azt mondanunk, hogy a német vendégszók száma kicsiny (Vámbery: AkadÉrt. V.329), mert hisz maga a hatás igen régi. Kezdetben csakis az osztrák-bajor nyelvjáráshból kölcsönöztünk; aránylag leginkább vannak kitéve a német nyelv hatásának a székelység és az ország nyugati határán levő nyelvjárások. A tájszavak közül itt találkozunk a legtöbb német jövevénnel ép úgy, mint a palóc és a mátyusvidéki nyelvjárásokban a legtöbb tót vendégszóval. Német vendégszavaink megfelelőit tehát egyrészt az erdélyi és szepesi szász, másrészt az osztrák-bajor főlnémet nyelvjárásban, illetve kfnémetben kell keresnünk.

Kissebb hatással volt reánk a főlőmagyarországi németség

(zipser und grundener mundart). Se az erdélyi szászság, se pedig a főlsőmagyarországi németiség nem alnémet nyelvjárások, hanem mitteldeutschok. (Vö. Sitzungsberichte der k. k. akad. Wis. Wien XXV.226. Schröer.)

A jelen dolgozat föladata a magyar szókinsz német vendég-szavainak megállapítása. Ismertük föladatunk nehézségét; tudtuk, hogy az etimologiai kutatásnak már a természetével jár, hogy egyes ember egymagában majdnem sohasem adhatja a kérdéseknek oly megoldását, a mely teljesen kielégítőnek és befejezettnek volna mondható; a miért is e téren a legcsekélyebb járulék se vetendő meg, ha módszeres eljárás sarkalatos tételeivel nincs ellenmondásban' (Schuchardt Nyr. XVIII.385); ismertük Budenznek Miklosich Lexicon palaeoslovenicumjára tett azon megjegyzését, hogy az idegen elemeket kutatónak gyakran oly bonyolódott dolgokat kell megfejtetni, a hol nem csupán magyar, de ugor és árja filológiai ismeretek nem csekély tudása kívánatos. A föladat nehézségét enyhítse azonban az a jó szándék, mellyel művünket nyújtjuk; célunk volt a NySzótár és a Magyar Tájszótár eddig megjelent füzeteiből, valamint a Nyelvőr népnyelvi adataiból megállapítani a német vendégyszavakat. Ha egyik-másik német jövevény hiányzik, akkor az legtöbb valószínűség szerint azokban a művekben sincs meg, a melyeknek alapján dolgoztunk. Mellőztük a köznyelvben divó, mintegy magukat kellett, első pillanatra is föltűnő német jövevényeket (pl. *partner, adutt, ferbli, cupasz, forpasz* sat. sat.), valamint a mester-műszavak legnagyobb részét. Ezeket külön mester-műszavak címén mesterségek szerint csoportosítva egy más alkalommal közöljük.

A német vendégyszók irodalmával röviden számoltunk be. Geleji Katona vette legelőször észre, hogy a magyarba német jövevénytiszavak is 'ögyelegtek' (*spék, spitz* CorpGram. 307. 308); utána Tröster János (Korrespondenzblatt des vereines für sieb. landeskunde XVI. 2. sz. 1893) munkája említendő meg: 'Das alte und neue teutsche Dacia' Nürnberg. 1666; Tröster néhány jövevényt említ abból a célból, hogy bebizonyítsa, hogy a magyar nyelv a németnek rokona. Gyarmathy Vocabulariumja (Bécs 1816) már több német vendégyszót sorol föl (pl. *obsit* sat.). Nagyobb terjedelmű összeállitást Dankovszkynál és Leschkánál találunk. Dankovszky szerint a magyarban 288 német jövevény van szemben 1898 szlávval. Ez a szám lebeghetett Vizoly Zakariás előtt, ki csekély értékű 'Germán elemek a magyarban' (Déva 1880)

című munkájában szinte ennyit sorol föl. Czuczor és Fogarasi inkább folyamodtak délibábos nyelvészkedéshez, semhogy még egészen világos eseteket is németeknek tűntessenek föl. Ezeken a dolgozatokon kívül számtalan kisebb cikkely jelent meg a Nyelvőrben; legtöbb német jövevényt mutatott ki Szarvas Gábor; apróbb közlésekkel hozzájárultak Simonyi, Munkácsi, Mihály, Szinnyei, Melich sat.

Két emberről kell még megemlékeznem, a kik a magyar nyelvbéli német vendégzavakat kutatták. Az egyik Marienburg Frigyes, erdélyi szász pap, a ki a hetvenes évek vége felé mutatta ki az újtestamentom magyar fordításában a német kölcsönszókat. Dolgozatát fölolvasta a Verein für sieb. landeskunde egyik vidéki gyűlésén. Halála után dolgozatai a Bruckenthal-muzeumba kerültek, de e dolgozatát a legszorgosabb utánkeresésre se tudtam megkapni, mert már nem találták meg. A másik kutató szintén hazánkfia volt. Schröer K. J. sokat foglalkozott a felsőmagyarországi német nyelvjárásokkal az ötvenes és hatvanas években. Dolgozatai a bécsi akadémia Sitzungsberichte-iban jelentek meg (XXV. XXVII. XXXI.); Versuch-ja és a felsőmagyarországi nyelvjárások hangtana külön is. Szóról szóra közlöm, a mit erre vonatkozólag a Sitzungsberichte XXXI. kötetében mond: „Ich habe die deutschen wörter im slavischen und magyarischen schon lange im auge und hoffe darauf noch besonders zurückzukommen; ich möchte hier nur vorläufig die erforscher dieser sprachen daran erinnern, dass sie bei bestimmung des lautwandels der beim übergange des deutschen wortes in jene sprachen vor sich geht, nicht zu schnell das wort in der gestalt der neuhochdeutschen schriftsprache zur richtschnur nehmen sollten. in dem es so oft in veralteter und oft in mundartlicher form übergegangen ist, wie auch in dem folgenden sich öfters zeigen wird“. Látható, hogy tárgyát helyesen fogta föl, de aligha dolgozta ki, mert sehol semmi nyomára reá nem akadtam. Munkáinak tájshírási részében azonban, ha csak a magyar megfelelőt ismeri, mindig kiteszi. Így a *römpöly*-t helyesen származtatja a szepesi szász *rimpel*-ből.

Befejezésül megemlítem, hogy e mű eredetileg a kolozsvári tud. egyetemnél mint pályamű nyújtódott be, s ott a kitűzött díjat elnyerte. Jelen alakjában azonban terjedelmesebb s teljesen át van dolgozva. Halás tanítványi köszönetet mondok Szinnyei József budapesti és Halász Ignác kolozsvári egyetemi professzoroknak, kik munkám kidolgozásánál a legszivesebben szolgáltak fölvilágosításokkal, útmutatásokkal, sőt forrásokkal is.

Forrásművek.

AkadÉrt. — Akadémiai Értesítő.

Ball: Tsz. — A magyar nyelv teljes Szótára. *Ballagi* Mór. Pest. 1873.

Bszj. — A besztercei Szójegyzék. *Findly* Henrik.

Bolz: Fremdw. — A. *Bolz*. Das fremdwort in seiner kulturhistorischen entstehung und bedeutung. Berlin. 1870.

Cast. — J. F. *Castelli*. Wörterbuch der mundart in Oesterreich unter d. Enns. Wien. 1847.

Cih. — Dictionnaire d'etymologie daco-romane, par A. de *Cihac*. Francfort a. M. 1879. 2 kötet.

Dank. — Kritisch-etymologisches Wörterbuch der magyarischen sprache. (Magyaricae linguae Lexicon) von Gregor *Dankowszky*. Pozsony. 1833.

Diez. — Etymologisches Wörterbuch der romanischen sprachen von Friedrich *Diez*. Vierte ausgabe. Bonn. 1878.

Ethn. — Ethnographia.

Fromm. — Gk. *Fromman*. Die deutschen mundarten, eine monatsschrift. Nürnberg. 1854.

Heyse. — Dr. Joh. Christ. August *Heyse's* allgemeines und erklärendes Fremdwörterbuch. Hannover. 1879.

Höf. — M. *Hoefer*. Etymologisches Wörterbuch der in Oesterreich üblichen mundart. Linz. 1815. 3 kötet.

IrodKözl. — Irodalomtörténeti Közlemények. Szerkeszti *Ballagi* Aladár; *Szilády* Áron.

Jancs. — Uj magyar-szláv és szláv-magyar Szótár. Irtá *Jancsovich* István. 2 köt. Szarvas. 1848.

Jankó: Tor. — Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. irtá *Jankó* János. Budapest. 1893.

Kluge. — Fr. *Kluge*. Etymologisches Wörterbuch der deutschen sprache. Strassburg. 1894. Fünfte verbesserte auflage.

KorrBl. — Korrespondenzblatt.

Lex: KärWb. — Kärntisches Wörterbuch von Math. *Lexner*. Leipzig. 1862.

Mikl: EtymWb. — Etymologisches Wörterbuch der slavischen sprachen von Fr. *Miklosich*. Wien. 1886.

MNyelv. — Magyar Nyelvészet. Szerkeszté *Hunfalvy* Pál. Budapest. 1857—62.

MUSz. — Magyar-ugor összehasonlító Szótár. Irta *Budenz* József. Budapest. 1873—81.

Muth. — Zehnter jahresbericht über die niederösterreich. landes-oberrealschule in Krems 1873. R. v. *Muth*: Die baierisch-österreichische mundart. Az osztrák-bajor nyelvjárás hangtanának tanulmányozásához használtam *Schmeller* bajor gramatikáját (München. 1821) és *Weinhold* Károlyét (megjelent a 'Die deutschen mundarten' című vállalat második köteteként. Berlin. 1864).

NyK. — Nyelvtudományi Közlemények. Szerkesztette *Hunfalvy* Pál; *Budenz* József; *Simonyi* Zsigmond. Budapest. 1862—1894; 24 kötet.

Nyr. — Magyar Nyelvőr. Szerkeszti *Szarvas* Gábor. Budapest. 1872—1894; 23 köt.

NySz. — Magyar nyelvtörténeti Szótár. Szerkesztették *Szarvas* Gábor és *Simonyi* Zsigmond. Budapest. 1890—93. 3 kötet.

PhilKözl. — Egyetemes philologiai Közlöny. Szerkeszti *Heinrich* Gusztáv; *Petz* Gedeon és *Némethy* Géza. Bpest. 1877—1894.

Sand: Wörtl. — Wörterbuch der deutschen sprache. Von dr. Daniel *Sanders*. Leipzig. 1860—1885. 4 köt.

Schade: ADW. — Altdeutsches Wörterbuch von Oskar *Schade*. Halle a. S. 1872—1882. 2 kötet.

Scheuch. — Ev. *Scheuchenstuel*. Idiotikon der österreichischen berg- und hüttensprache. Wien. 1856.

SchlSzj. — A schlägli magyar Szójegyzék. *Szamota* István jegyzeteivel. Budapest. 1894.

nb **Schmell.** — Bayerisches Wörterbuch von Andreas *Schmeller*; bearbeitet von K. Frommann. 1872. 1877.

Schrö: Laute. — Die laute der deutschen mundarten des ungarischen berglandes von J. K. *Schröer*. Wien. 1864.

Az erdélyi szász dialektusok szótárához csak két kísérlet van; azonfölül néhány adat-közlés a Frommann-féle folyóiratban. Ebből a dialektusból magam gyűjtöttem néhány adatot Romoszon Hunyad megyében.

Schrö: Sitzb. — Sitzungsberichte der Akademie der wissenschaften (philos. klasse). Wien. XXV. XXVII. XXXI. k.

Schrö: Vers. — Versuch einer darstellung der deutschen mundarten des ungarischen berglandes. Mit sprachproben und erläuterungen von K. J. *Schröer*. Wien. 1864.

Sim: MNy. — *Simonyi* Zsigmond. A magyar nyelv. Budapest. 1889. 2 k.

Száz. — Századok.

TechnWb. — Technisches Taschenwörterbuch für industrie und handel. Deutsch-englisch-französisch. Wiesbaden.

Thewr: HME. — A helyes magyarság elvei. Irta P. *Thewrewk* Emil. Budapest. 1873.

Thoms. — Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen. Von dr. Wilhelm *Thomsen*. Halle. 1870.

TörtTár. — Történelmi Tár.

Tsz. — Magyar Tájszótár. Kiadta a magyar Tudós Társaság. Budán. 1838.

Tsz.² — Magyar Tájszótár. Szerkesztette *Szinnyei* József, egyetemi professzor. Budapest. 1893—1894; eddig 5 füzet.

Vadr. — Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. *Krizs* Jánostól. Kolozsvár. 1863. Szótárát használtam.

A mit az itt idézett forrásokon kívül használtam, annak címét mindenkor teljesen írtam ki.

Jegyzet. A szó előtt álló * azt jelenti, hogy az illető szó mint német származású itt vagy ott már föl volt említve; a † pedig, hogy tüzetesen és részletesen tárgyalva is volt.

MELICH JÁNOS.

FALUDI FERENC NYELVE.

Irodalomtörténetünk Faludi Ferencet úgy tünteti föl, mint az újabb irodalmi korszak úttörőjét, az új irodalmi lendület zászlóvivőjét. Ez az állítás csak annyiban igaz, a mennyiben az írókban gazdag Pázmánykorszak után egészen a XVIII. század közepéig terjedő pangásnak az ő föllépte vetett véget. Az ő példáját többen követték s lassankint megalakult az új iskola, melyhez azonban őneki nem sok köze van. Ha ugyanis Faludinak nyelvét tekintjük, korántsem tartozik ő az új iskolához, hanem inkább a Pázmánykorszakhoz, melynek ő méltó befejezője. Az új irodalmi korszak a testőri iskolával kezdődik. Ez kétségbevonhatatlanul magán viseli a francia izlést, formát és szólásmódot, valamint a Kazinczy-féle iskola a germán bélyeget.

Faludinál híre-nyoma sincs akár a francia, akár a német nyelv befolyásának. Noha műveinek nagyobb része fordítás, és pedig olaszból, franciából, sőt németből is, de azért nyelve oly tiszta, tősgyökeres magyar, mint akár Pázmányé. Alig tévedek, ha azt állítom, hogy az egész magyar irodalom mezején ő a leg-

jobb fordító; mert nyelve oly annyira magyar minden ízében, hogy az idegen hatásnak nyoma se látszik rajta, ha a korral járó latinizmusokat leszámítjuk.

Ha Faludi nyelvét a régibb és újabb írókéval egybevetjük, rögtön szembeszökik, hogy őt a Pázmány-korszakhoz kell számítanunk. A szótári anyag, a szóképzés, szólásmódok, ragozás és mondatfűzés, szóval minden nyelvtani jelenség a Pázmány korabeli írókkal eggyez. Különösen szembeszökő Faludinál Pázmány hatása. Szólásainak egy része, legalább egy negyed rész, Pázmánytól kölcsönzött. E mellett azonban korántsem lehet Faludtól az önállóságot és eredetiséget megtagadni. Használ ő sok szót, de különösen igen sok szólást, melyek egyéb íróknál nem fordulnak elő. Kiváltképen a frázisok gazdagságát és sokoldalúságát illetőleg még Pázmányt is jóval fölülmulja. A mi pedig fődolog, alkotásai helyesek, sikerültek, gyakran kitünők, mert mindenkor a magyar észjárás törvényeihez szabvák, legtöbbször a népnyelv gazdag kincstárából meritvék, menten minden idegen befolyástól.

A mi kevés idegenséget Faludinál találunk, az a mondat-szerkezetre vonatkozik. Minden jó magyarsága mellett ő se tudott a latinos mondatkötés nyügétől szabadulni.

Kétségtelen, hogy Faludi legjelesebb népies prózairónk a mult századból. Azt gondolhatnók, hogy ily jeles író nyelv tudósaink minden oldalról kiaknázták. Pedig nem úgy van! Fájdalom, igen kevés, a mi e téren történt. 1884-ben Kasztner közölt egy 'mutatványt', mint maga nevezi, Faludi nyelvéről a 'Budenx album-ban'. Ez a dolgozat a maga nemében igen jeles; kellő ismerettel és tárgyszeretettel van megírva, és Faludi nyelvének sok saját-ságát és kitünő oldalát állítja az olvasó elé. Két évvel később Szilasi Móric, fiatal nyelv tudósunk, közölt egy kis ízelítőt Faludi stílusáról a Nyelvőrben. Ez minden, a mi eddig Faludi nyelve érdekében történt!

Ez pedig édes kevés oly íróval szemben, mint Faludi. Igaza van Kasztnernek, mikor említett műve előszavában azt mondja, hogy 'egész stilisztikát, és nagyon tanulságosat szerkeszthetnénk belőle. Egész nyelvtant és ugyan értékeset lehetne műveiből összeállítani'.

Úgy hiszem tehát, nem műveltem haszontalan dolgot, midőn Faludi nyelvének összeállítására szántam magamat. Megtalálja benne a maga hasznavehető anyagát a nyelv tudós, talál benne becses igaz gyöngyöket a szépirodalom művelője, s talán a hirlap-író is haszonnal lapozgathat benne s tanulhat belőle jó magyarságot.

A mi a kidolgozásban való eljárásomat illeti, megemlítem, hogy Faludi műveinek a Toldy-féle teljes kiadását (Pest. 1853) használtam. Az idézeteknél, mint fölöslegest, mellőztem az egyes művek megnevezését s csupán a lapszámra utalok.

Szóképzés.

Főnévképzés.

A főnév képzését illetőleg Faludi megegyez a régi írókkal és a népnyelvvél. Nevezetesen: *-ász, -ész* képzővel csak a régiek módjára alkot szavakat, mint: *kertész, halász, juhász, lovász*. Saját alkotása: *ebész* (20). — A *-nok, -nek, -nik* szláv képző is csak a régi írók módjára fordul elő a *bajnok, eretnek* és *komornik* szavakban. — A *-ság, -ség* képző szokatlanabb esetei gyanánt vehetők ezek: *előbbség* (488), *feljebbség* (287 és 553), *főbbség* (279), *ilyen-ség* (266), *vidékség*: „A vidékséget magához kapcsolta” = a vidékbelieket (657), *vagyonság* (572). — Az *-at, -et* deverbális képző sajátságos és szokatlan a következő esetekben: *arculat*: „Rózsák pirulnak arculatjokon” (585), *tollazat* (637), *szíjazat*: „Nyakán minden szíjazatja veres bársonnyal bélelve” (638), *csillagzat*: „Lenyugszik szerencsés csillagzatja” (675). — *-ék* képzővel sajátságos: *nehézék*: „Se nem fonttal, se nem lattal, hanem gran legapróbb nehézékekkel mérsékelte” (183).

Nb -zat

Képző!

Melléknévképzés.

-s képzővel. Sajátságos kétszeres képzés: *tüskéses út* (701). — *-en* képzővel sajátságos: *mereven* (= merev), vö. *elevén*. (Kasztnér a *merevenen* alakot pleonasztikus képzésnek tartja [Budenz album 183. l.]; pedig rendesen képzett határozó, minthogy a melléknév: *mereven*. Lásd a szótári részben. Még *merevenit ige is előfordul* a 142. lapon.) — *-béli* képzővel: *Többéli gyenge munka* = tüvel való finom munka (194).

Igeképzés.

A cselekvő képzés. Gyakorító képzések *-sz, -z, -cél, -doz* képzőkkel: *sérszik* = sérül, *kötelkedzik, lépcél* = lépeget, *mar-doz, viradoz*. — *-g, -gat, -get* képzőkkel: *hajlagó* test, *hörpöget, marcongat, nézget, segélget, üresget* = üritget, *ütteget* = ütöget. — *-ál, -al, -csál, -gál* képzőkkel: *akasztal, esdegel* = esdekel, *faragi-csál, fejdegél, füddögél, irdogál, locsgál, nézgél, nyöldegél, sugdogál*.

Mozzanatos igeik *-m* képzővel: *futamt* = futamit, *csu-szamó*.

Műveltető képzések: *bútat* = bujtat: 'Bele bútatnák (gyermeküket) a török kaftányba, csak basa lehetne' (114), *faggaszt* = faggat, *lealásít* = lealáz: 'Lealásította és meggyalázta az egész fejeznépet' (691), *gyarlít* (609), *lobbantat*, *híszeltet*: 'Távul sem elég, hogy meghíszeltesse magát' = elhítesse magát (469).

Denominális képzések: *agyarló* és szaglő eb, *böcsült*, *fondorló*, *gyorsalkodik*, *istenel* = istennek tart. *tisztel*, *káráll* = károsnak tart, *oldalló* szemintés, *páráll*, *viszál*, *meggyanulván* Sylviát a büelhatalmazott rajta (710).

Szenvedő képzés. A szenvedő ige képzése nagyobb részt a mai szokás szerint történik, de találunk ilyen régies alakokat is, mint: *meggyőzzetethetünk* ugyan, de le nem nyomattathatunk erővel (9). Ha megsajdítják, hogy *megcsalattattak* (19). Erre *születtettünk* (609). Sajátságos: *szerencsétletődni*: 'Nem méltó szerencsétletődni életedet' (211). (Valószínű, hogy a latin *periclitari* lebegett szerzőnk szeme előtt). Szenvedő participiumok: *elragadtatott* pietisták (39), *eltemtetett* régiségek (779). Sajátságos: *unakott* = unakodott (495).

Szóösszetétel.

A szóösszetétel terén Faludi valóságos mester. Itt tündöklök bámulatos nyelvérzéke, mellyel a fogalmaknak határozottságot és kidomborodást, kifejezéseinek erőt és szépséget kölcsönöz. E téren fölülmulja Pázmányt is, ha nem is erőben, de a kifejezések gazdagságában és változatosságában.

Alárendelő összetételek.

Főnevek.

Főnév + főnév. A főnév jelzőképen járul főnévhez, és valahová tartozást fejez ki, mint: *ágyu-por*, *ajtó-dlő* (772), *árnyékszallás*, *babona-gonoszság* (75), *beszéd-szoba* (73), *Cicero-virág*, *gyalog-lelél*, *gyanu-kérdés* (469), *hajó-bér*, *ital-harc*: 'Kitészen magáért az italharcban' (121), *kopó-kőlyök*, *környék-utca*, *méreg-ital*, *módi-deliség*, *oldal-fegyver* (639), *oszlop-kép*, *pápa-szem*, *paraszt-rüh*, *rab-ajtó*: 'Könyörgésekkel hasadnak az egek, de nem nyílik a rabajtó'; *ruha-pompa*, *Te-Deum-bor*, *vendég-ház*.

Tulajdonságot jelölő az összetétel első része: *dlom-kincs*,

bitang-jószág, bársony-virág, csoda-éptmény, dám-falat, hatalom-erőszak, isten-asszony, kegy-istenség: „A három gratiák vagy a kegy-istenségek” (798), *kereszt-tánc, nőstény-nép, nyavala-vendég, pár-lug, pór-nép, ruha-eszköz* (707), *tárkony-méz, tréfa-nevetés:* „Tréfa nevetésre üti felebarátjában még a jót is” (84), *trombita-szer* = trombitaszerszám (637), *tükör-példa, vendég-arc, vendég-haj.*

Az összetétel első része az anyagot jelöli, melyből áll a jelzett szó, mint: *arany-tajték, arany-borju, bocskorbőr-orca, hab-pipa, kén-kű, vas-derék, vas-perec.*

Sajátságos, hogy már Faludinál is található az ilyen összetétel: *bor-hordó, bor-kád,* e helyett *boroshordó, boroskád.*

A hibáztatott összetételek közül is, melyeknek első része szoros értelemben vett helyhatározó, előfordulnak a következők: *zseb-óra, kar-madár, szurdék-vétek* = szurdékban elkövetni szokott vétek. *Caffé-ház, caffè-szoba.*

Melléknév + főnév: *agg-lant* = vén asszony, *agg-róka, búbos-nép* = asszonynép, *duskás-társ, fejér-nép, furcsa-lelemény* (a *capriccio* olasz szót fordítja így), *hadi-vezér* (807, előfordul *hadvezér* is), *játékos-ház, kis-bíró, koporsós-kő, országos-út* (van *országút* is), *patyolatos-rend, piacos-bolt, törvényes-szék* (törvényszék is előfordul), *vak-cifra* (vak betű), *vak-szerencse, vámos-ház, pénzes-ház* (bank 136).

Igenév + főnév. Jelenidejű igenév és főnév: *csengő-virág, függő-óra, folyó-követ, festő-fő, gyújtó-lapda, háló-süveg, imádkozó-könyv, könyörgő-levél, őrző-apród, pattanó-kor* = keletkező kor, *rágó-féreg, váltó-pénz.* — Főnév és jelenidejű igenév (birtokos összetétel): *farkas-ordító tél, gyökér-terhelő sűrű ágak, kedve-töltő kényesség, munka-győző tagok, szava-tudó ékes beszédű ember* (593), *szív-dobbantó hír, szive-rágó féreg, vétke-valló bűnös, út-vesztő* = labirintus (339. 343). — Multidejű igenévvel a következő gazdag és változatos összetételeket találjuk: Multidejű igenév és főnév: *sült-bolond, szánt-szándék, vont-arany.* — Főnév + igenév: *anya-szült ember* (586), *maga-feledett bolond, maga-megunt restség.* — Birtokragos főnév + igenév: *agya-furt fiu, esze-ficamodott úrficska* (34), *hiti-szegett, koszorú-felejtett anya* (17), *szava-hitt* = szavahihető: „Hogy szava-hitt embereknek láttassanak lenni” (39), *nyelve-szegett szarkamátyás, szárnya-szegett lúd, ura-hagyott jószág.* — Főnév + birtokragos igenév: *füst-fogta nemes levél* (13), *hideg-vette atyafiak* (56), *világ-unta ember.* — *-va, -ve* ige-

vagy *e* nélkül veszi föl, mint: *harapási* (110), *tanácsi* (110), *alkalmatossági* (69), *barátim*, *irigyink*; de találhatók ilyenek is: *nagyságosait* (74), *ellenségei* miatt (650). — Pleonasztikus ragozás van ezekben: *alájunk* = *alánk* (33), *párjad* = *párod* (110), a gazdagok *eleibek* mégyek (773). — Fokragozás főneveknél is előfordul, mint: mikor a kísértet *fenébben* ostromol (109), kőnél *kövebb* (633), *szűzebb* szűz (642).

Igeragozás.

Igeragozás dolgában is általában a régi írókat követi. Nála is előfordul a nyomatékosító *-sza*, *-sze*, mint: *mondhatsza*, *nézhedsze*, *tudhatsza*. De igen eltér a régiektől az ikes ragozásban. Több szabadságot enged magának a mai íróknál is, mintha ikes ragozást nem is ismerne. Az első ötven lapon következő eltéréseket tapasztalunk: „A mit irtam, azért irtam, hogy messze bujdosásimban ki ne kopnék elő nyelvünköl” (1); *bizzon* (5), *rozsdásodjon* (8), *kiváncozok* (9), *kisebbedjen* (42), *gyönyörködne*, *aggódna* (43), *kopjon* (45). Ellenben ikes ragozást találunk ezekben: „Vigan ellépik a joban” (113); de már: *lépjén* elő, *kitörík* belőle a rossz (113), *lengedezik* az ég (658). Ingadozást tapasztalunk ebben: ha bűnös *lészesz* (34), *lészel* (433).

KISS IGNÁC.

A „KUTYA” A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

Szabó E. és Mikó P. elég terebesen megbeszélték már e tárgyat, úgy hogy szinte fölöslegesnek tetszik az újabb hozzászólás. Hogy én mégis ismét ráirányítom a figyelmet s az ügyében tett nyomozásaimat közrebocsátom, nyomós okok készítettek rája.

A ki Szabó tanulmányát (a kutyáról szóló részt értem) igazán szemes figyelemmel megolvasta, okvetetlen meg kell valania róla, hogy nem egy tekintetben távol áll a tökéletességtől. S ezen nincs is mit csodálnunk; hiszen az első csapásvágás többé-kevésbé rögzös minden téren. Szabó műve pedig, bárha egészen új dülöt kezd irodalmunkban, gondosságával szinte elűt a szokásos kezdetektől. Ép ezért méltó, sőt kíváncsú dolog, hogy hibáit megigazítsuk és hiányait kipótoljuk.

Mikónak hozzászólása kétségtelenül szükséges és hasznos is volt, de javító igyekezetében olykor-olykor maga is megbotlik s

olyasmit állít, a mi az igazsággal nem egyeztethető össze. Azután meg mindkettejük figyelmét több oly forrásmunka kikerülte, melyek a szóbeli tárgyhoz becses anyagot szolgáltatnak volna s nem egy szólásnak helyes magyarázatára vezették volna őket. Így egészen elmellőzték Kovács Pál „Magy. Példa és Közmondásait” (Győr. 1794), Szirmay „Hungaria in Parabolisát” (I. kiad. 1804. II. bővített 1807), Pelkó Péter „Közmondás és Szójárásgyűjteményét” (Rozsnyó. 1864), Kresznericsnek és Kassainak szótárait. Én e munkákat figyelemmel átböngésztem s több oly adatra bukkantam bennük, melyekkel Szabó és Mikó hibás magyarázatait megjavíthatom, a közlötték anyagot meglehetősen kibővíthetem és egy-két eddig meg nem fejtett, vagy rosszul értelmezett szólásmódnak igazi értelmét föléríthetem.

Cikkemnek első felében tévedéseikkel foglalkozom s közben-közben némely közkeletű mondásnak magyarázatát adom. A második részben azután az említettem munkákból és egyebünken szedett szólásmódokat s hasonlatokat közlöm értelmezésükkel egyetemben. Előre is megjegyzem, hogy, a mennyire lehet, a források közléseinek egybevetésével háttározom meg a jelentést, de ezt, a hol szükséges, mindig kellőleg meglátolom.

Szabó szerint mint a megvetés kifejezése fordul elő az *eb* vagy *kutya* szó, ha a ház lenézett szolgájára mondják, a kit mindenki üt, ver. „Két ház ebe’ az olyan ember, a ki két háznak szolgál, esetleg a ki kétfelé hizelkedik a koncert (65). Mikó helytelennek találja e magyarázatot: szerinte e szólásnak tulajdonképeni értelme ez: „mind a két háznál jól tartják” (451). Véleményem szerint Mikó csakúgy téved, mint Szabó, azaz még inkább, mert ennek annyiban igaza van, hogy a „két ház ebe’ szólásmód a megvetésnek kifejezése. Megengedem, hogy valamely csekély vidéken (pl. Gömörben) nem ily értelemmel használja a nép, de vajjon ez ok lehet-e arra, hogy az általános megvetés jelentésére ügyet se vessünk? Kovács (17), Baróti Szabó (MVir. 90), Szirmay (155), Kassai (II.17) és Pelkó (216) közlései egyértelműleg mind e mellett szólnak. Ugyane források egész más magyarázatát adják a „két ház ebe’ szólásnak. mint Szabó és Mikó. Minthogy lényegben teljesen összevág, csupán Kassai értelmezését irom ide, a mely a legbővebb szavú köztük: „Két ház ebe: kétszínű. csapodár ember. hizelkedő, farkát csóváló gazember”.

Szabó fölhozza, hogy az „agg eb’ kifejezés még fokozása a *kutya* (rossz) fogalmának; mert ha megvetik a kutyát, mennyi-

vel inkább megvetett a vénje, mely már ugatni se jó'. Meg kellett volna e mellett említene, hogy a német 'alter hundnak' szintén ily használata van (vö. Erbarmt sich keiner eines so alten hundes; könnte ich dem alten hunde noch zu guter letzt einen rechten possen spielen sat. Sanders 1.803).

Az 'ebebéd' kifejezést, a melynek egyébként Szabó helyes értelmét adja (= a hol bor nincs) tagadhatatlanul ismerték a régiségben. A NySzótár ugyan nem tud róla, de Kresznerics (Szót. I.113) idézi Pázmányból (Praed. 389): 'Ebebéd: Prandium Caninum. A hol bor nincs'. Megemlékszik róla PPB. szótára is: 'Caninum Prandium: Bor nélkül való étel vagy ebéd'. A mi pedig eredetét illeti, minden bizonnyal a rómaiaktól került hozzánk. (L. Cserép: Régiségt. 139.)

A 'hitetlen kutya, keresztény kutya, török kutya' kifejezéseknek a németben is megtaláljuk 'ungläubiger hund, christenhund, türkenhund' hasonmássait (Sanders). Ide vehetjük azt is, a miről Szabó szinte megfélekedzik, hogy jóakaró német sógoraink 'rebellhund, koschuthund-oknak' szeretnek bennünket titulálni.

Az egyforma rossz kifejezésére szolgálónak mondja Szabó a 'nosza, eb után komondor!' szólásmódot (65), nem tudom micsoda alapon. Én úgy ismerem, hogy ártatlan utánzásra szokták mondani, főleg mikor az ásitás átragad másra. Kovács is ily értelmet tulajdonít neki: 'Oscitante uno oscitat alter' (217).

Hogy a k u t y a, írja tovább Szabó (66), mint a megvetés szimboluma is szerepelt, arra érdekes példa hazánk történetéből azon eset, mikor Madarász Henrik az adót kérő magyar követek elé egy döglött kutyát vetett. Méltán jegyzi meg erre Mikó (452), hogy forrását érdemes lett volna megneveznie. Én meg még hozzá teszem, hogy érdemes lett volna egy pár szóval a maga véleményét is elmondani róla. Szabó forrása kétségtelenül Sirisaka vagy épen Erdélyi volt, a ki pedig Szirmayból vette, a mit az esetről elmond. Azt hiszem, nem fölösleges dolog Szirmay közlését megismernünk s latra vetnünk. 'Kutyát fogni', mondja, canem capere in Hungarico significat impingere. Anno 934. originem sumsit inde: quod maioribus nostris Henricus Auceps Imp. loco vectigalis annui a Ludovico IV. extorti canem scabiosum reddi iusserit, quo probro vehementer exacerbati mox in Germaniam valido cum exercitu irruerunt, sed ingenti suorum clade ab Henrico depulsi Germanorum vires pluris, quam antehac facere docti sunt. 50 millia Hungarorum hoc praelio caesa fuisse memorant, et tunc in proverbium

ivit apud maiores nostros : „Kutyát fogtunk“! canem cepimus. Kutyaoorcát (!) iam per abbreviationem : Kudarczot vallottunk. (Hung. in parab. 38.)

Senki se tagadhatja, hogy nincs szépen kieszelve e történet, de már első pillantásra is kételkednünk lehet a valódiságáról. A *kutya* név tudvalevő csak a XVII. századtól ismeretes nyelvünkben, mégis Szirmay szerint már 934-ben k u t y á t (sőt a mi több k u t y a o r c á t) fogtunk (vallottunk) volna? Sajátságos történet! Alkalmasint ő maga volt az alkotó mestere, vagy talán valamely ábrándos krónikás gondolta ki őseink nagyobb dicsőségére? Ez azonban egyre megy! Nincs ugyan lehetetlenség benne, hogy valósággal megtörtént ez eset, de annyi bizonyos, hogy csak e b e t foghattunk volna, nem pedig kutyát. Az „ebet fogni“ szólást pedig tudtommal a nép nem használja a „kutyát fogni“ mellett. És tekintetbe véve azt, hogy a kutyára minden rosszat ráruház népünk, megérthetjük e mondás eredetét s értelmét minden hiú történet nélkül is. Jelentése : rosszul vagy pórul járni, dolgát szerencsétlenül végezni (Pelkó 235). Szabó magát a „kutyát fogni“ szólást se említi meg, pedig Sirisakánál és Erdélyinél megvan.

Az „ebfi, kutyafi, komondorfi; ebszülte, ebfiadzotta kölyke; eb anyja fia: eb ágyán született, kotlott“ sat. kifejezéseket Szabó minden magyarázat nélkül közli, mint a megvetés szólásait (66), pedig hozzájuk kellett volna tennie, hogy ezek nálunk is, szintúgy mint az araboknál a „kutyafi“ elnevezés, a legnagyobb megvetésnek kitételei. Ha azt mondjuk valakinek : t e k u t y a, akkor csak ennek egy vagy több rossz tulajdonságát ruházzuk rája, de ha k u t y a f i n a k, e b f i n a k sat. nevezzük, akkor már a származását ócsároljuk, lévén t. i. ezen kifejezéseknek értelme : „ortus de scorto“ (Kresznerics I.113).

Hibásan sorozza Szabó a „kutyalábon, kutyakezen jár“ szólásokat a megvetés kifejezései közé (66). Helyes értelmük ez : nugator; cselefminta, tréfáló, csélesap hívsággal mást mulattató (Kovács 106. Szirmay 149). A „kutyahájjal kenekedik“ kitétel se annyira rossz embert, mint csintalant, hamisat, csalfát jelent. Egyértelmű vele az „ebhájjal kenték az alfelét“ mondás is (MVir. 93. Kassai II.17. Kovács 114).

Az „ebcsont megforr (beheged)“ szólásmódot (67) nemcsak tréfából használják a bajnak kicsinylésére, hanem komolyan is „a semmirekellőnek semmi se árt“ jelentéssel (Pelkó 107).

Helyesen magyarázza Szabó az „ugat benne, vagy kiugat

belőle a halál kutyája' szólást a köhögésnek népies körülírására (67). Kiegészítésül fölemlítem, hogy Pelkó szerint más értelme is van; tudnivaló olyanokra szól, a kik a halálnak sápadt színét viselik arcukon (23).

A 'hátrább az agarakkal' mondást hengegésre értelmezi (105). E kép szerinte valószínűleg hengegő uracsoktól vétetett, a kik agaraikkal ugattattak a velük szemközt állókra. Ez egy kissé merész megfejtés, a melyre bajos volna alapot találni. Hogy *agarat* mondanak *kutyák* helyett, abból még mit se lehet okkal-móddal kikövetkeztetni. Azt megengedem, hogy pöffeszkedést, hengegést lehetne épen belemagyarázni, de igazában mégis szembeszökőleg egyjelentésű e mondás a 'coki, ki kutya a miséről' (templomból)! szólásmóddal, tehát valódi értelme: 'Takarodjatok méltatlanok erről a tisztességes helyről!' (Vö. Kassai II.387. Pelkó 177.)

Egészen helytelenül magyarázza Szabó az 'úgy sétál mint a kúnok ebe a homokon' mondást a lustaságra, holott ez a büszkeség, gögősség, kevélység hasonlata, mint Kovács (17) és Szirmay (17) összevágólag értelmezik. Az első pl. ezt mondja: 'Úgy sétál mint a kúnok ebe a homokon: kevélyen jár'. Ez az értelem jóval természetesebbnek látszik, mint a lustaság jelentés. Szabót nyilvánvalóan Decsi vezette félre. Ez ugyanis ily magyarázatát adja (Adag. 96) a szóbeli mondásnak: 'Sybaritae per plateas'. A *sybaryta* szó pedig közönségesen elpuhult, kéjkereső, lusta, tohonya embert szokott jelenteni; ezért vette ő a róla vett képet is a lustaság fogalma megérzékitőjének, noha, mint látnivaló, Decsi szintén a kevélységet akarja vele körülírni. (Dugonics is a kevélység hasonlatai közé sorozza II.64.)

A 'hizelkedik mint a kutyafark' szólásmód megvan a latinban is: 'blanditur, velut canis cauda' (Kassai II.148. Erdélyi 97). Talán ettől kaptuk!

Az 'ebek harmincadja' kifejezés Szabó szerint verést, elpáholást, leszidást jelent (106). Vannak példák, a melyekben csakugyan ez az értelme, teszem: 'Reá húzták az ebek harmincadjára': ipsum bene docuere (Kassai I.16), vagy 'Reá húztak az ebek harmincadjára': iam ego te docebo! (Szirmay 140) sat. Azonban többször használatos általánosan 'sors adversa' (Kresznerics 113): 'szerencsétlenség, rossz sors' jelentésben; így 'az ebek harmincadjára jutott' példának nem az az értelme, hogy 'jól kikapott', mint Szabó állítja, hanem: rossz sorsra, szerencsétlen helyzetbe jutott. Hasonló ehhez az 'eljutott az ebek harmincegyedikére' szólás is,

a melynek jelentése Pelkó szerint (125): 'tönkre jutott, mindenét elvesztette'.

A 'kinban van mint az undi kutya a kalodában' hasonlathoz kiegészítésül megjegyzem, hogy Kovácsnál (193) egy más rokon szólás is van, mely e képnek rövides értelmét is megadja: 'Undi kuszi kalodába szari kutya pénz'.

A 'kivetették ebrúdon' mondásnak Szabó csupán értelmét közli, eredetét nem; pedig PPB. szótára ezt is megmagyarázza. E szerint: 'ebrúdon vetni-ki': expellere furcillis; mit stecken ausjagen. Tehát az 'ebrúdnak' eredeti értelme: *furcilla*; *stecken*; s ilyformán az 'ebrúdon kivetették' szólásmód nem azt jelenti, hogy 'úgy dobták ki, mint a kutyát' (Szabó állítása), hanem: bottal, villával, karóval kergették ki (Mikó helyesen értelmezi 456). Figyelemre méltó az is, a mit Erdélyi mond el az ebrúdról (101).

A mi a kutyának *kurta* elnevezését illeti, Szabó Simonyinak nézetéhez csatlakozik, a mely szerint ez tréfás enyhítése a *kutya* szónak (110). Csatlakozását nem okolja meg, pedig erre nagyon is szükség lett volna, mert nem említi meg, mire alapítja Simonyi e föltevését. Bizonyítás nélkül csak nem kívánhatja, hogy elfogadjuk. Tudomásom szerint pedig egészen más alapja van a *kurta* névnek. Dunántúl *kurtáknak* azokat a kutyákat hívják, a melyeknek a farkuk le van vágva (a farkatlan malacokat is így nevezik). Mivel pedig az ily farkatlan kutyák (különösen a juhász-kutyák közt) nagy számmal vannak, ezért terjedt el annyira a nép közt ama manap is általános szokásmondás: 'Annyi mint a kurta kutya', a melyre Kovács ezt a megjegyzést teszi (82): 'Sokan vannak. Ez előtt a kutyák farkát elvágták'. Pelkó is hasonlóképp nyilatkozik róla (44). A *kurta* név tehát nem enyhítése a *kutya* szónak, hanem valóságon alapuló jelzője, a mely azonban idővel több szólásmódban jelzettjének helyettesítőjévé vált. (Vö. *eb ura kurta*; *higyje a kurta*; *kurta gondoljon véle* sat.)

Ugyanigy, mint a *kurta* név, lett a *fakó* is jelzőből a *kutya* szónak helyettesítőjévé, mint ama híres 'eb ura fakó!' szólás világosan bizonyítja, a melynek értelme tudvalevőleg: 'ebnek parancsoljon a kutya' (Nyr. XXI.433). Szabó még kérdéses értelműnek mondja a *fakót* e mondásban; pedig, mint Nagyszigethi kimutatta, épen ehhez nem férhet kétség. Már csupán a vele egygyértékes 'eb ura kurta' szólás is kétségtelenné teszi itt a *fakónak* 'kutya' jelentését, mert a *kurta* név, a mely ennek jelentésbeli megfelelője, tagadhatatlan ily értelmű. Kérdés támadhat

azonban a *fakó* alaki leszármazását illetőleg, vajjon t. i. összefügg-e a *gilvus*, *flavus* jelentésű *fakó* melléknévvel, vagy valami más eredetű? Nagyszigethi azt tartja (Nyr. XXIII.29—30), hogy a *fakutya* összetételből rövidült el. Azonban semmi számottevő bizonytságot se tud fölhozni föltevése mellett. Én nem kételkedem rajta, hogy a színjelentésű *fakó* szóval függ egybe. Határozottan bizonyítja ezt Baróti Kisded Szótára, a mely 'fakó ló, fakó ökör' mellett 'fakó kutyát' is ismer (53). Bizonyítja továbbá Kresznerics is, a ki az 'eb ura fakó' szólást szinte ezzel a színjelölő *fakó* névvel ejti kapcsolatba (Szót. I.148). Azután meg magam is tudom, hogy a seszinű kutyákat szülőföldemen (Komárom m.) nem egyszer nevezik el *fakó* néven. S ez, úgy gondolom, elég alap arra, hogy a két *fakó* szót eredetre nézve azonosnak tartsuk.

Közbevetve megjegyzem itt, hogy nem áll az az állítás, mintha az 'eb ura fakó' szólást az ónodi országgyűlésen (1707) használták volna először (110), mert már az 1687-ből származó 'Actio Curiosában' is előkerül (177), midőn Gaude a haraggal fenyegetőző Polycarpusnak nagy hangon oda vágja: 'S hát megharagszol? Eb ura fakó! te túl s én innen'. Mint látnivaló, régi mondás volt ez.

PRIKKEL MARIÁN.

FORDÍTÁSAINK.

Schultz Janka 'La neuvaine de Colette' címmel utóbbi években egy igen kedves idylli regényt írt. A sok 'századvégi' hyperrealismus és hyperanalysis közt valóságos kis oázis, csupa üdeség. Finom költői lélek alkotása, nemes és tiszta, melyet a serdülő ifjúságnak is bátran adhatni kezébe. A francia akadémia nem vesztegette méltatlanra kegyét, midőn megkoszorúzta. E regény két ízben is megjelent magyarul; ezelőtt körülbelül egy évvel az 'Egyetemes Regénytárban', mostanság pedig az 'Olcsó könyvtárban', amott egy névtelennek, emitt egy nőnek, Harasztiné Récsi Jolán asszonynak tollából, amott 'Fogadalom', emitt 'Colette fogadalma' címmel.

E két fordítás közül tulajdonképen az előbbivel, a névtelen munkájával kívánunk foglalkozni. Az Olcsó Könyvtár kiadásáról csak annyit, hogy ha akadnak is benne megigazításra szoruló

helyek, egészben véve gondos munka, folyékony nyelven írva, melynek olvasása közben nem igen vehetni észre, hogy nem eredeti mű az, a melyet kezünkben tartunk, a mi bizonyára nem csekélylendő érdem. Sajnos, hogy annál többet és ennél kevesebb jót mondhatunk az Egyetemes regénytár fordításáról, a mely alighanem valamely hirlapnak pusztán napi fogyasztásra szánt tárcaközleményeiből van igen tág lelkismeretességgel egyszerűen, minden átnézés nélkül lenyomtatva. Az újságok étlapján tudvalevőn a tárcaregényfordítások az olcsó húsnak a képviselői, s ha mint ilyeneknek gyakran híg a levük, méltánytalanság volna zajt ütni érte. Ámde a ki azután munkáját kötetalakban is kiadja és így irodalmibb értékre tart számot, attól megkövetelhetjük, hogy javítsa végig azt, a mit először úgy odavetve, futtában csinált. Ezzel egygyaránt tartozik kiadójának, meg a közönségnek.

A névtelen fordító, mint mondtuk, elmulasztotta művén a kellő átjavítást megtenni, így az Egyetemes regénytárt egy olyan kötettel szaporította, a mely egy újabb szembeötlő példája a sebtiben végzett pongyola fordításoknak. Mint ilyen méltán rászolgál tehát arra, hogy föltűnőbb hibáinak taglalásával a Nyelvőr hasábjain foglalkozzunk.

Colette egy kolostorban növelkedő leányka egy pillanatban arra gondol, hogy ő is apácává lesz. Előkészületül önsanyargatásra adja fejecskéjét. E végből midőn a park túlsó részén álló kórházba küldik, a névtelen fordító szerint *'gyalog'* teszi meg az utat (14 l.). Ebből az olvasó észszerűen azt következtethetné, hogy különben hatlovas hintóval szoktak talán odajárni. Az eredetiben *pieds nus* áll, vagyis: *m e z i t l á b*.

Ugyanez a lányka igen bájos jelenség. Fordítónk azonban nagyon furcsának képzei s képzelte őt, mert azt írja róla, hogy *'visszahajlott szemhéjai'* vannak (132 l.). Visszahajlott szemhéjak!? Ez bizonyára valamely újonnan fölfedezett divatos szépség lehet. Az eredetiben *retroussés* áll. „A hosszú pillák. melyek vége visszahajlik”, olvassuk az OK-ban.

Colette különben egész naivul bevallja, hogy ő nem tartja magát rútnak. Mikor meglesi a forrásnál áldogáló őzeket az erdőben, ha ezek tovairamodnak, ő is odamegy a patakhöz s belenéz, majd vidám szökkenéssel tovaered s ő is csak oly szívesen *képzei el a bőrét* mint amaz állatok (9 l.). „Elképzelné a bőrét?” Mit akar ezzel mondani e negédes leányka? Az eredetiben *songer à* és *pelage* áll; s ez utóbbi kifejezést még szerencse, hogy

nem szószerint tolmácsolja a fordító így: „szöröm színe”. Az OK. szabadabban de érthetőn ekként adja vissza az illető helyt: „nekem sem volt kellemetlen külsőmre gondolni”.

Ugyan csak Colette külsejére vonatkozólag így ír a regény hőse barátjának: „A hosszúkás arc színe halvány. De ne gondold ám, hogy *sárga* . . .” (131 l.) Én alig hiszem, hogy volna valaki, a ki halvány színről hallván beszélni, azt sárgának képzelné. Az eredetiben nem *pâle*, hanem „*ambré*” áll. A helyes értelmet itt is az OK. adja meg: „színe a borostyánkőre emlékeztet”.

„Szegény Jaques barátom, írja e regényhős, te *doronggal* oldod meg a kérdéseket, mint a hogy a diót verik le a fáról” (170 l.). Ebből azt tanulhatjuk meg, hogy míg nálunk pőz-nát használnak e célra, Franciaországban *doronggal* verik a diót. Ennek méltó társa a 30. lapnak azon helye, hol fordítónk így süttet *fánkot* Colette-el. „De csakhamar beleúnok abba, hogy *a tésztát a tűzbe*, a vaját meg az ujjaimra csurgassam”. Olvasónk azt fogja hinni, hogy a franciák így sütik a fánkot, pedig az eredetiben nem *beignet* áll, hanem *crêpe*, vagyis nem fánk-, hanem palacsintasütésről van szó.

„Lancienné azzal se lepett volna meg jobban, olvassuk 50—51 l., ha a *kenyérdagasztójából* egy szép deli lovagot rántott volna elő”; kenyérdagasztó tudunkkal teknőt jelent, már pedig ebből miként *ránthatott* volna affélet elő az illető anyóka? *Huche* itt annyi mint: *kenyeresláda*.

Ez értelmetlenségekhez méltó társul szegődik a következő hely: „Azután attól kezdek félni, hogy ezek a *fölvetések és gondok* (helyesen: aggodások) nem felelnek meg többé a rendületlen hitnek, és az öreg Lancienné *azt mondja*: *Vak!*” Ezt ugyan senki meg nem érti. Az OK-ban: „Pedig Lancien anyó megmondta, hogy *vakon kell hinned!*” — De mi mindez azokhoz a szöveg fölszínes olvasásából eredő félreértésekhez képest, a melyektől hemzseg a kötet, s a melyek legkiáltóbb jelei a fordítás hevenyészett voltának. Ime ezekből is egynehány mutatvány.

A hős megfogadja, hogy kiszabadítja Colettet lelketlen nagynénje karmai közül, a ki őt a világtól elzárva tartja s vagyonát magának foglalta le. „Én nem *pénzért dolgozom* barátom, men-tegeti magát barátja előtt, hanem csak becsületből, műszeretből” (70 l.). Megjegyzendő, hogy ez a hős *gazdag*, előkelő, nemes jellemű világfi, kit barátja *azzal* gyanúsít, még pedig jogosan, hogy sze-

relmes Colettebe. Érthető-e ily előzmények után a 'pénzért' kitétel? Az eredetiben *écus sur table* áll. OK: 'Nem akarok én *semmi* *érdekből* cselekedni, barátom'. — Colette egy régi füzetet talált, melynek tiszta oldalain naplót folytat; a beírt oldalak egy Jean Nicolas nevű egyén pörét tartalmazzák. Van ezen kívül egy meghitt jó barátja, mely rendesen négykézláb jár, levén egy szép nagy kutya. Egy helyt így fejezteti be tehát anonymusunk a naplót a lánykával: 'Félig neki (t. i. a kutyának), félig az én *néma* *patientsemnek* beszéltem el most az egész történetet' (41 l.). Hogy mifele patientsről van itt a szó, annak is megjeljük magyarázatát az OK-ban: 'Az én *türelmes* *némámnak*: à mon patient muet = Jean Nicolasnak, a kit többször mint élő személyt aposztrofálgat a naplóíró'.

Még csak két helyet írunk ide ki.

Messziről nézegettem, írja a hős Coletteről, a mint a tűz előtt guggolt s csinálta a keverékét (t. i. a kávét, melynek főzéséhez nem ért) a tehetség öntudatoságával; és bár *tartózkodásom* *nem igen felelt meg a keresztényi kötelességnek*, saját tapasztalatlanságom tiltotta, hogy vakmerőn ítéljek' (94). Helyesen: 's bár meglehetősen *pogánynak* *tűnt föl* *előttem* a *készítés mód*: *et encore qu' il* (= *son mélange*) *me semblât peu catholique* (OK).

'Emlékszem, hogy *nekem is volt aranyifjúságom*, a melyben tisztességgel állottam meg a helyemet'. Il me souvient d'une jeunesse dorée, où je tenais honorablement ma place. A fordító itt életkornak vette a *jeunesse dorée* kifejezést, a melynek értelme eléggé ismeretes. Helyesen: 'Emlékszem, hogy volt idő, midőn a *jeunesse dorée* tagjai közt nem az utolsó helyet foglaltam el' (OK).

Mind ez idézetekből s több más, itt föl nem említett gyarlóságokból látható, hogy a Regénytár fordítója nem azzal a gonddal végezte dolgát, melyet ez a szép francia regény megérdemelt volna.

MOLNÁR GERŐ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Vatalé. Ez a szó Szarvas Gábor szerint (XXIII.565) döntő bizonyíték arra, hogy a MünchC-et Zala megyében írták, mert a *vatalle* szó szerinte csak Zalában járatos. Azonban a régi Tájszótár nem csak a Balaton mellékéről közli e szót, hanem a Székelyföldről is 'flaskó. palack' jelentéssel, tehát olyan jelentéssel, a mely épen egészen megegyezik a MünchC-belivel. A NySz. idézetéhez pót-

landó, hogy a BécsiC. 289. lapján is előkerül: „Mikor beménnetec a saitoba hog nomnatoc ôtuen vatale bort”: ut exprimeretis quinquaginta lagenas.

A *vatalé*-nak CzF. még a következő változatait említi: *vataléj, vatalaj, vatallé, vatola*.

Mindazáltal én is azt hiszem, hogy e codexek nyelvjárásának megállapítása Balassának sikerült. SIMONYI ZSIGMOND.

Zala megye északi részébe való vagyok, de még nem hallottam a Nyelvőr utolsó füzetének 565. lapján olvasható *vatallé* szót. Egyébiránt lehet, hogy nem emlékszem rá; ebből tehát nem is akarok semminémű következtetést vonni. Másrészt azonban a nevezett adalékot olvasva, megkérdeztem fűtőinket, ismerik-e a *vatallét*. S ők azt felelték, hogy ismerik: „Az a kicsike hordó, a melyet a falutól messzebb dolgozó szegény emberek tele szoktak vinni a mezőre vízzel”.

Ehhez még meg kell azonban jegyeznem, hogy a mi béreseink a kezdő hangot nem *v*-nek, hanem *f*-nek ejtik, így: *fatallé*.

BÓDISS JUSZTIN.

Budapesti magyarság? A Sretvizer és Barna Nyelvkönyvéből idézett magyartalanságokat (Nyr. XXIII.536) nem akarom védeni, de nincs igaza Albertnak, mikor ezt hibáztatja: „Jön a zivatar, menjünk, *míg elérne*”. Épen így mondják Háromszékben: „Valajába mennünk kéne mán, üdeje, *míg ide érne az éccaka*” (NyK. III.17).

Sok ilyen példa van idézve más székely közleményekből és írókból is, köztük Arany J. munkáiból M. Kötőszók III.9. Ezek a mondatok mind utóidejűséget jelölnek, tehát a *míg* kötőszó a *mielőtt*-öt helyettesíti.

SIMONYI ZSIGMOND.

Én e pontra nézve nem vagyok egy véleményen Simonyival s Albert nézetéhez csatlakozom, a ki ezt hibás használatnak tartja. Tudvalevő ugyanis, hogy az igemódok alkalmazásában régi irodalmunk le egész a jelen század kezdetéig egy nyomon jár a latin nyelvvel s a hol ez a magyartól eltérőleg a conjunctivusi alakokat használja, régi íróink a latint szolgailag utánozzák. E tekintetben különösen a magyar biblia nyelve volt az, a melynek hatása alatt a legújabb időkig szenvedett nyelvünk; s ez a hatás nemcsak az irodalmi, hanem a népnyelvre is erős befolyást gyakorolt, kiválóan pedig a protestáns hitfelekezetek nyelvére, a kiknél a biblia olvasása mintegy vallási kötelesség.

Ez a tény adja meg magyarázatát annak, hogy például az időkötszók: *mikor*, *miglen* (*míg*), *mielőtt* éppen a székelvén nyelvében a jelentő helyett föltételes módban állanak; mint: 'Mikor egy álló esztendeig oda *utazott vóna*, eccző csak haza dobban' (Krizsa: Vadr. 437). *Mikô* má két nap *szántottak vóna*, êküdi mágára, hogy csak szántson (455). *Mikor meghalattam vóna* ôköt, utánnam azt kiáták (432). Jól neki húzom a husángot, s a *míg* (= mialatt) *reascjtottam vóna*, hallom messzüröl (430). *Míg* (= mialatt) a földre *érnék*, addig (= azalatt) a seregéjfiak megtollasottak' (431) sat. sat.

Ezek is népies használatok s ép úgy a székelységből valók, mint azok, a melyekre Simonyi hivatkozik; de ép úgy latinoságok is, valamint emezek. Az ilyen népies példákra való hivatkozással csak nem akarjuk igazolni s szabállyá tenni, hogy a *mikor*, *mialatt* kötszókkal kezdett időmondatok a magyarban föltételes módban állanak vagy legalább állhatnak. A mi világos idegenszerűség, használja bár szélesebb tájon a nép, vagy akár íróinknak jelesebbjei, az ilyen használatot véleményem szerint nem lehet, nem szabad követendő, vagy akárcsak megengedhető példakép gyanánt oda állítani.

SZARVAS GÁBOR.

'Nyelvidomárok'. Vannak és voltak minden időben és minden ég alatt, a mióta az írás nemes mesterségét föltalálták, s lesznek is, valamíg a papirosgyártás meg nem szűnik; ki nem pusztítja ôket se jégeső, se földindulás; hol itt bukkan föl, hol amott egy-egy ilyen fiókgrammatikus, hogy elődbe adja, a mit álmatlan éjszakákon kieszelt, nyelvígazító szabályait: *Agyba-főbe* ne üsd felebarátodat, hanem ha már mindenképen ütni akarod, *agyra-főre* üssed! Nem cselekszel helyesen, ha *reá* teszed barátod vállára a kezedet; elég ha *vállára* teszed. Ha azt mondod: minden isten-áldotta nap, káromlást teszel, mert isten csak egy van. Sat. sat. Különösen a *szám* az, a mely leginkább bántja és szúrja szemüket, a mióta dédapjuk, a jó Geleji kimondta a tilalomszót, hogy 'több *nap* multával' vétek a logika ellen, mert a *több* nem *egy*, tehát nem *nap*, hanem *napok*. S az unokák mélyen emlékeztükbe is vették mesterüknek parancsolatját, és nem csak maguk híven követik, hanem másoktól is megkívánják, hogy szigorúan kövessék a jó öregnek példáját. S a nyelv törvénykönyvébe beiktatódta az új cikkelyek: A ki ilyeneket vesz ajkára: 'A nap és hold *elsötétült*. A hírlapok *edolgokat* egész *csudává* fűjtak

föl. Erre mindketten kirántották *kardjukat*. A rózsa és liliom *virág'* ezek helyett: „A nap és hold *elsötétültek*. A hirlapok e dolgokat *csudákká* fújták föl. Mindketten kirántották *kardjaikat*. A rózsa és liliom *virágok'*, vétke nagysága szerint bűnhődjék!

Legújabbban e cikkelyek száma egygyal szaporodott. Ha jól emlékszem Fogarasi formulázta s mutatta be „Művelt magyar nyelvtanában“ mint a magyar nyelv hajlékonyságának és tökéletességének példaképét, szabályul állítván föl, hogy „a birtokos *é*, ha többes számú névre vonatkozik, hasonlóképen többes számban kell állnia; pl. „*Ki*éi ezek az ökrök? Az uraságéi. Ezek az ablakok nem elég nagyok; az én házaméi jóval magasabbak és szélesebbek“ — s tovább folytatva: házadéi, házaéi; házunkéi, házatokéi, házukéi; házainkéi, házaitokéi, házaikéi.

A mag jó földbe hullott, a termés bő, az aratás gazdag; s ha élne a jó öreg úr, örvendhetne lelke az eredményen, a melyet szabályával elért. Mert ma már irmagul se lehet az irodalmi nyelvben ilyesmit olvasni: „*Ki*é voltak azelőtt ezek a birtokok? A Makfalvy *családé*“.

Példák idézésével nem akarom próbára tenni az olvasó türelmét, pedig halomszámra szolgálhatnék velük, oly bőviben találhatók nemcsak az újságok hasábjain, hanem magyarosabb íróinknál is. Elég ha csak egyet idézek, Herman Ottót, s a több közül mutatványkép csak két példát: „Az *é* jelenségének szakai ugyanazok, a minők a nyárnak idején a *napéi* (Madárhegy 122). Különösen pompásak némely természetrajzi atlaszok; így a *halakéi*“ (210).

SZARVAS GÁBOR.

Elegyes. Egygyüttes. A mult hetekben a képviselőház egygyi ülésén a honatyák, a mint ezt egyszer-másszor, bár nem nagy lelki épülésünkre meg szokták tenni, egy kis nyelvészeti vitát eresztettek meg Arról folyt az ártatlan csetepaté, hogy melyik a helyesebb: *elegyes*, vagy pedig *egygyüttes ülés*, tulajdonképen pedig, hogy az *elegyes ülés* szabatosan adja-e vissza a fogalmat, a melynek kifejezője akar lenni. Többen határozottan kifogást emeltek ellene; egy honatya nevezetesen a nemzeti génusz egyenes megsértésének nyilvánította.

En, hogy póriasan szóljak, ammondó vagyok, hogy ha „elegyesnek“ nincs más bűne a rováson, a nemzeti génusz miatt békén s egész nyugalomban folytathatja életét. Az *elegyes* t. i. ép oly joggal ráillik a főrendi és képviselőháznak egy helyen s egy időben tartott ülésére, mint az *egygyüttes*. Hogy melyik kitétel

elfogadásában állapodik meg a törvényhozó testület, az egészen tetszésétől függ; s csak ha e megállapodás megtörtént s a szokás már mintegy megszentesítette, csak akkor lehet mondani, hogy az egyik vagy a másik mint helytelen nem használható.

A t. képviselő úr szeme előtt, a ki a nemzeti génusz tiltakozó szavát emlegette, valószínűen az *elegy-belegy* (= mis-más) lebegett, a mi mindenestre sértő volna a törvényhozás két házára. Elvetésének olyan megokolása is volt hallható, hogy *elegyes* annyi mint ,kevert, vegyes, a mi több részből áll'; itt pedig kettőről levén szó, a kitétel egyáltalában nincs a maga helyén. A tévedés abban rejlik, hogy a cáfolók mind az *elegyes* mind az *eggyüttes* fogalmát megszükitették, a mennyiben az előbbtől a kettőt, az utóbbitól pedig a többet vitatták el; hogy se az egyik se a másik nem áll, itt vannak reá az igazoló példák: ,Mind ez kettőről öszve *elegyesen* szólok (Born: Préd. 209). Nyugodalommal *egyeles* munka (RendÉl. D9). Arannyal és selyemmel *egyeles* rojt (Monlrók. XXIV.645). Kegelelemmel szigazsággal *egyeles* kapu' (Felső Magyarországi Minerva 479) sat. Az *eggyüttes* a régi irodalomban még nem volt járatos, de a mai zeneirodalom él vele, még pedig csakis többre alkalmazva e kitételben: ,eggyüttes ének', s magában állva is: *eggyüttes*: ensemble.

A két vagy több rokon-értelmű szók közül, ha csak egyik-másikuk már külön jelentésre nincsenek lefogalva, bátran választhatni és alkalmazhatni akár az egyiket akár a másikat valamely új fogalom kifejezője gyanánt. Így váltak szét a régi nyelvben még ugyanazon egy cselekvést jelölő, de ma már némileg más-más jelentésben szereplő következő igékből képzett nevek: *alkotmány*: konstitution, *teremtény*: kreatur, *csinálmány*: werk és machwerk, *szerzemény*: erwerb, *készítmény*: erzeugniss, *tétemény*: that.

SZARVAS GÁBOR.

Emlékezzünk régiekről! A Nyelvtudományi közlemények utolsó füzetében (XXIV. 4. füz.) a *himpellér* szóról olvasom: ,E szónak eredete tudtomra nem volt még kimutatva. Nem egyéb, mint a német *hümpler* v. *humpler*, melynek jelentése: 1) schwerfällig gehender, 2) stümper, pfuscher, 3) lump, nichtswerter kerl (ebben a két jelentésben rendesen így ejtve: *hümpler*, *hümpeler*, l. Grimm). Alapszava a *humpeln*, *hümpeln* ige: 1) schwerfällig gehen, 2) pfuschen'.

Így a Nyelvtudományi közlemények.

A Nyelvőr 1878-ik évi folyamában (VII.105) Simonyi Zsigmond „Német szövégek magyarosítása” című dolgozatában azon *er* végű szavak közt, a melyek régebben kölcsön véve ezt az *er* végzetet a német példakép után még hosszúnak őrizték meg, ezeket is fölemlíti: *pelengér*: pranger, *hengér*: henker, *gallér*: koller, *cégér*: zeiger, *tányér*: teller, **himpellér**: *hümpler*.

Sz. M. országszerte ismert nevezetes ember volt; nevezetes egyebek közt ritka szórakozottságáról és feledékenységéről. Pozsonyi követ korában, így beszélik, egy alkalommal a sétatéren végig menvén szembetalálkozik egy dajkaleánnyal, a ki egy kis gyermeket tartott a karján.

— Minő kedves kis fattyú ez! mondá a követ úr, megállítva a dajkát s megcsipkedve a kicsinynek arcát. Kinek a gyereke ez a kis kedves?

— Ejnye! válaszol a dajka. Hát a tekintetes úr a saját fiát se ismeri?

SZARVAS GÁBOR.

Külföldi magyarok. A Nyelvőr olvasói ismerik már jól ezt a címet; Szarvas Gábor, Bánóczy, Volf és többek ismertető közleményei eléggé járatosá tették a vele járó fogalmat; s én, ki olyan szókrol akarok beszélni, melyeket hiába keresnénk bármely nagy szótárban, magának Szarvasnak tanácsára követem ezt a járt utat. Ő mondja a Nyelvőr XXIII. kötetének 560. lapján, hogy „a legnagyobb része az idegenben meghonosodott magyar szavaknak a körülöttünk fekvő (s részben köztünk lakó) többi népek nyelvében található meg; de minthogy e nevezet járatosá vált, bátran élhetünk vele a ráfogott jelentésben”.

Szinte hihetetlen, hogy erre eddigelé alig gondolt valaki. Maguk e szók oly közel állnak hozzánk s a magyar nyelv hatásának oly világos tanúi, hogy önként követelik tőlünk a velük való foglalkozást. De van mégis valami magyarázata ennek a késedelemnek: nyelvészeink nagy része magyar születésű, ki a belföldi idegen nyelveket inkább csak irodalmából, más szóval könyvből ismeri; másrészt meg a magyar nyelv maga sokkal inkább lefoglalta figyelmüket és munkásságukat, semhogy azokra a szókra is nagyobb ügyet vethettek volna, melyeket idegen nyelvű polgártársaink vettek tőlünk kölcsön. Tudtomra eddigelé csak az egyetlen Alexics volt az, ki ismertette s lehetőleg össze is gyűjtötte azokat a szavakat, melyeket az erdélyrészi oláhság

nyelvében magyar eredetűeknek ismert föl; a többi honos nyelvnek ilyenmő szavai még várnak a gyűjtők munkásságára.

Az anyag, melyet csak úgy futólagos gondolattal mérlegeltem, akkora, hogy szinte tele marékkal lehetne szedni belőle a legérdekesebbeket s hogy én mégis csak egynehányat s azt is kevésbbé fontosat említek föl, szolgáljon mentségemre az, hogy hamar munkát nem akarok végezni; de a mi kezem ügyébe esik, azt se akarom sokáig véka alatt rejtegetni. Addig is, míg erre vagy hivatottabb ember jelentkezik, vagy magamnak lesz több módom utána járni, szolgáljanak mutatványul a következő szók, melyeket részint itt Kassán, részint születésem helyén Losoncon, hallottam idegen ajkúak szájából.

Először azokat említem, melyeket minden nap hallok itt oláh nyelvű bakáinktól. Általában mondhatnók, hogy ezeknek az idegenbe került szavainknak legszorgalmasabb, leggyorsabb terjesztője éppen a katonaság. Itt minden fajta ember akad akár csak egy század körében is. Az idegen beszédűeket a szolgálat közlekedésre, közös műszók használatára kényszeríti, a melyek aztán megmaradnak akkor is, mikor a harcias bakából békés családapa lett. És ha mi sokat veszünk is így át a németből, másrészt meglegedésünkre szolgálhat, hogy mi is adunk s adtunk sok olyan szót, melyre egy kis nyelvismerettel azonnal rá lehet akadni. Bár itt se volna szükség példát említenem, igazolásul mégis mondok néhányat. A *baka*, *huszár*, *csákoló*, s a Nyelvőrben (XXIII. 560) említett *kantár* sok másval együtt a mi révünkön lett ismeretes a külföld előtt. S ez ép úgy mondható a honvédségre, mint a közös hadseregére nézve; annak magyar szolgálati nyelve, emennek hazánk határain belül túlnyomóan magyar származású katonái szinte a legelső tényezővé teszik a katonaságot a magyar nyelv terjesztésében.

A másik főtényező a vegyes ajkú lakosság városai, s különösen a vásárok, melyeknek kedvéért egy-két szót még a legpusztaibb tót, sváb és rumuny is megtanul. Ha nem vesszük is figyelembe a nyelvkeveredés természetes alapját s vele következő ményeit, még mindig tekintélyes mennyisége marad a szóknek, melyeket az ilyen vidékek magyarsága olt át az idegen nyelvbe. De lássuk e bevezetés után magukat a szavakat.

Köpnágé. Marmarosi oláh bakáink széltiben használják itt Kassán; még pedig nem csak akkor, mikor magyar fiúk kérik őket, hogy fogják össze rajtuk a köpönyeget, hanem akkor is, mikor egymást tanítják a *pantallér* (bandoulier) összehajtogatására.

Hivatalos neve mantli volna; de ezt talán egyik se értene meg; ellenben ha magyarul említem a köpönyeg-et, mingyárt tudják, hogy a *képéndg*-ről van szó.

Figyles. Ennek a szónak az első megértésére igazán olyas eset kell, mint a minőt én láttam a kaszárnya folyosóján. Veszekedik két oláh baka s nagyban emlegetik a figylest. Gondoltam, valami szerszám lehet s kíváncsian kérdeztem az egyiket (már a mennyire tudtam oláhuul kérdezni), min veszekesznek. A baszára mutattak (ez a neve a bakák tácájának), melyen egy sajka födele nélkül maradt s a melyet egyik se akart magáénak fogadni. A dolog világos lett előttem: ebédért voltak, s egynek nem jutott tészta, mert nem volt *figyles*. Akkor tudtam meg, hogy a sálkát = *fődeles* értik rajta.

Trumnyétás. Nem-régiben egy úti rajz került közénk, melyben marmarosi tájképek is voltak. Ott volt a Pietrosz vidéke s mellette egy népcsoport. Tudtam, hogy az egyik ordonáncunk oda való; megkérdeztem, ráismerne-e. Nagy örömmel mutatott a népcsoportra s mondta, hogy otthon ő is trumnyétás volt. Jobban megnéztem a képet, s akkor láttam, hogy egynehánynak hosszú, alul szélesedő, hangszer van a kezében, olyan, a minőt Perbeléden is láttam. Világos tehát, hogy a *trumnyétás* nem más, mint a magyar *trombitás*.

Békényű. Ez is oláh szó, s a ki ismerős a bakaélettel, nyomban tisztában van vele, hogy mást aligha jelent, mint azt a kefét, a mellyel a subickot a bakancsra szokás kenni. Magyar alakja tehát: *bekenő*. Pucceraink mindig így nevezik, ha egymás között beszélnek is; s az benne az érdekes, hogy a magyar melléknevet, *bekenő kefe* főnévként használják.

Igen gyakran hallható a *pokszij* is, a mely már nem tisztán magyar, minthogy egyik szava német: *pack*. Annyiban érdekes, hogy *pokriemen* neve, a mit tulajdonképen várnánk, sokkal ritkább, mint az a félnémet, félmagyar. Megjegyzendő még, hogy a *szij* szót magában nem igen hallani; ha pl. fegyverszijről vagy nadrágszijről van szó, akkor: *riemen*, ha bakancsszijről, akkor: *dsaplo*. Mikor rendes teendőjüket kezdik, ezzel a mondattal állnak elő: „Pucului *pokancs*“, s ebből világos, hogy a magyar *pucol* és *bakancs* szó ép olyan járatos náluk, akárcsak alföldi bakáinknál, egy kis oláh ízt nem számítva.

MIKÓ PÁL.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A fegyverekről szóló könyvünkben azt olvasom egy helyen: „Entsteht ein versager”. Ez, ha jól tudom, annyit tesz magyarul, hogy „csütörtököt mond”. Világos tehát, hogy a magyar ember észjárása más itt, mint a németé; a mi főleg azért tűnik föl, mert a puskát minden vele valóval együtt a német kezéből vettük.

Mínthogy igen érdekesnek találom mind a szólást magát, mind a *csütörtök* szónak ezt a jelentését, igen kérem a t. szerkesztőt, legyen kegyes fölvilágosítást adni mind a szolás keletkezéséről, mind pedig arról, hogy ha magát a *versager* nevet használok, mondhatom-e magyarul, hogy pl. „Ez csütörtök volt”. S ha nem, minő alkalmas szóval lehetne azt visszaadni?

Felelet. Az első, a mire nem válaszolunk, hanem a mit megigazítanunk kell, az, hogy nem minden fegyverünk német vendég-szó s köztük a *puska* sem az. Ez a szavunk az úszl. szerb *puška*-nak a képmása, a melynek ismét az ófn. *buxsa* (büchse) a példaképe; s mindannyinak a gör.-lat. *pyxis* szó szolgál alapul.

A mi magát a magyar szólást illeti, arra nézve, sajnáljuk, de eggyelőre nem adhatunk fölvilágosítást s magunk is szeretnők, ha valaki megadná elfogadható magyarázatát; mert az a megfejtés, a mellyel CzF. szótára szolgál, még jobb hiányában sem elégíthet ki. E magyarázat így szól: „Csütörtököt vetett puskája, azaz: csöttent-csettent a sárkány, de a lőpor el nem sült”.

A mi a kérdésnek azt a pontját illeti, hogy egymagában a *csütörtök* tehet-e annyit, mint *versager*, válaszunk az, hogy nem. A szólásoknak épen jellemző szavai csakis addig tartják meg átvitt jelentésüket, a míg az állandóvá vált s mintegy megrögzött kapcsolatban használatnak; kiszakasztva e társaságból visszanyerik eredeti értelmüket. Ime egy példa reá. Újabb időben, valószínűen a németben sűrűn használt szólást utánozva különösen a játékosok pazarul élnek e szólással: „disznóban van” = szerencsében van, nagy a szerencséje. De szakasszuk ki e kapcsolatból s illeszszük bele akármely másikba a *disznó* szót, átvitt értelmét többé meg nem tartja, hanem csakis eredeti jelentésében szerepelhet. Nem mondhatjuk például: „A disznó (szerencse) kereke forgandó. Nagy disznó volt rátok nézve, hogy ott nem voltatok” sat.

Arra, hogy minő szót lehetne a *versager* magyar egygyértékésének elfogadni, legalkalmasabban a vadászok, párbajozók s

általában a kik puskával, pisztollyal szoktak banni, adhatnák meg a kívánt választ. Mi részünkről abból indulva ki, hogy ha elsül a puska, pisztoly, azt mondjuk, hogy „nagyot durrant” vagy „eldördült”, míg ha el nem sült, csak „csettent” egyet, a *csettenés* v. *csettenet* szót eléggé megfelelőnek tartjuk arra, hogy a *versager* egyértékese legyen.

2. Kérdés. A minap érdekes kis vitánk akadt egy mindenapos, tősgyökeres magyar szólás miatt. Holmi szuró eszközről levén szó, azt találtam mondani: „Se baj, ha eltörik is; lehet azért azt használni”. Egyik társam kijavított: nem baj, ha eltörik is’.

Minthogy mind a kettő használatos, én nem akartam engedni igazamból s a nótát idéztem: „No de se baj, több is veszett Mohácsnál”. Ellenese erre azt kérdezte, hogy mikor kell hát az egyiket s mikor a másikat használni. Az igazat megvallva, magam se vagyok egészen tisztában vele, bár a legtöbbször tudom, hogy jól használtam. Kérem tehát a t. szerkesztőt, sziveskedjék megmondani, mikor van az egyik helyén s mikor a másik.

Felelet. Jó és helyes mind a kettő. A *sem* (rövidítve *se*) tudvalevőleg az *es nem*, *is nem* egyberántott alakja; s ha az *is nem* a megengedő mondatokban egymás mellé kerül, tetszés szerint akár az egyik: *is nem*, akár a másik *sem* v. *se* használható.

Nézzük magát a kérdésben idézett példát. Ha a mellékmondatot, a mint rendesen használni szoktuk, előre bocsátjuk, a mondat így fog hangzani: „Ha eltörik *is*, *nem* baj”; de mondhatom így is: „Ha eltörik *se* baj”; vagy a főmondatot előre bocsátva: „*Nem* baj, ha eltörik *is*”; vagy: *Se* baj, ha eltörik *is*’.

3. Kérdés. Egy társaságban, a mely csupa férfiakból állott, áttért a beszéd egy házaspárra. A jelenlévők közül többen elmondták megjegyzéseiket úgy a férjről, mint a nőről. Én azt hiszem, mondá végül társaságunk egyik tagja, legtalálóbban röviden így jellemezhetjük a férjet: szimándli, a nőt pedig: Sie hat haar auf den zähnen. Erre egyikünk megróttá, hogy minek használ német kifejezéseket, mikor ezt magyarul is meg lehetne mondani? Találgatni kezdtük tehát, hogy melyik fejezi ki legjobban az egyiket is a másikat is. A „szimandlira” helyesnek találtuk egyik társunk azon ajánlatát, illetőleg tudósítását, hogy az olyan papucs alatt álló férjet a nép „anyámasszonynak” szokta nevezni. De már a másodikra, dacára annak, hogy sokat próbálgattuk és törtük

fejünket fölötte, senki sem tudott magyar kifejezést találni; mi több, a német tekintetében is szétágaztak a vélemények. Az egyik azt állította, hogy annyit jelent mint 'ravasz, cselszövő', és hogy csak nőkre szokták mondani; ennek ellenében többen azt erősítették, hogy értelme annyi mint 'erős' s nemcsak nőkre, hanem férfiakra is mondják, végre az is szóba került, hogy akár annyit tesz mint 'ravasz', akár annyit mint 'erős', miből támadt ezen furcsa közmondás, miután az ember fogán nem lehet haj v. szőr.

Az egész társaság abban állapodott meg tehát, hogy a Nyelvőr t. szerkesztőségét kérjük fel, méltóztassék a fentiekre nézve becses véleményét nyilvánítani, illetőleg bennünket felvilágosítani.

F e l e l e t. A 'siemandel' magyar megfelelői: *Simonbőrő, Anda Pál hadába való, kontyvitéz, anyámasszonykatondja, katuska-férj*, vagy mint Pápay József értesítése szerint Komárom megyében, Kis- és Nagy-Igmádon mondják: *uranenne*.

A 'Sie hat haar auf den zähnen' német szólásra nem mondom, hogy egyáltalában nincs, hanem én megfelelő magyar szólást nem tudok. Ezzel azonban nincs az mondva, hogy egy vagy más módon ki ne lehetne fejezni. Hogy miként, az a német szólás értelmének szabatos megállapításától függ.

Grimm szótárában a *Haar* cikk alatt következő értelmezését találjuk: „Voller haarwuchs an kopf und bart ist zeichen der kraft; daher ist *dreihhaarig* eigentlich so viel, als mit manneskraft ausgerüstet; aus dieser bedeutung entwickelt sich durchtrieben. In theilen des Osterlandes bedeutet 'das hat haare auf den zähnen': es ist schwierig, verzwick. Wir müssen den sinn bei den redensarten 'haare auf den zähnen, auf der zunge haben' durchaus hyperbolisch fassen“. Eredetileg tehát voltaképen így értendő: nagy erejére mutat, hogy nemcsak melle, arca, hanem még foga (nyelve) is szőrös = baromerős.

E szolás jelentései tehát: 1) erős, izmos, 2) furfangos, agyafürt, 3) bajos, szövevényes, bonyolult. Magyar megfelelői tehát minden egyes esetben a beszélő célzata szerint alkalmazandók s természetesen különböző egyértékességekkel adandók vissza. Így a kérdésben idézett szólással az illető, ha magyarul fejezi ki magát, körülbelül ilyen kitételt használt volna: 'kardos menyecske, ő viseli a kalapot'.

4. Kérdés. Régolta bántja a szememet, ha olvasás közben ráakadok, még inkább sérti pedig halló érzékemet, ha kiejteni

hallom, egy szó, melyet főleg fizikusaink és matematikusaink szeretnek használni. Ha valaki azt kérdezi tőlök, hogy áll a hőmérő, nem azzal felelnek, hogy pl. a fagyponton, vagy zéruson, hanem rendesen így: a *semponton*. Sempont!? Annyit tudok, hogy mi az, ha valaki azt mondja: „Ez a jegy itt sem gondolatjel, sem vessző, sem pont”; de hogy magában véve miféle szörnyeteg a *sempont*, azt az én együgyű eszemmel nem bírom felfogni.

Kérjük a t. szerkesztőt, méltóztassék a Nyelvőr olvasóit e korcsszülöttre figyelmeztetni és kiküszöbölését hathatósan ajánlani.

Felelet. Felette sajnáljuk, de a kérdésnek ez egyszer nem tehetünk eleget. A *sempont* annyira nem korcs, hogy ohajtanók, bár minden újonnan készült szavunk hasonló hiteles, megbízható analógiák szerint készült volna.

A *sem* (*se*) kötőszó ugyanis nemcsak névmásokkal és határozókkal, hanem főnevekkel is párosul s velük összetételt alkot, mint a következő ismert példák bizonyítják: *sem-ki* (*senki*), *sem-mi*, *sem-eggy* (régí íróinknál, ma ez járja helyette: *eggy-sem*, pl. *eggy ember sem*), *sem-ha* (a régí nyelvben: *sonha*, ma: *soha*), *se-hol*, *se-hová*, *se-honnan*, *se-merre*, *se-meddig*, *se-mikor*; s főnév elé járulva: *se-honnai*, *se-szinű* (l. föntebb a 33. lapon: „A *se-szinű* kutyákat Komárom megyében fakónak nevezik”).

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csërmoglyá: a buzavirágok egy neme, borsókás termésű, növény (?). „Nem tom mi lötté a zide'n a fődünket, năgyon sok csërmoglyá termett a búzábá' (g.).

csibdálkă: csipëtke; tészta-nemű. „Ki szeretyi a csibdálkât? Mă ál lëssz ëbëdre'.

csillâmlik: villan. szikrázik. „Pofon teremttët, hocs csak ücs csillâmlott a szëmë tüle'.

csimbók: csomó; fonat. „A

boszorkányok összkötték a hăját ëcs csimbókba. Csimbók-lëssz a rântásod, hă min-gyâ vizet tótesz râ'.

csimkă: kis torzsa; a dohány-levél főere. „Hât tē a legjobb re'szit dobod el? Isz a csimkăja a levelinë is jobb'.

csimotă: csemete, csira. „Lë-ëtték a nyulăk a ze'ccăkă mindën ötvănyomnăk a csimotăjât'.

csimpălykódzik: kapasz-

kodik, csimpeszkedik. 'Valámi dárázs úgy belé csimpálykódzott a hájambá, hogy állig-sâg tuttám tulé szabadúnyit. csinâ: csikó; különösen hívó szó. 'Csinâ ne, csinâ ne!

Égyënn még a fené; mēre szá-látt mâ megēst'.

csinátlan: szemtelen, csin-talan. Ritkân fordul elő. 'Ugya-né légy mâ olyan csinátlan, márâthâss â helyedënn'.

MIKÓ PÁL.

Hegyallyaiak.

iborka: ugorka.
ibrik: fedeles, kancsóforma kis porcellánedény.
iprikál: ganéjz.
isztike: üsztöke; isztikél: nógat, ösztönöz valamire.
jegeskacsa: vadkacsa; té-len a vizen, jég közt is itt marad.
jérce: süldő lány (tréf.).
kacsanátha: párosodáshoz való gerjedelem.
kácsingózik: ohajt, kíván valamit, esdekel valami után.
kákó: horgas fa, gyümölcs-szedéskor használják.
kajsza: csavaros.
kajszol: a szárazmalomban őröl.
kajtat: lôt-fut valami végett. 'A félvárost bekajtattam, még öt forintot kaptam'.
kancsi: kancsal.
kantár: erős madzagból ké-szült ételhordó eszköz.
kányabojó: valami vad-cserje gyümölcse.
kápaszkodó: meneteles sze-kérút.
kapatos: (bortól) becsipett.
kapcsil: a dió zöld héja.
karám: kerített hely a gulya-ménes számára.
karisztol: karmol. karcol.
karvas: vászon-ingújj, melyet aratáskor a két karra húznak.
kásásbelü: ikrás (gyümölcs).

kasfar: a szekérkas hátulsó része.
kaszászszindely: sarkokra alkalmazott, hegyes formára faragott zszindely.
katuja: doboz.
képél: a képéseknek kiadja a kialakodott részkereszteket.
keringő: a száraz malom nagy kereke.
kicska: zsúpcsomó.
kilis: kelés.
kipor: köpor.
kiskijé. 'Muta, hogy kiskijé'!
kivik: kuvik.
koboz: kutat, kikeres valamit.
kocska: merev, nyomorék karú.
kolesz: kétkerekű talyiga, kordé.
kondér: nagy rézedény.
kopácsol: kopog (pl. a csirke a tojásban).
kopótya: kopoltyú.
kosztol: fut, szalad, mene-kül.
köblös: kétfülű dézsa a szü-reteléshez.
kődökvas: az ekevas ön-tött része; kődök-szeg: a kődökvasat a gerendelyre szo-ritja.
köpü: méhkas.
krónikáz: mókáz, tréfában ingerkedik.
kucu, sertéshivogató szó.
kukoricazabja: kukorica virágja.
kutacs: görbe vas a tűzhelynél.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

JELENTÉSVÁLTOZÁSOK.

A mai kor nyelvvizsgálója már nem holttestnek tekinti a maga vizsgálódása tárgyát, hanem élő valaminek. Boncolgatja, de boncolása nem egyszerű *sectio*, hanem *vivisectio*. Nem elégszik meg azzal, hogy meglássa, mikép is van összealkotva az emberi elmének az a legdicsőbb szüleménye, a melyet nyelvnek nevezünk, hanem azt is fürkészi, kutatja, hogy ez a szövevényes valami hogyan él, változik, fejlődik minden ízében; és nem elégszik meg a *hogyan*nal, hanem a *miért*et is keresi, s ha nem akad rá a testben, megkeresi a lélekben.

A nyelvtudománynak tömérdek érdekes föladata között alig van érdekesebb, vonzóbb, csábítóbb, mint annak a vizsgálgatása, hogy a szavak jelentése mikép módosul, változik. Itt, a jelentésfejlődés terén van a legpezsgőbb, legtarkább élet, a legélénkebb sürgés-forgás. És ebben a sürgés-forgásban, folytonos változásban, átalakulásban mindenütt ott van a láthatatlan mozgató: a lélek. Ezt keressük, és rendesen sikerül is rátalálnunk, mert az útjai, a melyeken járni szeret, meglehetősen ismeretesek; azonban a lélek is csak megteszi olykor-olykor, hogy letér a taposott útról valami járatlan ösvényre, és ilyenkor aztán nehezebb a nyomára jutni.

De hagyjuk ezt a cifra beszédet, mert még nagyobb váratkozást talál kelteni, mint a milyennek az elmondandó jelentéstani apróságok megfelelhetnekek.

Érdekes jelentésfejlődéseket bármely szótárban ezrivel találhatunk. Van akárhány szó, a melynek öt, tíz-féle jelentése van; s ha az elsőt az utolsóval vetjük össze, alig hihetjük, hogy egyazon szónak a jelentései, olyannyira össze nem férőknek tetszenek; de ha aztán végig megyünk a jelentések egész során, akkor nyomról-nyomra kísérhetjük a lelket útjában, a melyet megtett, míg az első állomástól az utolsóig eljutott; akkor látjuk, hogy az első és az utolsó között nem üresség tátong, hanem járható hid van közöttük verve. Igaz, hogy ezek a hidak nem mind épek;

soknak már hiányzik egyik-másik deszkája, de látszik, hogy megvolt. Mindazonáltal az is előfordul, hogy az egész hid hiányzik; a léleknek nem volt rá szüksége, mert nem tetszett neki nyomról-nyomra haladnia, hanem úgy szökött át egy merész szökkenéssel az egyik póntról a másikra; — s ezek a legérdekesebb esetek.

Lássunk néhány példát,ilyent is, olyant is elegyesen. *Agyafürt*-nak a köznyelvben a ,furfangost, ravaszt‘ nevezzük, a székelyeknél meg ellenkezőleg ,kevés eszút, együgyút‘ jelent; s e kettőn kívül van másutt még egy harmadik jelentése is: ,makacs‘. Az *árnyék* szó nemcsak nap-nem-érte helyet jelent, hanem némely vidéken annyit is tesz, mint ,széltől, fagytól védett hely, csendes hely, pl. nád v. bokor melléke‘. *Barom*-nak a jelentései a köznyelvin kívül: ,baromcsorda‘ és ,baromvásár‘. A *bélgá* nemcsak ,hibás nyelvű, dadogó, hebegő‘, hanem ,ügyefogyott, együgyű, hülye‘ is. A *berbics* (*berbics*, *birbics* sat.) szó jelentései: 1) ürü, kos; 2) pokróc-természetű, durva ember; 3) kolozsvári unitárius deák [gúnynév]; 4) báránybőr-süveg, bagó-süveg; 5) szerencsejáték, a melyet pörgettyűvel v. golyóval játszanak; kockajáték; 6) körbeforgó hinta (ringelspiel) (vö. magyarázatomat: Nyr. XXII.168). Erdélyben némely helyütt a *beszéd* ,mesét‘ is jelent. A *betyár* szó köznyelvi jelentésein kívül különböző vidékeken a következő értelemmel járja: 1) olyan legény v. leány, a ki rendes szolgálatba nincsen elszegődve, hanem csak napszámba járogat; 2) urasági cseléd, valami közép a csikós, béres és a birka-úszató között; béresek mellett szolgáló segédostoros; 3) zsellér; 4) fölfogadott gyermek. *Birodalom* a moldvai csángóknál a. m. ,munkabíró erő‘, a Székelyföldön és Göcsejben pedig ,földbirtok‘. A *bog* szó nemcsak ,csomót, göcsöt‘, hanem Csik megyében ,fonott kalácsot‘ is jelent. A ,boglyakemencének‘ Zemplén m. Szürnyegen egyszerűen *boglya* a neve. A *bojnyik* 1) zsvány, utonálló; 2) kúszált hajú és sötét arcú, mogorva nézésű (zsványtekintetű) ember v. gyermek; 3) együgyű, félénk ember; 4) hagymához hasonló növény, a mellyel szükség esetében a szőlőt kötözik. *Bokor*: 1) sűrű nád-üstök; 2) csokor; 3) pár; 4) csapat, csoport, sereg; 5) csomó, nyaláb. A *boldogtalan* sok helyütt a. m. ,ügyefogyott, együgyű, félkegyelmű‘. *Bolygó*: 1) kanyargós mellék-ucca; 2) örvény; 3) bohó, bolondos. *Borbát*: 1) gyors, serény, szorgalmas; 2) fecsegő (l. Nyr. XXII.171). *Bosztán*: 1) konyhakert, veteményes kert; 2) úri-tök (l. Nyr. XXII.171). *Bögő*: 1) az állóbárka orrán az a faragott rész, mely

a bögő fejéhez hasonlít; 2) nagy gereblye (így is: *bögő-gereblye*, vö. *bögő-hegedű*). *Búsít*: 1) búsul; 2) tart, fél; 3) kéréssel háborgat. *Buta*: 1) tompa, életlen; 2) szelid (nem rúgós). *Cábár* (*cabár, cajber* sat.): 1) lompos, rendetlen v. elhanyagolt öltözetű; 2) szabadjára hagyott, helytelen magaviseletű, vásott (gyermek); 3) kétes jellemű, gyanús, aljas, cudar; 4) feslett erkölcsű nőszemély; 5) olyan lúd, a mely a lábait föltartja és emelt fővel jár. *Cafat*: 1) rongy, lefityegő rongy; 2) piszkos üledék; 3) kacat, dib-dáb holmi; 4) lompos, elhanyagolt öltözetű, rongyos; 5) hitvány, haszontalan, semmirekellő; 6) kétes hírű, feslett erkölcsű nőszemély. *Cáfol* (*cafol, cabol* sat.): 1) sárban gázolva cammog, jár-ke; 2) tilosban járva legázolja a vetést; 3) fáradozik; 4) gyaláz, ócsárol; 5) kötölődzködik, ellenkezik; 6) hátrál (a ló). *Cégér*: 1) bokréta; 2) cudar, csúf, becstelen. *Cigánykodik*: 1) hazudik, füllent; 2) hizeleg, 3) erősen kér, kunyorál, rimánkodik. *Cuca*: 1) lándsa; 2) egyik végén hegyesen vasalt vastag, hosszú dorong, mely a hajónak a parthoz való hirtelen rögzítésére szolgál; 3) mérnöki jelző-rúd; 4) kormányrúd toldalék-póznája, a mely arra való, hogy vele a kormányrudat a hajón kívülre is lehessen szorítani; 5) dorong, a mellyel a lágy földet szokták ledöngölni; 6) vasszög; 7) mécsbél- v. bocskorfűző tű; 8) hegyes tetejű nádrakás v. nádkunyhó. *Cuvag* (*cubak, cubák, copák, cók* sat.): 1) húsnymotaték; 2) inas lábszárcsont; a birka hátulsó lábának inas térdekalácsa; inas hús; 3) ingó bútor lába alá pótlékkul tett fadarabka v. forgács. *Csajbók*: 1) görbe lábú; 2) esetlen, ügyetlen, lompos; 3) feleszü, félbolond, bárgyú, hülye. *Csáklya* (*csoklya* sat.): 1) erős, hosszú, tompavégű villás- v. ágasfa, mellyel a jég-alatti halászatnál az eresztő- és az ajtó-lék körül a hálót rakosgatják; 2) meggyengült kerékfalhoz támaszul odaütött ágasfa; 3) faláb, a melyen sáros időben járnak; 4) koresolya, korcsolyának használt csont vagy fa; 5) fa-szállító gyalogszán (lásd fejtegetésemet: Nyr. XXI.484). *Csámpa* (*zsámba*): 1) nagy láb; 2) nehézkes, ügyetlen, lassú járású, félszeg; 3) sánta. *Csámpás*: 1) nehézkes, ügyetlen, lassú járású; 2) beteges; 3) haszontalan, mihaszna. *Csata*: csapat; 2) csatán, -ba, -ra: ízben, -szer; 3) éjjeli csorda-őrízet, melyet az egyes gazdáktól rendre küldött őr (csatás) teljesít. *Cserepes*: 1) fölcserpezett, megrepedezett (ajak, föld); 2) cserepező, háztető-cserepező; 3) cserép-kályha, kemence; 4) elkényeztetett, konfidens, helytelen, vásott, rakoncátlan (gyermek; vö. *cserepes malac*: konyháról élő, kézhez szoktatott, gazdasszony nyomában

futkosó kényeztetett kis malac). *Csintalan* köznyelvi értelmén kívül 'tisztátalan, piszkos, rendetlen' jelentéssel is járja. *Csitri*: 1) kurta, kurtára nyírt; 2) kurta hajú; 3) kurta haj; 4) süldő leányka; 5) kicsiny, apró, jelentéktelen; 6) haszontalan kicsénység; 7) haszontalan kis fityfiritty (gyerek v. emberke). *Csobán, csobány*: 1) juhász; 2) juhász-kutya (nyilván ebből az összetételből: *csobán-kutya*). *Csoda, csuda*: 1) csodálat, csodálkozás; 2) bosszúság; 3) rút, piszkos, szennyes. *Csonka*: 1) hibás kezű; 2) balog. *Déván-kozik*: 1) tanácskozik; 2) tünődik, tanakodik, haboz; 3) ímmel-ámmal készülődik; 4) korhelykedik, dorbézol. *Dög*: [tréf.] cigány-pecsenye; 2) nyavalya; 3) beteg; 4) lomha, rest; 5) rondaság. *piszok, szemét*; 6) ronda, piszkos, szennyes.

És így tovább. E mutatványul fölhozott jelentésváltozások egyike-másika már meg volt magyarázva a Nyelvőrben, legnagyobb részük pedig alig szorul magyarázatra. A jelentés körének megszorítása vagy kitágítása (azaz a fogalom tartalmának gyarapítása vagy gyéritése), a hasonlati vagy a térbeli, időbeli s oksági kapcsolaton alapuló átvitel útján előállott alkalmi jelentésnek szokássossá, rendessé válása, valamely hasonló alakú de másjelentésű szónak belejátszása (vö. *csurapé* és *csurak* Nyr. XXI.276), végül a különféle jelentésmódosulások egymásra következőzése és kombinálódása: ezeket vagy ezeknek valamelyikét tüntetik föl az elősorolt példák.

Most azonban lássunk néhány magyarázni valót is.

A *cinkos (cinkus)* szóról Szarvas Gábor (XI.445) szépen kimutatta, hogy alapszava a francia *cinq* (öt) szóból lett német *zink* 'der fünfer auf dem würfel'. Ehhez Császár Károly (XI.520) azzal az adattal járult hozzá, hogy a német *zinken* a trubadúroknak *quinenove* nevű kockajátékával volt azonos, a melyet azért neveztek így, mert a bankár mindannyiszor nyert, valahányszor a két kockával ötöt vagy kilencet vetett. A *cinkos* magyar képzés. Első jelentése a NySzótár szerint: 'cubus, talus; würfel', s ez akár egyenesen a német *zink* jelentéséből fejlődhetett, akár a *cinkos-játék* (= 'kockás játék') összetételből való elvonás útján állhatott elő. Kétségtelen, bár a NySzótárban nincsen nyoma, hogy a kockajátékost is *cinkos*-nak nevezték; s hogy ez miként ment át a 'gonosztevő'-be, azt — mint Szarvas Gábor nagyon helyesen mondja — könnyű megérteni, ha figyelembe vesszük, hogy a hivatalos játékosok rendszerint meg nem engedett módon, mások rászédésével gyakorolják mesterségüket (vö. ném. *spieler* =

falscher spieler); így lett a kockásból, játékosból idővel csaló, s innen csak egy lépés a bűnös gonosztevőig. Azonban a *cinkos* (*cinkus*) szónak még más jelentései is fejlődtek (l. Tájszótáramat). A kockával nemcsak pénzre játszottak, hanem sorsot is vetettek; a sorsolásnak a vetésen kívül van még egy másik módja is: a húzás; azért a *cinkost* (*cinkust*) *vetni* kifejezés nagyon természetesen alakulhatott át ezzé: *cinkost* (*cinkust*) *húzni* = sorsot húzni; s így lett a *cinkos* (*cinkus*)-ból 'sors' (pl. az a húzott sorszám, a melynek rendjében mennek be a katona-sorozás alá kerülő legények a sorozó-bizottság elé). Osztózásnál is szoktak *cinkost* *húzni*, s ki milyent húz, olyan osztályrészt kap; így vált a *cinkus* a sorshúzás útján jutott 'osztályrészt' nevévé. A sorshúzásnál húzott *cinkus* jelentése aztán általánosbódott s 'jegy, bárca' lett belőle (pl. tisztítani adott kesztyűért, sütni vitt kenyérért v. napszámosoknak készpénz helyett adott bárca). Végre a 'bárcából', vagyis a valamihez való jogot igazoló jegyből 'igazolvány' lett (pl. pálinkafőzésre jogosító igazolvány; marhapasszus). — Megemlítem még különösség okaért, hogy a Nyelvőrben egy helyütt (II.426) a *cinkus* szó így van értelmezve: 'vásári cikk'; ez tévedés, a melynek az eredetére mindjárt rávezet az ugyanott értelmezés nélkül említett *cinkus-bíró* szó. Ennek a jelentése: 'vásárbíró, vásárfölügyelő', a kinek a tisztehez tartozik egyebek közt a *cinkus*-ok (igazolványok, marhapasszusok) megvizsgálása is; de a közlőnek csak a vásári árukra való fölügyelés volt az eszében, s így következtette ki a *cinkus*-nak 'vásári cikk' jelentését.

A *honcso*k, *hancsik* szónak (a melynek alaki változatait l. Tájszótáramban) alapjelentése: 'hant, göröngy, kicsiny (sírhanthoz hasonló) földdomborulat'. Nyilvánvaló, hogy a szó a *hant*-nak *kicsinyítő* származéka, olyan mint a *far*-ból *farcsik*, *farcsok*, *forcsok*. (Vö. a *hant*-tal rokonértelmű *homp* szónak *hompuk* és *hunka* kicsinyítő származékait.) Az alapjelentés specializálása a második: 'zsombék, azaz ingoványos, süppedékes, lápos helyeken a vízből itt-ott földdomborodó egy-egy hant'; továbbá a következők: 'vakandtúrás', 'kupac' (pl. *gané-honcso*k) és 'határjelül csinált néhány kapányi földhányás v. két egymásra tett hanthasáb'. Az utóbbi jelentés 'határjel'-lé általánosbódott, s ebből érthető, hogy a Kún-ságban a tilalomjelül ásott gödröcskét is *hancsik*-nak nevezik. Hasonló jelentésfejlődést találunk, csak hogy más alapjelentésből kiindulva, a *csóva* (*csáva*, *csáva*) szónál is. Ennek az alapjelentése:

„szalma-csutak v. szénából, gazból, csepüből csavart tekercs“, azután specializálva: „jelül (többnyire póznára) kitűzött szalma-csutak“, s ebből általánosodva: „jel, határ- v. tilalom-jel“, pl. gödröcske, kis földhányás, két egymásra tett hant-hasáb, kis fakereszt sat.

A Székelyföldön azonban a vakandokat is *honcsok*-nak nevezik. Már most az a kérdés, össze lehet-e ezt a jelentést az előbbiekkal eggyeztetni, vagy pedig csak véletlen alaki eggyezéssel van-e itt dolgunk. Úgy látszik, Munkácsi Bernát az utóbbi nézetten van, mert (Nyr. XIII.261) a „hant“ sat. jelentésű *hancsik*, *honcsok*-ot nem is említve, ezeket írja a „vakondok“ jelentésű *honcsok* szóról: „A székelyben *vakhoncsok* összetétele is előfordul (Tjsz.), s ez már magában véve is sejteti, hogy a *vakondok*, *vakand* szókban az állat neve voltaképen csak az utórész, melyet a *honcsok* alapján eredetileg *hondok*, *hand*, *hond* alakúnak gondolhatunk, azaz hogy *vakondok* e h. való: *vak hondok*. Rögtön feltűnik itt a *hód* szóval való alaki és fogalmi rokonság is, melyet már a köztörök *konduz* „hód“ hangzásánál fogva (noha nem ez a neki szorosan megfelelő török alak) eredetibb **hond* helyett valónak kell vennünk. Arra nézve, hogy miképen viszonylanak egymáshoz ezen szók, számba jöhetnek a következő török adatok: kazáni tat. *kama* vidra, csuv. *χumł* coboly, *χoma* vidra, *kamčat* hód, altaji *kamdu* vidra, *kumdus* hód, csag. *konduz*, melyekben azt látjuk, hogy egy *kam* tőnek különböző képzése szerepel több, egymáshoz hasonló kissebb állat nevéül. A *kamdu* alaknak jól megfelel a magy. *hond*: *vakand* és *hód*; a *hondok*: *vakondok* pedig egy, az altaji *kamdu*-nak megfelelő régibb, vagy más dialektusban teljesebb *kamduk* alakra vall. A *honcsok*-ból egy, a török *-žik*, *-žuk* kicsinyítő képzővel képzett, elavult **kamžuk*, *konžuk*-féle török alakra következtethetünk.

Ennek a származtatásnak legfőbb bökkenője az a csillag, a mely a *kamžuk*, *konžuk* alak előtt áll annak a jeléül, hogy ezek csak föltett alakok. Az ilyenekkel, midőn átvételről van szó, nagyon csínján kell bánni, s legalább föltehető voltukat nagyon erősen meg kell támogatni rokon példákkal, mert különben vajmi keveset érnek. Az urál-altaji nyelvek annyira gazdagok szóképzők tekintetében, hogy igen könnyű olyan alakot megszerkesztteni, a mely az állítólagos jövevényszó eredetije lehetett, vagyis inkább lehetett volna, ha meglelt volna. Ilyenekhez csak a legvégső szükség esetében szabad folyamodnunk, mikor már minden egyéb jel arra

kényszerít, hogy a szó eredetijét egy bizonyos nyelvben keressük, csak épen a szorosán megfelelő alak hiányzik. Itt pedig ilyen kényszerítő okok nincsenek. Igenis, ha kétségtelenül bebizonyítva állana előttünk az, hogy a *vakondok*-beli **hondok* csakugyan a törökségből került, akkor jó okkal ugyanott kereshetnők a *honcsok* eredetijét is. De ha amannak is jól a szeme közé nézünk (ha ugyan lehet a *vakondok*-nak!), észrevevesszük, hogy a töröksége nem is olyan kétségtelen. Az eredetijétől odaállított *kamdu* alak elfogadható volna ugyan, csak hogy ez is olyan csillagos alak, noha a csillag véletlenül elmaradt előle. Megvanni igazában csak az altáji *kamdu* van meg, s ebből lett Munkácsi szerint a *vakand*. *vakond*-beli **hand*, **hond*. Az alaki fejlődést megengedném, s azt se tartanám gátló akadállynak, hogy a *kamdu* 'vidrát' jelent; hanem más baj van itt. A magyar szónak a régi nyelvből csak a hosszabbik alakja van kimutatva, t. i. *vakandag*, *vakondag*, *vakandnak*, *vakundok*, *vakondak*, *vakondok*, s erős a gyanúm, hogy a nép nyelvében több vidéken élő rövidebb *vakand*, *vakond* alak amabból, mint többesszáminak vett alakból, van kikövetkeztetve (vö. *túzok*: *tűz*). [Csak mellékesen említem meg, hogy Munkácsi egy kis módszerbeli hibát is követ el, midőn a *kamdu* szót a magyarban *hód*-dá is, meg *kond*-dá is fejlesztí; annak a megfelelője csak az egyik vagy a másik lehet, mind a kettő nem; de az is lehetséges, hogy egyik se.] Hanem még egyet ne feledjünk, t. i. azt, hogy maga a **hondok* is csak kikövetkeztetett alak. Munkácsi okoskodása mindenesetre logikus, midőn a *vakhoncsok*: *honcsok* alapján fölteszi, hogy a *vakondok* is **vakhondok*-ból lett, s ezen összetételnek voltaképen az utótagja (**hondok*) az állat neve. De hátha nem is összetétel a *vakondok*? Hátha itt is csak népetimológiával van dolgunk, mint ugyanezen állat német nevében (*maulwurf* < *moltwërf*: 'földhányó'; más népetimológiás alakjai: *moltwurm*, *maulwurm*, *maulwolf*)? Hátha a *vakhoncsok* és a *vakondok* nem is olyan viszonyban állanak egymással, mint Munkácsi gondolja?

Erre a hátházásra az indít, hogy én a *honcsok* szónak sokkal egyszerűbb magyarázatát tudok. A *vakandok*nak ez a neve nem török eredetű, hanem azonos azzal a *honcsok* szóval, a melynek az etimona: 'hantocska'. A jelentésfejlődést következőleg magyarázom. A kiindulás nem magából a *honcsok* szóból, hanem a *honcsok-túrás* összetételből történt, mely a székelységben (és *hancsik-túrás* alakban Dunán túl is) el van terjedve. Jelentése: 'vakand-

né
túrás'; de etimona szerint tkp. annyi mint : ,hantocska-túrás' (= túrt hantocska). vagyis olyan tárgyi-birtokos összetétel, mint pl. *föld-hányás, álom-látás, idő-töltés*. A nyelvérzék azonban úgy értelmezte, mintha nem tárgyi, hanem alanyi-birtokos összetétel volna, vagyis olyan, mint pl. a *felhő-szakadás, víz-áradás, kerék-vágás*; azaz így értette : ,a hancsok túrása,' s e szerint a *hancsok*-ra a ,vakondok' jelentést ruházta rá. Hogy pedig ez csakugyan ilyen ráruházott jelentés, s nem eredeti, arra nyomós bizonyíték az, hogy csak a Székelyföldön él, míg ellenben Dunán túl, a hol pedig a *hancsik-túrás* összetétel szintén széltében el van terjedve, a *hancsik* szónak magának ,vakondok' jelentése nincsen. A *vak-hancsok* összetétel, a mely szintén csak a székelységben él, a *vakondok* hatása alatt alakult.

Harmadikul az *ildomos* szót választottam. Ezt a mai irodalmi nyelv ,illő, illedelmes' értelemben használja, mert az *illik* szóval hozták kapcsolatba (Nyr. XXI.10). A régi nyelvben ,prudens, klug' volt az értelme (l. NySzótár). Eredetére legelőször Bálint Gábor utalt rá (Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén 1877), s azután Budenz mutatta ki részletesebben (NyK. XX.147). Alapszavának, az **ildom*-nak eredetije a mandsu *ildamu* : ,gescheidt, geistreich; anmutig' (Gabelentz), ,gewandt, flink, geschickt, witzig' és ,hübsch, stattlich' (Zacharov); ezzel egyező a mongol *ilgom* (*ilyom*) : ,flink, geschickt, pünktlich, gewandt' (Schmidt), ,adroit, agile, souple, allerte; fin, ingénieux, pénétrant, sagace; attentif, (Kovalevski). Budenz e szavak alapjelentését így állapítja meg : ,fürge (flink, behend, geschickt'. Ezen alapjelentéssel a törökségben is megvan : csag. *ildam* ,schnell, eilend' (Vámbéry, Budagov), altaji-tat. *iltam* ,gyors'.

A szó kétségkívül **ildom* alakban származott be a mi nyelvünkbe, s az *ildomos* alakot csak azután, mint a fosztóképzős *ildomotlan, ildomtalan* ellentéte vette föl (vö. *oktalan* : okos, *só-talan* : sós sat.). Az újabb irodalmi nyelvben előkerülő *ildom* főnév kikövetkeztetés útján állott elő.

Hogy minő jelentéssel vették át eleink a szót, abban a kérdésben nem elégedhetünk meg a nyelvemlékek tanúságával, a mely csak a ,prudens' jelentést vallja az *ildomos* szóhoz tartozónak (valamint az *ildomosság* ,prudencia' és az *ildomotlan* ,imprudens'). Az *ildomos* szó Király Pál közlése szerint máig is él Somogy megyében *édomos* alakban, és jelentése nem csak ,ildomos. észszerű', hanem ,életrevaló, derék' is; ellentéte *édomostalan* : ,nem

életrevaló, nem erős, nem ép' (pl. gyermek) (Somogy m. Nyr. II. 376; Sándor József) és *édomtalan*: 'élhetetlen, gyámoltalan' (Somogy m. Király Pál). Nem lehetetlen ugyan, hogy az 'életrevaló' jelentés a 'prudens'-ből fejlődött, de minden bizonnyal sokkal könnyebben fejlődhetett a 'gewandt, flink, geschickt'-ből, a melyet Zacharovnál a mandsu *ildamu* jelentései között találunk. Maga ez a jelentés (tagadólag) megvan a magyarban is egy szóban, a melyet az *idomtalan*, *édomtalan* változatának kell tartanunk: az *idomtalan*-ban; ezt, mint háromszéki szót, a régi Tsz. így értelmezi: 'ügyetlen tató ember v. gyermek'. Az 'ügyetlen'-től az 'esetlen. otromba' jelentésig csak egy lépés, s ennek a lépésnek az eredménye az *idomtalan* szónak köznyelvi jelentése. Hogy pedig ez a szó csakugyan az *idomtalan*-nak a változata, arra vallanak az *édomtalan*-on kívül többi tájszólási változatai is (*l*-ből fejlődött *r*-jükkal). ú. m. *irdomtalan*, *irbontalan*, *irgontalan* (l. Tájszótáramat).

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉMET VENDEGSZÓK.

† **abafinál**: derekasan megvesszőz, elver (Tsz.²). — úfn. *abfinnen*, zuweilen *abpinnen*: 'bei schmieden und klempern mit der finne das eisen dünn schlagen, in das blech treiben (Grimm); mit der pinne des hammers metall dünn schlagen, ecken ins blech treiben' (Sand.). ... Szarvas Gábor (Nyr. II.491) szerint 'részint a két szónak mind a két nyelvben való ritka használata, részint a támogató példák teljes hiánya miatt az egybeállítás számára a valószínűségnél többet nem mondhatunk'. A kezünkben levő mesztermészótár, valamint Sanders bizonyossága szerint a szó eléggé járatos; sőt az orsovai németeknél ez is hallható: 'ich *pinne* dich, kind!'; a hol tehát jelentése összevág a magyaréval. Az *eggyezés* ellen *azonban* hangtani akadályok küzdenek, s ezért nem tartjuk a szót német jövevénynek. Nem tudjuk magyarázatot adni a közbeeső *a* hangnak; érthetetlen, mért vált volna hosszú zárt szótagúvá ez ige, mikor az összes német igei jövevények rövid zárt vég-szótagúak (vö. *hódo*, *súro*, *hurcol* sat.).

abriktol: betanít; lecsunyt (Bereg m. Pap Károly). — úfn. *abrichten*: als soldatscommando: sich ordnen, lehren, sich beschmutzen oder schmutzen (Sand.). ... A magyarban vannak: *ab-riktóni*, *abriktér*, *kiriktóni* (Nyr. XXI.541).

†**abruta**: artemisia abrotanum; stabwurz (NySz.); *abrut*-üröm: seprő ruta, abrotanum (Nyr. II.535). — kfn. *abrúta*. úfn. *abraute* (Sand.); *aberraute* volksetymologische ausdeutung (Kluge)... Az összes európai nyelvekben meglevő alakok a gör. ἀβρότανον-ból erednek. Szarvas szerint a szó németből (Nyr. II.535), Budenz (NyK. II.474) és Miklosich (Nyr. XI.) szerint a szlávból jött. Miklosich EtymWb.-jában azonban megjegyzi: „Das (magyarische *abruta*) kann jedoch unmittelbar aus dem deutschen entlehnt sein“.

alabárd (*halabárd*: két-élű dárda, *hellebárd*): bipennis, eine hellebarde (NySz.); *halapárda* (Tsz.²); *alabárd* (AkadÉrt. 48. füz.) — ném. *hellebarte*. Noha az olasz *alabarda* s a lengy. *alabart* alakilag inkább eggyezni látszanak a magyarral, mindazáltal a *halapárda*, *halabárd*, *hellebárd*, *alabárd* világosan német kölcsönvételre utalnak.

alárma (kaszárnyai szó); *alárma*: riadó; *alármáz*: riadót fúj (Tsz.²). — úfn. *alarm*.

alenyi: görbe ár (csizmadia műszó. Nyr. XIII.432). — ném-dial. *alzel* (Bánát, Karánsebes Leitner Erwin); úfn. *alse*: mundart: veraltet; zum schneider und schusterwerk (Sand. *ahl* alatt). A *-nyi* végzet disszimiláció eredménye.

alóh!: rajta! futásra izgató, nosztító szó (Tsz.). — *alló*, *alla*: vorwärts! (Lexer: KärWb. 5).

áltány: subdiale, altan (NySz.); 1) erkély, 2) kőműves állvány (Tsz.). — osztr. baj. *altân* (Kluge), úfn. *altân*: freier mit geländer versehener, zum hinaustreten eingerichteter platz auf dem dach oder an der front eines gebäudes (Sand. Schmell.).

amëtiszt (NySz.). — úfn. *amethyst* (Heyse. Kluge).

andac: a szeszgyárakban a burgonya összegyűrve és átdesztillálva (Tsz.²). — úfn. *einsatz*. (Vö. die schlacke wird abgezogen und ein zweiter *einsatz* von geröstetem erz eingeschüttet und niedergeschmolzen, welches man so viele male wiederholt, bis der ofen mit flüssigem stein gefüllt ist, wozu gewöhnlich drei *einsätze* nöthig sind. Sand.) Simonyi szerint *ansatz* (NyK. XXIII. 309) a megfelelő; de én az *einsatz*-ot találom igazoltnak, valamint nem idézhető itt az osztr. baj. *änsäds*: keim (Castelli) se megfelelőül.

ámbér (NySz. Tsz.²): succinum leucophaeum. — úfn. *amber*, *ambra*: eine graue, wohlriechende, zum räuchern dienende masse (Sand.).

ánslóg (*anislag*, *ánislág*, *ánizslag*, *unslog*, *áslag*, *áslóg*, *áslong*,

azsnag, losláng (Tsz.²): boroshordó hüdös kövezésére való kénlap. kénrudacska. — ném. dial. *ânschlâg* (vö. szepesi szász *ânbrenn*: *einbrenn* Schröer: Laute 231), osztr. baj. *ainschlâch*: schwefel, welche der wirth seinen weinen gibt (Cast.).

**ânstik*-ár: mesterműszó (Nyr. VIII.432; XIII.432). — úfn. *einstich* (Nyr. XXI.539).

ânzágol: füllent, hazudik. — ném. *ansagen* (Sand. Cast.).

apcug: el vele, ki vele! — ném. *abzug*.

âspa: alabrum (NySz.); *âsfa, âspó, âspu, âsop, âzsop; âspál, *âspol, âspunyi* (Tsz.²): motolla. — A szóról részletesen írtam a Nyr. XXIII. kötetében, de megvallom, hogy ott kifejtett nézetemtől el kell állanom, miután személyes utána tudakozódásomra azt nyertem válaszul, hogy az általam föltételezett **âspo, *âspa* alak Dunántúl nem él (bár vö. *ârrácsko*: árvácska Nyr. X.331. Vas m. és Sopron m.)... A régiségben csakis *âspa* van (NySz. és SchlSzej. 2114), a mely kétségtelenül az olasz *aspo* mása. A nyelvjárási *âspó, âspu, âzsop, âsop* az olasz megfelelésből nem fejthetők meg. Véleményem szerint e dunántúli alakokra a ném. *haspel* hatott, úgy hogy az *âspó* > ol. *aspa* + ném. *haspel* keveredéséből keletkezett (vö. *péntő, ráspó*). Az *âspu* az *âspó*-ból lett az Őrségben (Balassa: MagyarNyelv. 35): *hordó: hordu, korsó: korsu, akó: akú* sat.). Az *âzsop, âsop* alakok az **âspol* (< *âspunyi*) igéből lettek olyan analogiák alapján, a milyen a *sulyok: sulykol* sat. (vö. Szinnyei Nyr. XXIII.199). Ennek a magyarázatnak természetesen megvan a maga achillesi sarkpontja s ez az, hogy mért lett **âspol* és nem **âspolyoz*? Balassa!

auszlág: kirakat (*ózlóg* Nyr. XI.476). — osztr. baj. *aüslâg* (Cast.).

atlac (atlász NySz.). — ném. *atlas* 'ein glänzender seidenzeug, glanzstoff' (Heyse. Kluge).

† *Báb*. — ném. *babe*, backwerk (Nyr. XVI.162).

bagony, bagoly: vasuti kocsí (Tsz.²). — ném. *waggon*.

**bak* (*bok*): 1) tragos, hircus; 2) mas, männchen; 3) capricornus, eegbeli iegy; 4) bock auf dem wagen; 5) sons, missetäter (NySz.); 1) hím; 2) állvány, a melyre a munkába vett tárgyat ráteszik; 3) a szövőszéknek az a része, a melyre a fonalat rátekerik; 4) cölöpverő nehéz vassulyok; 5) a szőlőben tétre összerakott karó-rakás; 6) hurok; 7) az örös háló rúdjának a végén az a kampó, a melyre a háló akasztva van; 8) vastag fejfa forma, a melynél fogva az állóbarkát kikötik (Tsz.²). — ném. *bock*, osztr. baj. *bok*: ein gestelle, worauf holz gesägt wird. (Cast. Nyr. XII.434.)

bakamár: kalapács, mellyel a pörkölt vaskövet darabokra törik (Jankó: Tor. 177. 196). — ném. *pochhammer*... A szókezedetnek *p*: *b* hangmegfelelése lehet német dialektikus sajáttság. Castelli szerint a *b* a szó közepén és végén legtöbbször *p* az osztrák bajor nyelvjárásban, ellenben a szó kezdetén a két hang változik egymással. A torockaiak osztrák bajorok s így talán a magyar szó egy dial. **bochhammer*-ből jön.

bakol: 1) megbotlik; 2) kifordul vmiből, belebukik vmibe; 3) megköti magát, megbicsakolja magát, megcsökönyösödik (ló, ember); *bakl'ós*: olyan ló, a mely folyton csóválja a fejét, s gyakran megcsökönyösödik (Tsz.²); *bakik*, *baklik*: közöszl (Nyr. XXII.32. Tsz.²). — ném. *bocken*: 1) von ziegen, schafen, nach dem bock verlangen, ihn zulassen: 2) nach dem bock riechen oder schmecken; 3) wie ein bock springen, zumal von pferden, die den kopf zwischen die beine nehmend den reiter abzuwerfen suchen: 4) übertr. auf personen: sowohl sich wild und unanständig herumreissen, den kopf aufsetzen, tückisch sein, von kindern (Sand. vö. magy. *bakolódik*: makaeszkodik Tsz.²); osztr. baj. *bockn*: trotzen (Cast.).

bakrima (kaszárnyai szó. Tsz.²). — ném. *packriemen* (népetimológia).

bakter: custos, wächter (NySz.). — osztr. baj. *wachter*...
 A *b*: *v* hangmegfelelés megvan a felsőmagyarországi német nyelvjárásokban: *waze*: *base*; *backer*: *wacker* (ge)bolken: *wolken* sat. (Schröer: Vers.). Ez a megfelelés megvan az osztr. bajor nyelvjárásban is: s a *bakter* szó azért került mélyhanggal a szó kezdetén a magyarba, mert, mint tudvalevő, az osztr. baj. nyelvjárásnak egyik jellemző tulajdonsága, hogy kerüli az umlautot a gyökérszótagokban (vö. *walzen*: *wälzen*, *brucken*: *brücken*, *tragst*: *trägst*, *männer*: *männer* sat. (Muth.).

bál: 1) saltatio; 2) oblectatio, voluptas (NySz.); táncmulatság (Tsz.²). — úfn. *ball*, tanzfest (Sand.).

balkón: erkély (Ball: TSz.). — ném. *balkön* (Heyse. Kluge).

***bálfony, bókony, balkon**: ladik oldalát és fenekét erősítő könyökfa (Ethn. IV.171); 1) hajó vagy ladik bordája, könyökfája, a melyhez az oldal- vagy fenékdesszák szegezve vannak; 2) evező mankója; 3) az ághegyháló rúdjan levő mankó, a melynek a halász neki veti a lábát (Tsz.²). — úfn. *balken*, ein viereckig behauenes langes stück bauholz (Sand.).

balzsam : balsamum (NySz.). — kfn. *balsam* (Schade, Kluge)...
A NySz. és Tsz.² *balzsamom* szava a lat. *balsamum* átvétele.

banda : socii, gesellschaft (NySz.). — úfn. *bande* : eine zu schlechten zwecken verbundene gesellschaft, rotte (Heyse): A Tsz.² egyetlen előfordulását közli Háromszékből; pedig Körösi a Nyr. második kötetére hivatkozva azt állítja, hogy „szallag” jelentésben is ismeri a nép nyelve. Körösi azonban alighanem tévedett, mivel se én, se a Tsz.² szerkesztője a „szallag” jelentést az idézett kötetben nem találtuk meg. Ballagi Sz. következő jelentésekben ismeri : 1) zenészek társasága, 2) tolvajok társasága, 3) ferblí játéokban négy egyszínű kártya. Én a szót német jövevénynek tartom. Körösi szerint hangtani akadályok miatt nem jöhetett a szó a németből. Újabb dolgozatában a *banda* szónál ez áll : „non dal ted, cfr. ung. *pántlika* : ted. *bandel*. Szerinte tehát az egyedüli akadály az, hogy a ném. *b*-nek magy. *p* kell hogy megfeleljen s így szavunknak német eredete föntartásával **panda* vagy talán **pantá*-nak kellene hangzania. Csakhogy Körösinek ez az ellenvetése nem állja ki a tűzpróbát; mert hisz vannak *b*-n kezdődő német jövevények, a melyek ezt az eredeti hangot a magyarban is megtartják, mint: *bak*, *bükk*, *bókony*, *bárd*, *borosta* sat; holott az ő fölfogása szerint egyetlen egy *b* kezdetű német szónak se szabad a magyarban *b*-vel kezdődnie.

bandó (*bándú*) : szegélydísz (bordure) szoknyán v. kötényen (Tsz.²). — úfn. *bandeau* (= fr. *bandeau*) stirnband, glatte einfassung (Sand.).

bank : mensa, wechselbank (NySz.). — ném. *bank* : ein zum gebrauch verschiedener handwerke, gewerbe und thätigkeiten bes. eingerichteter tisch, zum auflegen der zu fertigenden arbeit; der tisch eines wechslers mit dem darauf befindlichen geld (Sand.).

bankrot : ruinae fortunarum, bankerott (NySz.). — ném. *bankrott* (Sand.).

† **bárd** : ascia, beil (NySz.). — kfn. *bart*, *barte* (Schade). (Vö. NyK. I.311. II.469 XII.96. 112. Nyr. XI.114. XXII.339. BSzemle XLII.297.)

barka : cincinnus, cirrus; haarlocke (NySz.); *barkás* : bárányfelhős (Tsz.²); *barkó* : pofaszakáll. — ném. *bart* : 1) die haare an kinn, lippen und wangen des menschlichen gesichts; 2) etwas bartgleich herabhängendes (Sand.)... A *barka* a **bart-ka* mássa. Ép ilyen a *barkó* is.

† **bartos** : marginatus, gekrämpft (NySz.). — ném. *bart* : Ein

bart an an der kappe: eine grosse kappe mit langen *bärten*, die kappe selbst durch ein dratgestell hoch über den kopf gehalten, die *bärte* aber wie eine schärpe um den leib geknüpft, so dass die enden hinterwärts herunter fallen (Grimm). (Vö. NySz. Bev. XIII.)

bástol (fölbástol: concido, zerschneiden NySz.): púpozva fölhámoz, föltölt (Tsz.²). — ném. *basteln*: fabricari, tornari, dreheln, schnitzeln, kleine handarbeit, flickarbeit machen (Grimm).

† **bászli**: tátotszajú, málészajú, ostobácska, gyámoltalan, ügyetlen, alamuszi (Tsz.²). — ném. dial. *basel*, irod. *base* (Nyr. XXI.293.)... Dankovszky lengy. *bászli* szava alighanem a szláv *blaznŭ* (Mikl: EtymWb.) rokona.

† **batalion**. Pálfi hada 22 kornyétaalja és két batalion németnél nem több' (NySz.). — ném. *bataillon* (Heyse).

? **baunkol**: vonit [a kutya]. (Tsz.²). — Összefügg a ném. *bau*: 'hundgebell' (Sand.) szóval; de a megfelelő igét nem ismerem.

bedinter: kisegítő szolgálóféle, a ki nem bérért, hanem lisztért s egyéb apróságokért végez konyhai dolgokat (Tsz.²). — ném. *bedienter* (Sand.).

béka-piszele: tojásból kikelt békafi (Tsz.²). — ném. dial. *pis-sal*, *pissle*, irod. **bissel*... A német 'kicsi, apró dolgot' jelent, s a magyar jelentés átviteles.

békén: vaslemezből készült sütőedény (Tsz.² Nyr. XXI.144). — ném. *becken*: 'flaches, rundes oder rundliches gefäss' (Sand.)... A székelység a ném. *en* végű szavakból nem csinál *ni* végzetet, hanem legtöbbször megtartja s *en*, *eny* végűvé teszi a szót. (Vö. *gészkeny*: ném. *gässchen*.) A dunántúli *beknyő* és a bácsmegyei *bekenyő*: tepsiféle sütőedény: ném. *becken* + magy. *teknyő*, *tekenyő* kombinálásával keletkeztetett. (NyK. XXIII.308.)

***benzer, pencil**: vágottderekű gombos újjas (Tsz.²). — ném. *spenzer*: 'jackenartiger halboberrock ohne schoss' (Sand.)... A kabát e nemének föltalálója *Spenzer* (Heyse). A szókezdő mássalhangzó csoport kimondásán úgy is segít magán a magyar nyelv, hogy az eggyik hangzót elhagyja: *tucli*: ném. *stutzel*, *csikli*: ném. *stöckel*, *cikkely*: ném. *zwickel* sat. (Nyr. VII.106.)

berdó: consiste! halt! 'Megszóllal a vártás, berdót kiáltanak' (NySz.); *berdó*: megállj! (Tsz.). — ném. kiejtésbeli *wer dā*, irod. *wer da!*

bérgamot. 'A víz öntözés vad-körtvélyből bergamotot vagy kármány körtvélyt nem nevel' (NySz.). — ném. *bergamotte*: eine edle birnart (Sand. Heyse).

bidli, bili: éjjeli edény (Tsz.²)... Teljesen megfelelőjét nem tudom közölni, de nem más, mint az irod. ném. *butte, bütte*: „oben offness gefäss von verschiedener gestalt und zu verschiedenem gebrauch“ (Sand.) kicsinyített alakja: **büttel*.

biliárd: játék neve. — ném. *biljard*, osztr. baj. *biliard*.

billikom (NySz.). — ném. *willkomm*... Dankovszky óta, a ki helyesen fejtette meg, többször volt róla szó a Nyelvőrben. (Nyr. XVII.395. XIX.333. 339. XXIII.522. és Thewr: HME.)

***bindász**: hosszú, keskeny pengéjű ácsfejsze (Ball: Tsz.). — ném. *bindaxt*: „gross, auf beiden seiten einige zoll breit mit einer schärfe versehn, zum zuhauen des bindholzes“ (Sand.)... (Vizoly, Dank.). A *t* elmaradására vö. osztr. baj. *dx*: úfn. *axt* (Fromm. IV.66).

bisop. „A *bischof* létől ugyan meg nem tsömöllöttek“ (NySz.). — ném. *bischof*... Hogy a szó végén *f* helyén *p* van, abban német dialektikus sajáttságot látok. Schröer szerint főlső-magyarországi németeknél gyakori a *Josep*: irod. *Josef*. H

† **bitang**: 1) praeda; 2) tributum, lösegeld, steuer; 3) vulgi-vagus, scurra; 4) improbus (NySz.); 1) eltévelyedett, gazdátlan; 2) fattyúgyermek (Tsz.²). — Budenz kezdetben eredeti magyar szónak tartotta (NyK. VI.301); de később ez eggyeztetéstől elállt. A szó az európai nyelvekben igen elterjedt s vándorlását, eredetét Szarvas Gábor írta meg (Nyr. XI.145. XIV.50. XXII.454; Sim: MNy. I.115). A szó eredeti jelentése „zsákmány“, s a magyar nyelv közvetlen a ném. *beutung*-ból kapta, „kfn. *biutunge*: erbeutung, beute“ (Lex: MhdWb.). Ismeretes azonban az a tény, hogy az osztr. baj. nyelvjárás az *eu* diftongust kimondani nem bírja, hanem a hol régi diftongust jelöl: *ei*-t (vö. kfn. *hiute*: úfn. *heute*: osztr. baj. *heit*, kfn. *diutsch*: osztr. baj. *deutsch*), a hol pedig régi umlautot pótol: *ai* (illetve *aj*)-t mond (vö. kfn. *hiusar*: osztr. baj. *haiser*, kfn. *kriuter*: osztr. baj. *kraiter* Muth.). A mai szavunk régi diftongust jelöl s így a kiejtésben: *beitung* egész természetes s ebből *bitang* (vö. *kajált*: *kiált*, *szakajt*: *szakít*, *-ejt*: *-ít*). We
Ebben a magyarzatban csak az a föltűnő, miért rövid az *i*, holott hosszúságát a hangsúly védelme alatt kétszeresen megőrizhette, s föltűnő másodszer az egész elterjedésre az, hogy a szó az összes nyelvekben rövid *i*-vel van; mit vagy úgy magyarázhatunk, hogy az összes alakok a magyarból valók; vagy úgy, hogy valamennyi átvevő nyelv a magyar hangváltozást hajtotta végre; vagy végre úgy, hogy ez a rövid *i* már magában a német-

ben megvolt. Ez utóbbi föltevés a legvalószínűbb s ez megmagyarázza az összes nyelvekben előforduló rövid *i*-t. Az a körülmény, hogy az alszászban van *büten*: úfn. *beuten* (Schmell.), arra enged következtetni, hogy ez talán valamely velünk érintkező német nyelvjárásban *i*-nek is hangzik (vö. szepesi szász: *mid'*: úfn. *müde*). Én tehát abban a nézetben vagyok, hogy a magy. *bitang* egy dial. ném. **bitung* (illetve **bütung*) mássa, s a rövid *i* már magában a németben is megvolt.

† **bitol**: koszlat, koszpítol (Tsz.²); minuere, usu deterere. kleiner machen, abnützen (Dank. Kassai Nyr. XI.148). — ném. dial. **biten* (alszász *büten*), kfn. *biuten*: „die ausbeute von etwas gewinnen, es aus- oder benützen“ (Sand.). (Nyr. XVI.394)... A *bitang* és *bitöl*-t azért veszem két külön jövevénynek, mert lehetetlen, hogy a magyar a *bitang*-ból elvonta volna a *bitol*-t: 1) mert az *-ang*-ban nem érezhetett képző részt, 2) a *bit*-nek semmi értelmet tulajdonítani nem tudott, 3) nem volt analogiája. A *bitság*, a mely egyetlen egyszer fordul elő (Helt: Mes. 99. Nyr. XVI.291—295) nézetem szerint nem a *bitol*-ból, hanem egyenesen a kfn. *biute* (illetve dial. **bite*, *'bit'*). úfn. *beute*-ből való.

blanzsíroz: a zsirt letakarítja a bőrről (Jankó: Tor. 147). — ném. *blanchieren*: „weiss machen“ (Heyse).

bliktri. „Bliktri-re megy neki a vizsgálatnak“. — osztr. baj. *bliktri*, *plietri*: abgeschmacktes blendwerk (Cast. Schmell.)... Kőrösi szerint olasz jövevény.

blindel: füllent. — ném. *blinden*, *blenden*: „irre führen“ (Sand.).

† **boglár**: 1) umbilicus, lunula, spange: 2) funda, vertiefung (NySz.). — kfn. *buckelaere*: „schild mit einem buckel“... Német jövevényt szóul említi a Nyelvőr (XIV.197) és Simonyi (MNY. I.115): ellenben török származásúnak tartja a NyKözlemények (VIII.132) és Beöthy (IrodTört. 20. Diszkiad.).

bognár. E szavunkat hol a németből (Sim: MNYv. I.114). hol pedig a szlávsgból (Nyr. VI.441. VII.105) magyarázták. Nézetem szerint a szó az osztr. baj. *wagner*, *wögnier* (Halász Ignác értesítése)-ből való, s alakulására a szláv eredetű *bodnár* hatott analogiaként.

bókk: *bókkot* hajt: a fejét fölemelgeti és lehajtogatja (Tsz. Tsz.²). — úfn. *buck*: 1) „etwas gebogenes, erhöhtes oder vertieftes“; 2) das *bücken* (Sand.)... Ide való a sárközi *bótkat* ige is: fejét föl-alá hánnya a ló (Tsz.²).

bondsúr, bandsur: dolmányforma kurta kabát, bekecs;

vasárnapi fölöltő (Tsz.²). — ném. *bonjour*: eine art überrock (Heyse).

bonta, bunta: bicolor, maculosus, diversi coloris; bunt (NySz.); tarka, kétféle színű (Tsz.²). — osztr. baj. *bont* (Fromm.), irod. *bunt* (Fromm.)... A járulék a hangra nézve vö. ném. *schelm*: magy. *selma*, ném. *zwirn*: magy. *cérna*. H.

borbély, barbé: tonsor, chirurgus (NySz.). — úfn. *barbier*... Körösi olasz jövevénynek mondja s németből való átszarmaztatását azért nem tartja lehetőnek, mert ez esetben a szókezdő hangnak *p*-nek kellene lennie; aztán meg azért is, mert a németeknél a *borbély* neve szélteben-hosszában *bader*. Első állítását megcáfolja az elég nagyszámú, elvitázhatatlanul németből került *b* kezdetű szavunk (l. *banda* cikkünket); másodikát pedig Grimm és Sanders szótárain kívül Fromman: „Die deutschen mundarten” című munkája is.

† **bordély**: prostibulum, lustrum, lupanar, hurenhaus (NySz.); hitvány kunyhó, viskó, putri (Tsz.²). — úfn. *bordell*, hurenhaus; bezeichnete früher auch ein bretterhaus (Sand.). (Nyr. VII.245. XX.282. XXI.416.)

* **borosta**: 1) bürste; 2) pinsel (NySz.); 1) kefe, takácskefe; 2) meszelő (Tsz.*). — osztr. baj. *borste* (Schmell.)... Jelentése eggy az úfn. *bürste*-vel. (Dank.)

borostyán(kő): *bernstein*... A ném. *bernstein* szónak magyar ajkhoz idomult képmássa.

bocs: 1) bivaly, medve és borz kölyke, borja; 2) bornyú (Tsz.²). — osztr. baj. *potsch*: ursulus, homo inceptus, ein junger bär, ungeschickter mensch... A szót német jövevényül csak úgy fogadhatjuk el, ha van **botsch* mellékalakja is.

borséta: subsericum, barchette; félselyem (Tsz.²). — ném. *barchette*.

* † **bot.** „Bot-sajtot igen szerettem” (NySz.). — ném. *botte*: labrum, cupa, dolium... (Nyr. XIX.572) A NySzót. *bot*-lév adatát nem tartom e *bot*: ném. *botte* szó származékának, hanem „Both-lév: Both-levesnek” értelmezem. A *bot*: „bödön” szóhoz adatokkal szolgált Nagyszigethi (Nyr. XX.31).

bódé, bűdé: deszkából összerakott s csak ideiglenes foglalkozó helyül szolgáló házikó (Ball: Tsz.; Tsz.²). — ném. *büde*: „leichtes brettergebäude, wie zumal auf märkten verkäufer und die, welche dem publicum allerlei sehenswürdigkeiten zeigen, auf- und abbauen” (Sand.).

bóler : csizmadia mesterműszó (Nyr. XIII.432). — ném. *bohrer*.

bökle : alburnus lucidus (Ethn. IV.188). — ném. *pöckel*, *pickel* (Munkácsi).

?böllér : 1) disznóölő, nem tanult hentes; 2) marhákkal kereskedő, csiszár, kupec (Tsz.²). — ném. *buhler* : (bei den fleischern) einer, der unerlaubt schlachtet, ihnen ins handwerk pfuscht (Sand.).

börze : kereskedőknek, bankároknak gyűlő helye (Ball : Tsz.). — úfn. *börse* : versammlung der kaufmannschaft (Sand.).

bósz : dühös, ádáz (Ball : Tsz.). — osztr. baj. *böss* (Fromm.); *böss* : unfreundlich, zürnend (Sand.).

brancs : pálinka (Tsz.²). — ném. dial. *branz* : branntwein (Sand.).

brigadéros : dux legionis (NySz.). — ném. *brigadier*.

brizli : levágott borjúnak valamely része (Tsz.²). — osztr. baj. *brisl* : brustdrüse von kälbern (Cast.); úfn. *brissel* : die weiche brustdrüse junger thierte (Sand.).

bronz, bronc : réz, ön és cinkvegyületekből álló barna érc (Ball.). — úfn. *bronz* (Heyse).

bros(tó) : főkötőben levő (dísz) tű (Jankó : Tor.). — osztr. baj. *brosch* : stecknadel mit einer camée (Fromm).

budi, bugyi : árnyékszék (Tsz.²). — úfn. *bude* . . . Vö. *bódé*.

buksi, baksi : 1) nagyfejű; 2) önfejű, makacs; 3) alattomos, sunyi; 4) ostoba, bamba, tökfejű, fajankó (Tsz.²). — osztr. baj. *bockschädl* . . . Vö. osztr. baj. *dapschedl* : ein dummer mensch (Cast.).

bungol : mormolva üvölt (Tsz.). — kfn. *bungen* : trommeln, pauken, lärmern (Schade).

***bükk** : fagus (NySz.). — ném. *büche* . . . (Nyr. I.218.) Miklosich, a ki a szláv jövevények sorában említi (SlavElem.) a német származást utóbb (EtymWörth.) szintén megengedi, midőn így szól : ,magy. *bük*, *bik* steht dem deutschen *büche* nahe'.

***bükköny** : vicia, wicke (NySz.). — osztr. baj. *wicken* : vicia sativa (Höfer).

FALUDI FERENC NYELVE.

Szókötés.

A névelő és névmások használata.

A határozott névelőnek alkalmazásáról semmi jellemzőt nem mondhatunk. Faludi e tekintetben a mai irodalmi szokással egy nyomon jár.

A határozatlan névelőt ellenben a mai irodalmi szokástól eltérőleg, de a népies nyelvszokással megegyezőleg magyarosan használja; mint: Neánder, jóra igyekező, iskolákon általment egy úrfi (3). Oxford város Angliában, a hol híres egy universitas vagyon (4). Ő kegyelme vitéz katona egy ember volt magában (14). Szép értékű egy ember (21). Carthagobéli egy hadi fejedelem sebbe esvén (168).

A harmadik személyi névmást (*ő, őke*) minden különbség nélkül, mint a régi irodalom általában, egyként alkalmazza személyekre és dolognevekre; mint: A nyelv nyughatatlan vad barom, nehéz őtet láncra kötni (478). Az irigység bűn, de ritkán találunk oly bűnt, mint ő legyen (540). Találkozik nálad ollyasmi, mellyhez hol magad ő hozzá, vagy ő tehozzád állhata-tossabban ragaszkodik (609).

A mutató névmások közül *azon* gyakran áll *az* helyett: mint: Valóban nagyságos ember azon, a kinek sok idegen ész szolgál (371). Valóban szerencsáját veszti azon, a ki nem jut teremtésének céljához (154). Elannyira béhat az emberi szívbe, hogy azonnak még a legtitkosabb szándékát is ki tudja kémlelni (370).

A mutató névmás és jelzettje között gyakran találunk névelőt népiesen; mint: Gyűlölöm azokat az úrakat, kiket... (25). Ezekből az országos példákból kitetszik (167). Ebből a gondolathoz mélyebben elmerülvén, császárok leszállottak a thronuszokról (551). Ki éli most ezt a világot, a ki maga felől sokat nem tartana? (612).

A relatív névmások alkalmazásában még nem találkozzunk nála azzal a szoros megkülönböztetéssel, a melyet a mai irodalmi nyelv elfogadott általában követni szokott. Ime mutatványul néhány példa: Nagyobb a változása azoknak, mellyek szabad akaratunkon fordulnak meg (433). A bölc, ha ollyasmit

hall a beszédben, mellyhez gyanu nem fér (434). || Ezek az ellenkezők inkább illenek a vad állatok közé, kik egymást mardozzák (434). Sereggel vannak a példák, kik erről intenek (476). || Azok (a barátok) legjobbak, mellyekkel már sok pönteket elértünk (476). || Ki sok tornyos czifra háznak tágas az udvara, ékes a homloka, de hideg a konyhája (351).

A reflexiv névmást sok esetben más viszonyban használja, mint a mai irodalom; mint a következő példákból kitűnik: Mikor a dámák könyökökre dűlnék, mélyen elgondolják magokat (194). Legelőször elhiteds magaddal, hogy jó légy s jót tégy (12). Mondják, hogy nálók a szomszéd vizekben egy Triton, vagy tengeri ember gyakortább előadja magát = előfordul (685). Kinálják magokat a vigságok (26). Ha a mi lelkünk kipárállaná magát fűstként (47). Valóban, igen megmérészlette magát úratok (695). Doctor-ságra vertem magamat a compliment dolgában (773). — Szokatlan a reflexiv elhagyása a következő példában: Az abbé, ki torkig ben vala a pandectákban, hogy s mint fegyverezzen fel a molnár ellen = fegyverezze fel magát vagy fegyverkezzék (755).

A birtokviszony.

A birtokviszonyt legtöbbszor a mai szokás szerint használja; de régies használat szerint való példák is fordulnak elő, mint: Teljes szégyen némelly atyafiaknak dolgok (114). Arra ingerlik, hogy mások fejek felett járjon (114). Ime, elődbe adám a keresztyén atyáknak kötelességöket (206). Neander, vidd a nagy úrak füleikbe (246). Nem néztél még voltaképpen bé az atheisták szíveikbe (250). Ha Ulysses... bé nem dugta volna füleit a tengeri Syrenák édes énekekre és hitegető szózatokra (164). Senki sem kívánná ezeknek boldogságokat (167). Ezt vidd pajtásid füleikbe (250).

A tárgyas ragozás.

A tárgyas ragozásnál következő eltéréseket találunk: Gyüölöm azokat az úrat, kiket csaknem felüti a nyavala (25). Aztán mind a kettőnket elérte már a sok pöntek (27). A kiket elérte a sok pöntek (73). Örvendem, hogy itt találtál bennünket (149). Kiket a kevélységnek hagymásza

bántja (463). A mellyeket úgy láttuk kertünkben, mint törzsököket (467). Méltán félheted, hogy fogytig el ne hagyjon kedved (468). Magát keresi, nem istent, kit is csak azok találják fel (561).

Az igeidők és módok használata.

Az igeidők kezelésében Faludinknál már azt a teljes zavart és rendellenességet találjuk, mely a XVI. század második felében utat kezdett törni magának a mely később mind nagyobb és nagyobb tért foglalva a legújabb irodalomban egész teljességében uralkodóvá lett.

Az igemódokat jó részt magyarosan alkalmazza; ámde elég gyakori a latinos használat is. Nemcsak a régi íróknál és Faludinál találkozunk evvel a latin nyüggel, hanem elég gyakran a mai íróknál is.

a) Fölszólító mód áll jelentő helyett; pl.: Nagyobb gondja az, hogy ne tudja, semhogy tudja, melly veszendőben legyen jövőndője (251). Kevesen találtnak, a kik, mint némelly olasz hegyek, égjenek belől, mikor már a tetejét ellepte a hó (253). Már jól fenn jár a nap, a míg valamire eltökéljék magokat (258).

b) Föltétes mód áll jelentő helyett; pl.: Gyémánttal az ablakokra metszette a híres ábrázatokat, úgy hogy kiki reájok ismerne (661). A lengyel királynét úgy leirta, hogy csodálná a szűz keze után maga igaz ábrázatját (661—62).

c) Föltétes mód áll néha fölszólító helyett; mint: Hajdani időkben érdemeseknek találták őket arra, hogy a titkos tanácskozásokban részek és helyek lenne (662). Nagy ajándékokkal mentek képehez, arra kérlelvén, hogy fordítaná el tőlök ostorát (664). Nem türheté, hogy e keveset ki ne mondaná (250).

Az igenevek használata.

1) A jelenidejű igenevet gyakran használja magára az elvont értelmű cselekvés jelölésére; mint: Általláttam, hogy már is olly meredeken vagyon, mellynek veszedelmes lészen a szökölője (276). Talántán akkor metszi fonalát életünknek az Isten, mikor forrójában (= forrásában) vagyon fajtalanságunk (48). Láttam én azokból, a kiknek, levetőt játszván vélek a szerencse, előbbi fényes állapotok haldoklóban vala. Felütőt, levetőt játszik a szerencse (423).

2) A mult idejű igenév régies használatára mutatnak a következő esetek: Hadd végezzem tartozott imádságomat (732). Tartozott kötelességemnek látom (725). A benned bizottakat meg ne csaljad (583).

Sajátságosak a következő esetek, a hol a név birtokragját az igenév veszi föl; mint: Szerettem Neánder (= szeretett Neándere), vedd észre magadat (5). Te is itt vagy szerettem Irene leányom (715). Tisztesen bocsátottam más világra szerettem úramat (615).

3) Az *-andó* végű igenevet úgy használja, mint a mai irodalom; csupán egyszer fordul elő helyette szenvedő értelemben a jelenidejű igenév: A hosszas játszadozás az aprólékban ártatlan és tűrhető, a nagyokban méltatlan és feddő (= feddendő) (311).

A tagadás és tiltás.

A tagadás és tiltás Faludinál általában a mai irodalmi szokás szerint történik. De vannak sajátságai, melyek a latin nyelv hatására mutatnak. Megjegyzendő azonban, hogy ezek az eltérések csak ritkán fordulnak elő, mondhatnók, csak kivételképen.

.1) A *nem* és *ne* között való különbség néha nincsen megtartva; pl.: Ha ugyan csak kitörök belőled a tréfa: magad költésével légyen meg, és nem más kisebbségével (90).

2) A *nem* néha elmarad *se-se* után, a mi nyilván latinizmus; mint: Se szívem, se beszédem járása szerint volna mindazonáltal, ha nagyságod valamit elmulatna a jóságos cselekedetekben (e h.: se szívem, se beszédem járása szerint nem volna) (177).

3) Latinos néha a tagadás a valamitől tartást kifejező igéktől függő mondatokban is; mint: Ki is fakadott volna a bosszú, ha attól nem tartott volna, hogy valami új káromkodásra okot ne adna (helyesen így: hogy valami új káromkodásra okot ad) (250). Nem kétlem, hogy Kazimir herczeg ne légy (= hogy Kazimir herczeg vagy) (697).

4) A tagadás a *míg*-gel kötött mondatokban részint magyaros, részint latinos, azaz a *nem* tagadó szócska majd ki van téve, majd meg elmarad. Magyaros használat: Addig busitá atyját, míg el nem hala keservében (112). Latinos használat: Mézes szókkal addig kerülük, míg törbe ejtik (helyesen: míg törbe nem ejtik) (4). Mind addig röpdöznek a tűz körül, míg ben vesznek (5). Addig szorítják míg, megfojtják (111). Mind addig kiszitk, a míg részekre birják (78).

5) Kétséges tagadásnál és indirekt kérdésnél a mai *nem*—e helyett *nem ha* tagadót használ; mint: Kétséges voltam szívemben, nem ha nemzetünknek bölcsseit együl egyig amoda rekesztették (helyesen: *nem rekesztették-e*). Gyanakszom, *nem ha* feljebb mondottad volna a dolgokat és csak én kedvemért festetted volna olly gyűlölségesen erkölcsüket (= *nem feljebb mondottad-e*) (264). Pörrel támadnak meg és ki tudja, *nem ha* valami setét hajlék lesz a vége (= *nem lesz-e*) (287).

6) A tagadás *se-nem*-mel; pl.: *Se* madár, *se* csavargó vad *nem* látszott az egész környékben (700). *Se nem* voltam, *se nem* vagyok fiad (736). Én *se* szent Benedek, *se* a molnár fia *nem* vagyok (737). A *sem-nem* tagadó *nem* fordul elő.

KISS IGNÁC.

A 'KUTYA' A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

Áttérek most egy másik szintén nevezetes szólásmódra, erre: 'Eben gubát cserél', a melyet Szabó először az 'egyformán rossz' jelentésű szólások közt állít elénk (65); azután meg azt mondja róla, hogy benne 'a *guba* lehet szépítő kitétel is a *kutya* helyett s értelme: eggyik *eb* a másik *kutya*' (110). Érdemes e mondatra szemesebb figyelmet vetnünk. Kúnos a törökből akarta eredetét kimagyarázni (Nyr. XXII.4—5). De értelmezését úgyszólván semmi erősség se támogatja. Utána Kálmány L. közölt hozzá egy kis magyarázó népi adomát (Nyr. XXII.424), a mely így hangzik: 'Egy szép *kutya* t ellopott a paraszt, de siettiben ott hagyta a *gubáját*. Mikor a *kutya* gazdája észrevette a cserét, így szólt: Semmi no! *eben gubát* cseréltem'. Mikó természetesebbnek tartja e magyarázatot, a mint hogy valóban az is. Ha azonban arról van szó, hogy tudományos megfajtását adjuk valamely szólásmódnak, akkor az ilyféle történetekre vajmi keveset adhatunk, mert mindenki tudja, hogy ezeket utólag eszelte ki a mindent értelmezni igyekvő élénk népképzelet. Akárhány példát lehetne fölhozni az ily népetimologiai történetekre. Ép ezért *nem* nyugodhatunk meg Kálmány adomáján sem, hanem más tudományosan megokolt értelmezés után kell kutatnunk.

Méltó a megemlítésre, hogy ugyanezt a kis magyarázó történetet csekély eltéréssel már Pelkónak 1864-ben kiadott szólás-gyűjteményében is megtaláljuk (108): sőt Dugonics is elmondja

elég körülményesen (I.48); Erdélyi szintén megemlíti, hogy 'E közmondásnak adomája van' (99); el azonban nem mondja. Véleményem szerint nem más e szólásmód, mint az 'eben kutyát cserél' mondásnak teljes-tökéletes egyértékese, vagyis a *guba* szó benne a *kutya* névnek helyettesítője. Kúnos szerint a legmerészebb szófejtő se foghatná rá e szóra az e b jelentést (Nyr. XXII.5). Én a nélkül, hogy pályázni szándékoznám a 'legmerészebb szófejtő' dicsőségére, rászánom magam e dolognak megbizonyítására.

Már Erdélyi is megjegyzi (99), hogy e szólás alkalmasint egy az 'eben kutyát' közmondással, melyhez hangrokonságban is igen közel áll. Szirmay csak azt a rövid magyarázatot fűzi hozzá, hogy: 'mala commutatio' (147). Sokkal fontosabb Kassainak értelmezése, a mely így hangzik: 'Eben gubát cserél, azaz eben kutyát. Unum per idem permutavit' (17). Ez tehát a g u b á t tagadhatatlanul k u t y á r a magyarázza. De hát valóban van a *guba* szónak e b jelentése is? A NySzótár mit se tud róla, noha magát az 'eben gubát cserél' szólást ismeri. Ez a körülmény azonban még nem bírhat bennünket arra, hogy tovább ne kutassunk utána.

Azt hiszem, nyomra vezet vizsgálódásunkban a következő közmondás, a melyet Kiss Ignác közölt Káldyból (Nyr. IX.68): 'Fanos ebnek 'gubás eb a társa, lator latornak jó barátja'. Ugyanezt megtaláljuk Kresznericsnél (I.149) és Erdélyinél is (97). Thaly 'Vitézi Énekei'-ben pedig egy helyütt ily kitételre akadunk (II.125): 'Olybá tartom rossz embernek reám szólását, mint szeméten g u b á s ebnek az ugatását'. Baróti szótára szinte tud 'gubás kutyáról' (73). E példákból, úgy gondolom, könnyen megfejtethjük az 'eben gubát cserél' szólásmód eredetét. Összevetve ugyanis Erdélyinek és Kassainak 'eben kutyát' értelmezését ezzel a 'gubás eb' kifejezéssel, önkénytelenül is arra a gondolatra kell jutnunk, hogy a *guba* szóban ez a 'gubás eb' értelem lappang. Volna ugyan még némi nehézség abban, hogy nem 'eben g u b á s t', hanem 'eben g u b á t' szoktak cserélni; ez azonban nem ok, vagy legalább is nem elég ok arra, hogy a *guba* szót ne így magyarázzuk. A *gubás* melléknév értelme Baróti szerint (73): lompos, firtós, kócos, gubancos, tehát a 'gubás eb' = kócos, gubancos eb. Épen nincs valószínűtlenség benne, sőt nagyon hihető, hogy e melléknév is később csak úgy válhatott a jelzette kutya szónak helyettesítőjévé, mint a *fakó* és *kurta* melléznevek. S ilyformán arra a végkövetkeztetésre jutunk, hogy az 'eben g u b á t cserél' szólásmódnak eredetibb alakja 'eben g u b á s t cserél' volt, s a

gubás formát idővel gubával helyettesítették; ámbátor az sem lehetetlen, hogy magát a *guba* főnevet is használták régenten a kutyának jelölésére. Így tehát teljesen érthető Kassai magyarázata, hogy: 'eben gubát cserélt' = eben kutyát, azaz: unum per idem permutavit'.

Erre az eredményre már jó régen rájöttem merő következtetéssel; újabban pedig egy szerencsés véletlen megerősítette gondolatomat. Forgatva ugyanis Kassai Szókönyvének második kötetét. a 301. lapon rábukkantam, hogy: 'Gub a loco k u t y a usurpatur vulgo in com. Posen. in verbo: gub a h o d i k et proverbio: ebenn-gubát tserél, loco ebenn-kutyát tserél; nam e b e t k u t y a sunt synonyma, unde significatur parile opus fecisse, pares exantlasse labores'. Tehát a *guba* név valóban jelent k u t y á t Pozsony megyében! Megnéztem utóbb a CzF. és Ball. TSzótárát is, hogy megtudjam, ismerik-e a gubának 'kutya' jelentését; és azt találtam, hogy tanúságot tesznek Kassai állításának hitelessége mellett (a Tsz.²-ba nem tudom miért nincs fölvéve ezen értelem). E közlés, mint látnivaló, egy sugárral két dolgot világít meg, t. i. az 'eben gubát cserélt' szólásmódnak igazi értelmét és a *gubahodik* szónak eredetét. Semmi ok sincsen, a mely miatt Kassai magyarázatát el ne fogadhatnók. A Tsz.² szerint ugyanis a *meg-gubahodik* igének értelme: megböszül, megköti magát, megcsökönyösödik, egyszerre rosszkedvű lesz; s ez a jelentés szépen összeillik népünknek ama fölfogásával, mely a kutya fogalmával minden rosszat kapcsolatba ejt (vö. e b b e d: fit peior; e b e l l i k: fit malus, per-versus, nequam; e l e b e l l e t t e magát: male se gessit. Kassai II.12; k u t y á l k o d i k, e l k u t y á l k o d t a magát: rosszalkodik, rosszá vált Tsz.; k u t y a h o d i k: elrosszul. Kassai II.12. sat.). Alakilag meg épen legcsekélyebb kifogást se lehet e származtatás ellen emelni. Ugyanezzel a *guba* szóval függnek egybe a g u b b a d: rosszul, kutyául kezd lenni (Kassai II.301) és a m e g g u b á l, m e g g u b á l j a magát: megköti magát, megmakacsodik (Tsz.²) igealakok is.

Ennek a szólásnak: 'Olyan rossz rossz idő van, hogy még a kutyát se kell (lehet) kikergetni' (110) a németben is megvan a hasonmása (vö. Von dem schlechten wetter, wo man keinen hund ausjagen möchte. Sanders 1803).

Hogy ebben a mondásban: 'Megadja, ha az ebeket (helyesebben: e b e i t) eladja', az *eb* szónak 'soha' jelentése volna (110), semmikép se tudom Szabónak elhinni. Az egész szólásforma

igenis jelent annyit, hogy: soha se adja meg; de ez a 'soha' értelem nem az *eb* névben rejlik. Alapja e szólásmódnak az, hogy a nép kutyát csak ajándékozni szokott, de eladni nem.

Jóval nagyobb figyelmet érdemelnek ennél a 'Köti az ebet a karóhoz' és 'Érti az ebet a karóhoz kötni' közönséges használatú, de kissé homályos értelmű mondásalakok, a melyeket Szabó szerint (111) a nyelvünkbeli közlők közül egyik se magyarázza meg Erdélyinek kivételével, a kinek okoskodása így hangzik: 'Köti az ebet a karóhoz – fogad mindent, de bizonytalan, megállja-e, ép mint hogy a karóhoz kötött eb ott marad-e?' Simonyi véleménye szerint, a melyet Szabó nyomban ez után közöl, hogy e mondás célzás valakire, a ki hencegett, hogy majd így meg úgy odaköti az ebet a karóhoz; de biz nem sikerült neki. Szabó kissé erőltetettnek találja mind a két értelmezést, de azért maga nem mer újat adni. Megadom én helyette.

Azon kezdem, nincs igaza Szabónak, hogy a nyelvünkbeli közlők közül az egy Erdélyin kívül egy se magyarázza meg e szólásmódot (a kettőt egynek vehetjük); mert bizony nem is egy, hanem hárman: Kassai, Baróti és Pelkó adnak értelmezést róla. Erdélyinek és Simonyinak magyarázata szemmeláthatólag dülekeny alapon áll; lássuk tehát, mint nyilatkozik a megnevezett három közlő.

Kassai röviden ennyit mond: 'Igen köti az ebet a karóhoz: azaz: biztat' (III.237). Baróti ezenmód értelmezi: 'Igen köti az ebet a karóhoz: kecséget, biztat, hogy ne féljek' (MVir. 287). Pelkó pedig így szól: 'Igen köti az ebet a karóhoz: nagy szigor alatt tartja a rossz cselédet, vagy rossz házbelleit' (189). Mint látnivaló, mind a három magyarázat elég természetes és érthető. Csak rajtunk áll, melyiket tartsuk közülük tetszősebbnek. Tekintsünk tehát az előttünk álló képre! Mikor a kutyát karóhoz akarják kötni s arany szabadságától megfosztani, nem igen megy farkcsóválva a pórázon, hanem többször megveti lábát és vicsoiritja fogát szívtelen gazdájára: hasonlatos módon midőn a hivalkodó, gondatlan, csavargó cselédet, házbelit munkára fogják, nem hajt morgás nélkül a parancsoló szóra, de azért a gondos, szigorú gazda érti a módját, hogyan kell 'az ebet a karóhoz kötni'. Eredetileg tehát a kemény markú gazdára céloz e kép, a ki megtudja zabolázni kikapós házbelleit, és mint Pelkó közlése mutatja, használja is a nép ebben a jelentésben. Van azonban Baróti és Kassai összevágó magyarázata szerint más értelme is, t. i. akkor

mondható, mikor egyvalaki mást olyasmire buzdít, édesget, ösztönöz, vagy kényszerít, a mitől az illető akármi okból idegenkedik, fél, vagy épen retteg.

Nem tudom meggyőzni magam Mikó azon állításának igazságáról, hogy a 'nagy kutya' kifejezéssel, még ha gúnyból, kevesbitő szándékból mondjuk is, valakinek uraságára céloznánk (453). Hitem szerint akár szegényt, akár urat illetünk e névvel, mindenkör szívtelenségét, rosszását, embertelenségét akarjuk kifejezni. A 'Koburg herceg jó ember, de vannag neki kutyái, a kik minket faldosság tótos mondás is szembeszökőleg ily értelemben mondja k u t y á k n a k a gazdatisztekét.

Mikó tovább az ismeretes 'kaparj kurta' szólásnak eredetét homályosnak mondja azon az alapon, hogy ez is, mint sok más beszédbeli kép, oly sajátságot mutat, mely szerint a beszélő rendszeren a közvetlen közelből, a látott, szem előtt levő tárgyról veszi a képet még akkor is, ha annál ügyesebbet, találóbbat kaphatna, ha jobban szétnézne (454). Én semmi homályosságot se tudok fölfedezni e szólásmód eredetében. Nekem ügyesnek és nagyon találónak tetszik e kép. Megmondom, miért. A *kutya* tudvalevő rendszerint nem igen szokta megérdemelni úgy az élelmet, mint egyéb házi állatok, ló, ökör sat, a melyek terhes munkát végeznek, mialatt ez henyel és sütkérezik a napfényen. De azért ha evésre kerül a sor, akkor túltesz mindegyikén s elfogyasztaná, ha módjában állna, még a gazdája porcióját is. Hasonlókép akárhány ember van, a ki fázik a munkától, de ha koncot lát, elsőnek nyújtja kezét érte. Ilyenkor mondják azután a hivalkodónak, hogy: 'kaparj (v. kapálj) kurta (v. kutya), neked is lesz!', azaz: gyűjts, kuporgass, dolgozzál és lesz neked is, mint más becsületes, munkás embernek! Vajjon nem találó, világos kép ez? Kivánni se lehet ügyesebbet nála.

Ime egy esettel meg is bizonyolhatom állításomat. Az 'Actio Curiosában' egy molnár valami hitvány, arasztos csukát szeretne rásózni Gaude uramra, még pedig fél akó lóssi borért; tehát potom jószágért érdemetlenül jó bérre akarna szert tenni. Mindenkép igyekszik alkura bírni a furfangos nemest, hogy így meg úgy a felesége ha rosszul van, mind csak bort kíván; azután meg magának is csak jó a jó! De a fűrt fejű Gaude túljárt az eszén s hamarosan lefőzi azzal, hogy odamondja neki: 'Imnár kapálj kutya, néked is lesz!' (187). El is hallgat egyben a lisztlopó.

Szabó szerint szép színben tünteti föl a kutyát a 'Kutya is

megugatja' szólásmód; mert, úgymond, alattomban értődik, hogy a kutya a gazemberre haragszik, azt ugatja; már pedig a ki a rosszra haragszik, az maga jó (112). Mikó e magyarázatot nagyon is erőltetettnek mondja; ő szerinte ez a szólásmód épen ellenkezőt mond, mint a mit Szabó neki tulajdonít. Helyes magyarázata — folytatja tovább — ez: A kit még a kutyák is megugatnak, a kik pedig mindég rosszban járánkoznak, az bizony rossz ember (455). Mikó elfelejti megokolni, mért helyes a maga magyarázata. Így bizonyítás nélkül az ő értelmezését is csak úgy erőltetettnek kell tartanunk, mint a megrótt Szabóét. Pedig szemelláthatólag könnyen érthető e kép; jelentése ez: olyannyira ismeretes a gonoszsága, hogy már nemcsak az emberek, hanem még a megvetett, oktalan kutyák is tudnak róla s megugatják érte. A nép tudtommal ily értelemben használja. Bizonyítja ezt egyebeken kívül ama híres népdalnak bekezdése is: 'Én vagyok a falu rossza egyedül, engem ugat minden kutya messziről', a mely nyilvánvalóan azt jelenti: Én vagyok a falu legrosszabb embere, a kinek gonoszságát már valamennyi kutya ismeri, mert ha nem ismerné, nem esaholna rám apraja-nagyja. Bizonyozhatom továbbá ezen értelmet a szóbeli mondásnak tagadó 'A kutya se ugatja meg' formájával is, a melyben szinte mintegy értelmet tulajdonít a nép megvetett állatának, hogy a róla vett képpel valamely embertársa iránt való utálatát annál erősebben fejezze ki; mert tudnivaló, hogy a kit még a kutya se tart érdemesnek arra, hogy csak egyet is vakkantson reá, az már a legmegvetettebb emberek sorjába tartozik.

Tévesen akarja Mikó összekapcsolni az 'Eb oda fa nélkül' szólásmódot a 'Ha kutyával játszol, bot legyen a kezeden' mondással, a melynek értelme az, hogy a durva emberrel durván kell bánni (456). Senki se vitathatja el, hogy az előbbi hiányos mondat e helyett: 'Eb megy oda fa nélkül'. Tehát értelme: Senki se megy vagy bolond megy oda fa nélkül; s így Szabó egészen helyesen tette azon szólásmódok közé, melyekben az *eb* név 'senki, semmi' jelentésben szerepel (110).

A 'Vess a kutyának, majd nem ugat' szólásformát mint Gömörben használatos mondást közli Mikó s akként magyarázza, hogy valamint a kutyát, úgy azokat az embereket is könnyen lehet kenyerezni, a kik csak azért szidnak bennünket, hogy valami ajándékkal betömjük a szájukat (456). Kissé furcsa értelmezés! Azért ugyan nem szokott senki szidni mást, hogy jó falatot nyer-

jen tőle, mert biz ily módon nem érne célt. Azután meg szidásért nem szoktak ajándékokkal fizetni. Egész más magyarázatát adja Kassai e mondásnak; szerinte ugyanis így vetnek a lepcsés szájú, lustos nyelvű asszonynak, hogy hallgasson és más becsületes embert ne rágalmazzon (II.17). Ez már jóval természetesebb értelmezés.

De legyen ennyi elég a megigazításból. Bele lehetne ugyan még egypár magyarázatba kapaszkodnom, ha épen szőrszálhasogató akarnék lenni; azonban úgy gondolom, ennyi is elég volt annak megbizonyítására, hogy a szólásformák magyarázatában szerfölött ovatosaknak kell lennünk s a mennyire lehet, megokolva adnunk minden egyes értelmet.

PRIKKEL MARIÁN.

PRO DOMO.

A Nyelvőr tavalyi folyamában „A magyar nyelv jelene és jövője” címmel egy cikksorozatot kezdtem meg, a melyben a mai irodalmi nyelv elsekélyesedésének okait fejtegetve arra az eredményre jutottam, hogy a baj elhárítására az eszköz főképp az iskolák kezében van. E gondolat szemmel tartásával vizsgáltam aztán, milyen elbánásban részesül manapság a magyar nyelv az iskolákban; bírálva ismertettem a népiskolák tantervét, s a használt nyelvkönyveket; ugyanezt akarom megcselekedni a középiskola tantervével s tankönyveivel is.

Ismerve a mai közviszonyokat, megvallom, azzal a hittel írtam kritikáimat, hogy ezeknek is mint a többieknek agyonhallgatás lesz a vége. Annál nagyobb volt tehát a meglepődésem, mikor a Nyelvőr decemberi számában rám cáfoltak.

Részint a dolog általános érdekű volta, részint a saját igazam megvédeése készít rá, hogy a fölhordott ellenvetésekre megfeleljek.

Komáromy Lajos félig-meddig szemrehányásképen említi, hogy népiskolai nyelvtanairól szóló bírálatomhoz könyvének nem a legusolsó kiadását használtam, mint a melyben sok minden úgy van, mint a hogy én akartam. E mulasztás igazolására megjegyzem, hogy én a bírált könyveket a szerkesztőtől kaptam s mint afféle vidékre száműzöttek aligha lehetett tudomásom róla, mi minden történt a fő- és székvárosban azalatt, mikor az író röstelte a fáradságot, hogy nyelvtanának új kiadását egyetlen magyar-nyelvészeti folyóiratunk szerkesztőségének megtekintés végett meg-

küldte volna. Különben is se az írónak se a bírálónak nem esik szegyenére, hogy egyes tévedések megítélésében egymás tudta nélkül egy gondolatot voltak.

Téved azonban Komáromy, ha azt hiszi, hogy az idézte példamondatokra helyesen vannak a kérdések föltéve így: „A fiú szed — (mit?). A fiú hallgatja — (mit?)”, s hogy helyes szórendű mondatok volnának ezek: „A fiú szed virágot. A fiú hallgatja a madarat”. Azért mert se a magyar, se más ismertem nyelvben nem lehet ily módon kérdezni: „Voltál — hol? Ettél — mit? A csikó eszik — mit? sat.”; már pedig Komáromy ilyesmit kíván a tanítótól. A helyes kérdőforma csak az, a melyet én használtam: Mit szed a fiú? Mit hallgat a fiú? Azt is állítom, hogy a szóban forgó esetben ezek nem helyes szórendű mondatok: A fiú szed virágot. A fiú hallgatja a madarat. A miertre megfelelt Kicska, a kinél élesebb szemmel a magyar szórend bonyolódott szövevényébe senki be nem látott. Nem tévedek ha azt mondom, hogy itt pozitív mondásról van szó; tehát a fentebbi mondatokat így kellene hangsúlyoznunk: A fiú szed *virágot*. A fiú hallgatja a *madarat*. Hadd adom át itt a szót Kicskának: „Vág *fát*. Hangsúlytalan ige után mondó hangsúlyos határozó. Ez nincs meg a magyarban, de megvan a németben: er hackt *holz*. [A mi esetünkben: der knabe pflückte *blumen*. Der knabe hörte *den vogel*]. Ez épen az első forma a németben, melynek nyelvünkben ez felel meg: *fát* vág. Ime a főkülönbség a magyar és a német szórend között! A magyar az ige (illetőleg határozandó) elé, a német az ige mögé teszi a mondásokban a hangsúlyos határozót. A ki e helyett: „Péter *fát* vág” így beszélne magyarul: „Péter vág *fát*”, ugyanazt a hibát követné el, mint az a német, a ki így ejtené e független mondatokat: Er *holz* hackt. Er *hafer* frisst. Er *viel* trinkt sat. De a mit a németben lehetetlennek tartanánk, azon a magyarban meg se ütközünk” sat. (Nyr. XX.387). Helyes, magyaros szórenddel tehát ezek az állító mondások így hangzanak: „A fiú *virágot* szed. A fiú a *madarat* hallgatja”. A Komáromy-féle szórend is helyes a maga helyén, de csak az esetben, ha ellenmondások tekintjük s akkor így hangoztatjuk: „A fiú szed virágot. A fiú hallgatja a madarat”. Vö. Kicskánál a 6-dik formát: „*vág* *fát*”. A „*vág*” szón ellenmondó hangsúly, a „*fát*” szó hangsúlytalan. Ennek az állító ellenmondásnak ez a tagadó ellenmondás felel meg: „*nem* vág *fát*” [ad normam: a fiú *nem* szed virágot, a fiú *nem* hallgatja a madarat] (Nyr. XX.387. 433).

Komáromy az én cikkeim stílusában is több rendbeli magyartalanságot vett észre; nevezetesen hogy először ortológus létemre a neológia sok szavát használom; másodszor hogy modern neologizmust űzök, mikor a szenvedő alak helyett gyakran visszahatóval élek; harmadszor hogy egy helyütt a helyes szórend ellen is vétettem. Minthogy cikkeimben többször nyomósan hangoztattam, hogy én a stílus tisztaságára, magyarságára sokat tartok s az író megítélésében mértékadónak veszem, eliheti nekem Komáromy, hogy minden szavam előbb jól megsulyogatom, mielőtt kiejtem.

A neologia dolgában én is Simonyival tartok s hiú erőlködésnek vélném olyan szavak ellen a küzdelmet, a melyek már a köztudatba átmentek, a minthogy ez a Nyelvőr álláspontja is. És bizony nem a divat árja sodort el, mikor „magas” miniszteriumról beszéltem, hanem igenis a divatot akartam jellemezni e kitéttel s nem az én hibám, hogy az idézőjel elmaradt mellőle; mert csak nem hiszi Komáromy, hogy se én se a szerkesztő, a ki meghagyta, ne tudnók, hogy ízetlen germanizmus.

A „modern neologizmus” ellen nincs mit mentegetőznöm. Egyrészt, mert épen megőrzött nyelvérzékem sugallatát követtem, mikor szenvedő helyett visszahatós alakkal fejeztem ki magam — egy párszor és nem gyakran. „Népünk, ha nem tudja, vagy nem törődik vele, vagy röstelli nyíltan kimondani, ki a cselekvő személy, rendesen nem az irodalmi passivumot használja, hanem a visszaható igét; pl. Itt új ház építődik. Ez a ház eladódik. Az irodalomban is mondjuk, hogy valami kitudódik; kezdődik sokszor áll e helyett: kezdetik” (Simonyi: A visszaható igealakok jelentéseiről 4). Ez az én esetem is. És bárkinek ítélete alá merem bocsájtani, hogy ez a mondat magyarosabb — csakis így magyaros — : „A bajon valójában mindaddig nem segítődik, míg...”, mint így: „A bajon mindaddig nem *segítettik*”.

Komáromy azt állítja, hogy eltértem a helyes szórendtől, mikor ilyet mondtam: „Bekövetkezett az a körülmény, hogy az irodalmi nyelv *meg nem őrizte, de levetette* tisztaságát”, s így javítja meg: „nem őrizte meg, *hanem* levetette” (XXIII.558). Igaza is van, nincs is. Igaza van akkor, hogyha *ta ga d ó e l l e n m o n d á s n a k* tekintjük, és ez esetben így hangsúlyozzuk: „*nem* őrizte meg, *hanem* levetette”. Élénken emlékszem azonban rá, hogy mikor azt a mondatot leírtam, sokaig latolgattam a helyesség kérdését s végre a fülem után abban állapodtam meg, hogy így tömörebb, ritmikusabb a mondat, mint amúgy. Meglehet, hogy téved-

tem, de megpróbálom igazolni. Fölfogásom szerint itt nem ellenmondásról van szó, hanem negatív mondásról, s a *de* kötőszó nem ellentétes értelmű, hanem fokozó = „sőt”; s helyesen így kell hangsúlyozni: „Bekövetkezett az a körülmény, hogy az irodalmi nyelv *meg* nem őrizte, de (sőt inkább) *levetette* tisztaságát”, vagyis: mondó hangsúly a határozón. Hogy itt negatív mondás s nem ellenmondás forog szóban, világosan megtesteszik, ha kiegészítjük a mondatot így: „Bekövetkezett az a körülmény, hogy az irodalmi nyelv nem csak hogy *meg* nem őrizte, de sőt inkább *levetette* tisztaságát”. Kicska világosan kifejtette, hogy a negatív mondásnak nyelvünkben két formája van: „*fát* nem vág” és „*nem vág fát*”, s hogy az előbbivel is gyakran élünk mellékmondatokban, ha a határozó és ige kötelekét elég erősnek érezzük, vagy ha a negatív szintezissel is megelégszünk (Nyr. XX. 438. 484). Efféle példák Simonyinak „Kötőszók” c. művéből a következők: „Kicsinybe mult, hogy *földre* nem rogyott. De kár, hogy *nagyobbra* nem nőttél. Bizon az, hogy *meg* nem tiltja. Azt hazudja, hogy pápa *meg* nem botránkozhatik. Mindenütt megkiáltatta, hogy ide semmi élést *be* ne hozzanak” (II.26. 36). A mi esetünkhöz analóg példákat a forma ritkasága miatt hamarjában bajos találni; de mégis vö. a következőket, a melyekben szintén ilyen negatív mondások vannak kifejezve: „Ez példa embernek nyilván megjelenti, hogy a szüntelen való munka hasznát *el* nem ejti, de (sőt inkább) a földből lassan-lassan a kincset kifejti (PG. 200). Hogy urunknak szerelme embereknek szívökben *el* ne aludna, de ionkább gerjedezne. Nem csak hogy *nagyságos nevet* nem érdemlenének, de még kisebbet sem annál” (Uo. II.186).

A kérdés tisztázása érdekében kíváncsi volna, ha mások is hozzászólnának. A szórend dolgában még mindig a saját nyelvérzékünk a legbiztosabb útmutató s elég baj, hogy a Kicska fölfedezte törvények a nehézkes előadási forma miatt közkeletűvé nem válhatnak.

Komáromy „tulzásnak” tartja, a mit a Nagy László-fele Vezérkönyvek stílusának neologizmusairól s szórendjéről mondtam. Sok szót, sok időt nem akarok rá vesztegetni; egy futólagos böngészet eredménye a következő: „Ha két katona *küzd karddal*, hogy egymást megszúrja” (pozitív mondás) — helyesen: ha két katona *karddal* küzd (I.14). „Majd én olvasom előttemek úgy, a mint *kell* helyesen olvasni; — magyarosan: a mint *helyesen* kell olvasni”

(kirekesztő ellenmondás) (15). 'A mondatnak rendesen *van* két tagja, egyik az alany, másik az állítmány'; pozitív mondás, helyesen: rendesen *két tagja* van (74). 'A mondatban az alany lehet kifejezve személynévvel'; pozitív mondás, helyesen: *ki* lehet fejezve (75). 'Tehát az alanyt lehet kifejezni tárgynévvel is'; helyesen: az alanyt tárgynévvel is *ki* lehet fejezni (78). 'A feldolgozásnál egész erejét *igénybe veszi*'; germanizmus (95). Magyartalan az *eszközöl* olyatén használata, a hogyan Komáromy igen gyakran alkalmazza; pl. 'A múlt évben a Ny. Gy. lényeges átalakítását *eszközöltem* (Előszó Ny. Gy. II. f.). Az összeegyeztetést csak a jelen évi kiadás által *eszközölhettem*' (Nyr. XXIII.555).

Mellőzve Komáromynak pedagógiai megjegyzéseit, mint a melyek különben is hosszabb megbeszélést kívánnának, csupán két ellenvetésére akarok még megfelelni.

Azt mondtam, hogy az ismétlődő ragok elhagyása s csak az utolsó szónál való kitétele idegenszerű és újabb irodalmi szokás; a magyar ember beszéde ilyen összevonást még nem ismer (Nyr. XXIII.494). Komáromy egyszerűen azzal cáfol meg, hogy hivatkozik P. Thewrewk Emil 'Helyes magyarság elvei' című munkájára. Thewrewk műve nem esik kezem ügyébe, s így erre nem szólhatok; de átnéztem az újabb nyelvtanokat, s azt találtam, hogy ilyen szabályt se Simonyi se Szinnyei nem ismer; csupán Szemák és Király Pál nyelvtanában akad ilyen szabály: 'Ha valamely összevont mondatban több egynemű mondatrésznek egyazon ragja vagy névutója volna, a szebb hangzás kedvéért akár a ragot, akár a névutót csak a legutolsó helyen tesszük ki. Pl. Magyarország hegyei arany-, vas- és sóban bővölködnek. Magyarországot kelet-, éjszak és nyugot *felől* osztrák tartományok környékezik. A rago k n á l azonban csak akkor helyes az ilyen rövidítés, ha az egynemű mondatrészek vagy mind mély- vagy mind magashangúak, sőt még ez esetben is csak akkor, ha az egyszer veendő rag mindenüvé ugyanazon alakban járulna' (Király P. MNy. 43). Magától megtetszik, mennyire gyöngye lábön álló, üresszabály ez s az idézte mondat mennyire nem magyarosan hangzik; alig is hiszem, hogy Király a né p n y e l v é b ő l hasonló példát tudna idézni. Az efféle példa: 'Fogadom az eggy istenre, a t y a - f i ú - s z e n t l é l e k r e ' mit se bizonyít, mert a nyelvérzék előtt az 'atyafiúszentlélek' egy fogalom és egy szó. Szemák is csak Eötvös és Toldy F. munkáiból idéz példákat, a kiknek stílusa pedig, mint tudjuk, magyarosság tekintetében sok kívánni valót hágy. A n é v -

utóknál még megengedhető a dolog, azért mert ott a birtokviszony a jelző és határozó (= névutó) között erősebben érzik a szokott birtokos szerkezet analogiáját követi. Megjegyzem még, hogy átforgattam Simonyinak 'Határozók' című munkáját a NySzótárt is, de ilyes példát nem találtam. Annál kevésbé van tehát értelme, hogy népiskolában ilyen kivételes, nyelvérvék ellen való szabályt tanítsunk.

Azt is állítottam, hogy teljesen fölösleges szabály népiskolában ez: 'Ha a melléknév mássalhangzóval végződik, a *b* ragot is használhatjuk s akkor a rag elé nem teszünk magánhangzót: *magasb, édesb*' (447). Állítottam, állítom is, hogy a köznyelv csak magánhangzóval használja; az összevonás költők szabadossága. Erre vonatkozólag azt mondja Szinnyi nagyobbik nyelvtanában: 'Az *-s* végű melléktnevek középfokát egyszerű *-b*-vel is képezhetjük, pl. *idősebb* v. *idősb*, *magasabb* v. *magasb*, *édesebb* v. *édesb*; de ezekhez is inkább *-bb* alakjában járul a középfok képzője' (57). Hasonlóképen nyilatkozik Simonyi is (92). Mondanunk se kell, hogy a szabály fölállításához nekik sem az élő nyelv szolgáltatja a példákat, hanem az írók gyakorlata. Már pedig, mint tudjuk, az írott nyelv többé-kevésbé mindig konzervatív, s az íróknak a szükségesén kívül a kivételes használathoz az adja meg a jogot, hogy régenten igenis ily alakban használták, akkor, a mikor *nyugalom, hatalom, ország* s más efféléket ejtettek. S a Király fölhozta *kevesbít, öregbít* szavak is csak azt bizonyítják, hogy nem újabb alkotások, hanem még abban a kötőhangzótlan korban keletkeztek. A NySz. világosan bizonyítja ezt.

ALBERT JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Sempont. A Nyelvőr januári füzetének egy pontjára van észrevételünk, a *sempont*-ra. A szerkesztő e szóra nemcsak kifogást nem emel, hanem óhajtáná, 'bár minden újonnan készült szavunk hasonló hiteles, megbízható analogiák szerint készült volna' (47. l.).

Azt hisszük, a kegyelem ezúttal méltatlanra pazarlódott. A *sempont* nem készült a felsorolt analogiák után; ha igen, nem azt fejezi ki, a mit ki kell fejeznie.

Ballagi, hű német tolmácsa minden korésszavunknak, meg-

mondja, hogy a *sempont* a német *nullpunkt* egygyértékese. Világos tehát, hogy a szónak nagyérdemű, névtelen megalkotója a *semmipont*-ból kurtította a mai *sempont*-unkat s e kurtítással teljesen érthetetlené is tette. Alig is lebegtek szeme előtt a *senki* (*sem-ki*), *sem-mi*, *sem-eggy*, *soha* (eredetileg *sem-ha*) szavak; még a *schol*, *sehová*, *sehonnan*, *semerre* sat. névmásokra sem gondolt szófaragónk. Ha gondolt volna se helyeselhetnők ily mintára szabott alkotását, mert szemmel látható, hogy a *sem*-nek összetétel-szereplése eredetileg csak névmásokra szorítkozott s ezekben is a nyelvérték előtt már csaknem teljesen elhomályosodott a jelenléte (vö. *sen-ki*, *so-ha*). Az újabban keletkezett tagadó névmásokban már csak a rövidebb *se* alak szerepel, ennél fogva legjobban esetben is csak *sepont* alakkal felelne meg szavunk a nyelv élő analógiáinak. Ezt az alakot javalná az újabb eredetű *se-színű* szó is, mely nyilván a sok hasonló előtagú névmás mintájára keletkezett.

De minden jóindulatnak és kegyelemnek ellene szól a *sempont* (vagy *sepont*) jelentése, a mely az idézett analógiák alapján nem felel meg a kifejezendő fogalomnak. Itt nem *semmiféle*, meg nem határozható pontról van szó, mint a hogy határozatlanságot jelent a *se-színű kutyá*-ban, a *semerre*, *sehó* s a többiben; a *sempont* igen is határozott valami, azon pont, a melytől fölfelé és lefelé a melegséget és hidegséget, illetőleg a rendesenél magasabb vagy alacsonyabb vízállást fokok szerint mérni szokták.

Minthogy a szó amúgy is tudományos fogalmat akar jelölni, azt hisszük, a vízállás mérésében legcélszerűbb lenne *zéropontot* mondani, a hőmérőnél pedig megmaradhatunk a régibb, bár szintén új, *fagyypont* mellett.

ZOLNAI GYULA.

Csütörtököt mondott. Valaki azt a kérdést intézte a Nyr. szerkesztőjéhez, hogy honnan származhatott ez a szólás: *csütörtököt mond*, Szarvas erre azt feleli a Nyr. utolsó füzetében (44), hogy azt bizony maga se tudja és nem venné rossz néven, ha valaki elfogadható magyarázatát adná. — Megpróbálkozom vele.

Mindenekelőtt szabad talán megállapítanom, hogy alig lehet e szólásnak a *csütörtök* szónak eredeti jelentéséhez köze; másodszor pedig, hogy nem valószínű, hogy e szólásnak teljesen megfelelő idegen nyelvben fogunk találni. Ez ugyan csak negatív eredmény, de nem árt ezt határozottan kimondani, mert alkalmas

a figyelmet elterelni onnét, a hol meggyőződésem szerint úgy is hiába keresnők a megoldást.

Ha azt mondom, hogy idegen nyelvben nem csak hogy nem találtunk eddig teljesen megfelelő szót, de valószínűleg ezentúl se fogunk találni, azzal koránt sem állítom, hogy a szó első csiráját nem kell talán idegen nyelvben keresnünk; sőt igenis lehetségesnek tartva, ámbár bajosan be is bizonyíthatónak, hogy a magyar puska azért mond csütörtököt, mert a német így szól: die flinte versagt.

Tehát német észjáráson alapulhat az, hogy a puska mond valamit; de már hogy *csütörtököt* mond, az olyannyira magyaros, oly pompás ötlet, hogy szinte büszkeséggel emlegethetnők, hogy ime mit csináltunk abból a szintelen *versagen*-ből. De hát hogy is juthatott eszébe magyar embernek, hogy csütörtököt mondasson a puskájával? Hát azt hiszem, elég egyszerűen. Eleinte csak valami hangutánzó játék lehetett az egész, a puska azt mondta hogy *cst* vagy más effelét (vö. a Szarvas feleletében említett *csetten* kifejezést és mélyhangú párját a *csattan* szót); ahhoz azután hozzájárult egy kis képzelő tehetség, egy kis isteni jó kedv és megszülemlett a magyar néphumor egy gyöngye: a puska azt mondta hogy csütörtök — csütörtököt mondott, mert ha a puska már mond valamit, hát mondjon legalább valami érthető dolgot, nem csak azt hogy *cst*!

Hogy a magyar szólas csakugyan így keletkezett, azt bebizonyítani természetesen nem tudom, de azt hiszem, magyarázatom olyan, hogy legalább érthetővé teszi a szólas keletkezését; és azért addig, míg talán egy szerencsés véletlen új világot nem derít e szólasra, el is fogadható! Hangutánzó kifejezést az itt tárgyalt fogalomra még csak a szerb nyelvből ismerek (*štrocnuti*); de magában véve oly közel fekszik a föltevés, hogy az egyik vagy a másik nyelv ilyen fogalom kifejezésére a hangutánzáshoz folyamodik, hogy magyarázatomnak épen azt a részét, a melyben a *csütörtök*-öt utolsó sorban hangutánzáson alapulónak mondom, elég biztosnak tartom; pedig a szólas eredetisége épen a *csütörtök* szóban sarkal.

ÁSBÓTH Oszkár.

Labyrinthus. Úgy tudtam eddig, ennek a fogalomnak a megjelölésére Faludi alkotta az első, helyes magyar szót. De Tarpai Andrásnak 1661-ből való (Sárospatakon megjelent) kis művében, a „Páristák kerengőjében“, ezeket olvasom: „az igaz pápista

magat kifeselhetlen képtelenségeknek labyrinthusában, *kerengőjében* ejti bé, a honnét soha magát ki nem fejtheti'. Így a művecske 9. lapján. A 10-ken pedig ugyan csak a címbeli fogalom jelzésére ezt mondja: 'ki fejtheti ki a kétségeknek *tekervényéből*?' Szt

Szóval, már a XVII. században akadt író, a kinek mingyárt két szava is volt a *labyrinthus* magyarul való kifejezésére. Használatukra talán az vezethette, hogy mint pl. Balásfy Tamás a *kerengő* szót használja a *labyrinthus* jelzőjéül a 'Csepregi iskola' 5. lapján: 'Zsinórt adok kezedbe, mellynél fogva a Luther *kerengő* labyrinthusából kijöhess', más a *tekervény* szót alkalmazta ilyen formán, úgy hogy Tarpai aztán a jelzöt tökéletesen elegendőnek találta a jelzett szó kifejezésére. SCHNEIDER MÁTYÁS.

Timár. Ha egyik-másik olvasónk nem lett volna még tájékozva arról, hogy és miként állott elő a neologia -ár, -ér képzője, bő fölvilágosítást nyerhetett mult havi füzetünk első cikkének azon helyéből, a melyben Vörösmarty épen e képzőnek eredetét és keletkeztét fejtegeti, kimutatva, hogy ez semmi más, mint maga az *ár* (preis) főnév. E képzővel alakultak a *kulcs*, *kád*, *bodon*, *göröngy* sat. főnevekből a foglalkozást jelentő emez új nevek: *kulcs-ár*, *kád-ár*, *bodon-ár* (*bodnár*), *göröngy-ár* (*göröncsér*). E kimutatás annyira világos és meggyőző volt, hogy senki se kételkedett igazságában; s a tanítás csakhamar érvényre is jutott a *titkár*, *futár*, *áldozár*, *irodalmár*, *pincér* sat. megalkotásával.

Időjártával azonban, midőn nálunk is komolyabban, alaposabb készültséggel láttak hozzá a nyelvi jelenségek vizsgálatához, kitűnt, hogy ezek a példaképül fölállított nevek korántsem összetett, hanem egységes szók, hogy tehát a *titkár* és társai nem igazolható képzések. Ekkor egyik nyelvészünk, Ballagi Mór, a *titk-ár* helyességének megmentésére a *timár* szóval állott elő, a mely, mint a *tim-só* kétségtelenül bizonyítja, *tim* alapszóból -ár képzővel van megalkotva. Én a Nyelvőr X. kötetének 433—439. lapjain kimutattam, hogy ez korántsem képzett, hanem szintén egységes szó, s nem is kiválóan 'gerbert', hanem általában bőrrel foglalkozó iparost: szíjgyártót, vargát is jelentett; s ennek igazolásául idéztem MA.⁴ következő adatát: *timár*: cerdo, alutarius; schuhflicker, weissgerber. Ballagi e fejtegetésemre tíz évvel később rátérve, egy akadémiai fölolvadásában boncoló kés alá vette, s minthogy szorinte az én eggyeztetésem: *timár* = olasz *tomára*: 'oberleder', kiválóan MA. szótára 4-ik kiadásának *schuhflicker* adatára van építve,

számos idézettel kimutatta, hogy a német rész földolgozója nem is tudott magyarul s kézzelfogható baklövéseket követett el, pl. midőn a *felpöröst* „comödiespieler“, a *fenköt* „elnbogen“ szóval fordítja.

Hát az igaz, hogy a német kitételek sorában elég sok a helytelenség; de bármily nagy számot mutat is ki belőlük a cáfoló, ez a nagy szám mindaddig nem bizonyít semmit, valamíg azt nem mutatja ki, hogy a lat. *cerdo* hibásan van fordítva *schuhflicker* szóval. Ezzel azonban aligha boldogul, míg szótárainkból ki nem törli ezeket az adatokat: „*cerdo*: timár, földozó varga (Cal.): *cerdo*: földozó varga, alávaló mester“ (MA. PP.).

De hogy a *timár*-nak mai szűkebb körben mozgó „gerber“ jelentése későbbi fejlődés s az általánosabb „bőrrel foglalkozó, bőrrel bánó“ jelentésből szűkült meg, világos szavakkal értésünkre adja Comenius magyar fordítója, a ki a Janua 99. lapján ezeket mondja: „A szijártó, a varga, a szőcs, a süvegjártó, az irhacsináló, mind ezec megvetésből timár nevet hallanac: omnes hi per contemptum cerdones audiunt“.

Ballaginak az a fölolvása, a mely a többi közt a *timár* — *schuhflicker* cáfolatával is foglalkozik, a BSzemle 61. kötetében „Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola“ címmel jelent meg. Az ülésen, a melyen a fölolvásás történt, én is jelen voltam s az értekezést én is végig hallgattam; ellenészrevételeimet megtenni azonban addig-addig halogattam, míg végre teljesen kiröpült emlékezetemből. Csak a legutóbbi időben, midőn a BSzemlének idézett kötete kezembe került, merült föl újra emlékezetemben a *timár* igazolására vonatkozó kísérlet. Hogy tehát valaki a hallgatást beleeggyezésnek ne vélje, a mit a maga idejében tenni elmulasztottam, ez alkalommal tartottam kötelességemnek, hogy helyrehozzam.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Hol kapható a „redő“? Prikkel Mariánnak, a mint levelében írja. biztos adatai vannak, hogy a *redő* még itt-ott él a nép ajkán s egyre gyűjti a további adatokat. Aztán így folytatja: „Talán nem untatom a t. szerkesztő urat, ha elmondom, mi történt velem nem rég a *redő* nyomozása közben.

Egy javakorabeli parasztember fahányással bajmólódott az

udvarunkban. Meglehetősen kemény idő volt. Gondoltam magamban, megkérdem tőle, hátha tud valamit a 'redőről'.

— Atyafi, mondom neki, tudja-e maga, mi az a redő, regyő, redős szoknya?

Rám néz, elmosolyodik, megvakarja a fületövét s megnyitja száját.

— Nem tudom én, feleli; hanem azt tudom, hogy hideg van.

Pár napra ezután egy másik paraszt dolgozott az udvaron. Ettől is megkérdéztem, tudja-e, mi fán terem az a redő. Illendőséggel tudtomra adta, hogy soha se hallott felőle. Mikor a mondikáját befejezte, történetesen ott termett mellettünk a kapusunk, aki, minthogy több kulcs van a keze hatalmában, benső embernek s úrnak tartja magát.

— Hát maga tudja-e, fordulok hozzája, mi a redő.

— De tudom ám, mondja.

Erre a paraszt oda szól neki:

— Hát osztán hun lehet azt kapnyi?

— Győrbe, volt a felelet.

— Hát itt nem lehet kapnyi?

— De lehet itt is.

— Mellik bótba?

E kérdésre az én kapusom elmosolyodott, végignézte kicsinylő tekintetével a parasztot s e szavakkal világosította őt és engem is föl:

— Ugyan hát azt hiszi kéd, hogy zsidók árúják aztat?

— Hát?

— Hát egypár szegényebb parasztember. Csudállom, hogy kéd parasztember litire nem ösmeri.

Sokat törtem azóta rajta a fejemet. de sehogy se tudtam rájönni, milyen lehet ez a szentmártoni redő. Legközelebb hozatok egyet a kapussal.

Kázik. E szót látva aligha olyasmit nem gondol az olvasó, hogy ez bizonyára személynév, olyan mint teszem a következők: *Králik, Kudlik, Jancsik, Petrik, Pálik* sat. De az avatottabbak talán további fölvilágosítás nélkül is rájönnek, ha a következő sorokat végig olvassák, hogy mi fán termett ez az ismeretlen, különös gyümölcs:

„Tekintettes Magy. kir. tudományos akadémia igazgatóságának. A lapok értesülése folytán azon kitézöt szo megfejtése vagy inkább magyarra átalakítása és díj kitézése érdekében szintén sze-

rény soraim által ohajtok Pálázni, a megfejteni valo szo, *Fahren!* az magyarul *Kázni*. **S. I.** lakatos segéd“.

Ha a magunkfajta szakemberek valamelyikének azt tennék kötelességévé, hogy csináljon egy kulcsot, vagy igazítson meg egy megromlott lakatot, aligha tenne mást, mint füle tövét megvakarva habozás nélkül kijelentené, hogy ő ehhez a mesterséghez nem ért s a ki ilyen munkát akar végezni, annak előbb hosszabb ideig inaskodnia s tanulnia kell. Ebből látható, hogy a világon legkönnyebb mesterség a nyelvészkedés, sokkal könnyebb még a lakatosságnál is. Nem csuda hát, ha a nyelvészkedéshez mindenki ért, nemcsak a szépirók, orvosok s minden rendű hivatalbeliek, hanem a boltosok, sőt az iparosok is. Ha a neologusok álláspontjára helyezkedünk s abbeli tanításuknak helyességét elismerjük, hogy bármily helytelen is valamely szó, ha már közforgalomnak örvend, oktalanság a kiküszöbölésére irányzott minden törekvés: akkor az orvosurak *hűdés* s a kereskedőurak *önd* szava örök időkre szentesítve van. A mire pedig az élet egyszer rányomta már a jogosultság bélyegét, az egyszersmind példaképül s helyes analogiául is szolgálhat további hasonló alkotásokra. S ezt az elvet a legfőbb fórum, a képviselőház nyelvbölcsei hivatalosan szentesítették is, midőn hivatkozva a következő analogiáknak elég hosszú sorára: *újonc, kegyenc, tolonc, lelenc, küldönc* sat, továbbá *távíró, távgyalogló, távlátó, távmérő, távtörő* sat, helyesnek mondták ki s a törvénykönyvbe be is iktatták a *tanonc* és *távbeszélő* szókat.

Bugát uraimék az ő boncoló késüknek élességét nemcsak a holt tetemeken próbálgatták ki, hanem az élő szavakon is. A *szélhűdés* mondták, a mint mindenki láthatja, két tagból áll: *szél* és *hűdés*, a melyben a „lähmung“ alapfogalomnak a *hűdés* az igazi képviselője, a *szél* csak amolyan diszítő jelzőféle cicoma, s mint ilyen egészen fölös s bátran el is hagyható; *lähmung* tehát = *hűdés*. Bugáték példáján okulva s maguk előtt látva a kétségtelen analogiát, a kereskedők is nekibátorodtak s minthogy a *bőrhártya, bőregér, bőrtáska* sat. szavakat összetételeknek ismerték föl, a melyekben az első tag inkább csak mellékes s az alapfogalom kifejezője tulajdonképp a második tag, a szerintük szintén két tagból álló *bőr-önd* szóból ép úgy kikövetkeztették az *önd* alakot, mint Bugáték a *szélhűdés*-ből a *hűdést*; s a t. c. közönségnek magasztaló szavakban ajánlgatják is azóta az üzletükben gazdag választékban található *bőr-, fu- és egyéb öndöket*.

A példa ragadás s az elért siker fölbátorít. Ha az orvosurak *hűdése* s az üzletemberek *öndje* megállják a maguk helyét, gondolá magában a lakatosnyelvész, az én szóelemzésem az egyiknél is másiknál is jóval világosabb s szinte kézzelfogható: *schiff-fahren* = hajó-kázni, *zu wagen-fahren* = kocsi-kázni, *auf schlitten-fahren* = szán-kázni. Ha bizonyos, hogy nem minden kulccsal lehet minden lakatot kinyitni, ennél sokkal bizonyosabb és elvitázhatatlanabb, a mint az idéztem példák bizonyítják, hogy *fahren* helyes magyarsággal röviden annyi mint: *kázni*.

És én hozzáteszem: a lakatosnyelvész következtetése sokkal egyszerűbb, világosabb és elfogadhatóbb, mint akár a kereskedő, akár az orvosurak származtatása.

Bűnbevallás. Őszintén elismerjük, hogy nagyban tévedtünk, midőn azon kijelentést tettük, hogy a neologia alaptalanul hirdeti és ismételteti, hogy alkotásait az egész nemzet, tehát a műveltebb osztályok is elfogadták és használják. A mint ugyanis Simonyi Zsigmond közli velünk, a következő mondásokat, a melyek az *igény* elterjedését kétségtelennek igazolják, a nép szájából hallotta s jegyezte föl:

„Rendőrr: Taval milyen erős tél volt, mennyit fáztunk; az idén *igénybe* se vesszük a telet.

Mesterlegény: Vegye ám jól *igénybe* az úr, mit beszél!

Borbélylegény: Csinos leány volna, csak hogy egy kicsit *igénytelen* (= nem egyenes) a dereka“.

Hasonlóképen Simonyi közlése ez a fölirat, mely a Dohányucca egyik boltjának hirdető tábláján olvasható:

„Égényolajok, égénynyek, lényege (aetherische oele, aethers und essenzen). Rumlényeg (rumessenz). Szilvioriumlényeg (Slivowitz-essenz). Törkölylényeg (treberessenz)“.

Teljes igazuk volt tehát a nyelvújítás védelmezőinek, midőn többszörösen hangoztatták, hogy a nagy elméknek ihletségszülte alkotásait az egész nemzet elfogadta. Ki vonhatná ugyanis kétségbe, hogy a rendőrök, szakálverők, pálinkaárusok, mesterlegények sat. nem ép oly kiegészítő részei a nemzetnek, mint akár az orvosok, írók s egyéb tanult osztálybeliek? S ki vonhatná kétségbe, hogy azok a több ezerre rúgó új szavak, a melyek szótárainkban, nevezetesen Ballagi magyar-német szótárában vannak fölhalmozva, nem a nagy elméknek lelkesülés pillanatában fogant termékei? Szinte látom, itt lebegnek lelki szemeim előtt a nagyok és dicsők: Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany, a mint

kigyullad szemükben a láng, arcuk kipirul, keblük az ihletségtől duzzadoz, s végre egyiknek is másiknak is kifakadnak ajkáról nyelvünknek legszebb gyöngyei: *tulkó*: salzbank, *rejény*: lanthan, *kecsély*: geschenk, *büing*: scheitelpunkt, *kerde*: wirbel, *rohanc*: grenadier, *odorjas*: grotesk, *főtebelne*: firstenlauf, *ürgyű*: cloake.

E tény elismerésével csak azt az eggyet lehet sajnálnunk, hogy szótárirodalmunk nem jegyezte föl s nem állapította meg, hogy e gyöngyök közül melyiknek megalkotásáért tartozunk köszönettel és hálával nagyjaink egyikének vagy másikának s hogy például Vörösmartyt a 'Szózat' vagy Petőfit a 'Talpra magyar!' írása közben szállotta-e meg annyira a lelkesültség, hogy az *ürgyűt* megalkotta.

A ki bízik a maga szótárában. Nem vállalom kezeséget érte, hogy valójában megtörtént, de előadom a dolgot úgy, a mint nekem beszélték.

Van nekem egy jó ismerősöm, így adá elő az esetet az elbeszélő, a ki hosszabb idő előtt telepedett meg itt köztünk Németországból s nyelvünket is annyira elsajátította, hogy idegen akcentussal ugyan s közbe-közbe, már a mint ez az idegenekkel megszokott történni, egy és más kifejezést felszegen használva ugyan, de eléggé jól meg tudja magát értetni hallgatóival. Történt egy alkalommal, hogy velem együtt jelen volt egy nagyobb társaságban. A szóbeszéd egy fiatal nőre térvén át, a többiek után az én emberem is elmondta róla a maga mondanivalóját, a mely a következőképen hangzott: 'Én is ezen delnőnél egyszer kéjelkedtem'. Képzeltetni az általános megütközést és botránkozást, a melyet e kijelentés különösen a jelenlevő nők körében keltett. Én azonban ismerve emberemnek ilyenmű nem ritka botlásait, tisztában voltam, hogy ő e szavakkal egészen mást akart mondani, mint a mit azok kifejeztek. Fölszólítottam tehát, mondja ugyanazt el németül, a mit magyarul mondott. Ő erre így felelt: 'Auch ich habe einst dieser dame den hof gemacht'. Midőn megkérdeztük, kitől hallotta s honnan vette ezt a kitételt, némi gondolkodás után így válaszolt: Ballagi szótárában találtam.

Utána néztünk, s a *hof* cikkelyben szóról-szóra ott olvasható: 'Einer dame den hof machen: Delnőnél kéjelkedni'.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Simai Kristóf: „Váratlan vendég”. *

Szólásmódok.

Mind a kettő sem ér egy hajtó fát.

Ugy elhagyott bennünket, mintha része se volna hozzánk.

A fia csak egy fakohával se jobb ám az atyjánál.

Tekereg, mint az Orbán lelke.

Annyit sem gondol (az ur) a majorral, mint eb a kölkeivel.

Bitangolja mindenét.

Az adósságban torkig úszkál.

Nem tudom minémő szívvel fogja venni az öreg ur.

Eb- ellette országán (káromkodás).

Ha megtudja, ördögöt fogok én akkor, annak is pedig két szarva leszén.

Husz, harmintz pátza ^{bakate} bakately dolog, azt bizony fityülve is eltarthatod.

Látom elég isztagos (iz-tagos : izmos) vagy.

Szüntelen tsak a kementze várát őrzöd és mellette bászlé-
kodsz odahaza.

Dühödjön meg a dolga!

Reá vetem a fejemet (ráadom).

Ugyan fel-kösse ám az eszit (utána zárjelben : botskorát), ha reá vesz többet valaki.

Pozsom vármegyei bitang (szidalom).

Még itt tekeregsz, addig oda-haza fel-szénászhattad (széná-
val elláthattad) volna az ökröket.

Nem adunk ám egy fakohát is néki.

Hat renden is megfelelek érte.

Bizik magához, mint bak a szarvához.

Nád páltzával jól meg-nádolja

Te karbiny szájú!

Te ördögök árendássa (uzsorás)!

Ki győz benneteket annyi pénzes máléval (pénzzel).

A marhák tsaknem ki-dőlnek éhen az útbúl.

* E színmű csupán kéziratban maradt reánk. Eredetije a sel-
meci piarista gimnázium birtokában van.

Az az ördög úzó Fábján hova lett?
Köszönd, hogy el-lódultál, mert neked is jutot volna ama lapát végibül.

Eb volt a szekere! (káromkodás-féle).

Jámbortalan életre vetemettem.

Én felőlem rosszabb hűrt pengetnek.

Fa képnél hagyom az ur-fiat.

H₂

Ebül járunk.
Hogy érkezhetik az urfi az illetény gondolatokra.

Nem illik, hogy ezekkel fonyasza feje velejét.

A patikába sem megyek, még is helyre hozok mindeneket, mert ha én meg-köszörülöm az eszemet, egy álló helemben ezer-szer is eláméttom az attya urát.

Tsak benne ne törjön a bitsakod.

V

Kávéfőzőnek egynehány üres butelliára volt szüksége, azokat üresgettük ki.

Mintha biz én nekem merő patika volna az eszem, hogy a többbit is tudhatnám.

Nem akarom kárát vallani az hátomnak.

Jámbor életet visel.

K

Szinte ugy litseg, lotsog benne a jámbortalanság.

Tsak musikusaink volnának bár.

Hozzá alázom magamat.

Meg-tudja tsoválni a róka farkát (ravasz).

Szabad pórázra ereszti.

Ollyan módi gavallér gyerek voltam, hogy hat pusztá falu-ban se találták páromat.

R

Tsak nem ki-dülök, mint Máté tehene az utbul.

Soha nem hiszem, hogy valami éhel holt farkast meg nem tsudált velem az anyám (egy mindig éhes ember mondja).

Reá költöttem erre a Tatár országra (a gyomrára).

Nem szoktam a dolgot, mint tzigány a szántást.

Ur nem lehetek, mert a szám se áll reá.

Ismérnek mindenütt, mint a rosz ebet.

Valamint tyúk a héjátúl, ugy őrizkednek tőlem.

Ollyan a szavam, mint az erdei fülemilének, a ki a tsikókat nyeggeti.

J₁

Köszönd, hogy el-szedted a lépést, mert majd meg-kappa-nyoztalak volna.

Ugyan meg-szedegettem volna a kutya gazdán rosz ebét
(megvertem volna).

Majd rád hányom (a korbácsot), ha közel gyösz a konyhához.

A hol te forogsz. ott tsak köröm faradék se jut az ebeknek,
ugy eltakaréttod.

Édes badarkám (kedveskedő megszólítás).

Ha én felkötöm az eszemet, oly jó ízű eledleket készítek,
hogy ha meg kóstulod, el-hidd, még az ujjadat is el-rágod utánna.

Annyit se tudsz hozzá, mint hajdú a harang öntéshez.

Tetétől talpig oda vagyunk.

Mi rajtunk már a jó szerentse se segíthetne.

Minden nyomorúságunknak el-érkezett a sullya.

Ravaszinak is jut ám a bot végiből.

Az öreg mind a kilentz bőrömet le-vonnja a hátomról.

Torkig úszik a borban.

Pökd ki már a bajodat.

Én (vagyok ennek a dolognak) az oka, az urfi meg a fazeka.

Fatsarja fel az eszit.

Vegye elő az eszit.

Talán a bor érte el szegényt (részeg).

Mit keres itt az az izetlen vénység.

Eb volt a fa szekere (káromkodás-féle).

Jól a szájába kell rágni (jól meg kell neki magyarázni).

Fel-kötöttem a kolompot, de nem tudom, hogy harangozok
véle (magamra vállaltam a dolgot, de nem tudom, hogy járok el
benne).

Miokra nézve? (mért?)

Mi bajod érkezett? (lett.)

Minő álnoksággal kerülget ez engem?

Bátorság minden felül (biztonság).

Ingemnek se hiszek már többet.

Lehetetlen már az ember fiánok itt lakni.

Ah roszba kapott gonosz lator!

Estére kelvén az idő, mingyáján le-feküdtünk, egyetemben
el-is alutunk.

Oh! ki irtoztató esetet emléttesz!

Tsak nem föl-ütötte a nyavalya, ugy meg-ijedett.

Nyakra-főre a külső majorokba költözöt s az olta ott-is
vagyon lakáso.

CZECZKÓ ANTAL.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok. Közmondások.

Megiszom a jó bort örömömbbe, hej! de keservesen nyúlok a zsebembe.

Fejsze a fának a bikája.

Csupor esett le a szegrül nem fazék. (Akkor mondják, ha kis gyerek halt meg.)

Van a zisten minessin! (Tréfás vigasztalás, ha valakit a szeretője vagy a felesége elhagy, vagy ha valakinek a halála esetén sajnálkoznak.)

Csak az irgalmas kegyelmes isten ne sajtolná sokáig. (Rendes sóhajtozás nehezen haldoklóknál.)

Vízálló föld termi a sok búzát.

Hevül mint cigány az alutt-tejtül.

Szemmel tartya mint cigány a lovát. (Szójáték a „szem” szóval = nem zabbal, zabszemmel.)

Kürtöre kormos! (Tréfás félreutasítás.)

Lacsuha (rendetlen) embernek pangyula a ruhája.

Igy nem együnk cseresznyét ha nem vegyünk.

A jó gyomor mindent megőr, a babot is lejárja.

A jó juh mindég elbirja a maga gyapját. (Példalóztatva mondják az olyanoknak, a ki mihelyt a legkisebb meleget érzi, azonnal leveti a fölső ruháját.)

Had szopjék, minden a szájról szép. (Így biztogatja egy öreg anyóka a már futkosó gyermekét szoptatni vonakodó fiatalabb asszonyt.)

(Tisza-Dob.)

JAKSITS LAJOS.

Párbeszéddek.

— Apjuk? Haragszik? Hé pegy mondanék valamit. Asz hiszém kiéd éf felő nem is tus sémmit.

— Nem én.

— Szerőmös Erzsókónk. mē pegy idejē sē halaggya, tizēnötögyik évit mos tapoggya, de apja. annya mēvvakarhattya ja fejit, van annak aly lyánnak ágya, de mē mindēn más ruhája.

— Szerőmös? . . . Honnēt tudod?

— Majd őmodom. Hāgassék. Irāmszi szērēnt gyūttem a nyomāra. A mūtkor kimēnēk a fészērbe, ak kendēm kivel felej-ttettem; hát Erzsók Gyurkāvā osz szerelmeskēgyik. Oszt aszongya Gyurkó neki: Tē, Erzsók. Szerecc-ū tē jengēm? Ha szerecc, csókold mēg a kēpem mind a kétfelőreő. Aszongya rā Erzsók: Ugyan mēnnēk, nē bomollyék! . . . Csókollya mēg a kis csacsi. Vāona is ennek szép híri, csak esz mēttunnā valaki. Oszt tuggya kiéd, āra Gyurkó őkeserēgyik s aszongya Erzsóknak: Ak kēny-nyāt ennek a zēletnek, nēm ēgyeb, mint katonaēlet! Én is beira-

tom magam katonának, katonamondérvá cserélém föl a szűröm. No. no Gyurk^{aó}. nê haraguggy, monta neki Erzs^{aók}, nem azê mondom... Szeretlek, szeretlek. éjjê-nappâ rád gondolok, mindê felêôled âmodok.

(Erre Erzsók a fonóból haza jöve, belép az ajtón.)

— Csêrtessêk a Jêzus Kírisztus, aggyon isten j^{aó} estêt!

Alszonak-ê mâ k'êdtêk?

(Az apjuk nagy mérgesen fölmordúl.)

— Alsz^{aónk}, alsz^{aónk}... dehogy alsz^{aónk}; tunna is t'ôletêk alunnyi jaz íz, hisz mindê beszêtêk mêcs csevegtêk.

— V^{aó}tak-ê sok legênyêk a fon^{aónâ}?

— V^{aó}tak, v^{aó}tak... de nem valami fâjinak v^{aó}tak.

— Tudom ott v^{aó}t Szúszêk Gyurk^{aó}. mêcs Csiriz Gábor.

— Szúszêk Gyurk^{aó}? A za moslêk? nekêم annyi min mâs... mêg annyi sê! Vadonat új szűröm lopta lê ja szôgrú.

— De bin nem igaz a; mer mêgesküddött kêccêr, mêm mêg-eskügyik hêccêr.

— Hâgass, nê beszê! Az apja mêg êcs esik^{aóm} hajtotta jel a rêtrú... Ús sê allak neki.

(Mátravidék Bodony.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. — nógrádi; g. — gömöri).

csincs: nincs; gyermekbeszédben. „Hová lêt a csirüske? Csincs! észálált’.

csincsárará: cinege: tótvidéki szó. „Hun vôtátok? — Foktunk Lácinák csincsárarát’ (n.).

csindsá: pislogó szemű, kanccsal. „Jâ de âlmos â zâ Gêci, nêz, milyê csindsân nêz!’

â csingállýât: a lelkit, az ebadtât: fikomadta. „Ej komâ, â csingállýât, de nem âdnâm êgy vâk lôê. hâ â mágâménâk têhetnêم.

csinnyân: lassan, békén. „Csinnyân hé! nem vâgy most othôn. — Csinnyân borotvâkozz â kênyêrvel; jusson is, márâggyon is’.

csipárâsz: csikarász, csiborász, csipked.

csip-csupp: kicsiség. „Nem válô mindên csip-csuppon úgy ôsszôveszni’.

csipêtke: csipdelt tészta, levesbe való.

csipi-csóka: egy neme a gyermekjátéknak. Közbenmondogatják: „Csipi-csóka, vâk várnyúcská; hol âl lâbâd, itt âl lâbâd csip-csip-csip.

csipkês: házaló, galandáruló, mâs néven gyócsos.

csira: hermaprodita; tótosan skira; tréfás neve a pendêlben járô fiúnak. „Êvâták, mer hogy im âz urâ csirá vôt’.

csire: csirke, mint hívô szó. „Csire kâkri, csire kâkri! Gyere,

itt a feleségéd — mondja a falusi lány, mikor a tojós tyúkot kiveti az udvarra.

csiriglyo: a madár cigány neve, a magyarban tréfásan alkalmazva, néha olyanra, a ki sokat „csirippel”. „Hát tē csiriglyo, me'g mos sē alszo?” (g.)

csirimpol: csörömpöl, cseret. „Nē csirimpolly mál nem hallom, mit beszēnek”.

csirip-csupp: darabka, csip-csupp. „A mi csirip-csupp szőlőnk akátt, ászit is megēttek a méhe'k”.

csirká: csira, a növény szikja, első pár levele. „Vigyázz, lē nē törd a csirkáját, mer nem észēl osztān több babot”.

csirkázik: csirázik, kihajt. „Fenē meleg vān ābbā a zōlba; min kicsirkázott a krumpyi a zsākbā tüle”.

MIKÓ PÁL.

Hegyallyiak.

labodáz: andalog, lassan járkel.

lābtó: hágesó, lajtorja.

lacsuha: rest, dologtalan.

lacsuháskodik: restelkedik.

lāngelő, lāngos: sütéskor készült lepény.

lātor: kurafi.

lātrānkodik: lábatlankodik, úthban van.

levélhurcoló: levélhordó.

lihó: hordóra való nagy tölcser.

liszi: ritka, pöszi hajú gyerek.

lipityánka: könnyű, nyári női derék.

lohol, lisztel: kosztol, elszelel.

lopó: hébér.

mackál: valamihe bele kótársz, bele szennyez.

magló: sovány disznó a nyájon.

mancsikol: kezével vājkal, gyúr valamit.

manér: udvarló, a nőkre veszéyes férfi.

māngā: a hidas nagy evezője, 3—4 ember hajtja.

mānkā, mānkus: sertés, különösen a fekete.

marja: a négy lábú állat válla.

marmancs: siró kis gyermek.

medve: a csépléskor eső elől összetolt garmada; **medvét** fog a szem, szalma, ha a szérűn eső éri.

megkaléroz: a nőnek udvarol, megcsipdesi, öleli.

mēla: tréfa, humor; **mēláz**: tréfál, humorizál; **mēlās ember**: tréfás.

mejjeszt: koppaszt, megfoszt, elsikkaszt valamit.

mindenes: uraságoknál külső inas, a ki sepri az udvart, vizet hord, küldözik sat.

miskovaló: herélő.

miskulāncia: csalárdság, csalás.

mitugrász: apró, fūrge, élénk ember.

mócsing: inas, kemény hūs.

móstat: keresgél valamit, különösen alattomban.

motoszka: kissé hibás elme;

motoszkás: kinek nem igen van rendben a szénája, de nem igen vehető ki rajta.

motyó: lim-lom, batyú.

mujā: ügyetlen, bárgyu.

murcos: kormos, piszkos arcú.

mustrál: a gyereket szoktatja, rendben tartja; „megverī értelemben is.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

SZÓEGGYEZTETÉSEK.

1. Igen.

Minthogy az *igen* alapjelentése valde, nimis, tehát nagyon, egész biztosan állíthatjuk, hogy tőszava *ig-* a. m. nagy s a ragja a határozó -n rag. Így magyarázza a MUSz. is. Azonban én más rokonsághoz tartozónak vélem, mint a MUSz. Először előadom a saját véleményemet, aztán majd megpróbálom megcáfolni a MUSz. hasonlítását.

A vogulságban általánosan elterjedt szó, melynek számos a származéka is: *jänŋ'*: nagy, töve *jány-*. Ennek pedig egész rendes megfelelője a magyar *ig-en*, úgy hogy a két szó jelentésre s alakra is teljesen megegyező. A rokon nyelvek szókezdő *j* hangjának rendes megfelelője a magyarban az *i* különösen, ha azt a *j*-t magashangzó követi pl. *ideg*: finn *jänti*, *jänsi*: vogB. *jäntäw*; *ijed*: vog. *jēkwi*. Az is tudvalevő, hogy ugor szóközépi *ng* s hasonlók a magyarban *g*-re változnak pl. *egér*: vog. *täñer* osztB. *lenkŋr* sat.

A vogul *jänŋ'* rokonsága a többi nyelvekben a következő: osztB. *ēñm-*: növekedik; osztS. *āneḡ*: vastag; lp. *ädna* lpF. *ädnaḡ*: sok; mordE. *ine*: nagy; végre finn *enä*: sok; *enätä*: növelni, öregbiteni.

Alig található tehát valami ok, a melynél fogva az ajánlott hasonlítást el ne fogadhatnók. Csakhogy mégis van még egy bökkenő, s ez, mint már említettem, a MUSzótárnak más véleménye. Ugyanis a MUSz. a *jänŋ'* szóhoz és rokonságához a *nő* (*növ-*) szót sorozza. Azonban ez a hasonlítás több okból el nem fogadható. Először is nem maga a tőszó *jänŋ'* van hasonlítva, hanem egy származék igéje t. i. vog. *jänimi* osztB. *ēñm-*: növekszik; s különösen megfontolandó, hogy a tőszónak, mint olyannak, nem találkozik a magyarban semmi rokonsága. A *jänŋ'* szónak megfelelője nem volna egyéb, mint a pusztá *n*, melyet a *növ-* szóból lehetne kihámozunk. Ámde nem *n*, hanem *g* volna a megfelelő; de még

ha ezt meg is engedhetnők arra való nézvést, hogy a származékban a vogul szó is elejti a gutturalisát — mondom ezt csak megengedjük, noha igazoló analogiának el nem fogadhatjuk — még az esetben is keresnünk kellene az elveszett *jä-* szótag megfelelőjét. Budenz azt hiszi, hogy a magy. *növ-* **enöv-* volt. De hát mért veszett volna el a szókezdő *e*; vagyis inkább mért lett a magyarban a *jä-*ből *e*, s mért nem *i*, mivel ez a rendes és szabályos? Erre a MUSz. (783. l.) azt feleli, hogy mivel a többi nyelvekben nem mutatkozik a szókezdő *j*, föltehető, hogy ez a vogulban csak járulék mássalhangzó. Ezt az állítást megcáfolja egyrészt a vogul nyelv természete; mivel ha előfordulhat is ilyen járulék *j* a déli vogulságban, mint pl. P. AL. *jēkwä*: vogB. *ēkwä* (noha ez a példa sem egészen világos), az éjszaki vogulban ez a tűnemény teljesen ismeretlen. Sőt ellenkezőleg arra van példa, hogy a szókezdő *j* leesik, mint déli vog. *jī*, *jī*: vogB. *i*: éj (vö. MUSzt. 772. l. szerint ugor *jegē*); hasonló KL. *is*: kor: vogB. *jis*, s még több példát is lehetne elsorolni.

Viszont ellenkezőleg elég sok példát lehet a MUSzótárból elsorolni arra, hogy a rokon nyelvekben, valamint a magyarban is, levész a szókezdő *j*; erre nézve utalok a MUSz. *ijed*, *jő*, *ős* cikkeire.

Mindezeknél érdekesebb azonban magának a MUSzótárnak egy nyilatkozata, a mellyel önnönmaga cáfolja meg magát. Ugyanis a 164. lapon a vog. *jēkti*: metsz szóhoz hasonlítja osztB. *evtt-*, osztlrt. *eved-*, *eud-* S. *agd-* szókat s bizonyítéku ezt mondja: „vö. a kezdő *e*-re nézve osztlrt. *ēne*: gross, osztB. *enīm-*: wachsen = vog. *jānī* sat.” Megjegyzendő, hogy a *jēkti* szó olyan rokonsághoz van csatolva, mely mind eggyenként *j* kezdetű (l. a *gyökér* cikket) s ugor gyökeréről is *jeg-* van kimutatva. Tehát a fönti idézet nem szolgálhat másra bizonyítéku, mint hogy a vog. szókezdő *jä-*, ill. ugor *jē*, az osztjákban *e*-re változhatik, azaz ugyanazon példákkal ép az ellenkezője van bizonyítva annak, a mi amott a *jānī*: *nő* rokonságát akarta volna támogatni. Szóval itt ki van mutatva, hogy a *jānī* szókezdő *j* hangja ugor eredetű; amott meg úgy van föltüntetve, mintha járulék mássalhangzó volna. (Tekintve, hogy csak a vogul mutatja az *enä* szót kezdő *j*-vel: *jāni*, ez alkalmassint csak utólag bővült alak, eredeti *ene-* helyett sat. MUSz. 783. l.)

Ezek után azt hiszem, a MUSz. ezen hasonlítása eléggé meg van cáfolva. Ráadásul még, hogy nemcsak a vogul *jānī* szón van meg a szókezdő *j*, fölemlíthető a finn *jänkeä*: 1) erős, vastag, derék; 2) feszes, merev, szilárd; továbbá *jänkkä* (ill. *jänkä*):

1) stark, fest; 2) nagy darab, tuskó, klotz, klumpen, bock; 3) lomha, mozdulatlan lény (Szinyei, Ervast). Mindezen jelentések könnyen fejlődhetek a nagy jelentésből; s úgy vélem, hogy az alaki eggyeztetés is helyes vog. *jünj*-: finn *jänk*- között, vö. vogB. *lqñx*: út; finn *lanka*: fonál; m. *lugas* (MUSz. 710).

A ki most már azt hiszi, hogy végeztünk, erősen csalódik. Mert megint vitába kell bocsátkoznunk a MUSzótárral, a melynek ép oly könnyű hinni, mint a mily nehéz valamely állítását megcáfolni.

A magy. *sok* rokonai: cser. *šuko*, zürj. *suk*, osztB. *šlk*, lp. *suokes*, finn *sakea*, mord. *sejede* és vogB. *sau*, illetőleg *saw* (*ti sawét* ennyi). A vogul adat nagyon hiányos, mert kétségtelenül ide tartoznak a következő szók is: vogB. *saxä*: mind, mindnyájan (II.81. III.509.), T. *šax* mind, mindannyi; K. *sokh*, *šokho*, *sakhwé* KL. *šakha*, *šakha*, P. *šokh*: sok (III.523), *šakh*; — valamennyi egy s ugyanazon jelentéssel, a mely ugyanaz mint a MUSz. által idézett *saw* szóé is.

Kétségtelen ezen szók idetartozása még azért is, mivel a vogB. *saw*: *sax-ä* alakban is előfordul. Tehát bizonyos ebből is, hogy *saw* csak másodfejlődésű alak s hogy *sax* az eredeti. Ugyanezt bizonyítják nem csak a vogul nyelvjárások változatai, de ugyanezt a rokon nyelvekbeli szók is; sőt ezen föltevés nélkül, a melyhez a MUSz. is hozzájárul, az egész egybevetés érvénytelen volna.

Nem is lehet hangtanilag ellene semmi ellenvetés, hogy *z*, *kh* egyrészt, mint a magyarban, *k*-ra, másrészt, mint a vogul *saw* szóban, *w*-re változzék. A közlető hang tudvalevőleg ilyenkor *kw*. Érdekes, hogy mind a két hangváltozásra jeles példákat szolgáltat nagy bőségben a tavidai vogul nyelvjárás. Így pl. vogk. *āyi*: T. *āw*, *āu*: leány; vogB. *jäy*:- T. *jäu*, *jäu*:- atya; de vogB. *kwäly*:- T. *kälu*, birtokraggal *kälkém* sat: kötél; s hasonló példák bőségben találhatók NyK. 24. 154—55. I. Különben is gyakori a déli nyelvjárásokban, hogy *khw* felel meg az északi *x* (*kh*)-nak pl. vogB. *xöli*: AL. *khöli*: P. *khwöli*: hall; vogB. *xulax*: K. *khölēx*, *khwölēx*: holló; vogB. *xasü*: K. P. *khwašē* K. L. *khwašū*.

Tehát a *sok* szó családjához tartoznak még K. *sau*, *sawel*: sok, nagy számban (II.223.), KL. *šogu*: sok (III.203.), T. *šqu* id. Mint fent láttuk, ugyanezen nyelvjárásokban még jobban el van terjedve a *kh* végű alak, tehát kétségtelen a jelzett hangváltozás, s ennél fogva kétségtelen a vogB. *saw* szónak is idevalósága.

Tehát hiba volt a MUSzótártól, hogy a *šojo*, *šoxén* (vö. P. *šakhiñ*, K. *sakheñ*) szókat innen elszakítva, az egész szóval hason-

lítja össze. Minthogy kétségtelenül a *moda* valók, ide nem tartozhatnak, mivel a *sok* s *egész* szók nem hozhatók egymással etimológiai kapcsolatba.

Nincs továbbá semmi alapja, hogy a *sok* s rokonságában egy lappangó *n*-t föltehessünk, tehát nem tartozhatik hozzá vogB. *sānk-ēmti*, K. *soñγ-ēmlī*, AL. *sañγ-ēmlī*: terem; s minthogy mindezek mélyhangúak, nem lehetnek eggyezők az *egész* szó tövével, mint azt a MUSz. állítja (767. l.). (Említetik ugyanott vog. *senhl-*, *senxl-* magashangú tő is. Munkácsi eddig kiadott gyűjteményeiben, és egyebütt se találom ezt az alakot; de ha valóban meglévő szó volna is, lehet pusztán a mélyhangú szónak magashangú változata, a minő elég gyakori van a déli nyelvjárásokban.) S ha valóban mélyhangú e szó s megjegyzendő, hogy első szótagja hosszú is (vogB. *sāñkēmlī* VNK. I.36. 77. II.291), akkor elesik a *heged* hasonlósága is.

Hátra van még vogB. *saka* nagyon, KL. *sākā* P. *šāk* K. *sāk*: id. Kérdés, hogy melyik az eredetibb, a mély-, vagy a magashangú alak. Példa, mint mondom elég volna reá, hogy eredeti mélyhangú szó a déli nyelvjárásban magashangúra változik, még pedig kétségtelen esetek is; de viszont ugyanannyi, ha nem több, az ellenkezőre is. Mert ha a mélyhangút vehetnők az eredetibbnek, könnyen belesorolhatnók ezen határozókat is a *sok* családjába. Ugyanis a vogulban a translativus *-l'*, *-āl'* ragjával is képeztetnek módhatározók pl. vogB. *iltt'*: hirtelen, K. *jālpēlāl'*: újból, P. *mārāl'*: hiába, s megjegyzendő, hogy az *-āl'* rag a pelimiben némely határozón pusztán *-ē* hangra rövidül pl. *rañkhē*: külön. Nem lehetetlen tehát, hogy a f. e. *saka*, *sākā* is **sakał*, **sākāl*-ból rövidült; sőt a hangrendi változásért is bátran a déli vogulságbeli *-āl'* ragot okozhatnók. Hogy a *-kh*-ból a szóközépen *-k* lett, az semmi nehézséget sem okozhat.

Igaz, hogy a MUSz. egybeveti ezen szókkal az osztB. *šenk*: gross, schwer szót, melyhez még hozzásorolható vogB. *sānkw*: halom is (VNK. III.323). De ha ezekkel eggyezőnek akarnók vélni a *saka* sat. szókat, akkor azt is el kellene fogadnunk, hogy a vogulban *-nk* két magánhangzó közt *-k*-ra változik, a mi pedig nem szokott megtörténni. Az oszt. *šenk*, vogB. *sānkw* végre alkalmasak reá, hogy az *egész* szóval összehasonlítottassanak.

Mindezt pedig mért mondom el? Azért, mert a MUSz. ezen szókat nemcsak az *egész* szóval eggyeztetni meg, hanem ide vonja az *igen* szót. Ámde ezt el nem fogadhatjuk sokféle okokból.

Először azért nem, mert maga az *egész* etimológiája is nagyon kétes; továbbá, mert magában a MUSzótárban is csak két, még pedig nagyon kétes olyan egybevetés van, a melyben magyar szókezdő *i*-nek a rokon nyelvekben *s* szókezdő felelne meg (l. *id-*, *iinnep* s *in* nervus); különösen nem érthető, mért változott volna át a szókezdő *se-* a magyarban *i*-re, mikor már egyszer *e* maradt az *egész* szóban. Hisz az etimologiai kapcsolat is, melynek ha rokonok, eggy ideig érezhetőnek kellett lennie az *egész* s *igen* közt; ez a kapcsolat is az *e* fönmaradását támogatta volna. Végre a legsúlyosabb ok, a miért ezt az egyezést el kell vetnünk, az, hogy van egy sokkalta jobb s világosabb, t. i. a *jänť* szóval való rokonítás, a mely szerintem, a mennyire ilyen kérdésekben lehetséges, egészen bizonyos és kifogástalan.

SZILASI MÓRIC.

NÉMET VENDEGSZÓK.

† **Cábár, cábér, cajbër** : 1) lompos, rendetlen v. elhanyagolt öltözetű; 2) szabadjára hagyott, helytelen magaviseletű, vásott; 3) kétes jellemű, gyanús, aljas, cudar; 4) feslett erkölcsű nősze-mély; 5) olyan lúd, a mely lábait föltartja és emelt fővel jár (Tsz.²); váz (Nyr. XXIII.285); *cajberos* : cégéres, rossz életű sze-mély (Nyr. XXIII.287). — úfn. *sauber*... A szó újabbkori kölcsön-vevés. Tekintve, hogy a *cábár* (sat. első szótagban hosszú *â*) alak a fölsőmagyarországi német nyelvjárásokból került át, a hol az első szótagban levő *au* diftongus rendszeren hosszú *â*-t mutat (vö. *haupt* : szep. szász : *hâp*, *auge* sz. : *âg*, *raufe* sz. : *râf* sat. Schrö : Vers.) : következik, hogy az első szótagbeli hosszú *â* alakok egy szep. szász **sâber*-ből valók, a mely alakból az *-ér* végű szavak analógiá-jára részint *cábér* sat. vált, részint pedig hátraható asszimiláció-val : *cábár*. A másik *cajbër* főalak közvetlen a *sauber*-ből lett (vö. *frau* : *frâj*). A jelentésre vonatkozólag megjegyzem, hogy a *sauber* a németben is használatos gúnyos értelemben : sehr oft im gegen-sinn : *saubere* herren, *saubere* person, *gesellschaft*, *saubere* leben (Sand.). Vö. Nyr. VII.242. 243.

† **cágër, cajger** : 1) óramutató; 2) útmutató; 3) mutatóval (fekete tollal) ellátott meddő anyajuh (Tsz.²). — ném. *zeiger*. Vö. Nyr. VII.106.

cajbert : praefectus armentarii (NySz.). — ném. *zeugwart* : aufseher im zeughaus (Sand.).

† **cajg, cók**: fermentum, sauer Teig (NySz.); 1) élesztő; 2) kenyérsütéshez való kovászolásnak egy neme (Tsz.²). — ném. *zeug*: gährungsmittel zu semmeln, welches weder sauer Teig, noch bierhefe ist (Sand.). Vö. Nyr. XVII.229.

cajt(ház), cejk(ház): armentarium (NySz.). — ném. *zeughaus*: ein haus, worin zeug aufbewahrt wird, nam. aber das arsenal, rüst-, waffenhaus (Sand.).

cakk, cakni: 1) bevágás, fogacska (Nyr. XXIII.94); 2) pofaszakáll (Tsz.²); kicsikkezett, kicsipkézett, kivagdalt fehernemű disz (Tsz.²). — ném. *zacke, zacken*: spitzen an weibl. kleiderstücken (Sand.).

cakompart: pofaszakáll (Tsz.²). A szót magyarázhatjuk úgy, hogy a magy. *cakk* + *pakompart* vegyüléséből keletkezett.

cakompak: 1) teljes katonai fölszerelés; 2) étel, a melyben hús, főzések és tészta össze van keverve; 3) mindenestül (Tsz.²). — ném. *sack und pack*.

cank(szeg): szeg, a mellyel az ekét mélyebbre eresztik v. kijjebb emelik (Tsz.²). — ném. *zange*: ein werkzeug zum nägel ausziehen, zum drahtziehen (Sand.).

† **capa**: corium punctis asperatum; leder, das auf fischotter-art zugerichtet wird (NySz.). — ném. *zappe, zappe-leder*: corium camelinum; benennung einer art gestippten leders (Schmell.). Vö. Nyr. XIV.1—7.

capistráng: esti takaródó (Tsz.²). — ném. *zapfenstreich*; der abendlich die soldaten ins quartier rufende trommelschlag (Sand.).

cappolódik: palpito (NySz.). — ném. *zappeln*: mit wiederholten, kurzen, lebhaften zuckungen sich regen und bewegen (Sand.).

† **cécó**: multság, zajos multság; ceremonia (Tsz.²). — ném. *zeche* (vö. osztr. baj. *zechen*: mulatni)... Cech-ből ikerszó lett: *céh-cóh — cécó. Vö. Nyr. XXI.517. NyK. XXIV.127.

céder: cédrusfa (NySz.). — kfn. *zéder, céder* (Schade).

cégér: signum, index, zeiger, schild (NySz.); bokréta; cudar, csúf, becstelen (Tsz.²). — kfn. *zeigaere*: anweiser, vorzeiger, zeigefinger; index, signal (Schade)... A „csúf“ jelentés átviteles úton lett. (Vö. *pélida*: csúf. Nyr. XXIII.)

† **céh**: 1) collegium, tribus, amtsgenossenschaft, versammlung; 2) collegium opificum; 3) gastmahl (NySz.). — kfn. *zëche*: gesellschaft od. genossenschaft, die zu gemeinsamen zwecken sich

zus. getan od. zus. kommt, ihr Zusammensein, ort ihrer Zusammenkunft, gemeinsamer schmaus einer gesellschaft (Schade). Vö. Nyr. XXII.21. Sim: MNy. I.115.

cél: scopus, meta, terminus, finis, propositum (NySz.). — kfn. **zíl**: festgesetzter punkt im raume und zeit, termin, grenze sat. (Schade).

céla: épület (Tsz.²). — ném. **zülle** (Sand.)... Jöhetett a lat. *cella*-ból is.

cement: bruchstein, mörtel (NySz.). — úfn. **ciment** (Heyse).

cēmőrmány: faber lignarius (NySz.). — ném. **zimmermann**.

***cempel**: 1) cérna v. szállagtartó karika; 2) kolbászforma tekercs, a melyen a gyapotot pödrik, sodorják (Tsz.²). — ném. **zempel**: die die branschen des kegels ersetzende vorrichtung (Sand.). Vö. Nyr. VII.244.

***cendely**: tafeta szőnyeg (NySz.). — kar. osztr. **zendel**: seidenstoff (Lex: KärWb.); **zëndel**: seidenstoff, eine art taffet (Schade). Vö. Nyr. V.210.

cengellő: fogó (Jankó: Tor. 119). — ném. **zängeln, zängen**: mit der zange fassen (Sand.).

1. cibak: 1) kétszersült; 2) ostyának elnyírt széle (Tsz.²). — ném. **zwieback**: zweimal gebacknes backwerk (Sand.).

2. cibak: facsatlás, kútágas szege, a melyen a kűtgém az ágas szarvai között fordul; a végén kettéhasított faág, a melybe a megsütendő szalonnát, éretlen kukoricát közbe csiptetik; farszeg az ekében (Tsz.²). — ném. **zwack**: nagel, endzweck (Schmell. Sand.); abgestumpter zweig (Fromm.).

cibet(macska). — ném. **zibeth**-katze.

cetli. — kar. osztr. **zöd'l**: zettel (Lex.).

cic(pad): takács-mesterszó (Tsz.²). — ném. **sitz-bank** (Sanders I.79.).

***cigaré, cigar**: szivar (Tsz.²). — ném. **zigarre**... A *cigar* nyilván a 'szivar' hatása alatt vesztette el az -é-jét. Vö. Nyr. XVI.392.

ciha: párnatok, dunyhahéj (Tsz.² Nyr. XXIII.94). — ném. **zieche**: überzug für ein bett, bettkissen (Sand.).

cifer. „No te vak *cifer*, ficamodott szemű“ (Tört'I. II. (1894.) 346). — ném. **ziefer**: federvieh, verächtlich von personen (Sand.).

cikk-cakk: összevissza. — ném. **zick-zack** (Kluge).

cik(juh). — ném. **zicke**: junge ziege (Sand.)... Egyedül Cihac szótárában találom, mint olyan román szót, mely magyar-

ból való. Cihacban ez áll: magy. *cik* juh: espèce de brebis d'Asie; *cik*-gyapjó: laine de ces brebis'.

* **cikkely**: 1) teil, abschnitt; 2) minute; 3) syllaba (NySz.); szelet (Tsz.²). — ném. *zwickel*. Vö. Nyr. VII.243.

cikli: az ing bővítésére való ékalakú betoldás (Tsz.²). — ném. *zwickel*, illetve kiejtésbeli *zwikl*.

címer: 1) armus, schulter, vorderbug vom wilde; 2) wapen, schild, bild; 3) titulus, inschrift; 4) crista, federbusch (Bszj. NySz.); 1) negyed (borjú, bárány); 2) a tetőél két végébe dugott, szalmával szépen körülfont cövek; 3) nád v. kukorica virágja, üstöke (Tsz.²). — kfn. *zimber*, *ziemer*: rückenstück des hirsches oder rehes (Schade); úfn. *ziemer*, *zimmer*: bei zerlegung zahmer und wilder thierte: der rücken, bes. des hinterviertels (Sand.); úfn. *zimier*: zeichen oder schmuck oben auf dem helm (Sand.). Vö. Nyr. VI.106; X.207; XIII.102; XXIII.522. Sim: MNy. I.115.

cimmer: stratum (NySz.). — kfn. *zimmer*: bauholz, materia (Schade: Schmell.).

cín: stannum, zinn (NySz. Tsz.²). — kfn. *zin*, úfn. *zinn* (Schade).

* **cinder**: gyújtó (Nyr. VI.88). — ném. *zünder*. Vö. Nyr. VII.106.

cingli: aspro zingel (Tsz.²). — ném. *zingel*: name von fischen: parca zingel (Sand.).

cingolódik: complicor, sich umschlingen (NySz.); nyugtalankodik, hánykódik (Tsz.²). — kfn. *zingeln*: verschanzung machen (Kluge).

† **cinkos**: 1) würfel; 2) gaukler (NySz.); 1) sors; 2) osztályrész; 3) jegy, bárca; 4) igazolvány, marhapasszus; 5) cinkostárs (Tsz.²). — kfn. *zinco*, *zinge*: die fünf auf dem würfel (Schade). Vö. Nyr. XI.445–449; XIII.324. Sim: MNy. I.116.

* **cinngrát**: békarokka, sikár (NySz.). — osztr. baj. *zinnkraut*: equisetum arvense (Höf.). Vö. Nyr. VII.243.

* **cínóber**: synopis, minium (NySz.). — ném. *zinnober* (Heyse). Vö. Nyr. VII.106.

cirkli: cirkalom (Nyr. XXIII.94.). — ném. *zirkel*.

? **citek**: cikk, háromszögű bőrfoltocska, a minőből a labdát csinálják (Tsz.²). — Aradmegyei Eleken a labdának bőrrel való bevonását *zudecken*-nek nevezik; a mi szavunk egy ebből származott: *zudeck* (vö. *bettdeck* Sand.) mássa.

citling: vakaró vas, simító-, színlő vas (Tsz.²). — ném. *ziehklinge*: werkzeug feine arbeiten glatt zu machen (Sand.).

citvar: vad gyömbér, zeoloria, zwitter (NySz.). — kfn. *zit-war*, *zittwar*: curcuma zeoloria (Sand.); gewurz und heilmittel (Schade).

civil: Ádám-civil: meztelenség. „Né jőj bé, mert még Ádám-civilbe vagyok”. Nyr. XV.432. — ném. *civil* (Heyse).

coboly(menyét): zobelthier. — ném. *zobel*.

códli: szajha, ringyó (Tsz.²). — ném. *südel*: schmutzige unsaubre person (Sand.).

coff, copf: crines in nodum collecti (NySz. XXIII.94); hajfonadék (Tsz.²). — ném. *zopf* (Kluge).

cók: ingó butor lába alá pótlékul tett fadarabka v. forgács (Tsz.²). — Vö. **cuvag**.

coki: takarodj kifelé! — osztr. baj. *zoki*: pack dich; kfn. *zogen*, úfn. *zocke*: reisen, marschieren (Schmell. Schrö.).

col, cal (Tsz.² Nyr. XXIII.94). — ném. *zoll*.

cőkör: szatyor (Tsz.²). — osztr. baj. *zecker, zeger*: ein handkorb (Höf.); *zucker, zecker*: sackähnlicher geflochtener korb (Sand.).

? **cömpőj**: levágott faderék rész, a mekkora egy szekéren elfér (Tsz.²). — ném. dial. *stempel* (Schrö.). Vö. *stömpőj*.

***cövek**: pfahl (NySz. Tsz.²). — kfn. *zwęc* (Schade); kar. osztr. *zweck*: stift, splitter (Lex.). Vö. Nyr. XIII.432; XIV.50; XVI.18.

cucli, cucu. — kar. osztr. *zúz'l, zúze*: mit etwas süßem gefüllter sauglappen (Lex.).

***cüg**: szakasz (Nyr. XIII.432); cipőn a gummiszövet. — ném. *zug*. Vö. Nyr. VI.88.

cuk(ház): ergastulum, ergasterium (NySz.); fogház (Tsz.²). — ném. *zucht*-haus, *arbeits*haus, *besserungs*haus (Sand.).

cukkös: szakaszvezető (Tsz.²). — ném. *zugsführer*.

cukor (NySz.); cékla, vörös répa (Tsz.²). — ném. *zucker*.

? **culadár**: bündeltrager (NySz.). — ném. **zulader*. (Vö. *lader*: einer, der ladet, namentlich waaren oder lasten auf ein fuhrwerk Sand.).

culáger: téglaadogató (Tsz.²). — ném. *zureicher*.

curukkol: hátrál (Tsz.²). — ném. *zurück*!... A magy. átvevés a *zurück*-ből történt, s ebből önállóan képződött az ige.

cuspájsz, csuszpájz: főzelék, vastagétel (Tsz.²). — ném. *zuspeise* (Schmell. Sand.).

cuvag, cubak : 1) húsnyomtaték; 2) inas lábszárcsont; a birka hátulsó lábának inas térdkalácsa; inas hús (Tsz.²). — osztr. baj. *zuwāg*; *zuwage* : die zulagen der fleischer, fleischerbeilage (Sand.). A *cók-mók* : *dirib-darab* hús (Tsz.²) szinte ide tartozik, utórésze értelmetlen, mint az az ikerszókánál gyakori eset, előtagja a *cók*, a mely a ném. *zuwag* < magy. *cuvak* < *covak* < *cók* fejlődésén ment keresztül.

cuzat : additamentum (NySz.). — ném. *zusatz* (Sand.).

cváncigol : németül beszél, alkudozik (Tsz.²). — ném. *zwanzig*.

cvikli : egy szél, a szoknya egyik része (Nyr. XXIII.95). — ném. *zwickel*, osztr. baj. *zwickl* : keil, keilförmíges ding (Lex. Cast.).

cvilik : nadrág (Tsz.²). — ném. *zwilch*-hose, *zwilich* (Sand.).

MELICH JÁNOS.

AZ ALANYTALAN MONDATOK.

Közönséges beszédben rendszeren csakis arra szoktunk törekedni, hogy bennünket megértsenek. Ezt pedig úgy érjük el, ha beszédünkben mind az megvan, a mi a megértéshez szükséges; a fölösleges, magától érthető részek elmaradhatnak. Így a közönséges beszéd nem alkalmaz olyan jelzőket, mint a költői nyelv és nem használ oly választékos kifejezéseket, mint a szónoki beszéd. De a közönségesebb alkatrészeket is elhagyhatjuk a beszédből, ha elmaradásuk nem esik az értelem rovására. Legegyszerűbb példája a beszéd-rövidítésnek az összevont mondat szerkezet, midőn több alanyra vonatkozó közös állítmányt, vagy több állítmánynak közös alanyát egyszer mondva ki, ugyanannyi mondat helyett csak egy összevont mondatot mondunk.

De nem csak a beszédet, hanem magát a mondatot is rövidebben szoktuk kimondani, ha az az értelem zavarása nélkül történhetik. Így például kihagyjuk összetett mondatokban a *hogy* kötőszót, vagy kihagyjuk a meghatározó névmást, megelégedve a visszamutató névmással is; nem szoktuk úgy mondani: „Az, a ki korán kel”, hanem csak így: „Ki korán kel” sat. Sőt a mondatnak lényegesebb alkatrészeit is elhagyhatjuk, ha az az értelem zavarása nélkül lehetséges; elmaradhat például a tárgy, a határozó, nem is említve a jelzőt, melyet a közönséges beszéd a legritkábban alkalmaz. Szoktunk például így szólni: „Írtál neki ez ügyben?” Itt önkénytelenül kihagyjuk a mondat, illetve a kérdés tár-

gyát, t. i. levelet. Erre a kérdésre aztán szoktunk így is válaszolni: „Hogyne!” — Ez az egy pár szó aztán egész sorozatot, illetve olyan választ helyettesít, a melynek kimondásakor egész sor gondolatot értünk mellé; pl. ilyeneket: „Írtam bizony; azonnal; már régen; és pedig sürgősen; komoly levelet” sat.

Kihagyhatjuk beszédközből az állítmányt is a mondatból, ha az nem zavarja az értelmet. Mindennap beszélünk ilyenformán: „Hová hé? A mezőre. Minek? Megnézni a vetést. Hát onnan? Onnét vissza haza” sat. A mindennapi életben előforduló kérdezőtetésekre általában állítmány nélkül szoktunk felelni, ha a kérdésben nem az állítmányon van a hangsúly, hanem a mondat bármely más részén. A feleletben ilyenkor rendesen azzal a szóval, vagy legalább arra a szóra felelünk egy másik, vagy hasonló, de sokszor ugyanazon szóval, a melyik a kérdésben hangsúlyos. Pl. ha azt kérdezzük: „Kaptál tőle valamit?” Az ige levén hangsúlyos, állítmánnyal felelünk: „Kaptam”, vagy: „Nem kaptam”. De ha igeikötős az állítmány, a mikor ugyanis a mondat hangsúlyon kívül, mely az állítmányon van, a szóhangsúly az igeikötőre esik, akkor már megelégszünk a puszta igeikötővel való felelettel; pl. „Megkaptad a mit ígért?” A felelet csak ez lesz: „Meg” vagy: „Nem”. Ha pedig nem is az állítmányon van a hangsúly, hanem bármelyik más mondatrészen, akkor a feleletben az állítmány egyszerűen elmarad, hanem a hangsúlyos szóval, vagy neki megfelelő más puszta szóval felelünk. Például: „Mikor utaztok? Holnap. Hányan mentek? Négyen. Hová? Olaszországba. Sokba fog kerülni! Valószínűleg. Mikor indultok? Reggel” sat.

Elmarad az állítmány rendesen a lehetőség, kellés, képesség, szokás sat. kifejezéseiben, mikor az állítmányt a puszta infinitívus helyettesíti, az ilyen közönséges, majdnem állandó s ép azért könnyen érthető kifejezésekben: „Egy nap alatt odaérni. Ilyet ritkán látni. Nem mindig hallani a dörgést, mikor villámlik. Nem tudni, mi okból. A lármát hallani, de füstöt nem látni. Érezni már a meleget. Ezt már nem bírni el. Nem beszélni, hanem tenni”. A lehetőséget ki lehet fejezni a puszta potentialis infinitívuson is, pl. „Egy hét alatt elvégezhetni. Ezekből láthatni, hogy...” sat.

A beszédbeli takarékoságnak érdekes példája az alanykihagyás, az ú. n. alanytalan mondat szerkezet. Nem mondhatni ugyan, hogy mindig takarékoságból hagyjuk el az alanyt; mert néha nem is tudnók helyesen, vagy legalább pontosan kifejezni. Máskor meg úgy jelenik meg az alany, hogy nyelvérzékünk azt

hiszi, hogy ki van téve az alany, de nyelvészeti boncolás szerint nincs kitéve, csak átalakult formában jelenik meg, pl. 'Ketten vagyunk. Sokan voltunk. Többen lesznek. Sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak' sat.

Az alanytalan szerkezetnek tehát három főosztályát különböztethetni meg: 1) kimaradhat az alany, ha fölösleges volna kitenni; s ez a legközönségesebb eset, mert az előzményekből kiérezhetni és leggyakoribb is a közönséges beszédben; 2) az alany néha ki sem fejezhető, különösen az ú. n. személytelen kifejezésekben, a mennyiben a cselekvő személyt vagy dolgot nem ismerjük; s végül 3) az alany igen gyakran ki is van fejezve, meg nincs is, a mennyiben valamely értelmi szerkezet folytán átalakulva jelenik meg.

Vizsgáljuk tehát az alanytalan mondatszerkezetet e három szempont szerint, hogy mily esetekben él a magyar nyelv alanytalan mondatokkal.

I. Az alany könnyen kiegészíthető.

1. Kérdésekben és feleletekben. A kérdésekben és feleletekben nyilatkozó alanytalanság az alanytalan mondatszerkezetnek legegyszerűbb és legkönnyebben érthető módja. Rettentő unalmas volna, de el se képzelhető, minő volna társalgásunk, ha mindig pontosan az alany-állítmány teljes kimondásával beszélgetnénk, mikor a pusztá indulatszóvá törpült mondat is eléggé kifejezi néha gondolatainkat s érzelmeinket. Épen azért folyik a beszélgetés mintegy magától, mert a fölösleges részek kihagyásával a szükséges alkatrészek önkényt mutatkoznak egymáshoz, mint a láncszemek. Élő példája ennek a mindennapi társalgás, a legegyszerűbb babanyelvtől föl egész a nagyúri breviloquentiáig: 'Pincér! Kérem! Tessék! Parancsára! Szolgálatjára! Pohár sört! Igenis. Azonnal' sat. Ezt mindennap hallani, hol itt, hol ott, s más efféléket.

De a közönséges társalgásban is nagyon gyakori a kihagyásos, rövidített beszédmód. Szolgáljon gyönyörtű példa gyanánt Csokonai *Gerson du Malheureus*-jének szolgájával való tipikus párbeszéde:

,*Malheureus.* Ferencz! *Ferencz.* Tessék! *M.* Hát? *F.* Él. *M.* Van? *F.* Nincs. *M.* Itt? *F.* Itt. *M.* Hogyan? *F.* Ó jó ember. *M.* Így hát boldogtalan. *F.* Jó is, boldog is. *M.* Az lehetetlen. *F.* Annak tartja

magát. — — — — — *F.* Uram, most igen nagy szerencsétlenség esett rajta! *M.* Ember! *F.* Kisértet jár az udvarba minden éjjel. *M.* Bolond! *F.* Már az egész udvarban irtóztató rémülésbe vannak. *M.* Fantazéroznak. — — — — — *F.* Szemmel látott tanúk bizonyítják... *M.* Angyalok? *F.* Nem, hanem emberek. *M.* Már hát hazudsz. *F.* No ha nem hitelek. *M.* Mindegy! *F.* Ugyan uram! Kinek higgyen az ember a világon? *M.* Senkinek sem. *F.* Már az udvarból mind el akarnak futni... *M.* Árnyékoktól szaladnak. *F.* De az ördögöktől futnak azok uram! *M.* Árnyék! Ördög! ha-ha-ha! sat.

Az alanytalan mondatoknak e fajtát nem szükséges itt bővebben tárgyalni, mert hiszen elég példát nyújt a társadalmi élet; magyarázata pedig nagyon egyszerű. A közönséges beszédben t. i. nyelvérzékünknel fogva nem megfontolt szándékkal, hanem önkénytelenül kihagyjuk a fölösleges, magától értetődő beszédrészeket, a nélkül hogy a beszéd értelme szenvedne.

2. *Eskü- és káromkodási formákban.* Az eskü- és káromkodási formákban inkább alanykihagyás szokott előfordulni, mintsem alanytalanság; mert néha nagyon is tudjuk az alanyt, csak hogy vagy azért nem tesszük ki, mert az sértené a legtágabb lelkismeretet is; vagy a társadalmi illedelem nem engedi az alanyt, de különösen az állítmány kiejtését; vagy pedig a düh, a harag, a méreg, szóval a fölhevült lelkiállapot nem enged már annyi időt, hogy az alanyt is kitegyük a nagy fölindulással kiejtett, hangsúlyozott szóhoz. Van azonban, hogy fölösleges is lenne az alany külön kitétele, sőt előfordul az az eset is, hogy ha akarnók se tudnók helyesen megválasztani vagy kifejezni az eskü vagy káromkodás alanyát.

Az esküformákban, esküdözésekben, fogadkozásokban, átkozódásokban, de a káromkodásokban is elegendőnek tartjuk a pusztá állítmány kimondását is; de leggyakrabban elegendő a tárgynak, vagy a határozónak kimondása az értelem, vagy gondolat kifejezésére.

Az „isten úgyse, biz isten, szent úgyse” s más efféle kifejezések még teljes mondatok, csak fonétikailag vannak megrövidítve, mintegy megcsorbítva. De már az ilyen kifejezésmódok: „Istenemre, szavamra, becsületemre, hitemre, lelkemre”; továbbá az állítás és kérdés következő járulécai: „Igazán, valóban, komolyan, úgy” sat. valóságos elliptikus mondatok, de igen könnyen odaérthető az alany, pl. „mondom, fogadom, úgy van a dolog” sat.

A káromkodásokban leggyakoribb a pusztá tárgy kitétele az egész mondat helyett; megjegyezvén mind a mellett azt is, hogy a mérges ember, különösen a dühös magyar nagy fölhevültében olykor-olykor cifránál-cifrább periodusokban önti ki fölháborodott lelkének indulatját, a mint ezt pl. a katonavilág ismerői tudják. Most azonban csak az alanytalan káromkodási formákat vizsgáljuk, hogy mily alakban jelenik meg az az élő beszédben s lehetőleg magyarázatát is keressük az efféle mondatszerkezetnek.

A magyar ember, mint afféle könnyen hevülő, könnyen lángralobbanó természet, hirtelen haragjában káromkodik; nem megfontolva, mintegy nekifohászkodva; ép azért nem is bűne, legföljebb rossz szokása. Ezen fölhevült állapotban, hirtelen haragban leggyakrabban csak a mondat tárgyát mondjuk ki nagy emfázissal, vagy valami rossz gondolatot, vagy valami rossz kívánságot, de már nem egészítjük ki a mondatot, mert az vagy nagyon illetlen volna, vagy csillapodik mérgünk a nagy hang után; de néha nem is tudnánk odaillő alanyt találni. Az ily káromkodási formák, mint: „Az angyalát, a teremtsit, az arkangyalát, az áldóját, az árgyélussát, a ponciussát, a jebuzeussát, a könyörgésit, az irgalmát, az üdvösségit neki, a megfeszítésit, a fölmagasztaltatását, a születésit, az anyja kinját, a csillagát, a háromságát” sat. más efféle el nem számolható válfajai a káromkodásnak egyáltalán semmiféle állítmányt s így alanyt sem enged következtetni; mert a drasztikus műveltető ige, a mit néha némelyik káromkodási formához oda is szoktunk mondani, nem ad elfogadható értelmet. Legföljebb a valami aljas, megvetendő, vagy legalább is kellemetlen, megalázó cselekmény odaértetésével akarjuk haragunkat jelezni, mérgünket kiönteni; legalább ezt a magyarázatot ajánlja a szokásos tárgyeset, de még inkább az erős hangsúlyozás, a mellyel káromkodni szoktunk.

Ezekhez hasonlók a közönségesebb lelki fölindulások, a szelidebb, gyakran tréfás harag indulatszavai, mint: „Az ördögbe, az ördögöt, pokolba, ördögöt-poklot, poklok fenekébe, poklok fenekét, fenébe, fenét, fészkes fenét, villám és harag! — Ejnye ezer villám! oda van a csizmám! A ragyogóját, a cudarságát, ej a huncutját, isten nyilát, isten haragját, az apádat, az anyádat, az öregapádat, a teremburádat, ebugattát” sat.

Szóval, a kit, vagy a mit a magyar ember nem átkozódva, hanem kissebb-nagyobb haraggal akar illetni, ahhoz valami tárgy-esetben, vagy határozói alakban álló szóval s nem annyira a

jelentéssel, mint a hanghordozással akarja magát megértetni. Gondoljon aztán az illető magának olyan alanyt meg állítmányt, a minő neki tetszik. S gondolunk is, de nem valami határozott nyelvtani kiegészítést, hanem olyan se nekünk, se a káromkodónak nem tetsző valamit. Ez különben a köznépnek mindennapi kenyere; benne van az dalaiban is, mint pl.: „Az apád, az anyád csillagát! Héj korcsmáros, eb az ingét“ sat.

Fő jellemvonása a magyar káromkodásnak a rövidség és érthetetlenség, oly értelemben t. i., hogyha grammatikailag ki akar-nók egészíteni, hol alanyt, hol állítmányt nem talál-nánk odaillőt. Ez a közönséges káromkodás pl.: „Ecetös fenét!“, hogy miért ecetes, hogy miért van tárgyesetben a fenét, vagy milyen igét gondolhatunk hozzá a tárgyesethez, azt nem igen tudnók meghatározni; pedig mikor halljuk, megértjük a szóló szándékát, vagy legalább is gyanítjuk; de nincs is különben a kiegészítésre nagy szükség, mert kiegészítve elvesztené zománcát; pedig a magyaros káromkodásnak, esküdözésnek, kisebb átkozódásnak, gúnyos csufolódásnak, kötekedő tréfálódzásnak épen ez a, ha nem is érdeme, de főjellemvonása és mentsége.

TÓTH T. ALBIN.

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK SZALAGJAI.

A múlt év tavaszán, midőn a M. T. Akadémia az imént megjelent nyelvemlék-anthologia* kiadását előkészítette, Szily Kálmán főtktár a Königsbergi Töredékről bővebb adatokat óhajtván szerezni, megkereste a königsbergi egyetemi könyvtár igazgatóságát s innen Schwenke tanártól, a könyvtár jelenlegi igazgatójától, azt az érdekes értesítést nyerte, hogy a Königsbergi Töredéket magában foglaló latin codex régi kötéstábláján még több magyar szó is előtűnik, a melyek eddig láthatatlanok voltak. E hirre Szily fölkérte Schwenke könyvtárigazgatót, hogy a kötéstáblájából a magyar írást mutató lapot áztassa ki, mert valószínű, hogy nagyobb magyar szöveg juthat így napfényre. A táblát Königsbergben fölfejtették s a kötésből öt, hasonló alakú és

* *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* (Huszonöt mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással.) Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia. 1894. Ára 6 frt.

nagyságú pergamenszalag került elő, melyek közül az, egyiknek egyik oldala üres, másik oldalán pedig latin szöveg mutatkozik, a többi négy azonban mindkét oldalán magyar írást mutat.

E négy pergamenszalag írása már igen fakó, számos helyen el sem olvasható, s a mi nem kisebb kár, a szalagok az eredeti pergamenlapnak nem közletlen egymás mellől való részeit őrizték meg, a mennyiben — mint Czobor Béla és Simonyi Zsigmond egyes szavak és kifejezések összefüggéséből megállapították — a két közbülső szalag a két szélsőnek körülbelül a közepével illet össze. Így a szélső szalagok fölül álló sorai közt két szalagnyi hézag tátong, s viszont a közbülső szalagok utolsó sorai elejükön s végükön szintén csonkák maradtak. Az alább következő betűszerinti közlés világosan mutatja a szalagoknak ezt az eredeti összetartozását.

Hogy a fontos XIV. századi nyelvemléknek ez újabban napfényre jutott töredékeit nagyobbára kibetűzve bírjuk, az Nagy Gyula történettudósunk érdeme, ki fáradságos palaeografiai mesterpróbával a szalagok szövegét részint kiolvasta, részint valószínűséggel visszaállította. (I. Akadémiai Értesítő 1895. évf. jan. füzet.)

Itt adjuk mindenekelőtt a szalagok mindkét oldalának kibetűzhetett szövegét. * megjegyezvén, hogy Nagy Gyula olvasásán csak két helyen tettünk változtatást, úgymint a 21. sorban, a hol határozottan *lostaval* vagyis [*ma*]*lostaval* áll s nem *lostavol*, s a 43. sorban, a hol *ozun keppe[n]* világosan két szónak van írva s nem így: *ozunkeppe[n]*.

A szöveg eredeti kiejtésére nézve természetesen sokban el kell Nagy Gyulától térnünk, minthogy ő számos esetben a mai alakkal olvassa nyelvemlékünk adatait.

* Könnyebb idézés végett a kiolvasható sorokat folytatólagosan megszámoztuk, abban a rendben, a mint Nagy Gyula közli. Z. Gy.

A Königsbergi Töredék szalagjainak betűszerinti olvasása.*

(A szalagok eggyik oldalán.)

gukeritul	
sarmazal es [k]e .	te ve
led mendun ig[e	niad le
]e scobodsagut .	bi]sunsagut
b]inucrevl teun .	etut vilag 5
on [v]olo binusuc	segut
n]e [f]ellen tahat	. . mnia
. . rt scent leluc	. g fara
. . en ur istennec	ed u . enec
. . dvt el El	v ne legen 10
uta . atlon fuga . . cat vr isten u[g] scola . . . le . . en sceretev	
h]yu sulgam qui [e]n cuetsegum [vi]selhesse angol[u]cnoc corat	
. mar ele mulhas ecnec eg . . meg nazaret	
v]arasat mege lelhesse lhul uagu[n] sceuz leannoc [l]acadalma	
kir]ali mogzotbele[v]l tamadatia d[ic]hev arun agbe[le]vl aradatia 15	
. tamag Gabri[el] es cuetsegem [t]e viselled . . . keralucnoc	
ke]ralatul ysten se[g]nec aniahuz [a]ngolucnoc asun[a]huz tistus	
t [m]uncallec cuetsegum huz[i]ad weged egec	
ege turied t . lu . . gat es ne legen scuz leanhuz tou	
. Josepnec ieguse[huz] ezen scovol iduz leg 20	
ma]lostaval teles vr te veled wagun aldut uog te	
elevl es te mihudnec gumulch[e	
. a ut hitessec hamar lesscel	
ev mia iduzuht hetev	
e nem lescen Testue tule f	25
ysten fiu tule sculet . . en . e	
rad sce . e . le . . . esen sculet	
n dichev seg co[ron]aia amen	

* A kipontozott helyek olvashatatlan részeket jelentenek, a szögletes rekeszek pedig egyes betűkre vagy szótagokra terjedő ki-egészítéseket, melyek mind Nagy Gyulától származnak. Z. Gy.

(A szalagok másik oldalán.)

scen	a]ngolucnoc
30 coronaia	. . . scuz maria
Querie	iket b . . . ec vese
berel .	binut syrotiatu[c
scent lel[uc	et kut . ozu . . uc
vr duguc	mynket sc . . . t
35 ysten seg	retiucl scent
lelucnec	te]nguruknek fe
nus hu[ga tia keralucnoc
kyralan[o]c Scent aron [o]ltara bodug [a]na scuz maria	
Es hug bezzug oznoc [ne]uestessel feld[e]n menyun es .	
40 miulessed muyun vol . latocuben s[ce]nt bulch asscu[n	
noc vg[o]n ielunel Q[u]i vymad sagu[t] allata fele n	
mvnyb[ele] ha tekunte . essen tegud e . ha lata yste[n	
segnec . we mia ro[la]d ozun keppe[n] scola Q	
latuc vy latocuet scuz lean fiot s[c]ilut mybe[n	
45 chudat mutut es an[a] tartia ulebe[n] Qui sc . . . t .	
dychev segut ment en tudum fugadotianoc l[enni	
es esm[e]rum (ez scent)* ez nem ygeb germuk hanum yste[n	
vi]lagut fizeni Bezzug segut es ez y . . . et	
kiuania ele menuen bethle	
50 fyal usve le[le] es bormuc . .	
tuan pustebe[l]e tacaruta E	
dichev scilete[t]vi quin angol	
lanoc pukul[n]oc setit segeb	
. . anoc Ez levn vy ignec chud[aia	
55 q]ui mia vr dug[u]c scurnevle[nec	

* Betoldás a legbalról álló szalag szélén.

E nagyon is hézagos és homályos töredéknek eredeti kifejtését így gondoljuk:*

— — gyükeritül — — származál és *ke* — — *tē* veled ē?
mëndün *ige* — — *niad* léle szobodságut — — bizunságut bínük-
ről tön — — *etut* világon voló bínüsük — — ségüt *nē* féljén
tahát — — *mnia* . . . *rt* szent lélük — — *g fara* . . . *en* úr isten-
nek — — *ed u. enec* . . . *dvt el* . . . *El* — — *v* *nē* légyén
uta . . . *atlon fuga* . . . *cat* úr isten úgy szóla . . . *le* . . . én szerető
hív szulgám, ki én kü(v)etségüm viselhesse, angyoluknok korát
. . . *mar* elé *mulhas* [*sa?*] *ecnec eg* . . . *meg* . . . Názárét
várasát mégé lélhesse. Ihul vagyun szűz lēánnok lakadalma,
királyi mogzotbelől támadatja, dicső Árun ágbelől áradatja, —
támadj Gábriél és kü(v)etségem *tē* viseljed, — kērályuknok kērál-
yátul isten ségnek anyjához, angyoluknok asszonyához tisztüst (?)
munkállék, kü(v)etségüm huzjád vęgyed *egec ege* türjed (?)
t . lu . . . *gat* és *nē* légyén szűz lēánhuz *tou* — Józsepnék
jegyüséhüz *ēzēn* szóvol: Id(v)üz légy — — maloszt(j)ával telyes,
Úr *tē* veled vagyun, áldutt vogy *tē* — — *elevl* és *tē* mihüdnék
gyümölce — — *a* út hitessék hamar lészél — — *ó* miá id(v)ü-
zűjt *hetev* — — *e* *nēm* lészēn, testük tüle *f* — — isten
fiú tüle szülēt *en . e* — — *rad sce . e . le* . . . *esen*. szü-
lēt — — *n* dicső ség koronája. Ámēn.

— — *scen* — — angyoluknok koronája — — szűz Mária,
kérje — — *iket b . . . ec vesc . . berel* — — bínüt sirotjátuk szent
lélük — — *et kut . ozu . . uc* ürdügük — — minket *sc . . . t*
isten ség — — *retiucl* szent lélüknek — — tengürüknék fényüs
húgya — — *tia* kērályuknok királyánok, szent arony oltára, bódug
anya szűz Mária, és hugy bézzüg oznok neveztéssél fēldēn, mēnnyün
és — *miulessed muyun vol . latocuben* [*lacotuben?*] szent búles
asszunnok úgyon jelünél, ki vimád ságut állata felé *n* — münny-
belé ha tekunte . *essen* tęgüd *e* . ha láta isten ségnék . *we mia* (?)
rólád ozun képpen szóla, *Q . . . latuc* új *latocuet* (?) szűz lēán
fiot szilűtt, miben csudát mutút és anya tartja üleben, ki *sc . . t*
dicső ségüt, mént én tudum fugadotjánok lēnni és *ēsmerüm*, *ēz*
szent, *ēz* *nēm* igyēb gyermek, hanüm isten — — világot *fizeni*;
bézzüg ségüt és *ēz y . . et* — — kívánja, elé mēnvén Bethle —
— fial üszve lélē és bormuk — — *tuan* pusztebelē (?) takarútá,

* A vízszintes vonalak hézagokat, a pontok olvashatatlan helyeket, a dűlt betűk bizonytalan értékű részeket jelentenek. Z. Gy.

e — — dicső szilētētűi, kin angyol — — *lanoc* pukulnok sētít
ségéb — — *anoc*, ēz lōn űj īgnēk csudāja — — ki miā űrdűgűk
szűrnyōlēnēk.

Ilyen hēzagos és homályos nyelvemlékűnk ez űjabb tōredé-
keinek a szōvege. Azonban hēzagai és homályos helyei ellenére
is sok becses anyagot találunk benne. Nemcsak egyes szōk, tōbb
helyen hosszabb kifejezések is ēpen fōnmaradtak, s a mi az emlék
mivoltāról valō eddigi nēzetet csak megerősītheti, egész erővel
csendűl meg a ritmus a kōvetkezō szavakban :

Ihul vagyun szűz lēānnok lakadalma,
Királyi mogzotbelōl tāmadatja,
Dicsō Árun āgbelōl āradatja. (14—15. sor.)

A 20—22. sorokban az Angyali űdvōzlet eleje szōlal meg,
legrēgibb magyar fordītāsaként e mindennapi imādsāgnak.

Nagy Gyula a tōredékek kōzlése után elōsorolja mindazon
szōkat, melyekkel a szalagok az eddigi Königsbergi Tōredéket
s a Halotti Beszédet kiegészītik. Ezek kōzűl mi csak néhány fon-
tosabbat emelűnk ki. Ezek :

āradat, űgy lātszik azt teszi: származás (*dichev arun ag-
belevl aradatia* dicsō Áron āgbōl āradatja 15. s.). A NySzótárban
nem kerűl elō ilyen jelentéssel.

bēzzűgség (a nyelvemlék kōrában még két szōnak érezve :
bezzug segut bēzzűgségűt 48. s.), annyi mint 'bizonyság', a ma is
fōnlevō *bēzzēg* (*bēzzűg*) bizonyītō szōcskábōl. Eddig ismeretlen volt
rēgi szōkincsűnkben. Maga az alapszō is elōkerűl a szalagokon :
es hug bezzug oznoc newestessel és hogy bezzeg (valōban) annak
neveztezzél (39. s.).

hűgy, am. csillag (*tenguruknek fenus huga* 'tengűrűknēk fé-
nyűs hűgya' tengereknek fényes csillaga, 36—37. s.). Elsō adat e
kihalt rēgi szōra.

kűetség v. *kűvetség*, am. izenet. *Kűvetség*-nek is olvashatō
annyiban, mert az egyszerű *u* (= *v*) kettős *w* értékkel is állhat,
tehāt *űv*-et is jelenthet. (A szōról l. még alābb, *visel*-nél.)

munkāll, am. munkāl (*muncallec* munkālēk, 18. s.). A NySz.
ez īgēt csak Sāndor Istvānbōl idézi, bár legegyszerűbb száрма-
zēkai, mint *munkālās*, *munkālāt* már a codexekben is elōkerűlnēk.

mutūt, am. mutat : *myben chudat mutut* miben csodāt mutat
(44—45. s.). Mīnthogy a népnyelvben ma is ēl egy *mutīt* īge
(vō. Mātýusfōld nyelvjárása 83. l.), a *mutūt* alakban az -*īt* īge-

képzőnek olyan régi változatát kell látnunk, a minő a HB. *zoboducha* 'szabadítsa' szavából is kikövetkeztethető (*szobodút* szabadít), s a minővel a szalagoknak egy másik igéjében is találkozunk: *takarút* 'takarít' (l. ezt s alább még a képzők sajátosságait). Az *-ít* képzőnek e régi *-út* alakjáról vö. Nyr. XIV.30.

szilētētūi vagy *szilētēvi*, am. születése (52. s.). Olyan teljesebb *-at -et* képzős főnév a *szilēt-ik* 'születik' igéből, mint az eddigi töredékben *kezdētūtūl* kezdetétől s a HBeszédben *intētūi-nēk* intésének, *ildētūtūl* üldözésétől, *kinzotujātūl* kinzatától.

szürnyōl, am. megijed (elszörnyűködik). Ebben a kifejezésben fordul elő: *qui mia vrduguc scurnevlenec* 'ki miá ürdügük szürnyőlénék' (55. s.). A Festetich codexben is előkerül *szürnyōl* alakkal (NySz.).

takarūt, am. takarít, *takar*: *pustebele* [tollhiba *pustobele* helyett?] *tacaruta* 'posztóba takará' (51. s.). A *takarūt* igének 'takar, obtego, zudecken' jelentése ismeretes a régi nyelvben (NySz.).

tāmad, 2. szem. alakja 'eredj' értelemmel van használva e helyen: *tamag Gabriel es cuetsēgem te viselled* (16. s.).

tūmadat, am. származás, eredet (*kirali mogzotbelevl tamadatia* királyi magzattól való származása, 15. s.). Vö. NySz.

? *tekūnt*, am. tekint: *mnybele ha tekunte* midőn mennybe tekintte (42. s.). Ismeretlen és föltűnő alak, mert a *tekint* igének eredetibb hangzása *teként*, a mellyel a *tekūnt* nehezen állítható viszonyba.

vimádság, am. imádság, a Halotti Beszédben is megőrzött eredeti szókezdő *v*-vel. A *-ság* képző itt is külön szónak van írva: *vymad sagut* imádságot (41. s.).

visel. Említésre méltó a *követsēget visel* kifejezés, mely kétszer is előfordul: *qui en cuetsegum viselhesse* ki az én követségemet viselhesse (12. s.), és: *tamag Gabriel es cuetsegum te viselled* támadj Gábiel és az én követségemet te viseljed (16. s.). A kifejezés értelme: 'üzenetet vinni'. A *követség* szó 'nuncium' jelentéssel ismeretes a régi nyelvben.

A szókincs érdekességei közt említjük még föl, hogy két teljesebb alakú *igekötő* s *ige* is találkozik az új töredékekben: *elēmēnvēn* am. *elmenvēn* (49. s.), és *mēgēlēlhēsse* am. *mēglēlhēsse* (14. s.). Az utóbbi, a *mēg* igekötő, mint tudjuk, már a HBeszédben is előfordul: *mīgészokosztja* megszakasztja.

A mi az új töredékek grammatikai tanúságait illeti, ezeket röviden a következőkbe foglalhatjuk.

1) Hangtani jellegük ugyanaz, mint az eddig ismert töredéké.*

a) Zártabb ejtésű alakok:

u a mai o helyén: Tőszótagokban: *fugadotianoc* fogadatjának (fogadottjának?) 46 (vö. *fugua* fogva KT.¹) | *hug* hogy 39 (vö. HB. és KT.¹) | *huziad* hozzád 18 (-*huz* alakkal fordul elő a -*hoz* rag is, l. alább) | *pukulnoc* pokolnak 53 (vö. HB.) | *pustebele* posztóba 51 | *sulgam* szolgál 12 (vö. *musia* mossa KT.¹) || *asunahuz* asszonyához 17, *asscunnoc* asszonynak 40 (a HBeszédben még *achscin*) | *bisunsagut* bizonytságot 4 | *bodug* boldog 38 (vö. *bordug* HB.) | *ihul* ihol 14. Föltűnő az *Aron* névnek zártabb u hangzós alakja: *arun* 15, a mi vagy tollhiba, vagy a nyelvemlék korának amá kiejtésbeli sajátosságából magyarázható, hogy szóvégen, á hangzós szótag után rendszerint u hang állt a mai o-nak helyén (vö. *kérlük* királyok, *sírotjátuk* siratjátok sat.) s a héber *Aron* név csak alkalmazkodott ehhez az általános magyar ejtismódhoz. Az alább előforduló *aron* alak (38. s.) inkább *arony*-nak (am. arany) olvasandó. Tővégi hangzóokban: *tudum* tudom 46 | *uagun* vagyon (est) 14, *wagun* ua. 21 (vö. *maradhassun* maradhasson KT.¹) || *aldut* áldott 21 | *ozun* keppen azonképen 43 || *angolucnoc* angyaloknak 12, 17, 29; *bormuc* barmok 50; *keralucnoc* királyoknak 16, 38 | *bisunsagut* bizonytságot 4; *scobodsagut* szabadságot 4; *vilagut* világot 48; *vymad sagut* imádságot 41. (Vö. *chudaltus* csudálatos KT.¹) Ellenben o-val találjuk ezt: *vilagon* világon 6. Ragok közül a több. 2. személyű igerag s a -*hoz* névrag mutatnak ilyen eredeti zártabb hangszint: *syrotiatuc* siratjátok 32 (vö. *latiatuc* látjátok HB.) | *aniahuz* anyjához 17; *asunahuz* asszonyához 17; *leanhuz* leányhoz 19 (vö. főntebb *huziad* hozzád, és a HBeszédben *ozchuz* ahhoz, *uromchuz* urunkhoz). Megjegyzendő, hogy a mai o-val szemben szintén o-t csak ez egy kétségtelen magyar alakban mutat nyelvemlékünk: *vilagon* világon 5/6 (*coronaia* 28 latin szó, am. *coronu*; *fugadotianoc* 46 pedig inkább *fogadat*-nak magyarázható).

o > a. Tőszótagokban: *bormuc* barmok 50 | *corat* karát 12 | *mozgotbelevl* magzatból 15 | *oznoc* annak 39, *ozun* keppen azonképen 43 (vö. *oz* sat. HB. KT.¹) | *scobodsagut* szabadságot 4 (vö. *zoboducha* szabaditsa HB.) | *uog* vagy 21 (de: *uagun* 14, *wagun* 21, am. vagyon, van); *volo* való 6 (vö. *uolov* HB.) || *angol* angyal,

* Rövidség okáért e régi töredéket KT.¹ rövidítéssel idézzük.

angolucnoc angyaloknak 12, 17, 29 | *aron* arany 38 | *malostaval* malasztjával 21. Tővégi hangzókbán: *syrotiatuc* siratjátok 32 (vö. *iochtoinia* iktatnia, *iorgossun*, egyg **irgat* igének megfelelő fölszólító alak, HB.); ez adat alapján a *neuestessel* (39) és *hitessec* (23) alakok műveltető képzőjét, valamint a KT.¹ *etety*, *ymleti* és *illetter* adatait is zárt *ë*-vel kell olvasnunk: „neveztéssel”, „hitessék”; „éteti”, „imleti”, „illetthet” | *mogzotbelevl* magzathból 15 (vö. *kinzotvriatul* kinzatától HB.); de *a*-val: *aradatia* áradatja 15, *tamadatia* támadatja uo. || *fiot* fiat (vö. KT.¹) | *vgon* ugyan 41 (am. úgy, vö. Nyelvemlékeink 132, 139. l.); de *ug* 11. és KT.¹ Ragjaink közül csupán a *-nek* és *-vel* mélyhangú alakjai mutatnak ilyen zártabb ejtést; az előbbi mélyhangú szóknál állandóan *-nok* alakban találjuk a szalagokon: *angolucnoc* angyaloknak 12, 17, 29, *asscunnoc* asszonyinak 40/41, *fugadotianoc* fogadatjának 46, *keralucnoc* 16, 38, *kyralan[o]*c királyának 38 (ez adatban az *o* csak Nagy Gyula kiegészítése, de a többi adatok mellett minden esetre elfogadható), *leannoc* leánynak 14 (de *leannac* KT.¹), *oznoc* annak 39, *pukulnoc* pokolnak 53 (vö. *puculnec* HB. és *wylagnoc* világnak KT.¹); a *-vel* rag csak egy adatban fordul elő *o*-val: *scovol* szóval 20, a többi két helyen *a*-val áll: *malostaval* malasztjával 21, *fyal usve* „fi-al üszve”, v. i. fiúval együtt 50 (a *v* kiesésére vö. *halalaal* halálával HB.). Valószínű tehát, hogy az előbbi ragnak magashangú alakját mind a Königsbergi Töredékekben, mind a HBeszédben is zárt *ë*-vel kell ezentúl olvasnunk. (A régi töredék a hatóképzőt is zártabb alakkal őrizte meg: *tudhotiuc* tudhatjuk.) Még megjegyezzük, hogy igen sok szóban nyelvemlékünk is *a*-t mutat a mai *a*-val szemben; így: *hamar*, *anya*, *tartja*, *támadatja*, *áradatja* sat. (l. az itt idézett példák közt is).

i-t a mai *ë* helyén csak az *igyéb* egyéb szóban mutat nyelvemlékünk: *ygeb* 47. (Vö. *ig*, *igg* éggy HB.; *ymleti* „emleti” szoptatja KT.¹).

ë-t a mai *nyilt e* helyén csupán a mélyhangú alakok (*o*:*a*) analógiája után vehetünk föl a töredékekben, minthogy ortografijuk a kétféle *e* hang közt nem tesz különbséget. Ez analógia alapján zárt *ë*-vel olvasandók a következő, ma nyilt *e*-vel járatos szók és alakok: *ez*, mutató névmás 47, 48, *ezen* 20 (vö. *oz az*) || *scületetvi* „szilététüi” születeti, születése 52 (vö. *syrotiatuc* siratjátok, és *mogzotbelevl* magzathból, l. fönt *o*:*a*-nál) | *neuestessel* „neveztéssel” 39; *hitessec* „hitessék” 23 | *mege lelhesse* „mégélélhesse” meg-

lelhesse 14; *viselhesse* ,viselhésse' 12 (vö. *tudhotiuc* tudhatjuk KT.¹ *mulchotia* múlhatja HB.) | *scurneulenec* szörnnyülének 55 (vö. *scolanoc* szólának KT.¹) || *ignec* ,igynék' ügynék 54, *istennec* 9, *ysten segnec* istenségnek 17, 42/43, *Josepnec* Józsefnek 20, *lelucnec* ,lélünknek' léleknek 36, *mihudnec* ,mihüdnek' méhednek 22, *tenguruknek* tengereknek 36 (vö. fönt a mélyhangú -*nok* alakkal, *o* : *a*-nál).

ü > ö. Hogy nyelvemlékünknek magánhangzós értékű *u* vagy *v* betűjét *ü*-nek s nem *ö*-nek kell olvasnunk, azt szintén a megfelelő mélyhangú szók és alakok analógiája teszi valószínűvé (vö. Nyelvemlékeink, 15. l.). E mellett szól az ortografia is, a mennyiben a nyelvtörténetileg kétségtelen *ö* (*ö*) hangot mindig *ev*-vel vagy *eu*-val írja töredékünk: *dichev* dicső 15, 52, *dichev seg* dicsőség 28, *sceretev* szerető 11, *teun* tőn 5, *levn* lőn 54, *agbelevl*, *mozgotbelevl* ,ágbelől' ,mozgotbelől' ágból, magzathból 15; *binucrevl* ,bünükrol' bünökről 5; a régibb töredékekben is: *levt* ,lött' lett, *sceplev* szeplő. (Ezekkel szemben az *eu* csupán egyszer jelent *ü*-t, a *sceuz* ,szüz' alakban 14, a mely szó különben mindig *u*-val van írva, úgy hogy a *sceuz*-t bátran tollhibának is tarthatjuk.) A szók és alakok, melyek a mai *ö* helyén *ü*-t mutatnak, a következők: Tő sz ó t a g o k b a n: *bulch* bölcs 40 | *gukeritul* gyökerétől 1 (a népnyelv ma is több helyen *gyükér*-nek ejti) | *cuetsegem* követségem 16, *cuetsegum* 12, 18 | *mnnybele* tájnyelvi ,mönnybe', mēnnybe 42 (vö. *munhi uruzagbele* mennyországba HB.); de *menyun* mēnnyēn 39 | *nüm* am. a mai tájnyelvi ,nöm', nēm (l. Nyelvemlékeink 66. l.); a szalagokon csak a *hanum* ,hanēm' szóban fordul ily alakkal elő (47), másutt *nem* (uo. és 25); a KT.¹-ben is *nem* és *num* | *scurneulenec* szörnnyülének 55 | *uleben* ölében 45 (vö. *vleben* KT.¹) | *urduguc* ördögök 34, 55 (vö. *urdung* HB.) | *usve* össze 50 || *bezzug* tájnyelvi ,bözzög' (TSz.²), bēzzög 39; *bezzug segut* ,bēzzögtségüt' 48 | *germuk* (gyermök ejtésnek megfelelő zártabb alak) gyermek 47 | *gumulche* gyümölcse 22 | *iduz* ,idvüz' üdvöz 20, *iduzuht* ,idvüzjüt' üdvözit 24 | *leluc* (lélök ejtésnek megfelelő zártabb alak) lélek 8, 33, *lelucnec* léleknek 36 | *tenguruknek* (vö. *tengör* NádorC.) tengereknek 36. T ő v é g i h a n g z ó k b a n: *iduzuht*, későbbi ,idvözjüt' üdvözit 24 | *ielunel* (vö. ,jelön') jelnél 41 | *scilut* ,szilütt', am. szült (vö. szülött) 44 | *esmerum* (vö. ,ēsmeröm') ismerēm 47 || *binusuc* bünösök 6; *fenus* (vö. ,fēnyös') fényēs 36/37; *iegusehuz* (vö. jegyő-séhez) jegyēséhez 20 || *cuetsegum* (vö. ,követségöm') követségēm 12, 18 (de *cuetsegem* ,küvetségēm' 16) | *mihudnec* (vö. ,mēhödnek') méhédnek 22; *teguđ* (vö. ,tégöd') tégēđ 42 (ellenben a ma is nyílt

hangzós ‚veled‘ itt is *veled* 21) | *binucrevl* bűnökről 5; *binusuc* bűnösök 6; *tenguruknek* (vö. tengöröknek) tengereknek 36; *vrduquc* ördögök 34, 55 (az utóbbi helyen az *u* Nagy Gy. kiegészítése) | *binut* ‚bűnüt‘ (ma *bűnöt* volna) bünt 32 (vö. *bynut* KT.¹); *bezzug segut* (bëzzögségöt‘-nek felel meg) bezzëgsëgët 48 | *dychev segut* dicsösëgët 46, *segut* sëgët 6 | *mendun* (vö. ‚mindön‘) minden 3 | *menyun* mënnyën 39 (az elötte álló *felden* földön szónak tövégi hangzója csupán Nagy Gyula kiegészítése, eredetileg tehát ott is *u* betű lehetett, ámbár mélyhangú szóban *vilagon* ‚világon‘-t találunk 5/6). Ragok közül csupán a *-hoz*-nak magashangú alakjában vehetünk föl (a mai *-höz* ejtéssel szemben) *ü* hangzós alakot: *iegusehuz* jegyëshëz 20, bár a rag itt csak a közlő kiegészítése (helyessége mellett szól a mélyhangban következétes *-huz* alak, l. fönt *u*: *o*-nál).

Itt említjük még föl, hogy a *-tól* ragban nyelvemlékünk következetesen a zártabb *ú*, *ü* hangot használja: *gukeritul* gyökérétől 1; *keralatul* királyától 17; *tule* tőle 25/26; míg a *-ról* és *-ből* ragokban mindig *ó* és *ö* hang fordul elő: *rolad* rólad 43, *binucrevl* bűnökről 5; *agbelevl* ‚ágbelől‘ ágból 15, *mogzotbelevl* magzathól *uo*.

b) Nyíltabb ejtésű alakokat mutatnak az új töredékek a következőkben:

ë > i: *keralucnoc* királyoknak 16, 38 (de: *kyralanoc* királyának 38; a 17. sor *keralatul* királyától szavában a két első betű a közlő kiegészítése) | *esmerum* ismerem 47 (vö. *esmeriuc* ismerjük KT.¹) | *mendun* minden 3.

é > i: *ment* mint 46 (de: *mynt* KT.¹). Viszont a mai *é*-vel szemben *i*-t találunk mint dialektikus sajátsgot e két szóban: *mihudnec* méhednek 22, és *setit* *segeb* sötétségéb[en] 53.

ö > ü: *scurneulenec* szürnyüllének 55. Viszont a mai köznyelvi *ö*-vel szemben a személyes névmás *ü* hanggal áll ez adatban: *ut* őt 23 (de *ev* ő 24, és KT.¹: *ev* ő, *evt* őt).

a > o: *varasat* városát 14.

c) A mai magas ajakhangzók (*ü*, *ö*) helyett egyszerű *i*, *e* hangokat a következő adatokban találunk: *binucrevl* bűnökről 5, *binut* bünt 32, *binusuc* bűnösök 6 (vö. *bynut* bünt KT.¹) | *iduz* üdvöz 20, *iduzuht* üdvözít 24 | *ignec* ügynék 54 (Nagy Gyula e szót hibásan olvassa ekként *ígne* v. i. *égne*, coeli, mert az *ég-eget* szónak *i*-s ejtésű alakja nem lehetséges) | *scilut* szül(ö)tt 44, *sciletetvi* születete, születése 52 (vö. *sciluttet* szülöttét KT.¹;

de: *sculet* ... szület- 26, 27, és a KT.¹-ben: *sciulhessen* szülhes-sen) || *felden* [*feldun*?] földön 39. Ezekkel szemben mindig *ü*-vel áll a *szűz* szó (a KT.¹-ben is), holott későbbi emlékekben is általános még a *szíz* alak (l. NySz.); sőt egészben véve nyelvemlékünk határozottan az ajakhangzós ejtést kedveli, tehát az *ő* *z* *ő* nyelvjárások valamelyikéhez sorozandó (vö. fönt az *ü* > *ö* példánál).

d) Egyéb magánhangzói jelenségek. Nyelvemlékünk megőrizte az *el* és *meg* igekötőknek teljesebb (lativusi -é ragos) alakjait: *elé mēnvén* és *mégé lēlhesse* (l. fönt, a szókincs ismertetésénél); továbbá az -*at* -*et* főnévképzőnek -*ētü* alakját: *szilētētüi* (l. uo.). Teljesebb tövű alakokat mutat a következőkben: *binut* 'bínüt' bünt 32 (vö. *bynut* ua. és *ozut* azt KT.¹) | *scilut* 'szilütt' szült 44 (vö. *odutta* adta HB.). Eredetibb mélyhanggal áll a *tahát* 'tēhát' szó (7), a melynek e régi alakja általános nyelvemlékeinkben.

e) Mássalhangzói jelenségek: az eredeti *v* hang megőrzése a *vimádság*-ban (l. a szókincsnél) s az *üszve* (*usve* 50) 'össze' szóban, továbbá a *j* hangé a *huzjád* (18) 'hozzád'-ban, a mely két utóbbi teljesebb alak a régiségben még igen közönséges. Viszont kiesett a *v* hang a *fyal* 'fial' azaz 'fival' fiúval szóban 50 (vö. *halalaal* halálával HB.). Megemlítendő még *Josepnec* 'Józsepnék' *v* 'Jösöpnék' 20, e h. Józsefnek, a mely *pés* alak ma is megvan a nép nyelvében; továbbá *oznoc* 39, a *z* megőrzésével, ma 'annak'.

2) A nyelvemlék alaktani sajátosságai legnagyobb részt hangtani jellegűek, ennél fogva az ily természetűekre elég lesz röviden utalnunk.

A szótóban teljesebb alakokat a *bínüt* és *szilütt* szók mutatnak (l. 1. d. alatt).

A képzők alakjai közül megemlítendők: *mutút*, *takarút* (l. fönt a szóknál) | *id(v)üzüjt*, am. a későbbi 'üdvözöjt', ma 'üdvözít' (vö. 1. a. alatt, *ü* > *ö*) | *tekünt* tekint (l. a szóknál) | *munkáll* munkál (l. uo.) | *szürnyöl* 'szörnyül' (l. 1. b. alatt, *ö* > *ü*). A ható képző a régibb töredék -*hot* alakjából kiindulva magashangú szóban -*hēt*-nek, a mivellető képző pedig szintén -*ēt* illetőleg -*tēt*-nek olvasandó (l. 1. a. alatt, *o* > *a* és *ē* > *e*). Az -*at* -*et* deverbális főnévképző -*at* -*ot* és magashangú szóban -*ētü* alakban fordul elő: *áradat*, *támadat*; *mogzot*; *szilētētü* (l. uo.). A -*ság* -*ség* képzőt nyelvemlékünk legtöbbször külön szónak érzi és írja: *bezzug segut* bezzegséget 48, *dichev seg* dicsőség 28, *dychev segut* dicsőséget 46,

ysten seg istenség 35, *ysten segne* istenségnek 17, *setit segeb* sötétség(én?) 53 (vö. *scuz segne* szüzességnek KT.¹); mélyhangú szóban is: *vymad sagut* imádságot 41 (de: *bisunsagut* bizonytságot 4, *scobodsagut* szabadságot 4); ezeken kívül még előfordul egyszer külön *segut* séget 6, a hol az alapszó már meg nem állapítható, s egyszer sorvégi elválasztásban *ysten segne* istenségnek 42/43. (Vö. e képzőről Nyelvemlékeink, 5. l.)

Az igeragok közül csupán a több. 2. szem. *-tuk* *-tok* (*syrotiatuc* siratjátok 32) s a több. 3. szem. *-näk* *-nek* említhető (*scurnevlenc* szörnnyülének 55; a rag itt azonban csak a közlő kiegészítése); ez utóbbinak zártabb ejtésére a régibb töredék *solanoc* szólának v. *szólanak* alakjából lehet következtetnünk (l. 1. a. alatt, *ë* > *e*).

A névragok közül a *-nek* és *-vel* mélyhangú szókön általában zártabb hangzós alakot mutatnak (*-nok* és *-vol*), a *-hoz* pedig mindig *-huz* alakban jelentkezik (l. 1. a. alatt, *o* > *a* és *u* > *o*); ennél fogva a két előbbinek magashangú párját a mélyhang ingadozása alapján *ë*-vel is, *e*-vel is olvashatjuk; a *-hoz* magashangú alakját pedig csak *-hüz*-nek ejthetjük (l. 1) a) alatt, *ü* > *ö*). A *-vel* e mellett *v* nélkül is előfordul a *fial* fiúval alakban (l. fönt 1. e.). A *-től* rag, mint már megjegyeztük, mindenütt *ú* és *ü* hanggal áll, a *-ról* ellenben akkor is a mai köznyelvi *ó*-val hangzott (l. uo.). A *-ből* teljesebb *-belől* alakkal s illeszkedés nélkül van megőrizve, mint a HBeszédben: *agbelevl* ágból 15, *mozgothelevl* magzatból uo. Ép így a HBeszéd teljesebb alakját (*-belé*) találjuk a *-be* ragnál is: *pustebele* posztóba 51, *mnnybele* mennybe 42 (ez alaknak három utolsó betűje azonban tulajdonkép csak a közlő valószínű kiegészítése). A *-ben* csak mai alakjában fordul elő: *myben* miben 44, *uleben* öleiben 45. Még a birtokosragok közül említem meg, hogy a 3. személyű mélyhangú *-ja* már többször előfordul és pedig nemcsak magánhangzós, hanem mássalhangzós végű főneveken is, úm.: *chudaia* csodája 54, *coronaia* koronája 28, 29; *aradatia*, *tamadatia* áradatja, támadatja 15, *fugadotianoc* fogadatjának 46. (A *malostaval* alaknál nem tudhatni, *-ja* vagy egyszerű *-a-e* a birtokosrag.) A magashangú 3. szem. birtokosrag majd *-i* majd *-e* alakban fordul elő; *i*-vel találjuk a *gukeritul* gyökerétől és *szilētētüi* v. *szilētētvi* születése szóban, a mely utóbbihoz hasonló alakot a régi töredékből s a HBeszédből is ismerünk (l. a szóknál); *e*-vel ezekben: *uleben* öleiben 45, *setit segeb* sötétség(én) 53 (a *gumulche* gyümölcse szónak *e*-je csak a közlő kiegészítése).

*éssz: *öly*
alakból, mint
vö. mélyhangú
szóba nem
fordul elő!

3) *Mondattani* sajátságot keveset említhetünk. Az *-n* rag elavult használatát látjuk a *felden*, *menyun* kifejezésben (39), a mit ma így mondanánk: földön és mennyben. A *mënnÿen* határozó alakot olvassuk a Miatyánk legrégibb szövegében is, a Müncheneri codexben (l. Nyelvemlékeink, 128. l.). Említést érdemel a *fyal usve* 'fial üszve', azaz 'fiúval össze, fiúval együtt' kifejezés (50), a mi szintén elavult névutói szerkezet. Egy kirívó latinizmust is találunk töredékeinkben: *ment en tudum fugadotianoc lenni* a mint én tudom fogadatjának lenni 46. Ha másból nem sejthetnők is, ez egy adat is elárulja, hogy nyelvemlékünk latinból van fordítva, s minthogy kétségtelenül verses maradványnak látszik, bizonyára valami latin egyházi énekben fogja a tudomány eredetijét megtalálni.

E kis grammatikai vázlat tanúságot tehet róla, mennyi értékes adat táruult föl nyelvtörténeti szempontból a Königsbergi Töredék újonnan fölfedezett részleteiben, s ha sikerülni fog a latin eredetét is kinyomozni, földerítésre talál majd az a sok homály is, a mely a fakó pergamen-szalagok betűit takarja s hézagait kitölthetetlené teszi.

ZOLNAI GYULA.

FALUDI FERENC NYELVE.

A határozók.

Az időhatározók. A manap szokásos időhatározókon kívül következő, részint sajátságos határozókat használ: *azont* = azonban. Minden okos vágyódás jó reménységgel forgolódik, hogy tárgyát érje, *azont* más rendelkezések vannak az égben iránta (588). — *delest* és *dëllest*: Reggel font gyapjuban, *delest* selyemben járnak (779). Más napra kelvén *dëllest* foglalatosságiban vala Hollósi úr (643). — *eleintén* = kezdetben: Eleintén hitvány szerrel volt a hajó dolga (724). — *gyakorta* (611), *gyakortább* (612). — *hol izben* = néha: Nem nyugszik a gyermeki elme; *hol izben* a mint a történet vezérli, abban foglalatoskodik (114). — *hol-mikor* = néha: A ki legigazabbnak tartatik, *hol-mikor* kártékony (357). — *legis legelőször* (12). — *meg-meg*: Távul rugaszkodik, *meg-meg* oldalához köszörüli magát (108). — *minapiban* = minap (197). — *nap-számra* = naponkint: *Nap-számra* új bokrétákkal megajándékozta (710). — *néhakor* = néha (42). — *örökkén* (16), *örökkétig*

emlegetik (625, 777). — *soha napján* (83). — *vélte* = ritkán, elvéte: A kik vélte és ritkán estek meg (50). — *idétlen korán* = idő előtt: Magunkat idéttlen korán kárhoztatni ostoba bolondság (52).

A helyhatározók: *emütt*: Holott emütt egy valaki azt találta mondani (60). — *holitt* = ahol: Sokaknak elméjét vette segítségül, holitt nagy hasznát vette a császárné tanácsának (663). — *holott* = ahol: Genuáig vitte, holott sokan látták és csodálták (685). — *sohol* = sehol (30).

A módhatározók. a) Egyszerű módhatározók: *emberül* = bátran: A mit józanon eltekéltett magában, azt emberül végbemiszi (607). — *épenségesen* (26). — *igenséggel*: A nyereség s kárvallás igenséggel nagy (35). Igenséggel igen alatt látják magokat (284). — *hajadonon*: Gyenge ruhában vala a szűz és hajadonon (633). — *léteképen*: Nagy különbség embert és más valamit léteképen megismérni (446). — *löttképen* és *meglöttképen* = voltaképen: Szíve igaz minémüisége semmi löttképen el ne tűnjék előle (412). A próbált okosság se nem tart mindent akadéknak, se nem mindent meglöttképen (412). — *mind* = egészen: Nyelve pediglen mind esze híre nélkül pergett (79). — *szabadjában* = szabadon: Szabadjában bocsátotta paripáját (703). — *szerkivül* = rendkívül (564). — *tettében* = tetteleg: Egy tettében történt valóságos dologról beszéllek (725). Nehezen várja ember tettében való meglétét (597). — *untában* = untalan: A becsület nemesíti természetünket és untában ösztönöz jeles cselekedetekre (594). — *büntelen* rágalmazzák (32). — *torlatlan*: Hát a bosszuságot csak torlatlan el kellene felejteni (31–32). — *újabb* = újabban: Hogy lecsillapítaná, vagyis inkább újabb kiadna rajta (79).

b) Összetett módhatározók: Nem hübelé módon kell választani a religioban (58). — Páva-hosszan ereszti a ruhafarkot (85). — Sylvia idegenkedik, szemelésütve kerül (710). — Veriték-szakadva végét érvén, a tökéletességnek tetején megtudott állapotodni (365). || A férfiak együl egyig Neptunust választották: az asszonyok együl egyig Minervát (663–664). — Boldogtalanok azok, kik erőn erővel tágitják uraságokat (605). — Nehéz nehezen vártam azt az órát (644). — A veszedelem százszorta százszor több és nagyobb a városban (272).

Igen gyakori a mult idejű igenévből képzett s az azonos ige mellett álló módhatározó, mely a cselekvés folytonosságát vagy

gyakoriságát fejezi ki. Ilyenek: *fogyton fogy, forrton forr, futton fuss, járton jár, keresten keres, menten mentünk és mentest mentünk, nősztön nősző, rágton rág, tudton tudom, üztön üz, veszten veszett*. Sajátságos: *ébrete ébren* légy.

A z o k h a t á r o z ó k: *ezen okon* = ez okból, ezért: Ezen okon minden igéjét mélyen bémocsátotta szívébe (706). — *erre nézve* = ezért, azért: Erre nézve nagy titkon kiment az egész országból (679). — *íránt* = érte: A vad pogányság dicsérte íránta (657). — *erre képest* = ezért: Erre képest alattomban ő is fegyverkezett (636). — *kihez képest* = azért: Kihez képest kardot rántván más viadalt kezdettek (637).

C é l h a t á r o z ó: *végébe* = végett: Elérvén őket kitanulta, mi dolog végébe jönne (382).

A ragok használata.

A ragok használatát illetőleg sokszor a régiek nyomát követi, mint a következő mutatóványokból látható: *-ben*: Talán nem ártana, ha személyedben megjelenél a városban (250). Láttam bennnek, a kik 80 esztendőig hamarja lépéssel futották a gonoszság ösvényét (253). Az andropophagusok vérben zabálnak. Akár bennem igyál, akár vizeimmel feredve mosdjál (902). — *-be*: Házasságba kötelezi magát egy esztendő forgása után (710). Azt sugta belém, hogy... (818). — *-ből*: A nemes úrfiak nem szűkölködnek az időből. Ma kifáradnak a sok térdeplésből, holnap a tánczből. A mit mond, léteképen mondja és jóból (249). Nem egy orvos holt meg abból a betegségből, melyből mást akart kigyógyítani (252). — *-hoz*: Nem hallgatnak parancsolatihoz. A ki erejéhez nem bizik, nem mér feltenni mással. Gyanuban bizzon meg barátihoz is (5). — *-n*: Kedvén lakozott (749). Helyén hagyom beszédedet. A szükséges oltalmon ki kiadott, és kaszája alá került. Tízet csapatott egyik szolgáján (232). — *-ra*: Nem lehele egyszersmind karóba is vonni, kerékre is törni (232). Reám (= felém) jön már, látom (828). — *-ról*: Arról intlek, a mai nap hosszú ne légyen (810). Megbocsáss az erőszakról (849). — *-től*: A jeles ember alkalmatosságtól várjon, csak akkor, a mikor, úgy a mint illik beszéljen. Attól (azért) történt (hogy Algier utczái olly szorosak), hogy árnyékban lehessenek (720). — *-vel*: Tennen látod, micsoda

egyedül séggel vagyunk (693). Szeretném tudni az egész tábori vitézlő nép nevével (= nevében), mikor támad napja, hogy ez meglegyen (808). Követeket rendelt, hogy Justinianust nevével (= nevében) megkeresnék (694).

KISS IGNÁC.

IRODALOM.

„Nyelvelméleink a könyvnyomtatás koráig“. Irta *Zolnai Gyula*. Kiadja a m. tud. Akadémia. Budapest. Ára 6 frt.

Az Akadémia nyelvtudományi bizottsága 1892. végén egy valóban hézagpótló munka elkészítésével bízta meg Zolnait, a ki e föladatnak a címbe li nagy könyvben azon alapossággal felelt meg, a melyet az ő ilyenmő egyéb értekezéseiből már eléggé ismerünk. Pedig az anyag, a mellyel meg kellett birkóznia, roppant nagyságánál fogva rendkívüli erőt követel s hozzá még a talaj is, a melyen ott járnunk kell, oly süppedékes és bizonytalan, hogy rajta jártában az avatott is könnyen megtévedhet. Az ilyen munkára illik főképen ama mondás, hogy könnyű benne gáncsolni, de tessék csak megkésztieni! Épen ezért inkább csak a munka ismertetésére szorítkozom s e közben mellékesen teszem meg rá észrevételeimet.

A szerző a legrégibb korból a mohácsi vész idejéig, illetőleg az első magyar nyomtatott könyv (Komjáthi: Szent Pál levelei) megjelenéseig (1533) terjedő nyelvelméleinkből ad bő szemelvényeket, a melyekhez mindenütt érdekes magyarázatokat és fejtegetéseket kapcsol. A mű első részét három nagy fejezet alkotja, a melyeknek elsejében codexeinknek a nyelvbuvárlat minden ágára kiterjedő fontosságáról beszél s a bennük rejlő gazdag anyag földolgozását tűzi ki fő teendőnkül. A második fejezet a nyelvelmélek nyelvéseti, vagyis koruk kiejtésének megfelelő olvasásával foglalkozik. A szerző ebben összegezi, részben pedig kiegészíti azon fejtegetéseket és szabályokat, a melyeket a nyelvelmélek olvasására vonatkozólag először Simonyi állított föl rendszeresebben. Zolnai igen helyesen alkalmazza nyelvelméleink olvasására a magas és mély hangok párhuzamos fejlődését, a mely szerint különösen képzőkben és ragokban valamely nyelvallású mély hangnak mindig hasonló nyelvallású magas hang felel meg. Ez valóban nagyon sok helyütt megóvjá az embert a codexek

nehézkés irásának olvasása közben a tévedéstől. Kevés helyen is találunk e tekintetben hibát e nagy munkában, vagy ha van is, ilyenkor maga a codex szövege is kétes, pl. KT-ben *tudhotjuk—illettehet* (o : ë), EhrC.-ben : *annya—ennye* (á : ê), HB-ben *légyének*—EhrC.-ben : *sértessenek*; pedig ebben is helyesebb volna az *ē* : *sértessének*, mivel e codex is még erősen zárt hangokkal van tele.

Sokkal bonyolultabb azonban ennél a magánhangzók zárt-sági fokának változása. A régi magyar nyelv rövid hangjai egy vagy két, sőt több fokkal is zártabbak voltak a mai hangoknál, pl. *pur—por, nop—nap, iggy—eggy, küzikün—közikbe* (palóc nyvj.). Az *ē—e* változás azonban már nem állapítható meg ily biztosan azon egyszerű oknál fogva, mert az *e* és *ē* hangokat csak a Bécsi codex különbözteti meg *è* és *é* jegyekkel; a MünchenerC. is jelöli ugyan még az *e*-t, de az *ē*-t már csak nagy ritkán tünteti föl s ekkor is nem egyszer rosszul, pl. *vétettecnek*, e h. *vétetteknek*. A többiekben azonban ennyit sem találunk. Épen ezért nem is volna szabad az *ē—e* hangváltozást oly általános szabályként föl-állítanunk s még kevésbé volna szabad e szabályt a régibb nyelv-emlékek olvasása közben majdnem minden szótörzsbeli *e* hangra kiterjesztenünk; mert ezáltal a nyílt *e*, majdnem azt mondhatjuk, csak a képzők és ragok egy részére marad fenn. Pedig ez ugyan-csak kevés lenne. Az *ē* hang meg az összes nyelvemlékekből kiesnek, habár jól tudhatja mindenki, hogy régi nyelvünkben mind a négyféle *e* hang megvolt : *e, é, ē, ê* (ma *é*), épen úgy, mint a palócban ma is, pl. *kézbe, lélék*.

De szinte hallom az ellenvetést : e négy hangot a betűk ékezésének tökéletlen volta miatt talán sohase tudjuk nyelvemlékeinkben megállapítani. De itt is elérhetjük a valószínűségnek legmagasabb fokát, ha az egyes nyelvemlékeket nem egymástól különválasztva, hanem a többi tökéletesebb írásúakkal egybevetve tárgyaljuk s így állapíthatjuk meg a korukbeli kiejtésnek megfelelő olvasásukat. Nyelvemlékeink keletkezése között ugyanis oly csekély időbeli távolságokat találunk, hogy az egyiknek keletkezésétől a másikeig terjedő időközben semmi esetre sem változhattak annyit nyelvünk hangalakjai, hogy a pontosabban írt későbbi codexekből az előbbiekre vagy viszont is helyesen következtetnünk ne lehetne. Csak egy-két példát említek föl bizonyítécul. A Bécsi és Münchener codexekből eléggé megállapíthatjuk a megelőzők (pl. a fontos EhrC.) s legalább a közletlenül utána következők *e* és *ē* hangjait még a szótörzsben is. Az igaz, hogy könnyen megakaszt-

hatják itt a kutatót a codexek tájnyelvi sajátosságai; de ezen akadályon ha egészben nem is, legalább nagy részben áthatolhatunk a nyelvhasznítás és azon nyelvjárásaink segítségével, a melyek még ma is igen sok régies sajátosságokat tüntetnek föl, mint a palóc. székely és a göcseji. Például: az *isten* szót minden valószínűség szerint a perzsa *izdan* vagy talán *jezdan* alakból vették át ősünk. Már most a midőn ebben a végső *a*-t nyelvünk lassanként *e* hangra változtatta, ezen *a*-ból bizonyára nem *ë* lett, mert hisz az idegen *ä*-nak magas hanggá változásában mégis csak természetesebb folyamat az, hogy belőle megfelelő nyelvváltság *e*, mintsem zártabb *ë* legyen, annál is inkább, mert a köznyelv és a nyelvjárások is általában így ejtik: *isten*, nem pedig: *istën* (HB). Lássunk egy más példát. A BécsiC.-ben olvashatjuk e szavakat: *kèzzel*, *ég*, *én*. A JordánszkyC. bármely lapjáról meggyőződhetünk, hogy ezeknek többeli hangzójuk hosszú s ebből egygyúttal biztosan következtethetjük, hogy a régibb BécsiC.-ben is hosszú volt; mert a hangzók általában véve nem hosszabbodnak, hanem inkább rövidülnek*; a mely hang tehát ma hosszú, bizonyára csekély kivétellel régenten is hosszú volt. Világos ebből, hogy az említett szavak többeli hangzóját hosszan kell olvasnunk nyelvmemlékeinkben: *kèzzel*, *ég*, *én*. Még pedig azért ilyen *é*-vel, mert e szavak *é* hangja az *é*-t *i*-re változtató nyelvjárásainkban is megmaradt, a palócban meg ma is így ejtik: *kèzvel*, *ég*, *én*; pedig itt ezen ejtés nem újabb fejlődmény, mivel kiveszöfelben van.

A nyelvmemlékek olvasásának a nyelvhasznítás és a nyelvjárások bizonyítékaival való támogatását többször említi Zolnai is (6. 7. l.), de olvasásuk közben ezekhez mégse ragaszkodik következetesen s különösen az utóbb fejtegetett eljárást alig alkalmazza s ekkor is így: *mègkèrde: megkèrdé* (117. l. 13. p.) — *mègkèrdèznec: megkèrdèznék* (126. l. 19. p.); *zèkibèn: székiben* (115. l. 2. p.) — *zèkèk: székek* (116. l. 6. p.). Több ilyes következtetlen jelöléseket is lehetne még találnunk; pedig ilyeneknek legalább ugyanegy nyelvmemlékben nem volna szabad előfordulniok.

Azt is nagyon bajos elhinnünk, hogy a MünchenerC. *èmbèrec-nec*, *èmbert* s a BécsiC. *èlèibè*, *èlot*, *èz*, *èzèc* s más ilyes szavainak első nyílt *e* hangját 200 évvel előbb a HB. korában *ë*-vel ejtették volna; holott ezen *e*-ket a legelsőbb nyelvjárások is nyíltan ejtik.

* L. erről bővebben a 'Hangrövidítő tövek' c. értekezést. Nyr. XXII. 117. l.

A rövid hangzókról szóló II. szabályban Zolnai azt állítja, hogy a régi nyelv magas hangjai idővel igen gyakran ajakhangokká változtak, pl. *gimile* = *gyümölcs* HB. Ha tudásom nem csal, e tételt Zolnai fejtette ki először, még pedig éppen jelen munkájában; s ennek szemmel tartása a nyelvelmékek olvasása közben meg is óv bennünket sok tévedéstől; habár nem lehet tagadni, hogy különösen a HB.-nek nem egy hangalakja e mellett is még mindig megmagyarázatlan marad, pl. a *mü*—*mi*, *tü*—*ti* szavakban egészen ellenkező irányú fejlődést látunk. A *keserüv* szó pedig a többi nyelvelmékek *keserew* (kesereő) alakjával szemben egészen mai hangalakot mutat. A HB. szempontjából körülbelül ugyanezt mondhatjuk a III. szabályról is, a mely szerint a régi hosszú hangzók a rövidekkel ellenkezőleg nyelvünkben idővel zártabbakká váltak. Ott van a *-tül*, *-tül* rag, pl. *kínzotujátül*, *ildétüitül*, mely a fölállított szabállyal éppen ellenkező fejlődést tüntet föl.

A régi nyelv némely rövid hangjainak nyiltabbá változását (IV. sz.) szintén nem ártott volna kissé világosabban meghatározni, még pedig nemcsak azzal, hogy csupán a szók végén észlelhető, hanem azzal is, a mit erre vonatkozólag Simonyi már régebben fejtegetett, a ki e változást kivételképen csak a *v* és *nk* elé kerülő magánhangzókra szorítja. Hozzátehetjük még Zolnai után, hogy az igeragozásban a *-jok*, *-jök* személyragbeli *k*-nak is ugyanily hatása volt az előtte levő magánhangzóra (16. l.).

A szerző megvallja ugyan, hogy e szabályok mellett is sok eldönthetetlen kétség marad még fenn a nyelvelmékek olvasására nézve, de az eddig mondottak után nekem mégis úgy tűnik föl, mintha ő némelykor ezen szabályokba erővel kényszerítené bele nyelvelmékeink kevésbé pontos jelölésű szövegeit.

Az első rész harmadik fejezetében a könyvnyomtatás koráig terjedő nyelvelmékeinket sorolja föl a szerző. Megállapítja a lehetőség szerint idejüket, megemlíti szerzőjüket vagy a másolót; figyelme kiterjed még arra is, hogy melyek vannak vagy nincsenek földolgozva. E fejezet nyelvelmékeinknek kitűnően összeállított jegyzéke.

A könyv második és nagyobb részében foglaltatnak a nyelvelmékekből vett egyes szemelvények, a melyeknek majdnem mindenikéhez hasonmás is van csatolva. Minden egyes szemelvény elé kisebb-nagyobb bevezetés járul, a melyben szerzőnk az illető nyelvelmék hang-, alak- és mondattani sajátságait tárgyalja a tőle megszokott alapossggal. Ezután következik a nyelvelmékből vett szemelvény betűszerinti szövegben és korának megfelelő kiejtésbeli

átírásban. Itt érvényesülnek gyakorlatilag amaz olvasási szabályok, a melyekre föntebb már észrevételeimet megtettem s a melyeknek itteni ismétlése és bővebb fejtegetése célomtól eltérítene. Minden szöveghez egygyúttal érdekes jegyzetek vannak csatolva, a melyekben a szerző egyes szók hangalakját, jelentésheli eltéréseit, vagy egész kifejezéseket magyaráz. Bezárja az egyes fejezeteket az illető nyelvemlék kiadásait és földolgozásait tartalmazó jegyzék.

Általában véve a „Nyelvemlékeinkről” elmondhatjuk, hogy szerzője sikeres munkát végzett. Határozottabb irányt szabott a nyelvemlékek tanulmányozásának terén, elénk tárta a földolgozandó gazdag anyagot s az egyes nyelvemlékek tárgyalásában mintát adott, hogy miként kell ezen anyag földolgozásában eljárunk. És habár még e munka után is számos kétség marad fönny nyelvemlékeink olvasása terén, de azért bizvást megérdemli e könyv, hogy minden szakember forgassa s minden tanintézet legalább egy példányban könyvtára számára megszerezze.

BARTHA JÓZSEF.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Vitatkozásunk volt egyik kollegámmal. A vita folyamán ellenvetésül ezt veté oda nekem: „S érveid, a melyekkel e paradoxont legalább csak plausibilissé tehetnéd?” Feleltem: „Nagyon is egyszerűek”. Erre közbevágott egy harmadik társunk: „Miért egyszerűek, s miért nem egyszerűk?” Okát nem tudtam adni, de hogy úgy is helyesen van, a mint mondtam, azt nyelvérzékem sugalta; s erre annál inkább hivatkozhattam, mert a beszéd hevében önkéntelenül jött nyelvemre. De társunk ellenvetette: „Hát akkor mért nem mondod: hegedűek, fésűek, tanúak, áriák?”

A vita tovább folyt, de sehogysem tudtunk dülőre jutni. Kérjük tehát a t. szerkesztőséget, legyen bíró ügyünkben s méltóztassék bennünket a „Kérdések és feleletek” rovatában felvilágosítani, melyik a helyes használat a kettő közül: mindakettő-e, vagy csak az egyik, és melyik?

Felelet. Helyes és mondható mindakettő; eredetibb és régibb azonban s szokottabb is az „egyszerűek”. Az ellene fölhozott „hegedűek” sat. alakok nem nyomnak semmit, mert nem analog esetek. Ezek ugyanis alapszók, míg az egyszerű és társai szemmelátható képzések, melyben a képző -ű, -ű, eredetileg -ova, -öve; tehát

így tagolandók: *egy-szer-öve-k*. S a régi nyelvben e teljesebb alakot még egypárszor meg is találjuk, pl. *minemövek*. Ebből később a *v* kiestével s az *ö* hang zártabbá váltával és megnyultával lett a mai *egyszerűek*, *mineműek* sat. vagy mint a *szavak*-kal, *tövis*-sel is történt, a melyekből *szók*, *tűs* váltak, még összébb vonva *egyszerűk*, *mineműk* alakban is lábra kezdtek kapni.

2. Kérdés. A Nyelvőr januári füzetében nagy bámulatomra ezt a különös állítást olvasom: „A németben az idegenből átkerült s teljesen meghonosult szavak száma 1109”. Bámulatomra, mondom, mert alig találok, különösen ha egy hirlapba tekintek, olyan sort, a melyben legalább egy vagy két más nyelvből került szóra ne akadnék; mi több, akár hány olyan mondatra is találhatni, a mely az articuluson s conjunctiokon kívül csupa idegen szókból áll. S a német nyelvben mégis csak 1100 „lehnwort” volna. Risum teneatis! Lehetséges ez?

Mi tehát az a „lehnwort” s miben különbözik a „fremdwort-tól”? E kérdésemre bátorodom a t. szerkesztőség becses válaszát kikérni, valamint arra nézve is útbaigazításért esedezni, komolyan kell-e vennünk Rossberg úrnak 1100-ban megállapított lehnwörterjeit.

Felelet. Bizony a mi derék német szomszédaink, valamint édes jó magunk is, szeretnek hazafiaskodni s valamikor csak szerét tehetik, erősen hazafiaskodnak is, a mint erről etimologikus szótárainknak nem egy cikke fényes tanúbizonyságot teszen. A műveltségi szóknak mindegyike egy-egy kis történetet foglal magában, a mely apróra elbeszéli nekünk, honnan s mily úton-módon jutott át egy és más műveltségi cikk birtokunkba. Az ilyen szavaknak nagyobb vagy kisebb mennyisége a legtöbb esetben biztos útmutató arra nézve, mennyit köszönünk e cikkekből szomszédaink jóvoltának s mennyit a magunk emberségének. A nemzeti hiúság azonban minden népnél oly erős, hogy saját értékének föltüntetése emelése tekintetéből meghagyja magát vesztegettetni s az idegenből átkerült kulturális nevezetek számát, a hol csak teheti, csökkenteni s alábbszállítani törekszik.

Ez a nyiltan be nem vallott, de véka alá nem rejthető törekvés vezette szomszédainkat is, midőn a nyelvükben meghonosodott s polgárjogot nyert szavak aránylag csekély számának föltüntetése végett a „lehnwort” fogalmát akként szabták meg, hogy mennél kevesebb juthasson bele annak keretébe. A megpolgárosodott szónak (lehnwort) általánosan elfogadott meghatározása ösze-

rintük a következő: „Jedes lehnwort ist ursprünglich ein fremdwort. Es verliert aber den charakter des letzteren, wenn es das fremdartige seiner äusseren gestalt allmählich abgestreift, sich unter die laut- und formbildungsgesetze der sprache, in welche es aufnahme gefunden, gebeugt und dadurch oft sein ganzes aussehen so verändert hat, dass es von demjenigen, welcher besondere sprachliche studien nicht gemacht hat, als fremdes nicht mehr empfunden wird“ (Rossberg). Hogy ez a meghatározás helytelen s el nem fogadható, azt könnyű dolog csak saját nyelvünkől is egy-két példának elősorolásával megcáfolni. Ha jövevény v. vendégshónak (lehnwort) csak azt tekinthetjük, a melynek egész külseje oly átalakuláson ment át, hogy idegen köntösét teljesen leöltötte magáról, úgy hogy idegenvoltát csak a szakember ismerheti föl, akkor következő szavainkat nem iktathatjuk bele vendégshóvaink, hanem az idegen elemek sorába: *prédikáció, fiskális, kántor, rektor, penicilus; címer, spion, pancs, rang, pucc, mord, pakk (pakol); bor, deli, kalpag, ürü* sat. sat.

E meghatározás alapján maradtak ki a „lehnwörterek“ sorából, noha teljesen honos szók a németben s nemcsak az irodalomban, hanem a közbeszédben is mondhatni általános keletnek örvendenek, hogy csak egynehányat mutassunk be közülük, a következő szók: *adress, balkon, barbar, bibliothek, bigott, blazirt, blouse, bornirt, bravour, brosche, brutal, bürokrat, civil, doctor, fatal, fiacker, frottiren, garnitur, general, gouvernante, hasard, kamerad, capitaine, kasino, kiosk, konfect, koncert, kritik, literatur, major, militär, moment, oper, original, pardon, privat, salon, serenade, turist, uniform* sat. sat.

Így sikerült szomszédainknak „lehnwörtereik“ számát a sok ezerről a majdnem jelentéktelen 1100-ra leapasztani.

3. Kérdés. a) A „Néptanítók lapja“ szerkesztőségéhez egyik tanítótársam azon kérdést intézte: minő részét képezi a mondatnak a *háromszor* szó a következő mondatban: „*Háromszor* csapott a hóhér a fejéhez?”

Az említett lap szerkesztője kiadta véleményadás végett e kérdést a Paedagogium egyik igen tisztelt szaktanárjának, a ki azt hosszabb válaszra érdemesítette. Az illető igen t. szaktanárnak szavai ekként szólnak a kérdezősködő tanítóhoz: „A felismerésben gyenge Ön, ha első pillanatra észre nem veszi, hogy *háromszor* annyi mint: „három ízben, három időben“. A *háromszor* tehát

világos időhatározó'. Minthogy én is gyengének érzem magam az első pillanatra észre venni, hogy ez 'világos időhatározó', kérem a t. szerkesztő urat, sziveskedjék véleményét nyilvánítani aziránt, vajjon minő mondatrésznek tekinthető a fenti szó?

b) Vidékünk uri köreiben kezd lábra kapni a következő szó-lásmód: 'Igy csinál a kezével. Igy csinál neki'. (Tagmozdulatra értve.) A helyett, hogy: 'Igy tesz a kezével'. Vagy: 'Igy tesz neki'.

Ha a hibás szólásmódra figyelmeztetem őket, rendesen azt kapom válaszul, hogy az mindegy, mert *csinál* annyi mint: *tesz*. Kérem a t. szerkesztő urat, sziveskedjék tudatni, vajjon van-e, vagy lehetne-e arra szabályt alkotni, hogy mikor használandó e két rokonjelentésű ige s melyik minő cselekvést fejez ki? Vagy csak éppen a nyelvérzékre támaszkodhatik az ember? Annak is sok a furcsasága, mert pl. én rendesen így kérdezem: 'Mit csinálsz a keziddel?' De a választ így várom: 'Igy teszek a kezemmel'. Vagy: 'Mit csinálsz neki?' Válasz: 'Igy teszek neki'.

Felelet. a) A 'Néptanítók lapja' helyesen állítja, hogy az idézett példában a *háromszor* világos időhatározó. Erről maga a t. kérdéstevő is meggyőződhetik, ha emlékezetébe idézi meséink rendes kezdetét: 'Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy király'. Ahhoz nem férhet ugyanis semmi kétség, hogy e helyen az *egyszer* annyi mint: *egykor*, *eggy ízben*, *eggy időben*. A *-szer* ragnak világos időjelentését egész kétségtelenül érezteti a *másszor*, *másszorra* határozó is, pl. 'Mondd neki, hogy most nem érek rá; jöjjön másszor' = más időben, máskor. Ezt a munkát ma úgy se végezhetem el, azért másszorra (= más időre, máskorra) kell halasztanom'.

b) Hogy a rokon-értelmű szavak közül melyiket minő esetben lehet és kell alkalmaznunk, arra útbaigazítónknak a nyelvérzékelt kell elfogadnunk. Vannak szinonimáink, a melyeknek jelentését a nyelv szokás már oly szoros határok közé erőltette, hogy ezeken túl nem léphet s rokon társával föl nem cserélhető, a nélkül hogy már megállapodott értelmén érezhető csorba ne essék. Ilyen, szoros, megszabott határok közt mozgó, rokon-értelmű szavak pl. a következők: *hetyke*, *rátartós*, *büszke*, *kevély*, *fölfuvalkodott*, *dölyfös* sat. A fokról-fokra való emelkedés s így a köztük levő értelmi különbség annyira föltűnő és magát éreztető, hogy alig találkozik született magyar, a ki összetéveszthetné őket s egyiket a másik helyett használná. Sokkal nagyobb azonban azon rokon-

értelműek száma, a melyeknek értelmi köre még mindeddig meghatározatlanul áll. Alig találkozánk valaki, a ki az eddigi használat alapján meg tudná határozni, van-e valami s mi különbség például a következő rokon-értelmű határozók közt: *mingyárt, azonnal, rögtön, nyomban, tüstént, hevenyében, melegében* sat.

Ez utóbbiak közé tartoznak egy és más tekintetben a *csinál, tesz, cselekszik, művel* szinonimák is, a mennyiben bizonyos és meghatározott kifejezésekben egymással tetszés szerint fölcserélhetők; pl. „Jól fontold meg, mit csinálsz (= mit teszel, mit művelsz, mit cselekszel), midőn ily kockáztatott vállalatba kezdesz”. Azonban vannak kifejezések, még pedig elég nagy számmal, a melyekben e rokon-értelműek közül egyik vagy másik el nem foglalhatja társának helyét; pl. „Mit akarsz csinálni ebből a nagy gerendából?” E példában az idézett rokon-értelmű társak közül manapság egyiket se alkalmazhatni a *csinál* helyett. Pedig hajdanában e szinonimák egy és más cselekvés jelölésére egyként alkalmasak s egygyértékűek valának. A mai általános nyelvszokás nem minden ok nélkül némi megütkezéssel fogadná, ha valaki például így beszélne: „Jövő tavaszra magam is *teszek (művelek, cselekszek, csinállok)* egy új házat”; de a régi nyelv e cselekvésszókat minden határozott különbség nélkül alkalmasaknak találta s használta is „struo, aedifico, condo” jelentésben; pl. „Te töltted földnek minden határit (AporC. 29). Ő bennök nagy sok épületököt miele (Born: Préd. 2190). Az mennyi nagy épületeket cselekedtem Szent Gróton, azt soha az itt való jüvedelemmel véghez nem vihettem volna (Radv. Csal. III.225). Dávid Jerusalemben nagy erős várat csináltata” (DebrC. 87).

Látnivaló tehát, hogy a rokon-értelmű szavaknak egy részé jelentés tekintetében idő jártával szűkebb körre szorult s eddigi szerepét rokon társának valamelyikére átruházta, a mely aztán a többiek rovására lassanként mind tágabb és tágabb körben mozog. Kétségtelen például, hogy a *csinál* igének, mint idegen szónak, kezdetben jelentéktelen szerepe volt nyelvünkben, a mint erről codexeinknek egy része, a melyek egyáltalában nem is ismerik, világosan tanúskodik, s mindamellett ma ott állunk vele, hogy társai elől az elsőbbséget elragadta s egyikikévé vált legjáratosabb, legkapósabb szavainknak. Ma már alig hallani valakitől, hogy ily kérdést intézzon barátjához: „Mit teszel v. cselekszel ma délután?”, hanem rendesen így: „Mit csinálsz ma délután?”. Nézetem szerint tehát a t. kérdező nagyon is szigorú mértéket alkalmaz,

midőn az idézte példában a *csinál* használatát megrója. Én leg-
alább, a mennyire nyelvérzésem sugallatában bízhatom, minden
habozás nélkül megállhatónak tartom a következő mondásokat:
'Mit csináltál kis öcséddel, hogy úgy sir?' Én nem csináltam
neki semmit, hanem ő rugott meg engem'. Az egészen természetes,
hogy a mely cselekvés-szóval kérdeznek, ha ismételni akarjuk vagy
ismételnünk kell a teljes feleletet, mintegy önkéntelenül ugyanaz-
zal fogunk válaszolni is.

4. Kérdés. Nem ártana gyakrabban elővenni a rostát s a
napi lapokban egyre nagyobb mértékben mutatkozó konkolyt
időnkint kirostálni. Ilyen konkoly pl.: 'röviddel ezelőtt' e h. nem
rég, a minap, a napokban; 'szőlő' e h. szőlő; 'el van utazva'
e h. elutazott; 'kell hogy legyen' e h. kell lennie; 'szájrul szájra'
e h. szájról-szájra; 'önkivület' e h. eszméletlenség, 'dacára annak'
e h. mindamellett hogy . . .; 'becsapta' (fuj!) e h. rászedte; 'biboros'
e h. bibornok; 'pénztáros' e h. pénztárnok; (hát a tárnokot,
pohárnokot, szónokot sat. hogy ferdítik el?).

Miért tűri hallgatással a Nyelvőr ezen és más hasonló fer-
deségeket?

Felelet. Önnek t. uram, a ki ekként írta magát alá: 'Egy
alföldi magyar', nem sok hajaszála görbülhetett meg a Nyelvőr
olvasásában. Mert lássa, mindazok a helytelenségek — már a
melyek ezek közül valóban helytelenségek — sokszorosan s néha
egész az unalomig föl voltak említve s a legtöbbször részletesen
tárgyalva is. Így például a *kell hogy* már az I. kötet 53. 432.
lapján; a *dacára annak* a XV. kötet 459. lapján, s mindakettő
még ezután is nem eggy alkalommal fölemlítve s helyes vagy
helytelen használatuk kimutatva. Az *önkivület*-nek is megtalálja
kellő méltatását, ha figyelmesen átolvassa, a mi a IV. kötet 337.
lapján van elmondva.

De hogy nagyon keveset forgatta a Nyelvőr lapjait s leg-
főljebb csak néha-néha pillantgatott bele, azt legfényesebben bizo-
nyítják a megrovandó használatok sorába helyezett következő
kitételek: 'szájrul szájra' e h. 'szájról szájra'; aztán: 'röviddel
ezelőtt' e h. 'nem rég, a minap, a napokban'; végre 'biboros' e
helyett 'bibornok', 'pénztáros' e helyett 'pénztárnok'. Én alig is
hiszem, hogy valóban alföldi magyar volna, a ki megütközik a
'szájrul szájra' használatán; mert épen az alföldi magyarság az,
a mely a *-ből*, *-től* s *-ről* ragokat zártabb magánhangzóval s

röviden ejtve használja; s e használat nemcsak a közbeszédben általános, hanem első rangú íróink is gyakran alkalmazzák. Ime mutatványul néhány hely Petőfiből: „Kinek kezében kiszakad | a tölgy a bérc kebeléből, | hol századok óta vénül, | hatalmas ferge-
teg, | ki nem szakíthatod | az emberi szívből a bánatot (Oda néz-
zetek!). Mozgó hegyekből áll | a vészes óceán (A szökevények).
Úgy dől belőlök az átok miként | rothadt szag a sírok nyílásiból
(Világgyűlölet). A mennyit ő kíván | az eledelből és ruhából: | azt
az anyaföld magától | megtermené talán‘ (A nép). Hogy miért hely-
telenség a „röviddel ezelőtt“, arra nézve szerettük volna, ha néhány
szónyi útbaigazítással szolgál. Mert ha helyesnek tartjuk ezeket:
„rövid nap előtt, rövid idővel ezelőtt“, nem érheti kifogás a „rövid-
del ezelőtt“ kitélt sem, a mely az utóbbinak kurtított alakja.
A mi végül a *bibornok*, *pénztárnok* s többi -*nok*-os képzéseket
illeti, ezek már az unalomig bőven voltak tárgyalva: s a kit e
fejtegetések meg nem győztek fonákságukról, arra több szót vesz-
tegetni tiszta szerecsenfehérités volna.

5. Kérdés. Nem akarván magyar etymológiánk elvei ellen véteni, bátor vagyok a t. szerkesztő urat alázattal kérni, érdeme-
sítsen becses válaszára, hogy miként irandó, illetve nyelvtanilag
melyik a szabályos irmodor: *ugorka*-e, vagy *uborka*? Némely
vidéken a tudatlan nép *buborká*-nak is mondja, de én ezt paraszti
elferdítésnek, illetve a nemzeti géníusz megsértésének tartom.

Felelet. Pedig „a magyar etimologia elvei szerint“, mint
alább kitetszik, a *buborka* is tökéletes szó. Hogy nyelvtanilag
melyik ezek közül a szabályosabb, az attól függ, hogy indáján
lóg-e még a gyümölcs, s akkor jó magyarul *ugorka*; mert a fész-
kétől messze elugrott. Ha meg egészben kovásszal savanyítva
adják az asztalra, akkor *buborka*, minthogy két végén megvan a
búbja. Végül ha apróra szelve salátának készítik, akkor
uborka; azaz: *apróka*, aztán *aporka*, majd *oporka*, *uporka* = *uborka*.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Simai Kristóf: „Váratlan vendég”. *

Szólásmódok.

Rettentő borzadás fogá-el minden inaimat, izeimet.
 A lélek-is alig piheg már bennem.
 A hová a két szemed lát, oda szaladj.
 Soha se láttom olyan ökröm dederum vén embert.
 Utol nem-érhetet ravaszságimban.
 A minémő hörtsőkös természettel bir, ugyan meg-köszön-
 tötte volna majd vendég uraimat.
 Nekem is jutott volna ám a kutya vacsorából.
 Tsalárdsággal toldom-foldom mesterségemet.
 Az igazságba bele se merek kapni, mert anyi szerentsém
 sints hozzá, mind Bertóknak a tsik áruláshoz... Soha tsak az
 harmadik szomszédba se-mehettem vele, minyár be-törött a fejem.
 De ki szerentsés ember vagyok én.
 Ne félj semmit haskó, egyet lakom ma véled.
 Semmi se lesz abbúl, mint a Samu nadrágjából.
 Ide biz egy tapodást se viszed ám (öket).
 Parantsolatomban áll (megparancsolták nekem).
 Menedékes domb.
 Kolompostúl jött ide lakni.
 Estvélig se tudnék el-igazúlni a nevén.
 Itt hozza a viselt fejét.
 Szünnyél-meg sirásodtul.
 Ezt is most hozza ide a tatár.
 Ezentül vissza-jövök (azonnal).
 De helyes szava van (ennek a sidónak), jó volna bakternek.
 Azt gondolja, hogy a szeméten szedik a pénzt.
 Oda vagyok, az hajam szálai is borzadoznak.
 Házat vett, annak is pedig a szépit.
 Hogy a jantsárok előbb el-nem tudták innét vinni (a fosz-
 lángos sidóját), már minden vezeték szándékimbúl ki-ütött.
 No most tzo tovább, ha tudsz ravaszi.

* Mult füzetünkben hibásan van közölve, hogy e mű csak kéz-
 iratban van meg. Rövidítve bár, de már 1788/89-ben megjelent a
 kassai „Magyar Muzeum”-ban. Szerk.

Kivül ugyan elég szép tekintete van (a háznak), hát belül van e jó alkalmatossága?

Meg mosom a fejét szappan nélkül, hogy a másik apjának-is hirt vihet felőle.

Jó renden fekszik a szénám.

Ki nem üt sarkambúl.

Tudja ám a róka bőrt tsáválni (ravasz).

Vigan (élünk), mind akinek az háza ég.

A háznak formáját akarja venni, hogy hasonlót építhessen a fiának.

A piartzra kelletik mennem.

Köszöntsд nevemmel az uradat.

Addig horgászok körülötte, mig markomba nem kerítem.

Ha róka bőrrel nem tudnék prémezni (ha ravasz nem vol-nék), megetetnék ma velem a sótalan kását . . . Régen a tsávában forgatnák ám a bőrömet.

Ne törődj érte.

Nem reméllem, hogy megmásolná adott hitit.

Nálunk nem szokták az ebre bizni az háját.

Régen megérdemletted, hogy Plutó rabszíjjára fűzzelek, serdi furdí pokolba.

Ingyen se elégszem meg, hogy tsak életeddel adózzál.

Bromó = ördög.

Igen sokáig tűröm dorvadságodat.

Mitsoda tündérség ez?

Ez az ifiú az ördögökkel határos (az ördögökkel cimborál).

Talán által estél az eszeden!

Ez hihető ma natragulát evett.

Ennek valósággol kotlik az esze.

Vágos eret az homlokodon, talán meg-gyógyul az eszed.

Soha nem hiszem, hogy szántani nem mentek ennek az eszén.

Hiábon hímezed, hámozod a dolgot, késő már sütvé(?).

Talám tsak álmot hüvelezel?

Annál inkább sem = annál kevésbbé.

Ha ugy meg-esküszöl is mind a vörös hajma, még se hiszek szavadnak.

Most látom, hogy valami ravasztság patvarkodik körülötted.

Hol vannak azok a hét-számra koplaló konyha vakarékok?

Már én ha olyan littyom, fittyom kótyom fitty ember vol-nék, régen éhel is meg-kelletett volna már halnóm.

Ily uri személynek oly vékony konyhát szabjanak? Talám azt gondolják, hogy én valami korpán hizott koldus unokája vagyok?

Ó tsak letzkémre foghatnálak benneteket!

Ennek valóban aluszik az esze.

Akkorát hazudott, mint a karom vastagsága.

Megvetném az ágát ravaszinak, de nem tudom hogy fe-künne benne.

Az ebek harminztadjára jut.

Nem vagyok részes kutyaságában.

Meg-tanítottam a kutya fiát, hogy kellessék néki a tzigányok lován szántani.

Nem érdemel egyebet, hanem akasztófát a gaz tzölönk.

Nagy gyalázatot kerétettek a nyakamba.

Lehetetlen, hogy elnyöghessem (eltűrhessem) gonoszságokat.

Gonosz szél fű felüled (rosszat rebesgetnek rólad).

Vétkességének szurkát lemossa magárul.

Nem tudom, hogy gázolsz ki a sárbul.

Szomorúság üt ki az ábrázatodon.

Te reád bizom utolsó tsöppeit ügyefogyott reményemnek.

Meg-szorult már minden elmém.

Kezéhez békéltetek.

Te veled vagyon egy kis közöm.

Így fordítottod fonákul azon tágos utat, melyet nagy elő-meneteledre készítettem?

Érte leszek ezután (rajta leszek).

Már alég mozdul benne a lélek.

Feledékenységre veszek mindeneket.

Illyen ám a ravasz világ állapottya: addig kenyi, fenyi s mázolja fel-vett dolgát, mig benne nem törik a bitsakja... Engemet ebben senki se kövessen ám, ha tsak ravasszabb rókának bőrivel ki nem prémzi az eszét, mert benne szakad a nyaka.

CZECZKÓ ANTAL.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

Há, hán (kérdő szó). „Riadó hangon kiálta rá: mért nem maradsz veszteg há? (Bajza II.63). Szeretnéd ugy-e vén ripők, hogy lenne mivel vádolni az uraságodat. Hán! de az uradalomnak is van ám esze (Baksay: GyÖ. II.319).

háborgós: lármás, haragos. 'Apád jó barátom volt ... De háborgós ember volt az istenadta' (Jók: Erd. 181).

hadaz: hadonáz. 'A kivont kardjaikkal hadaztak a fejem körül' (Jók: RRáby II.132).

haj: héj, párnahaj. 'A párna, mit fejr perkálahajba húzott a lányasszony' (Kuthy: Haz. rejt. 38).

hajas-fejű. 'A leghájasabb fejű és legcsöndesebb tanulók közé tartozott' (Turgenyev: Fatalista 14).

hajcihő, *hajcihe*: hetze. 'Hát a gazdája há lett? A még alszik; nagyon belefáradt a hajcihöbe' (Jók.: Sárga r. Így RRáby 1:301. 2:131. Szeretve mind a vérp. sokszor). — *hajcihe*. 'S ha a vászonnép végtére belefárad a sok cifra hajcihébe' (multságba, BorsszJkó. 778:9).

hájduda: kövér ember. 'Hagyd el már, te hájduda a gyatra dohogásodat' (Jók: FráterGy. 2. k.).

hajigálózni: dobálózni. 'Erre megdühödve elkezdett hajigálózni mindennel a mi keze közé akadt' (Jók: Erd. II.160).

hajzsás: jobboldali. 'Iszonyú csizmáit cserélgette épen, mostan a hajzsását huzta föl cselőre' (VajdaJ: Béla királyfi 21).

hajúl: hajol. 'A fok, mely a tenger végtelenére ki szédítve hajúl' (SzászK: A bűvár).

hakkal: halkkal. 'Nem fösvénykedett a tetszetős szavakkal, beszélt egyre-másra tüzesen majd hakkal' (VajdaJ: Béla kirfi 64).

hálál: hál. 'Tótok lejöttek kubikolni s ott hálálván a Barosné udvarán, annak a tulipánhagymáit összemetélték' (Miksz: Nemz. ur. 186).

halina, *halina-daróc* (Jók: F. gyém., gyakran). 'A szegény halina előtt a legmagasabb kapuk is megnyíltak (IV.64). A halina-szűrös volt vőlegény undort érzett' (IV.67).

hallabreda (?). 'Egy kapitalis hallabreda' [egy köpcös, tagbaszakadt fehérszemély]. (Jók: Vadon vir. 46).

halódik: haldokol. 'De egyre távozik, halódik, mint bucsu-ének a tengerben' (VajdaJ: Kis.költ. 235).

háltat: hálát. 'Engem a vendégszobájokban háltattak, mely egy kicsint távolka esik a többitől' (KovácsP: Fars. kal. 63).

hangos: szellős (vö. hangos: hideg Tsz.). 'Most egyszerre a csipős decemberi szellőre kihozták ebben a hangos menyasszonyi öltözetben' (Jók: RRáby II.179).

hanyakodik (= egre-ugrál Tsz.): fickándozik. 'Ti édes fiaim csak a vakációnak örültök; két hónapon keresztül egyebet sem

Sz. J.

tesztek, mint rugdalóztok, hanyakodtok, csatangoltok' (Baksay : GyÖ. II.47).

hápog. 'A tavak és lápok . . . hol sárga liljomok, fehér nimfák nyílnak, s a vadmadár fürdik, sir, kerepel, hápog' (Tompai I.300).

hara : „durva szörpokróc“ (Ar : Arist. I.325).

haragszem : haragos szem. 'Kire még az oltár szentjei is haragszemmél néznek' (Jók : Vadon vir. II.46).

harambasa. 'A haramják között elsőséget, vagyis vezérséget viselt; és közönségesen harambasának neveztetött' (Dug : Sze-recs. I.21).

harsogat : harsogtat. 'Garázda bordalokat harsogató tekintetes uraimék' (Jók : Hétk. II.163).

hasal. 'A szél végig hasalt a Balatonon s aludt, — elaludt' (Endrődi : Szélcsend alatt).

hasigat : hasogat. 'Oly fülhasigató trillákban' (Jók : Hétk. II.168).

határ : rakás. 'A lomhább halak egész határral hevernek a lék két oldalán' (Jók : MFöld. 99).

háztáj. 'Űr maradok én házam tája fölött' (PhilKözl. VIII.67).

házsárt : házsártos (Tsz.). 'Ez a bolondos, ha valaki közeledik hozzá, felfújja magát, szárnyait csattogtatja s roppant házsárt' (Miksz : Almanach I.91).

he (kérdő szó). 'Ki az a T—ai? he' (Kárm : Fanni XLVIII).

hé! 'Hé fiu a legjavát: hozz Falernum lángborát!' (Csengeri : Catullus 109).

hegyé, hegyibe : rá, fölé. 'Sasmadár öt egy szirt hegyé, mi honunkban lehelyhezé (VikarB : Kalevipoeg. I.én. Budenz-Album). A vályog egymás hegyibe ugrálna s készen lenne a fal' (Baksay : GyÖ. I.49).

hegyett : rajt, fölött. 'Habzik, csepeg, fülád a ló, és a lovag hegyette' (KisfS : Somló 3 : 96).

hejehuja : hetz. 'Ez is egy adalék a magyar nyelv ellen Sopronban megindított hejehujához' (Egyetért. XIII : 222).

heje-hujjás : víg, lármás. 'Hejehujjás sokasággal a palota teljes' (Csengeri : Catull. 125).

hejsze-hajsz : hetze. 'Pest, tél, köd és sár, láрма, hajsze-hajszok, zaj-baj, hausse-baisse unalmát viselem' (Délibáb. h. 79).

hékás : hékám, pajtás. 'Azt tanácslom én neked hékás, ha már így van . . .' (Miksz : Nemz. ur. 291. Miksz. MHirl. 1891. III.27).

hempereg : hömpölyög. 'Innen akartam alá hembergeni búmban a habba (Dayka 36). Im éjfél ut, szörnyet csattan a szobá-

nak ajtaján s a halálfő hembelyeg be' (KisfK: Karácsonyúj.). — Hencsergés (Függetlenség 109. sz. 3. l.).

herbaté. 'És köhögtem s herbatétől meggyógyultam szép nyugodtan' (Csengeri: Catull. 97).

hercehurcált társaink (Ar: Arist. I.96).

hercig. 'A kert akkora, mint egy árkus papiros, a ház rajta nem nagyobb egy kártyavárnál. De ép azért olyan hercig, csupa megenni való' (Ellenőr 12: 158).

herreg. 'Herregett folyvást és szeleltette az orrát' (Beöthy Zsolt: Elbesz. 193).

hesseget. 'A szini előadásokat Shakspeare füle hallatára tiltogatták, egykori collegáit szeme láttára hessegették (Greg: Shak. 91). Már most pedig, hogy ezt elhessegettük, miért ne alunnánk egy cseppet mi is?' (Ar: Arist. I.216).

hevenyész. 'Réce és lúddögök, miket az iménti jégzápor hevenyészett agyon' (Kuthy: Haz. rejt. 35).

hevér: bányász. 'A hevérek furcsa öltözete, az erdészek tölgylevele a kabátjaik hajtókáin' (Miksz: TRügyek 3).

hiábavalóskodás: hivság. 'Nem illik azt az órát világi hiábavalóskodással kezdeni meg (Baksay: GyÖ. II.274). Mi gondja a tisztesebb és előkelőbb deáknak az apró népség hiábavalóskodásaira?' (II.112).

hiblihubli. 'Ne alul kezd, a hiblihubli embereknél, hanem a nagyját fogd nyakon' (Jók: RRáby I.83).

hidor. 'A havat, mely a széltől összehidorva feküdt a nyomtalan úton' (GyöryV: HSzemle I.139).

hipphopp! 'Elszáguld az ősidőbe, onnan meg a jövőbe: hipphopp hétédhétországba, mint Szent László paripája!' (Lisznyai: Új palóc d. 279).

himba: hinta. 'Mint himbán két testvérgyerek ellensúlyozta küzdő szellem a bősüzt szenvedélyeket' (VajdaJ. Találk. 19).

himbolyg: himbálódzik, imbolyog. 'Mellette rózsafa bölcső himbolyg' (Jók: Hétk. II.117).

híres. 'Mellyel azonban híresen megjárta' (Jók: Hétk. I.15).

história h. istória. 'Lássátok, az élet olyan, mint a ponyva, mely istóriákkal van végig bevonva' (Sárosi: ArTromb. 4).

hiszem. 'És fölkel a tanács. Kiki ment jobbára saját hiszemével a maga útjára' (Sárosi: ArTromb. 251).

hm. 'Velem kell a jelöltnek beszélni, hm' (Mikszáth: MHirl. 1891. III.27).

gondolat?
elmon?

hocci: add ide. (Baksay: GyÖ. II.209).

hóda. „Hullámos vizekben növő sugár sás közt bűgő hoda méla hangja” (Miksz: Alm. I.93).

holmi. „Azok csak himmi-hummi egérfogókkal, ablaküvegekkel házalnak; ő azonban birka- és lókereskedő” (Üstökös 23: 319).

hophajja: dinom-dánom. „Az időt sétálással, játszással, és hophajjával töltöttük” (Kónyi: Ábel).

hophírével: „Atyafi! nem szidná kend össze a lelkét, ha szomszéd zsellérje elvenné a telkét, ha úgy hophírével házát elfoglalná?” (Sárosi: ArTromb. 34).

hoppoz: ugrál. „A kőnek lángjai között hoppozván, a sziklára fölugrottanak” (Dug: Szerecs. I.370).

hordozóskodik: hurcolkodik. „Ha csekéj hajlékomat szeretőd, hordozóskodgy belé! (Dug: Szerecs. I.379). A ki sokat hordozóskodik, nehezen gazdagul” (Dug: Ph. II.102).

horpasz: sovány. „A petzkes aggregény: horpaszkoma” (Délib. h. 146).

hőbörödik. „A mikor a német meghőbörödik (Erdélyi honfiktársaim fogják méltányolni tudni e kitünő szó értelmét”. Bp. Hirl. 1881. 136. mell. 3).

hők: „Ugrik s térdre esik. Hők hők! Már nincs jusod, ugy mond a község” (Ungv. Tóth L: Vers. 34).

hőköl. „Egy kevésbé hőkölt a had csillapodva” (Vajda J: Béla kir. 85).

höröget. „Ki ez? Mit keres ez itt? hörögetének a kíváncsian odatulakodó baromarczok” (Jók: Hétk. I.20). *vö. mly.*

huhukol. „A kakukkos óra a hatot huhukolja” (Jók: A béka).

hujjába (I. Tsz.). „Össze kocintottak. „Egészségedre!” Kiitták egy hujjába” (Jókai: Sárka r. XII).

hujjákol. „Elkezdték hujjákolni, mintha nyulat ugrasztottak volna fel. Talán majd fölébred” (Baksay: GyÖ. II.292).

hullajt: hullat. „Erre vitték, itt a könnye, mit hullajta kemény köre” (Vajda: Kis. költ. 106).

hullároz: szállinkózik Tsz.. „Úgy várta be a többi aratókat, kik utána csoportonként hullároztak” (Baksay: GyÖ. II.298).

hullongat: hullogat. „Szulali nem merte azt egyszerre elmondani. Csak egyenkint hullongatá el” (Jók: Janics. végn.).

hunyorodik. „Sötétfekete szemei meg nem hunyorodnak kígyói tekintete előtt” (Jók: Hétk. I.28).

SIMONYI ZSIGMOND.

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.*

XXIV. kötet.

1895. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

HOGY HANGZOTT A MAGYAR NYELV AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN?

(Fölvetve a M. Tud. Akadémia I. osztályának március 4-ki ülésében.)

Még eggy év, vagy annyi se, és betelik európai életünk első millenniuma. A magyar nemzet szeme fokozott érdeklődéssel fordul most a multak emlékei felé. A néprajzi tudomány művelői ismét keresik az ősi nyomokat, a melyek a magyarság bölcsőjéhez vezetnek. Történettudósaink a régi magyarok viselt dolgairól szóló följegyzéseket gyűjtik egybe és monumentális munkában örökítik meg nemzetünk ezer-éves történetét. Mások a magyar nemzeti lélek fejlődését tárják elénk, úgy a mint szavakba öntve nyilatkozott. Hadd vegyek részt én is e sürgő-forgó munkásságban. Hadd gyűjtsak meg én is legalább egy kis mécses, hogy derengő világánál egy pillantást vethessünk nemzeti nyelvünk homályos multjába.

Hogy hangzott a magyar szó őseink ajkáról? — Erre a kérdésre keresem a feleletet.

A hangtörténeti vizsgálódásokat szerfölött megnehezíti és bizonytalan eredményűekké teszi az, hogy vizsgálódásaink tárgyát, az évszázadokkal ezelőtt elhangzott beszédet nem figyelhetjük meg többé a maga valóságában, hanem föltevéseinket és következtetéseinket csakis azon nagyon tökéletlen hangképekre alapíthatjuk, a melyek a régiek tolla alól kerültek ki és maradtak reánk. Hogy milyen tökéletlen mássa az élőszónak az írás, azt mindenki tudja, a ki a fonétikával kissé foglalkozott. S ha még a mai fejlettebb és gyakorlottabb írástudás korában is olyan fogyatékos a hangjelölés, mennyivel fogyatékosabbnak, tökéletlenebbnek kellett lennie a régiek korban, a mikor nyelvünk hangjaihoz még nem simult hozzá az idegen írás köntöse, a mely nem az ő testükre volt szabva! Valóban, a hangtörténet mai korbéli vizsgálója, a kinek csak ilyen tökéletlen segédeszközök állanak rendelkezésére, némi

megbocsátható irigykedéssel gondol a jövőendő századok boldogabb nyelvűvására, a ki majd a tökéletesbített hangiró-készülék följegyzéseinek segítségével elevenítheti meg maga előtt az elporladt elődök elhangzott szavát.

Hogy a mi őseink beszédje hogyan hangzott, azt természetesen egész bizonyossággal megállapítani nem áll többé módjában senkinek; de ha a bizonyosságról le kell is mondanunk, még mindig remélhetjük, hogy következtetés útján legalább a valósághoz közel járó valószínűséget meg tudjuk állapítani. — s ez se kicsinyelni való eredmény.

Az alap, a melyre építenünk kell, a régiek írásmódja, úgy a mint legrégibb összefüggő két nyelvemlékünkben: a Halotti Beszédben és a Königsbergi Töredékben, továbbá a régi krónikák és oklevelek magyar szavaiban előttünk áll. Segédesszüközeink: a későbbi nyelvemlékek és a mai nyelv, a mienkkel érintkező és a rokon nyelvek. Hogy melyiknek mi hasznát vehetjük, azt majd meglátjuk.

A kérdés, a mellyel foglalkozni akarok, korántse új; sőt annyira nem új, hogy némely olvasóm talán azt fogja magában kérdezni: minek ezt újra fölvetni, mikor már jóformán eldöntöttek lehet tekinteni? Már 1859-ben azt tanította Riedl Szende (Magyar Hangan 104—106), hogy a mai *a* hang * a Halotti Beszédben *o* volt, a mai *o* pedig *u*, pl. *nop*, *zokozt*, *hotolm* (ma: nap, szakaszt, hatalom) és *pur*, *munda*, *uruzag* (ma: por, monda, ország). Utána néhány évvel, 1863-ban, Mátyás Flórián (Akadémiai értekezések igazítás- és pótlékul a magyar nyelv szótárához 37) szintén azt hirdette, hogy európai nyelvtörténetünk négy első századában az alhanguak a maiaknál egy fokkal többnyire alábbak valának, . . . tehát *vogy*, *vola*, *odutt*, *uruzág*, *nop*, *oz'* (ma: vagy, vala, adott, ország, nap, az). Azonban e két nyelvtudós tanítását tudtommal Budenzen kívül senki se vette figyelembe **. Oklevélbúváraink és történetíróink nagy része tovább is csak a mai kiejtés szerint olvasta és írta át a régiek írásaiban előforduló magyar szavakat; az irodalomtörténet művelői és tanítói pedig majdnem mind a Toldy Ferenc olvasását fogadták el, a mely szerint a Halotti Beszéd *o*-ja homályos *a'* és *u*-ja homályos *o'*

* Félreértés elkerülése céljából a magyar *a* hangot *a*-val jelölöm.
Sz. J.

** A HB.-nek Budenz szerinti olvasását l. Blomstedt Oszkárnak 'Halotti Beszéd' című könyvében (Helsingfors, 1869).
Sz. J.

volt. (Csupán Beöthy Zsolt kézikönyvében [1877] találjuk a Budenz-Blomstedt-féle olvasást). Így állott a dolog 1879-ig, midőn Simonyi Zsigmond ismét fölvette az elejtett fonalat és kimondotta (Nyr. VIII.481), hogy „az Árpád-kori nyelvelmékeknek pontos megfigyelése és összevetése arra a meggyőződésre juttat bennünket, hogy majdnem általános volt a rövid magánhangzóknak a mainál egy fokkal zártabb kiejtése”. Vagyis a hangfejlődés képletesen kifejezve a következő volt: $u > o$, $o > a$; $ü > ö$, $i > ē$, $ē > e$. Azóta ez, legalább a nyelvészek körében, általánosan elfogadott tétel, s a nyilvánosság előtt tudomra egy hang se emelkedett ellene. Elfogadtuk és hirdettük mindnyájan; magam is, bár megvallom, soha se mulasztottam el kiemelni, hogy vannak igen nyomós adatok, a melyek ezen tételnek általános érvényességét kétségessé teszik. Ezek indítottak arra, hogy a kérdést még egyszer vizsgálat alá vegyem.

Az ellenmondó adatokból támadható kétségek elől maga Simonyi se zárkózott el egészen. Jól tudta ő is, hogy a régiek helyesírása korántse teljesen következetes, azaz épen nem ment az ingadozásoktól. Ezekről már fönnebb idézett dolgozatában is tett említést, s újabban „A magyar nyelv” című munkájában így szól róluk: . . . Nem ritkán ingadozást látunk a régi írásmódban. Pl. *Forcos*, de *Farkas* is 1138-ban; *Oronyos* 1291, de *Aranos* már 1288; *humuk* 1269, de *homoc* már 1194; *fuk* 1291, de *fok* már 1211; *Kerekyghaz* még 1291, de *Feyereghaza* már 1193 sat. Ilyenkor tehát az a kérdés, vajjon csak ügyetlen írás okozza-e az ingadozást (eggyes esetekben az oklevelek kiadói talán nem is olvasták helyesen a betűt), vagy talán nem is lehetett az illető hangot pontosan kifejezni a latin betűkkel? talán a *fok*, *homok* szók magánhangzója olyan volt, hogy nem felelt meg egészen se a latin *u*, se a latin *o* hangnak? Ez nem volna lehetetlen; hiszen a mai székely kiejtésben is az *a*, *o* hangok nem oly nyíltak, mint a köznyelvben, hanem majdnem középen állnak az *a* és *o*, *o* és *u* között. — De más körülmények meg a mellett szólnak, hogy rövid hangzóink valóban egy teljes fokkal zártabbak voltak azelőtt; ezt bizonyítja nevezetesen a miénkkel rokon s a vele érintkező nyelvek tanúsága. A *torok*-nak pl. a rokon nyelvekben *u* hangja van (vogul-*osztják tur*, *tūr*, finn *kurkku*) ép úgy, mint az 1239-ből idézett Vdwor-turka-ban. Az orosz nép neve a törökségben, honnan mi kaptuk, ma is urusz-nak hangzik (rusz helyett, mert r-es szókezdetet nem

tűr a török kiejtés). A mi *polgár*-unk a régibb németben, a honnan vettük, csakugyan *u*-val van (*purgér*, ma *bürger*), tehát úgy, mint a mi 1229-diki *pulgár*-unk. A *patak*-nak is *potok* a szláv eredetije, és így tovább' (I.154). Korábbi dolgozatában még azt is fölhozza, hogy hisz sok egyéb esetben is látunk a nyelvben ilyen átmeneti ingadozásokat, mielőtt eggy-egy változás teljes uralomra jut s az eredetibb alak egészen elavul. Hiszen épen a bennünket érdeklő hangváltozásra nézve is találunk nem egy esetet olyat, hogy eggy-egy nyelvjárás megtartja az eredetibb alakot, midőn a többi már rég az újabbal él. vagy viszont; így élnek pl. ma egymás mellett: (*Kokos* 1300) *kokas* és *kakas*, (*mogos* 1231) *magos* és *magas*, (Mohar *unukaya* 1283) *unoka* és *onoka*; a sláviai nyelvjárás a *torok* szót most is a HB.-beli *u*-val ejti: *turkos turkig* vagyok vele' (Nyr. VIII.486).

Mind ezekre majd rátérek az alábbiakban. De előbb kezdjük a dolgot a legelejéről.

A tény az, hogy legrégibb nyelvemlékeinkben a mai köznyelvi *a*-nak megfelelő hang részint *a*, részint *o* betűvel van írva; a mai *o*-nak megfelelő hang pedig többnyire *u* (*v*, *w*)-val, de gyakran *o*-val is; végre a mai *u* hangnak megfelelője általában *u* (*v*, *w*)-val. Így áll a dolog a XI., XII. és a XIII. században, tehát egészen az Árpád-kor végéig; sőt még tovább is, de már több ingadozással, körülbelül az Anjou-korszak végéig.

Azonban a mai *a* és a mai *o* hang egykori megfelelőjének kétféle jelölése között határozott különbség van, azaz a kétféleségnek más az oka az egyiknél és más a másiknál. A mi a mostani *a* hang egykori megfelelőjének kétféle jelölését illeti, egész határozottsággal fölismerhetjük a kettő közötti szabályos különbséget, a mely arra vall, hogy a kétféle jegy nem mindig egy és ugyanazt a hangot jelölte; azaz más hangot jelölt az *a* betű, mely bizonyos-fajta szavakban és bizonyos hangtani helyzetekben következetesen van alkalmazva, és mást az *o* betű, noha ez is változik *a*-val.

Az *a* betűt (rövid hang jelölésére) három esetben találjuk következetesen alkalmazva:

1) Jövevényszavakban, pl. *paradisum*, *angel*, *archangel* HB.: *Zulgageur* 1239; *vodberekina* 1298; *molna* 1301; *angol* KT. sat. — Ha tekintetbe vesszük, hogy az *a* betű egyszersmind a hosszú *á* hangnak a jele is volt, továbbá azt, hogy ama jövevényszavakat az átadó nyelvben rövid illabiális *á*-val ejtették, nagyon valószínű-

nek kell tartanunk, hogy az *a* betű ezekben a magyarban is (bizonyos korig) rövid illabialis *ā* hangot jelölt.

2) Szó végén mint tövéghangzó vagy ragvéghangzó jelölő-jét, pl. kurtuelfa 1055: *fa, odutta, vola, munda, munda, tilutou, zocostia, mulchotia* HB.; vreutha 1251: *tamadatia, aradatia* KT. sat. — Ezen szóvégi hangzónak a mai köznyelvben labialis *a* felel meg, de ragok és képzők előtt *ā*-t ejtünk helyette, pl. *fa*: *fā-t, adta*: *adtā-k* sat. Már unos-untig ismételt és bizonyított dolog, hogy ez az *ā* az eredetibb hang; ezt egész kétségtelenül bizonyítja nyelvünk története. Azért én nem akarok fölösleges ismétlésekbe bocsátkozni, hanem egyszerűen tényként említhetem, hogy az a mai szóvégi *a* eredetibb *ā*-ból fejlődött; azonban hozzá kell tennem: nem közvetlenül. Ismerjük azt a rövidülési folyamatot, a melyen szóvégi hosszú magánhangzók egykoron átestek, nevezetesen az *ā* és az *ē*, mert az esetek legeslegnagyobb részében ezek állottak akkor a szavak végén. A hosszú *ā*-ból azonban rövidülés útján nem fejlődhetett egyszerre a mai labialis *a*, mert nem ez annak a rövidje; a közvető kettejük között okvetetlenül a rövid illabialis *ā* volt, mert a hosszú *ā*-ból rövidülés útján csak ez fejlődhetett közvetlenül (vagyis: *ā* > *ā* > *a*).

Hogy a rövidülés mely korban történt, azt nagyon nehéz eldönteni, mert nyelvemlékeink legnagyobb részében nincsen megjelölve a magánhangzók hosszúsága. Csak legkésőbbi codexeink kettejében: az Érdy- és a Jordánszky-codexben találunk sok esetben hosszúság-jelölésnek vehető betűkettőzést, még pedig méltó csodálkozásunkra a szavak végén is oly esetekben, a melyekben ma rövid hangzót ejtünk. Másfél évtized óta (azóta hogy Szigethy Istvánnak „Az Érdy-codex némely hangtani sajátosságai” című dolgozata megjelent: NyK. XV.55) emlegetjük és dicsérjük e két codexet következetes helyesírásáért, különösen azért, hogy a magánhangzók hosszúságát meglehetősen pontossággal jelölik és rávezetnek arra, hogy sok oly szót és nyelvtani alakot ejtettek akkor még hosszú hangzóval, mely azóta megrövidült. Ez azonban egyike azon balhiedelmeknek, a melyenek időről-időre támadnak és agyból agyba, könyvből könyvbe vándorolnak, míg valaki akad, a ki kiírtja őket. Ideje volna már, hogy az említett két codex hosszú magánhangzóit is még egyszer szigorú vizsgálat alá fogná valaki. Az adatok pontos összeállításából az én meggyőződésem szerint az fog kiderülni, hogy az a sokat emlegetett hosszúság-jelölésbeli „meglehetősen pontosság” bizony igen fogyatékos és ingatag, mert

nemcsak hogy számtalan esetben el van hanyagolva a hosszúság megjelölése, hanem arra is akárhány példa van, hogy hosszúnak *ne* van jelölve olyan hang, a mely hosszú nem lehetett. A mi pedig a szövégi hosszúságjelölést illeti, ki kell emelnem, hogy az csak ritkán, mondhatni kivételesen fordul elő, úgy hogy keresve kell keresni a példákat; és az állítólagos hosszúságjelölés helyes megítélése céljából különösen számba veendőnek tartom azt a körülményt, hogy a szó végén előforduló ee-k számához képest az aa-k száma aránytalanul csekély. Egy szóval, a két codex gondosabb átvizsgálása után arra az eredményre kell jutnunk, hogy tévedtünk, mikor helyesírásukból azt következtettük, hogy bizonyos szövégi magánhangzók abban a korban vagy akár csak abban a nyelvjárásban is még hosszúk voltak. Ép úgy nem, sőt még kevésbé lehet fontosságot tulajdonítani a más codexekben és az oklevelekben itt-ott szórványosan előforduló szövégi betűkettőzéseknek.

Ez az egy támaszpont tehát elesik; volna azonban még egy másik. T. i. abból az általánosságban elfogadható elvből kiindulva, a mely szerint minden képzett vagy ragozott szónál a rag vagy képző elhagyásával a névszónak azt az alakját nyerjük, mely azon időben élt, midőn e rag vagy képző először fűződött össze szoros egységgé a névszóval (NyK. XIX.157. Balassa József), következtetést vonhatnánk talán arra is, hogy meddig tartott — legalább a névszók nál, s ezekkel együtt minden valószínűség szerint az igei alakoknál is — a véghangzó hosszúsága. Képzőink és ragjaink között tudvalevőleg két pontosan elhatárolt réteget különböztethetünk meg: egy régibbet, a melybe pl. a többesszám képzője, a tárgyrag, a személyragok sat. tartoznak, meg egy újabbat, a mely a névutókból lett testesebb ragokat (*-ben, -hoz, -nál, -tól* sat.) foglalja magában. A fönnebb idézett elv szerint a *fá-k, fá-m, fá-t* és *fá-ra, fá-hoz, fá-nál* sat. alakokból azt lehet következtetni, és következtették is (Balassa József: NyK. XIX.158), hogy a szavak mai rövid tövéghangzója nemcsak a régibb járulékok, *ne* hanem az újabbak hozzáfűződése korában is hosszú volt még.

És mely korban fűződtek hozzá a szavakhoz az utóbbiak? Balassa József (NyK. XIX.158) és Zolnai Gyula (Nyelvemlékeink 57) véleménye szerint körülbelül a Halotti Beszéd korában. E vélemény alapja az, hogy a HB.-ben a ragok részint még külön vannak írva, tehát még nem is fűződtek egészen egybe a szóval, vagyis még külön szóként szerepelnek az író nyelvtudata előtt, részint még illeszkedés nélkül vannak a tőhöz ragasztva (pl.

gimilce tol, muga nec. lilki ert). Csak mellékesen említem meg, hogy Balassa elég szerencsétlenül csak olyan példákat hoz föl mint különírottakat, a melyek épen egybe vannak írva (*világ belé, timnűcé belől*: a HB.-ben *vilagbele, timnucebelevl*); de hogy ez az egész argumentum mennyit ér, azt világosítsa meg a következő statisztikai kimutatás. Külön van írva a rag a szótól: a) ugyanazon sorban 4-szer; b) a másik sorba elválasztó jel nélkül — ha ugyan ennek valami jelentőséget tulajdoníthatunk! * — átvive 2-szer, tehát összesen 6-szor; azonban ezek közül is egy esetben (*gimilce tol*) olyan közel van írva a rag a szóhoz (az *e* betű bajuszától nem is férhetett hozzá közelebb), hogy akár vele egybeírottak is vehetjük. Ámde fogadjuk el különírottak; tehát mindössze 6-szor. Ennek ellenében össze van írva a rag a szóval 30 esetben! De részletezzük is kissé a dolgot. Csak külön írva egyetlen rag se fordul elő. Az *-ért* rag előfordul: külön írva 2-szer (*lelic ert, lilki ert*), összeírva és ugyancsak össze is forrva a töszóval egyszer (*meret*); a *-től* rag: külön írva 3 kétséges esetben (t. i. egyszer, mint már mondtam, úgy hogy összeírottak is vehető, és kétszer elválasztó jel nélkül a következő sorba átvive), ellenben összeírva 4-szer; a *-nek* rag: külön írva egyszer, ellenben egybeírva 9-szer. A mi magukat a szavakat illeti, a különírással valók közül 5 (*gimilce tol* [?], *isten|tol, muga nec, lelic ert, lilki ert*) csak egyszer fordul elő; a *gimilstvl* előfordul külön is, egybe is írva egyszer-egyszer. Csakis egybeírva fordul elő a *-ben* (5-ször), *-belevl* (1-szer), *-bele* és *-beli* (3-szor), *-el* (-vel 4-szer), *-á* (-vá 1-szer), *-chuz* (2-szer). Ha még hozzávesszük, hogy a *mia* névutó is egybe van írva a főnévvel, ellenben a *zumtuchel* és a *horoguvec* szavakban a *z* után és a *vec* előtt egy kis elválasztó köz van, akkor tisztában leszünk vele, hogy a HB.-beli egybe- vagy különírásek semmit, de épen semmit se bizonyítanak. A ki ebben kételkedik, az tekintsen bele régi okleveleinkbe, vessen egy-két pillantást codexeinkbe, s azokban százával talál adatokat, a melyek ezen állításomat igazolják. (A tihanyi apátságnak 1055-ből való alapító levelében pl. a *-rea* rag 7-szer össze van írva a főnévvel, és 5-ször külön van tőle választva. Erre csak úgy nem adhatunk semmit, mint a szavak össze- vagy külön-írására, a mely szintén a legtarkabb módon váltakozik a régi iratokban).

* A paleografia határozottan azt mondja: nem.

Lássuk már most, hogyan állunk a másik argumentummal, a ragok egy részének nem-illeszkedésével. A HB.-ben előforduló kilenc újabbkeletű rag közül illeszkedve van a *-vel* (*halalaal*), az *-ül* (*charmul*), a *-vé* (*házóá*) és valószínűleg a *-tól* (*kinzotviatwl*; határozottan nem lehet állítani, mert a *w* magas hangzó jele is lehet [vö. *gimilstwl*]; azonban, ha ugyan lehet rá valamit adni, az ugyanazon sorban *v*-vel írt *ildetuitwl* talán azt mutatja, hogy az a *w* ettől különböző, vagyis mély hangzó jele); illeszkedés nélkül vannak alkalmazva: a *-nek* és a belviszonyragok közül a *-bele*, *-beli*, *-ben*; végre a *-chuz* és a *-belevl* ragok nem vallanak szint, mert csak a maguk hangrendjével eggyező szavakhoz függesztve fordulnak elő. Az eredmény tehát az, hogy az újabb ragok egy része illeszkedik, másik része nem. Mi következik ebből? Az illeszkedő ragokra nézve minden bizonnyal az, hogy már a HB. kora előtt hozzáfűződtek a szavakhoz, sőt a *-vel* és a *-vé* kétségkívül nem is épen a közelmúltban, mert az illeszkedésen kívül már más változáson is estek át: amaz elvesztette *v*-jét (*halalaal*; pótló mássalhangzó-nyújtással: *zumtuchel*, *szumtuchel*, a melyekben a *ch* nyilván *kk*-t jelöl), sőt az elveszett *v* helyébe már hiatusöltő *h* is lépett (*kegilmehel*); a *-vá*-nak *v*-je pedig már egybeolvadt a tővégi *á*-val (*házóá* < *házává). — És a nem-illeszkedő ragokra nézve mi következik? Az-e vajjon, hogy épen csak abban a korban kezdtek hozzáfűződni a szótövekhez? Erre a föltevésre semmi esetre se vagyunk följogosítva. Hiszen még mai nyelvjárásaink némelyikében is használatban vannak nem-illeszkedő ragok; így Göcsejben, a Hetésben és az Őrségben nem illeszkedik a *-vel*, *-nál*, *-hoz*, *-szēr* és néha a *-nek*; a vas megyei nyelvjárásban a *-vel*, a zalaiban, a középső palóc nyelvjárásokban, a nyugati székelységben és a moldvai csángók nyelvében a *-szēr*, a főlődrávai egy részében a *-nál*, a palóc nyelvjárások egy részében, továbbá a háromszéki és a csikgyergyói nyelvjárásban a *-vé* (vö. Balassa J. A magyar nyelvjárások 124). Valamint az, a ki e jelenségből arra következtetne, hogy e ragok az illető nyelvjárásokban csak most vagy nemrégiben fűződtek hozzá a szavakhoz, nagy tévedésben leledzenék, úgy nagyot téved az is, ki a HB.-nek e sajátágából ilyen következtetést von le. Hiszen ha e következtetés helyes volna, akkor a Besztercei Szójegyzék *ag síg* (aggság) és *aleth seg* (alattság) szavai arra vallanának, hogy a *-ség* a XV. század első negyedében mint szóképző még újkeletű volt, holott már körülbelül két évszázaddal előbb a HB.-ben (*uimadsag*, *birsag*) illeszkedve találjuk.

Most végleg
lefele, felé
ragok (vö. fős
ragok) és nem
szóképzők?
?

Nem áll!

E szerint tehát semmi se kényszerít azon föltevés elfogadására, hogy az újabb ragok egy része csak a HB. korában eggyesült szorosabban a tőszavakkal, s hogy ennél fogva ezeknek mai rövid véghangzója akkor még hosszú volt. Ellenben igenis van okunk arra a föltevésre, hogy a szóvégi hosszú magánhangzók abban a korban már meg voltak rövidülve. Valószínűnek kell ugyanis tartanunk, hogy a hosszú véghangzók megrövidülése egy időben ment végbe a másik tő-rövidülési folyamattal: a rövid véghangzók elenyészésével. Ez utóbbi pedig a HB. korában, legalább abban a nyelvjárásban, de jóformán az egész magyar nyelvterületen * már be volt fejezve (vö. *pur*, *urdung*, *hotolm* sat, nem: *puru*, *urdungu*, *hotolmu*), ennél fogva valószínű, hogy a szóvégi hosszú *á* is *á-vá* volt már rövidülve, tehát: *fä*, *oudjä*, *jutvä* sat. — Hogy meddig élt ez az *á*-val ejtés, s mikor tájban ment át a mai *a*-ba, arról alább mondom el a véleményemet.

3) Az *á* hangzós szótagot megelőző szótagokban, pl. *zakadat* 1055. [vö. a székelységben *szakadát*: hegynyak; szakadékos v. omlásmartos hegy (Kiss Mihály följegyz.); szántóföld, mely mint több más ily nevű hely, *szakadékos*, *szakadó-féle* (Szent-Gerice Nyr. II.45)]; *Almas* Sz. László oklevelében; *Karadi* II. Béla okl.: *Ajanduc* 1152; *halalnec*, *halalaal*, *halalut*, *hadlaua* HB.; *Halalus* 1232; *Palusth* 1232; *Chalad* 1232; *Ajandukh* 1237; *Halusc* 1245; *tahut* KT. sat. — Ebben én olyanforma jelenséget látok, a milyen ma is található a székelység nagy részében és a moldvai csángók nyelvjárásában: t. i. a labiális *a*-nak az *á* visszahatása alatt történő illabiális *á*-ra változása, pl. *apa*: *ápám*, *kapa*: *kápál*, *laka*-

* A rövid tővéghangzók a XIII. század első feléből való oklevelekben is csak ritkán fordulnak elő, s a tatárjárás utáni időben már nyomuk sincsen. Ezt a tényt történetbúvárainknak is figyelmükbe ajánlom, mert talán döntő argumentumul szolgálhat egy kérdésben, a mely már több emberöltő óta annyi tudós vitatkozás tárgya volt, s véglegesen tisztába hozva máig sincsen. Az *Anonymus* korának kérdését értem. Azok a rövid tővéghangzók, a melyek okleveleink és a HB. tanúsága szerint már a XIII. század első felében az elveszés utolsó stádiumában voltak, a névtelen jegyző munkájában még sűrűn fordulnak elő (pl. *almu*, *zerelmu*, *holmu*, *hetu-moger*, *Lelu*, *Tosu*, *Zobolsu*, *Zuardu*, *Borsu*, *Zenu-holmu*, *Menu-Morout*, *Botondu* sat.). Ezen régies, s a XIII. század második felében már elő nem forduló alakokból azt kell következtetnünk, hogy az *Anonymus* nem IV. Béla jegyzője volt, hanem egy korábbi Béláé (valószínűleg a III-é).

Sz. J

De mit se
hangzik!

dalom : *lúkadalmát* (vö. Vadr. 550; Nyr. XIX.126; Balassa J. A m. nyelvjárások 110). Ezért az idézett szavakat így olvasom: *száku-dát, álmás, kárádi, hálál, hálász, pálast, táhát* sat.

ä:a!

Kimondhatom tehát, hogy a mai köznyelvi *a* hangnak az Árpádok korában részben *ä* volt a megfelelője.

Már most áttérhetünk a mai köznyelvi *a* hang hajdani megfelelőjének másik jelére, az *o* betűre. — Az egész Árpád-koron végig, sőt még tovább is, körülbelül az Anjou-korszak végéig, meglehetősen általános divatú az *o* betűvel írás; azonban már kezdettől fogva előfordul mellette az *a* is, eleinte (a XI. és a XII-ik században) gyéribben, a XIII.-ban már sűrűbben, s a XIV.-ben, különösen a második felében még gyakrabban, míg végre a XV-ik század kezdetétől fogva majdnem egészen általánossá válik az *a* betűvel írás. Példák *: már a tihanyi apátságnak 1055-ből való alapító levelében előfordul *nogu* (nagy) és *hodu* (had) mellett *fizeg azaa* (füzegy aszaja) és *nogu azah* (nagy aszó), míg egy valamivel későbbi, Sz. László korabeli oklevélben *qumlou ozou* (komló aszó)-t találunk; ugyancsak ezen Sz. László korabeli oklevélben *tana* (piscatura), míg később majdnem általános a *tona* (pl. 1237: *togna* 1239; *tonya* 1367; *thona* 1584); *Bolatin* és *Balatyn* (Balaton) 1055. egyazon oklevélben; *Bolotun* Anonymusnál, *Bolatin* 1157. és *Balatyn* 1135; *nadas* 1165. és ugyanott *golombos*; egy Sz. László korabeli oklevélben *Forkos* és 1113. 1146. *Forcas* (az előbbinek Zsigmond-kori átírásában ismét *Forcos*), s egy 1173. és 75. között kelt oklevélben *Farcasio* palatino; 1237. *Forcos* és 1247. *Farcasius*; 1150. *uduornicis*, 1151. *vduornici*, 1232. *vduornicorum* és 1199. *utuarncis*; *pothok* (patak) 1222. és *potach* 1219; *Zep-potok* és *Scorna-potaca* 1260. ugyaneggy oklevélben; *potoch*, *Kemenche-potocha* és *Karul-patacha*, *Morus-patacha* 1283. egyazon oklevélben; *Vduord* 1256. és *Wdwarth, Odward* 1268—72; *Folur-alya* (falu-alja) 1284; *bok-byzu* (bakhüzü) de *Farcasij* 1287. ugyaneggy oklevélben; *Cholomia* (Csalomja) és *Farcasij* 1260. azonegy oklevélben; *Morcha-mogor* (Marha-magyar) 1313. és *Marcha-*

* Megjegyzem, hogy csak eredeti okleveleknek teljesen megbízható oklevél-olvasóktól származó másolatait használtam. A Jerney-féle Magyar Nyelvkincseket egészen mellőztem; részint azért, mert e gyűjtemény forrásai között sok a megbízhatatlan, részint pedig, mert az eredeti és a későbbben átfirt oklevelekből való szavak vegyest vannak benne közölve, s ez sok tévedésre szolgáltat okot. Sz. J.

magar 1323; *Rouoz* (Ravasz) és *Aranas* (Aranyas) 1313. egyazon oklevélben; *Rednek-potaka*, *Rednuk-pataka* és *Hannus-folwa* 1349. ugyaneggy oklevélben; *Gyarmath* és *potok* 1351. azoneggy oklevélben; *Zobolch* és *Zabo* 1319; *uog*, [*v*]olo (vagy, való) és *wagun*, *uagu[n]* (vagyon) K.T. sat. sat.

Nem szaporítom a példákat; már az idézett hiteles adatok is eléggé bizonyítják, hogy az *o* betű uralma nem volt egészen korlátlan, hanem a helyét elég gyakran az *a* betű foglalta el. Hogy a XI. és XII. századból kevesebb ingadozást mutathatunk ki, mint a XIII.-ból, különösen a közepétől kezdve, abból korántse szabad azt következtetni, hogy a két betű fölcserélése a XIII-ik század közepe előtt ritkábban történt; a régibb ingadozások száma csak azért csekélyebb, mert a XI. és XII. századból mindössze vagy nyolcvan oklevél maradt csak ránk (s magyar szó nem is fordul elő valamennyiben), a XIII. század első feléből, a tatárjárás előtti korból, szintén nem sok, míg ellenben a XIII. század közepétől kezdve már özönével van oklevelünk. — Elég az, hogy már a XI. században is kimutathatjuk az írásbeli ingadozást.

A tényállás tehát a következő: azt a hangot, a melyet rendszerint az *o* betű jelölt, elég gyakran az *a* betűvel is írták; később az *o* mellett mind sűrűbben tűnedezett föl az *a*, míg végre egészen általánossá lett. A kérdés már most az: hangbeli eltéréssel és változással van-e itt dolgunk, vagy csak pusztá helyesírásbeli ingadozással és átalakulással?

Azon történetíróink és oklevélbúváraink, a kik ebben pusztá helyesírásbeli sajátságot látva, a régi neveket egyszerűen a mai kiejtés szerint olvasták és írták át, mindenesetre önkényesen jártak el, mert — bár nem tudatosan — abból a föltevésből indultak ki, hogy a régiek is úgy beszéltek, mint ők. Látszólag okszerűbb volt a nyelvészek eljárása, a kik azt a hangot, a mely *o*-val volt írva, *o*-nak is olvasták, úgy okoskodván, hogy a régiek csak nem írtak volna *a* helyett *o* betűt, ha nem *o* hangot ejtettek volna.

Ebben a látszólag egészen természetes és helyes okoskodásban mégis volt egy kis logikai hiba. T. i. abból, hogy ma az *o* betűvel az *o* hangot jelöljük, nem következik szükségképen, hogy a régiek is ugyanazt a hangot jelölték vele. Sőt a priori még csak azt se szabad határozottan állítanunk, hogy az az *o* betű (mint rövid hang jele) csupán egyféle hangot jelölt. Ezt mindjárt igazolom egy példával. Tegyük föl, hogy a XXV. évszázadban a magyar nyelvnek a mi

korunkból semmi egyéb emléke nem volna többé a föld színén, csak egy írott miatyánk, s már most a XXV. században, mikor a hangjelölés a mostaninál pontosabb lesz, valaki a *mënnye~~k~~ben*, *szen~~t~~eltessék*, *lëgy~~e~~n*, *kënyerü~~n~~ket* szavakból, a melyeket így lát írva: *mennye~~k~~ben*, *szen~~t~~eltessék*, *legyen*, *kenyerü~~n~~ket*, azt következ-
tetné, hogy a XIX. század magyarjainak csak egyféle rövid *e* hangjuk volt, a mely úgy hangzott, mint a hogy ő ejti ki az *e* betűvel írt hangot. Ugy-e bár, hogy ez tévedés volna? No hát épen ilyen tévedés lehet az, midőn mi a régieknek rövid hangot jelölő *o* betűjét általában úgy olvassuk, mint a hogy a mai *o* betűnknek megfelelő hangot ejtjük.

S ezen a priori állításnál a régi írásokban előforduló ingadozásokat még nem is vettem számba. Azok pedig eltagadhatatlan tények, a melyeket létlenné tenni nem lehet. Mi lehetett az oka ezen ingadozásoknak? Lássuk csak.

Talán nyelvjárásbeli eltérések? Ez elfogadható magyarázat volna, mert hiszen senki se vonhatja kétségbe, hogy voltak nyelvjárások, sőt csakis nyelvjárások voltak, mert az Árpádok korában köznyelvről még nem lehet szó. Csak az a bökkenő, hogy ezzel még se volna minden megmagyarázva, mert arra is van akárhány eset, hogy egy és ugyanazon író egy és ugyanazon oklevélben ír valamely szót kétféleképen. De még ha ez nem volna is, nagyon föltűnő, hogy ezek a föltett nyelvjárási eltérések kissé nagyon is egyöntetűek, minthogy az *o*-val jelölt (= a mai *o*-nak megfelelő) rövid hang majdnem egész következetesen csak az *a*-val jelölt hanggal változik.

Keressünk más magyarázatot. Talán az írók ügyetlenségének róhatjuk föl az ingadozásokat? Ez szintén elfogadható magyarázat volna, mert tudvalevő dolog, hogy az ú. n. helyesírás általában nem volt erős oldaluk az akkori írástudó embereknek. Csak-hogy itt megint elénk áll az iménti ellenvetés. Mig ugyanis a helyesírás tekintetében különben a legnagyobb változatossággal halmoznak hibát hibára, ebben a szóbanforgó ingadozásban bizonyos rendszer van, t. i. az *o*-nak épen az *a* betűvel való fölcserélése. Ezt nem tarthatjuk pusztá véletlenségnek, nem róhatjuk föl egyszerűen az írók ügyetlenségének.

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉMET VENDEGSZÓK.

† **Csákó** : 1) prominentia, dependentia, acumen, spitz, zacken; 2) genus tegumenti capitis (NySz.); kiálló szarv, kiálló szarvú (Tsz.²); szemtelen (Nyr. XXIII.144). — kfn. *zacke*: zweig, ast, zacken (Kluge); ein spitz hervorragender körper oder theil (Sand.). Vö. Nyr. XII.481; XIV.194; XXII.149.

csapáng : nagy bot, rudacska (Tsz.²). — ném. *spange* (Sand.).

csára : reismesser [nyeregyvartó szerszám] (Tsz.²). — ném. *scharre*: werkzeug zum scharren (Sand.).

csicse, csécs : mamma, papilla, die säugende brust (NySz.). — kfn. *zitze*; brustwarze (Schade)... A szó eredetét igen bajos biztosan megjelölni. Mikl. (EtymWb.) a magyar alakot nem meri határozottan a szlávból származtatni: Kluge nem tud biztosan rámutatni a szó eredeti hazájára, s csak annyit mond: auf romanischem boden begegnen lautverwandte worte: ital. *tetta*, *zizza*, *zez*, *zolo*, frz. *tette*, sp. *teta* sat; míg Diez szerint: für deutschen ursprung scheinen die romanischen doppelformen mit *t* und *d* zu reden. Hangtanilag és jelentéstanilag semmi kifogás nem emelhető a német származás ellen.

† **csömpe** : antiquius pro kályha, testa fornacea, fidelia fornacea (NySz.); 1) kályhacserép, kályhaszem; 2) kályha; 3) cserép-edény (Tsz.²). — ném. *stömpfe*: die kacheln sind platten ringsum mit etwa 2 zoll hohen wänden, welche *stömpfe* heissen. (Vö. Nyr. XIX.418).

csikli : csizmasarok (Tsz.²). — ném. *stöckel*: absatz an stelzschuhen (Sand.).

csiszlér : lignarius, tischler (NySz.). — ném. *tischler*... A *cs:t* hangmegfelelés nem épen szokatlan nyelvünkben: *csönkö*: *tönkö*, *csonka*: *tonka*. Mindazonáltal az a meggyőződésem, hogy itt a magy. *csíszár*: armorum faber (NySz.) + magy. *tislér*: ném. *tischler* kombinálásával keletkezett a címül írt szó.

† **csíz** : acanthis, zeisig (NySz.). — kfn. *zise*: stieglitz, kiebitz (Kluge)... Mikl. (Nyr. XI.120) szláv jövevénynek említi; EtymWb.-jában pedig nem nyilatkozik határozottan. Tekintve, hogy a szó az összes szláv nyelvekben és a szlávból átkerült rumunyan (Cih. II.52) *zs* hanggal van meg, nem származtathatjuk a szláv-ságból (NyK. VI.302).

csorszok : lábmérték (Tsz.²). — ném. *zollstock*.

† **csödör**: equus caballus, hengst (NySz.). — kfn. *zelter*: pferd, dass im pass od. schritte geht; ambulator (Schade); reitpferd (Sand.)... Hangalakját vö. *kötör*: ném. *kelter*, *sódar*: ném. dial. *scholder* sat. Vö. Nyr. XII.432; Sim: MNy. I.115.

csönköly: a disznó sonkája mellett levő körtealakú csont, a melyet a füstre tétel előtt kivesznek, hogy a sonka meg ne bűdösödjék (Tsz.²). — ném. dial. *schinkel*, irod. *schenkel*: theil des beins; im Oberschenkel hat der mensch nur einen einzigen knochen: das *schinkel* (Sand. I.110).

† **csúz**: ignis sacer, rothlauf (NySz.); orbánc, görvélyes szemgyuladás, reuma, folyó nátha (Tsz.²). — ném. *schuss* (von krankheitsanfällen, einen *schuss* haben; *hexenschuss* (Sand.)... Vö. Nyr. XVII.168.

† **csűr**: scheuer (NySz.). — kfn. *schüre* (nebenform *schür*) (Schade), bedeckter ort, obdach von wind und wetter, geschützter ort (Kluge)... Diez, Schade, Cihac ismerik a magyar szót, de valamennyien hibásan *tschür*-nak írják. Vö. Nyr. XVIII.395; XIX. 100; XXII.446; Sim: MNy. I.115.

† **dám**: dama, damhirsch (NySz.). — ném. *dām*, *damhirsch* (Sand.); *dambock* (Kluge). Vö. Dank.

† **dékán**: decanus, dechant (NySz.); 1) a fazekas céhbeli iljak társulatának előjárója; 2) a céhnek azon tagja, a ki gyűlések v. más összejövetelek alkalmával az egész társaságnak szolgálni tartozik (Tsz.²). — ném. *dekan*: eig. ein vorgesetzter über zehn, dann ein geistlicher nach dem bischof und probst sat. (Sand.)... A második számú jelentésre vö. a *minister* szó változását. Körösi olasz *decano*-ból való származtatása eszik azért, mert az olasz szóvégi *o* mindig érvényesül magy. *a*-val. Vö. PhilKözl. XVII.226; Nyr. XXI.415.

delfín: delfinus (NySz.). — ném. *delphin* (Heyse).

dépó: áristom (Tsz.²). — ném. *depôt*... A magyar jelentés trefás használatú lehetett először, s aztán megállandósult.

† **dercés**: rigidus, morosus, mürrisch, zornig (NySz.); vad, szilaj, pajzán (Tsz.²). — kfn. **drützig*, *dratzig*. (Vö. Nyr. XI.340).

derékli: hálókabát v. ingféle fölöltő (Tsz.²). — magy. *derék* + magy. *rékli*: ném. *röckel*.

deres: equuleus, peinbank (NySz.). — ném. *dresch(bank)*: peinbank... Miklosich (Nyr. XI.162) és Dankovszky szláv jövevénynek mondták.

dészpot: regulus, princeps, tyrannus (NySz.). — ném. *despót*: herr eines sklaven, zwingherr sat. (Heyse).

dikk: involucrum, tegumentum, hülle, hemd (NySz.). — ném. *deck*: etwas deckendes (= *deckel*) (Sand.).

† **dóber, dúber**: 1) leuciscus virgo; 2) perca fluviatilis (Tsz.²). — ném. *dubel*: squalius major (Grimm); art weissfische. Vö. Ethn. IV.188. (Sand.).

* **dokumány**: dokumentum, okirat (Tsz.²). — ném. *dokument*: urkunde, beleg + magy. *okmány*. Vö. NyK. XXIV.135.

* **dors(gadó)**: halnév Dank. — ném. *dorsch*: gadus callarius, gadus morrhua.

döllye: fastus, arrogantia, hochmut, übermut (NySz.). — ném. *dölle*: tollheit, unverstand. Vö. Nyr. XIX.101. 102.

döngöl, dängel: 1) dönget, püföl, hátba ütöget; 2) keményre lever (Tsz.²). — osztr. baj. *dengeln*: einen durchprügeln (Fromm. IV.339).

döpés: telegramm (Tsz.²). — osztr. baj. *depesch*, irod. *depesche*.

† **döröcköl, dereckel**: subigo, walken, prügeln (NySz.). — erd. szász **drösken*, alném. *drosken*. Vö. Nyr. XVIII.366.

† **dörököl**: tömköd, gyömöszöl lisztet a zsákba, túrót a dézsába (Tsz.²). — ném. *drücken*. Vö. Nyr. XXIII.148. -

dózsöl, dézsül: perpoto, compoto (NySz.); 1) henyél, vesztegel, hiába tölti az időt; 2) ellenkedik, ingerkedik (Tsz.²). — ném. tischen: tafeln, schmausen (Sand.)... Bár egy dial. *dischen* alakot nem találok forrásaimban, de egy ilyenre következtethetek már csak azért is, mert az osztr. baj. nyelvjárásban igen gyakori a *d:t* megfelelés szó kezdetén; osztr. baj. *drämpl*: irod. *trampel*; osztr. baj. *drott*: irod. *trottel*.

* **drajdrót**: textum trilix Dank. — ném. *dreidraht*.

* **drót**: filum, ferreum (NySz.); telegráf (Tsz.²). — kfn. *drät*... Hogy *â*-nak *ó* felel meg, az német dialektikus sajáttság. A felsőmagyarországi német nyelvjárások és a bajor nyelvjárás hangsúlyos *a*-t *â*-nak ejti (Schrö: Sitzb. XXXI) s ezt a magyar fül *o* hangnak veszi: *lóger*, *stróf*, *tróger* sat. Vö. Nyr. XVII.301. XIII.528.

dufart, dúfart: kapu alja Tsz. — ném. *durchfahrt*.

dureás: inobediens, grob, ungehorsam (NySz.); dacos, makrancos, akaratos, fejcs, duzzogó (Tsz.²). — ném. *trotz*, dial. *trutz*; *trotzig*... Analogiás alakulás *durca*: inobedientia. A *dureás*

-trampel?
+trutz?

2.

szó származását azonban másképp képzelem magamnak. Ismeretes a *dercs-durcás* ikerszó. Néha megesis, hogy az ikerszavaknál önálló jelentésű szavá állandósul a magában külön nem érthető tag is. Ott van a *dirib-darab*, melyből csak a *darab* a magában érthető s etimológiailag elemezhető tag: s ime, a mint a Tsz.²-ből meggyőződhetünk, a *dirib* (*diribol*) magára is járatos. Ilyen úton keletkezhetett a *durcás* is, s analógiás alakulásaként a *durca*.

égzécíroz: kaszárnyai szó (Tsz.²). — ném. *exercieren*.

ej: exclamatio admirantis v. suspirantis (NySz.). — ném. *ei, eja, eia!* (Sand.).

†**ejtel**: *justa, media, ein maass, achtel* (NySz.); *kupa, pint, icce* (Tsz.²). — erd. szász *éichtel*, irod. *achtel*. Vö. Nyr. XXIII.149.

elefánt: *elephantus* (NySz.). — ném. *elephānt* (Heyse).

2.

ergellés: mérges, hirtelen haragú, durcás, dacos, makacs; változó eszű, eszelős; bohó (Tsz.²). — ném. *ärgern*; osztr. baj. *ärgern*: *einen zornig machen* (Fromm. IV.63)... A fejlődést így képzelem: ném. *ärgern*: magy. **ergerel, *ergell* s ebből igenév **ergellő, ergellős*.

***erkély**: *podium, exedra, erker* (NySz.). — kfn. *erkér* (Schade)... A magy. szó disszimilálódott. Vö. Nyr. VII.105; Sim: MNy. II.44; Dank.

†**erszény**: *geldbeutel, börse* (NySz.). — ném. *äserin*. Vö. Thewr: HME. 13.

***érc**: *aes, metallum* (NySz.). — kfn. *érz* (Sand.), *érze* (Kluge). Vö. Nyr. I.218; Sim: MNy. I.115.

eribstoly

eribstoly: bányákba levezető főtorkolat (Vizoly). — osztr. baj. *erbstolle*: *scheuchenstuel*.

espély: faszeg, a mellyel a sátor ponyvát összefoglalják (Tsz.²). — ném. *speil*: *dünnes, zugespitztes stäbchen* (Sand.).

eszenc: gyári ecet (Nyr. XVIII.141). — ném. *essenz* (Heyse).

eszcajg: evő eszköz (Nyr. VIII.46; XX.324). — ném. *esszeug*.

AZ ALANYTALAN MONDATOK.

I. Az alany könnyen kiegészíthető.

3. Szólásmódokban, szokásos kifejezésekben. Gyakori alanytalansággal, még inkább alanykihagyással találkozunk a magyaros szólásmódokban, közszájon forgó szokásos kifejezésekben; a hol aztán néha könnyen oda gondolható, vagy kiegészíthető az alany; néha azonban egyáltalán nem, vagy csak homályos, általános és legtöbbször határozatlan alannyal pótolhatjuk. A megcsontosodott kifejezések alapja tulajdonképpen a párbeszéd, mert az előadás alatt származott lelkiállapot kifejezése sokszor a sikerült szömegválasztás, máskor a gyakori előfordulás által némi önállóságot nyert a nyelvben s így az egyszerű válaszból, feleletből, fölkiáltásból szójárás, állandó kifejezés és még általánosabbá vált alakjában közmondássá vált. A szólásmódok, közmondások nem mind alanytalan szerkezetűek, de fordul elő alanytalan szólásmód, alanytalan közmondás is nem csekély számmal.

Itt olyan szólásmódokat sorolunk elő, a melyekben rendesen nincs kitéve a határozott alany, de könnyen odaérthető, könnyen kiegészíthető; az olyanokat, melyekben alanyt egyáltalán nem találunk, továbbá az általános és határozatlan alanyú szólásmódokat és közmondásokat a következő számok alá hagyjuk. Az igazat megvallva, a magyar szólásmódok és közmondások legtöbbször általános, valamint határozatlan alanyú; a népszellem a neki föltűnő cselekvényeket megjegyzi s alkalomadtán ha előfordul hasonló eset, az előbbi már ismerős szerkezetben vagy szólásmódban fejezi ki érzelmét, gondolatát, de úgy, hogy a régi ismerős kifejezésű cselekvény alanyát elhagyva a puszta igét állítja oda normául, az újabb, utóbb észrevett cselekvésben pedig a cselekvőt nevezi meg hasonlítás alakjában s a cselekvés kifejezését a norma-mondatból kell kiegészíteni. Ennek fejtegetéséről azonban alább lesz majd szó.

Az alanytalan, de könnyen kiegészíthető alanyú szólásmódok példáinak elősorolásánál sokféle rendet követhetni; válasszuk itt sorrendül a kifejezések tartalmát, hogy t. i. mit fejez ki az alanytalan szólásmód, az alanytalan közmondás.

A mindennapi beszédben előforduló nézetvéleménycserék sokszor sok emberben ugyanazt az érzelmet keltik föl s így ugyanazon véleményre nyílnak szájuk; ha valaki valami kifejezést

hallott már mástól, a mi találó az ő saját érzésére, gondolatára is, akkor nem keres új szavakat, kifejezéseket, hanem használja a neki ismerős kitélt. Így aztán egyes szólásmódok általánossá, sokszor közkeletűvé válnak. Ennélfogva a mily változatos a beszéd maga és a tárgya, ép oly változatosak a belőlük származó szólásmódok, kezdve az egyszerű véleményadáson, állításon, mint pl. 'Ott szakad, a hol vékony', igen könnyen találni ráillő alanyt, pl. a cérna, a ruha sat. végig az érzelmek meg nem számolható során át.

Nézzünk néhány példáját az alanytalan szólásmódoknak, melyekhez könnyen kiegészíthető valamely alany, de a mi a közbeszédben rendesen nem mondódik ki. Például: 'Nincs ki neki négysarokra (az esze; Nyr. XIV.423). Soha több fát, mint az erdön' (Nyr. IX.473).

Biztatás, unszolás kifejezései: 'Csak tessék az isten áldásábul! (enni). No csak rajta, isten áldásával! — Köszönöm, elég vót. No még úgy pár falatot, no még egy-két csöppet' (Nyr. XI.37).

Bizonyítás, erősítés szólásmódjai: 'Úgy ám komámasszony, hébe nyáron, hóba télen (Nyr. VII.518). Biz úgy van a; de biz igaz. De már hogy nő vóna úgy, mikor úgy van! Hát csakugyan úgy van' sat. (Bács m.).

Csútitás, csendesítés szavai: 'Csöndösen hé! Nő pepe (= ne kotyogj). Nem köll kotyogni (Szeged, Nyr. II.368). Hátrább az agarakkal! Lëjjebb a nagy hanggal! (uo.) Csendessig csúf vendég!' (Nyr. VII.423).

Figyelmeztetés: 'Az teszi be az ajtót! Ahun a! (talán ott van valami). Tyhü! mi lesz itt! Nini! mi van ott' sat. (Szeged).

Fenyegetés: 'Pénzt, vagy életet!'

Csufolódó, gúnyoló szólásmódok: 'Fényeséknél kint ülnek (ha a kis gyermeknek taknyos az orra). Zsákba finánc! Korsóba nímét (= kasamadiner, Nyr. III.555). De riszálja a farát! Üti cifra, házi rongy (Nyr. IV.431). Ejnye no, szivem rotty (Nyr. VII.518). Nyakig-homlok, talpig-mell (= kopasz-potrohos ember csúfneve, Nyr. IX.523). Ugyancsak önti a forrót aláink (Nyr. III.506). Egyszer hopp, másszor kopp. Lesi-vári-kapi ember (Nyr. IV.227). Ej! de hagyd-ott, lükd-föl ember (Szeged). Minél rühesebb, annál vakarósabb (Nyr. VII.130). Különös mint a harapófogó' (Nyr. VII.130).

Megvetés: 'Spongyát rá! Mit nekem, fitty nekem, ha kapálok lesz nekem (Nyr. II.367). Mit nekem egy pár forint! Mit nekem ti Kárpátoknak fenyyesekkel vadregényes tája! (Petőfi). Ötön

vette (= lopta). Kifurná az oldalát, kijönne a könyökén, ha ki nem beszélné magát. Bűdös ott neki. (Nyr. II.39). Annak döglik a kinek van' (pl. malacca) sat.

Sajnálát szólásmódjai: „Nincs lelkének hová lenni. Magyar! este van rád, neked jó éjszakát! (Toldi estéje). Jaj szegény fejének!”

Óvás, tiltakozás: „Nem mindig papsajt! Soha ilyet!” (Szeged).

Siettetés szavai: „Tüzet ide, vizet neki, kötelet rá! Még az odább lesz idebbnél (Nyr. II.274). Ide vele, ha van nyele (Nyr. VII.423). Egyszeribe!”

Tagadás kifejezései: „Világos mint a vakablak. Se té, se tova. Semmi esetre se! Nem gyün ki helessen, ha az ember szaggattya a szót” (Nyr. XVIII.283).

Szegénység: „Keblin kenyere, hátán háza. Cseréptányér fakanál (= szegény pár, Nyr. VII.275). Nincs itt se tücski, se hajts ki (Bihar m.). Uri pompa, koldús konyha (Nyr. XIV.423). Jaj derekam, káplár uram!” (Nyr. III.319).

Kérdés: „Jó-é itt kendnek? — Jobb mint máshol. Messze-é könyér nélkül?” (Nyr. XXII.331).

Csodálkozás: „Ejnye fenye! (Nyr. VII.467). Tyhü! az áldó-ját! ennyi hadat! Ilyen lármát! Ekkora zajt!” sat.

Megelégedés: „Egy híjja, száz a hordó, sajtó, kosár tele, tudom, hogy a kerekszám bőven ki lesz vele (Tompá). Sē kicsi, sē nagy, épen jó”.

Egyéb tréfás szólásmódok: „Kívül tágasabb, belül nyájasabb. Holnapután kis kedden, bornyú-nyúzó pénteken. Jaj istenem! (a ki hallja ezt feleli rá: Bizony nekem se sógorom. Nyr. III.275). Teringette faszekere! Mind vízíg a szárazon” (Nyr. IV.322).

A szólásmódokban nyilvánuló alanytalansághoz tartozik némi tekintetben a találós kérdésekben rejlő alanytalan szerkezet is, a mennyiben a tréfa itt abból áll, hogy az elősorolt jellemző cselekvésszavakból, mint állítmányokból kell kitalálni az alanyt. A magyar találós kérdések nagy végtelenjéből vegyünk ki egy párt mutatónak: „Uton megyen, uton halad, hol lassan megy, hol meg szalad; szeme négy, füle négy, körme pedig huszonnégy? = L o v a s e m b e r. A még csak él, mindig áll, holta után szaladgál? = K a t á n g k o r ó. Született, meg nem halt, soh se volt, nem is lesz, mégis eszik cseresznyét? = V é n l e á n y (Nyr. III.429). Uton mén, nem porol, vizen mén, nem locsol? = N a p (Nyr. III.234). Nekem is van, neked is van, kertben kóró, annak is van? = Á r n y é k (Nyr. III.38). Kint is van, bent is van, mégis

jó helyt van? = A b l a k. A világot átéri, mégis egy tyúk át-
lépi? = K e r é k v á g á s.

Az eddig tárgyalt esetekben az alany könnyen kiegészíthető.

II. Az alany pontosan ki se tehető.

Előfordul sok esetben, hogy mi magunk nem érezzük a mondatban az alany hiányát, de ha pontosabban akarnók meghatározni, hogy ki vagy mi tehát az alany, azt nem tudnók, mert oly esetekben az alany annyira általános, hogy a nagy számnál fogva elő se sorozható; vagy pedig oly határozatlan, hogy magunk se tudjuk, ki, vagy mi az alany. Ebben a mondatban pl. „Nem tudja az ember, mitől hízik” — az alany „ember”; de melyik ember, ez is, az is, valamennyi, tehát az alany általános. E másik mondatban pedig: „Harangoznak délre”, nem mondhatjuk hogy „kik” harangoznak, mert nem is „kik”, hanem csak „ki”; talán a harangozó, vagy az, a ki esetleg a kötelet rángatja. Az előbbi mondat általános alanyú, az utóbbi határozatlan alanyú mondat; alany azonban egyikben sincs, csak alanyhelyettesítő szavak.

1. Általános alany. Általánosnak nevezzük az oly mondatok alanyát, melyek kivétel nélkül minden emberre vonatkoztathatók; vagy ha nem is épen ily terjedelemben, de mégis érezzük benne, hogy ez nagy csoportra, elő nem számlálható egyedekre illik. Az általános alanyú mondatok alanyának mintegy próbaköve a tagadó mondatnak „senki, senki sem” sat. alanya. Például: „Az ember halandó”. Más alakban mondva: „Senki sem él örökké”.

Az általános alanyú mondatok alanyául szolgálhat többi közt:

a) az „ember” szó; megjegyzendő azonban, hogy nem mindig, mert sokkal több esetben szolgál ugyanezen szó határozatlan alanyul, miről alantabb lesz szó. Általános alanyképen áll az „ember” szó a következő mondatokban: „Nem tudja az ember, mitől hízik”. Tagadólag: „Senki se tudja, mitől hízik. Azt hinné az ember élő tilalomfa” (melyik ember? Mindenki, a ki látja). Tagadólag: „Senki se mondaná másnak, mint élő tilalomfának”.

b) Az általános alany kifejezője továbbá a „világ”, különösen az „egész világ”: „Egész világ rólam beszél. Huncut a világ. Jó kedve van az egész világnak (Tóth K.). Azt mondja a világ. Mit szól a világ! Hogy áll a világ? Bolond világ volt hajdanában (Madács). Az egész világ követ dobhatott volna rá, csak épen az apja nem (Mikszáth K.: „A jó palócok”). Te vagy még egyedül

oh! arany holdvilág, a mit árendába nem ad még a világ (Csokonai: „Este”). Balgatag nagy világ! ezé a multság, melyet unalom követ és fáradtság! (Csokonai: „A tél”).

c) Az általános alany kifejezésének legközönségesebb módja az igével és személyes névmással való beszédmód; a névmást azonban rendesen elhagyjuk; az igének valamennyi személye megteszi ezt a szolgálatot, leggyakrabban használjuk azonban mégis az egyes-szám második személyét s a többesszám harmadik személyét. Az ilyen mondatok aztán kategorikus természetüknél fogva közmondásszerűvé válnak vagy legalább úgy hangzanak; de az ige többi személyei is előfordulnak ily használatban. α) Kifejezhetjük az általános alanyt az ige egyes-számú első személyével, mint: „Ezt nevezem én baromvásárnak (Simonyi Zs.: „A magyar nyelv”). Ezt tartom én derék embernek; továbbá ilyen igékkel: azt mondom, azt hiszem, úgy gondolom sat. Pl. „Be sok pénz van ennek az embernek. Meghiszem azt!” β) A leggyakrabban kifejezi az általános alanyt az ige második egyszámú személye, s különösen a közmondásokban, de egyébkor is: „A mit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt embertársadnak”. Ne fuss olyan szekér után, a mely föl nem vesz. Ütheted a nyomát bottal. Űsd magyar, a ki bántja a tiéd! (Katona: „Bánk-bán”).

Ez az egyes-számú második személyben való általános alany előfordul nemcsak a közmondásokban, de más beszédben is: „Végy ennyi vagy annyi lisztet, keverj belé ennyi tojást sat. Ha lágytojást akarsz főzni, addig hagyd a tojást a vízben főni, míg egy miatyánkot elmondasz (Szakács-könyv). Olyan madár az a megszólás, hogy ki se nyitottad a szád, már is a te nótád füttyüli (Bács m.). Oly világ volt Mátyás király korában, hogy gazembert keresve se találtál volna”. Fő részeit azonban az alanytalan mondatok e fajtájának a közmondások teszik.

TÓTH T. ALBIN.

FALUDI FERENC NYELVE.

Mondatkötés.

Faludi a mondatszerkesztésben is a Pázmány-korszak szokását követi; azért mondatai részint magyarosak, részint latinosak.

A magyaros mondatszerkesztésnek egyik ismertető jelét a kötőszók helyes használatában találjuk; nevezetesen: a) a *miszerint*

és *mikép* kötőszókat nem ismeri. Ezek helyett a régi írókkal egyezően mindig *hogy*-ot használ. b) A *miután* és *minekutána* kötőszók csak időhatározó mondatokban fordulnak elő, soha okhatározó mondat élén. Faludinál az okhatározó mondatokban következetesen *mivel*, *minthogy*, *mielhogy* kötőszók állanak, pl. „Deák nyelven mundus, tiszta, szép a neve (a világnak), minthogy magában tökéletes szépség (346). De minthogy a játszó eccho sokfelől adá hangját, emberei nem tudtak eligazodni (704). Mint-hogy vakoskodunk magunk dolgainkban: miért nem nyugszunk meg isten rendelésin?” (516).

Latinosságok.

Minden jó magyarsága mellett is gyakran latinosan szerkeszti a mondatot. Különösen tapasztalható a latinos mondat szerkesztés 1) tárgyi, alanyi és egyéb határozó mellékmondatokban is oly formán, hogy jelentő mód helyett fölszólító (kötő) módot használ, mint: „Elődbe rakom, mire kötelezzem bennünket a keresztyén hit (25). Eredj eleikbe, add értékre, mely sikos jégen járjanak, mely szörnyű veszedelemben forogjanak (47). Bizonyos az, hogy isten az ő hiveinek, és nem ellenségeinek teremtettele legyen a mennyországot (56). Attól félek, hogy elfelejtsem (59). Megesküdnél reá, hogy a természet mind azon paraszt béreseket a kart legyen belőlök formálni” (11). Látnivaló, hogy mindezen esetekben az igének a jelentő módban kellene állnia. 2) Célhatározó mondatokban gyakran föltétes módot használ fölszólító helyett, pl. „Eusebius lebocsátkozott hozzájuk, hogy magához szelidítené az úrfiakat és foganatja lenne a beszédnek (302). Szelim császár, hogy Mustafának halálát elfelejtene, Cyprus szigetében szándékozott mulatni (653). Dinna asszony Salembé méne sétálni, hogy azon városnak dámáit megudvarlana, erkölceiket és szokásaikat látná” (203). 3) Az időhatározó mondatokat is többször latinosan szerkeszti fölszólító vagy föltétes módot használva jelentő helyett, pl. „Minekutána széles e világot teremtetten volna, nem hagyá árvaságra (43). Cunigunda minekutána megsokallotta volna, illy rendeltetett, hogy, mikor a császár meglátogatná, szinte akkor hat tüzes vas szálat hoznána a szobájába” (642). 4) A *lenni* segítő igével is latinosan él néha, mint: „Nem gondolnám szükségesnek lenni, hogy... (8). Jám-borsága miatt Vesta szüznek tar-

tatott lenni' (107). 5) Néha, de csak ritkán, a főmondatot is relativ névmással kezdi latinosan, mint: 'Melly két utolsó (ez a két utolsó) gonosz kísértet olyant mozdit rajtunk, hogy csaknem a pokol torka előtt látjuk magunkat'. 6) Néha föltétes szerkezet áll relativ helyett, mint: 'Ha ki (= si quis) nem veszi hasznát, attól vagyon, hogy nem veszi észre' (465). 7) Latinosság tapasztalható még a *hanemha* (= nisi) és *netalántán* (= neforte) kötőszókkal kötött mondatokban, mint: 'Inti vala a hajósokat, hogy az arkádiai hegyeket kerülnek, *netalántán* Justinianus kezébe kerülnének' (699). Még a tanulás is a módot és mértéket megkívánja, *netalántán* a sietés miatt sokba kapjunk (= hogy sokba ne kapjunk), és vagy semmit se tudjunk vagy rosszul. A sérénység oly készülettel légyen, hogy megállhassa a próbát, *netalántán* megfeleltkezvén magáról kárt valljon (= hogy kárt ne valljon). Senkit sem győzhet ő (az ördög) meg, *hanemha* ki magát megadja; senkinek sem árthat, *hanemha* ki maga akarja (= ha csak maga nem akarja (549). Megelőzni valakit kedves szolgálattal jó; annyiba tartatik, mint egy biztos váltóírás, *hanemha* a *correspondens* gazember (= ha csak a corr. nem gazember' (484). 8) Latinosnak, a latin *nonne* fordításának látszik a néhányszor előforduló *nem de nem* kérdőszó is, mint: 'Nem de nem erővel kényszerítetttel bennünket a jóságos cselekedetekre? Nem de nem kigyót békát mondottál a mi magunkviselésére? Nem de nem örök kinokat osztottál fejünkre? (132). Tekints már azokra, kik a mértékletességnek hivei; nem de nem rózsák pirulnak arczolatjokon' (585). 9) A latinosság rovására számíthatók még ilyféle hiányos mondatok: 'Nesze a ritka madarat! (ecce avim raram). Nesze a fősvényt!' (ecce avarum).

A mondatkötés sajátosságai.

A mondat mint mondatrész. A mondatkötésben kiváló sajátága Faludinak, hogy gyakran személyragos igét, tehát mondatot használ mondatrészképen. Ez a mondat majd alany, majd állítmány, majd tárgy, majd megjelző vagy határozó, mint a következő példák mutatják: 'Hol ettől, hol amattól tartván háborgatja a félsz (107). Mikor a hatalmas úrak előtt a megkellenni vagyon, a jó tanácshoz nem hallgatnak (240). Homályos beszédjéből nem egyéb, hanem a találd-el maradt reánk (322). Ha mikor az a dom dolgában vagyunk (432). Gondolom boldogságával mulatozik (420). Megengedem, hogy magad a köteles-

ségről különb hiszedben légy (97). Olly hiszemben vagyok, hogy vétekben hálnak meg (48). A gondolomra és akarnámra csusزامitja ő nagyságokat (194). Ez az új hír megindította a haragszomot az asszonyokban (128). Ama te keresztelted jóságokról vetekedtünk eddig (75). Ha pedig a rajta-kaptamra igazodik a gyanu, bezzeg... (107). A magok-mondják jóságokra ösztönöznek (124). Tudtomra vagyom, hogy a szent házasságnak kötele gyaláztatik (110). Ő volt első hirdetője ennek a nem-hittem hitnek (124). Egy embertelen nem-tudommal akarja magát mentetetni (132). Te-gondoltad gyönyörűség (608). Én fia vagyok a te mondád molárnak (731). Ti ezer hízkeléssel s ti tudjátok mesterséggel ostromoljátok (92). A volt-ra a zsidó sem ád; ha a rajta kaptamra igazodik a gyanu' (107).

Hiányos mondatok. a) Az alany hiánya, pl. 'Csak az (t. i. baj), hogy úri házak is taláztatnak, a hol a szitkozódás ősi maradék (299). Átalment az iskolákon haszonnal, csak az, hogy a bölcsek könyvek se nem mindenben, se nem mindenkor igazítanak el bennünket elegendőképen (318). Úram! dolog (t. i. az), ha maholnap bölcselenséget nem vallasz, hegyedbe ülnek szolgálád (296). Dolog, hogy valaki közölök azt nem meri hazudni, hogy a holtakat is fel tudja támasztani' (777). b) Az állítmány hiánya, pl. 'A mint a többi, te is csak úgy (t. i. tégy). Ember érette! (t. i. legyen). Böcsület ide, böcsület oda!'

A jelző. Jelző járul gyakran a határozó szókhöz is, mint: 'Elvétette minden bizonyosan az üdvösségnek útját (127). Eusebius hallván ezeket, nehéz nehezen tűrheté, hogy hangosan ne nevetne (130). Kevés pihenve beöntött hat butigliát vásott gégejébe (304). Nagy hamar legényből mesterré lett. Szeges munka, az idegen nemzetnek nyelve járását szakasztott úgy magyarosan ejteni (361). Mi is, jó asszonyom, gyakor-tább gyakor-ta felfelé tekintsünk!'

Szórend.

A szórend Faludinál általán véve magyaros; találunk azonban initt-amott olyan jelenségeket, melyek a latin és olasz nyelvek szórendjére vallanak. a) A birtok néha megelőzi a birtokost, a mi kétség kívül a latin nyelv saját-sága, de azért néha a magyarban is megállja helyét. pl. 'Illy hamar feled csapott

lángja a szerelemnek? (5). Leszálla ugyan edes leve a palaczkoknak gyomrokba (121). Emilia asszony is, felesége Eleutheriusnak, lármát dobolt Londrában (126). Olvas-tatok ama példát, mellyről emlékezik sz. Máté XXV. részében könyvének (138). *Complementum* a azért Neándernak épen kedve szerint esett (150). Szent Ambrus minden erejét velejét éles elméjének összeszedvén (152) A vakmerőség sokszor képiben tünteti fel magát a vitézségnek (223). Támadtakor a napnak szörnyű méltósággal jöddögele Szelim szultán (650). Nem tudták, melly része felé a tengernek ragadtattak' (644). b) Néha a melléknevet főneve után teszi, pl. 'Kihez képest kinban vala nagyban Eusebius akkori beszélgetése után (126). Hazudtolás perlekedés, zenebona tamada nagy köztők (122). Lesz kinjok, s gondjok nagy is miatta (157). Ha mi módon hozzá férhetnek, vagyon dicsekedés nagy és szájos iránta (47). Okot adunk nagyot haragosinknak' (376). Látni való, hogy ez az eljárás a magyar fület nem bántja, noha a latin szórendre vall. c) Latinos szórendre vallanak még az ilyen példák: 'A több okok közül, miért hogy sokan a gonoszra vetemednek (hogy miért vetemednek), e nem legkisebb (36). Az igazság azért és hálaadás (azért az igazság és hálaadás) hangos szókkal predikálják a virtust' (47). Az ilyen esetek azonban ritkábbak.

A módosító igék. A módosító ige helye a mondatbeli hangsúly szerint változik. Rendesen az infinitivusa előtt áll, mint: 'Ezek az agg rókák a világ nagyságosit a magok ráma-jokra a kar-ják feszíteni (79). Minap felszóval azt kezdé vitatni, hogy miért nincs keleti annak a törvénynek (60). A ki nyügöt és béköt akar kötni a nemesek lábára: megrövidíti szabadságokat (62). Semmi jó szerencsével nem tudnak megelégedni, többre szaggnak' (245).

A fölhozott esetekben az ige határozó nélkül áll. Ha azonban az igének határozója vagyon, a módosító ige a határozó elé kerül, pl. 'Nem a kartam boszuírásommal sértegetnem (1). Sz. Ambrus nem tudta elégségesképen magasztalni azt az érdemes szüzeckét' (152). De ha a határozón van a mondatbeli hangsúly, akkor a határozó megelőzi a módosító igét, pl. 'A ki nem akar ahoz tanulni, hogy helyesen tudjon beszélni' (195). Ha pedig az infinitivuson van a mondatbeli hangsúly, akkor az infinitivus előzi meg a módosító igét, pl. 'Néha szemhunyorítva

engedni kell egyben másban az ifjuságnak (204). Szerelmes hiveit gazdagítani szokta az isten ajándékival (50). Az újság csodálatolni szokta magát' (363). Tagadó mondatokban a módosító ige a tagadó szó mellé kerül, még pedig rendszeren a mondat élére, míg az infinitívus a mondat végére, pl. Nem kell a szálkából mindjárt gerendát csinálni' (549).

KISS IGNÁC.

IRODALOM.

Szájraul szájra. A magyarság szálló igéi. Gyűjtötte és magyarázza *Tóth Béla*. Budapest, az Athenaeum r. t. kiadása. 1895.

Mielőtt a szálló igék ezen első magyar gyűjteményének birálatába fogok, ki kell nyilvánítanom, hogy teljes szívvel-lélekkel csatlakozom azon lelkes fogadáshoz, melyben e könyv a sajtó és közönség részéről részesült. Ezt tennem azért is jól esik, mert magam is foglalkozom évek óta e nemű munkával, bár nem professióból, hanem tanulmányaim közben önkényt fölmerült kedvtelésből. Én ugyan sohse gondoltam arra, hogy valaha velük az olvasó közönség elé lépjek, de annál kíváncsibb voltam a könyv első mutatványainak megjelenésekor, vajjon minő lesz az újszülött. S örülhet a szerző új sárjadékának, mint a római családapa, mert muzsája hűséges volt hozzá, újszülötte pedig suo similis patri Manlio — et pudicitiam suae matris indicat ore.

S épen azért, mert a szerző érdemes munkát végzett, méltónak tartom magam részéről, de szükségesnek a magyar nyelvtudomány szempontjából, hogy a szerzőnek előszavában kifejezett óhajának is eleget téve könyvét komoly, becsületes birálat alá vegyem.

Mindenek előtt a könyv címéhez kell szólanom. A főcím *Szájraul szájra* nem esik kritika alá; mert bár első helyen áll, csak másodlagos cím, s mint ilyen igen jó. De a valódi cím, a könyv tulajdonképeni neve és tartalma: *A magyarság szálló igéi* már nem ilyen, önkénytelen két kérdést vet föl. Először, mi az a szálló ige? és miért szálló?

Szóljunk először a szálló kifejezéshez, hogy miért vette föl e szokatlan s kevésbé magyaros jelzőt, mikor a régi *sárnyas* kifejezés sokkal jobb és magyarosabb. Ismeretes, hogy a magyaros beszéd mód ritkán és jobb híjában alkalmaz igenevet jelzőül s

akkor is mindig igei tulajdonságot tulajdonít a névszónak. Különbösen is a kifejezés sokkal plasztikusabb, ha tulajdonságot, ellátottságot jelentő viszonyító jelzővel egészítjük ki a fogalmat, mintsem ha valami helyzetet, állapotot jelentő igenévvel bővítjük a névszót. Mondjuk ugyan „kerülő út, igavonó barom, messzemenő intézkedés”-et, de csak jobb híján; mert nem mondjuk „kapáló ember, kaszáló ember”, hanem „kapás ember, kaszás ember”-sőt „igás ökör”. Sőt az igenevet is megtoldjuk néha képzővel, mikor „harapós kutyát, rugós lovat”-et mondunk. Szóval a magyaros beszéd mód ily mondásokban inkább a képességet, ellátottságot fejezi ki, mintsem a cselekvő állapotot. Azért szólunk így: „kezes bárány, lovas katona, kéretős leány, rá tartós menyecske, szárnyas állat, szárnyas egér”-et. Épen így vagyunk a szálló kifejezéssel is. Magyar ember sohse mondana szálló igét, ha szárnyas igét is mondhat.

De 77. 24/1226

Azt hiszem, itt senki se fogja komolyan ellenvetni, hogy a szárnyas kifejezés német utánzás volna, legalább is ilyen értelemben nem; mert jóval Büchmann előtt csinálta Szabó István, a hellenista még 1830-ban. De ha német születésű volna is, jobbnak tartom a szálló kifejezésnél, mert magyarosabb. Nem mondom ezzel azt, hogy a szálló ige rossz kifejezés; van olyan jó, mint a „lovagló katona, gyalogló ember” a náluk jobb „lovas katona, gyalogos ember” kifejezéssel szemben.

Tóth Béla szerint a szálló ige valamely középfaj a közmondás és idézet közt; tehát vannak a kettővel közös és vannak eltérő tulajdonságai is. Kérdés, hogy melyek. Határozzuk meg mind a kettőt s úgy vonjuk le a következményt. A közmondás körülbelül így határozható meg: a közmondás valamely köztapasztalaton alapuló életigazságnak ritmikus szavakban való kifejezése, mely minden idők emberei előtt igaz. Az idézet pedig: valamely tekintélyen alapuló gondolat kifejezésnek egyes esetekben való szó szerinti alkalmazása. A szálló ige e kettő között van; van közös és van eltérő vonása. Közös vonása mind a közmondással, mind az idézettel, hogy gondolatot fejez ki, tehát szólásmód; hozzátehetni, hogy ritmikus, tetszetős szavakban jelenik meg. Különbözik a közmondástól, az idézettel pedig egyezik abban, hogy nem valami köztapasztalaton alapuló igazságot, hanem valami ötletszerű gondolatot fejez ki; s ez differentia specifica, de még nem ultima. Különbözik az idézettől is, a közmondással pedig egyezik abban, hogy miután ismeretessé lett a kifejezés, sokszor

46

átalakulva közhasználatúvá, általánossá is válik, különösen a közbeszédben; ezt pedig az által éri el, hogy a gondolatot, bármely közönséges is, tetszetős, találó formában adja; ezt aztán a társadalom magáévá teszi, s a nélkül, hogy törődnék a gazdájával, él vele és alkalmazza.

Ezek után így határozhatjuk meg a szálló igét: a szálló ige valamely tekintélyen alapuló, tetszetős szavakba öntött szólásimód, mely közhasználat által az élő beszédnek közkincsévé lett.

Vegyünk egy példát. „Az Ember tragédiájának” XIV. színében az eszkimó azt mondja Ádámnak: „Ha isten vagy, tegyed, könyörögök, hogy kevesb ember legyen s több foka”. Ez a mondat így mondván egyszerű idézet. De bizonyos alkalommal, mint Névy László írja a Nyelvőr XX.229. l. jegyzetében, Károly Gy. Hugó kikapva a versből a csattanót így mondotta: „sok az ember, kevés a foka”, s így lett közkeletű szálló igévé.

Ezek után áttekerhetünk magukra a szálló igékre. Első tekintetre a beosztás, az egyes szálló igék egymásutánja ötlük szemünkbe. Tóth Béla a *szálló igéket* eredet és forrás szerint csoportosította. Az én nézetem szerint azonban célszerűbb lett volna, ha nyelv szerint osztályozta volna az egyes kifejezéseket, úgy hogy felsorolja együtt a magyar nyelvű szólásimódokat, azután a latin, görög, francia, angol sat. nyelvűeket; e kereten belül aztán csoportosítaná a szerint, a mint a történelemből, az irodalomból vagy a közéletből vannak véve. Akkor nem állna elő az a zavar, hogy némely esetben nem tudni, vajjon egyes szálló ige a történelemből, az irodalomból, vagy a közéletből van-e merítve; pl. *Fuít* (127), *Borközi állapot* (127), *Bonfordi* (126), *Háry János* (126), *Uraságod úgy látszik idegen* (124), *A vén csatáló* (123), *Emke* (122), *Abcug* (130) sat. mindezek a történelemből vett szálló igék közt vannak, pedig a társadalmi életben születtek s így kaptak lábra. Továbbá: *A kutya ugat, a karaván halad* (236), *Szélhámos* (235), *Fiume mellett a tenger csöndes* (233), *A ki nem tud arabul* sat. (232), *Ifjú Magyarország* (218), *Országlászlasi észlelet* sat. ezek pedig a magyar irodalomból vett szálló igéül vannak föltüntetve, holott szintén a közélet származékai.

Megteszem itt észrevételemet az idézés nyelvére is. Főszabály, hogy a szálló igét mindig azon a nyelven idézzük, a melyen mondani szoktuk, a fordítást, ha szükséges, rekeszben lehet adni. Ha valamely szálló igét magyarul is, idegen nyelven is szoktunk idézni, az mindkét helyen kiteendő, mert úgy hozza magával a

jó rend; pl. ha így mondjuk: *cherchez la femme*, akkor a francia nyelvű idézetek közt a helye; ha pedig magyar fordításban mondjuk *Keresd az asszonyt* (s nem a *nőt*), akkor a magyar nyelvű szálló igék közé való.

Tekintsük most az egyes szálló igéket. A szálló igék elbírálásában legfontosabb dolog, a mit különben szerzőnk is bevett előszavában, az írói, vagy szerkesztői fölfogás, vajjon a fölvett kifejezés valóban szálló ige-e, vagy több annál, t. i. közmondás; avagy kevesebb, t. i. egyszerű idézet. Tóth Béla könyvében másfélezer szálló ige (fordításaikkal 2000-en felül) van felsorolva; kérdés már most, melyek ellen tehető kifogás. Nekem kifogásom van a következő szálló igék ellen:

1) A magyar történelemből vett szálló igék közül:

19. l. *Romulidae Cannas* etc. Sokkal hosszabb, semhogy könnyedén szállhatna s különben is hamis az értelme.
30. l. *Hátra van még a fekete leves*. 37. l. *Ha rövid a kardod, told meg egy lépéssel*. Mind a kettő kifogástalan közmondás volt már az idézett forrás korában is.
43. l. *Fuciam Hungariam captivam* etc. Részint hosszú, részint bosszantó idézet, de épen nem szálló ige.
45. l. *Fringia*, egyszerű átkölcsönzött, átalakult s meghonosult idegen szó.
49. l. *Elb ura fakó*. Közmondás volt már az ónodi gyűlés idején is.
61. l. *Risum teneatis*. Csak a közlés helyét kifogásolom, mert nem II. József helvenkedése után lett szálló igévé; ismerték a magyarok már előbb is, jobban mint ő, a nélkül hogy olvasták volna goromba indorsumát.
65. l. *Justitia regnorum fundamentum*. Régi latin közmondás, számtalanszor idézve középkori közmondás-gyűjteményekben, mint pl. „*Studiosus Jocosus, Jovialis*” és egyebütt.
84. l. *Aut maini sat*. A társaival együtt kevesek által ismert osztrák-izü anekdota.
86. l. *Honvéd*, ez egyszerű gyártott szó, mely fölszentelést nyert a nemzet nagy szenvedései által, de nem szálló ige; ellenkezőleg az *Előre* az már szálló ige, mert eszmét fejez ki.
107. l. *A terebesi verebek*. csak lehetett szálló ige, de már felejtik, a kik ismerték is.
124. l. *Uraságod úgy látszik idegen*. Szintén feledésbe menő mondás.

Ime, e 12 kivételével a többi 140 mind jó szálló ige szerintem. S ebben van Tóth Bélának érdeme, vagy helyesebben finom

érzéke, nagy szorgalma és szerencséje, hogy első megjelenésekor ily nagy számú tisztán magyar történeti szálló igét tudott összegyűjteni. De már a magyar irodalomból vett szálló igékkel nem oly szerencsés, mert azt a törekvését, hogy mennél többet adjon, nem koronázta ily siker, a mennyiben sokkal több kifogásolható kifejezés van fölvéve; menti ugyan a magyar irodalom kevesebb ismert volta, de még ez nem teszi meg a sok idézetet szálló igévé. Megjegyzem azonban, hogy más gyűjtők se oly szerencsések itt; mert pl. Büchmann minden valamire való ritkább, sikerültebb mondat-szerkezetet, a melyet valaha olvasott, azonnal megtesz szálló igének; pedig hát nem úgy születnek ám azok. El kell azokat lesni az előbeszédből s aztán kutatni a forrásukra, s nem megfordítva. Lássuk most a kifogásoltakat:

2) A magyar irodalomból vett szálló igék közül:

178. l. *Király! ha nem nézném vitézi voltodat* sat. Ez mottónak jó, mint Arany János veszi, de nem szálló ige; ki hozta forgalomba? Hosvai csak alkotá.
175. l. A Halotti Beszédből vett sorok egyike se szálló ige; legfőljebb kuriozumkép említheti valaki, de nem közhasználatúak.
179. l. A XVIII. sz.-beli bordalnak se minden annak mondott sora szálló ige; pl. az *Issza már* kezdetű sorok nem azok. Ellenben van belőle egypár sor. a mely jó szálló ige; ilyen pl. a következő *A Dunában* (van) *egy hal*, (másutt a *Tiszában*), *annak neve harcsa . . .* sat.
193. l. *Hazafiság a nemzetiségnek*. Esmét fejez ki, de nem közkeletű.
195. l. *Magasra vívó szenvedelem*. Ezt igen kevesen értik meg, de nem is használják.

Különösen egyes íróktól van véve sok idézet, a miket bár többen ismernek, de azért még nem szálló igék. Így Vörösmartytól: 200. l. *Még jőni kell, még jőni fog* sat. — 201. l. *Az úri hölgyhöz*, *A jőti dal*-ból csak egyik-másik kifejezés szálló ige, de nem mind, a mi idézve van. Ugyanez áll az Eötvöstől, Garaitól, Kunostól idézettekre is.

A színészvilágból és az íróvilágból vett kifejezésekre azt jegyzem meg, hogy az ő szólásmódjaik bármily találók is a saját körükben, azért még az egész magyarságnak nem szálló igéi; sokszor annak, a ki nem forgolódik színészkörökben, teljesen értelmetlenek. Pedig a szálló igéknek közvagyonnak kell lenniök.

214. l. A Petőfi költeményeiből vett kifejezések mind igazi szálló igék; de a prózai műveiből vett egyetlen egy adat, az I és O kevéssé sikerült anekdota.

215. l. A Jókai műveiből vett kifejezések is mind jó szálló igék, csak az *ifjú óriásokat* inkább mondjuk *fiatal óriásoknak*; s a 217. l. levő *Vezércsillag* pedig nem Jókai szerzeménye, továbbá nem is valami ügyes összetétel.

222. l. Sárosy Gyula „Arany trombitájából” vett két idézet nem szálló ige; ellenben a *Szegény anyám! ha tudta volna* sat. *Bef.?* igazi szálló ige.

232. l. Thaly Kálmán versidézetei jó szálló igék lehettek a hatvanas években, de most már nem azok.

Ime a körülbelül 200 magyar irodalmi szálló ige közül ezek ellen van kifogásom. Ha ezek kimaradtak volna a gyűjteményből, cseppet se csökkent volna a könyv értéke. S ezzel végeztünk a könyvnek — nemzeti szempontból is — legérdekesebb részével: ezek Tóth Bélának eredeti gyűjtései s fáradságának legpozitívabb jutalma, érdeme, dicsősége. Aránylag sokkal nagyobb mennyiségben lépett nemzeti szálló igékkel nemzete elé, mint bármelyik külföldi kollégája; épen azért a bevezetésben mondott egyszerű, önérzetes szavai igazak és jogosultak.

Gyűjteményének többi része, mintegy 1200 szálló ige idegen nyelvekből van véve. Ezeknek vizsgálatakor csak Büchmann „Gellügelte Worteját” tanulmányoztam át, mert Tóth Béla is többször, sokszor hivatkozik reá. Itt csak azt jegyzem meg, hogy talán többször is utalhatott volna Büchmannra, mert a fölvetett idegen eredetű szálló igék jó háromnegyed része megvan Büchmannban is ugyanazon sorrendben, ugyanazon adatokkal, s néhol pontos, de kevés kritikájú átvétellel. Ezzel nem akarok vádat emelni, csak konstatálnom kell, a mit tapasztaltam; de nem zárom ki, hogy más-más úton is juthattak azonos eredményre; akkor pedig az eredeti forrás lenne megnevezendő.

Az idegen nyelvű szálló igék közt szintén sok van, a mi már nem, vagy még nem, vagy egyáltalán nem szálló ige. Világos dolog, hogy az idegen nyelvű szálló igéknek nagyon általános használatúaknak kell lenniök, különben csak egyszerű ismeretközlés, vagy idézet. Azt meg kell vallanom, hogy Tóth Béla választékosabb mint Büchmann, a ki csakugyan fűt-fát összeszed, közmondást, idézetet, és megtesz „gellügeltes wortnak”; így nem nagy dolog tizszer annyi kifejezést is gyűjteni.

A Tóth Béla fölvette idegennyelvű szálló igéket nem vehetem oly szigorúan szemügyre, mert ez, az idegen nyelvű műveltség relativabb voltánál fogva nem is tehető. Csak azokra teszem megjegyzéseimet, a melyek világosan érthetők. Általában legkifogástalanabbak a görög, angol, olasz és spanyol nyelvű szólásmódok, mert azok többnyire jó szálló igék.

A latin nyelvű kifejezésekre nézve megjegyzem, hogy sok oly idézet van köztük, a melyek szaktudós, vagy gimnazista előtt, kik mesterségből foglalkoznak a latin nyelvvel, talán a szálló igék ismertségével bír; de a közéletben, élőbeszédben nem igen élünk velük, mert az ember elfeledi a ritkébbakat s nem közkeletűeket, pl. az *augur* szó maga szálló ige, de a Cato-féle sententia már nem az, hosszú is, meg anekdotaszerű is. A *faber est suae quisque fortunae* mondást magyarul inkább szoktuk mondani. A következő bölcs mondások se igazi szálló igék: *Nullum est iam dictum, quod* etc. (254). *Homo sum, nihil humani* etc. (262). *Judex damnatur, ubi* etc. *Mulier, cum sola cogitat* etc. Ennek a mondásnak: *Homo proponit, Deus disponit* inkább a Szentírás (Péld. 16. 9), mint a pogány *Syrus* bölcs a forrása. *Vergilius Georgiconjából* is csak idézetek a következők: *Felix qui potuit rerum* etc. *Sed fugit interea, fugit* ... etc. A következők meg az *Aeneis* citatumai: *Manet alta mente repostum iudicium* etc. *Apparent rari nantes in gurgite vasto. Per varios casus, per tot* etc. A tudákoskodó német előtt inkább lehetnének ezek szálló igék, mint a közmondásos magyarnak. A *sunt lacrymae rerum* (266. l.) jó szálló ige, de fordítása hibás így: „Az élettelen dolgoknak is vannak könnyeik”; ez Aeneas fölsóhajtása, mikor a Carthagóban épülő templomon meglátja szerencsétlen sorsuk (rerum) jeleneteit. Értelme tehát ez: „Óh! tehát van még szánalom (lacrymae) az emberekben szerencsétlen sorsunk (rerum) fölött”; ezt kiegészíti a következő mondat is: *et mentes mortalia tangunt* (Aen. I.1462). Szintén egyszerű idézetek az Aeneishól ezek is: *Obstipui, steteruntque comae* etc. *Eroriare aliquis ex ossibus ultor* (267 l.) *O mihi praeteritos, si* etc. (268 l.).

De különösen Horatiusból van sok idézet szálló ige számban véve. A *Franklin B.* szobrára irt epigramm se szálló ige: *Eripuit coelo fulmen* etc. Szinte egyszerű idézetek a következők: *Elbrietas nihil aliud*, etc. *Nullum magnum ingenium sine* etc. (284. l.). *At pulchrum digito monstrari et* etc. *Victrix causa placuit diis* etc. *Nullus liber tam malus, ut non* etc. A salernói iskola regulái közül

is nagyon keveset idézünk már szálló igeképen, pl. az ilyent soha: *Si sibi deficient medici*, etc. (292. l.).

Megjegyzem itt, hogy, ha lehetséges, jó a szálló igéket a nekik megfelelő magyaros kifejezésekkel visszaadni, mint azt itt-ott meg is teszi Tóth Béla; pl. ezt: *Lupus in fabula* így adja vissza: *Farkast emlegetnek, a kert alatt jár*, vagy pl. *ut semen-tem feceris, ita metes* = *ki a mint vet, úgy arat*. Így kellene a következőket is, pl. *male parta male dilabuntur* = *elszerzemény kutyául vesz* (bár ezek inkább közmondások, semmint szálló igék); vagy: *Fuimus Troies!* = *voltunk magyarok Mátyás idejében!*

Az olasz szálló igék mint már mondtam, elég jók; itt csak a *re galanthuomo* (142. l.) fordítását: 'becsületes-ember-király' javítom így ki: 'emberséges király'; ámbár az olasz *galanthuomo*-nak a magyar: 'úri ember' felel meg igazán.

A francia- és német nyelvű idézetekre illik csakugyan a tarka jelző, mert van ott vegyesen magyar, latin, francia, német. Annaira-mennyire jó szálló igék, mindenesetre az illető nyelvű körökre. Itt különösen az *Amerika* (334. l.) és *Gott erhalte* (340. l.) ellen van kifogásom, a melyek épen nem szálló igék; hisz mért nem szálló ige akkor *Ázsia?* meg a *Cserebogár?* — hiszen ezek régibbek!

Ha még elmondom azt, hogy a bibliából vett szálló igék választékosabbak, mint pl. Büchmann idézetei, akkor elmondtam mindazt, a mit Tóth Béla könyvében foglaltakról elmondani szükségesnek tartottam. Csak azon csodálkozásomnak adok még kifejezést, hogy a mythológiából nem tudom miért nem vette föl könyvébe, legalább magyarázatára a közhasználatnak, az olyan igazi szálló igéket, mint: *Herkulesi erő*, *Nektár*, *Ambrozia*, *Tantalusi kín*, *Panik*; továbbá e szintén általánosan ismert kifejezéseket: mint: *Procul este profani* (Hor: Carm.), *Maecenás* (uo.), *Hoc erat in votis* (Hor: Sat. II.6), *Mutat quadrata rotundis* (Hor: Ep. I.1), *Parvum parva decent* (Ep. I.17), *Coena brevis iuvat* (Hor: Ep. I.14); vagy e szép parallelismust: *Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt* (Hor: Ep. I.11) — és — *Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél!* (Tompá: Levél egy kibujd.); ilyenek még, hogy csak egyet-kettőt említsek: *Vanitatum vanitas* — a bibliából, Faludi után; *Jeremiádok* a XVI. sz.-ból; avagy II. Pius pápa híres mondása: *Reiicite Aeneam, audite Pium!* — *Judás-csók* sat sat.

Im ezekben foglaltam össze véleményemet Tóth B. könyvéről.

Befejezésül itt könyvének bevezetésében mondott szavait idézem, hogy 'terhes munkája sokszorosan terhes volt'. Igaz; de érdemes is lett és munkája kárba nem veszett; mert könyve az érdeklődőknek élvezet, a magyar nyelvre nyereség, szerzőjére pedig már így is, a mint van, nem mindennapi dicsőség.

TÓTH T. ALBIN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Csütörtököt mond. Ásbóth Oszkár a Nyelvőr f. é. első füzetében megpróbálkozott e szólás eredetének délszinrehozásával. Abbeli nézete azonban, hogy a *csütörtök* a hangutánzó *cs*t alapszóból fejlődött akként, hogy a népképzelet egy már ismert s hangzásra rokon szóval hozta kapcsolatba, merő föltevés, azaz inkább sejtelen, melynek semmi számbavehető okát se tudja adni. Más megfejtését kell tehát e szólás *csütörtök* szavának keresnünk.

A legelső munka, melyben megtaláljuk e szólást, tudtom szerint Dugonics példabeszédkönyve; de ebben is csak formára akadunk, de magyarázatra nem: 'Csütörtököt vetett puskája: szerencsétlenek' (II. 279). Mindamellett nem hagyhatjuk szemügyön kívül e csekélységet se, mert annyit megtudunk belőle, hogy a puska régenten nem *mondotta*, hanem úgy *vetette* a csütörtököt. A kihüvelyezésnek tehát első sorban a 'csütörtököt vet' alakra kell irányulnia. Kiindulólul pedig két szempontot választhatunk, t. i. vagy azt tesszük föl eleve, hogy a *csütörtök* szó nem hangutánzó, hanem való, létező fogalomnak neve, vagy pedig azt, hogy hangutánzás hozta létre.

Az első eset mellé állva szilárd alapot találunk a megfejtés fölépítéséhez mind a régi, mind az élő nyelvben; nevezetesen Pázmány Kalauzában erre a mondásra bukkanunk: 'Látván, hogy mindenütt ben sül és csak *reteszt vét* a pattantyújok' (129); a székelységnél pedig mostanság is járatos szólás: 'Reteszt mondott v. vetett a puskája' (Vadr. 514). Állítsuk csak szembe a megfejtendő mondást ezen írásbeli tanúságtétellel. 'Reteszt vet a puska, pattantyú' = nem sül el. 'Csütörtököt vet a puska' = nem sül el. Világosan látható, hogy mind alakjuk, mind jelentésük szépen összetalál. Egy baj van csak s ez meglehetősen nagy, hogy t. i. a *retesz* és *csütörtök* szavak közt semmiféle jelentésbeli egyezést, rokonságot se tudunk fölfedezni. E szerint egygyazon értelműeknek kellene lenniök; de hát ki bizonyítja meg, hogy valóban azok.

Hagyjuk tehát abba a tapogatózást; térjünk a második föltevéshez; ezzel talán mehetünk valamire. Tegyük föl eleve, hogy a 'csütörtököt vetett a puska' mondásnak hangutánzás volt a szülő anyja. Azt eleve is bizvást állíthatjuk, hogy a puska (pat-tantyú) kezdetben mindjárt nem *csütörtököt*, hanem valami más hangot vetett.

A régiségben, ha a fegyver elsült, egyéb kifejezéseken kívül azt mondták reá, hogy: *lobbot vetétt*: 'A hol nem is vélem, a puska lobbott vet' (Thaly: VÉ. II.376); ha nem sült el: *reteszt vetett* vagy *csettent*, illetőleg *csetiet vetett*. Ez utóbbi kitétel nincsen meg a NySzótárban; de hogy régenten szélteben járta, bizonyítja manap is általánosolta s még jobban az a körülmény, hogy idővel a szájra is átvitték; így Pelkónál ezt a mondást találjuk: 'Csettett vetett a szája: elhallgatott, elnémult' (95), Erdélyi (66), Sirisaka (24); CzF. és Ballagi ugyanezt lóditásra, hazugságra magyarázzák. Ezt a 'csettett vetett' kifejezést könnyen érthetően analógia hozta létre, nevezetesen a 'lobbot vetett, reteszt vetett' szólások hatása.

A fegyver el nem sülése e mellett bizonyára voltak más kifejezések is, melyek részben még most is használatosak, teszem: *cserszeg*: A puskáról mondatik. midőn a serpenyőjében levő puska-por ugyan meggyullad, de a töltés el nem sül, máskép: csütörtököt mond (CzF.), *süstörög* (sistereg), *süsterékel* (CzF.), *csörtöl*, *csörtöz* (Baróti: KisdSzót., Kreszn.), *csörtög* (Tsz.²) sat; mint látni való, mind megannyi hangutánzó szó.

Már most az előttünk levő adatokból ezen mód tartom megfejtethetőnek a 'csütörtököt vetett ill. mondott' szólásnak eredetét. Tagadhatatlan, hogy a régiségben hangutánzó szavakat használtak a puska el nem sülésének kifejezésére, mint használunk mi is; de úgy látszik, leginkább éltek mégis a 'csettett vetett' kitétel, a mely kétségtelen egygyértékese a 'csütörtököt vetett' szólásmódnak. Minthogy pedig e két mondásnak ugyanaz a jelentése, joggal föltehető, hogy valamint az első, úgy a második is hangutánzásból keletkezett, vagyis hogy a *csütörtök* név alapformája a *csett*, *csött* hangutánzó szónak megfelelőleg szinte valami hangot jelző szó volt. De vajjon kimutatható-e ennek egykorú létezése? *Csütörtök* alakban semmi esetre, de némileg eltérő színben igen. A *csörtöl*, *csörtöz*, *csörtög* igeformák kétségtelenül egy **csört* hangutánzó alapszónak ivadéakai, a mellyel nagyon hihetőleg a két vagy több tárgy összeütődéséből származó, nem túlságosan erős hangot akarták kifejezni, tehát körülbelül ugyanazt, a mit a *csett*-tel. Ebben

látom én a *csőtörtök* név alapszavát; vagyis hítem szerint a ,csütörtököt vet' szólás nem a ,csöttöt (csettet) vet', hanem a ,csörtöt vet' alapmondásból keletkezett. A tovább fejlődés menetét pedig így gondolom: a *csörtöt* alakból *csörtököt* (vet) lett, még pedig belső analogia folytán: a *csörtögött* rokon igealak hatása miatt; a *csörtököt* formát azután a nép etimologizáló kedve *csőtörtök*-ké alkotta s erre szerencsésen megtermett a ,csőtörtököt vet' szólás. A mi a ,csőtörtököt mond' változatot illeti, ez, úgy gondolom, később került divatba, nevezetesen akkor, mikor már az eredeti **csört*-ből *csőtörtök* lett.

PRIKKEL MARIÁN.

Vatalé. E szó a Dunántúl nemcsak a Balaton vidékén és Zalában járatos, hanem egyebütt is. Jeremiás Sámuel mint sopronmegyei tájszavat közli a Tud. Gyűjt. 1840. évi X. kötetében (36. l.) *vatolaj* alakban s ezt a megjegyzést fűzi hozzá: ,Lapos hordócska, melyben a munkások vizet visznek ki magokkal a munkára'. Úgy tudom, ismerik Komárom megyében is *vatalé* vagy *fatalé* formában s a sopronmegyeihez hasonló jelentéssel.

PRIKKEL MARIÁN.

Labyrinthus. A Nyelvőr f. é. 2. füzetében újlag emlegették a *labyrinthus* magyar nevét. Én tudok egy teljesen népies magyar szót, mely a *labyrinthus* jelentésének megfelel.

A debreceni István-gőzmalom udvarában van egy kis mesterséges park, melynek alacsony, gondosan egyenlőre nyesett bokrai sűrű, tömött falat alkotnak. E sövényfalak között keskeny gyalogút vezet be a négyszögformájú parkocska középpontjába. Az utak azonban oly elmés összeviasszaságban vannak elrendezve, hogy a középpontba a járatlan ember nem juthat be s minél inkább vél közelebb jutni a célhoz, annál inkább tér el a helyes úttól, melynek eltalálásához jókora jártasság kell. Valóságos labyrinthus ez a mulatságos park! Debrecenben ezt mindenki kivétel nélkül *tévedős kertnek* nevezi, mert el lehet tévedni benne. Ha emlékezetem nem csal, Jókai valamelyik novellájában megemlékszik erről a tévedős kertről (azt hiszem, a *Dekameron* című gyűjteményben); talán más újabb írónál is előfordul.

FARAGÓ HENRIK.

Ildomos, ildomtalan és idomtalan. Szinnyei a Nyr. f. évi 2. füzetében ,Jelentésváltozások' címen az *ildomos*, *ildomtalan* és *idomtalan* szók jelentését fejtegeti. Nem vonom kétségbe fejtegetéseinek jogosultságát, ehhez nem értek; megengedem, hogy az *idom-*

talan szó az *ildomtalan* változata; de mintegy gondolkodási anyagul megjegyzem, hogy e három szónak a Nagy-Künságban és a Duna mellékén (nem túl, hanem innen) külön, önálló s az utóbbinak az előbbiekkal még csak nem is rokon jelentése van. U. i. *ildomos* kifejezésen az illedelmes magaviseletet, *ildomtalanon* az ellenkezőjét értik. *Idomtalan* pedig „alaktalan tömeget, testi elferdülést” jelent. Pl. a kit a robogó vonat összetört, arra azt mondják: „mint idomtalan hústömeg került ki alóla”. A púpos, nyomorék emberre is alkalmazzák: „idomtalan (monstrum) szegény”. JÓZSA PÁL.

Medve. Az ugyanott (96. l.) említett *medvét fogni* helytelen magyarázat. „Medvét fog” nem a szem és szalma, ha a szétűn eső éri, hanem a gazda, kinek az ágyását, mielőtt garmadába tolhatta volna a szemet, a szalmát meg elhordhatta volna, eső éri. A *medve* tehát nem csépléskor, hanem nyomtatáskor jöhet elő és nem összetolt *garmada* (más a *garmada*), hanem összetolt *ágyás*. A *garmadát* nem féltik az esőtől, de az ágyást nagyon; mert ha azzal medvét fognak, vagyis eső előtt ki nem vethetik, egész nap is nyúzhatják a bőrét, mikor aztán nemcsak a benne levő tartalom, a búza veszít értékéből, néha egészen is tönkre megy, hanem időben is sokat veszít a gazda. Ezért fogja ő — és nem a szem és szalma a *medvét*. Fölvidéken, a hol csűrben csépelnek, ez lehetetlen is; azért van róla ferde fogalom. JÓZSA PÁL.

Fyunwztas, fyuketel, fyu. A tudományok egymást támogatják. Különösen fontos és eredményes az érintkezés a történelem és a nyelvtudomány között. Hiszen voltaképen a nyelvészet is történelem, az emberi nyelv s ezzel az emberi lélek és művelődés történelme. Hogy nemcsak a történetírás nem lehet el a nyelvtudomány eredményei nélkül, hanem a nyelvészet is rászorul a történelem tárgyi útmutatásaira, a Nyelvtörténeti Szótárnak két kérdőjeles szavával is igazolhatjuk, a melyeknek igazi jelentéséről s ennél fogva olvasásáról is egy történettudós nyomozásai adnak most fölvilágosítást.

E szók a *fyunwztas* és *fyu* (illetőleg *fiu*), a melyeket a NySzótár szerzői kétkedve *fiun-osztás* és *fiu*-nak olvasnak és — meg nem magyaráznak. T a g á n y i Károly „A földközösség története Magyarországon” című értekezésében (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1894. évf. 199—238. l.) egyebek közt e rejtélyes szóról is magyarázatot ad. A *fyunwztas* egyike a régi magyar

földközösség speciális műszavainak s a földfölosztásnak egy külön nemét jelenti. A földközösség régi intézménye szerint ugyanis a határt évenként akként osztották föl, hogy mindenki minden táblából egyenlő részt kapott. „Ámde — írja Tagányi — e részek egyenlőségét külsőképen is megjelölni s addig is, a míg azok művelés alatt állottak, valamikép biztosítani kellett. Az oroszok e célra leginkább mélyen szántott barázdákkal jelölik meg az ilyen parcellákat. De azért néhol itt is, Németországban és Angliában pedig régen majdnem általánosan a parcellák közt bizonyos egy, két sat. lépés szélességben egy semleges *gyepszalagot* (*grasrain* vagy *tründelschlag*, angolul *lynch* v. *balk*) hagytak közbe, oly módon, hogy azt a szántásnál fölszántatlanul hagyták. A kisorsolt részek tehát addig, a míg művelés alatt voltak, csupa füvel benőtt mesgyékkel voltak egymástól elválasztva s megkülönböztetve“ (id. h. 225. l.).

A *fyunosztás* e szerint annyi mint *füvönosztás*, tehát *fivünosztás*-nak vagy *fivönosztás*-nak kell olvasnunk. E kifejezésen kívül még a *fyuketel*, *fiuketel* vagyis *fükötél* és a *fyu*, *fiu* azaz *fű* szót említi Tagányi a régi magyar földközösség műszavaiként. Az előbbi, a *fyuketel*, *fiuketel*-t a NySz. épenséggel nem ismeri. Tagányi szerint az oklevelekből világosan látható, hogy mind a három kifejezés (*fyunosztás*, *fyuketel*, *fyu*) teljesen fedezik egymást. A *fyuketel* (olv. „fükötél“ v. „fivkötél“) mivelta azonban még sem egészen világos előtte. Bár tudvalevő dolog, hogy a határt és fölosztandó részeit többnyire kötéllel mérték, s bár megfelelő latin kifejezésül okleveleink a *funiculus* szót használják (vö. *funis*): a *fükötél* kifejezés alatt mégis bizonyos számú, szétszórtan fekvő hold földnek egy kötelekbe való foglalását kell Tagányi szerint értenünk, ép úgy mint az angol földközösségnél is tizenkét ilyen hold egygyüttvéve egy *tie*-t, azaz köteleket tett.

Végül a harmadik magyar kifejezés, a *fyu*, *fiu*, melyet a NySz. *fiu*-nak olvas, szintén *fű*-nek (vagy *fiv*-nek, vö. *fiv-es*, *fiv-et* füves, füvet sat.) olvasandó és a *fükötél*-lel való azonos jelentését bizonyára metonimia útján nyerhette.

Hogy mind a három kifejezésben (*füvönosztás*, *fükötél*, *fű*) tényleg a *fű* szó szerepel, azt — mint Tagányi kimutatja — az oklevelekben sűrűn található latin kifejezések kétségtelenné teszik. E latin kifejezések ugyanis nem egyebek, mint a földközösség intézményénél használt különös magyar műszóknak egyszerű fordításai. Ilyenek: *herbali* v. *erballi distincione*; *erballiter divisa*; *le*

erbalibus divisionibus; herbales divisiones; per herbas divisa; cum herbis dividitur sat.

A címbeli három szónak ennélfogva a régi magyar szókincsben a *fű* származékai közt kell ezentúl helyet foglalniuk.

ZOLNAI GYULA.

Talpatsch. A Nyelvőr mult évi folyamát olvasgatván, „Külföldi magyarok” címe alatt szemembe tűnt a *talpatsch* szó. Visszaemlékezem, hogy a hatvanas években az osztrák hadseregénél németül gyakran hallottam „tenyeres-talpaskép” alkalmazva a *talepatschet* kifejezést. Pl. „Talepatscheter kerl”.

Világos, hogy ez a továbbképzés által a németben teljesen honossá vált szó nem egyéb, mint a mi *talpas* szavunknak módosulata.

BALOGHY DEZSŐ.

Olasz vendégszók. „Addig is, míg bővebben méltathatjuk Körösi Sándor fiumei programértekezését („A magyar nyelvbeli olasz elemek” 1892), összeállítunk egyes olasz eredetű szókat, melyeket Körösi nem vett figyelembe”. S e szándékának végrehajtását, a melynek a folyóirat szerkesztője, Simonyi Zsigmond, a „Nyelvtudományi közlemények” XXIII. kötetének 128. lapján kifejezést adott, az idézett helyen meg is kezdte s a 144. 177. 190. s 352. lapokon közlésüket tovább folytatja. Valamint Körösinek az összeállításért, úgy Simonyinak is e pótlásokért csak köszönettel tartozunk; de valamint Körösinek összeállításából, úgy Simonyinak pótlásaiból is egy és más szót ki kell vennünk, a melyeket nem tartok odavalóknak.

Ampolna. E szóra nézve csakis két nyelv jöhet tekintetbe, a latin és olasz. A mellékmozzanatok figyelembevételével nélkül mind a két nézet elfogadható: az, a mely a lat. *ampulla* s az is, a mely az ol. *ampolla* szó képmássának állítja e szavunkat. A mint már a bevezető sorokból világosan kiolvasható, Simonyi az olaszt tartja a kölcsönadó nyelvnek, a nélkül azonban, hogy okát adná s bővebben kifejtené, miért ad elsőbbséget az olasznak a latin rovására. Lássuk, kiállja-e a tűzpróbát az a föltevés, hogy e szavunk az olasz jövevények sorába tartozik.

Az első, a mi föltűnik s a minek súlyt kell tulajdonítanunk e kérdés tisztázásában, az a körülmény, hogy alig van egy-két adatunk, a melyek e szavunk megvoltáról tanúvallomást tesznek. A régi nyelvből a szótárokon kívül csak három író idéz a NySz., a kik e szót használják; a Tsz.² szerint pedig csakis két helyen,

Csallóközben és a Székelységben ismerik az *ampolnát*; úgy hogy hívást monhdatjuk, hogy legritkább szavaink sorába tartozik. Már maga ez a mozzanat erősen megingatja azt a föltevést, hogy példaképét az olaszban keressük; legalább a székelységbe való átkerülése mindaddig érthetetlen jelenség marad, valamíg azt a hézagot ki nem tudjuk tölteni, a mely az Ádria és Székelység közt tátong.

A második és főök azonban, mely az olasz ellenében a latin javára dönti el a kérdést, ama tényen alapszik, hogy az *ampulla* kiválóan és első rendben egyházi szóvá vált; továbbá hogy hazánkban használt jelentései is csakis a latinból magyarázhatók meg. Ime az adatok: „*Ampulla* est vas amplum, quod datur ad altare, in quo servatur vinum vel aqua (Duc.). Templomi *ampulla*. Csallóköz” (Tsz.²). || „*Ampullarum praeterea usus fuit ad oleum et chrisma conservandum* (Duc.). *Ampulla*: olajos korsó” (Maj: Szót).

Ha tekintetbe vesszük immár, mily rövid és keskeny a vonal s mily szűkre szabott s azonkívül szaggatott az időköz, a melyben az olasz és magyar nyelv érintkezésben álltak egymással, holott a latin már a legrégebbi időktől kezdve valamint az államnak úgy az egyháznak is hivatalos nyelve volt, s különösen hogy papságunk s részben a köznyelv is az egyház körébe tartozó fogalmak kifejezésére nagyobbreszt a latin nevezeteket használták s mind e mai napig is használják, pl. *templom*, *kórus*, *sekrestye*; *plébánus*, *diákonus*, *kántor*; *prédikáció*, *processió*, *létánia*, *roraté*, *passió*; *szakramentom*, *monstrancia*, *ciborium*, *ostya*; *infula*, *pluviale*, *dalmatika*, *stóla* sat; továbbá hogy míg az olasz köznyelv csak egy: „*fläschchen*” jelentését ismeri az *ampolla* szónak, addig a magyar a latinnal megegyezően három, egymástól némileg eltérő értelemben használja e szót: a) öblös palack: vas amplum, b) templomi *ampulla*: quod datur ad altare, in quo servatur vinum vel aqua, c) olajos korsó: ad oleum conservandum destinatum: joggal következtethetjük s bizvást állíthatjuk, hogy *ampolna* szavunk latin jövevény s nem iktatható be az olasz vendégszók sorába.

Cipellő. Simonyi az olasz *zoppello* képmássának tartja e szavunkat. De ő maga idézi Ducangeból a klat. *zepellus*, *zipellus* szót, s hozzá teszi, hogy alkalmasint ebből a latinosított formából lett a régi magy. *cipellős*, *cipellés*; az *s* nélkül nem is mutathatjuk ki a XVIII. század előtt. Ez nagyon is fontos körülmény, a melyre azonban nyelvésztársunk nem helyezett annyi súlyt, a melyet méltán megérdemelt volna. Míg a *cipellős*, *cipellés* alak ugyanis már a codexirodalomnak közönséges és járatos szava s

lenyúlik egész a XVIII. század közepéig (a NySz. huszonhárom szerzővel igazoltatja ez alaknak használatát), addig a *cipellő*, vagy inkább *cipellé* formának használatára csak egy forrást tud idézni.

Ebből immár két következtetés vonható le. Az egyik, hogy a *cipellő* forma oly korban kezd ismeretessé válni (szótáraink közül elsőnek Baróti említi), a melyben az olasz hatásnak alig egy-két nyoma mutatható ki; ezt az alakot tehát nem lehet az ol. *zoppello* képmássának tartanunk. A másik következtetés, a mely ebből folyik, az, hogy a *cipellő* olyan népetimologiaféle, a minő a *csákos*-ból kikövetkeztetett *csákó*, a *piperes*, *pipérés*-ből elvont *pipere* s a *redős*-ből leszármaztatott *redő*. A *cipellős*, *cipellés* alak hibás olvasaton alapszik s mindenesetre a későbbi századokban keletkezett. A latinból átkerült *-us* végű szavak ugyanis, a melyek a végtagbeli magánhangzót nyiltabb *o*-ra módosítják, a magyarban is megőrzik az eredeti rövidséget, mint: papiros, plébános, komiszáros, nótáros, patikáros, akkurátos; s a magashangú szavakban hangzóilleszkedéssel hasonlóképen csakis a rövid *ö*, vagy *ë*-nek van helye. A lat. *zipellus*-nak a magyarban szükségképen *cipellüs*, *cipellös*, *cipellés* felel meg. Comenius, a ki a rövid és hosszú *e* hangot már meg is különbözteti, szavunkat a Januárban így írja: *czipeles*.

E szavunkat is törölnünk kell tehát az olasz jövevények sorából s a közép-latinságból kerültek közé kell iktatnunk.

SZARVAS GÁBOR.

Sempont. Ezt a szót Szarvas Gábor a Magyar Nyelvőr f. é. januári számában a hiteles és megbízható analógiák szerint készült szók sorába iktatja s állítását avval okolja meg, hogy a *sem* (se) kötőszó nemcsak névmásokkal és határozókkal, hanem főnevekkel is párosul s velük összetételt alkot; erre példákat is hoz föl, de jó részt névmásokkal és határozókkal való összetételére, csak végül mondja ezt: „s főnév elé járulva: *se-honnai*, *se-szinű*”.

Megvallom, e két utolsó összetételben nem főnevet, hanem melléknevet látok s ez nagy különbség, mert ha van is *se-szinű*, azért ily összetétel: *se-szín* nincs, ha csak összeírásnéppen nem, mint a „se hús, se hal”-féle közmondásban, melyet némelyek így is írnak *se-hús*, *se-hal*.

Igen lekötölezné a t. szerkesztőség, ha csak egy valódi példáját is említene a *sem* (se) kötőszó főnévvel való összetételének. Addig ezt a sajtóhiba-színű *sempont*-ot saját szempontomból jogosulatlan és helytelen összetételnek tartom. CSENGERI JÁNOS.

Vándormagyarok. Talán jobban illik ez az elnevezés más nyelvekbe átment szavainkra, mint a 'külföldi magyarok' neve, minthogy e rovatban a belföldi nemzetiség nyelvébe került szavakra fordul mindinkább a figyelem. Mikó Pál cikke a Nyelvőr f. é. I. füzetében emlékeztetett arra, hogy 'voltam én is valaha császár katonája'; még pedig olyan helyen, a hol különös alkalmam volt a nyelvkeveredés néhány mozzanatát figyelemmel kísérni, t. i. Aradon, hol a magyar és oláh nyelvterület összeér, mindkettőt pedig számos német, jobban mondva sváb nyelvsziget tarkázza. Érdekes volt e helyen a három népfaj pszichológiáját tanulmányozni, a mint az nyelvi érintkezésében nyilvánult.

Legtanulékonyabbnak a svábot tapasztaltam, ki rövid időn egészen, t. i. a mennyire a mindennapi szükség kívánja, elsajátítja úgy a magyart, mint az oláht. Vele egy műveltségi fokon áll, de már sokkal nehezebben tanulja a másik nyelvét, a magyar, ki részint az általános tiszai nyelvterülethez, részint a pécskai palóc nyelvszigethez tartozik; legtöbbször megelégszik avval, ha a német műszavakat megtanulva, azokat hozzátörzi nyelvéhez; tanultabbja pedig tősgyökeres magyar németiséggel tesz jelentéseket a 'röporton'. Hisz eléggé ösmeretese az élclapok magyar katonái és műnyelvük. Oláh nyelvkincse a magyar bakának alig terjed túl a szitkozódáson, a mint a köztapasztalás szerint ez az első, mit az ember gyakorlati nyelvtanulásnál elsajátít.

Legszívósabb e tekintetben az oláh. Itt azonban különbséget kell tennünk az alföldi s a hegyi oláh, köznéven móc között. Mert míg az alföldi módos oláh gazda semmiben nem enged a magyarnak és svábnak, rendesen magyarul vagy svábul is tud, a szerint, a mint eggyikkel vagy másikkal több az érintkezése, addig a hegyi móc, ki viszonyainál fogva a minimális oláh szókinccsel is beéri, mi alig terjed három-négyszáz szóval többre, annál kevésbbé képes más nyelvet elsajátítani. Az alföldi és hegyi oláh közt átmenetül tekinthető a hegyalji oláh, Aradnak Magyaráradnál kezdődő, Muszkán, Galsán, Világoson, Kovaszinon, Kuvinon, Gyorokon, Ménesen, Paulison, Barackán át Radnáig húzódó borvidéken, kinek nyelve valóban nem egyszer a chiniai tengerészek 'pidjin english' keverékére emlékeztet, a mi egészen természetesen magyarázható a borvidéken való élénk közlekedésből és sürgő életből. Innen merített igen sok anyagot Alexi György 'Magyar elemek az oláh nyelvben' című tanulmányához. Szolgáljon például egy eset. Ménesen egyszer meghagytam magyarul

tudó vincellérünknek, hogy rendeljen kocsit számomra a vasúthoz: mellette álló felesége kérdi, mit mondtam, mire a *barbát* (*barbatus* = szakállas, férj) ezt feleli keverék nyelvén: „Domnu vrěj řendulestyě kocsiě lā vosut: Az úr akar rendelni kocsit a vasúthoz”. Ez a nyelvkeveredés főleg azóta terjed nagyobb mértékben, mióta Gyorokon csángótelep van.

A hegyi móc, bár teljesen soha sem tanul meg se magyarul, se németül, se svábul, ha kénytelen hegyei közül kimozdulni, a mi száz eset közül kilencvenben csak katonáskodása idején történik, sok minden újjal ösmerkedik meg, mire az ő szerény szótárában nincs kifejezés; ekkor természetesen a kész kifejezéseket viszi át, és természetesen úgy, a hogy ő hallja. Érdekes tünemény, hogy igen sok szót nem úgy tanul meg, a hogy azt neki németül mondják, hanem a hogy azt a magyar katonák szájából hallja. Így számos német szó van, mely ott egy helyben két nyelv kohóján is átmegy.

Alábbiakban közlöm jegyzeteimből az aradi oláh katonanyelvnek magyarból, és magyar révén németből vett leghasználatosabb szavait.

Az átvett szavakban előforduló változások nagyjában következők. a) A nem hangsúlyos szótagok s az egytagú szavak magánhangzói rendszeren megrövidülnek, vagy pedig eltompulnak olyan nehezen jelölhető hanggá, mint az ausztriai német tájszólásban a szóvégi *-er*. Pl. *dokter, kinder, vater*, jelölhetjük így: *doctă, vadă, kindă*. b) A szóvégi magánhangzókhoz gyakran még mellékhangzó járul, úgy hogy félig kettőshangzókká lesznek: *i^e, i^e, e^u, o^u, e^u*. c) A hangsúly az oláh nyelv törvényei szerint lehetőleg a szó vége felé megy vissza.

Következő jegyzékben az oláh szavakat magyar kiejtés szerint írom; az eltompult hangokat *ă, ă, ă, ă, ă*-val; a hangsúlyt > jellel; a rövid *ă*-t *ă*-val; a dőlt betűs magyar szavak a magyar katonai műnyelv szavai.

¹ _ă <i>běcsăg</i> >: beteg.	<i>csăko^u</i> : csákó.
<i>bolănd</i> : bolond.	<i>csăjkă</i> : csajka, a katonák bádog evőcsészéje.
<i>borny^u</i> : katonabornya.	<i>csăzmă</i> : csizma.
<i>bokăncs</i> : bakkanacs.	<i>frăjbilăg</i> és <i>frăjbilig</i> : frájbilligos, önkéntes.
<i>copăk</i> : copák, ném. zuwage; a húshoz ráadásul adott mócsingos csont.	<i>gatyă^e</i> : gatyá.

<i>hájdu</i> : hajda, zádorlaker heide : gyakorlóhely.	<i>nápos</i> : napos, szolgálattevő al- tiszt = korporal vom tage.
<i>kāncellári</i> ^e : kancellária.	<i>piculā</i> : picula, tizkrajcáros.
<i>kászárnyā</i> : kaszárnya.	<i>pokroc</i> : pokróc.
<i>kātānā</i> : katona.	<i>puculēstyč</i> : pucolni.
<i>kātānī</i> ^e : katonaság, katonáskodás.	<i>rādās</i> : rádás, ráadás.
<i>kēfē</i> : kefe.	<i>rāzu</i> : ráz.
<i>kēfēlēstyč</i> : kefelni.	<i>rēnd</i> : rend.
<i>kēpēnyág</i> : köpönyeg.	<i>rēndulēstyč</i> : rendelni.
<i>kocsi</i> ^e : kocsi.	<i>sājba</i> : sajba = scheibe, céltábla.
<i>kopostro</i> ^a : koposztro = kopfpol- ster.	<i>vārtā</i> : várta = őrhely, őrállás = warte.
<i>lādā</i> : láda.	<i>zūpā</i> : zupa = suppe, a reggeli rántásleves.
<i>lāmpās</i> : lámpás.	
<i>lārmā</i> : lárma.	

LEHR VILMOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hagy ázzék, māj megēszi ā zōreg. (Félbehagyott sürgős munkára mondják; vagy olyasmire, a mi senkinek se kell, el is pusztulhat. Ez tréfás, az bosszankodást jelentő használata. Eredete az, hogy az öreg ember csak azt tudja megenni, a mi puha, tehát puhulnia, áznia kell előbb az ételinek.)

Jó van jó, de nagyapó se disznó! (Olyasmit jelent, hogy : hiszen megjárná így is, de van annak jobb, helyesebb módja is. Akkor mondják, ha valaki erősen bizonygatja, hogy tette helyes volt; pedig épen rosszat tett vele.)

Al lēs sokā, mēk kārácsony : aligha lesz belőle valami.

Elēbb jár ā nyereg mind ā ló. (Elég világosan fejezi ki a rosszalást azzal szemben, a ki a földolgot kihagyva számításából, előre tervez valamit, s már jó előre hirdeti; rendesen a fölsülést is ezzel gúnyolják.)

Ott lyukággyon ki, ā hol mēllāttam (mondják annak, kin valami új, pl. ruha, csizma sat. van).

Ā ruhājā elszakággyon, ā gāzdājā mēmmārággyon. (Szerencsekivánás; néha tréfásan megfordítva mondják : ā gāzdājā elszakággyon, ā ruhājā mēmmārággyon.)

Mēhhót ā szomszéggyā, nincs ā ki dicsērjē : eigenes lob stinkt.

Kārácsonkor kālács, husvétkor hā lehet, pünkösikor ā kényēr is jó esik.

Bolond ágygá, okos vészi. (Ha valakit a miatt korholnak, hogy meg nem érdemlett jutalmat fogadott el, a pártfogó így védi a hibást.)

Hon nē vóna gázdag, mikor két pusztájá vāñ, az egyyik ,há-vóná', a másik ,jó-vóná'. (A házasulandót vagy az eladó lányt szólják meg vele, ha valaki azt bizonyíttatja, hogy lesz miből megélni, elég gazdag.)

(Gömör, Nógrád m.)

MIKÓ PÁL.

N é p m e s é k.

A Hamupipőke.

Éccēr vót eggy asszonnak két leányo; a zēggyik idēs lányo vót, a másik mēg mustoha. Asztāñ az a mustoha lány igēñ igēñ szíp vót, asztāñ a zasszoñ haragudot rá, hogy a zujan szíp, a zū leányo mēg nēm szíp. Mindig szitta, piszkúta, kiverte a konyháro, hogy ot légyn, nē a szíp pallós szobábo, a hun a zū leányo. Asztá vésárnap soasē engette, hogy émēnyēñ a templomba, csak mindig a zū leányo. Hogy ugy gyūlūte, mázs bosszut nēm tēhetētt neki, hanēm a hamu közé öntött köleskását, asztāñ aszonta neki, hogy asz vállossza ki, mire mēggyūñ a templombú; hotyha asz ki nēm vállossza, hát igēñ nagy verist kap.

Asztāñ a mind ūl a hamu között, asztāñ csag busú, busú, hát a kímínbú lészó ēg galamb; kīrdēszte:

— Mi csínyász it, kis leāñ?

Asztāñ ēpanaszúta, mit tēt neki a mustoha annya; hogy ū asz nēm tuggya kiválogatnyi. Asztāñ a galamb hozot neki igēñ szíp ezüss ruhát; őtōzzik csak fő, asztá mēnyēñ ē a templomba; nē törōggyik a kásávā. Asztāñ, ha vissza gyūñ, ūjōm mēgin a hamuba. A Hamupipőke nēm akart, mer fīt, hom mēgveri a zannya. A galamb monta, hocs csak mēnyēñ.

No asztāñ, hogy a kizs galamb főbisztatta, hát émēnt. Miko beirt a templomba, világos lēt az egisz templom; aztāñ igēñ csudákozott a zegisz nipsig, hok ki lēhet az a szíp leāñ. Asztām miko má vīgesztek a templomba, an nēm is várto a vīgīt, hanēm hama évátozott, asztāñ a hamu közé ūt. Haza gyūtt a mustoha annya mēg a testvirgye, asztāñ aszonta:

— Ej Hamupipőke, ha tē a templomba lētē vóna, mījen szíp leānt láttā vóna.

Aszongya:

— Nēm bánom ēñ.

Akkor a leām má a hamu között ūt, nēm vót neki sēmmi dōga sē. Asztá másik vésárnap két annyi mákot öntött a hamu közé, hogy asz maj nēm tuggya kiválosztanyi; akkor maj agyon-ūti. Mēgin gyūtt ēg galamb, ah hozot neki arañ ruhát, arañ cipőt,

asztán asz monta neki, hon nē busújoñ, csak mēnnyēn ē a templomba. Akkor még jobban csudákosztak rajta, hogy en nēm is embēr, hanēm isteñ. Asztāñ akko gondukodott a kirāfi, hugyan tunnā ü mēglesnyi, ki lēhet az a lēāñ; de nem tudot rajta segitenyi. A lēām mēgiñ haza mēnt, asztāñ a hamu közé út. Asztā mēgiñ haza gyűttek a templombú, aszonták:

— Ej, Hamupipőke, ha mozs gyütté vóna mēk szēbbet láttá vóna.

Aszongya:

— Ēn nēm bánom, jó ěn nekem itt is.

Asztāñ a hamu közöt nēm vót māk, peig a mustoha annya jó mēgniszte, asztāñ nēm bánthatta.

Akkor má gondukodott a kirāfi, hugyan tunnā mēkfognyi. Hát harmadik vēsárnap a templomajtóba ēh határ szurkot kiöntetett, hogy annak a szíp lēānnak a cipellője maj oda ragad, asztāñ aszt évēszi feleségnek. Asztāñ harmadik vēsárnap a zasszon kölest ejtett ki a hamu közé, nēm akarta engennyi, hogy ēmēnnyēn a templomba. Akkor is ēmēntek; asztā mēgin gyűtt a galamb, hozot neki gyémánt ruhát, asztāñ a gyémánt ruhábo fölötöszette; ē köllētēt neki mēnnyi a templomba. Akkor még jobban csudákosztak a szípsigin; asztā miko kigyűtt, a miñ sietet, a cipője ot ragatt a szurogba; hát ēggyik cipő nekün sietet haza.

A kirāfi odaugrott, asztāñ ēkapta, hos sorba vizsgáját a cipőt; a kinek jó lész, al lész a felesége. A zasszony a mustoha lányát mingyá ēgyukta a pallásro, mer hogy igēñ szíp vót, a zū lēányának a lábát mēg igēñ nagyōñ faragieskátō, riszátō, hogy a vīr is fód belūle, hom mire maj próbáják a cipőt a zū lányáro, fōmēnnyēñ.

Asztām miko má mēntek házrú házra próbányi a cipőt, akkor is mēk farakta a lēānyo lábát; de nēm mēnt fō a cipő, mer igēñ csunya nagy lábo vót. Asztāñ a kokas ēkezdēt kukurikúnyi:

— A palláson a teknő alatt a za szíp lēány, a kijé a za cipellő!

A zasszon kiszalatt, asztāñ agyonütötte a kokast. Miko má félig agyom vót üttē, akkor is asz kajabátō:

— A palláson a teknő alatt a za szíp lēány, a kijé a za cipellő!

Asztā mingyá fōmēntek a pallásro, elővettík a lēánt, asztāñ rāmirtík a cipőt, hát ippenes a lábáro passzút. A kirāfi igēñ mēg-örüt a szípsigin, hogy ujjant még nēm látott; asztāñ akkor mingyá ēvitte vele a lēánt. Mingyá tēttek igēñ nagy lakodalmat; igēñ vig lakodalom vót, hogy ijeñ szíp felesége lész neki.

Bódogan ěnek, ha mēg nēm hātak.

(Csetény. Veszprēm m.)

HALÁSZ IGNÁC.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csiriz, csiriz-rágó: csizmadia.

csirüske: kis csirke.

csiszlyik: csizmadia. „Hát te csiszlyik, tod-ë még azt a nó-tát hogy izê: Vágy ênyi, vágy hállyi, vács csok várnyút el-ânnyi“. (Várnyú = bõrpapucs, vagy varrott csizma.)

csitri-Borá: kócos hajú lány gúnyneve.

csittent: csettent. „Jókát csit-téncs oszténg a zostorodvál!“

csíve: 1) csõ, kukoricafej. „Há kimécc a földre, hoz máj má-gádvál ép pár csívét, méffõ-zõm hónáprá“. (Fõd = kuko-rica; krumpli-fõld). 2) Cséve: „Ëcs csive fonálám máratt még a szövésné“.

csivirgõs-csávargós: te-kergõs, cikázó. „No hogy a hetven-hét ágú, csivirgõs csá-vargós tüzes istennylá csápjá ágyon a dõgodat fiam!“

csivirint-csávarint. „Csi-virintom-csávarintom, máj a nyákádbá hágyintom“.

csobân: csobolyó. „No gyerek-sereg! ki még a csobânnál vizê?“

csobânká: kis csobolyó.

csócsi. „Csócsi néni bacsikát!“ — mondják a gyerekek. két ujjukat zsebkendõbe burkolva s összeértetve.

csókos: nyalakodó, csókolódni szeretõ (Pesten hallottam).

csom: csókolom, ebben a tré-fás mondókában: „Csom a ke-zít, csom ál lábât, csom min-dényit, csom-csom-csom“.

csombócsin: csomó, kötés, görcs. Gyermekbeszédben já-ratos, tréfás szinezetû.

csomó: kepe, buzakereszt. „Szákmâmbá árattõn a mût nyâron, oszt egyre-egyre õt csomó tyisztábúzá esett“.

csonesiká: csontocska, vé-kony szárcsont. Mesében: „Hej mégâ te gonosz Jucolá, szo-pom a csomesikádât, máj a kezembe kerüsz még êccêr!“

csonká-hêt: karácsony hete.

csontos. „Ki hált még? — Csontos még hlávács!“ (Tré-fás kitérés a felelet elõl; annyi mint: tudom is én. *Hlavács* tót szó, jelentése: fejcs. (Lo-sonc.)

csorkolya: korcsolya. „Huñ vâñ Jâncsi? — Ejment a pá-tákrá csorkolyázni!“

csorogádso: cigányból lett. „Még õ mongyá nekem, a csorogádso, hogy mibû löttem!“

csoroszlya: vén asszony (gúnyosan, eredetileg egy eke-rész).

csõ: a sparhét sütõje. (Má-s-ként rúra). „Têgy árrá tûzre; nem sũ még a bogácsá a csõbe!“

csõkõnyik: megatalkodik; megdermed. „Fene tuggyá mi hájâ a lábomná; nhâ úgy mēcsesõkõnyik, hogy alligság tok rá járnyi“.

csörgõ-alma: nagy fajta alma; magja érett korában szabadon van, csörög.

csörgõs-kigyó: egy kigyó-faj, mely futtában csörgő zajt

csap; a nép mérges kigyónak tartja; gyakran a ház falában rejtőzik.

csőss: csöves; csőssödik: csövesedik (kukorica). „Láttad a kukoricánkat? Csőss-é má?”
MIKÓ PÁL.

Hegyallyiak.

nevendék: serdülő kis leány.
nyargaló: fickó, futó (golyó).
nyavigás: nyavalyás.
nyulárnyék: vad spárta.
nyuzból: a ruhát nem kiméli, rongyolja.

nyüstöl: jól elver.
nyüzgölődik a gyermek, ha alvás közben hánnya veti magát, nyugtalankodik.

ókumlál: setétben botorkál.
ontra: a hordó csínja.

opszesz: a csizma sarka.
órja: a sertés gerince húsostól.

orsó: a malomban a követ forgató gyors kerék.

ostorménfa: hegyi cserje, jó gúzt ad a vesszeje.

ördögódal: ördögszekér.

örjült: bolond, örült, háborodott.

összekuppad: összehuzódik a hús, ha megsütik; a csizma is összekuppad, megszűkül.

övedző: evező.

padlan: a sir falában a fenéken oldalt ásott üreg, ebbe teszik a koporsót, sokszor pincébe is.

pampuska: fánk.

pap: keresztben a legfelső kéve, sajtóban egy darab fa, mely a törkö fölibe téve, reászorul.

papos: kényelmes.

pargament: körte-faj.

parázna: romlott, rossz. „Egye fene ezt a parázna szekeret”.

párjál: 1) másol; 2) valaminek párját keresi.

pating: vas-gúzs, mely az ekét a taligához köti.

pergelt: hús nélküli rántásos leves.

perje: fű.

pipiske: 1) pacsirta; 2) kis, kényes ember.

piramis: a puska gyújtócsöve, melyre a gyutacs jó.

pirinyó: parányi, kicsike.

piszkos: lekváros galuska.

pitar: előszoba, konyha.

plöttyögős: bő, lotyogós (ruha). H₂

pókos: gümös lábú (ló).

polozsna: a tojóban hagyott tojás, hogy a tyúk a mellé tojjék.

pojhos: szőlőfaj.

pongorác: cseresznye-faj.

posla: lapos, formátlan; posla-kalap, posla-szájú.

posztát: a pászta, fogás a szőlőben, szántóföldön.

potyó: félig főtt, hig lekvár.

pöske, pöszi: szőke hajú.

purcsin: apró szemű, tömött fűrtű fekete szőlő.

püstő: pisztoly.

rence: hinár.

rongyos-demjén: szőlő-fajta.

rostokol: pihen a munka közt.

róttfal: oszlopokon álló, kereszt-lécezett, sárral behányt fal.

rozsféreg: a ló végbélbe ragadt kukac.

rőhögő: sűrű rovátékú kelep; a ritka rovátékú: csattogó.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. MÁJUS 15.

V. füzet.

HOGY HANGZOTT A MAGYAR NYELV AZ ÁRPÁDOK
KORÁBAN?

(Fölolvasta a M. Tud. Akadémia I. osztályának március 4-ki ülésében.)

A rövid hangot jelölő *a* betű a latinban és, mint láttuk, a magyarban is, általában az illabiális *ā* hang jelölésére szolgált: *nb*
ha tehát az *o* betűt ezzel az *a*-val váltogatták, valószínű, hogy az *o* betű nem a mai zárt *o* hangot jelölte, legalább nem mindig, hanem olyan hangot kellett jelölnie, a mely az *ā*-hoz köze- *!*
lebb állott.

Még egy lehetőséget vetettek föl, t. i. azt, hogy talán nem is lehetett az illető hangot pontosan kifejezni a latin betűkkel (Simonyi Zs. A magyar nyelv I.154), azaz talán pl. a *forkos*-nak írt szó magánhangzója olyan volt, hogy nem felelt meg egészen se a latin *o*, se a latin *a* hangnak. Ezt megengedhetőknek, sőt eleve is valószínűnek tarthatjuk, mert nem is kell valami nagyon éles megfigyelés annak az észrevezéséhez, hogy a különböző nyelvek hangjai nem mindig fődözik egymást, azaz nem teljesen azonosak. De — mert itt is van egy de, — miféle latin *o* és *a* hangról lehet itt szó? Bizonyára nem arról, a melyet az angolok, a franciák vagy a svédek ejtenek a latin szavakban, de még arról se, a melyet mi mostani magyarok ejtünk, hanem csakis arról, a melyet az Árpádok korában azok ejtettek, a kik a latin-betűs írást legelőször alkalmazták a magyar nyelvre; a kiktől őseink a latin-betűs írás, olvasás mesterségét és a latin kiejtést tanulták. Azok pedig olaszok, még pedig Velencevidéki olaszok voltak, a mint Volf György ezelőtt tíz évvel meggyőzően kimutatta „Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?” című nevezetes értekezésében.

Ebből a szerencsésen kiderített tényből mindeddig elmulasztottuk levonni a kínálkozó tanulságokat; hadd vonom le most én.

Azt hiszem, nem találkozom ellenmondással, ha a követ-

kezendőknek azt a nagyon természetes föltevést vetem alapul, hogy a mi első írástanítóink, a Velence-vidéki olaszok a latin betűket olyan értékkel alkalmazták a magyar nyelvre, a milyen értékkel a maguk nyelvének és az olaszosan ejtett latinnak leírásánál használták őket. Ez annyira természetes, hogy bizonyítani se kell, mert hiszen másképp nem is képzelhetjük a dolgot. Továbbá: azon esetben, ha valamely magyar hangnak nem találkozott teljesen pontos megfelelője az ő kiejtésükben, akkor a hozzá legközelebb álló hang betűjét alkalmazták. Azt hiszem, ez a föltevésem szintén nem találkozik ellenmondással. Már most az a legközelebbi kérdés, hogy minő hangot jelöltek a Velence-vidéki olaszok a XI. században az *o* betűvel.

Erre nézve a romanistáktól a következő fölvilágosítást kapjuk. A latin nyelvnek eredetileg kétféle *o* hangja volt: egy hosszú (*ō*) meg egy rövid (*ŏ*). Idő folytán változott a kiejtés, s a mennyiségbeli különbséghez minőségbeli különbség is járult: a hosszú hangsúlyos *ō*-t zártan, a rövid *ŏ*-t nyíltan ejtették (*ō* > *o* és *ŏ* > *o*). Később általában elenyészett a mennyiségbeli különbség, s csak a minőségbeli maradt meg; ezen az alapon indult meg e két hang fejlődése az egyes román nyelvekben. (Vö. Schuchardt H. *Der vokalismus des vulgärlatein*. Leipzig, 1866—69; Gröber G. *Grundriss der romanischen philologie*. I. Strassburg, 1888. 490. 520; Meyer-Lübke V. *Grammatik der romanischen sprachen*. I. Leipzig, 1890. 51.) A két hang részint megmaradt olyannak, a milyen a latin népnyelvben volt, részint pedig elváltozott más egyszerű vagy kettős hangzóra. Az olasz nyelvben a zárt *o* részint megmaradt, részint *u*, *o*, *ou*, *au*-ra változott. A nyílt *o* is részint megmaradt, nevezetesen hangsúlyos zárt szótagokban, részint *o*, *u*, *uo*-ra változott. A velencei nyelvjárásról még külön meg kell említenem, hogy ebben az *o*-nak *uo*-ra változása csak a XIII. században kezdődött, mert a legrégebbi nyelvemlékekben (a Példák könyvében, a Hamilton-kéziratban, a Cato mondásaiban) még csak elvétve fordul elő. (Vö. Meyer-Lübke V. *Italianische Grammatik*. Leipzig, 1890. 29).

A mi őseink írástanítói tehát kétféle (részint hosszú, részint rövid) hangot jelöltek a maguk nyelvén az *o* betűvel: az eggyik a zárt *o* volt, a mely körülbelül a mi *o* (és *ó*) hangunknak felel meg, csak kissé nyiltabb; a másik pedig a nyílt *o*, a melyet nagyon nyíltan, az ajkaknak határozott kerekítésével ejtenek ki,

úgy hogy nagyon közel áll a mi *q* hangunkhoz (pl. *conte, foglio, oggi, occhio, colle, grosso, notte, morte, corda, corpo, donna*). Ennek a ténynek a megismerése arra a következtetésre kényszerít, hogy a régi magyar nyelvemlékekben alkalmazott *o* betű szintén kétféle, t. i. egy zártabb (*o*-féle) és egy nyitabb (*q*-féle) hangnak a jele lehetett.

Ezzel azonban még csak a lehetőségig jutottunk el. De ennél még egy lépéssel tovább is mehetünk. T. i. az a körülmény, hogy az *o* betűt az *a*-val, vagyis az illabiális *á* hang jelével fölcserélve is találjuk, nagyon valószínűvé teszi, hogy az illető hang nem *o* volt, hanem az *á*-hoz közelebb álló *q*-féle hang. Ezt a föltevést némely jövevényszó tanúbizonysága is támogatja. Így a mai *haraszt* szót rendesen *horost, horosth*-nak találjuk írva, már pedig eredetijének, az *ó*-szlovén *hrvast*-nak nyílt *á*-ja arra vall, ^{nb. de esetleg *o*-val} hogy a régi magyarok inkább *q*-val (korábban talán még *á*-val), ^{l. NK 25/34, 157} mintsem *o*-val ejtették. A HB. *achscin* (asszony) szava szintén előfordul *o*-val írva (*ohzyn, ohsun, oxun, ozzun* NySzótár); hogy pedig ez az *o* betű nem *o*-nak, hanem nyitabb *q*-féle hangnak a jele volt, a mellett szól az eredetije: az összet *azsin* (NyK. XXIV. 128). Ugyanazt bizonyítja a *ruuo* 1055., *rouo* 1313. (ravasz) szó második hangzójára nézve az összet *ruwas, rūwas, robas, rubas* (NyK. XXIV. 128). Nemkülönb a KT.-beli *aron* (arany) szó* második tagjabeli *o*-ra nézve (vö. még *Aranas* 1313. 1320. és *Oranas* 1227) a zend *zaranya*. És így tovább.

Az is az én föltevése mellett szól, hogy néhány olyan nevet, a melyet a mi Anonymusunk *o*-val ír, Constantinus Porphyrogenitusnál *α*-val találunk írva; így Taksony és Tas az Anonymusnál *Tocsun* és *Tosu*, ellenben a görög császárnál *Τάσις* és *Τασής*. Ezeket bizonyára nem *o*-val ejtették, mert akkor Constantinus is *o*-val, s nem *α*-val írta volna őket.

De ne érjük be a pusztá lehetőséggel és valószínűséggel, hanem keresgéljünk tovább, — hátha egészen kétségtelen bizonyítékokra is bukkanunk! Nem is kell vaktában nekiindulnunk az oklevelek rengetegének, mert ha jól körülnézünk segédeszközaink

* Ez nem *Áron*-nak olvasandó, mint a hogy Nagy Gyula olvassa (Akad. Értes. 1895. 27). Hogy *arany*, kitűnik az összefüggésből: ,keralucnoc kyalan[o]c Scent aron [o]ltara bodug [a]na scuz maria', azaz: ,királyoknak királyának szent arany oltára boldog anya Szűz Mária'.

tárházában, találunk egy jó iránytűt, a mely egyenesen megmutatja, merre kell indulnunk, hogy megtaláljuk, a mit keresünk. Iránytűnk pedig az a tétel, a melyet egész nyelvtörténetünk igazol, hogy a ragok és képzők magas- és mélyhangú alakjának magánhangzói a függőleges nyelvállás és az időmérték tekintetében szabályszerűen felelnek meg egymásnak; így: *a: e; o: ě, ō; ó: ű* sat, pl. *-ban: -ben, -nak: -nek, -at: -et, -dalom: -delēm, -tól: -től* sat. Ez az útmutató tétel a mi [↓]fürkésződésünket azon nyelvemlékeink felé irányítja, a melyekben párhuzamos ragokat és képzőket találhatunk. Ezek a HB. és a KT.; s az utóbbiban * meg is találjuk azt, a mit keresünk. Ebben a *-vel* rag mélyhangú párja egyszer *-ual-nak*, másszor *-vol-nak* van írva, a *-nek* ragé pedig egyszer *-nac*, különben *-noc* alakban: így: *scovol*, de *[ma]lostual***; *lean-nac*, de *wylagnoc*, *leannoc*, *oznoc*, *keralucnoc*, *[a]ngolucnoc*, *ango-ll[u]cnoc*, *pucul[n]oc* sat. — Mind a *-vel*, mind a *-nek* ragról egészen kétségtelen bizonyítékok alapján tudjuk (vö. Simonyi Zs. A m. névragozás 22. 56). hogy hangzójuk eredetileg is alsó nyelvállással képzett hang volt. Már most ebből a fönnebbi tétel szerint határozottan az következik, hogy a KT.-beli *-vol* és *-noc* hangzója nem lehetett a középső nyelvállású *o****, hanem csak az alsó nyelvállású *a*, tehát így hangzottak: *-val* és *-nak*. [Rövid hangzóval olvasom mind a *-nek*, *-nak*, mind a *-vel*, *-val* ragot, mert hogy hangzójuk a nyelvemlékek korában hosszú lett volna, arra nincsenek elfogadható bizonyítékaink. Az előbbi csak itt-ott fordul elő *é, ě, ee, aa*-val írva (vö. Simonyi Zs. A m. névragozás 23), az utóbbi ugyan *ee, aa*-val gyakrabban (vö. az id. m. 56), de leginkább az Érsekújvári codexben, a melynek a betűkettőzése nem hosszúságot jelölnek, hanem csak a sor kitöltésére szolgálnak

* Vö. az újabban fölfödözött részeket is: Akadémiai Értesítő 1895. 22. Sz. J.

** Így; nem *[ma]lostavol*, mint a hogy Akad. Értes. 1895. 24. közölve van. Sz. J.

*** Nehogy valaki a dunántúli *fánok, fábo, fáro*-féle kiejtésre hivatkozzék, mindjárt kiemelem, hogy az *a*-nak ilyen zártabb (*a, o*) kiejtése a dunántúli nyelvjárásokban csakis *a* után fordul elő (vö. Balassa J. A m. nyelvjárások 122); a KT.-ben pedig más hangok után is áll *-vol, -noc*, és viszont *a* után is *-nac*. — (Értekezésem fölolvasása után Simonyi Zs. közölte velem, hogy a NyK.-nek már ki nyomtatott és legközelebb megjelenendő füzetében a KT. *-vol* és *-noc* írása alapján ő is azt a nézetét fejezi ki, hogy az Árpádok korában az *o* betűvel *a* hangot is jelöltek). Sz. J.

2. Volf (György előszavát: Nyelvmemléktár IX). Lehetséges, hogy **nék* és a **vél* határozószóknak — ha ugyan ez a hosszúhangzós alak valóban eredetibb — akkor, mikor raggá váltak, már megvolt a rövidhangzós **nek* és **vel* alakjuk, s csak ezt alkalmazta a nyelv ragul. Annyi bizonyos, hogy a míg kétségtelen bizonyítékaink nem lesznek arra, hogy e ragokat hosszú hangzóval ejtették valamikor, leghelyesebben cselekszünk, ha a mai kiemtésre támaszkodva a legrégebbi nyelvmemlékekben is rövid hangzóval olvassuk őket (pl. *háláláal*, *hálálnék*, *kinek* HB.) Egyébiránt, mint mondtam, az is kérdés, hogy a hosszúhangzós *nékem*, *véled-féle* alakok-e az eredetibbek, mert ez a föltevés is csak a ragbéli fölött hosszúságon alapszik.] *De ha rövid volt, a régi u: o: a elmélet nem zárja ki (é) is*
the Art!

Íme tehát sikerült találnunk kétségtelen bizonyosságait annak, hogy az *o* betűt az *q* hang jelölésére is használták. Már most kimondhatom, hogy a mai nyelv *q* hangjára nézve nem áll az, hogy az Árpádok korában általában általában egy teljes fokkal zártabb hangot (*o*) ejtettek helyette.

A mai *q* hangnak az Árpádok korában a következő megfelelői voltak:

- 1) *q*;
- 2) *á*, mely háromféle eredetű volt: a) idegen nyelvekből került be a jövevényszavakban; b) *á*-ból [a mely a korszak elején még meg is lehetett] rövidült; c) visszaható hasonulással *q*-ból fejlődött a következő szótag *á*-jának hatása alatt. (Mind a háromféle *á* később *q*-ba ment át, még pedig valószínűleg a XIV. század második felében. Ezt abból következtetem, hogy ezen korban az *q* hangot is mind sűrűbben kezdik *o* helyett *a*-val jelölni, a mit arra magyarázhatunk, hogy az *á* és az *q* hang egybe kezdett esni, s így az *a* betű előbbi tiszte alól fölszabadulván, lefoglalhatták az *q* hang jelölésére, úgy hogy az *o* betű egészen az *o* hangnak maradt);

- 3) egyes szavakban kétségkívül *o* is, mert hiszen a mostani nyelvjárásokban is találunk a köznyelvi vagy más nyelvjárásbeli *q*-nak megfelelő *o*-t (pl. *apad* : *opod*, *hab* : *hob*, *mandola* : *mondola*, *vacsora* : *vocsora*), s ennél fogva föltehetjük, hogy ilyenek az Árpádok korában is lehettek. Csak azt nem szabad hinnünk, hogy akkor minden mai *q*-nak *o* felelt meg.

Hogy mely *q* hangnak mi lehetett abban a korban a megfelelője, azt az egyes szavak és szóelemek eredetének a vizsgálata derítheti ki. Ebben a munkában a magyar nyelvmemlékeken

és a mai élő nyelven kívül a rokon nyelvektől és a mienkkel érintkezésben volt idegen nyelvektől remélhetünk támogatást.

A mi a rokon nyelveket illeti, sajnos, hogy ezekben a magánhangzóknál korántse találunk a fejlődésben és így a megfelelésben olyan szabályszerűséget, a milyent pl. a román nyelvcsalád magánhangzó-rendszere tüntet föl. Ezért a szóbanforgó kérdésben legtöbbnyire cserben hagyják a vizsgálódót. Ha az egész ugarsághoz fordulunk valamely magyar szó eredeti hangszínének a meghatározása céljából, a szavazatok rendesen két-, háromféle oszlanak, azaz a megfelelő rokon szavakban a nyíltság-zártság két-, háromféle fokán álló hangzók felelnek meg a magyar hangzónak. Pl. magy. *ad-* (HB. *od-*-nak írva), *ád-*: f. *anta-*, *anda-*; lp. *vadde-*, *adde-*; *vuobde-*, *vuovdde-*; mord. *andl-*; zürj.-votj. *ud-*; — magy. *hal-*, *hol-*: osztB. *hal-*; vog. *χol-*, *kāl-*, *kol-*, *khāl-*; zürj.-votj. *kul-*; mord. *kul-*, *kulo-*; cser. *kol-*; f. *kuole-*, *kōle-*. Ilyenkor nem áll módunkban, hogy ezen az alapon csak megközelítőleg is megállapíthassuk a szó eredeti hangszínét. Csak a legritkább esetekben találunk az egész rokonságban (legalább megközelítőleg) egységes hangszint, pl. *atya*: osztlrt. *ata*, osztB. *azi*; vog. *āže*, *aže*, *asi*, *asa*; f. *ati*; mord. *ata*; cser. *ači*, *ati*, *aŕa*. Ezen esetben valószínűnek tarthatjuk, hogy a kezdő hang eredetileg is alsó nyelvvállással képzett, tehát legnyíltabb-fajta (*a* vagy *a*-féle) hangzó volt. Még elég kedvezőknek mondhatjuk az olyan eseteket is, midőn pl. a magyar szóban váltakozó alsó- és közép-nyelvvállású hangzóval az egész rokonságban csupán vagy túlnyomóan közép- és felső-nyelvvállásúak állanak szemben, pl. *az* (*oz* HB. KT.), *taval*, *tahát*, *tova* sat.: f. *tuo*, *tō*; cser. *tu*; mord. *to*; lp. *tuo*, *duo*, *do*; oszt. *to*; vog. *to* (*ta*); votj. *tu* (zürj. *tī*). Ilyenkor is nagy valószínűséggel föltehetünk legalább annyit, hogy a szó hangzója nem alsó, hanem közép vagy felső nyelvvállású volt eredetileg, tehát zártabb- vagy legzártabb-fajta (*o* vagy *u*, nem *a* vagy *a*-féle). Midőn az ugarságnak csak egy-két nyelvéből van adatunk, legyenek azok bár egybehangzók, következtetésünk mégis kétséges értékű lesz, mert nem tudhatjuk, hogy a többi nyelvekben nem lappanganak-e vagy nem vesztek-e ki belőlük ellenmondó adatok. Pl. midőn a HB.-nek *turchucat* szaváról a vog. *turr*, oszt. *tūr*, *tur* alapján [a finn *kurkku* nem függ össze ezekkel, mert nem is eredeti szava a finn nyelvnek (vö. Mikkola J. *Berührungen zwischen den westfinnischen u. slavischen sprachen*. I. 41. 72. 133): s a MUSz. 244. fölhozott mord., zürj.-votj. és lapp szavak szín-

tén mellőzendők], azt tesszük föl, hogy *u*-val való alakja eredetibb az *o*-val valónál, — vagy a *chomuv* (hamu) szóról a vog. *χulēm*, *χulm*, *kulm*, oszt. *χōjem* tanúskodása alapján úgy vélekedünk, hogy hangzója eredetileg zártabb-fajta (*o*, nem *q*) volt, ezt a föltevésünket korántse szabad olyan értékűnek tartanunk, mint ha az egész ugarság vagy legalább a nagyobb része támogatná. Nem szabad megfélekednünk azon hangszín tekintetében való megfelelési ingadozásokról sem, a melyeket tapasztalunk, midőn a magyart csak egy rokon nyelvvel vagy akár annak is csak egy nyelvjárásával vetjük egybe. Pl. a magyar **lěv* (*lěv*, *lé*: *leve*) szónak a tadvai vogul nyelvjárásban (vö. NyK. XXIV.153) *lām* felel meg, de a **těl* (*těl*: *tele*) szónak *těl*; az előbbi szóbeli *ā* hangot más megfelelővel találjuk az *āmp* = m. *ēb*-ben; a magy. **něv* (*něv*: *neve*)-nek *nām* felel meg, s ugyanezt a hangzót a magyar *ő* megfelelőjével találjuk ebben: *āl* = m. *öl* sat.

Mind ezeket csak azért hoztam elő, hogy kitessek, milyen nehézségekkel jár az eredeti hangszín megállapítása a rokon nyelvek alapján.

Finomabb hangszínbeli különbségek megállapítása céljából azt hiszem, a távolabbi rokon nyelvekhez hiába is fordulunk. A legközelebbi rokon nyelvnek, a vogulnak a nyelvjárásait kell tüzetesen egybevetnünk; a mi eredményt egyáltalában remélhetünk, azt csak ezen az úton érhetjük el. (Úgy tudom, nyelvész-társaink közül már ketten belefogtak e fáradságos munkába, a melynek eredményeit nagy érdeklődéssel várjuk.)

Jobban állunk az idegen nyelvek segítségével dolgában, ha megállapíthatjuk a jövevényszó befogadásának az idejét és ismerjük az illető nyelvnek (nyelvjárásnak) akkori hangzórendszerét. De nem vagyunk mindig ebben a kellemes helyzetben. Így pl. mindjárt szláv jövevényszavaink mai *q* hangjának, a melyet az Árpád-kori szavakban többnyire *o*-val találunk írva, nem állapíthatjuk meg minden kétséget kizárólag az akkori hangszínet, mert az átadó ó-szlovén (v. ó-szlovénféle) nyelvnek megfelelő (*o*-val írt) hangjának a kiejtése ismeretlen. Miklosich azt mondja róla: „Die aussprache des *o* lässt sich nicht genauer feststellen” (Vergl. gramm. der slav. spr. I. 1879. 62). Abból, hogy *o*-val van írva, s a többi szláv nyelvekben rendszeren *o*-féle hang felel meg neki, még korántse következik szükségképen, hogy az ó-szlovénban zárt *o*-nak hangzott. Lehetett (legalább részben) nyíltabb, a magyar *q*-hoz hasonló hang is. És ez nem pusztá önkényes föltevés. Az ó-szlovén eredeti (nem foko-

zással *e*-ből keletkezett) *o* az indogermán *a*-nak a megfelelője, s a litvánban is *a* felel meg neki, pl. *orja* 'szántók': litv. *ariù* (gör. ἀρώ, lat. *aro*); *os* 'tengely': litv. *aszis* (gör. ἄξων, lat. *axis*) sat. (vö. Leskien: *Handbuch der altbulgarischen sprache*.² Weimar, 1886. 10; Miklosich: *Vergl. gramm.* I. 62). De fontosabb ennél az, hogy az ó-szlovénban *o* betűvel van írva a jövevénytiszavaknak az a hangja is, a mely az átadó nyelv *ā* (*α*)-val jelölt hangjának felel meg, pl. *καλῶνδαι* > ószl. *kolēda* 'calendae' (litv. *kalēdos*, *kal-dos*); *καλύβη* > ószl. *koliba* 'tugurium'; *καμάρα* > *komora* 'camera' (litv. *kamara*); *κασιτέρος* > *kositer* (és *kasiter*!) 'stannum'; *κάστα-νον* > *kostan* 'castanea'; gót *katila* > *kotyls* 'lebes'; gót *akēta*, *akeita* > *ocet* 'acetum'; *ἀκροβυστία* > *okrovustija*; lat. *altare* > *olbtar*; lat. *paganus* > *pogan* (ritk. *pagan*!); *σάτωνα* > *sotona* sat. (Miklosich: *Vergl. gramm.* I. 71). Nagyon valószínűnek tartom, hogy ezen jövevénytiszavak *a* (*α*)-jának megfelelő ó-szlovén hang, a mely *o*-val (de némelykor *a*-val is) van írva, nem zárt *o*, hanem az eredeti hanghoz közelebb álló magyar *q*-féle hang lehetett. Számbaveendőnek tartom azt is, hogy az orosz nyelvben az *o* betűvel kétféle hangot jelölnek: hangsúlyos szótagban *o*, hangsúlytalanban pedig magyar *q*-félet, pl. *χορῶμο*, azaz: *χqrqšo*. Sőt úgy látszik, régente — legalább némely orosz nyelvjárásban — még a hangsúlyos szótagban is a magyar *q*-hoz hasonlóan vagy még ennél is nyíltabban ejtették azt az *o*-val írt hangot; erre mutatnak a finnség közös és régebb orosz jövevénytiszavai, a melyekben mind a hangsúlytalan, mind a hangsúlyos szótagok *o*-val írt hangjának nyílt *ā* felel meg, pl. ós-orosz **okno* > finn, vót *akkuna* 'ablak' (vö. ószl. *okno* > magy. *akna*); or. *kosar* > f. *kassara*, *kassari* 'kacor' (vö. ószl. *kosor* > magy. *kacor*); or. *bob* > f. *papu* 'bab' (vö. ószl. *bob* > magy. *bab*); or. *por* > f. karj. olon. vót *pappi* 'pap' (vö. ószl. *por* > magy. *pap*); or. *svobod* > f. *vapaa* (**vapade*), liv *vabād* 'szabad' (vö. ószl. *svobod* > magy. *szabad*) sat. (vö. Thomsen: *Beröringer* 91; Mikkola: *Berührungen* I.36). A litvánban a szláv jövevénytiszavak *o*-jának szintén *a* felel meg (vö. Schmidt Joh.: *Vocalismus* 165; Brückner: *Slav. Fremdw.* 38). Ha mind ehhez hozzávesszük még azt, hogy a mi ó-szlovén jövevénytiszavaink *o*-val írt hangjának nemcsak a mai nyelvben, hanem már századok óta általában *q* felel meg, sőt némelyeket már az Árpádok korában is *a*-val találunk írva (pl. ószl. *tovar*, **tovarnik*: *Tawarnic* 1113., *tauarnicorum* 1135., *thawarnicus* 1249; *tavernici* 1262, *tawarnicus* 1269; ószl. *pogan*: *Pagandi Sz. László ok-*

levelében, sat), nem fog talán önkényesnek tetszeni az a föltevés, hogy az ó-szlóven nyelvnek azon szóbanforgó hangja nem volt általában o, hanem részben (bizonyos hangtani helyzetben, talán a hangsúlytalan szótagokban?) o-féle is, s így Árpád-kori szláv jövevényszavaink o betűjét se kell általában o-nak olvasnunk.

Már most áttérhetünk az *u* (*v*, *w*) betűvel jelölt hangra, a mellyel az előbb mondottakból vonható tanulságokra hivatkozva rövidebben végezhetünk. Ingadozások (*u*, *v*, *w* mellett *o*) itt is előfordulnak kezdettől fogva épen olyan arányban, mint az *o* betűnél. Példák: *munorau kereku*, *monarau kereku*, *monarau bukurea* 1055. ugyanazon oklevélben; *keures bocor* 1193. de *zylbukur* 1264 *Zombot*, *Zomboth* 1165. 1264. és *Zumboth* 1264; *Zomboth* 1265; *golombos* már 1165. és *Soulumus* (Sólymos) 1264; *lov-acol* (lóakol) 1193., *Lovaz* 1236. de *Luaz* 1264; *Zubur* 1264. és *Zobur* 1268—72. 1283. de *Zuburiensis* 1287. és *Zubur* még 1352. is; *Uduord*, *Oduord*, *Odoword* 1264. ugyanazon oklevélben; *Fodor* és *Zuburiensis* 1287. egyazon oklevélben; *Zolnuk* 1387. és *Zolnok* 1396. Petri *Zonga* és Petri dicti *Zunga* 1384 ugyanazon oklevélben; Kapián *monostora* 1381. és Kaplyán *monustura* 1382; *Tompus* és *Tumpus* 1383; még a XV. század elején is: *poclos*, *dobos* mellett *iozagus*, *homalus*, *orrus*, *zakalus*, *torkus*, *botus* sat. (a Schlágli Szójegyzékben).

Ezen ingadozások *, különösen az egyazon oklevélben előfordulók, valószínűvé teszik, hogy itt is legnagyobbbrészt csak írásbeli, nem kiejtésbeli sajátssággal van dolgunk, vagyis hogy az *u* (*v*, *w*) betűt az *o* hang jelölésére is használták. Ez annál is könnyebben megtörténhetett, mivel őseink írástanítóinak, az olaszoknak *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, tehát a mi *o* és *u* hangunk között áll; továbbá az olasz zárt o hang meg a mi *o* hangunknál nyiltabb, tehát az utóbbi az olasz *u* és zárt *o* között áll **. Ebből

* Megjegyzendő, hogy latin szavakban is fordulnak elő ilyenek, pl. *summa* és *somma*; *molendinum* és *mulendinum*; *tornator* 1055. és Sz. László oklevelében: *turnator* Sz. László más oklevelében.

** Képletesen kifejezve:

olasz:		<i>u</i>		<i>o</i>
magyar:	<i>u</i>		<i>o</i>	

nagyon könnyen következhetett az, hogy a magyar *o*-ra hol az *ő* *u*-jok, hol meg az *ő* *o*-jok jegyét alkalmazták; sőt csodálnunk kellene, ha ez nem történt volna.

Mint érdekes analógiát hozhatom föl, hogy egy XV. századi velencei olasz-német glosszáriumnak [ismertette Mussafia a bécsi csász. Akadémia Denkschriften-jeiben (Phil.-hist. cl. XXII.103)] két példányában, a melyek ugyanazon kéztől származnak, hol *u*-val, hol *o*-val találjuk írva ugyanazt a hangot (pl. *cruse*: *crose*, *gula*: *gola*). E glosszárium írója, a ki nem olasz, hanem valami Velencében élő német nyelvmester volt, épen olyan helyzetben volt az olasz hangokkal szemben, mint a mi őseink írástanítói a magyar hangokkal szemben: *ő* is, ezek is a maguk anyanyelvének hangjaival appercepiálták az idegen nyelv hangjait, s minthogy ezek nem voltak teljesen eggyezők, hanem két szomszédos hang között állók, könnyen érthető, hogy hol ennek (*o*), hol annak (*u*) vették, s azért hol az eggyik, hol a másik hang betűjével írták le. [Az ilyen kettő között álló hangnak kétféle jelölésére magában az olaszban is van példa. A génuai nyelvjárásban a szóvégi *o* hangok egy *o* és *u* között álló hangban folytak össze, s ezt a források egy részében *o*-val, más részében meg *u*-val találjuk írva. (Vö. Meyer-Lübke: Italienische grammatik 66.)].

Ezen magyarázat elfogadható volta kétségtelen volna, ha nem állná útját egy akadály, a melyet figyelmen kívül hagyni nem lehet. Annak eggyik bizonyosságául ugyanis, még pedig nagyon nyomós bizonyosságául, hogy az Árpádok korában csakugyan *u*-nak ejtették az *u*-val írt rövid hangot, Simonyi fölhozta a jövevényszavakat is. 'Hogy nyelvünkben — úgymond — csakugyan végbe mentek a fönt állított hangváltozások, azt semmi se bizonyítja jobban, mint a már évezredünknek első századaiban átvett latin, szláv sat. szavak. Ezeknek kétségtelenül ismerjük eredeti alakjukat, melyben átjöttek nyelvünkbe, és semmi ellenmondást nem tűrnek olyan tények, hogy pl. a latin *templum*-ból lett a magyar *templom* (ép így *paradicsom*, *evangéliom*, *liliom* sat. sat.), hogy a l. *papyrus*-ból vált a m. *papiros*, a német *burgér*-ből *polgár*, a szláv *vnuk*-ból (*unuka*) *unoka* és *onoka*, *potok*-ból *patak*, *oblok*-ból *ablak*, *obrus*-ból *abrosz*, *milostĭ*-ből *malaszt* sat. sat. És láttuk fönt, hogy az itt említettek némelyike a HB.-ben s az okiratokban még eredeti alakjukban vannak meg (*paradisum*, *unuka*, *pulgar*, *potok*)' (Nyr. VIII.487).

Legyen szabad ezen 'semmi ellenmondást nem tűrő' tények-

kel szemben egy szintén semmi ellenmondást nem tűrő tényt fölhoznom, t. i. azt, hogy ama jövevényszavaknak nem ismerjük eredeti alakját, a melyben nyelvünkbe átjöttek. Ismétlem: nem ismerjük, mert csak írott képüket ismerjük, nem a hangzásukat. Csak betűt állithatunk szembe a magyar betűvel, nem hangot, mert a szóbanforgó régi német és ó-szlovén hangok mineműségét (hangszínét) minden kétséget kizárólag megállapítani nem lehet. *némefeltse?*
Az ó-szlovén *o*-betűs hangról már szóltam. A régi német és az ó-szlovén *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta. Az ó-szlovén *u*-betűs hangra nézve tekintetbe veendő, hogy *o*-val írva is előfordul (pl. *drakunъ* és *drakonъ*), továbbá az, hogy jövevényszavakban sok esetben az átadó nyelv *o*-jának felel meg, pl. *δρόμος* > *drumъ*; *ἐπίσκοπος* > *episkupъ*, *πίσκοπος*; *ῥῆος* > *uksusъ*; *νυρία* > *nurija*; *πλατώνιον* > *plotunъ* sat. (vö. Miklosich: Vergl. gramm. I.177); e mellett *u*-nak is megfelel, de úgy látszik, ritkábban, pl. *σουδάριον* > *sudarъ*; gót *biuda-* > *bljudo* sat. (uo.). Ebből azt lehet következtetni, hogy az ó-szlovén *u*-betűs hang a kettő között álló, vagyis az egyiknél nyiltabb, a másiknál zártabb hang volt.

A mi a latin szavakat illeti, azokat még kevésbé fogadhatjuk el kétségtelen döntő bizonyítécul. Régibb latin kiejtésünkről, mint már említettem, Volf György nagybecsű értekezésében meggyőzően kimutatta, hogy a Velence-vidéki olaszok bélyegét viseli magán. Volf a maga céljához képest csak néhány mássalhangzóknak jellemző kiejtéséről mutatta ki ezt; de nagyon természetes, hogy ha egyszer eleink a latinban a mássalhangzókat olaszosan ejtették ki, nem tettek kivételt a magánhangzókka l se, hanem azoknak a kiejtésében is mestereiket követték vagy utánozták. Azt is említettem már, hogy az olaszok *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, vagyis a mi *u* és *o* hangunk között áll. Ennek nagyon természetes következése az lehetett, s bizonyára az is volt, hogy a magyarok az olaszos *u*-val ejtett latin szavak hangzóját hol *u*-nak, hol *o*-nak fogták föl, és már kezdettől fogva egymás mellett élt az *evangelium*, *capitulum*, *cilicium*, *talentum*, *lilium* sat. szavaknak kétféle, azaz *-um*-os és *-om*-os kiejtése, a melyről későbbi nyelvemlekeinkben a kétféle írásnak sűrű váltakozása kétségbevonhatatlanul tanúskodik. Itt tehát nem későbbi *u* > *o* hangváltozásról van szó, hanem egy idegen hangnak mindjárt az átvételkor történt kétféle appercipálásáról.

Mind ezek után kimondhatom, hogy a mai nyelv *o*

hangjára nézve sem áll az, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb (*u*) hangot ejtettek helyette.

S ha *e* szerint a mély hangoknak egy fokkal zártabb kiejtéséről szóló eddigi elmélet nem áll, akkor egygyúttal elesik az a következtetés is, a melyet belőle a magas hangokra nézve vontak. Ha az *q* az Árpádok korában nem hangzott általában *o*-nak s az *o* nem *u*-nak, akkor az *e* sem volt *ē*, az *ō* sem *ū*. Ezt nem is szükséges bizonyítani, mert ez úgyszólván csak következtetés volt, a mely az előbbi, immár megdöntött tételen alapult.

Csak a zárt *ē*-nek *i*-vel irt régi előzőjéről kell még néhány szót ejtenem. — Igaz, hogy az Árpádok korában, de még a XIV. században is némelykor *i* (*y*)-t találunk a mai *ē* helyén, pl. *hīg* (hēgy) 1055; kues *hyg* (köves hēgy), *hygh* holm (hūgyhalom) 1193; *ig*, *igg* (ēggy), *mige* (mēg) HB.; *kuhig* (kōhēgy) 1250; Feirīghaz (Fejérēgyház) 1254; *ygeb* (ēgyéb) KT. sat. Azonban meg kell jegyezni, hogy ez az *ē*-nek megfelelő *i* sokkal ritkábban fordul elő, mint az *q*-nak megfelelő *o* vagy az *o*-nak megfelelő *u*; és ingadozások is vannak, pl. *kegilmēt*, *kegilmehel* és *scerelmes* HB.; *yker-heeg* (ikerhegy) 1249 sat. Az *i* (*y*) és az *e* betű összecserélésére idegen szavakban is találunk példákat; így *benivolus* (benevolus) Anonymusnál; *Katarene* (Catharinae) 1231; *Emyrico* (Emerico) 1284. S ha még ehhez hozzávesszük azt, hogy a magyar zárt *ē* az olaszok zárt *e* és *i* hangja között áll, arra a következtetésre jutunk, hogy az *igg*, *hīg*, *ygeb* sat. szavak *i* (*y*)-jét nem kell okvetetlenül az *i* hang jelölőjének tartanunk, mert a fönnebbiek szerint könnyen meglehet, hogy a zárt *ē*-t is jelölték vele.

A HB.-ben mindössze öt esetben találunk *i*-t a mai *ē* helyén és két esetben a mai *e*-nek megfelelően. Ezek közül mindenestre gyanús a *scerelm[es]* mellett a *kegilm[et, -ehel]*, a mely helyett a zártabbhangzós elmélet szerint *kigilm* [azaz: kigyēlm, vö. mai kēgyelm-] alakot várnánk; s e tekintetben nem oszlatja el kétségeimet az a magyarázat, a melyet Simonyi a *kegilm* szó *i*-jéről (és a *hotolm* mellett előforduló *nugulm* szó második *u*-járól) adott (Nyr. XIV.26).

Nem *i*, hanem *e*-vel jelölt hang van a mai *ē* helyén 16 esetben, t. i. a *menyi* (azaz: mēnyi) szóban, a mely pedig későbbben a codexekben és egybehűt elégszer előfordul *mynee*, *mineh*, *mini*, *miñi* sat. alakban (vö. NySzótár); továbbá a *meret* (azaz: mérēt)

< mi-érött) és *erette* (azaz: érötte) szóban, a *kegilmec*, *kegilmehel*, *kegiggen* szavak alapszavában (ma: kőgy-); az *eneyc*, *evac* (háromszor; azaz: énnéik, évék), *nemenec* (azaz: nēmének), *scegin* (azaz: szögín v. szöginy), *ember* (kétszer; azaz: embör), *peter* (azaz: Pétör), *helhezic* (azaz: helyhözje) szavakban. És nemcsak hogy nem zártabb, hanem nyiltabb hang van a mai *mind*-nek megfelelő *mend* (azaz: mēnd)-ben, a mely tízszer fordul elő. Ezek a számadatok elég világosan beszélnek a zártabbhangzós elmélet ellen.

Ezzel végére értem fejtegetésemnek.

Reméllem, sikerült meggyőzőnöm olvasóimat arról, hogy a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan. Bizonyára voltak, valaminthogy ma is vannak szavak és szóelemek, a melyekben egyikik-másik nyelvjárás a többihez képest zártabb hangot ejtett: de hogy ez a zártabb kiejtés általános lett volna, azt semmi se bizonyítja.

S ha már most, miután lehullott a szemünkről a hályog, melyet a régiek tökéletlen írása borított reá, tisztábban látva hozzáfogunk a részletek vizsgálatához, meggyőződésem szerint arra az eredményre fogunk jutni, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük.

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉMET VENDÉGSZÓK.

Fácán: phasianus (NySz.). — kfn. *fasân* (Kluge).

fajd: urogallus, auerhahn (NySz.). — osztr. baj. **feid*.

fojfi, fajfa: a szövőszéknek az a része, a melyre a nyers (fehéritetlen cérnát) fonalat föltekerek (Tsz.² Nyr. XXII.431). — ném. *pfeife*: die in die mitte des weberschiffchens auf einem draht steckende spule (Sand.).

fajn: primae notae. fein (NySz.). — ném. *fein*.

fajszli: 3—5 kilogramm súlyú kétfejű bányász kalapács, a mellyel a fúrót (vəsőt) ütik a sziklarepesztésnél (Tsz.²). — osztr. baj. *fäustel*: jener besonders gestaltete hammer, welchen der bergarbeiter zum einschlagen eines bohrers anwendet. (Scheuchenstuel, Sand.).

***fajtol** : megnedvesít, megvizez (pl. ruhát a vasalás előtt);
befajtol : megnedvesít (TSz.²). — ném. *feuchten* (Vö. Nyr. XXIII.149).

fale, fare : bőr puhítására, vakarására, kihuzogatására szolgáló szűcs-, timár- vagy varga-szerszám (TSz.² Jankó : Tor. 146).
 — ném. *falz* (TechnWb. 127).

fales, fares : hamis, ál (TSz.²). — ném. *falsch*.

falkony : bombardá muris rumpendis, mauerbrecher (NySz.).
 — ném. *falken* : name einer kanone (Sand.). . . . Kőrösi olasz *falcone*-ből (< *falco* Diez⁴ 132) származtatta. Megfelelőbb a német.

† **fänk** : frixum, krapfen (NySz.). — szep. szász *fankoch* : pfannkuchen (Schrö : Vers. 138.). (Vö. Nyr. V.172; VI.414. 415.)

fáré : plebania (NySz. Tsz.²). — ném. *pfarre* . . . A Tsz.²-ban levő *fáré* : bérlevél és *fáré* : baj, balsors szintén német jövevények.

fárol : bejárja a bányát (Tsz.²). — ném. *fahren*.

† **farsang** : dionysia, bachanalia (NySz. Tsz.²). — szep. szász *farschang* (Schrö : Sitzb. XXXI), *faschang* (Schrö : Laute); osztr. baj. *farschung*, *faschang* (Schmell.). (Vö. Nyr. XI.150; XIX.99; Sim : MNy. I.115).

fárt : létra, a melyen az aknába lejárnak (Tsz.²). — ném. *fahrt* : die leiter zum ab und auffahren (Sand.).

(fa)saráng : ölfá sorompó (NyK. II.373). — ném. *schränke*, *schränk*.

fasé : harag, összeveszés. — osztr. baj. *fascheh*; fr. *facher* (Cart.).

fásli : pólya, mellyel a kis gyermeket betekergetni szokták (Tsz.). — osztr. baj. **faschel* (vö. szep. szász *fascheln* : vom einwickeln des Kindes in wickelbänder (Schrö : Sitzb. XXV).

fátör : apa (Tsz.²). — ném. *vater*.

féderes-(kocsi) : rugós ülésű kocsi. — ném. *federwagen* (Sand.).

féderbajsz (NySz.). — ném. *federweiss*.

† **fegyver** : gladius, ensis, arma, gewehr, waffe, rüstung (NySz. Tsz.²) . . . A szónak az utótagja kfn. *wër* : mittel zur vertheidigung, waffe, schutz- und angriffswaffe (Schade). A szótag azért nem vált hosszúvá, mert eredetileg is rövid a hangzója, s nem esett a magyarban főhangsúly alá. A magyar szó előtagjára nem osztozom Kiss Ignác (Nyr. XXI.275) véleményében. Szerinte az előtag a ném. *feld*-ből való. Ennek az eggyeztetésnek több sarkhibája van : 1) a régi nyelvben sehol se találunk egygy eredetibb **fédver*, **feldver* alakot; 2) érthetetlen, mért rövidült volna meg a *féd*,

mikor a hangsúly is védte; 3) ha *féd* az eredetibb alak, akkor ma *féd* legalább váltakozva kellene hogy előforduljon; 4) az *l*-nek labializáló hatása van a magyarban; mért nem történt ez meg hasonlóképen a jelen esetben. Jelentéstani szempontból még azt hozom föl, hogy a *fegyver*: ném. **feldwer* származás esetén a hadi eszközök valami különösebb nemét kellene jelentenie, s nem úgy, mint az tényleg megvan, általában fegyvert. Én Dankovszky-hoz csatlakozom, ki a szó előtagjában a ném. *fehde*-t látta. Ez a szó már Maaler idejében (1561-ben) 'archaisches wort' (Kluge) volt, a melyet az irodalmi élet 1750-ben újra föllevenített (Kluge). Osztr. baj. alakja a szónak *fed* (Schmell.), megfelelő kfn. alakja *vechd* (Sand. I.423). Eggy ilyen összetételből: **fed-wer*, kfn. *vechd-wer* eredt a mi szavunk. (Vö. Nyr. XXI.275.)

fejtő: filum coloratum gossypii; farbichtes garn von baumwolle (NySz.); színes gyapotfonal (TSz.²). — kfn. *pfeitel*: ärmlieher weiberrock (Grimm). Vö. osztr. baj. *pfädleraj*: üzlet, a hol cénát, szalagot árulnak; *pfädlerin*: elárusító nő.

fék, fikni: beischlafen (IrodKözl. I.163. TSz.²). — ném. *ficken*: sich begatten.

***felesér**: chirurgus, feldscherer (NySz.); tábori orvos, kon-tár (TSz.²). — ném. *feldschér* (Sand.). (Vö. Nyr. VII.106).

felübung: gyakorlat (TSz.²). — ném. *feldübung*.

felláb(as): szabadságon levő katona (TSz.²). — ném. *verlaub*.

fenköl: 1) az egyköltésbeli madárfiak közül az, a mely legutol-jára kelt ki, a leghitványabb, s azért legutoljára kelhetett szárnyra; 2) nyomorult; 3) kényes (TSz.²). — ném. *finkel*: 1) eig. eine gat-tung sperlingartiger singvögel; 2) ein liederlicher mensch (Sand.).

ferhéc: a szekérrúdon az első kerekék előtt keresztben fekvő, megvasalt fa, a mely a kisafát tartja és föllépőül szolgál (NySz. TSz.²). — ném. *vorholz*... Számolnunk kell azzal a hang-tani körülménnyel, mért vált a ném. *vor-* magy. *fer-*ré. Ennek az oka német dialektikusi sajátság, a hol *vor*—*ver* váltakozva fordul elő (Schrö: Vers. 59).

ferhel, ferhér: kihallgatás (Tsz.). — ném. *verhör*.

***ferlórur, florum**: perditus, perditis (NySz.). — ném. *ver-loren*. (Vö. Nyr. XVI.179; XVII.463.)

ferslóg: láda (Tsz.²); szuszék (Ethn. IV.29). — ném. *ver-schlag*.

***fertály**: quadrans (NySz.), *fertá*: 1) egy negyed mérő; 2) egy negyed telek; 3) messzely; 4) egész telek; 5) városnegyed;

6) huszonöt fontnyi rakásokba rakott és összekötött szárított hal (Tsz.²). — osztr. baj. *viertail*, ném. *viertel* (Schmell). (Vö. MNy. II.19; Nyr. III.326.)

férton, ferdung: drachma (NySz.). — osztr. baj. *férdung*, *vierding* $\frac{1}{4}$; name kleinerer münzen sat. (Sand.)

fést: a bányába vezető út felső része (Jankó: Tor. 171. 199). — ném. *first* (Sand.).

festér: erdész (Tsz.²). — ném. *förster*.

fetyél: legyező (Tsz.²). — ném. *fächer*.

filcel: a szőrt meleg pléhen megdolgozza (Jankó: Tor. 149). — ném. *filzen*: haare etc. durch einander wirren (Sand.).

filigrám, filégran: opus phrygium (NySz.); igen-igen finom, kényes (Tsz.²). — ném. *filigran*... Kőrösi szerint ol. *filigrana*, csakhogy az olasz *a* mindig érvényesül szó végén a magyarban (vö. *dézsma* > ol. *decima*, *galantéria* > ol. *galanteria*, *gályá* > ol. *galca* sat.).

filleng, filing: szőlőfürtöcske, néhány szemből álló szőlőfürt vagy a szőlőfürtnek egy mellékszáron levő kis része (Tsz.²). — ném. *vierling*... Hangtanilag ez eggyezés helyes, de nem egészen az jelentésánilag. A *vierling* valami aprót, kicsinyt is jelenthetett, s ebben a jelentésében lett egyrészt *viertling* alakjából *fitying*, másrészt *vierling* alakjából *filleng*.

fillér: teruncius, obolus (NySz. TSz.²). — kfn. *vierer*: name kleiner scheidemünzen (Sand.).

finác (Tsz.²). — ném. *finanz*.

firhang: cortina (NySz. TSz.²). — ném. *vorhang*.

***firis** (NySz. TSz.²). — ném. *frisch*. (Vö. Nyr. XVII.561.)

***fisér**: 1) halász; 2) halkereskedő (Tsz.²) — ném. *fischer*. (Vö. Nyr. XXII.270.)

†**fitying**: fillér (Tsz.²). — osztr. baj. *vierting*, ném. *vierding*. (Vö. Nyr. XXII.509.)

***firer** (Nyr. V.519; VI.139). — ném. *führer*. (Vö. Nyr. VII.106.)

flanér, flanel (Irodközl. I.385; TSz.²). — ném. *flanell*. (Vö. Nyr. VII.245. XXII.133. Sim: MNy. II.44.)

flangéroz: kószál, kóborol, csatangol (Tsz.² Nyr. XXIII.336). — ném. *flankieren*: umherstreifen (Sand. Heyse).

***flaska, flakó**: palack (Tsz.²). — ném. *flasche*... Lehet, hogy ép oly kicsinyített alakok, mint *barka, barkó*. (Vö. Nyr. XII. 37; XIV.50.)

flaszteroz: lever, ledöngöl; szobát padol (Tsz.²). — ném. *pflastern* (Kluge. Heyse). (Vö. Sim: MNy. I.119.)

flink-flank: haszontalan, keveset magával törődő, rest ember (Tsz.²). — ném. *flank* (mundartl.) eine nichtswürdige, grobe, hässliche person (Sand.).

flúder: malomgát (Tsz.²); a min a sőt csusztatják (Jankó: Tor. 159). — osztr. baj. *fluder*: eine wasserleitung aus holz, stein, mauerwerk, oder durch erdeaushebung gebildet. (Scheuchenstuel.)

† **fogoly**: perdix, reb- oder feldhuhn (NySz. Tsz.²). — kfn. *vogel* (Schade). (Vö. Nyr. XIV.194; VII.61. 161. 244; Sim: MNy. I.137).

folóc, folyosz: para, pálha; átlukasztott kéreg, fadarabok v. gyékényűszók, a melyeket a hálózatok fölére fűzve kötnek, hogy úszva járjon a vizen (Tsz.²). — ném. *floss*: etwas fließendes, schwimmendes (Sand.).

font: libra, pondo (NySz. Tsz.²). — ném. *pfund*... Szóvégi irod. ném. *d* a szep. szászban *t*; pl. *aschhert*: irod. *aschenherd*, *pfant*: irod. *pfand* sat. (Schrö: Vers.)

forcímer: előszoba (Nyr. XI.476). -- ném. *vorzimmer*.

formark: elővásár (Tsz.²). — ném. *vormarkt*.

forsnyi: vastag deszka (Tsz.²). — ném. dial. *pfosten* (Höf. II.329), irod. *pfosten*... A parasitikus r-t vö. : sarc, harc; piarc sat.

forspont: jumenta, vorspann (NySz. Tsz.²). — ném. *vorspann*... A *t* járulékhang: vö. *rubint, rosmarint, tulipánt* (Nyr. VI.450).

***fortély**: machinatus, technae (NySz.); csökönyösség (Tsz.²). — ném. *vorthail*. (Vö. Nyr. VII.245. Dank. Sim: BudSzem. XLII.295).

? **föld**: 1) terra, Erde, tellus; 2) erdboden; 3) ager; 4) land (NySz.). — ném. *feld*: boden, fläche, ebene (Kluge)... A szó jelentése teljesen a mellett szól, hogy a *föld* német eredetű. A hangtan azonban akadályt gördít az eggyeztetés elé. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy szóvégi, konsonans csoportban előforduló ném. *d*, a szó végén *t*-vé vált a magyarban: *hant*: ném. *hund*; *házsárt*: ném. *hasard*; *sparhert*: ném. *sparherd*; *goront*: ném. *grund*. Ezzel a hangtani körülménnyel számolnunk kell, ha szavunkat német jövevénynek mondjuk.

fölöstököm: jentaculum (NySz. Tsz.²). — ném. *frühstücken*... A szót (Szarvas Nyr. XIV.178; Sim: MNy. I.119; BSz.

XLII.297) középkori látinságból származtatták; az én nézetem szerint teljesen olyan alakulás, mint *ferlórúm, billikom*.

1. **fraj**: mulier, frau (NySz.), társalgónő, kísérő nő, szobalány, komorna (Tsz.²). — ném. *frau*.

2. **fráj, fraj**: szabadság (Tsz.²). — ném. *frei*.

frajbilligos: önkéntes (Tsz.²). — ném. *freiwillig*.

frajla: 1) kisasszony, 2) nevelőnő, 3) rossz nőszemély (Tsz.²). — ném. dial. *fräule*, irod. *fräulein* (Sand.).

***frajeimmër**: mulier, jungfer (NySz.). — ném. *frauzimmer, frauenzimmer* (Vö. Nyr. VII.106. 505. Dank.).

frajter: gefreiter (NySz.). — ném. dial. *freiter*, irod. *gefreiter*... A *ge* igekező az osztr. baj. és a szep. szász dialektusban vagy *g*-nek hangzik, vagy pedig egészen el is marad; *geschlossen*: osztr. baj. *geschlossen, schlossen* (Cast. Schrö: Vers. 208).

frakk: kabát (Nyr. IV.33). — ném. *frack*.

frakk(levél): szállító-levél (Tsz.²). — ném. *frachtbrief*.

***franc, frána**: morbus gallicus (NySz. Tsz.²). — ném. *franza*. (Vö. Nyr. XXII.490.)

fráz: nyavalya (Nyr. XI.476). — osztr. baj. és szep. szász

frás: fallsucht (Schrö: Sitzb. XXV. és Schmell.).

frigy: 1) waffenstillstand, 2) pactum, vertrag (NySz.). — kfn. *frîd* (Schade I.226); waffenstillstand, ruhe, schutz (Kluge). (Vö. Nyr. VI.504. Sim: MNy. I.115. BSz. XLII.295. Dank.)

frustuk: reggeli (Tsz.²). — ném. dial. *fruhstuck*.

fucs (Tsz.²). — osztr. baj. *pfusch* (Fromm. IV.331).

***fuj** (NySz.). — ném. *pfuj*. (Vö. Sim: MNy. I.115.)

†**fukar**: wucherer, aufkäufer (NySz.). — ném. *fucker*. (Vö. Nyr. XXI.574.)

fullajtár: praecurrens, satelles (NySz.); küldött, dologkerülő, hetyke legény; a ki pártfogóul lép föl vki mellett (Tsz.²). — ném. *vorreiter*. (Vö. Nyr. VI.441; VII.106.)

fullér, furér: furier (NySz.); szálláscsináló és ételmező altiszt; előfutó, postás (Tsz.²). — ném. *furier*: unterofficier, der das kommissbrot austheilt und für das quartier der soldaten sorgt. (Sand.)

furmányos: carrucarius vector; karrenführer (NySz.); fuvaros (Tsz.²). — ném. *fuhrmann*.

furt: folytonosan, folyvást, szüntelen, szakadatlanul (Tsz.²). — ném. *fort*.

furtonfurt: folytonosan, folyvást (Tsz.²). — ném. *fort und fort* ... A Tsz.²-beli *furtonosan* = *furt* + *folytonosan*.

* **fusër**: kontár (Tsz.²). — ném. *pfuscher*. (Vö. Nyr. VI.415; XXII.517.)

fustély: fustis, knüttel, prügel (NySz.) ... Már Cihac (II.499) helyesen jegyezte meg, hogy a magy. alak az úfn. *fäustel*-lel függ össze. A *fäustel* kicsinyített alakja a *faust*-nak, melynek szabályos kfn. alakja *vüst* (Kluge), ófn. *fust* (Sand.). Egy ilyen, még nem hangsúlyozott **fustel*, *füstel* kfn. alakból való a magyar. Erre az egy szóra azonban egész biztossággal mondhatjuk, hogy nem az osztr. baj. nyelvjáráshól kaptuk, egyszerűen azon okból, mert kfn. *i, ü, ü* hangzók már a XII. században diftongusokká lesznek (vö. úfn. *zeit*: kfn. *zît*, úfn. *haus*: kfn. *hûs*: die jüngere aussprache zeigt sich *zuerst* (seit dem XII. Jahrh.) in bayrisch-österreichischen denkmälern. Behaghel die deutsch. sprache 25. l.) az osztr. baj. nyelvjárásban. (Vö. *fajszli*.)

fuszekli: rövid szárú harisnya (Tsz.²). — ném. *fusssockel*: eine fussbekleidung aus weichem stoff (Sand.).

futrás: pabulum, Futter, fourage (NySz.); lovaskatonáknak kiszolgált lóeleség (Tsz.²). — A ném. *futter*: nahrung, speise (Kluge) és a ném. *fourage*-ból: pferdefutter (Heyse) kombinált szó.

* **fuvar**: vectura, fuhr, fracht (NySz. Tsz.²). — ném. dial. *fuor*, irod. *fuhr*. (Vö. Nyr. VI.509; XII.530. Dank.).

* **fürmëndër**: curator, aufseher (NySz.); gyám, szolgál, urasági inas, kisbíró (Tsz.²). — ném. *vormünder*: die nach dem tode des vaters für minderjährige kinder als vertreter ihrer interesse und verwalter des vermögens eingesetzte person (Sand.). (Vö. Nyr. I.245; VII.106.)

füzér: rovátkos bot, a mellyel a hordóban levő bormennyiséget mérik (Tsz.²). — ném. *visir*(stab).

MELICH JÁNOS.

AZ ALANYTALAN MONDATOK.

II. Az alany pontosan ki se tehető.

d) Az egyes-számú harmadik személyű ige alanytalanul igen ritkán fejez ki egész gondolatot, de azért előfordul ez is; legfőljebb azon megjegyzést tehetni rá, hogy az általánosságból nagyon nehéz a határozatlanba való olvadás határát megjelölni. Pl. a 'teszi-veszi',

a 'lesi-vári' sat. nem ölel föl annyit, mint az egyes-számú második személyű igés alanytalan mondatok. — Ép ilyen a következő néhány mondat is: 'Elvitte vízre, szomjan hozta vissza. Se tud, se lát, csak neki megy. Seggit emelinti, száját nyalintja' sat. Igen könnyen tárgyalhatók a határozatlan alanyú mondatok sorában is.

e) A többes-szám első személye szintén előfordul mint az általános alany kifejezője. Pl. 'Hidd el, szép az élet; ha vehetünk, miért ne vennénk örömből (Pet.). Mert valljon egy lóra két nyerges teszünk-e? (Ar: BH.). Se hideg, se meleg ne legyünk! (Born: Préd.). Mindnyájan meghalunk. Széchenyit tartjuk a legnagyobb magyarnak'.

f) Legritkábban ugyan, de a többes-szám második személye is állhat általános alanyú mondat állítmányaképen; pl. 'Tudjátok-e hogy mit tesz az emberi nyelven, midőn a fürj azt mondja pittypalatty? (Pet.). Legyetek rontója minden hamisságnak! (Born: Préd.). Fiaim! csak énekeljete! (Tompá) Adjátok meg istennek, a mi istené' (Bibl.) sat.

g) Legtöbbször kifejezi az általános alanyt az ige többes-számú harmadik személye; még pedig mind a közmondásokban, mind a közönséges beszéd szólásmódjaiban és kifejezéseiben is. Pl. 'Más pennával írnak, sorsom balra fordult (Ar: Toldi). Harangoznak szomorúan, temetik a legszebb leányt Tarjánban (Népd.). De mikor azt látom, hogy őt (a virtust) csuffá teszik, szidják, háborgatják, üldözőbe veszik; verik, tömlöczözik, halálra hurczolják; már ezek a szívet nagyon szomorítják (Csok: A lélek hall.). Hegedülnek, szépen muzsikálnak, jókedve van az egész világnak, ugrándoznak, járják a bolondját; én nem tudom, hanem csak úgy mondják (Tóth K.). Irtak akkor ezer háromszáz és húszban' (Ilosv: Tholdi). Az ige e fajta szereplésének érdekes példája a többi közt a következő mondat: 'A mit becsületnek neveznek, arról neki fogalma sincs'. E mondatban a 'neveznek' ige oly általános alanyt föltételez, hogy azt kifejezni nem is szoktuk, sőt alanyul személyt (se eggyet, se többet) nem is gondolunk az állandó kifejezéssé vált 'neveznek' többes harmadik személyű cselekvő igéhez. 'A mit tölt erszéynek neveznek, távol van tőle mint a hold' (Pet.).

h) Az általános alany kifejezhető még az ige infinitívusával, melyhez a *lehet, kell, képes, szabad* sat. állítmányok járulnak, de el is maradhatnak. Pl. 'Nincs mit tenni, el kell menni. Mit volt mit tenni. Sötétbe nem látni. Fülhegygel hallani' sat. Megjegyzendő itt, hogy az ige infinitívusa kifejezi a határozatlan alanyt is, pl.

„Meg kell itt ma halni, tudod, eggyikünknek“ (Ar: Toldi). Ez azonban sokkal kevesebbszer fordul elő, mint az általános alanyul álló infinitívus, melyhez sorakozik a közmondások özöne. Pl. „Dunába vizet, halomra földet nem kell hordani (Nyr. III.177). Madarat tolláról, embert barátjáról ismerni meg. Nehéz élő fának dőlőt várni. Merni kéne a templomba füttyülni“ (Nyr. XI.284).

2. A h a t á r o z a t l a n a l a n y. A határozatlan alany nem ellentéte az általános alanynak, de alsóbb fajtája se. Van közöttük egygezés, de van különbség is; mindez azonban függetlenül. Megegyezik a két alany abban, hogy önkénytelenül, a nélkül hogy valamely határozott cselekvő személyre gondolnánk, mégis valamely cselekvő igét mondunk a cselekvő személy megnevezése nélkül (Nyr. XIX.453). Különbség van a kettő közt abban, hogy az általános alatt mindig az egész osztályt értjük, soha se annak részét; addig a határozatlan alany soha se vonatkozik az egész osztályra, vagy fajra, hanem mindig kisebb-nagyobb részére, sokszor egyetlen-egy tagra, ha mindjárt többes-számú igét használunk is, pl. „A toronyban deket harangoznak“ (Pet.). Lapunknak írják, hogy sat; pedig csak egy ember írja, a levelező (Nyr. XXI.250).

A határozatlan alany kifejezhető különféleképen:

a) Kifejezhető az *ember* szóval, még pedig tarka változatban mint Barbarics fejtegeti a Nyelvőr XXI.250. sat. lapjain. Ezen egyént — vagy gyakran határozatlan számú egyéneket jelölő — *ember* szónak próbaköve a tagadó mondatban álló *valaki*, *némely*, *nem mindenki* sat. Néha magát a beszélőt is jelöli, tehát első személyt, de gyakrabban harmadik személyt, a kiről szó van. Pl. „Mi bajod? Semmi, hisz nem nevezhet mindig az ember (= én). Édes néném látja ked! mikor az ember (— én) nem tudja a szokást (Mikes). Az *ember* szó ezen és hasonló használatának okát úgy adja Barbarics, hogy itt azért használjuk az *ember* szót, mert saját énünket nem akarjuk előtérbe állítani szerénységből, közönnyösségből, restelkedésből, de néha dachból, vagy megvetésből is.

b) Kifejezi a határozatlan alanyt a *valaki* névmás is. Pl. „Megölte valaki magát (Pet.). Ha ti gyaláztok is, majd mondják valakik: kár hogy az a szép ész oly rút testben lakik“ (Csok.).

c) Az általános alannyal majdnem egyező jelentésű a határozatlan alanynak kifejezése a *más* szóval; mindazonáltal még sem oly kategorikus körű, mint az általános alanyú mondatok. Pl. „Én ültettem a rózsafát, más szedi le a rózsáját“ (Népd.). Még

itt kiérzik a határozatlan alany; de a következőben már kevésbé: „Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba (Ar: Toldi). Szegénységem miatt más piruljon, én nem” (Ar: Kold. én.).

d) Kifejezhető a határozatlan alany a puszta igével is; csak-hogy nem minden személyével egyenlő arányban. Így kifejezhető ritkábban: α) az ige első személyével, pl. „Öreg vagyok gögyögök, az ördögnek sē köllök (Nyr. XXII.473). Ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes (Bács m.). Bor, a mennyit én akarok, buza, a mennyit az isten ad” sat. β) Kifejezi a határozatlan alanyt az ige egyes-számú második, személye is; de ez a legritkább eset, mert a második személyes beszéd az általános alanyú mondatok megcsontosodott kifejezésmódja. Nem is találni rá sok példát, de előfordul, pl. ebben a mondásban: „Ne szólj neki, csak ints neki, mindjárt tudja, mi kell neki”. Ide sorozhatnók, bár kétséggel, az ily fölkiáltásokat is, mint: „Ébredj magyar! Kelj fel azért magyar! álmodból serkenj fel!” (Csok.). γ) Az egyes-számú harmadik személy szintén igen ritkán fejezi ki a határozatlan alanyt; de legalább is kétség fér hozzá, hogy nem általános alannyal jár-e inkább. Pl. „Beütött neki! Elvitte vízre, szomjan hozta vissza. Se hall, se lát, csak neki megy. Akkor lesz a, mikor a Tisza vize visszafelé folyik”. A határozatlan alannak szép körülírását látom Tompa éme soraiban is, de nem merem eldönteni: „Hír, dicsőség fülmiléje csattog, | s elsímulnak lelkemen e hangok; | a mi ráhat, a mi elragadja: | a boldogság házi pittypalattya”. δ) A többes első és második személyű ige inkább általános alannal jár, semmint határozatlannal; hanem az ige többes-számú harmadik személye annál inkább köttetik határozatlan alannal. Pl. „Ne menj még, nem sírnak otthon! (Nyr. XI.37). Itt fekszik, a ki által sokan feküsznek itten (Csok: Sír.). Ez is megvan, csak meg ne tudják (Alföld). Nem lopnak annyit fejszével mint ésszel! (Up.). A hol malacot ígérnek, zsákkal forgolódjál (Nyr. XXI.252). Azt mondják, nem adnak engem galambomnak (Népd.). Zsindelyezik a kaszárnya tetejét (Népd.). Hegedülnek, szépen muzsikálnak (TóthK.). Iskolába nem járattak, olvasni nem tanítottak” (Pet.).

Az ige többes-számú harmadik személyével kifejezett határozatlan alanyú mondatokhoz csatlakozik az ily kifejezések egész sora, mint: *mondják, beszélnek, rebesgetik, említik, azt állítják*, latin nyelvben: *dicunt, ferunt, tradunt* sat; de gyakran egyes-számban is: *az a hír, hírlik, híre jár, hallatszik*, latin nyelvben: *dicitur, fertur, traditur*; görögben: *λέγεται, λόγος, ἔστιν*; a német

nyelvnek kényelmes eszköze van a határozatlan alany kifejezésére az *es* és *man* szócskákban; a latin és görög nyelvnek pedig a szenvedő szerkezet szolgál könnyen ugyanazon célra, pl. „pugnatum est. Macte puer! sic itur ad astra”. A magyar nyelv az ily fajta kifejezéseket átalakítja, a mennyiben cselekvő igét alkalmaz, még se nevez meg valamely cselekvő személyt, például e helyett: „Pénzbüntetés fog ellenében alkalmaztatni” magyarosabban hangzik: „Pénzbüntetést fognak ellenében alkalmazni” (Nyr. XIX.454).

e) A határozatlan alanyú mondatok érdekes példái a következő szólásmódokban rejlő alanytalanság: „Most Pest-Buda mindjárt összedül = valami különös történik (Nyr. VI.418). Egy azokból, kik most élnek (Ar : Sz. László). Mit akar kendtek? Aztán jöttek egy kettő, de nem közelünkbe (Nyr. XII.509). Kis-Komárom, Nagy-Komárom, de szép egy lány ez a három (Nyr. XIX.85).

Itt említem föl, bár az általános alanyú mondatok tárgyalásánál is előfordulhatott volna, a határozatlan, illetve általános alanynak kifejezését avagy helyettesítését meghatározó és visszamutató névmással. E fajta mondatok egy része általános, más része határozatlan alanyú mondat; szabályt rájuk nem is lehet hozni, azt külön kell eldönteni, illetve kiérezni, hogy melyik milyen alanyú. Pl. „Ki korán kel, aranyat lel. A ki jól köt, jól old” általános alanyú mondatok. „A kinek nem forró, ne fújja a kását” (t. i. az, a kinek), már ez határozatlan alanyú mondat. „Télen által, kik megéltek, járnak mint a gondos méhek” (Tompá), ezt mondhatni általánosnak is, határozatlannak is. Meghatározó névmás *is*, *ea*, *id* rendesen határozatlan alanyt pótol: „Biz az nem szép! Nagy baj az, rosszul van az, ha így van. Úgy szokott az lenni”.

TÓTH T. ALBIN.

FALUDI FERENC NYELVE.

Szótári rész.

Africa. Meghagyá az őrzőknek, hogy többé ez' ... *africa* t (asszonykát) eleibe ne bocsátanak (743).

ágoz. Ágozunk a fácskákon, öntögetjük alját (515).

agyarol. Becsületébe kap, ezt agyarolja, marczongatja (101). Ne halljam többször a szagló és agyarló ebeket, a paripákat (66).

ajal, felajal. Ezeknek (az énekes asszonyoknak) fel kellene a j a l n i a szájakat; mert syrének, csalogatók (268).

alkuszik, megalkuszik. Mint *alkuszik* meg az aggodalom, a félelem a mulatsággal? (28). A belső alázatossággal megalkuvó külső méltóság (30).

álmadozik vmivel. Kiki maga szerencséjéről álmadozik (464).

általút. A ki csendes békességre birta természetét, a becsületre vivő járásnak szintén általútjában vagy (367).

apolgatás. Mikor meg kellett volna fenyegetni, ölbe ragadá a polgátásra (112).

apró-csepő. Nem ártalmas az apró-csepő kicsinségekre is tekengetni (411).

arányoz. A hercegek mindenkor arra arányoznak, hogy fenforogjon a világ előtt méltóságok (366).

áros. A mesterség a míg titkos, áros = drága (413).

árasműves. Egy szegény árasműves ember kedvében az istennek halálozott el (33).

asszonyodik, elasszonyodik. A férfiak megutáltatják magukat, ha felettébb való lágysággal elasszonyodnak (500).

Bankó. A religió dolga azon bankón (mankón) jár (7).

bányászna. A corinthiai ércz nem egyéb, hanem mindenféléből az olvasztó kemenczében egybeforrott bányászna (érc, lemez 263).

bellesleg-bele. Bellesleg bele kell azért tekinteni az illetén alkukor (446).

bélyeges vmivel. A ki (az üdvözítő) példája szerint nem él: avval bélyeges, hogy elkárhozik (526).

bérc. Bíz másokra, hogy a hegyek bércein járjanak (520).

bízik vkihez. A ki okosan forgolódik, ahoz bízik a világ (477). Hitetlen a világ és mégis bízunk hozzá (564).

bízik vmire. Phokász, te légy bíránk, nem bízom Romanus emberségére (843).

bokor. Vadászkodva mulattak és egy bokor (pár) fenyőssel gazdálkodtak a konyhának (644).

boncsok. Homlokán, melyén terepes, rubintos rózsák, tizenkét réti zománczos csengő boncsok (638).

borcsap. Mire fakadának ezek a borcsapok = részek (123).

bornót. Hab pipáját és erős bornótját kezdi vala dic-
sirni (21).

börbönce. Hív társom, dohányos börbönczém (dohány-
tartó), te tisztítod fejemet; szép pipám, égő kis kemenczém (886).

börbötülés. Némely jegyzések, igék, börbötölések után
meggyőzték ellenségeiket (689).

büzel. Rosz hangja vagyon neveknek, büzel erkölcsök,
elhíresednek (174).

Cifra. Vagy talán mind azon nulla betűk és vak c z i f r á k
(számok) ezek az evangéliumban? (83).

cimbora A mi kevélységünk merészségünkkel c z i m b o r á t
kötött (613).

cinkos. Ne lépezeljen mint a c z i n k o s játékokon a vas
drótra vont pupák (187).

cinkoskodik. Mint a kik a piacon pénzért czinkoskodnak (34).

cipelős. A dámák nem czipelősben, hanem pantofel
papucsban szoktak járni (776).

cirkál. Nem szenvedte, hogy többet c z i r k á l j a n a k lel-
kén, sem hogy testecskéjén (126).

cühődik. Azonban támad az úrfi, k i c z ü h ö d i k mennye-
zett nyoszolyájából (256).

Csalakozás. Ez az adakozás nem egyéb, hanem szemtelen
c s a l a k o z á s (380). Ez a c s a l a k o z á s gyökeret is vér (420).

csapás. Hol balra, hol jobbra ballag, semmi bizonyos c s a -
p á s t nem tartván (353). Nem jár a c s a p á s b a n, kerüli az
igényes ösvényt (353).

csapka. Fekete tabáttal borított c s a p k a f o r m a kalap volt
fején (636).

csáprág. Tengerszinű vont arany c s á p r á g j a kengyelig
meg volt terítve (638).

csend. A fő nagy dolgok c s e n d d e l, titokkal mennek
végbe (611).

csin. Tudja szívünk rejtekit, természetünk mindennémű c s i n -
j á t (45). Mind a két fél sok c s i n n a l, sok mesterséggel érte
van, hogy ne tudhassuk igaz úrunkat (845).

csingolódik. Répa retek c s i n g o l ó d n a k, tök és dinnye
hason jár, az ugorkák forgolódnak, kiki mohón lejtőt vár (871).

csörgés. Van lencsénk c s ö r g é s szalannával (903).

csühedni. Nem méltó étlen itlan koplalni, epedni, rongyban
c s ü h e d n i (211).

csükkénik. Ha mikor nincs mit reménylened, megcsükkénik kedved (468).

Darab. Leányával, egynéhány hiveivel, szép darab pénzzel kibontakozott országából (708).

deli. Ezek a jóságok peniglen nem a mente újjában, sem a skófiummal varrott deliekben (díszruha), hanem benn a szívében laknak az embernek (30).

delest. Reggel font gyapjában, delest selyemben járnak (779).

dellesti. Várja vala, míg asszonya dellesti álmát kialunna (696).

diadalmaskodik vkiről. Diadalmaskodott minden ellenségéről (152).

döglet. Egy gonosz rühes szolgálta megdöglet a többi (295).

dül, megdül. Ha a bölcseket meg akarod dúlni (győzni) okossággal (623).

dül, megdül. Megdülnek a szelek a tengert (855).

Ebész. Nem tudnak egyebet emlegetni, hanem az ebészek és lovászok dolgát (20).

ég. Térj szellőre frissegre = levegőre (26).

egyenesleg. Egyenesleg a nemes embereken sok sebeket ejtenek (2).

egyeletlen. A természet sem adott teljes tisztán és egyeletlenül előnkbe (608).

egyvelít. Némellyek a barmok kedvével egyvelítik kedveket (535).

éhe holt. Adj az éhe holtaknak is belőle (596).

élés. Hajókon semmi élést nem vihetének Bizantiumba (689).

eláll vmiről. A mit egyszer fejetekbe vernek, arról nem könnyen állnak el (459).

elhatalmaz. Ezek az emberek elhatalmaztak, ki turtármarták a jámbor embereket (350).

elhitet. Az ő jóvolta elhitet bennünket hozzánk való egyenes szándékáról (43).

elidőz. Az elidőzött (kitűzött) órákor más nap együtt valának (698).

előbbség. A ki ezen természetbéli előbbségnek ajándékját tekintetes erkölcsökkel segíti, kénye szerint forgatja az embereket (388).

előszült. Az akaratosság előszülte a kevély szünek (476).

eltelő. Mint a köntöst a testhez, úgy a lisztet az ahoz való tehető erőhöz és eltelő tudományhoz kell mérsékelni (239).

emberkedik. Vedd elő erődöt, emberkedjél: a bátortalanság néhikor hamisan ijegeti az embernek szívét (42).

emberül. A mit eltekéllett magában, azt emberül végbeviszi (607).

émetten. Ébren, émetten legyünk, vigyázzunk (563).

emlékeztet vmiről. [Más egy kötelességedről emlékeztettek* (648).]

enyhődik. Valljon enyhődik-e a miatt kinjaiban, hogy ő is boldogúlhatott volna? (51).

epecsel. Ezer veszedelmek közt vígan se petselve sétálnak, mulatnak (253).

érdekel. Némellyek csaknem a pokol ajtaját érdeklik, elannyira kerülük a kisebbséget (94).

ernyős. Sylvia kézen fogván Thirsist, elvezeti nyári ernyős lakásába (709).

érszökés: érverés. Mások azt tartják, hogy pulsus vagy érszökés emberben, melyről az értelmesek a léleknek jó és rossz állapotját ki veszik (478).

értekezik. Neander értekezik Eusebiustól a főrendek kötelességéről (2. 354).

esdegel. Való, hogy esdegelünk holmikor vétkekbe (151).

esdik. Emelkedik, esdik bús feje (588).

eszmélés. A sok eszmélés és hozzá szabott beszéllés dolog ha pör alá nem bocsátja magát (486).

étten-estig. Erre (mulatságra) virradnak, étten-estig sőt holtig ebben mulatnak. (370).

Fájdal. Maga bibéjét fájdalja (132).

falat. Minthogy armalisának minden nagy és apró udvari falat térdet s fejet fog hajtani (230).

fej. Feje vagy a tanácsnak és nagyja (837).

fele félben. Azért vétünk, hogy csak fele félben (félíg meddig) akkor is csak héjára nézünk a dolognak (440).

felhőz. Feljebb ne hőz az állapotodnál (25).

feljebbezés. Távol legyenek a feljebbezések, irigységek (859).

fenekedés. Meg nem ijed (a szerencse) fenekedésétől (586).

fenekedik. Uroknak életére *fenekedik* a pór nép. (601).

fenül, elfenül. Az új seb könnyen gyógyul, a rothadásra menendő *elfenül* (5).

fenyős. Egy bokor *fenyőssal* (fenyvessel) gazdálkodának a konyhának (644).

fertézni. Vérünkben fognak *fertézni* (648).

férges vmivel. Ha ki becsületét csak becsületért kívánja, *férges valami kevélységgel* (564).

finy. Egy fiatal írődeák jöddögele elénkbe nagy finnyal: büszkeséggel (234).

finnyaság. Asszonyi *finnyaság* (29). Más hasznot nem nyújt, hanem hogy kedvét találhassad az asszonyi *finnyaság*-nak (29).

fityésző. Példásan folyt nyálok az angliai *fityésző* tacsokókról (122).

folyamlík. Elég szaporán *folyamlík* dolgoz, ha jól (395).

főmeredek. Főmeredek (hanyatt-homlok) rohannak a veszedelembé (537).

főpénz. Ha eszed vagy, interestből élj, ne nyúlj a *főpénzhez* (24 102).

fősű. Rendre rakván a sűrű és hajválasztó *fősűket*, melléjek a vendég-haját s hajport (141).

főzemény. Elkészíti *főzeményét* (878).

furcsaság. A *furcsaság* (furfangosság) gyakorlata többet végez a csontos erőnél (478).

futamt. Mások alig *futamtják* meg ezeket, legottan szépen kiigazulnak dolgokban (395).

füddögel. A ki ama kénköves láng mellett *füddögel*, nem igen kényén éli napjait (16).

KISS IGNÁC.

TÖBB ALAPOSSÁGOT!

A fölszínességnek kiváló példáját szolgáltatja a Nyr. XXIII. kötetében közölt tanulmány, melynek címe: „A Jordánszky és Erdy codex”. Jutalmazott pályamű.

Fejtegetéseimben tehát azokat az adatokat fogom közölni és megvilágítani, melyek állításomat igazolják. Ezeket az adatokat a Nyr. XXIII. k. 313—319. lapjairól vettem.

I. A szerző a 314. lapon ezt írja: „A *napi napon* kifejezés a NySz. tanúsága szerint még csak a Gyöngyösi codexben fordul elő; e két codexünkben (Érdy és JordC.) pedig a *napi napon*, *teg-napi napon*, *hónapi napon* határozó egészen közönséges”. A NySz.-ban (II.930) ez áll: *napi-nap*: [dies; tag]. Terteenek egy n a p y n a p o n, hogy egybe gyűleenek az papy fejedelmek (JordC. 598). Mykoron egy n a p y n a p o n o d a m e n e (ÉrdyC. 143b). Egy n a p y n a p o n m e g y e l e n t e e w n e k y w r i s t e n, hogy haza kellene terny (183). Törteneek e e g y n a p y n a p o n (562). E z n a p p y n a p p o n t a r c h e e s e r e s s y c h e n g e m w r a m l h u s (GyöngyC. 24). — Nyilvánvaló dolog, hogy a pályamű szerzője abból, hogy a NySz. csak a Jord., Érdy és GyöngyC.-ből idéz példákat, azt következteti, hogy más codexekben nem fordul elő a *napi-nap* kifejezés. E következtetés csakis akkor helyes, ha a NySz. eggy-egy kifejezésre mindazokból a codexekből közölne idézetet, melyekben előfordul. Hogy ez nem áll, bizonyosság rá a) maga a NySz., melynek „Bevezetés”-éből elégséges a következő sorokat idéznem: „A szerkesztők azonban még arra nézve sem vállalhatnak kezességet, hogy a földolgozott műveknek minden fontosabb adata helyet talált a szótárban (V). A mi a teljességet illeti, hogy e követelésnek teljes mértékben lehetetlen volt megfelelnünk, arról már föntebb elég bőven szözlöttünk (XIII)”. Pedig a pályamű szerzője még ebből a „Bevezetés”-ből is közöl néhány sort a *csepőlees* cikkében (315), mivel nyilván tudtunkra akarja adni, hogy elolvasta a „Bevezetés”-t is. Vajjon szigorú ítéletet mondok-e róla, ha azt állítom, hogy elhamarkodva olvasta el. Hogy következtetése helytelen, bizonyosság rá b) az, hogy az említett kifejezések más codexekben is találhatók: *napi napon*: PozsC. 16; ThewrC. 33; DöbrC. 503; *hol napi nap*: DebrC. 45. 46(2). 47(2). 48; ÉrsC. 30. 306; ThewrC. 306; *tegnapi nap*: KeszC. 241; KulcsC. 223; AporC. 49; DöbrC. 166; CornC. 60; ÉrsC. 444; *vasárnap napon*: ÉrsC. 414.

A NySz. tanúságára épen ilyen körülmények közt hivatkozik a szerző a *rotad* szónál is (318). „*Rotad*: rothad. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig *h* nélkül találjuk. Így még csak DebrC. 111; máshol *rothad* v. *rohad* (l. NySz.)”. (Vö. *kih rotada*: DebrC. 78; *nem rotadot meeg*: DebrC. 131; *meg rottadas*: KazC. 185; *meg rotadonk*: KeszC. 185.) Esze járása tehát itt is az volt, hogy: mivel a *rotad* alakra a NySz.-ban az Érdy és JordC.-en kívül csak a DebrC. 111. lapjáról van idézet, ennél fogva másutt már nem található.

II. „Szép, mint az *illat* jelzője, csak e két codexben (t. i. az Érdy és JordC.-ben) található. (Vö. 1) *ze e pyllath w* ÉrsC. 219; *ze e psegw yllath wyselő zeep nardws*: ThewrC. 142; igen *ze p edes ilat*: TelC. 284. 2) *gyeny erwse ges io illat*: TelC. 280; *gheny erwse ghes yllat yawal meg ható balsamom*: ThewrC. 143; *io es gő n ő russeg ő s illat u uiragok*: KazC. 141.)

„*Inas kor*: adolescentia. Más codexekben az *inas* szó nincs ily értelemben használva. (Vö. TelC. 223: *vala ke: akor Abel zaz es huzon ket eztendős inas germők*.)

„*Kwtiya, kwtiachka*: turgurium, tabernaculum. Más codexekben nem található, csak a XVI. század délvidéki íróinál. (Vö. DöbrC. 26: *olalkodik mikent orozlan őnnőn kvfaia bol: insidiatur, quasi leo in spelunca sua*; — DöbrC. 364: *mert en hazam imačagnak haza, ti kedeg v̇tet tőṫtetek tolvaioknak kvfaia va: quia domus mea domus orationis est. Vos autem fecistis illam speluncam latronum*.)

Ezekben ugyan már nincs hivatkozás a NySz.-ra, de biztosra vehetjük, hogy a szerző belőle merítette tudását. Mert magukból a nyelvemlékekből nem merítette. Hiszen láthattuk már eddig is, mennyire járatlan bennük. Aztán meg a nyelvemlékekre vonatkozó összes idézetei (a 313—319. lapokon), sőt még az Érdy és JordC.-ből valóknak nagy része is mind megtalálható a NySz.-ban. Csupán két ízben szánta el magát arra, hogy a MünchC.-be pillantson (l. *eggyesül vkihez és é és nappá*), s itt is csak a megfelelő helyeket kereste ki.

Azt hiszem, ezekből eléggé kitűnik, hogy itt is ugyanazzal a helytelen következtetéssel van dolgunk, mint az I. alatt. Látható ebből az is, milyen érték tulajdonítható ilyen allításainak: „Ezen kifejezést más nyelvemlékekben nem találhatjuk” (l. *délnek szivében*). „Ezen eredeti értelmét csak két helyen, a JordC. 362. és az ÉrdyC. 128. lapján őrizte meg” (l. *aztag*). „A többi codexben és a többi bibliafordítóknál sehol se fordul elő” (l. *díj, dőja*). „Csak e két helyen fordul elő” (l. *ízvez*). „Más codexekben nem található” (l. *lapacz*).

A *délnek szivében* és *aztag* cikkekre külön megjegyezni valóm is van.

„*Délnek szivében*: media die. Ezen kifejezést más nyelvemlékekben nem találjuk. Lehet, hogy valamely nyelvjárásban lappang, de mindeddig nem jutottunk nyomára. A jelentésnek ez átvitelét

számos nyelvben tapasztalhatjuk'. (Következnek példák különféle nyelvekből. Vö. 1) NySz. Del sz ű ben (Valk: Kár. 15). 2) NySz. Az feld nek zy we ben (JordC. 391). A tél nek sziv é be (Fal: TÉ. 631). A tél nek sziv é ben (744). Az orsz ág sziv é ben (SzD: MVir. 409). 3) NySz. délszín: lux aprica. 4) Kesztc. 25: Keg yet len se nek zy we eleth. A KulcsC. megfelelő helyén: Keg yet len e k nek zy ne eleth: a facie impiorum.)

Aztag: horreum, scheune. Eredeti értelme e szónak az újszlávban: horreum, *haufe*. Ezen eredeti értelmét csak két helyen őrizte meg'. A német *haufe* az én tudtom szerint r a k á s-t jelent, mely az *asztag* mai jelentésének szinonimája és nem a *csűr* szóé. Pedig a pályamű írója azt szeretné mondani, hogy az említett két helyen az *asztag* a *csűr* jelentésében van használva.

III. E pont alá sorolom azokat a cikkeket, melyekben a) a következő homályos formula található különféle változatban: 'A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig így van írva; más c o d e x e k b e n ettől eltérőleg . . .'; b) a melyekben általában nincs külön hivatkozás a nyelvemlékekre. Hogy hogyan kell érteni a más c o d e x e k kifejezést, kitűnik egyrészt abból a néhány sorból, melyet a szerző a fejezetek elején mintegy bevezetésül írt, a hol t. i. azt mondja: 'Itt csak azon föltűnőbb jelenségekre szorítkozhatunk, melyek kizárólag vagy túlnyomólag codexeinkben mutatkoznak (313). Itt említem mindazon figyelemre méltó szokat és szóalakokat, melyek kizárólag a JordC. és Érdy codexben, esetleg még egy vagy más nyelvemlékben találhatók' (314). Emlékezhetünk a *rotad* cikkekre is, melyben a máshol világosan úgy értendő, hogy: minden más helyen. Másrészt nem szabad elfelednünk, hogy a szerző az ő idézeteit kizárólag a NySz.-ből vette, ha nem is vallotta be mindig. Azt is láttuk, hogy belőlük azt következtette, hogy az illető alak vagy kifejezés más nyelvemlékekben nem található, hanem csakis azokban, melyeket a NySz. idéz. A következetesség elvénél fogva azonban minden hasonló esetben ugyanoly módon kellett következtetnie, ha nem is fejezte ki világosan, vagy éepséggel nem is mondta ki külön. A következő cikkekben tehát a) a más c o d e x e k s a t. kifejezésen azt kell érteni: minden más c o d e x; b) ugyanez pótlendő, a hol ilyen megjegyzés nincs.

a) *Hewon*: vacue, inaniter. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig így van írva; más codexekben ettől eltérőleg: *heian*, *heuan*, *heon*, *hyan*'. (Vö. 1) NySz. Hi ún, hi van (h e i a n, h e u a n BécsiC.

38. he on HB. hew on JordC. 495. ÉrdyC. 497. h y a n MünchC. 157). 2) Hew on: ÉrsC. 533. 584; FestC. 120; LobkC. 145; heew on: FestC. 199; CzechC. 155; hev on: DöbrC. 21; heu on: CornC. 116.)

Ide tartoznak a *heyoz, kaloma, palogar és zolzolo* cikkek.

b) *Eggyesül vkihez v. valamihez*. A TelCodexben is'. (Vö. Az ő teste az en testöm hōz egies ŵlt (DebrC. 141). Kihoz... egies ŵlt volna (DebrC. 144). Cristus hoz egesuluen (LobkC. 99). Hozzank eggiesődik (DebrC. 140). Őrdōghōz egiesődik (142). Akara az apostolokhoz egiesodnie (155). Egiesődöl a yoh életnek tanusaga hoz (209).

Ezerszer való ezer. JordC. ÉrdyC. Com: Jan.' (Vö. 1) Ezerzer walo ezer: ÉrsC. 135; BodC. 5; SándC. 10; LobkC. 273. 2) Zazzor való ezer: TelC. 202. Hetuenzer való ezer: TelC. 202. Heethzer walo ezer: ÉrsC. 134.)

Kyzlelet (készlelet): persuasio, überredung (JordC. ÉrdyC.).' (Vö. kyzlelet: ThewrC. 200. 235. ÉrsC. 577.)

Dagazwl, tagazwl: indurare (JordC. ÉrdyC. KeszthC.).' (Vö. Be dagazwl: HorvC. 271.)

Ide tartoznak: *argual, bagdachol, buz, czepőlees, eztő, feyzy, fonalyt, ghereentes, hermecz, herwadagos, hosweet, maraz, markalet, palaz, palazolkodyk, skarablya, swdar, zaar, zymål, zolzolo, zylemeer, tomb, ugrogy, wgrogyos, zwr*.

IV. Az eddig felsorolt cikkek közös jellemvonása az, hogy hűségesen átveszik az idézeteket a NySz.-ból, se többet, se kevesebbet nem adnak. Nem így a *muka, reevöl, wachoralyk* cikkek. Már a *napi napon* kifejezésnél is föltűnő, hogy a szerző a NySz. *hólnapi, holnapi* és *tēgnapi* szavait teljesen mellőzve, csak a *napi- nap*-ot méltatta figyelmére; valamint a *délnek szívében* kifejezésnél is elhanyagolta a NySz.-nak Valk: Kár.-ból vett idézetét. De ezt talán valahogy még meg lehetne érteni. Érthetetlen azonban, azaz csak nagy fokú fölszínességből magyarázható az eljárása a következő szavaknál:

Muka. A *muka* alak e két codexen kívül még csak a Thewrewk, Kulcsár és Bod codexekben mutatkozik'. (Vö. 1) NySz. *muka, muka*: Penitentia tartasnak m v k a i a (DebrC. 242). Nag' m u c a u a l keresic (347). M u h c a t benne semmit nem zenued (GuaryC. 23). *Munkálkodik*: Valakit e binőcben m u c a l c o d n a k (DebrC. 393). Illyen nehez betegsegben m u k a l k o d i k vala (DomC. 88). *Munkálkodik*: Az m w k a l k o d o k yghen kewesek (JordC. 381.

CornC. 92.) Tehát maga a NySz. is, mely a pályamű szerzője előtt az összes nyelvmlékek helyettesítője gyanánt szerepel, mindjárt négy codex-szel többet említ a *máka* alakra, mint a szerző. — 2) Saját följegyzéseim szerint ez az alak még a következő helyeken is található: FestC. 8. 87. 111. 180. 225. 365. 380. sat. Kesztc. 8. 11. 12. 15. 16. 33. 46. 121 sat. CornC. 39. 43. 88. 247. sat. ÉrsC. 37. 192. 210. 211. sat. LobkC. 111. 198. 268. 269. 283. 347. sat. HorvC. 14. 221. 232. 235. DomC. 64. 85. 244. DebrC. 553. DöbrC. 355. VirgC. 51.

,*Reewól, reül*: révöl, réül. JordC. ÉrdyC. NémGl. TelC. Más codexek a 'mentis excessus' kifejezésére *rívület, rütet* alakot használnak (l. NySz.). — (Vö. 1) NySz. Meg csvfolyak es meg meue-tyk vala evtet es re ve vlet es nek neuezyk vala (DomC. 165). 2) *Reewlet*: FestC. 390; *rewlees*: ÉrsC. 132.)

,*Wachoralyk*: vacsorálik (ÉrdyC. 441. GKat.). A vacsorál igének ikes alakja Szinnyei Tájszótárában se található. De található 1) a NySz.-ban, igaz, hogy eggyes-szám 1. sz.-ben: Im en mastan ez may estwe et etzer vacholalom (LevT. I.214). Ő vele vachioralom (Holl: Préd. 12). Bé megyek ahoz és vele vacsoráalom (Alv: Post. I.45). Éo vele vacsoráalom és ő én velem (Illy: Préd. I.268). 2) Mert hogi vačoralik vala egi tal tetem altal alla ah torkan sehfele koron meghala (DebrC. 89). Es hozza hiua egizer hogy wuele estue vaczorálnek (t. i. sz. Ferencz) (VirgC. 81). Ez zentseges Ferencz.... vele vachoralek (VirgC. 81).

Íme az adatok, melyekből a fejtegetéseim legelején nyilvánított ítéletemet alkottam. Azonban nem az volt a főcélom, hogy ez ítéletemet nyilvánítsam és megokoljam. Hármias cél lebegett szemem előtt. Először, hogy a pályamű olvasóit helytelen nézet alkotásától megóvjam; másodszor, hogy néhány érdekes, de eddig figyelmen kívül hagyott adattal gyarapítsam régi nyelvünk ismeretét; végül a pályamű szerzőjét pontosabb, körültekintőbb munkásságra akartam készíteni. A fölszínesség nagy hiba ugyan, de beható tanulmánnyal nagyon kis mértékre szállítható le.

Öszinte örömemre fog szolgálni, ha a pályamű szerzőjének munkásságáról ezentúl jobb véleményt fogok nyilváníthatni.

SCHMIDT Győző.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szálló ige. Tóth T. Albin szerint (Nyr. XXIV.170) „a magyaros beszédmód ritkán és jobb híjában alkalmaz igenevet jelzőül s akkor is mindig igei tulajdonságot tulajdonít a névszónak... Magyar ember sohse mondana „szálló igét“, ha „szárnys igét“ is mondhat.“

Ez, azt hiszem, merész állítás. A jelző a jelzett tárgynak vagy tulajdonságát, vagy mennyiségét, vagy valamihez tartozását, vagy cselekvését fejezi ki. Az utóbbi kategóriába tartozik végtelen sokadmagával „a szőlő szőlő, csengő barack, mosolygó alma, tűzokádó hegy, író deák, szálló ige“. Megvallom, most hallom először, hogy ezek a participiumos jelzők nem eléggé magyarosak. És nem igen hiszem, hogy Tóth T. Albin ez új teoriáját más is vallaná. Szerinte csak jobb híján mondjuk: „kerülő út, igavonó barom, messzemenő intézkedés“. (Megjegyzem, hogy az utóbbi kifejezést illetőleg a „mondjuk“ énreám nem vonatkozik, mert én soha se mondom: „messzemenő intézkedés“, lévén ez magyarul „weitgehende massregel.“) Mert, így folytatja, nem mondjuk „kapáló ember, kaszáló ember“, hanem „kapás ember, kaszás ember“, sőt „igás ökör“. Bizony nem mondjuk, mert itt nem cselekvésről, hanem valamihez tartozáságról azaz birtoklásról van szó; annak az embernek kapája, kaszája, annak az ökörnek igája van. „Harapós kutya, rugós ló“ Tóth T. Albin szerint már helyes. Pedig mi az a „harapós, rugós“, ha nem frequentativ képzős participium? A meddig nem mondjuk: „beszédes szőlő, csengettyűs barack, mosolygásos alma, tűzokádékos hegy, tollas deák“, én csak megmaradok a Thallóczy Lajos „szálló igéje“ mellett.

És örvendek, hogy a „szálló ige“ alig két hónap alatt szálló ige lett a parlamentben, irodalomban, sajtóban, kiszorítván az *ἐπεα πτερόεντα*-nak a „geflügelte worte“ kaptájára csinált fordításait.

TÓTH BÉLA.

Prattároz. Gömöri palóc szobalányom az asztalfiában moto-
vő. 276. l. zott a minap.

— Mit csinál, Juci?

— Prattározok, náccsâgos úr.

Prattározni?! mondok magamban; mi a patvar az? Gyere Czuczor-Fogarasi, Ballagi s te Tájszótár! Sehhol semmi.

Egyszerre elkiáltom magamat: Εἴρηκα, megvan! Világos, a *prattároz* semmi más, mint a vasutasok *raktároz* műszava, mely a magyar nyelvérzéknek annyira idegen, hogy még idegenebbet csinál belőle az ő furfangos eszejárásával.

Azt hiszem, ez az adat ritka. Hogy *Hohenlohe* = *Holló uram*, *Liechtenstein* = *Lik Istvány*, közönséges dolog; de hogy idegennek vélt magyar szó még cifrábbá váljék, szinte példátlan és igen tanulságos.

TÓTH BÉLA. v. 276. l.

Nem egészen példátlan. A megboldogult Dömötör János, a ki tolnamegyei iskola-főlügyelő volt, beszélt egy ízben, hogy a nép a nevezett megyében *tandij* helyett rendesen *standi*-t, *tanfőlügyelő* helyett *stanfőlügyelőt* mond.

SZARVAS GÁBOR.

Külföldi magyarok. Ha jól esik tudnunk, hogy szép számú szavunk nyert német indigenátust, még inkább örömlükre lehet arról értesülnünk, hogy nem egy magyar név már a múlt században, sőt előbb is ismeretes volt nyugati szomszédainknál. E folyóirat mult évi decemberi füzetében rámutattam Máriafi István Pázmány-frazeológiájára, melyben ez írónk hazafias fölbuzdulásában hat tőlünk elidegenített szót vet a németiségnek szemére. Hat szó tehát: a *huszár*, *hajdú*, *talpas*, *csizma*, *csákó*, *kalács* (az utolsót oda engedhetjük épen a szlávsnak) már a múlt század végén kétségtelenül járatos volt a német ajkakon.

Most újabb adattal járulhatok az átvándorlás idejének kiderítéséhez. Ez jóval fontosabb, mint Máriafi tanúságtétele, mert fél századdal régiebb korú s közletlen maguktól a németektől ered, nevezetesen Apini Zsigmond tól, a kinek 1728-ban Nürnbergben közrebocsátott *Glossarium novumjában* lelhető meg. Mindössze hét magyar eredetű szavat találunk benne; Apini értelmező jegyzeteivel együtt ime itt közlöm őket:

Ballasch (*pallasch* alakban is): machaera, ensis hungaricus. Ezt már Harmath P. is közölte (Nyr. XXIII.417).

Heiducken: d. i. ungarisch fustvolk; ungaricus peditatus, famuli Hungarorum, quibus originem debent vestitu ornatu. Megvan Máriafinál is (l. fönt).

Hussaren: hussarones, qui sunt Hungarorum levis armaturae equites, item equites Pannonici, equitatus hungaricus.

Tolpatschen: pedites militiae Hungariae. Schmeller szerint e szó már a XVII. században ismert volt a németiség közt (l. Nyr.

XXIII.278). Sanders le akarja tagadni magyar eredetét (Wörthb.); de Apini tanúbizonysága határozottan a mi jussunk mellett szól.

Tschaicken oder *tschinackel*: cymbae Hungarorum. Az első, gondolom, eddig még sehol se volt kimutatva. Őseinknek tudvalevőleg régesrég szervezett sajka (csajka) haduk volt a Dunán; ennél fogva bizton hihető, hogy a *csajka* szó is nem a XVIII. vagy XVII. században, hanem már jóval előbb elkerült nyugatra. A mi pedig a *csónak*-ot illeti, erről Miklosich is állítja (Nyr. XI.120), hogy a német tájbeszédben járatos *tschinackl* alakban. A kőszegi svábok értesülésem szerint szinte ismerik ugyanebben a formában.

Gränitzer: gräntzsoldaten; limitanei milites Hungariae. A *granic* szót a dunántúli nép tudomásom szerint szélteben használja az ország határának jelzésére. Miklosich az ószl. *granica*-val egygyezteteti (Nyr. XI.168).

Apini szótára a múlt század első harmadában jelent meg s az idézett szavakat mint közkeletűeket hozza föl a német nyelvből. Ha pedig már ekkor általán ismertek voltak, egészen biztosra vehetjük, hogy legalább egy, de sőt két vagy három századdal is előbb kerültek el tőlünk. Mint látnivaló, mindmegannyi hadászati műszó; a vitézi tettek mellett tehát ezek is hirdették őseinknek harci dicsőségét a művelt nyugat előtt.

PRIKKEL MARIÁN.

Csütörtököt mond. A Nyelvőrnek ez évi első és negyedik számában meglepetve olvastam a fejtegetést, hogy miért mond a puska *csütörtököt*, a mikor nem sül el. Az egyik fejtegetés azt mondja, hogy *cst*, s ebből lesz humorosan *csütörtök*; a másik pedig, hogy a hangutánzó *csört*-ből bővült ki a *csütörtök*.

Mi régi lövészek, kik jóval negyvennyolc előtt sok jó német polgártársunkkal versenyeztünk a céllövészetben, sokszor kiáltottuk, ha nem sült el a puska: *csütörtök!* Német ajkú lövésztársaink ilyenkor azt mondták: *blaumontag!* Mindkettőnek megvolt a maga értelme. Valamint t. i. a német *blaumontag*, úgy a magyar *csütörtök* is az ötvenes évek előtt pihenő vagy heverő nap volt, a melyen a német mesterlegényeknél a munka, a magyar tanuló ifjúságnál pedig az iskola szünetelt.

Mi legalább, régi céllövők, így értettük a „csütörtököt mond” kifejezést, a mi tulajdonkép annyit mond, hogy a puska s z ü n e t e l, szünetet tart, nem sül el; s így értették német polgártársaink is, mikor a puska elnemsülésére azt mondták: b l a u m o n t a g.

GÓDAR SÁNDOR.

1. J. ...

Visszája helyett a fonája. „A Nyelvőr, írja folyóiratunk egy olvasója, K e r e k e s L a j o s, tavali évfolyamában sokat foglalkozott azzal a ténnyel, hogy újabban mennyire elburjándzott az idegen szavakkal való élés.

Hogy mennyire igaza van a Nyelvőrnek, bizonyíthatja a következő adat. Nem rösteltem ugyanis Apponyi Albert grófnak a Kisfaludy-Társaság nagy-gyűlésén tartott emlékezetes székfoglalóját ebből a szempontból átnézni. A nemes grófnak ez értekezésében idegen szó 376-szor fordul elő, még pedig nagyjából olyanok, a melyekre egészen járatos eredeti szavaink vannak, pl. *centrum*, *dominálás*, *gouvernement*, *judicium*, *kultura*, *motivum*, *praeciziroz*, *reagál* sat. sat.’

Azt hisszük, nemcsak Kerekes Lajos, hanem mindenki, a ki e beszédet olvasta, nem minden megütközés nélkül kérdezte magától: mire való az idegen szóknak ez a pazar alkalmazása; kényszerűségből, mert rájuk szorult, használta őket az értekező; vagy talán szebbé, szabatosabbá lett alkalmazásukkal előadása? Dehogy! Nem akarjuk mondani, hogy a magafitogatás, hanem bizonyára a megszokás és kényelemkedés adta ajkára ezeket a tiszta magyar beszédet elrútító szükségtelen szavakat.

A sajnós a dologban pedig az, hogy a gróf nem áll e tekintetben egyedül vagy kevesedmagával, hanem — *exempla trahunt* — sok, sok követője akad, különösen a képviselőházban, de fiatalabb íróinknál is. Emlékszünk rá, hogy a mint egy ízben nem tudom mi hatás kedviért a *sanál* szót használta, alig néhány nap alatt egész divattá lett a képviselőházban. Pedig fonákság biz ez, akár-hogy vizsgáljuk is; mert példaképe nem a latin *sano*, hanem a német *saniren*; hasonló tehát ezekhez a nép nyelvében is egészen honossá lett szavakhoz: *studéroz*, *rezonéroz*, *karazéroz*, *maséroz*, *kunéroz*, *egzecéroz* sat. sat. A *szanál*-nak tehát, ha már valakinek annyira szívéhez nőtt, hogy egyáltalában nem tud ellenni nélküle, ezeknek képére így kellene hangzania: *szanéroz*.

S ilyen *szanál*-féle fonákság újabb időben mindegyre nagyobb számmal kezd lábra kapni. A „Budapesti Hírlap” például május elsején megjelent számában az éjjeli tüntetésekről írván, a többi közt ezt mondja: „A munkások négyes sorokban mentek, elül és oldalt vezetők *kommandáltak*”. Az újdonság írója szerint tehát a német *-iren* végzetű szókkal nem kell egyebet tennünk, mint e végzetet a gyakorító *-ál* képzővel helyettesíteni, s a szó legott nagyáros hangzást ölt magára: *kommandieren* = *kommandál*.

2. A német *-iren* végzet kifogástalanul csak oly esetben helyettesíthető *-z* vagy *-ál* képzővel, ha nyelvünkben maga a főnév is járatos, melynek a szóban levő cselekvésszó a származéka, pl. *betón*: *betónozt*, *aszfalt*: *aszfaltozt*, *makadám*: *makadámoz*, *telegraf*: *telegrafa* v. telegrafál sat. De oly igét, a mely a közbeszédben használatlan, e képzőknek egyikével vagy másikával magyarossá tenni félészeg törekvés. Helytelenek tehát, bár hirlapjaink egyszerször használni is kezdték, a következők: *blanál*, *angazsál*, *avanzsál*, *protezsál*; az illető francia igék ugyanis: *blamer*, *engager*, *avançer*, *protéger*, nyelvünkben még a műveltebbek beszédében se járatosak. Idevalók még, a melyeket szójavító uraink egynémelyikétől nem egyszer hallottam, ezek a javító intézetből kikerült francia-magyar szók: *zsend* e helyett *zseníroz*, *szekál* e helyett *szekíroz*. S ha úgy folyik tovább, a mint nekiindult, nemsokára megérjük azt is, hogy a *reszkiroz*-ból *reszkál*, *kvittíroz*-ból *knittál*, *brillíroz*-ból *brillál* sat. válik.

SZARVAS GÁBOR.

1876. 1.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy orvosi munkán dolgozom. Törekvésem, hogy e mű, a mennyire tehetségem és a számba veendő viszonyok engedik, nyelv tekintetében is lehetőleg kifogástalan, szabatos, az idegenszerűségektől és más helytelenségektől ment legyen.

E célból bátor vagyok a t. szerkesztőségnél alkalmatlankodni, azon kérésemet terjesztvén elő, méltóztassék az alább közlendő kifejezésekre és szókra nézve a helyes útbaigazítást megadni.

Hogy fejezhető ki szabatosan magyarul: a) *ziehende kopfschmerzen*; b) *der kopf ist eingenommen*; c) a *bärzsing* helyett használhatom-e a *nyelőső* kifejezést; d) végre tehetni-e kifogást a *lob* szó ellen, vagy talán helyesebb volna *gyűladás*-t mondani helyette?

Felelet. Hogy valamely tudomány szakba vágó kifejezés és szó magyar egyértékűségét helyesen választhassuk meg, okvetetlen szükséges, hogy az idegen szavak hüvelyébe takart fogalmat részletesen ismerjük. Azért ajánlatos, ha az illető kitételhez minden egyes esetben fölvilágosító magyarázat is van csatolva. A jelen esetben például az a) alatt említett *ziehende kopfschmerzen*-ről csak a szakember lehet tájékozva, hogy a többféle főfájás közül különösen melyiket értik rajta. Megvallom tehát, hogy e kérdésre

nézve csak találomszerű választ adhatok. A *ziehend* jelző alap-jelentéséből indulva ki, úgy gondolom, hogy ez *bujkáló*, vagy ha úgy tetszik, *vándorló*, *huzódó* főfájást akar jelenteni. De az is lehetséges, s ezt maguk az orvos urak határozhatják meg legjobban, hogy *be-beálló*, *meg-megújuló*, *időnkénti*, tehát *váltakozó* főfájás értendő rajta.

b) *Der kopf ist eingenommen*. E német kitételnek teljesen megfelelek, a mit mi ekként szoktunk mondani: *kábult* vagy akár *bódult a fejem*.

c) A *bárrsing* helyett igenis használható a *nyelőcső*. De a *bárrsing* is minden habozás és tétova nélkül alkalmazható; mert bár idegen szó, de polgárjogot nyert s vidékenként maga a nép is él vele.

d) A *lob* szó használatát egyáltalában nem ajánlhatjuk; csak térjünk vissza a régi jó s a magyarság minden rétegében ismeretes *gyuladás* szóhoz.

2. Kérdés. Sziveskedjék a t. szerkesztőség tudatni, hogy melyik kifejezés a helyes: 'jót nevettem *rajta*' vagy 'jót nevettem *nekü*? Továbbá, hogy lehet-e így szólui: '*Úgy szokik* az lenni'?

Felelet. Az első kérdésre nézve válasz gyanánt álljanak itt a közbeszédben mindennap használt, állandóvá vált szerkezetek: '*Annak nevetünk* leginkább, a mikor bámulatában olyan ostoba képet vágott'; de így is: '*Az asztaltársaság hosszan és nagyokat nevetett azon*, hogy a bor helyett az ecetet itta meg'.

Ugyanily szerkezettel jár az *örül* cselekvésszó is: '*Annak örülnünk*, hogy ha az északi szél fúdogál (Cis. E). A te *szerencsédén* méltó nekem *örülnöm* (Hall: HHist.).

A második kérdésre, hogy lehet-e így szólui: '*Úgy szokik* az lenni', a mennyire emlékezetünkre építhetünk, az a válaszunak, hogy némely vidéken hallható a kérdésbeli igének ilyszzerű használata, de csak ritkán. Közönségesen a mult járatos helyette: '*Az úgy szokott lenni*'. Hasonló áll a *let* cselekvésszóról is e kitételben: '*Hát téged mi lett?*'

3. Kérdés. Elnézem a minap somogyi cselédünket, hogy a szemetet a küszöbtől befelé söpri. Megkérdem, hogy miért söpri befelé a szemetet. A leány ezt válaszolta: '*Benek* söpröm szerencsémét, nem *kinek*'.

Használják-e csakugyan Somogyban e kifejezést?

F e l e l e t. Nagyon is ; mi több, nem csak Somogyban, hanem széltiben Vas megyében is és Zalában ; s nemcsak a *befelé kifelé* helyett mondják *benek kinek*, hanem a *fölfelé lefelé* helyett is általános és állandó a : *főnek lőnek*.

4. K é r d é s. Négyen valánk együtt, mind jó barátok. Köz tudomású dolog, hogy a magyar ember a politikán kívül a nyelvészetbe ártja bele magát legörömostebb ; ez alkalommal is tehát egy kis nyelvészeti vita elevenebb pezsgésbe hozta vérünket. Egyikünk ugyanis azt találta mondani a másiknak, hogy *c z i m b o r á m !* Ebből a szóból fejlődött ki a következő vita.

Társaságunk egyik tagja oly nézetben volt, hogy a *czimbor*a, *czimboraság* jelentménye sokkal közelebb van a nem épen tisztességes keresményből élő emberek egyesülésének fogalmához, mint az általános értelemben vett barátságéhoz ; míg a *pajtás* megszólítás egészen tisztességes viszonyt jelent. Fölvilágosító magyarázatra engem szólítottak föl, mint alföldi magyar embert (Jász-Kún-Szolnok megyéből) s mint a kinek mesterségébe is vág a kérdés. Kifejtettem, a mennyire kifejthettem, a *czimbor*a és *pajtás* szónak jelentésbeli árnyalatait ; viszonyba hoztam ez árnyalatokat a nép-nél használatos *kenyeres pajtásom* meg inkább az intelligensebb osztálynál járatos *barátom* megszólításoknak jelentményével ; aztán eredményül megállapítottam röviden, hogy a *czimbor*a meg a *pajtás* népieskedő használata az úri osztálynál mindenestre közelebbi viszonyt, vagy foglalkozásbeli rokonságot jelent, és hogy a *czimbor*a itt kivétel nélkül tisztességes baráti viszonyt jelez, félig-meddig tréfás színezettel.

Barátainknak egyike, a ki szintén jász-sági születésű, magyarázatomat föltétlenül elfogadta és meg is erősítette. A másik két barátunk azonban még most is kételkedik, mindaddig, míg a t. szerkesztőség el nem dönti a vitát. Azzal a kérelemmel fordulunk tehát a t. szerkesztőséghez, sziveskedjék a *pajtás* és *czimbor*a szónak egymáshoz való viszonyát, különösen pedig az utóbbinak, ha netán volnának, különböző jelentés árnyalatait megállapítani.

F e l e l e t. A vitatkozó felek mindegyikének igaza van a maga véleményével, a miként a *cimbor*a szó jelentését a maga részéről értelmezi, azzal a megszorítással azonban, hogy a két értelmezés nem külön választva, hanem egymással egyesülve adja meg az idézett szónak teljes értelmét ; vagyis mind a *cimbor*a, mind pedig származékai egyként jó és rossz célra való egyesü-

lést, szövetséget jelentenek. Én legalább a magam részéről mind az egyik mind a másik jelentésében sokszor hallottam használni *cimbora* szavunkat: „Ő nekem régi jó *cimborám*”; de így is: „A gonosz cselekedet végrehajtását együtt főzte ki a két *cimbora*”.

Mind CzF. mind Ballagi Teljes szótára is e két jelentését állapítják meg a kérdésbeli szónak. Az Új tájszótár csupán a régi-nek adatait idézi, a nélkül hogy újabbakkal járulhatott volna hozzá.

Ajánljuk e szót t. gyűjtőink szíves figyelmébe s különösen fölkerjük a jelentésére vonatkozó adatok megszerzését és beküldését.

SZARVAS GÁBOR.

HARAGOS LEVÉL.

Irta **Szász Károly**. A „Magyar Paedagogia” szerkesztőjéhez intézve megjelent ugyane folyóirat márciusi füzetében.

Szász Károly haragja nekikeseredett harag. Először is a hirlapok és folyóiratok tudósítói ellen fordul, a kik Szarvas Gábornak a Nyelvőr f. é. első füzetében megjelent „Hazafiaskodás a tudományban” című cikkéből csak azt olvasták ki, hogy ebben csakis Szász Károly van megtámadva, csak Szász Károlyt látják Szarvas úr ostora alatt nyögni s csak őtet hirdetik általa agyoncáfoltnak.

Aztán így folytatja: „Kötelességem a t. tudósítókat Vörösmarty s Arany vereségére is figyelmeztetni. A Szarvas Gábor cikkében említett vád s az ezért kapott leczke nem csak ez enyém; hanem mindkettőben osztozom Vörösmartyval s Arany Jánossal, a kik ugyanazt a vádat emelték az orthologok ellen, s a kiket közös leczkéztetők a maga csálhatatlan igazságával, velem együtt s talán még keményebben megleczkéztet. Nekem nagy becsület Vörösmartyval és Aranynyal együtt csak említettetni is; ők nagy költők voltak, én kis költő vagyok; ők nyelvtudósok voltak, én az épen nem vagyok”.

A harag, az elégedetlenség, a mint a t. olvasó láthatja, elsőben ugyan a napilapok s a folyóiratok tudósítóinak címére szól; de csakhamar nekikeseredik s „a Nyelvőr egyedárusai s a magyar nyelvtudomány kizárólagos egyedárus vezére” ellen fordulva erősen háborgó méltatlankodásban tör ki. S hogy az olvasók lelkében a fölháborodás még magasabbra fokozódjék, költőinknek két leg-

nagyobbikát, Vörösmartyt és Aranyt állítja előtérbe, a kiket „a csálhatatlan igazságot magának követelő nyelv őre” elég vakmerő volt, hogy vele együtt megleckéztesse.

Én, ha Szász Károlynak vagyok, s más hathatósabb cáfolat nem áll rendelkezésemre, ezzel a mentséggel semmi körülmény közt nem állottam volna elő; mert azt, hogy Vörösmarty és Arany nagy költők voltak, eddig nem vonta soha senki is kétségbe; de már ahhoz igen is nagy szó fér, hogy valóban olyan muzsikuskok voltak-e, a milyennek némelyek állítják. A Vörösmarty s Arany fényes nevével való takaródzás épen nem csökkenti amaz állításnak súlyát, hogy az akadémia alelnöke az akadémia nagy-gyűlésén méltatlanul s igazságtalanul vádolta a nyelvünkbeli idegen elemeknek egybegyűjtésére irányzott tevékenységünket és fáradozásunkat.

Különben hogy Szász Károly vádjával kapcsolatosan megelőzőleg előhozakodtam s említést tettem Vörösmarty s Aranynak ugyanegy töből hajtott s teljesen egyazon természetű vádjáról is, arra főképen két ok ösztönzött, hogy megtegyem. Először is költőink két fejedelmének közletlen a vádhoz csatolt nyelvészkedésük egy-két példájának bemutatásával, fejtegetésével s boncolgatásával kétségbevonhatatlan bizonyítékát akartam szolgáltatni ama nyílt s általánosan ismert igazságnak, hogy tudományos kérdések fejtegetésében, a minő kiválóan a szók eredetének magyarázata s megállapítása, az erre vonatkozó előzetes ismeretek elsajátítása s hosszas, mélyreható tanulmány nélkül, még a legfényesebb tehetség sem arathat sikert, sőt ellenkezőleg kísérleteivel tévedést tévedésre, botlást botlásra halmoz.

Vörösmarty még 1828-ban emelte föl kárhoztató szavát azok ellen, a kik nem átalották azzal bélyegezni meg nemzetünket, hogy a műveltségi cikkek beszerzésében idegen s nála műveletlenebb népek gyámolítására s jóvoltára szorult. Arany ugyane vádat 1878-ban ismételte. Vörösmartytól Aranyig ötven, Aranytól pedig napjainkig közel húsz év telt el. A nyelv tudomány ez idő alatt, különösen az utóbbi évtizedekben, bámulatos haladást tett előre; régi s tarthatatlanná vált előítéletek korlátai összeomlottak, köztük nevezetesen az a korhadt faalkotmány, melyet a nemzeti hiúság állított föl s féltékeny szemmel őrzött; értem azt a bal nézetet, hogy nagy gyalázatnak tartották, hogy egy és más szóról valaki azt merte állítani, hogy valamely idegen néptől került át a nyelvbe. És az akadémia alelnöke ma, 1895-ben, az idegen szókra nézve

ugyanazt a nézetet vallja, a melynek Vörösmarty hetven év előtt s később Arany méltatlankodó hangokban adtak kifejezést. S ez volt a második ok, a mely Szász Károly előtt idézett két költőket is megszólaltatta velem.

Ha már ellenválasz megírására s közzétételére határozta el magát haragosunk, joggal megvártuk volna igazságszeretetétől, ha akadémiai nyilatkozata nem egy megfontolatlan pillanatban fogant ötletnek, hanem vélt tényeken alapuló meggyőződésnek volt a szüleménye, hogy azokat a vádakat, a melyeket az akadémiai nagy-gyűlésen a fejünkre olvasott, ebben a válaszában hiteles, élő példákkal iparkodni fog kétségtelenül be is bizonyítani. Elég nagyra rúg azon szavainknak a száma, a melyekről eddigelé kimutattuk, hogy nem e haza szülöttei, hanem jövevények s csak később telepedtek s honosultak meg nyelvünkben. Ebből a tekintélyes számból tehát alkalmasan kiválaszthatta volna, ha nem is mind az ide vágó adatokat, de legalább is egyet-kettőt azok közül, a melyek legvilágosabbak s a melyek kétségtelen tanúbizonyságot szolgáltatnak az egyes vádpontok igazvoltára nézve; nevezetesen, hogy mi tüntetve s nem tudom miféle, talán épen hazafiatlan szándéktól ösztönözve keressük és vadásztatjuk az idegen szokat; hogy minden további vizsgálat és kutatás nélkül idegen eredetűnek tartjuk, ha ugyanaz a szó egy más nyelvnek is tulajdona; hogy föl se tesszük azt a lehetőséget, hogy eggyezés esetében a szomszédnépek valamelyike tőlünk vette légyen át az illető szót.

Mondom, ezt vártuk volna meg a válasz írójától s igazságszeretetétől s ez kötelessége is lett volna, ha azzal a szándékkal nyúl a tollhoz, hogy az olvasó közönség ítélete döntse el a kérdést, hogy melyik részen van az igazság.

Minderről azonban egy árva szó sincs az egész válaszban; hanem van helyette korholás, egészen ártatlanoknak, a hirlap-tudósítóknak megdorgálása; aztán mint valami új dolognak, a melyet csak most fődöztek föl, annak nyilvánosságra hozatala, hogy Vörösmarty és Arany nagy költők voltak; továbbá hogy a költők, az igazi nagy költők a nyelv kincseit őrzik, a nyelvet, mely nem csontosodott meg a régi századok állapotában, mivelik és fejlesztik.

Mindez úgy nem tartozik a kérdéshez, mint a szentelt víz a lólopáshoz, s ép úgy nem cáfolja meg fölszólalásunk s visszautasításunk jogosultságát, mint nem cáfolja meg a decemberi napvilág azt a hideg valóságot, hogy küszöbön a tél.

Mondhatom, nem csekély a csudám s két dolog az, a mely szinte érthetetlen előttem. Itt áll hosszú sora az e téren végbe-ment buvárlatok és fejtegetések példáinak. Ezeknek mindegyikéről bátran elmondhatjuk, hogy egy sincs köztük olyan, a melyet a kellő okok [sulyogatása s meghányása s minden számbavehető mozzanat figyelembevétele nélkül jelentettünk volna ki jövevény-szónak. Egynémelyikének, s néha épen olyanoknak, a melyek eredeti magyar elemeket tüntetnek föl, idegen származása oly kétségtelen adatokkal és tanúvallomásokkal van bebizonyítva, hogy e megállapítás helyességében csak az kétségeskedhetik, a ki a legmeggyőzőbb igazság előtt is szándékosan behunyja a szemét. Ki mert volna arra csak gondolni is, hogy az *iszákos* nem eredeti szó? S a nyelvbeli tények mégis az ellenkezőt bizonyítják. *Iszák* egyes vidékeken ma is élő szó, jelentése: 'kettős tarisznya'. Latin megfelelője: *bisaccium* szinte rákényszeríti a kutatót, hogy ennek, valamely más nyelvben meghonosult alakjában keresse képmássát, még pedig oly nyelvben, a melyben a *b:v* hangváltozás elég gyakori. A szomszéd nyelvek közül tehát megállapodhatunk a szlávsnál, a hol e hangváltozás érvényben van. A magyar *iszák* tehát egy, valamelyik szláv nyelvben otthonos **visak* alaknak a képmássa, mely a szókezdő *v* hangnak oly eltűnését mutatja, mint: *vimád*: *imád*. Ezt a föltételezett szláv *visak* alakot később Simonyi meg is találta Leschkánál, a kit én, bizva Miklosich összeállításában, a ki, noha Leschkát használta, e szót nem vette föl a szláv-magyar jövevények sorozatába, ez alkalommal fölönnek tartottam megnézni. A mint utóbb meggyőződtem, a szó ily alakjában Bernolák tanúsága szerint csakugyan járatos a tótban: *wisak*: pera sellaris, hippopera'. Hogy pedig az *iszákos*-nak semmi köze sincs az *szik* cselekvésszóval, azt most a NySz. adatai is megerősítik, a melyek ez alapnak keletkeztét szemmel láthatólag elénk tüntetik: *boriszak*: *boriszákos* s ebből jóval később: *iszákos*; a melyet azonban a régi nyelv még egyáltalában nem ismer. Ép oly meggyőzően mutatta ki Nagyszigethi Kálmán, hogy a kétségtelen eredetinek látszó *aggastyán* is idegen termék s nem egyéb mint a lat. ném. *augustin* keresztnévnek megmagyarosított formája. S e megállapítást röviddel rá Négyesy László megcáfolhatatlan adattal igazolta is. — Még az avatatlan is kénytelen elismerni ama származtatás helyességét, a mely szerint a magy. *csődör* a ném. *zelter*, a magy. *pálya* az olasz *palio*, a magy. *zamat* a ném. (ge)*schmack* példaképen alapszik, ha figyelmesen végig olvassa Simonyinak,

Kőrösi Sándornak és Munkácsinak e szókra vonatkozó fejtegetéseit. A ném. *zelter* jelentése: *reise pferd*, a magy. *csődör* is régebben nem *ménlova*t, hanem egyszerűen *lova*t jelentett. A mi az alakeggyezést illeti, az is világos és kétségtelen. A Régi magyar nyelvemlékek III. kötetében foglalt egyik levél a németnek még majdnem teljesen hű mássát őrizte meg: 150 arany *czederekre* (52b); a Heltainál található *tzöder* már egy fokkal közelebb jár a mai alakhoz, de a *tz* még az eredetibb kiejtést tünteti föl. A szókezdő *c*: *cs* hangváltozásra százával talál példát az olvasó. Teljesen hasonló hangalakuláson ment át a székeleyknél járatos, 'sajtó' jelentésű *kőtör* szó is = ném. *kelter*. || Az olasz *palio*, melynek mai megállapodott jelentése: *kampfpreis*, kezdetben selyem- v. bársonyszövetet jelentett, melyet a győztes pályázó kapott jutalmul; később magát a versenyt, majd pedig a versenytérte is értették rajta. S ez utóbbi jelentésével került át a szó nyelvünkbe. || A *zamat* jövevényvolta is tiszta és világos. A *kfn. smac*-ból kiejtésekönyvítő magánhangzó betoldásával előbbben lett *szamak*, majd *zamak* (vö. *szaj*: *zaj*, *szakcsó*: *zacskó*, *szarándok*: *zarándok* sat.). Ez a német eredetihez közelebb álló *zamak* forma még ma is él a dunántúli vidékek egynémelyikében; nevezetesen Eszék környékén (Nyr. VIII.180) s Pápa y József értesítése szerint Veszprém megyében, nevezetesen Pápa vidékén.

Lehetne-e ezek közül bármelyikéről is állítanunk, hogy a kimutatott eredmény nem egyezik meg a valósággal; s hogy abból, mert a tót *visak* s a magy. *iszák*, a ném. *augustin* s a magy. *ágostyán*, a ném. *zelter* s a magy. *csődör*, az olasz *palio* s a magy. *pálya*, a ném. *schmack* s a magy. *zamat* egymással egyeznek, még egyáltalában nem következik, hogy a magyar a kölcsönnevő; miért ne lehetne éppen megfordítva, a magyar a kölcsönadó? Sőt azt se lehet kizártnak tekintenünk, hogy egyik se vette a másiktól, hanem az egész csupa véletlen találkozás. Ha történetesen egyeznek a lat. *asso* s magy. *aszal*; a ném. *essen* s magy. *eszik*; az ó-olasz *fi* (filius) s magy. *fi*, mért ne egyezhetnének éppen oly véletlenül a lat. *bisaccium*, újjör. *βισάκι*, olasz *bisaccia*, a szerb *bisaga*, rut. *besahy*, tót *visak*, oláh *desaga*, s a magy. *iszák*? Hasonlóképen pusztá véletlenség lehet, hogy a ném. *zelter* s a magy. *csődör*; a lat. *pallium*, olasz *palio* s magy. *pálya*; a ném. *schmack* s magy. *zamat* találkoznak egymással.

S valamint ezen, csupán mutatványkép közölt egybevetések, hasonló lelkiismeretességgel s az okoknak minden oldalról való

szigorú meghányásával történtek a többi, idevágó megállapítások is. S ha ehhez tekintetbe vesszük, hogy minden egyes téren, a hova csak szemünk tekint, lépten-nyomon jövevényszókkal találkozunk, s nagyobbára oly jövevényszókkal, a melyeknek fölismerésére a legcsekélyebb tudományos kutatás se szükséges, a minők pl. *kávé, tea, csokoládé, cikória, narancs, citrom, ananász, málna, ribiszke, egres, kárfiol, káposzta, kalarábi, répa, retek, saláta, spenót; jácint, rózsza, tulipán, rozmaring; bazsalikom, levendula, menta; szalon, spájz, konyha, kamara, istálló; ablak, asztal, kredenc, almáriom, parkett, díván, kanapé, fotély; kártya, tarokk, toletro, pagát, skiz, ultimo, volát; pénz, tallér, forint, garas, `krajcár, fillér, fitying, peták, pótura; pint, icce, messzely, verdung* — ki győzné elszámolni mind a százakra, sőt ezrekre menő, nyelvünkben meghonosult műveltségi cikkek idegen nevezeteit? Mondom, ha még ezt a mozzanatot is tekintetbe vesszük, csodálatos s csaknem érthetetlen előttünk költőinknek, s köztük éppen az akadémia alelnökének feddő szava és ama vádjá, hogy mi, ha valamely szavunkkal egy idegen nyelv szava egygyezik, már előre is, tehát minden vizsgálat nélkül, az idegen nyelv birtokának jelentjük ki a kérdésbeli szót; aztán, hogy mi szinte tüntetőleg keressük, s mintha örömünk volna benne, igazi vadászatot rendezünk az idegen szavakra.

Lássuk most a pénznek másik oldalát. Ide iktatok egy párt, szintén csak mutatóványul, abból a másnemű szófejtégetésből. *Csiriz* — csirnak ize. *Csuha* — suhogó. *Cövek* = tövek azaz töve v. tövében ékezett, hegyes. *Gödény* = gögény azaz nagy gögje v. bögye van. *Csutora* = csúcsosan csavart, eredetileg tehát *csucsora*. *Dereglye* = derékje, azaz a hajónak csupán a *d e r e k* a. *Cimbora* = címpár, vagy csinpár, vagy szülpár, azaz *s z ü m párja*. *Abrosz* = borosz: asztalborító szövet. *Borotva* — orotó (arató, irtó), *b* előtéttel *borotó*. *Gereben* — *ger-ev-en* v. *ger-ü-en*, azaz *gerő* = karcoló, *en* toldalekkel.

Ha ezeket a szófejtéseket összehasonlítjuk az úgynevezett paraszтетimológiával, a minők: *csalán*, mert a ki hozzá nyúl, megcsalja; *kelengye*, a mit a menyasszonynak hozni kell; *káposzta*. Olaszországból egy *Káp* nevű baka hozta, az utóbbiak mint sokkal természetesebbek az előbbieket elől elragadják a babért, a melyeknek mindegyike szembeszökő képtelenség, egynémelyike meg éppen egygyűgyűség. És fölszóltak-e valaha s tiltakoztak-e csak egyetlen egyszer is költőink a tudománynak ilyenmő kigúnyolása

és pellengérre állítása ellen? Énnekem e nemű tiltakozásról egyáltalában nincs tudomásom; de arról igenis van, hogy költőink egyes idegen szók elemzésében a fölhozottaktól csupa hazafiaskodásból nem sokkal különböző módszert követtek.

Most végre áttérek arra a pontra, a mely voltaképen ösztökélül szolgált arra nézve, hogy Szász Károlynak szóban levő levelére válaszoljak.

Ellenfelem cikkemnek záradéksoraiból, nem mondhatom, azt olvasta ki, hanem úgy adja elő, mintha az volna e sorokkal mondva, hogy én őt 'tudatlannak' neveztem. S e 'tudatlan' szót levelében fokozó jelzővel erősítve még háromszor ismétli: 'Nekem, mint *egészen tudatlannak* egy szavam sem lehet a magyar nyelvtudomány kiváltságos iskolájával szemben... Bármennyire be legyen is bizonyítva rólam az én *teljes tudatlanságom* a magyar nyelv mivolta körül... Legyen szabad nekem, *merő tudatlannak*, kifejeznem azt a nézetemet'. Hát ebben, nem is tudom minek mondjam, olyan ártatlan hamiskodásféle van — ad indignationem hominum commovendam.

Cikkemnek záradéksorai így hangzanak: 'Költőtől, a ki eddig még egy sornyi írással se adta hiteles bizonyítékát annak, hogy ért a dologhoz, a melynek birájául veti föl magát, tisztán nyelvészeti kérdések megítélésében és eldöntésében leckéztetést nem fogadunk, nem fogadhatunk el'. Meg vagyok győződve, hogy e sorokból még csűrés-csavarással sem olvashatja ki senki, hogy Szász Károly 'tudatlan, egészen tudatlan, teljes tudatlan, merő tudatlan'. Ott világosan az van mondva, hogy Szász Károly bíróként ítelt oly dologban, a mihez nem ért. Hogy mi az, a mihez nem ért, azt világosan megmagyarázzák az e helyre nyomban következő ime szavak: 'tisz t á n n y e l v é s z e t i k é r d é s e k megítélésében és eldöntésében'.

Egyébiránt, hogy valósággal nem ért a nyelvészethez, arra leghitelesebb tanú maga Szász Károly, a ki e levélben azt mondja magáról: 'Vörösmarty és Arany nyelvtudósok(???) voltak; én a z é p e n n e m v a g y o k'.

Miért tehát a harag és elkeseredés?

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Hegyallyiak.

- röstöl: rántást csinál.
 rütyő: alfel.
 satrafa: vén asszony.
 serénye a háznak: a ház
 fésűje.
 sétifikál: tölti az időt, kö-
 borol.
 sigér: halfaj.
 sijed: süllyed.
 sikárkó: csuszkáló; sikár-
 kozik: csuszkál.
 simavasalás: nyári vasa-
 lás a lovon.
 símej: tengelyvánkös; a rúd
 szárnya a tengely és símej
 közt van.
 simfol: leszól, gyaláz.
 stömpöly: gerendát tartó
 vendégoszlop.
 sudribunkó: férfitag.
 sulli: alamuszi, sunyi.
 sut: kemencezug.
 sündörög, sündörködik:
 ólalkodik, sompolyog.
 szál, szála: tutaj.
 szálember: magas termetű.
 szalmabor: műbor.
 szerelemgyerek, zabi-
 gyerek: törvénytelen gyerek.
 szeres: malomban az őrlő
 vendég.
 szeszélyes ember. Nehánytól
 hallottam; ők se tudják, én
 se tudom, miféle értelemben
 használják.
 szilakszer: fillokszera.
 szilke: széles szájú csupor,
 csésze.
 szimpatéroz: rokonszenvez.
 Olyan mesteremberfélék hasz-
 nálják.
 szipirtó: vén asszony
 (csúfnév).
 szolda: szóda.
 szopornyica: állatbetegség.
 szörmók: szőrös ember.
 szuszakol: eldug, elrejt.
 szüköl: vinnyog, vonít (a
 kutya).
 talu: toll; talus zsidó: tol-
 las zsidó.
 táncingerlő: fölbujtó, hec-
 celő, csalogató.
 tapasztol: tapasztal.
 táti-szájú: ügyetlen, szájtátó
 ember.
 telek: szíjdarab, mellyel az
 ostort a nyélre kötik.
 ténfereg: jár-kel, lábatlan-
 kodik.
 tetthely: célpont.
 tinó-binó: se nem borjú, se -
 nem vén marha.
 tőkés kacsá: vadkacsa faj.
 tömpe: suta (tyúk).
 tracska: a hátaló ponyva
 négy sarkán levő kötőszalag.
 trambucka: bukfenc.
 ugrifiles: fura kinézésű.
 ugró: a pálinka szine-java.
 únyölődik: nyugtalankodik.
 vadas, vadók: barna szőrű
 sertés.
 vakabunda: csavargó. *janz*
 vakszem: halánték.
 veksza: bosszúság; vekszal:
 bosszant, szekiroz.
 verdik: vedlik, szórét elhányja.
 verse: varsa.
 viesirít: vicsorít.
 vinyike: venyige.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. JÚNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Farkas.

Még nem is olyan régen furcsaság számba ment CzF. szótárának az az eljárása, hogy a magyar *farkas*-t a szanszkrit *varka-sz*, *vrka-sz*-szal állította egybe. Ma már azonban nem szabad ezen a dolgon mosolyognunk, mert komoly nyelvészek elevenítik föl a CzF. teóriáját.

Munkácsi Bernát „Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelvahagyományaihoz” című cikkében (Ethnographia V. 73. l.) azt mondja erről a szóról: „Látva azt, hogy annyi „eb” név került az iránság területéről nyelvünkbe,* végre lehetőnek kell tartanunk azt a nem először emlegetett vélemény helyességét is, hogy a *farkas* a szanszkr. *vrka*, illetőleg zend *vēhrka*, ujper. *vyāghra* (gót *vulfas*, lat. *lupus* sat.) magyarított alakja. Tényleg ez az állat nem jellegződik épen fölűnő, nagy farkával, hogy ettől kaphatta volna nevét (a vogulban pl. neve „harapó állat”: *purn'-uj*, vagy „rén (-orzó) állat”: *sāli-uj*) s annak is találunk biztos analagonját, hogy iráni eredetű szóban kezdő *f* eredetibb *v* fejleménye (l. alább a *fűrj* szó tárgyalását).

Még egy másik helyen is nyilatkozik róla Munkácsi „Az ugorok legrégibb emlékezete” c. igen érdekes értekezésében (Ethnographia V. 178. l.). Itt visszatér e szóra és a mordv. *vėrgas*, *virgas*, *vergez*: „farkas”, zürj. *vörkas*: „vielfrass”-szal egyetemben ismét összeveti a zend és szanszkr. szavakkal, de a magyar *farkas*-t már megkérdőjelezi.

Munkácsi hatása alatt írta Albert János is a Nyelvőrben

* Munkácsi ugyanis a *farkason* kívül még a *ravasz*, *róka*, *kutya*, *kuvasz*, *kamasz*, *agár* és *szelindek* szókat is iráni eredetűeknek tartja. Hogy mennyi joggal, azt a *szelindekre* nézve már Simonyi kimutatta. A többiek közül egyikre-másikra alkalmilag majd én is megteszem az észrevételemet.

(XXIII.493. l.) a következőket: „Én nem tudom elhítni magammal, hogy valamely állatot a farkáról, tehát oly tulajdonságáról neveztek volna el, a mely mindegyikének megvan. S ha már valamelyike az állatoknak a fark föltünősége miatt megérdemelné ezt a nevezetet, az inkább a róka s nem a farkas volna. Valószínű, hogy ez is vendégszó nyelvünkben; aztán meg tudjuk, hogy régenten *fene* volt a farkas neve.

Megvan tehát az újabb nézet: a *farkast* nem szabad eredeti szónak tartani, de idegennek se lehet biztosan állítani. Levegőben lóg mint Mahomed koporsója. Kitagadták édes testvérei közül, de nem merik határozottan fattyúnak, jött-mentnek se mondani.

Hát csakugyan van-e okunk, hogy sanda, gyanús szemmel nézzünk erre a szegény szóra? Azon okok alapján, a melyeket Munkácsi és Albert fölhoztak, bizonyára nem.

Munkácsi a *farkas* iráni eredetét avval a hangtani okkal támogatja, hogy az iráni *v* szókezdő hangból könnyen fejlődhetett *f*. Lám, ott van a biztos analógon, a *fürj* szó, mely nem egyéb, mint a kurd *verdi*. De igazán a kurd *verdi*-nek megfelelő alak-e a magyar *fürj*? Én nem hogy biztos, de még valószínű egyezésnek se tartom. Nem tarthatom 1) a szókezdő *f* miatt, melyet Munkácsi csak a *farkas* szó *f*-jével tud igazolni, és nem tarthatom 2) a szóvégző *j* miatt, melynek támogatására az állítólag szintén iráni nyelvből került *tej* szónak végső mássalhangzóját hozza föl. A magy. *tej* ugyanis Munkácsi szerint egy olyan iráni dialektusból került hozzánk, mely a szanszkr. *dadhi*: „tej” szót *dai*-féle alakra változtatta (vö. szanszkr. *madhu*, zend *madhu*: „bor”: pehlevi *māi*, újperzsa *mai*; — szanszkr. *pada*, zend *padha*: „lépés, nyom”: pehlevi *pai*) és ezek szerint mondja tovább Munkácsi, a *fürj* szót is olyan nyelvjárásból kaptuk, a hol a szanszkr. *vartika*, kurd *verdi* szó *verj*-nek hangzott. Ez egybevetésnél azonban Munkácsi kettőről feledkezik meg; 1) arról, hogy a fentebbi szavakban *dh* és nem *t* (*d*) hang változása forog fön, és 2) hogy ez a *dh* is szó közepén két magánhangzó közt, nem pedig mássalhangzó után vált *i*-vé. A *fürj* = *verdi* egyezés támogatására tehát olyan iráni szókat kellett volna felsorolnia, a hol eredeti *t* (ill. kurd *d*) hang *r* után válik *j*-vé.

Valamely föltevés csak úgy válik erőssé, ha kétségtelen bizonyosságú analógia támogatja. De a mint látjuk, az a „biztos analógon” nagyon, de nagyon ingadozó alapú, mondhatnám alap talan.

Miután kimutattam a hangtani alapnak tarthatatlanságát,

melyre Munkácsi a maga eggyeztetését építi, nézzük meg, vajjon csakugyan olyan hihetetlen dolog-e az, hogy valamely állatot a farkáról, tehát oly tulajdonságáról neveztek volna el, a mely mindegyikének megvan?

Ha Munkácsi jobban körülnéz az ugor nyelvek területén, azt találta volna, hogy a magyaron kívül van még olyan nyelv, melynek eszejárása ép úgy megbicsaklott, mint a mienké; mert szintén nem a r ó k á t, hanem a f a r k a s t hívja *farkas*-nak. Ez a nyelv pedig a lapp nyelv. nb

A lappoknak számos nevük van a farkasra és az a különös, hogy az a sok elnevezés közül mégis legáltalánosabb az, a melyik a magyar észjárással megegyezően a f a r k á r ó l kereszteli el a ,lupus'-t. A ,farkasnak' ez az általános neve *seipek* (lpF. *säibag*), melynek alapja a lpS. *seipe* (lpF. *säibba*, *säiba*) ,cauda, fark'. Maga a *seipek* ép úgy, mint a magy. *farkas*, képzett melléknév és nemcsak ,lupus'-t, hanem ,caudatus'-t, ,cauda instructus'-t is jelent.

A *farkas*, *seipek* elnevezésre bizonyára megvolt mind a két népnek a maga jó oka; ez a jó ok pedig az volt, hogy a farkas farkát nagyon is föltűnőnek tartották annyira, hogy a lappok külön mondában emlékeznek meg róla. A farkast az ördög teremtetete, de nem csinált neki farkat, hogy gyors legyen és senki se érhesse utol. Mivel azonban nem bírt belé életet lehelni, istent kérte meg erre. Isten ezt meg is tette, de mikor a farkas fark nélkül el akart futni, egy fenyőnek a koronáját fogta és a futó farkas után dobta. Ez a fenyő-korona odaragadt a farkas hátuljához és ettől lett olyan h o s s z ú, n e h é z farka (Svéd-lapp nyelv V. köt. 4. l.).

A *farkas*, *seipek* elnevezéseket a félelem szülte, még pedig abban a korban, mikor ez az állat még a pogány vallásos tisztelet tárgya volt. Nem merték a maga nevén nevezni, hanem jelzős kifejezést használtak helyette. Különösen két vadállattól féltek az ugorok, a medvétől és a farkastól. Mi természetesebb, mint hogy a r ö v i d farkú medvével szemben a másik félelmes ellenséget, a h o s s z ú, n e h é z farkút nevezték el *farkas*-nak. A róka, mely nem volt előttük félelmes, nem farkával, hanem egyéb tulajdonságaival tűnt föl nekik.

Elég az hozzá, ha a mordvin vagy zürjén szavaknak van is, de a magyar *farkas*-nak semmi köze sincs a szanszkrithez vagy az iránsághoz. Nem a népetimologia szeszélyes szülötte tehát, mint a hogy Munkácsi és Albert hiszik, hanem a *fark* szónak

-s képzős származéka, mely jelzői kifejezésből lassankint a ,lupus' neve lett.

Végül még Albert Jánosnak egy kis tévedését kell helyreigazítanom, azt t. i., hogy ,Tudjuk, hogy régenten *fene* volt a farkas neve'. Nyelvtörténeti adataink nem tanúskodnak ez állítás mellett. A NySzótárban csak a *farkas* jelent ,lupus'-t, a *fene* pedig: 1) ,efferus, immanis, ferus, feralis, taeter, trux, truculentus'-t és 2) ,gangraena, carcinoma'-t, de soha se ,lupus'-t. A *fene* eredeti jelentése az ugor nyelvek tanúsága szerint ,kutya' volt (l. MUSz.). Azt tehát, ha a *fene* régenten jelentésváltozás folytán nyelvünkben ,farkas'-t jelentett, nem tudjuk, hanem legfőljebb sejtethetjük az ,egyen meg a fene, a fene rágja meg, fészkes fene, fias fene' kifejezésekből és a fenének ,carcinoma' jelentéséből. Budenz is csak ennyit mond: ,Igen valószínű, hogy a *fene* szó eredetileg valamelyik ragadozó állatot, alkalmasint ,farkast' (canis lupus) jelentett és mostani jelentései ebből kiindulva mind csak hasonlati alkalmazások'.

HALÁSZ IGNÁC.

Ív, íj.

E két szó mai nyelvérzékünk előtt majdnem egészen független egymástól; az alak és a jelentés különbözősége választja el őket. Az alaki különbséget főleg az okozza, hogy az *ív* magashangú: *ívek, ívet, ívvel, íve*, ellenben *íj* mélyhangú: *íjak, íjat, íjjal, íja*. A CzF. szótára az *ív* szó jelentéseit így állítja össze: ,1) Általán am. görbére hajló vonal, pl. körnek, karikának, boltnak egyes része, darabja. 2) A mi ily meghajlott vonal alakjára készül, pl. az építészetben a boltozat görbülése, meghajlása. 3) Különösen a nyilnak abroncsa, melyet a meghuzott íjjal megfeszítenek, hogy a nyilat elrúgja. 4) Minden vékony hajlós lap, melyet meghajtani, összehajtani lehet, pl. egy ív papiros'. Az *íj* szó jelentései pedig: ,1) A kézívnek felvonó húrja, mely a nyilat v. nyilvesszót kilövell. 2) Jelenti az egész kézívet is'. Tehát e szótár szerint a két szó jelentései csakis abban találkoznak, hogy mindkettő jelentheti az ív vagy nyíl abroncsát is; azonban mindkét szónak ez a jelentése csakis az eredeti jelentésnek tovább fejlődéséből származott. Az eredeti jelentés pedig elég messze esik egymástól; *ív* a. m. görbére hajló vonal, *íj* pedig a kézív felvonó húrja.

Az alak és jelentés e különbözősége ellenére mind Budenz, mind a NySz. szerkesztői közös eredetűnek tartják e két szót; és

azonnal hozzá is tehetjük, hogy joggal. E szavak történetének vázolásával ép azt akarom kimutatni, hogy az ív és új egygyugyan-azon szónak változatai, melyek csak újabban váltak külön az alak és jelentés tekintetében.

Budenz az *új* és *ív* szók közös alapjául az ugor *jengeds* alakot veszi: „A magy. *íja* legközelebből *íla* h., s továbbá *fejla*, *fejsla* h. való (= *jegsla*, *jegeds*). Kétség nélkül az *ív* (*íve*) csak magashangú változata az *új* (*íja*)-nak, mely mellett magashangú *új* (*íje*) is előfordul s e szerint *v*-jét előző *l*-ből kell magyaráznunk.

E magyarázat azonban nagyon sok nehézségbe ütközik. A magyar nyelvtörténet a mellett bizonyít, hogy a nyelvmélekek korában mindkét szó magashangú volt: *ynël kül* (BécsiC.), *yek*, *yeket* (DöbrC.), *iyes* (Helt.) sat, tehát az *új* csak újabban lett mélyhangúvá. Ha az *új* szó *j* hangját meg is értjük előbbi *l*-ből, a *v* semmi esetre se származhatott ugyanezen *l* vagy *l*-ből; semmi okunk sincs ugyanazon hangnak e kétféle változását elhinni. Különben is a rokon nyelvek alakjaiból: finn *jousi*, mord. *jorjks*, cser. *jorjež* alkalmasabban válik ki az ugor *jex*-s (vö. Setälä: Ein gutturaler nasal im urfinnischen, festschrift für Vilh. Thomsen), s a *jex*-tőnek felel meg aztán a magyar *ív*. A két magánhangzó között álló *r*-ből több esetben is fejlődött *v* (vö. *tő*: ug. *těřě*-, *fő*: ug. *pěřě*; uo.). A **java*-alakból lett azután *ív*, s ezt a magyar nyelv körén belül magashangúvá változtatta az *i*.

A nyelvmélekek korában az *ív* alak mellett föltűnik a rövidebb *í* is, mely az előbbinek ép oly változata, mint *szív* mellett *szí* (és *szü*), *mív* mellett *mí* (és *mü*), *őv* és *ő*, *hév* és *hé* (*hő*), s igeikben: *hív* és *hi*, *szív* és *szí*, *vív* és *vi*. Természetes, hogy a rövidebb alak ép úgy magas hangú, mint az *ív*; vö. *ynël kül* (BécsiC.), *yek*, *yeket* (DöbrC.), *yeből* (Apost.), *ynek* (KulcsC.), *y* (Sylv.), *yedők* (DebrC.), *icssek* (Mel.). Ebből az *i* alakból fejlődött azután az *új* egyes továbbképzett alakok hatása alatt. Leggyakrabban ily alakokban kellett e szót használni: *úje*, *újek*, *újet*, *újes*, s a hiatust kitöltő *j*-lassanként a szóhoz csatlakozott ép úgy, mint ezekben: *szú* és *száj*, *há* és *háj*, *fé* és *fej*. Kezdetben az *új* is magashangú volt: *iyes* (Helt.), *ijét* (Rim.), s csak később lett mélyhangúvá a többi *új* végű főnév: *szíj*, *díj*, *híj* analogiájára. Ez a mélyhangú alak csak a XVII. század elején kezd föltűnni: *kéz-íjjal vívó* (MA.) *inyak* (Balásfi); sőt a CzF. szótár szerint a nép nyelvében néhol ma is magashangú az *új*.

A jelentésbeli különbség, mely e két szó mai használatában

van, szintén csak újabb fejlődés. Eredeti jelentése mindkét szónak: bogen, handbogen; ebből fejlődött a többi mind. A NySz. a legtöbb esetben mindkét alaknak csak ezt a jelentését ismeri; e mellett leghamarabb az ívet feszítő jelentését vette át, vagyis a rész fölvette az egésznek a nevét. Midőn az *új* mélyhangúvá lett, jelentésük is mind jobban elvált egymástól; az *új* megtartotta a szó eredeti értelmét, ellenben az *ív* szóban a 'hajlott alak' jelentése fejlődött inkább ki, s lassanként átvette a latin 'arcus' szónak minden jelentését.

BALASSA JÓZSEF.

NÉMET VENDEGSZÓK.

***Gádor**: vestibulum, atrium, halle (NySz.); 1) földre fektetett gerenda, mely a tornácot az udvartól elválasztja; 2) eresz alja, tornác, folyosó; 3) pincetorok; 4) sir oldalába beásott fülke (Tsz.²). — osztr. baj. *gäder* (Höf.), *gaden* (Sand.). Vö. Nyr. VII.106.

gajsz: spiritus (NySz.). — ném. *geist*.

gál: vestis solemnis, festgewand, galakleid (NySz.); cifrakodó, cifrán öltözködő (Tsz.²). — ném. *gala*, *galla*: prachtanzug (Sand.).

gál: karfa, rostélyzat (Tsz.²). — osztr. baj. *geland* (irod. *geländer*): latten oder stangengerüst zum stützen (Sand. Schmel.).

gál: (NySz. Tsz.²). — ném. *galitzen(stein)*.

***gál**: halsband, gallerkragen (NySz.); nyakpáncél (Bszj). — kfn. *goller*: halsbedeckung (Schade). tiroli osztr. halskragen von linnen bei weibspersonen im obern Etschland. (Fromm); szep. szász halskragen am rock (Schrö: Sitzb.). Vö. Nyr. II.315; Száz. 1893. Cih. II.502.

galopp (Tsz.²). — ném. *galopp*.

***gamandor(fú)**: növény (Ball: TSz). — ném. *gamander*: name verschiedener pflanzen. Vö. Nyr. VII.107; Dank.

***gang**: 1) folyosó, tornác; 2) tempó, bravúr (Tsz.²). — ném. *gang*. Vö. Dank.

gantár: lagerbaum im keller (NySz. Tsz.²). — osztr. baj. *ganter*; szep. szász *gantner*: balken, worauf die weingefässe ruhen (Schrö: Sitzb. XXV). Vö. Nyr. VII.343; NyK. VI.303. és Dank.

***garaboly**: kosár (Tsz.²). — ném. *körbel*, dial. **korbel*; szep. szász *kärbel*. Vö. Nyr. VII.244. Schrö: Sitzb. XXVII.

garac: eszköz, a mellyel a sziklarepesztő bányász a fűrő port kiszedi (Tsz.²). — ném. *kratze*: ein werkzeug zum kratzen bei bergleuten (Sand.).

***garacol**: kerti utakat tisztítja (Nyr. VII.282; XVII.282). — ném. *kratzen*.

***gárda**: csapat; — ném. *garde* (Heyse). Vö. Nyr. XVIII.213.

gárgyán: prior monachorum (NySz. Tsz.²). — ném. *gardian*: vorgesetzter eines franciskanerklosters (Sand.).

gárnírun: szoknya aljára varrott csipkés cicoma, szegély (Tsz.²). — ném. *garnirung* (Heyse).

***gavallér**: praenobilis, magnas (NySz. Tsz.²). — ném. *cavallier* (Heyse). Vö. Nyr. XVIII.391; Sim: MNy. I.116.

***géb**: tóban élő hal, gobius fluviatilis (Tsz.²). — ném. *gieb*. Vö. Ethn. IV.189.

***gelét, glét**: edénymáznak való ólomsalak (NySz. Tsz.²). — ném. *gelöth, glötte, glätte*: das (beim treiben) ablaufende flüssige bleioxyd erstarrt beim erkalten zu einer blättlich gelben farbe (bleiglätte) (Sand.). Vö. Dank.

gemajner: részeg [tréf.] (Tsz.²). — ném. *gemeiner*.

***gépely**: machina tractatoria, ziehmaschine, hebemaschine (NySz.); erőmű, gép (Tsz.²). — szep. szász. *gepel*: hebewerkzeug (Schrö. Vers. 61); erd. szász *gëppel*; osztr. baj. *goppel, göppel*: eine maschine die bei den bergwerken häufig getroffen wird und daselbst vorzugsweise zur förderung der grubenfälle ausschachten dienet (Scheuch.). Vö. Nyr. XVII.302; Bsz. XLII.294; Dank.

gér(véső): asztalos és kerékgyártó szerszám (Tsz.²). — ném. *gehr(meissel)*.

***geréb**: villicus, meier (NySz.). — osztr. baj. *gerhab* (od. *gerhaber*): ein von der obrigkeit bestättigter aufseher über die person und das vermögen eines minderjährigen (Höf.). Vö. Dank.

***gerely**: lancea, spiess, spear (NySz.). — kfn. *gêrel*: kleines keilartiges stück (Schmell. Fromm. Lex.). Vö. Nyr. VII.243.

***görendőly**: axis, axe; pflughaupt; pflugsterze (NySz.); 1) azon hosszú görbe fa, a melyre az ekefej van illesztve; 2) a nagy malomkerék tengelye; 3) a borsajtónak valamely része (Tsz.²). — ném. *grindel, grindel*; osztr. baj. *grindl*: ein starker, gerader, federgehobelter baumstamm (Cast.); die welle des wasserrades, wellbaum (Scheuch.). Vö. Nyr. VII.245. XVII.438; XIX.504.

***geréntes**: porriginosus, grindig (NySz.). — ném. *grind, grindig*: ausschlag, nam. kopfausschlag (Sand.). Vö. Nyr. XXIII.58.

szep. szász. gépel
kelt a
magyaros!
dine nem
jó az
szep. szász.
elem
anyag

gészkeny: szűk ucca, köz, sikátor (Tsz.). — ném. *gässchen*.

gilic: sövények közt bujkáló madárka (Tsz.²). — ném. *gírlitz*: eine art fink (Sand.).

gimpli: vereshegy (Tsz.²). — osztr. baj. *gimpl*: blutfink (Höf. Cast.); irod. *gimpel*: ein zu den kernbeissern gehöriger singvogel; *rothgimpel* (Sand.).

gipsz: gypsum (NySz.). — ném. *gyps* oder *gips* (Heyse).

gléda. — osztr. baj. *glide* (Bécs).

***glit, glét**: salvus conductus, geleitbrief (NySz.). — ném. *geleit*. Vö. Nyr. XIX.387; XXIII.58; Dank.

glósz(papir): mesterműszó (Nyr. XIII.432). — ném. *glas-papier*.

***gob(hal)** (NySz. Tsz.²). — ném. *gob, gobe, gobel*: eine art fisch, meergrundel (Sand.). Vö. Ethn. IV.188.

gócsmány: egyházfi (Tsz.²). — ném. *gottsmann*: dienstmann eines gotteshauses (Sand.).

***gókler**: csepürágó, komédiás. — ném. *gaukler*. Vö. Dank.

golt: aurum (NySz.). — ném. *gold*.

***gorkován**: rossz bor, löre, karcos (Tsz.²). — ném. dial. *ko^a ka vá^a*, irod. *gar kein wein*. Vö. Tsz.².

goront: basis, grund (NySz.). — szep. szász *gront* (Sitzb. XXI; Schrö: Vers.; irod. *grund*).

***góstyán**: minera, segmentum auri, goldkorn (NySz.). — ném. *goldstein*. Vö. Nyr. XXIII.58.

gödölye. — tirol osztr. *gittele*: junge ziege.

†**göncöl**: arctos, ursa maior (NySz. Tsz.²). — ném. *Künzel, Könzel*. Vö. Nyr. XVII.433; XXI.276.

görling: lunaria, hänfling (NySz.). — ném. *grünling*; grünfink, spiesslerche (Schade), neben. form. *greinling* (Sand. Höf.).

göröncöl: súrol, dörzsöl, karcol; csörömpöl; *görnicsöl*: rőfög (Tsz.²). — ném. dial. *grünzeln*; irod. *grunzen*.

grán: granum (NySz.). — ném. *gran*.

***gránát**: carbunculus; globus; scharlachrotes tuch, granatapfel (NySz.). — ném. *granat*. Vö. Dank.

gránátéros: grenadier (NySz.). — ném. *grenadier*.

gránic: 1) határ, határszél; 2) erdőben dolgozó ács, a ki hordódugókat és fenekeket készít (Tsz.²). osztr. baj. *graniz*: grenze (Cast. Fromm. Schmell.). A szó, a Vácott előforduló *grányica* leszámításával, német jövevény; ezt bizonyítja elterjedése, továbbá az a körülmény, hogy mért használja a népnyelv *a* nélkül, holott

a szláv szavak vég *a*-ja érvényesül a magyarban. Ez a hangtani ok, valamint az, hogy a vég *a* nélküli alakok főleg a dunántúli és a székely nyelvjárásokban fordulnak elő, arra kényszerít, hogy ne a szláv *granica*-ból származtassuk szavunkat.

griff: camelopardalis, griphus (NySz.). — kfn. *grîf*.

grifli: palavessző (Nyr. XVIII.526; Tsz.²). — ném. *griffel*: schreibstift (Sand. Heyse).

***grisván, gorispán**: vitriolum, rézrozsa (NySz.). — ném. *grünspan*. Vö. Dank.

gríz, grúz: búzadara (Tsz.²). — ném. *gries* dial. *grüs*: nicht bis zur mehlfeinheit geschrotetes getreide (Sand.).

gró: cinereus, grau (NySz.). — ném. *grau*.

gróf: comes (NySz. Tsz.²). — ném. *graf*.

grunt(gyalu), mesterműszó (Nyr. XI.44.). — ném. *grund* (*hobel*).

***gúnár**: anser mas, gänserich (NySz.); *ganár* (Tsz.²). — szep. szász *goner* (Schrö: Vers. Sitzb. XXV.); irod. *ganner*. Vö. Nyr. XVII.303; Ethn. IV.297.

Gyémánt: adamas (NySz. Tsz.²). — ném. dial. *dēmant*, irod. *diamant* (Kluge).

gyilok: dolch (Ball.); a lónak torkában nőni szokott nagy csomó (Tsz.²). — osztr. baj. *dollich*; irod. *dolch*... A régi nyelv *gyolkos* szava teljesen megőrizte a ném. *dolch* alakot. Vö. Nyr. I.221; VII.198; XIV.190.

***gyömbér** (NySz. Tsz.²). — kfn. *gingibër*. Vö. NyK. XVII.103.

***Hacsér, harzsir**: satelles (NySz.); poroszló, fogd meg (Ball: TSz.). — ném. *hatschier*: art reitender soldaten; polizeisoldat, gendarm (Sand.). Vö. *hartschier*: satelles (Grimm). Vö. Dank.

hajtmány: centurio (NySz.). — ném. *hauptmann*.

***hámor**: malleus, conflatorium, fornax metallorum (NySz.). — osztr. baj. *hammer*; kurzweg wird häufig das ganze eisenhammerwerk *hammer* genannt (Scheuch.). Vö. Nyr. VII.106; XVII.305. Sim: MNy. II.19.

***hancol, hancúz**: pajkoskodva, ugrándozva, henteregre ledöncöl, legyűr (Tsz.²). — ném. *hansen*: verspotten. Vö. Nyr. X 54.

hanc: pajkosság (Tsz.²). — ném. *Hans* (*Johann* népies neve)... A jelentésfejlődés menetére nézve vö. *andalodik* (Sim: MNy.) és Sanders *Hans* cikkelyét.

hant: négykerekű bányásztaliga (Jankó: Tor. 172. 200). — szep. szász *hant* (Schrö: Vers. 63), irod. *hund*: niedriger wagen zur förderung der mineralien (Sand.)... A NySzótárban is megtaláljuk e szót a következő összetételben: *hunk(futó)*: ném. *hundeläuffer*).

†**hare**: pugna, proelium (NySz.). — ném. *hatz*: 1) hetz-jagd mit hunden; 2) verfolgung des feindes, daher streit, kampf (Grimm)... Az *r* parasitikus elem; vö. *sarc*, *piarc* sat. Vö. Nyr. X.49.

***hárfa**: cithara, nabla (NySz.). — ném. *harfe* Vö. Nyr. XIV.50.

***házsárt**: lusus, palaestra, spiel (NySz.); 1) mindenbe belefogó és semmit sem végező; 2) veszekedő, patvarkodó (Tsz.²). — ném. *hasard* (Sand. Heyse). Vö. Nyr. XI.449; XIV.364.

***házsongárd**: hegyoldal kertekkel (Thewr: HME. 13)... Thewrewk idézett munkájában e szót a ném. *hasengarten*-ből magyarázta; Szinnyei szóbeli értesítése szerint azonban e szónak a nyúlal' semmi köze sincs, hanem népetimológia a ném. *haselgarten*-ből.

***hébér**: syphon, heber; hebevorrichtung (NySz.); lopó, borszívó (Tsz.²). — ném. *heber*: ein werkzeug eine flüssigkeit aus einem gefäss zu heben (Sand.). Vö. Nyr. VII.105; XII.141.

***hecsepecs**: rosa canina (Dank); 1) a vadrózsa piros bogója; 2) a belőle főzött íz, lekvár (Tsz.²). — osztr. baj. *hetschepetsch* (Dank.); erd. szász *hättschempetsch* (Schmel. Schrö: Sitzb. XXV). Vö. Dank.

héhél: carmen, pecten (NySz.); gereben (Tsz.²). — ném. *hechel*: stachliches werkzeug zum durchziehen des flachses oder hanfes (Sand. Fromm).

***héhüll**: carmino, pectino (NySz.); gerebenezni (Tsz.²). — ném. *hecheln* Vö. Nyr. VII.243; Sim: MNy.

helym: galea (Bszj. Schlszj.); *helymes*-(pecsét) (Nyr. XII.77). — ném. *heim*: metallne erhabene kopfbedeckung als schutzwaffe und theil der rüstung (Sand.). A *helm* a címereknél mint 'zier-rath' volt alkalmazva (Sand.), s innen magyarázható talán a *helymes*-pecsét is.

hengéj: a bányász-törmelékkőhordózsák két kötője, mely a két vállon át a zsákot a bányász hátán tartja (Jankó: Tor. 170. 200). — ném. *henkel*.

***hengér**: carnifex, hóhér (NySz.); 1) hóhér, 2) akasztani-való, huncut (Tsz.²). NépkGy. I.189; — ném. *henker*. Vö. Nyr. VII.105; Dank.

hërcëg: princeps, herzog (NySz.). — ném. *herzog* . . . A régiségbeli *hercug* teljes szabályos megfelelője a ném. *herzog*-nak. Az irodalmi *herceg* illabiális illeszkedéssel vált *hërcëg*-gé. Vö. Sim: MNy. I.115; Imre: IrTört. 34.

herdó (NySz.). — ném. *werdä!*

hëring: hal (NySz.). — ném. *hering*.

herkópáter. Nézetem szerint nem egy *Herkó páter*-től, hanem a Szepességen gyakran hallható *herr gott vater*-től ered, s mai alakja népetimológia eredménye. *vö. hül!*

hevér: fossor, metallicus, bergmann (NySz.). — osztr. baj. *häuer, haeuer*: die vorzüglichste classe der bergarbeiter, welche von allen das bohren und sprengen des gesteines zu verrichten haben (Scheuch.).

himbér, himpér: málna (Tsz.²). — ném. *himbeer, himbeere*. Vö. Nyr. VIII.105.

***himpellér**: opifex ineptus, pfuscher, kontár (NySz.). — ném. *hümpeler, himpler*: pfuscher (Sand.). Vö. Nyr. VII.105. NyK. XXIV.404.

***hódol**: subjiçior (NySz.). — ném. *hulden*; tiroli baj. *holden*: mit ledigen personen des andern geschlechtes vertrauten umgang pflegen (Fromm.). Vö. Nyr. VI.504.

hocos: vánkoshéj (Nyr. V.209). — kfn. *choz* (= *koz*): grobes tuch, zottige decke (Sand.) . . . Az eggyezés nagyon kétséges, először mert a kfn. korszakban az ófném. *ch* kezdetű szavak már *k*-nak hangzottak; másodsor dialektusos alakot is csak *k* kezdettel ismerünk.

hóhër (NySz.). — ném. *hacher* (elavult szó); kfn. *hähare, hâber* von *hâhen*: hängen (Schmell. Fromm.).

hókony, hókkon: kis balta, fejsze (Tsz.²). — ném. *hacken*: werkzeug zum hacken, picke der mauerer (Sand.).

hold: a bánya szája előtti tér (Jankó: Tor. 170. 200); — ném. *holde, halde*: eine geneigte, abhängende stelle; bei den berg-leuten ein beim schacht aufgeschütteter hügel erde oder gesteins ((Grimm)).

***hop(mester)**: praefectus aulae (NySz.). — ném. *hof(mei-ster)*. Vö. MNyelv. V.67, Bellagh: Pázm. szót. Dank.

hóstát: suburbium, vorstadt (NySz.); külváros (Tsz.²). — ném. *hochstadt*. Vö. Dank.; Thewr: HME.; Nyr. XXII.22.

hotymán, hukmány: bányafölügyelő (Tsz.²). — osztr. baj.

huttman: der unmittelbare aufsehtsmann bei einem bergbaue, einer aufbereitungswerkstätte, einer schmelzhütte (Scheuch.).

huncut, huncfut: nequam, spitzbube (NySz.). — ném. *hundsfoth*.

† **hurcol**: distraho, raptó (NySz.); elvisel pl. a ruhát (Tsz.²); — kfn. *hurzen*... A MUSz. (122) eredeti ugor szónak tünteti föl; de a pontos hang és jelentéstani eggyezés a német származás mellett szól. Vö. Nyr. X.95; Dank.

hurut: das husten (NySz.). — kfn. *hurt*: stossendes losrennen (Sand.)... Ebből a jelentésből ép úgy fejlődött a betegség elnevezés, mint a *csúz* szónál.

***hüvetér**: custos (népnelyv). — ném. *hüter*... A magyar alak arra mutat, hogy egy dial. *hü^eter* is van; vö. kfn. *hüeten*: *hüten*. Vö. Dank.

Indsenér: geometra (NySz. Tsz.²). — ném. *ingenieur* (Heyse).

† **interkáfár**: pararius, unterhändler (NySz.). — ném. *unterkauf*: mäkler, vermittler (Sand.).

irch: aluta (Bszj. Schlszj.). — kfn. *irch*: bock, leder davon, weissgegerbtes leder (Schade), osztr. feine beinhaut (Lex.).

***isling**: erősebb szineg, vékony kötél (Tsz.²). — ném. *schlinge*. Vö. Ethn. IV.206.

***islóg**: lunula, bractea, blatte (NySz.). — ném. *schlag*. Vö. Dank.

isóp: hysopus (NySz.). — ném. *isop*.

isparác: a lajtorjakat a szirthez erősítő támasz (Jankó: Tor. 173. 181. 260). — ném. *spreize*: ein eingetriebenes holz, als sich gegenstemmaende stütze (Sand.).

ispice: szivarszipka (Nyr. XIX.504). — ném. *spitz, spitze*.

ispíóny: megbízhatatlan (Nyr. XX.45). — ném. *spion*: späher (Sand. Dank.).

***ispitály, ispotály**: hospitale (Nysz. Tsz.²). — ném. *spital*. Vö. Sim: MNy. II.39.

***ispót**: spatha, meissel, schröteisen; érvágó vas-szerszám (NySz.). — ném. *spāt* (Heyse). Vö. NyKözl. XXII.511.

istaj: a bányában vízszintesen haladó akna (Jankó: Tor. 171. 200). — ném. *stolle* (Sand. III.1224).

istamét: feines tuch (NySz.). — ném. *stamett*.

***istáp**: 1) baculus, fustis; 2) scepter (NySz.); 1) pálca, vessző, ostor; 2) mankó; 3) vezérfa az öreg háló két végén;

4) a szárnyas varsa feszítő karója; 5) horgászbót (Tsz.²). — kfn. *stap*, úfn. *stab*. Vö. Nyr. XIII.501. Sim: MNy. II.39. 164. Dank.

istőc(fa): a fűrő felső szívalakú lapján hosszában végig vonuló s azt felező bordájának a fűvön túl nyúló s két ágban végződő része (Jankó: Tor. 189). — ném. *stoss*(holz) (Sand.).

***istráng**: restis (NySz. Tsz.²). — ném. *strang*. Vö. Dank.; Sim: MNy. I.39; Nyr. XIX.888.

istréhely: az a rúd (bányászoknál), melyet a kis kerék gerendélyének fogai közletlenül lenyomnak s vele a fűvót fölhúzzák (Jankó: Tor. 180. 200). — ném. *streichel*: streichholz.

iva: taxus, eibe, eibenbaum (NySz.). — kfn. *îve*, ófn. *îwa* (úfn. *eibe*)... A magyar alak csakis a legrégibb oklevelekben van meg; legrégibb német kölcsönzéseink közé tartozik. A jelen esetben csakis a jelentés dönti el a szó származását. A szláv nyelvek ugyanis igen régen átvették a német szót, s az őslávban meg is van *iva* (Mik: EtymWb.) alakban. Itt azonban mindig: „salix, weide” a jelentése; nálunk a szó német jelentésében maradt meg, s ez az ok mondatja velünk legrégibb német jövevényszavaink egyikének.

***Jäger**: venator, jäger (NySz. Tsz.²). — osztr. baj. **jager*, irod. *jäger*... Hogy ilyen umlaut nélküli alakok nagy számmal vannak az osztr. baj. dialektusban, kitűnik Muth értekezéséből, Weinhold bajor gramatikájából sat, s abból a tényből, hogy mi több ilyen umlaut nélküli alakot vettünk át. Vö. Nyr. XVII.307.

jankër: tunica manicata, kurzer rock, janker (NySz.). — ném. *janker* (Sand.).

jankli: dolmány (Tsz.² IrTörtK. I.286. II.154). — ném. dial. *jankerl*.

jubilér: gemmarius, gemmati auri propola; (NySz.). — ném. *juwelir*: goldschmied (Sand.).

MELICH JÁNOS.

AZ ALANYTALAN MONDATOK.

II. Az alany pontosan ki se tehető.

3. Valóságos alanytalan mondatok. Az alanytalan mondatok legérdekesebb faja azon rendesen rövid mondatok, melyek igen gyakran puszta állítmányból állnak, legföljebb jelző, vagy határozó, vagy tárgyi bővítménnyel vagy alanyi kiegészítővel.

Úgy hogy ezeknél sok esetben nem tudjuk kifejezni a cselekvő személyt vagy dolgot, legalább is a határozatlanság érzése nélkül nem. Ha pl. azt mondom: esik, es regnet, pluit, ḡei , és azt kérdezem, ki esik? mi esik? azt kimerítő, pontos felelettel meg nem mondhatom. Szokás ugyan úgy mondani: az eső esik, Zeḡs ḡei , es regnet der regen, Jupiter pluit; de ezekben az ,eső, Zeus, regen és Jupiter‘ szavak nyelvérzékem szerint nem valóságos alanyok, hanem a nyelvszokásból odavetett alanypótló szavak, származtatott alanyok; s azt gondolom, hogy a mint lett *iszik*-ből i v ó, *vasal*-ból v a s a l ó, *jár-ke*-ből j á r ó - k e l ő, *evez*-ből e v e z ő s a t, ép úgy lett az *esik*-ből e s ő. Szóval szerény véleményem szerint az ,esik‘ ige olyan alanytalan mondat, hogy alanyát megmondani nem is tudjuk.

Ilyen valóságos alanytalan mondatokkal él a közbeszéd a természeti tünetemények, időjárás, időmúlás, időváltozás, időmérés, testi fájdalmak, titkos érzések s a t. kifejezéseiben, melyeknél nem tudjuk, de legalább is az ősi, eredeti, kevésbé művelt s a tudományokban még járatlan közbeszéd nem tudta a tünetemény, az érzés, a fájdalom okát. E mellett szól az a körülmény, hogy ugyanezen szavak, mint alanytalan állítmányok ősrégiak minden nép-nél; mert a nyelvtanilag művelt nyelvek soha se alkotnak semmi olyant, a mi a grammatikai szabályokkal ellenkeznék; de az ősi nyelvekben ezt nem föltételezhetjük, a mikor még sok befolyásoló tudás ismeretlen volt. Ezen ősi, eredeti tünetemény-kifejezések mintájára aztán más hasonló alakú kifejezések is származtak, a melyeknél nem tudjuk, vagy már nem tudjuk az igazi alanyt odamondani.

Tehát valóságos alanytalan mondatok: 1) az időjárás, időmúlás, időmérés kifejezései, mint: ,korán van, későn van, virrad, pirkad, pitymallik, ránkvirradt; esteledik, ránkesteledett, későre jár, éjjélre jár, délre jár; alkonyodik, hajnalodik, szürkül s a t. Ezeknél ugyan odamondhatni néha az *idő* szót, de kérdés, valjon melyik szerkezet az eredetibb, a korábbi. Továbbá: ,őszre jár, télre jár, télfelé jár, tavaszodik, nyílik, zöldül‘. A göcseji és székely nyelv-járás úgy látszik főnévnek érzi a *kor*- ragot, midőn így szól: ,öt órákor van‘ — de nem öntudatosan; ez aztán átment a szászokhoz is: um wie viel uhr is? A csizióban is még: ,hány órákort van?‘ Ez azonban már alanytalanabb, teljesen oly értelmű, mint: ,Éjféltájban lehetett már‘ (Arany: Sz. László).

2) A természeti tünetemények kifejezései: ,esik, szemetel, szem-

zik, szemőkézik, csepereg, szítal (Nyr. XXI.554), villámlik (a villámlik sohase használatos személyes szerkezetben, legfőljebb képes beszédben: villámlik hargja); dörg, mennydörög (az alany oda-
 tapadt az igéhez, úgy hogy más alanyt is kapcsolhatni hozzá: ,Mennydörög az ég, mennydörög az ágyú' sat.), mennykövez (Dug.),
 menykövet esik (MüncH.); havazik, havat esik (XVII.27); borul,
 derül, dereng; de hozzá tehetünk alanyt is: a z ég, a z idő. —
 ,Fű, es, havaz, úgy lesz tavasz (Nyr. VI.175). Künn borong (Ar:
 Otthon). Szellő sincsen, de zúg, felhő sincsen, de búg (Ar: V. László).
 Bárha fű is hidegen (Tompá). Esik, fúj, csak úgy fűtül. Esik, fű,
 mégis fölkeresem (Népd.). Kilukadt valahun (Szeged). Nem min-
 denkor üt be, mikor mennydörög (Dug.). Ég? Hol ég? Fagy, fagyott
 az éjjel! Enged, olvad, t. i. a hó, a jég, a fagy; a fagyos oldalon
 még nem enged. Süt; süt-e most? Süt bion, a napos oldalon csak-
 úgy éget!' (Nyr. XXI.554).

Ezen elősorolt kifejezések eredetileg személytelen igék, a köz-
 beszéd — de csak a magyarázgató — tesz ugyan nagy részihez
 alanyt, azonban mindig kiérzik, hogy nem egészen fejezi ki az
 odagondolt alanyt; tehát körülírásszerű, legalább pótlás ízű. E mel-
 lett tanúskodik az a nyelvi sajátsága a közbeszédnek, hogyha pon-
 tosabban akar szólni, átalakítja a személytelen szerkezetet sze-
 mélyessé, pl. ,Ránk estvéledett: elesteledtünk. Hányszor ott nem
 estvéledtünk (KisfS.); felvirradt: felvirradtunk. Igaz utat elveszté-
 nek, egy erdőn sötétülének (Katalin-leg. 702. v.). Mi még hajnal-
 lunk (Kaz.). Leves után sóbafőttel következünk' (Székely).

3) Az ily kifejezéseket: ,késő van, hideg van, meleg van,
 sötét van, világos van' sat. némelyek alanytalan, mások alanyos,
 kihagyott alanyú szerkezetnek vélik; de ha ki van hagyva az
 alany, mint ,idő, nap' sat, akkor miért van kitéve a ,van' ige,
 mert a magyar nyelv főnév mellett nem tesz copulát az állítmány
 mellé: sötét az idő, meleg az idő, a nap világos. Valószínű itt
 az analogia, vagy az idegen befolyás; szoktuk mondani: késő reg-
 gel, késő éjjel sat, ennek befolyására, vagy analogiájára azt is
 mondhatjuk: későn van, korán van. Setét van mint az üst feneke
 (Szatmár m.).

4) A testi fájdalmak, érzések kifejezései szintén alanytalanok,
 mivel sokszor nem tudjuk a fájdalom, az érzés okát; pl. ,Hol fáj?
 Itt fáj! Jaj de fáj! Nagyon fáj!' de alannyal is: ,Fáj a fejem, nyi-
 lallik, belenyilallott'; de személyesen is: ,Toldinak a szó szívébe
 nyilallott. Egy szó nyilallott a hazán keresztül' (Arany: Széchenyi

halálára). Szúr: Úgy szúr az oldalamban. Hasogat: Úgy hasogatja a fejemet. Zsibog: Úgy zsibog az oldalamban.

5) A tiszta alanytalan mondatok közé sorozandók az oly kifejezések is, melyek valami eredményt, következményt, hirtelen megtörténést fejeznek ki, mint pl. rémlík: Rémlík, mintha lát-nám (A. T.). Megesik: Megesne, ha úgy történné. Megesett neki, ennek ugyan megesett, de rosszul esett neki! Hogy esett, mint esett, mind elpanaszolta (A. T. VII). Továbbá a fenyegetés kifejezései: „Majd lesz neked! Jó lesz, ha úgy lesz. Oda se neki!”

6) A lehetőség, szükségesség, kénytelenség kifejezései: lehet, lehet hogy, meglehet; nem lehet; meg kell lenni; majd kéne még, de majd nem lehet. De már akkor késő lesz (Népd.); lehetetlen; hát így volna!

7) A tiszta alanytalan mondatokhoz tartoznak az alanytalan szólásmódok, mint pl. „Ha nem csordul, csöppen. Csak csinnyán a dologgal. Oda megy ki, oda lyukad ki (pl. a dolog). Nem sok néz ki belőle. Még neki áll feljebb. Török-szakad, meg kell lenni. Kivilágos kivirattig. Isten neki faköröszt, ha eltörik az se lősz (Szeged). Isten hirivel. Neki ugyan befellegzett, beborult. Azt se mondta befellegzett. Jobb volna, ha itt se volna. Jobban esik rossznak lenni. De odáig van! Ne lármázzék kend; a bor árát megadom, addig van (Veszprém). Az a bibije a dolognak. E hol van ni! Ország szerint úgy van (Nyr. VII.375). Ide vele! Ki vele! Befelé! Szabad, de nem muszájj (Uo. VIII.277). Tegye bele, vegye ki (Uo. VIII.271). Ez már csak mégis sok! Hagyma lesz holnapis (= hagyj ma Nyr. IX.36). Csak tessék az isten áldásából (Udvarhely). Adsza, nesze. Hü bele Balázs, lovat ad az isten. Megesik; van úgy hogy; lehet hogy sat. Volt neki, nincs neki, lesz neki. Annyit ér a, mint mikor Budán muzsikálnak, oszt’ ide nem hallik (Nyr. VI.464). Beborult már annak fényes nappal is (Uo.). Kotty belé szilvalé! (Szentés). Megjárja no! Kijár neki, kijut neki‘ sat.

8) A magyar közmondások közt is sok alanytalan mondat van; pl. „Ránk virradt mint a farkasra. Nem úgy van már, mint volt régen. Nem igen feslik a fősvénytől (Nyr. III.365). Könnyű annak, a kinek nem nehéz! de nehéz a szegény embernek. Korán se egyszer úgy mint másszor (Nyr. XI.37). Nincs a parasztnál kutyább (Uo.). Kár érte, hogy megholt, már embőrhöz való volt (Uo. IX.475). Csutora fűrés, megvan az egész (Uo. XX.139). Ha marad, gazdának, ha döglik, kutyának (Uo. III.514). Egyik: ha volna, másik: jó volna (Uo. III.177). Nem bornya, ha nem nyalja

Van elég!

Nem elég!

(Uo. IX.427). A hol nincs, ott ne keress. Akár nyakon, akár pofon, egyre megy. A hogy esik, úgy puffan (Nyr. XVIII.523). Szemnek minden, kéznek semmi. A hol éget, ott fűdd' sat.

III. Az alany átalakulva jó elő a mondatban.

1) A magyar mondatban sokszor nem is érezzük az alany hiányát, pedig nincs kiteve, csak átalakult formában jelenik meg; de a nyelvszokás alanynak érzi azt a szót, a mely úgy látszik, helyettesíti. Pl. Ketten mentek a gödörbe, hárman jöttek ki belőle. Első tekintetre a ,ketten, hárman' szót látjuk alanynak, pedig az az elhallgatott, vagy ki nem tehető alanynak határozója, esetleg számnévi értelmezője e helyett: ők ketten, ők hárman. Ilyenek még: kevesen, sokan, néhányan, számosan sat. ,Hányan vagytok? Mennyien voltak? Készen vagyunk'.

2) A legszorosabb értelemben vett alanytalan szerkezetet találunk az oly mondatokban, melyeknek alanya infinitivus. Az infinitivus nem más, mint a cselekvésnek puszta, személy és szám nélkül való kimondása, a megtestesített ige. Épen akkor használunk infinitivust, midőn még az általános vagy határozatlan alanyt se akarjuk jelölni. Pl. e mondatnak: ,Sötétben nem lát az ember, vagy: Sötétben nem látunk' — még mindig van valami alanya; de ha azt mondom: ,Sötétben nem látni' — akkor valami cselekvést mondok valóban cselekvő személy megnevezése nélkül. Az ily infinitivusi szerkezet rendesen valamely más, szintén alanytalan igétől függ, mint: lehet, van, kell, illik, vagy valamely más mondattól, pl. szabad, szép dolog, szükséges, nehéz, könnyű sat, melyeket a beszéd, mint könnyen érthetőt kihagy; pl. Sötétben nem látni = sötétben nem lehet látni = sötétben nem láthatni.

Tömerdek példa van a magyar infinitivusos alanytalan szerkezetre nézve, s mint közmondási forma a legpompásabb, a mennyiben pusztán az igét, mint cselekvést fejezi ki az alkalmazása, a magára értés teljes kizárásával. Pl. ,Nincs mit tenni, el kell menni. Sokkal könnyebb jónak lenni, mint rossznak. Könnyű Katót táncba vinni. Igérni könnyű, megtartani nehéz'.

De használja az irodalom is, épen rövidségénél fogva; pl. ,Lenni vagy nem lenni. Igen keserves annak élni, kinek nincsen már mit remélni, és mégis élni kell' (Csok.).

3) Más alakban, egész mondattá alakulva jelenik meg rendszeren a főmondat alanya a *hogy, ha* kötőszavas, *ki, mi* névmásos mellékmondatokban; továbbá az állapothatározóval és *van* igével kifejezett mondatok mellékmondataiban. Pl. 'Jó, hogy itt vagy. Szép, hogy eljöttél. Megvan írva: ne kísértsd a te uradat, istenedet. (Biblia). Szép, ha igaz. Jobb lesz neked, ha el se jösz. Van mit írni. Van mit aprítani a tejbe. Van, a ki szégyell dolgozni. Voltak, a kik úgy beszéltek' sat.

4) Az átalakult alanyú mondatok sorába tartoznak végre az ú. n. v e g y ü l é k m o n d a t o k is, midőn az egyik mondat belevegyül a másik mondatba, különösen az óvás, tiltás, óvatagadás, fenyegetés sat. kifejezéseiben. Pl. 'Így add rá hitedet, ha esküvéseket tesznek a királyok (Arany) = Így jársz, ha hitedet adod, ha ... sat. Úgy merje kend llust egy szóval bántani (János vitéz) = Vigyázzon kend, mert ha llust egy szóval bántja sat. Űtheted a nyomát bottal!' Az imperativus elhagyott alakja magyarázza a fölszólító alakot. (L. Barbarics : 'A vegyülék mondatokról' Nyr. XIX.308.)

TÓTH T. ALBIN.

A ,HÓD, HONCSOK' ÉS MÉG VALAMI.

Nincsen könnyebb módja a nyelvészkedésnek, mint a népetimologia. Az iráni nyelvekben a következő szavakat találjuk: zend *vara*, pehlevi *var*: 'umhegung, garten', *varatha*: 'wehr, schutzwehr, burg' s alapszó gyanánt: *var-* 'einschliessen, hemmen, wehren, schützen'; számba véve, hogy a *vár*-nak legtermészetesebb alapjelentése: *kerítés* s hogy nyelvünk hadi műszavai közt a *kard*, *vért*, *fejsze* és *tőr* is iráni eredetűek, normalis nyelvészeti bizonyossággal gondolhatnók ezen adatok nyomán, hogy a *vár* és *várad* szók is iráni eredetűek. Azonban közbejött egy fontoskodó 'hátha nem'. A *vár* eredeti szó, ugyanaz mint a *vár-* ige, mert a *vár* ellenséget *vár* s mert a közmondás is összekapcsolja a két fogalmat: *várt* leány *várat* nyer. Ha pedig valakinek ez még kevés argumentum volna, annak tudósabb okoskodással is szolgálhatunk. A *vár* képzője vesztett nomen verbale, mint Budenz MUSzótárában a *hid*, *gond* s több más hasonló szó mutatja; alapja a vogul *ūr-* ige, mely egyképen használatos 'várni' és 'örizni' jelentésekben s egyszersmind annak bizonyosságára szolgál, hogy a magyar *vár-* és *őr-* (*öriz-*) magyar-magyar szavak. Tehát

a *vár* saját nyelvünkéből is megfejtethető s annyi mint : ,őriző, őrizet, őrség‘. — Van-e ki ezt még kétségbe merné vonni?!

Az *est* szóra nézve azt tanítja az összehasonlítás, hogy nem jelző, vagy körülíró kifejezés, hanem valódi nevező szó, mint az *éj*, vagy *reggel*. Pontos hangtani és jelentésbeli mása a finn *ehtoo* : ,vesper‘, vagy a vogul *ēt* : ,este‘. — Azonban ,hátha nem‘! Ime több nyelvemlékünk *napeset*-ről beszél, lehet-e, hogy e két jelenség össze ne függjön?! Lehet-e, hogy az *est* ,vesper‘ ne a *napeset*-nek legyen elvonása?

A Nyelvőr ez évi II. füzetében (53—56) közölt hasonló ,hát-házásra‘ kívánom szerény észrevételeimet megtenni, melynek tárgya a *hód*, *vakond* és *honcsok* szók eredetéről s egymáshoz való viszonylásáról kifejtett nézetem.

Az ,Ethnographia‘ 1894. évfolyamában a ,Magyar népies halászat műnyelve‘ kapcsán (193. l.) a következőleg nyilatkozom e dologról: „A *hód* ,biber‘ a magyar-vogul-osztják nyelvközösség korából eredő török jövevény szó. Megfelelői (dim. képzővel) az éjsz. vog. *χūntēl*, alsólozvai *khuntēl*, tavidai *khontēl* ,h ó d‘ | éjsz. osztj. *χundēl* ,m a u l w u r f‘ || köztörök *konduz*, kojbal, altaji *kum-dus* ,biber‘ | karagasz *sqreg hundus* ,biber‘, *kara hundus* ,otter‘, csuvas *χondor* ,hód‘ | altaji *khamdu* ,vidra‘ | burjét *kundetka* ,bibergeil‘, melyekkel további alapszóbeli rokonságban állanak: kazáni tat. *kama*, csuv. *χoma* ,vidra‘, csuv. *χuml* ,coboly‘ és *kamčat* ,hód‘ | votj. *komak* ,ratte‘. Még a török-ugor alakokban mutatkozó szóközépi mássalhangzó-csoportot őrizték meg a *vakand*, *vakond*, *vakondok* ,maulwurf‘ szók, melyek hogy *vak-hond*, *vak-hondok* helyett valók, kétségtelenné teszi a ,maulwurf‘ székely *honcsok* neve (Nyr. V.37. 569), mely országszerite is használatos a *honcsok*-t ú r á s = *vakond*-t ú r á s összetételben. Vö. a jelentésváltozásra vonatkozólag: éjsz. osztj. *χundēl* ,maulwurf‘.“ Két lappal előbb olvasható véleményem a *hancsik*, vagy *handsék*, *hanszék* szóról, melynek jelentése: ,zsombék, bozótos helyeken kiálló gyepek, melyről odább lépegethetni‘ (Tsz. Herman Ottó Hal. k.). E szerint „törökonai: a lozvai vog. *khamsēl* : ,zsombék, láphalom‘, éjsz. vog. *χamēs mā*, vagy *χamsiñ mā*, *χamsūt mā* : ,zsombékos láp, tundra‘ szigvai *χamali* id. Ugyancsak e szócsaládba tartoznak a magy. *hant* és *homp* szók sat.“ — Ez a munkám a ,Néprajzi Füzetek‘ 1. számaképp külön is megjelent s emitt pontos szómutatóval is föl van szerelve: épenséggel nem mondható tehát, hogy a benne foglalt adatok hozzáférhetetlenek volnának az érdeklődő szak-

közönségnek. Hogy mindamellett nem voltak szerencsések Szinnyei nyelvésztársunk figyelmét felkölthetni, annál őszintebben sajnálom, minthogy akkor talán mégis elmaradt volna egy-két sujtása annak a 'hátházásnak', mellyel a vogul ismeretek híjában még tizenegy évvel ezelőtt (Nyr. XIII 261) tett és részben földadott idevonatkozó nézeteimet selejtezi.

Látva az alakilag pontosan egyező, kicsinyítő képzővel alkotott vogul-osztják *χüntel*-adatokat s kettős, épen 'hód' és 'vakondok' jelentésüket: azt hiszem most már Szinnyei is könnyebben nyugszik bele a *hód* és *vakond* (= *vak-hond*), *vakondok*, továbbá az utóbbival egyértelmű székely *honcsok* családi kapcsolatába, melyeknek végzeteit immár ép úgy mint a vogul-osztják alakét bizvást magyar kicsinyítő képzéseknek magyarázhatja, a mint bizonyára ilyen értékű képzőkkel vannak alkotva a *nyuszt* (vog.-osztj. *ńoxs*), *nyest*, *evet*, továbbá a *róka*, *nyuszk*a ('nyúl') és a *vöcsök* (lozvai vogul *vāńśir* 'bűbos vöcsök') állatnevek. S fog talán, ha jól körülnéz, mentséget, vagy magyarázatot találni arra a 'kis módszerbeli hibára' is, melybe állítólag én estem, midőn egyazon ugor *χünt*- (előbbi magyarázatom szerint egyenesen a török *konduz*, altaji *kamdu*-fele alakokból következő) többől, tekintettel a kétfele jelentéságazásra is, kétfele, t. i. teljesebb (nasalissal való) **hond*: *vakondok*, *honcsok* és fogyatékosabb (nasalis nélkül való) *hód* alakfejlődését tartom lehetségesnek; mert hát mégis így viszonylanak *jonh*, *inh* és *juha*, *éh*; *bengyel* és *bogyol*, *penderit* és *pederit*, *gémbered* és *gibered*, *melenget* és *melegit*, *ördöngös* és *ördög*, *fulánk* és *fulák*, *langyos* (vog. *lāńśiñ*) és *lagymatag*, *lág*y; frequ. *-ng* és *-g* (*verseng*, *buzog*), frequ. *-nd* és *-d* (*játszond* és *játszod*) s megmaradt a nasalis ebben is: *domb* (= vog. *tump* 'sziget'). A mi pedig azt 'a sokkal egyszerűbb magyarázatot' illeti, mely Szinnyeit az előzmények alapos megnézése helyett két lapra terjedő 'hátházásra indította' s mely szerint a közkeletű *honcsok-túrás* kifejezésben nem a 'vakond' jelentésű székely *honcsok*, *vak-honcsok*, hanem ama másik *handsik*, *handsék* ('hant') szó volna, úgy hogy ezen alapján 'túrt hantocska' értelmű összetételből fejlődött volna egybetévesztés és elvonás útján a székely *honcsok* és *vak-honcsok*, *vakondok* jelentése — erre nézve legyen szabad arra utalnom, hogy *honcsok-túrás* helyett egyébként *vakond-túrás*t emlegetnek s hogy a hasonló alkotmányokat kifejező *hangyaboly*, *egérlyuk* szintén nem tárgyi, hanem birtokos összetételek. Tényleg nem maga a közönbös dombocska, vagy földüreg az, mi a szemlélő figyelmét

és érdeklődését ilyenek látásakor fölhívja, sem keletkezésük módja : a túrás, vagy vájás; hanem maga a benne működő, titokzatos kis állatka, melynek mint a fogalom legjellemzőbb alkatrészének, alig lehet hiányoznia a kifejezésben. Ha a 'honcsok-túrás' általában annyi volna, mint 'hant-túrás' s nem csupán csak a vakondok túrása, bizonyára alkalmaznák egyéb állatok, pl. a disznó túrására is.

Benne lévén már egyszer a vitatkozásban, nem hagyhatom említés nélkül azokat a szerencsétlen ortografiájú oláh szavaimat sem, melyek Szinnyeinek a Nyr. utóbbi évfolyamaiban többrendű alkalmatlanságot, vagy inkább gáncsra való alkalmatosságot szereztek.

Tizenhat évvel ezelőtt, másodéves egyetemi diákkoromban történt, hogy egy szép nyári reggel fölkerelkedtünk Kunos Ignác barátommal Brassó városában s nyakunkba vevén szép Csík-országot, gyalogszerrel bejártuk a falvakat Csík-Szeredáig s innen Ojtozig, ott aztán átsétálva Moldovába, elvándoroltunk a Szerethig, melynek mellékén végiglátogattuk a csángótelepeket, előbb a jobboldalon le Ágyúdig, aztán a balon föl Szabófalváig, míg végre egy hónapi barangolás után Gyimesnél kerültünk ismét vissza nagy bajjal hazánkba. E 'tanulmányút' eredményeit akkori legjobb tudomásom szerint megírtam a Nyelvőr IX. és X. köteteiben, melyekhez befejezésül egy rakás oláh szót függesztettem azok közül, melyeket a java részben eloláhosodott, de megmaradtjaikban is kétnyelvű csángók leginkább szeretnek a beszédbe belevegyíteni. Jó szerencse, hogy csak ennyit; mert ha mind közöltem volna azokat az oláh szavakat, melyeket hallottunk, hihetetlenül fölszaporodtak volna a magyar nyelv oláh elemei, sőt talán kiderült volna, hogy minden fogalomra van egy oláh kifejezésünk. Ha azonban ez szerencse volt, az meg nem volt szerencse, hogy akkori időben a M. Tud. Akadémia könyvtárában nem állott más oláh szótár rendelkezésemre mint az 1825-ből származó budai kiadású 'Lexicon Valachico-latino-hungarico-germanicum'; valamint az sem volt nagy szerencse, hogy a Nyelvőr akkori nyomdájában hiányzott az oláh ortografiának egy-két betűje. De viszont talán valami nagy szerencsétlenségnek még sem volt a dolog tekinthető; mert hát alapjában csak arról volt szó, hogy a fölhozott csángó-oláh szavakhoz némi igazolványkép jelezzem valahogy (akár tökéletesen, akár kevésbé tökéletesen) záró jelben a megfelelő oláh eredetét. A *dészkéntál*, *kurélye*, *nepolya*-féle csángó szavaknak eredete nagy apparatus, oláh etimológiai szótárak, latin és román nyelvek, sőt

modern oláh ortografia nélkül is eléggé világos. A fontoskodás ilyen esetben csak olyan dolog, mint az egyszeri bíróé, ki miután egy jellemzetes fiziognómiájú felétől már kikérdezte és megtudta, hogy neve Sauerteig Áron, lakik a Dob-uccában, foglalkozása tollkereskedés és hogy meglopták szombaton, míg a templomba járt — nem akarta végül egyszerű vallomásra elhinni, hogy izraelita vallású — minden áron azt követelvén tőle, hogy erről bélyeges bizonyítványt hozzon.

Nagy bajja ezek a zárójelbe igénytelenül odavetett régi módi s e mellett elsajtóhibázott oláh szavak akkor váltak, midőn Szinnyei a részben csak azóta megjelent nagy etimologiai és leíró oláh szótárakkal Edelspacher után újból hozzáfogott a magyar nyelv oláh elemeinek kimutatásához. Most már nem kerülhették el az én jámbor oláh szavaim a pelengért. A csángó *cápa* 'vöröshagyma' szó mellett Szinnyei megjegyzi, hogy „megfelelője ol. *čāpā* 'zwiebel', nem *cépá* mint Munkácsi Bernát bizonyára a *čepar*, *čepārīe* származékoktól félrevezetve hibásan írja“. A ki ezt olvassa, bizonyára azt hiszi, hogy én Vámbéry-féle műveletekkel operáltam az oláhban; pedig én egyszerűen kiírtam a Lex. Bud. *cépa* 'vereshagyma' adatát (109. l.), mely *cépá* alakban került ki a sajtó alól; *čepar*, vagy másféle származék pedig egyáltalában sohase volt tudomásomban. Még körülményesebben lesz a közönség az én ortografiám veszedelmeire figyelmeztetve a csángó *cincár* 'szünyög' szónál. „Munkácsi Bernát (Nyr. X.203) ezt az oláh szót *cincariu*-nak írja, de ezt akár a kiejtés, akár az oláh ortografia szerinti írás akar lenni, mindenképen helytelen; a szó ugyanis úgy hangzik, a hogy fönnebb leírtam (*cincar*, *clncar*); írni pedig az oláhok *čīncar*-nak írják. Munkácsi írása szerint az oláh ember *čīncár*-nak olvasná, az oláh ortografiát nem ismerő magyar nyelvész pedig *cincariu*-nak; tehát akár így, akár úgy hibás az olvasása“. Minthogy Szinnyei ez értekezését az 'Ungaria' folyóirat oláhra is lefordíttatta, e leleplezés után bizonyára óvatos lesz a Lajttól Besszarabiáig minden 'oláh ember' és minden 'magyar nyelvész' a tekintetben, hogy a jövőben oláh ortografiai, vagy nyelvi kérdésben tőlem, illetőleg az én moldvai csángó tanulmányomtól keressen eligazodást. Mert különben bizony úgy talál járni, mint jó magam, ki vakon bízva a Lex. Bud. *čīncariu* írásában (120. l.) s azon utasításában, hogy „*ç* caudatum pronuntiatur sicut *tz* hungaricum et *z* germanicum“ (15. l.), im ily két országra szóló szégyen martalékává lettem.

Azonban a haj sohasem jár egyedül. Míg az előbbi példákban csak az oláh alakot éri leszólás, a *cibrik* 'gyufa' szónál már magának a magyar alaknak hitelességére jár rá a rúd vége a már ismeretes 'hátha' alakjában. „Hátha a *cibrik* is olyan hibásan közölt alak, mint a *chibrica*? Hátha nem is *cibrik*, hanem *cibrit*, vagy — ha már benne vagyunk a kételkedésben — talán éppen *kibrit*“. S miért mind e kétely? Csupán azért, mivel az oláh szótárak csak az arab-török eredetű *kibrit* alakot ismerik. Igaz ugyan, hogy a szerb-horvátban, mint Szinnyi maga idézi, szabályos változással *čibret* alak járja s hogy kerültek ám az oláhba is délszláv elemek; de hát Szinnyi szerint „a szóvégi *t-k* hangmegfelelés szintén nehézséget okoz; erre a hangváltozásra teljesen megfelelő igazoló adatokat nem tudnék idézni; kutatásukkal talán kár is volna vesződni“. Szép volna, ha minden népnyelvi közlemény, melynek alakját hamarosan megmagyarázni nem bírjuk, egyszeriben kétes hitelűnek jelentenők. Akár helyes, akár nem, az oláh *chibrica* alakot sem magam eszeltem ki, (Laurian és Massimu szótárában: *chibritu*); néhány más a budai szótárban meg nem talált adattal egyetemben valamelyik román kollégám (ha jól emlékszem, Horváth Döme, jelenleg aradi tanár) jegyezte föl számomra kétségkívül teljes jóhiszeműséggel.

„Mulatságos tévedés“ esett meg rajtam igaz a *vikil* szónál; de korántsem pusztán az oláh *vicleşugu* után többesképző gyanánt vetett s a magyar szókkal egyformán nyomtatott „uri“ félreértéséből; hanem mivel azon mondatba, melyben a *vikil* szót hallottam, beleillett a vélt „uri“ jelentés. Ez t. i. — mint maig is megőrzött csángó jegyzeteimben látom — a következő volt: „tisztá *vikil* vala, tizenkét nyelvet elhajt vala“. Egy más jegyzet szerint *odvarbiró* = *vikil* (de másutt: *vikár* „udvarbiró“). Látnivaló, hogy itt tévedések keresztezik egymást s az egész szó jelentése homályos. Szinnyi azonban mégis tudja, hogy jelentése: „ravasz, hamis, álnok“, sőt beleiktatja Tájzsótárába is a *vikil*-t ezen címekkel (Nyr. XXIII. 534). Teszi pedig, vagy talán inkább csak tenné ezt nem pozitív, biztos ismeret, közlés vagy hallomás, hanem etimológiai következtetés alapján: az oláh szótárban van *vikleşug* „hitlenség“ adat, a csángók használnak valami ismeretlen jelentésű *vikil* szót, ennek a kettőnek okvetetlenül össze kell függni. Igaz ugyan, hogy a magy. „hitlen“-nek megfelelő s egyedüli alapul szolgálható alak: ol. *viclan* (*viclénu*) „hamis, álnok, ravasz“; de hát a *vikil* lehet a *vikleşug* képzésből elvonva; sőt nemcsak lehet, hanem úgy is van:

Szinnyei kifejezése szerint a csángók a *vikil* szót az oláh *viklesug*-ból következtették ki. S az így szerzett adat belekerül majd a Táj-szótárba! Hát biz ez oly eljárás, mely nem nagyon egybehangzó avval a lelkiismeretességgel, mellyel Szinnyei a Lex. Bud. ortografiai régiségeinek metelyétől a világot védelmezi.

Ha az ember épen 'mulatságos tévedéseket' akar, sajnos, találhat belőle bőven nyelvészeti irodalmunkban nemcsak diákoknak másfél évtizeddel ezelőtt irt dolgozataiban, hanem nagynevű emberek jutalomdíjjal kitüntetett munkáiban is. Hogy messzire ne menjünk, ilyen Szinnyei Finn-magyar szótárában a *särke*, -*ki* szó 'vörös szem' fordítása, mely pedig azon helyen, honnan idézve van (Kalevala 22 : 333) egy halfajt (cyprinus erythrophthalmus) jelent, melynek 'vörös szeme' van. Ez is tehát olyan 'vikil : uri'-fajta.

Bizony, bizony mindnyájunkat érhet baleset!

v. m. l.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A 'KUTYA' A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.*

Mielőtt a magamgyűjtötte szólások tárgyalására áttérek, egy kérdést szándékozom előbb tisztába hozni, a melyet még nem tartok eléggé megvilágítotttnak.

Ez a kérdés, a melyre se Szabó, se Mikó nem adott kielégítő feleletet, a következő: mi az oka annak a jelenségnek, hogy a kutya nem csupán a házi, hanem általában az összes állatok közül leggyakrabban lenéző, megvető értelemben kerül elő szólásmódjainkban? A mi általában az állatokról vett képek gyakoriságának okát illeti, ezt, úgy vélem, jól eltalálta Mikó, midőn azt mondja, hogy a képekben mindig valamely állandó dolognak kell szerepelni; ezt az állandóságot pedig nem a folyton változó emberekben, hanem az állatokban találjuk meg. De a főkérdésben abban t. i., miért használatos e képekben a *kutya* neve majd mindig rossz értelemben, szintűgy, mint Szabó, ő se nyugtat meg bennünket okadásával. Szabó szerint ugyanis a kutya a legalázatosabb, legmeghunyászkodóbb állat; ez okból vetjük meg leginkább. Hozzájárul ezen kívül az is, hogy rossz tulajdonságai legkönnyebben vehetők észre. Mikó állítása értelmében ellenben az ebnek csupán vadsága az oka, hogy annyi rosszat jelentő szólásban

* Az I. és II. számban megjelent cikknek e folytatása a rákövetkező füzetekből tárgyhalmaz miatt szorult ki. Szerk.

szerepel a neve. E két vélemény közül Szabóé könnyen észrevehetőleg közelebb áll az igazsághoz, ámbátor azért ez is kissé még távol áll tőle.

Mi tehát a valóság? Ha csak szemrefőre vizsgáljuk is a dolgot, lehetetlen észre nem vennünk, hogy az ember gondolatainak s érzelmeinek szemléltetésére, megérzékitésére inkább használja föl a hozzá közel álló természeti dolgokat, mint a távolabb esőket. E jelenségre gondolva, bizonyára természetesnek találjuk, hogy a környezetünkben élő háziállatokról több képet, több szólásmódot alkotunk beszédünkben, mint teszem a vadállatokról. Ugyanebben leli magyarázatát az a körülmény is, hogy a háziállatok (szintűgy mint akár a vadállatok) nevével kapcsolatos szó- és beszédképekben nincsen meg a számbeli arányosság. Arról az állatról, a mellyel gyakrabban foglalkozunk, vagy a mely folyton közletlen közelünkben van, magától érthetőleg több szólási formát képezünk, mint olyanról, a mellyel kevesebbszer kerül dolgunk. Így a macskáról átlag több szólásmódunk van, mint a lóról vagy számárról, ezekről meg több, mint a kecskéről és így tovább; de valamennyi háziállat között legtöbbit bírunk a kutyáról.

Az már aztán megint más kérdés, miért szerepel a neve majd mindig lenéző, megvető, alávaló, rossz értelemmel. Talán vadságaért, vagy meghunyászkodó természeteért? Épen nem. E rossz sajátságok kétségtelen megvannak a kutyában, mint megvaunak egyéb állatokban is, de belőlük, mint főfő okból a maga rendjén módján nem vonhatunk megállható következtetést a kutya, eb név általános rossz jelentésére. Nem tagadjuk meg, hogy mellékes okul nem szolgálhattak volna e jelenség kifejlesztésére, de alapokként egyiket se fogadhatjuk el.

Mindenki tapasztalhatta és tapasztalhatja naponként, hogy nemcsak a kutya, hanem általában az állataink nevéhez fűződő szólásmódok és hasonlatok jó részben lenéző értelműek. A kinek módjában volt a föld embereinek gondolkodása módját s beszédének csínját-binját kitanulni, annak nem nehéz megvilágosító magyarázatot adni róla. Annyi való igaz, hogy az együgyű nép szolgálainak, valóságos rabszolgáinak tekinti állatait, a melyeket csak azért nevel, táplál, etet, hogy gazdaságának hasznára legyenek. Ez az oka, hogy a munka embere többé-kevésbbé minden állatjának nevét lenézőleg használja beszédében. Hogy pedig épen a *kutya* nevével legnagyobb mértékben és egész rendszeresen él ily értelemben, azon egy cseppet se csodálkozhatunk, ha észbe vesszük, hogy ez a többi házi-

állattal szemben úgyszólván nemcsak semmi hasznót se hoz a konyhára, de még inkább kárára van, mert valamennyi között legfalánkabb, legeghetősebb.

A főök tehát, a mely miatt a *kutya* (*eb*) neve általánosan lenéző, rossz jelentéssel szerepel a népies szólásformákban, abban van, hogy a többihez képest ez a leghaszontalanabb háziállat. Természetes, hogy e főöket azután mellékkörülmények egészítik ki; így megemlíthetjük, hogy a szelid állatok közt átlag az ebnek van legtöbb rossz tulajdonsága (mérges, hizelkedő, falánk, tola-kodó sat.); hozzávehetjük továbbá a Szabótól megnevezett okot is, hogy egy állat sincs, melynek rossz sajátságai könnyebben észrevehetőek volnának, mint a kutyáé, mert mindig körülöttünk tartózkodik sat.

Latba vetve ezen okokat, épen nem tetszetik előttünk különösnek, hogy nyelvünkben olyan sok, szinte tömérdek szólás-módunk s hasonlatunk van a kutyáról. E jelenséget már Máriafi István is észrevette, a ki Pázmány-frazeológiájához (1788) csatolt közmondásgyűjteményének vége táján (248) megemlíti, hogy 'legtöbb magyar közmondás vagon az ebről s a kutyáról', a melyről azután közöl is jó csomó közmondást és szólásmódot.

Azt, hogy a *kutya* név majd mindig rossz, lenéző, kicsinylő jelentéssel használatos szólásformáinkban, úgy gondolom, először Kassai vette észre, vagy legalább is ő nyilatkozik róla először. Szókönyvének (1833—36) egy helyén ugyanis azt mondja (III.219): 'A mi csak rossz vagon, mindazt a kutyára, ebre fogja, vagy a torkos vagy farkas állatra fogja a magyar'. Másutt pedig (III.255) így szól: 'A magyar a *kutya* és *eb* szóval minden rosszat jelent; így a *kutyalakzi*: rossz lakzi, rossz vendégséget téssen, azaz: büntetést és verést'. Dugonics erre vonatkozólag semmi megemlítésivalót nem mond.

Az *eb* és *kutya* neveknek rossz értelemben való használata nem újabbkori szokása népünknek. A nyelvemlékeinkben találkozó nyomokon kívül, a melyeket különben Szabó nagyrészt földolgozott, történelmi följegyzések is maradtak bizonyosságul, hogy a régi magyarok is éltek vele ily jelentéssel. Így Anonymus a kievi csata előtt Álmossal már ezenmód lelkesíteti vitézeit (8): 'Nolite turbare multitudinem Ruthenorum, qui assimilantur nostris canibus; nam canes statim, ut audiunt verba dominorum suorum, nonne in timorem convertuntur?' (Erre az adatra támaszkodva állítja, Szirmay, hogy 'canis Hungaricus: juhász kutya etiam

probabilius cum Hungaris in Pannoniam venisse videtur et est argumentum pro eo, quod Hungari ex Asia septemtrionali venerint'. Sándor István egyebek közt fölhozza, hogy 'Ulrich czillei gróf a Hunyadi nemzetségnek halálos ellensége valamikor emlékezett róla mások előtt, mindannyiszor csak e b f a j n a k szokta vala nevezni, németül: das h u n d i s c h e g e s c h l e c h t. Turóczyánál is így kérkedik: Ego sum homo ille, qui hoc c a n i l e l i n g u a g i u m hac de terra exstirpabo'. Istvánffi Dózsa Györgyről, a híres paraszvezérről följegyezte, hogy a midőn tüzes trónusra ültették: 'non flere, non eiulare, non horrescere visus tantum c a t u l o s c a n i n o s abs se educatos probrose appellans conticuit' (idézve Szirmaynál 37). Szerémi György emlékiratában három régi ebről vett szólásmódot találunk. Az egyik különösen érdekes és mosolygáskeltő, noha komoly intésül van mondva (207): 'Caesar, úgymond, c a n i t e r statim ambulabit', a mi nem más akar lenni, mint a magyar 'kutyaúl jár' szólásmódnak pontos lefordítása. A másik kettő meg így hangzik: 'Dicebam ergo in me: Tot *pech* (szláv szó = kutya) nem mergws, sicut Hungari solent in proverbiiis dicere' (161), és: 'Et Ferdinandus rex sic dicebat: *Ebellh ebet maratatok*, id est: canem cum cane mordere faciam' (205). Szirmay elmondja, hogy régenten, midőn háború kezdetén az országban körülhordozták a véres kardot: tunc Hungari uno ore: Rajta! Magyar! rajta! jön az ellenség: a kutya fajta! Nec fuit, folytatja tovább, apud veteres hungaros alia increpandi formula, quam: Kutya fattya! Kutya fajta! Eb szülötte! Kutya szülötte! vel iam in supremo gradu: ördög szülötte! E káromkodási formákat pedig Sándor István (Sokf. X.60) és Ipolyi (Magy. myth. 243). Szirmayval megegyezőleg a manicheusi hit emlékeinek tartják. Kassai (II.15) szintén ily eredetűeknek bizonyítja őket és Szegedi művére támaszkodva keltüket a török háborúk idejére teszi.

E történeti emlékek sok mással egyetemben hathatósan szóló tanúbizonyságok arra, hogy a *kutya* neve már régesrég, még pedig megvető értelemmel, járta a magyar szólásokban.

És mit mondjunk a jelenről? Nincsen szere-száma, annyi szólásformánk van ez állatról, a melyek a mult hagyományának megfelelően ma is majdnem kivétel nélkül aljas, lenéző, rossz jelentéssel szólnak róla.

A kutyának legjobb tulajdonsága tudvalevőleg gazdjához való hűsége; ez csak akkor szűnik meg benne, ha megvész. Azért mondják a férjét elhagyó hűtlen asszonyra: 'Megveszett a

kutya: elhagyta a házat' (Pelkó 164). Erdélyi tévedésben van, midőn azt állítja e mondásról (186), hogy a kutya ösztönszerű hálás voltát akarják vele értetni, mintha veszett korában azért kerülné gazdája házat, hogy jótéevői közül valakit meg ne harapjon. Szavanentartó vagy hálalatlán embereket jellemez a következő szólásmód: 'A hűség csak kutyaéhoz illik' (Pelkó 185; vö. Bocskay mondását hajdúhoz: 'Ember fogad fogadást: eb a ki megállja!').

Bűszke, nagyratartó, dicsekvő emberek szájába való mondások a következők: 'Eb, a ki nem barát!' (Pelkó 107): saját állapotának dicsérése. | 'Eb helye, mi nem én dolgom' (Kovács 34. Baróti 91. Pelkó 108): *multum valeat, non est meum negotium!* | 'Ebem volna sánta, ha úgy folyna dolgom' (Kovács 115). Ha jó volnék, eddig az ebek is megettek volna (Ua. 149). 'Ebem volna sánta, az is meggyógyulna' (Pelkó 108): azok mondják, kik nagy gondosságukat s ügyességüket akarják fitogtatni. | 'Eb köszönje a jó tartást!' (Pelkó szerint a nagy urak nem szokták, hanem csak udvarias elbucsuzással róják le tartozásukat 110).

A kevelységgel legtöbbször együtt jár a finnyáság, válogatóság. Az ezen tulajdonsággal ékeskedő embereket a nép 'mészároskutyáknak' szokta gúnyolni s ha látja, hogy az eléjük tett sovány eledelhez hozzá nem nyulnak, vagy csak úgy akarva nem akarva nyulnak, ezt a megjegyzést teszi rájuk: 'Nem kell a mészároskutyáknak korpa' (Dug. I.297). Ha a válogató szegény ember, vagy gyerek, ezt mondják neki: 'Ebszőlő se terem a kertedben, mégis hort válogatsz' (Erdélyi 48. Az ebszőlő tudvalevőleg mindig a hitványságnak, semmiségnek jelképe a nép szemében).

Többé-kevésbé ugyancsak a kevelységgel kapcsolódik a mások lenézése, kevésbevevése is. Erre vonatkoznak a következő szólásformák: 'Messze Buda sánta ebnek' (Dug. II.48): olyanra szól, a ki erején fölül mer valamit, vagy pedig túlságosan kése delmező | 'Eb fújja nótáját, kutya járja a tánczát' (Pelkó 108): mindenféle ringy-rongy emberre hallgat | 'Kutyaperecz az orrára; kutyaczimborá; tetűette ebinge; ebteregette porontya sat.' (Dug. II.36): megvető kifejezések, a melyek azonban szidásra is alkalmasak. | 'Eb a szekere; ebet se tud felőle; kutyafark a szájába' (Dug. II.77): ez utóbbi a fiatal szivarzóknak szól. | 'Ilyen kis embertől az eb se fél' (Dug. I.57). Kis kutyától a macska se fél (Ua. I.57): a *kutya, eb* név mind a kettőben = senki. | A fogadatlan prókátoroknak lenéző címe az 'ebkérdi uram' vagy tisztán csak

'ebkérdei' (Erdélyi 101); ezzel van kapcsolatban az 'ebkérdeinek kutya a felelet' közmondás, a melynek jelentése könnyen érthető: kit nem kérdeznek, annak minden felelet az, a mi a kutyának, ha alkalmatlan időben csahol: hallgass! | Eb is parancsol a maga farkával' (Dug. I.51. Pelkó 110): söpörj a magad háza előtt.

A módfelett nagy kíváncsi emberekre illenek ezek a szólásmódok: 'Ha ebre bíznák a bőjtöt (Kovács 98): akkor ugyan sose volna. | Nem bízzák ebre a lóhalált (Kovács 118): mert mind a kövére hullanék el. | Eb is venne húst fogára, ha pénze volna (Pelkó 160): de nincs ám! | Ha a kutyának olyan szarva volna, mint mérge, senki se maradhatna mellette (Dug. I.59): ha a 'ha' nem volna. | A kutya is melegednék a tűznél, ha nem féltene az orrát (Pelkó 234): sokba kapna az ember, ha nem félne, hogy megégeti magát. | Elég ebre egy kölöncz: Kovács szerint (51) arra mondják, a ki több hivatalt vagy feleséget kíván. | Fogas ebnek való a csontrágás' (Szirmay 164): nem való vagy te nagy dologra.

V i g a s z t a l á s u l, bátorításul szolgálnak a következő mondások: 'A jó eb se kaphat mindenkor jó konczra (Dug. I.57): sok derék ember nem mehet előre. | A pokolban is megesik egyszer a kutyavásár (Pelkó 45): az igaz is hétszer esik napjában. | A kutya is füvet eszik, mikor beteg (Erdélyi 150): silány vigasztalás a szenvedőnek. | Az ebnek se jó az első kölyke (Pelkó 60): buzdító a kezdő emberek számára, a kiknek első próbájuk nem sikerült. | A kutya se mindjárt kutya' (Dug. II.53).

A t ö n k r e j u t á s, szegénység, nyomorúság körülírására élünk ezen szólásokkal: 'Pórázostul együtt elvesztette az ebet (Baróti 14): mindene oda lett. | Kenyerét a kutya elkapta kezéből (Dug. II.288): nincsen betevő falatja. | Az ebek konyháján élődik (Dug. II.250): silány koszt. | Koldus kutyája: se étke, se lazsnakja' (Erdélyi 239). Sokat raktak a kutya farkára (Dug. II.104): sok teher van a szegény ember vállán. | Hátulról harapják az ebek (Sirisaka 72): a szegényt éri legtöbb baj. | Megrágják a konczot, ebnek vetik a konczot (Kovács 170): a szegényé csak az ocsú, meg a polyva. | Kis kutya nagy koncz' (Pelkó 225) olyanokra használható, a kik érdemetlenül nagy szerencséhez jutnak.

A c i f r a n y o m o r u s á g körülírására használt mondás a: 'kenyere nincs: ebet tart' (Kovács 107), a melyhez legtöbb-ször gúnyoló értelem kapcsolódik.

A h a s z o n t a l a n, semmirekelő személy vagy dolog leszólására az *eb*, *kutya* név mindig alkalmas eszköz. Így ha a magyar

paraszt előtt valaki oly embert dicsér, a kiről ez akár hírből. akár tapasztalatból tudja, hogy nem tartozik az érdemes személyiségek közé, a magasztaló szavakra igen sokszor ezt a megjegyzést szokta tenni: „Már uram akár fehér, akár fekete ez a kegyelmed agyondicsérte ember: elég az hozzá, hogy kutya” (Erdélyi 252). Ha valaki ily semmitérő személyre, vagy éppen dologra haszontalan gondot és költséget akar vesztegetni, a tisztán látók e mondással nyilvánítják érzelmüket: „Kár a kutya szőrét megaranyfüstözni” (Pelkó 209). A semmitérő dolgot pedig „kutyamartaléknak” szokták nevezni (Dug. I.240).

Találón állítja elénk a h e n y e, lusta cselédet a következő szólások: „Ebnek mondják, eb a farkának, farka mondja: eb menyjen” (Baróti 92. Pelkó 110), a melynek értelméhez különben az is hozzátartozik, hogy a fölszólított a parancsolt dolgot této-vázva másra akarja tolni. Ha a cseléd vagy házbeli nemcsak lusta, hanem még tátott szájú. alamuszi is, ily formában nyilatkozik meg a gazda bosszúsága: „A kutya legalább ugat, ha nem dolgozik” (Dug. II.229); de ennek a gyámoltalannak még szavát se vehetni. Vagy pedig ezenmód rivall reá: „Ne légy háj, mert elkap a kutya” (Sirisaka 160). Megtörténik, hogy a család valamely tagja, különösen gyerek, vagy éppen cseléd úgy megy be a szobába, hogy tárva hagyja maga után az ajtót, a házi úr vagy asszony a kötelességmulasztást ilyenkor e szavakkal adja tudtára: „Kutya se teszi be maga után az ajtót” (Erdélyi 254, Pelkó 35) vagy: „Nagy úr és kutya után teszik be az ajtót” (Erdélyi 5). Gúnyos célzattal korholja a sokszor pihenni heveredő cselédet, házbelit a „kis kutya is pozdorját keres” (Dug. II.217) szólásmód. Az el nem engedhető parancsot pedig a szigorú gazda ezen alakban szokta nyilvánítani: „Meg kell lenni, még ha a kutya kovászba ugrik is” (Sirisaka 139).

PRÍKKEL MARIÁN.

FALUDI FERENC NYELVE.

Szótári rész.

Gallan: szegély. A király megtiltotta az arany gallant a dámáknak, kivéven a herczeg és gróf asszonyokat (127).

gályás. Gálya s ú r volt, sokaknak parancsolt a széles tengeren (13).

gégeség: feinschmeckerei. Annyira ment a gégeség és tor-kosság (547).

Gyanukérdés: gyanakodás. Egy sincs, a ki gyanukérdésbe venné, bolond-e, nem-e? (496).

gyanul, meggyanul: gyanuba vesz. Így meggyanulván Sylviát, a bú elbatalmazott rajta (710).

gyarlít. Nem gyarlít-e meg erődben? (578).

gyarlódik. Unakodnak. gyarlódnak a munka alatt, ha tartós (310).

gyöngycsepp: gyöngyszem. Hogy bírhatja füle a nagy napkeleti gyöngycseppeket (144).

Hábahurgyaság. A hábahurgyaság csak a vékony elméket fárasztja (394).

hagyomány. A keresztyéni szeretet iránt két rendbéli parancsolatokat találunk: affirmativa et negativa, hagyomány- és tilalomképen (88).

halkkal. Halkkal azzal, a mi magát hirtelen elhiteti (480).

hamarjafutás: versenyfutás. Nem olly szörnyű sebességgel, mint a hamarjafutásban (189—90).

hámpol: csúfol. Hangos kaczagással addig hámpolá, a míg szégyenében csaknem leroggyant ináról (218).

hanyatol. Egy fertőből a másikba hanyatolván fársángoskodik (261).

harcog. Harmadik bömbölt mint a medve, negyedik harczogott mint az elefánt (206).

hasonlik. Nem hasonlik, nem változik az igaz szeretet (701).

héja vminek. Ha miben vétünk, azért vétünk, hogy csak héjára nézünk a dolognak (440).

híszeltet. Hogy ki tettében bölcs légyen, távul sem elég, hogy meghíszelttesse magával, hogy az (469).

hívül. Nem hívülnek a kénköves ferdőben (169).

hol mikor: néha. Nincs olly bölcs, kinek hol mikor nem használhatna a jó tanács (440).

hol s hol: bárhol. Hol s hol az isten bé akarta plántálni az új testamentomot (153).

Idétlen korán: idő előtt. Magunkat idétlen korán kárhoztatni ostoba bolondság (52).

időmulatás: időtöltés. A vadászat becsületesebb időmulatás (28).

időz, elidőz: időt határoz. Az elidőzött korra öszveülének a beszélgetők (690). Másnapra időzván Neándert elvála tőlök (248).

igenséggel: igen-igen. A nyereség és kárvallás egyik s másik részről *igenséggel* nagy (35).

íjeget. Haragos ostorával *íjeget* és fenyegetődzik (37. 497).

illetődés: vis sensitiva. Az *illetődés* ereje egész testünket elfogja. általa tudjuk meg, mi hol fájdalmas tagjainkban (571).

ingyen sem: épen nem, sehogyan sem. Az olasz hát megett keresi meg haragosát. s hol mikor *ingyen sem* vélné, akkor veri által szívét (33).

intéz, elintéz. Elintézett szándékunkat másodszor is jól megforgatni, barátságos dolog (432).

irigy-bánat: zelotypia. Innen a félelem, túl a szerelem, közöttük az *irigybánat* (106).

irigykedik vkivel. A szerencse *irigykedik* némely főrendű emberekkel (462—63).

istenel: imád. Mindnyájan bálványozók vagyunk; ki a tisztességet szereti, ki az aranyat *isteneli* (378).

iszák: iszákos, részeges. A borral töltöző *iszákok* tombo-lási (879).

ítlan: szomjan. Étlen *ítlan* koplalni, epedni (211).

íz: izlés. A ritka ember különözzön finom *izzel* (379).

izibe. Egykét noszarajta után *izibe* visszatérnek az előbbi kortyokra (121). Mai nap is tartogatja isten a világot, máskülömben a *zonizben* (azonnal) elsemmisedett volna (43).

izlelés. Nyelvünk nem csak az *izlelésnek* tagja, hanem a beszédnek is (572).

izű: izlésű. Igen válogató és magános *izű* ne légyen (381).

jajos. A kire haragos szemet mutat, *jajos* annak sorsa (156).

jár vmire. Se életére, se böcsületére *nejárj* felebarátodnak (583).

játszani megjátszani: megcsalni. A hízkelkedőnek foglalatossága csak abban áll, hogyan *játszhas* meg felebarátját (584. 370).

jelzemin: jázmin. Mint a *jelzemin* maga szép szagát nem érzi (596).

Káboskodik. A méreg elfogván szívét esze hirtel nélkül *káboskodik* (499).

kakucsál. A világ igen *kakucsál* szívünk titkára (415).

kallangos: spiralförmig gekerbt (NySz.). Kezébe adá szép szál *kallangos* botját (709).

kámpol: csúfol csak a kemencze alól *kámpolod* (91).

kankó: szür. Új csákóm van, látod, új k a n k ó m vállo-
mon (903).

kápa: szemfödő. Ez a hívság k á p á t ad szemének, hogy
ne lásson igazán (596).

kapuszer: kapus. Meg vagyon hagyva a k a p u s z e r n e k,
hogy a rongyos szegényeket bé ne bocsássa (228).

kárallani. K á r a l l a n á m, ha valami elmaradna (334).
Nem k á r a l l j a fáradságát (367).

kárhoz. Ki legyen Cupido, eddig nem tudhattam: k á r h o z-
z á k, dicsérik (898).

karmadár: sólyom. Mi szörgos dolgok vagyon a nemes úr-
fiaknak, hanem hogy nyulakat verjenek agarakkal, fürjet k a r-
m a d á r r a l (271).

kármány. K á r m á n y zabolát osztogatnék a lágy atyák-
nak (273).

karvas. Szépen pallérozott vas derék és k a r v a s volt raj-
tok (637).

kedvlegelő. Térj szellőre, fris égre, k e d v l e g e l ő mulat-
ságra (26). K e d v l e g e l ő nyájasság, szívébresztő vidámság (863).

kedvmulatás: kedvtöltés. Nem ellenzi a mértékletes k e d v-
m u l a t á s t (173).

kelet. Volt kelete az igaz szívnek a régi drága arany
időben (437).

kellemő: kellő. K e l l e m ő békesség (226). K e l l e m ő bá-
torság (231).

kény: kedv. Vidulj is épülj is a beszédből, k é n y e d n e k
is eszednek is adj benne (368).

kényesség: fényüzés. Mind megvagyon benne (a boltokban),
a mit vagy a szükség vagy a k é n y e s s é g megkívánhat.

kép: képviselő, követ. Úram, sok nemzetes dámáknak k é p e i
vagyunk, követséggel jöttünk hozzád (130).

képes: méltó, méltányos. A ki azt a gyilkos mészárlást k é p e s
nemes dolognak tartja, annak már az atheisták tévelygése férge
rágja belét (33).

kerék. K e r é k b e állván, addig hahotáznak (369).

kesereg vmit. Az ő szerencsáját k e s e r e g n é m (313).

keserkedik: kesereg. Mindezekben k e s e r k e d e t t inkább,
mint gyönyörködött (193).

késlet: késik. Sokan épen hátra maradnak, némellyek k é s-
l e l n e k (365).

késmárk: szirt, szikla. Okos kormányos is kell hozzá (a hajóhoz); más különben hol késmárkokon törne, hol megfeneklene a gálya (160).

készség. Sokan erőszakosan bánnak természetekkel, arra kényszerítik, a mire se kedve, se készsége nincsen (383).

kéteskedik: kételkedik. A ki szánszándékkal kéteskedik és vak kérdésekkel szorongatja társát, dolog ha nem facsar ki valamit belőle (474).

kifittyent: kicsal. Káros próbák ezek (a hazard játékok), szépen kifittyentik a pénzt az erszényből (26). A tolvajok olly mesterül ki tudják magokat hazudni, mint a pénzt fészkeből kifittyenteni (784).

kitámad. Még a bölcsek sem kerülhetik el, hogy holmikor magokért ki ne támadjanak (449-50).

kivágyás. Némelly buzgó és forróságos kivágyásban önnön kedvét szegedelje (382).

kivégezés: végrehajtás. Az ember szándékának kivégezése nincsen mindenkor az ő hatalmában (460).

korpázás: dorgálás. A kevély öreg úrak megkivánják, hogy előttök meg se moccanjanak (az ifjak), hanem jó szívvel vegyék a korpázást (302).

költ: tölt. Sokan életeket sietve költik (454).

költ: emelkedett, emelkedő. Nem győzte dicsérni jól termett lovát, annak magasan költ nyakát (638). Lova fején tornyosan költ ritka tollazat látszott (638).

kötélék: csomag. Felbontván a kötelékeket inneplő egész öltözet vala benne (716).

köteles vmivel. Köteles avval, hogy hálaadó legyen (484).

közlel: közbe vet, közbe sző. Elődbe rakom, mire kötelezen bennünket a keresztyén hit, közlelvén a beszédet néhány indító okokkal (35).

közöl: közbe vet. Hosszú ruhafarkat hurezolnak magok után selyemből, ezüst s arany virágokkal közölve (778). A ki napjait kellő változással közli, okos (481).

közt-közt: közben-közben. Köz-t-közt pihenve beöntött hat butigliát vásott gégejébe (304).

kuvarc: kudarc. Arra költenek, a miért kuvarczot és arcza pirító szégyent vallanak (259).

különöz. A ritka ember különöz zön finom ízzel (379).

különösködik. Némelyek csak chymaera dolgokban akarnak különösködni (433).

Lantol: lézzeg. A ki elsőbbségre emeli a testi érzékenységet, csak utána lantol az okossággal (106).

látszatos: látható. Számba vette a látszatos csillagokat (473).

lazzad: lázad. Úrfiak, a kik az újság után lazzadván, magok sem tudják, mire bolonduljanak (30).

lealásít. Lealásította és meggyalázta az egész fehérnépet (691).

legel: legeltet. Mindent eltúr, csakhogy (istenének) szeretetivel legelhesse szívét (514). Együtt lelik s legelik kedveket (399). Amott Argus pásztor tehenét legeli (909).

leledző. Nem érik fel eszekkel a másokban leledző sok szépet és jót (420).

lemond vminek. Lemondanék minden más egyéb vágyódásimnak (245).

lépce: lépcső. Az első lépczéje a bölcseségnek azt tudni, hogy tudatlanok vagyunk (589).

✓ *lépcél*: lépeget. Oly negédesen léptzelt, mint a pergai király (125).

lépes. Nem kell itt szó és ámetó lépés beszéd (390).

leppendék. A leppendék addig röpdöznek a tűz körül, míg ben vesznek (5).

letartás: szerénység, alázatosság. A csendes letartás (szerénység) ékesíti bölcsességét az embernek (580).

letermett: alacsony. A rövid és letermett ész egyenkint vesződik a piezin dolgokkal (411).

locs. Nem kisztem, hogy a locsban gázolván minden ölba békőszönjön (192).

löttképen, meglettképen: valóban, voltaképen. Szíve igaz minémúsége semmi löttképen el ne tűnjék előle (412).

lövöldék: lepke. Hogy ne sokat bujdossál szemeddel, mint az útját vesztő lövöldék; szálljon meg kedved egy hozzád hasonló érdemes személyn (110).

lusta: lustos, mocskos. Sok hímes szókkal mentegetik ama lуста mondásokat (17). A fül is hall lustát (84).

KISS IGNÁC.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

-íroz és -ál. Örömmel olvastam Szarvas Gábor sorait (XXIV. 229), a melyekben szavát azon újabban lábrakapott helytelenség ellen emeli föl, hogy az *-íroz* végű igéket úgy akarják derűre-borúra megmagyarosítani, hogy ezen félig idegen, félig magyar végzet helyébe *-ál*-t tesznek, pl. *blamíroz*: *blamál*, *angazsíroz*: *angazsál*. Jól mondja Szarvas, hogy ez „visszája helyett a fonája”.

Csak annyit akarok megemlíteni, hogy az én nézetem szerint egyáltalában helytelen az *-íroz* képzőnek *-ál* képzővel való helyettesítése. Sz. G. ezt a helyettesítést (valamint a *-z*-vel valót) helyesli azon esetben, ha nyelvünkben maga a főnév is járatos, melynek a szóban levő cselekvésszó a származéka. Azonban, ha végig nézünk *-ál* képzős igéink jó hosszú során, azt látjuk, hogy alapszavuk nem főnév, hanem ige: *ágál*, *kántál*, *prédikál*, *egzekvál*, *restaurál*, *verbuvál* sat. Egyedül az újabb ortológia korában keletkezett *-grafál* végűek (és a *telegrafál* képére alkotott *telefonál*) tesznek kivételt, de ezeknek az a magyarázatjuk, hogy megalkotóik görögül tudván, a *-graf* szóból kiéreztek a γράφω igét.

A nép ajkán a *telegráf*-ból nem *telegrafál*, hanem *telegráfol* vagy *telegráfoz* ige alakult volna; mert idegen eredetű főnévből nem *-ál*, hanem *-z* vagy *-l* képzővel alakul magyar ige. Tehát az *-íroz* helyébe a Szarvas említette esetben csak ezek egyikét vagy másikat szabad tennünk, ha már az illető idegen szó nélkül nem tudunk ellenni. *vö. 324. l. „Fogószó”* SZINNYEI JÓZSEF.

Prattároz. Tóth Béla téved, midőn (Nyr. XXIV.226) ezt a szót a vasutasok *raktároz* szavából elferdítettnek gondolja. A *prättároz* nem egyéb, mint gyakorító továbbképzése a *pratál*, *prätäl*: „takarít, rakosgat, rendbe hoz” igének, a mely Gömör, Borsod, Abaúj megyében sat. használatos (vö. Nyr. IV.521; VIII.565; IX.478; X.89; XVII.476. 482; XIX.95; XX.573 sat.). Az *l > r* hangváltozásra nézve vö. *fincál*: *fincároz* és a **-kálóz*, *-kélöz*-ből lett *-károz*, *-kéröz*-félekét (*futkároz*, *sütkérez*, *nevetkérez*) sat. A *prätäl* szó, a mely mellett *pratol* is előfordul (Nyr. VI.135; VIII.235), a tót *pratať*: „takarítani, räumen” megmagyarosított végű mássa.

SZINNYEI JÓZSEF.

Tóth Béla tisztelt barátom aligha járt valaha a felső tótos megyékben, lakni semmi esetre sem lakhatott ott, mert különben

tudná, hogy arrafelé minden szobalány *pratál* és nem *takarít*. Van azokban a megyékben 'kis pratálás' és 'nagy pratálás', az utóbbi minden úri házban minden hónapban egyszer. Juci bizonyosan ezt a szót cifrázta ki.

DÉRI GYULA.

Tóth Béla a Nyelvőr májusi füzetében arról értesít, hogy 'a *prattároz* semmi más, mint a vasutasok *raktároz* műszava'. Szerinte az, hogy idegennek vélt magyar szó még cifrábbá váljék magyar ajkon, példátlan. Téved azonban író társunk, mikor azt állítja, hogy a címül írt szó a *raktároz* elferdítése. A *prattároz* (talán helyesebben *pratároz*) nem más mint a t. *prataf*: 'rendezni, takarítani'; ebből a magyarban lett *pratál* s továbbképezve: *pratáloz*, *pratároz*.

MELICH JÁNOS.

(Még öt, a fentebbiekhez hasonló helyreigazítás érkezett hozzánk; az egyik **Czirbusz Gézá**tól, a másik **Bánhegyi István**tól, a harmadik **Czeckó Antál**tól, a negyedik **Kr. Gy.** s az ötödik **K. B.** aláírással.)

S z e r k.

Kommandál. Ez a szó egészen közönséges a magyarban s a nép is mindenütt ismeri. Csudálom, hogy Szarvas Gábornak erről nincs tudomása. A javas asszony a betegségre füvet *kom-mendál* = *re-n-d-e-l*.

DÉRI GYULA.

A helyreigazítás írója, úgy látszik, nem a kellő figyelemmel olvasta át azt a helyet, a melyben a *kommandál* előfordul, ott az van megróva, hogy íróinknak s a közönségnek is egy része azt a helytelen nézetet vallja, hogy a németben használt *-ieren* végzetel nem kell egyebet tenni, mint *-ál* képzővel helyettesíteni, s a szó azonnal magyarossá válik, pl. *kommandieren* = *kommandál*. Hogy ennek a német magyar *kommandál*-nak mi az értelme, arra nézve nem foroghat fönn semmi kétség; a BHirlapból idézett példa elég világosan szól: 'A munkások négyes sorokban mentek, elöl és oldalt vezetők *kommandáltak*'.

A helyreigazítás írója tehát összetéveszti a két fogalmat egymással, a francia *commander* (ném. *kommandieren*): 'befejlen' s a lat. *commendo*: 'empfehlen' cselekvésszókat. E kettő közül a megrovás csakis az előbbit illeti; az utóbbi ellenben egészen helyes használat (vö. *regnare* = *regnál*, *dominare* = *dominál*, *pingere* = *pingál*, *carpere* = *kárpál*, *dirigere* = *dirigál* sat.). A példa, a melyet a helyreigazítás állítása támogatására főlemlít, szintén az utóbbi rovat alá tartozik. A *komëndál* ugyanis e mondatban nem annyit

tesz mint ,befehlen', tehát mint a helyreigazítás hibásan magyarázza : ,rendel', hanem a jelentése annyi mint : ,empfehlen', vagyis : ,ajánl'.

SZARVAS GÁBOR.

Cipőkő. Simonyi Zsigmond *cipellő* szavunkat az olasz *zoppello* képmásának állítván (NyK. XXIII.190), ez állításához a következő észrevételt csatolja : ,*Cipők* alakot is fölvesz Szarvas, de ez a NySz. idézeteiből nem tűnik ki világosan ; mert a *czipőkő*s forma így olvasandó : *cipőkő*s, mint a Faludinál előkerülő *cipőkő*je alak bizonyítja' (Uo.).

Nem tagadhatom, hogy Simonyi helyesen következtet, midőn a Faludiból közlött idézetre építve a Váradi és Csúzinál található *czipőkő*s melléknévi alakból nem *cepők* (*cipők*), mint a NySzótárban áll, hanem *cepőkő*, *cipőkő* formát olvas ki. De e következtetés helyességét ingataggá teszi ugyancsak a Faludiból, szintén a NySzótárban idézett másik példa, a melyben az illető szó így fordul elő : ,picinnek kell lenni a *cipőkének*'. Valószínű tehát, hogy vagy az egyik vagy a másik alak sajtóhiba. A következtetés föllátása előtt tehát azt kellett volna megállapítania, hogy melyik a sajtóhiba a kettő közül. Mind az eredeti (1771. kiad.) mind a Toldy-féle kiadásban a kérdésbeli szó nem *cipőkő*, hanem *cipőke* : ,Oly pitzinnek kell lenni a tzipökének, hogy tsatolatlyta tsak nem elboritsa (NU. 18). Előveheti Párisi lábrontó tzipökéjét' (147. Az idézet híven az eredeti után van közölve).

E szerint ha a NySz. idézeteiből nem tűnik ki világosan a *cipők* alak, ép oly joggal mondható, hogy a *cepőkő*s alakból sem olvasható ki világosan a *cepőkő*. Hogy azonban mégis az előbbi, a *cipők* a helyes olvasat, bizonyítja ez alaknak a nép nyelvében is eléggé járatosvolta : Székelyföld, Maros-Torda, Szatmár m., Baranya m. (Tsz.²). A *cipők* kicsinyítő *-k* képzős alak, a mely mellett, mint a Faludiból idézett példák s az Új tájszótár adatai is tanúsodnak, a szintén kicsinyítő képzős *cipőke* forma is járja.

Simonyi a fentebb közlött helyreigazítás után áttér ennek a levegőben lóggó *cipőkő* alaknak a magyarázatára. ,Ez a *cipőkő*, mondja, a *-kő* képzőt alkalmasint a rokon jelentésű *cókó* hatása alatt vette föl ; illetőleg *cipőkő* = *cipellő* + *cókó*.

Tehát újra a régi vesszőparipa, a melyen nyargalva a legnagyobb könnyűséggel végig lehet száguldani nemcsak tüskönbokron keresztül, hanem túl a legmagasabb felhőkön is, a hová még a királyi sas se merészkedik. S mily egyszerű a megfejtés :

cipő, *cip(ell)ő* + *(có)kó* = *cipőkő*! Nagyon szeretném s hiszem, akadnak mások is, a kik ugyanez óhajtásban osztoznak velem, ha nyelvésztársunk részletesen leírná, hogy képzei magának a szóvegyülésnek ezt a folyamatát; mert az én eszem teljesen megtagadja e tekintetben a szolgálatot. Én sokat és hosszan törtem rajta a fejemet, de csak egy módját tudok elképzelni az eljárásnak, a mely szerint ez a habarékszó előállott. Midőn Váradi Mátyás a franekeri egyetemen (Frisiában) az ő 'Égő szövétnek' című munkáján dolgozott, s nagy veszekedő kedvében ritkánál ritkább szavak és kifejezésekre vadászgatott, a *facipellős* szót nem tartotta elég jellemzőnek arra, hogy a *barát* szónak méltó jelzője legyen, egy nyomatékosabb s újságával is hatáskeltő alakon törte a fejét. Ekkor beállit hozzá egy honfitársa, a ki ugyanakkor szintén Franekerben tartózkodott, s megtudakolja tőle, nem ismer-e egy *cipő* jelentésű olyan szót, a mely a legritkábbak közé tartozik. A szótárirodalomban nagy jártasságú honfitárs azonnal megnevezi a *cókó*, 'fa-talp' jelentésű szót, a melyet Baróti 'Kisded szótárában' épen a mult napokban fedezett föl. Pompás! kiált föl diadalmasan Váradi. *Cipellő* és *cókó*! A kettőből ácsolunk egygy új, merész és hatásos szót: *cipő* + *kő*.

Én azt gondolom, nagyon itt volna már az ideje, hogy az ilyen ötletszülte képtelenségek árulgatásával és terjesztésével alább-hagyjunk. Ezt nem csak fölötte kívánatos, hanem szinte szükségessé teszi az a körülmény, hogy az ifjabb nemzedék, a mely minden további fontolgatás nélkül vakon esküszik a tekintélyek szavára, a biztató példán nekibátorodva egész odaadással kezdi művelni az új tudományágat, a mely könnyű szerrel s szinte játszva juttatja őt birtokába, a mire rég sovárgott, a tudományos babérkoszorújának.

Szolgáljon itt mutatványul a többi helyett, a melyek szép számmal érkeznek szerkesztőségünkhöz, a növendéknyelvészek egyik tagjának következő leleménye. A régi nyelvnek s a tájbeszédnek *bonta*, *bunta* szava a ném. *bunt* s az olasz *punta* szónak a keveréke. Hogy miként állott elő az új elméletnek ez az egyik legújabb terméke, arról nem ad számot a fölfedezője; keletkeztét azonban bizonyára így gondolta. A jó Heltai Gáspár, a kinek tudvalevőleg az anyanyelve német volt, midőn fordítás közben a lat. *maculosus*-ra került a sor, kissé megakadt s a magyar szó nem jutván eszébe, helyette a nyelve ügyébe eső németet használta. Annyit azonban tudván, hogy a magyar nyelv

a trocheusi alakot kedveli, körülnézett más nyelvekben is s hosszabb kutatás után ráakadt a hasonló jelentésű olasz *punta* szóra, a kettőt összegyúrta s a hangzatos új magyar szó készen állott: ném. *bun(t)*+olasz *(pun)ta* = *bunta*.

Még csak egy lépést előre ezen a téren, s a min elsőbben jóízűen mulatott s a mi derült hangulatba ejtette a szakértő közönséget, megérjük, hogy megnyeri a szentesítést a honkereső grófnak hihetetlenül elmés kombinációja is: *uturgur* (ötmagyar)+*kuturgur* (kétmagyar) = *hét magyar* (hetu moger).

SZARVAS GÁBOR.

Szóajánlatok. A fürdő-orvosok testülete a múlt év folyamán azzal a kérdéssel fordult néhány ismertebb nyelvészünkhöz, ajánljanak valamely megfelelőbb szót a némelyektől kifogásolt *gyógydíj* helyett, a melyet már azért is helyettesíteni kell egy más szóval, minthogy a fürdő közönség „a gyógydíjat” könnyen akként magyarázhatná, hogy az a kezelő orvosnak fáradságáért járó illeték; holott a *kurtaxe* valamely fürdő helyen való tartózkodásért megszabott díj.

A tett ajánlatok közül az egyesület szótöbbséggel a *helydíj* szót fogadta el. Akadtak azonban többen, különösen Bugát híveinek sorából, a kik egyik orvos-tekintély nevezetessé vált nyilatkozatának hódolva, hogy „mirevalók ezek az újítgatások, mikor megvan nekünk a mi már teljesen megállapodott és szabatosság tekintetében kifogástalan orvosi nyelvünk?”, a régibb *gyógydíj* megtartása mellett szállottak ki a síkra. Mások a *helydíj* ellen abból a szempontból tettek kifogást, hogy nem fejezi ki mindenben és tökéletes érthetően azt, a mit jelenteni akar; s a szabatosabb, kifejezőbb *tartózkodási díj* kitételt hozták javaslatba. A szó maga helyes s mint ilyen egyáltalában nem eshetik kifogás alá; de egy kellék, a mely fölötte megkönnyítené elfogadását s hamaros elterjedését: a k ö n n y e n - k e z e l h e t ő s é g hiányzik belőle; mert bármennyire megfelel is egyébként a követelményeknek, hosszúsága s nehézsége minden bizonnyal akadályul szolgálna hamar való elterjedésének.

Ugyanez alkalommal szóba került a *kursalon* helyettesítése is az eddig használt *gyógyterem* helyett, a melyre, ha jól emlékszem, a Budapesti Hírlap a .mindenképen megfelelő, a *kursalon* fogalmát teljességében kifejező *üdülő* szót ajánlotta. E javaslattal azonban, noha semmi tekintetben nem tehető kifogás ellene, miért

miért nem, nem tudni, mert nem mondja, az Egyetértésnek egyik tárcairója, Floridor, semmikép sincs meglegedve s a „A királyné Bártfán” című tárcacikkben a többi közt így szól: „Az ország első bandái huzták a *kútőteremben* (én így nevezem a Cursalont) és itt busultak az urak Csermák édes bús andalgóin’.

Hogy ez az ajánlott *kútőterem*, nem tekintve a *kútő* szó idevágó jelentésének kevésbé járatos voltát s a könnyű kiejtést akadályozó hangsoportozatot, minden tekintetben mögötte áll a fontosabb említett *üdülő* kitételnek, azt csak az olyan nem ismeri el, a kit a mindent jobban tudni akarás ellenmondásra csiklandoztat.

Azért maradjunk csak meg a már egyszer ajánlott *üdülő* mellett s forgalomba bocsátásával és általános alkalmazásával iparkodjunk elősegíteni elterjedését.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. „A gramatika azt tanítja, hogy az igét tárgyas személyragokkal ragozzuk, mikor a tárgya olyan főnévi igenév, a melynek [individually] határozott tárgya van, pl. Nem tudják kézre *keríteni* a tolvajt. E szerint így beszélünk: „A kormányt akarta megbuktatni” v. „kivánta, ohajtotta, szerette volna megbuktatni”. — Arról azonban a gramatika nem ad fölvilágosítást, hogy ilyen esetben a visszaható-képzős igét is tárgyasán ragozzuk-e, pl. A kormányt törekedett (iparkodta, igyekezte) megbuktatni — vagy pedig: törekedett, iparkodott, igyekezett? — Ezt a kérdést intézték hozzám. Minthogy többeket is érdekelhet, a t. szerkesztő úr engedelmével (a kérdéstevő kívánságának is megfelelően) a Nyelvörben válaszolok rá.

Felelet. Az utóbbi esetek nem vágnak össze az előbbiekkal. Az idézett szabály arra az esetre szól, mikor a határozott tárggyal álló főnévi igenév tárgya az igének; s hogy olyankor az igét csakugyan tárgyasán ragozzuk, a felől senkinek se lehet kétsége. Az utóbbi esetekben azonban a főnévi igenév nem tárgya, hanem határozója az igének (vö. *törekszik* — mire? nem: mit?), tehát itt nem áll a fönnebbi szabály, hanem az ige alanyi ragozása, azaz: A kormányt *törekedett* (*iparkodott, igyekezett*) megbuktatni. — Másképp áll a dolog, mikor az igéhez tartozó főnévi igenévnek második személyű tárgya van, s az alany az első személy; ilyenkor a *-lak, -lek* raggal mondjuk az igét, akár tárgya,

akár határozója neki az igenév, pl. Nem győzlek csodálni [tárgy] — Téged jöttelek megszabadítani [határozó]. Az utóbbi mindenesetre analógiás alakulás az olyan példák szerint, a melyekben az igenév tárgya az igének, pl. Téged akartalak, óhajtottalak, kívántalak megszabadítani, — s nincs benne semmi különös, ha ezek után ilyen esetben a visszaható-képzésű igét is tárgyasan ragozzuk, pl. Téged törekedtelek (iparkodtalak, igyekeztelek) megszabadítani. — Az analógiának ilyen hatásától természetesen a harmadik személyű tárggyal kapcsolatos igenévvel álló ige sem ment; s ha most még csak olykor-olykor jár is rá a nyelvünk az ilyenekre: „A kormányt *iparkodta* megbuktatni“, s a nyelvérzékünk ezeket most még kételkedéssel fogadja is, valószínű, hogy ezek később egészen megszokott szerkezetekké fognak válni, s akkor majd a gramatikus is szabályul fogja beiktatni a könyvébe. Jelenleg azonban a dolgát helyesen fölfogó gramatikus, a ki nem bírálója akar lenni a nyelvnek, hanem csak a nyelvbéli szokásnak tételekbe foglalója és magyarázója, mindössze annyit mondhat a kérdésbeli szerkezetről, hogy ez idő szerint még szokatlan.

SZINNYEI JÓZSEF.

2. Kérdés. Azon tiszteletteljés kérelemmel bátorkodom a t. szerkesztőséghez fordulni, méltóztassék az alanti vitás kérdésben ítéletet hozni és megvilágítani, vajon kinek a részén van az igazság?

Ezen szó helyessége képezi a vita tárgyát: *karbonc* = ,kar-perec, karékesség; armband, armring, armgeschmeide‘. Én azt hiszem, ezen szó jó magyarságához semmi kétség nem férhet, eltekintve attól, hogy ezen szót az ország minden vidékén ismerik-e vagy sem? Ellenfelem azt állítja, hogy a *karbonc* nem jó magyar szó. Mennyiben és kinek van itt igaza?

Én abban a véleményben vagyok, hogy ezen szó a legkifogástalanabb, jó magyar szó és mint szókinés, a legrégebb származásúhoz tartozik; példa rá *Bonchida*, kolozsmegyei község neve, mely nagyon régi eredetű lehet. Persze a *bonc* magányosan ,halskette‘ értelemben is kell, hogy megálljon s ebből következik a *karbonc*, mint összetétel.

Igy használja ezeket Ballagi jeles szótára is és bizonyosabb, mint nem, hogy ő ezen szavakat nem maga készítette.

Igen kérem a t. szerkesztőséget, kegyeskedjék ez ügyben már a fönt kifejezett kérelmünket teljesíteni s e vitás kérdésről becses fölvilágosítását nekünk megadni.

Felelet. A t. kérdezőnek erős és rendületlen hite Ballagi Szótárának jelességében, a *karbonc* kifogástalanságában s hogy nem Ballagi készítménye a kérdésbeli szó, annyira részvétkeltő és szívmegeindító, hogy a száraz, rövid szó helyett, a mellyel válaszolhatnék kérdésére, szinte kénytelenítve érzem magam, hogy a kért teljes és részletes fölvilágosítást megadjam.

A *karbonc* szót se a régi se az újabb irodalom nem ismeri; nem tud róla semmit az élő-beszéd, se a tájszólások, de megtalálható CzF. szókönyvében, valamint Ballagi szótárainak mindegyikében mint a német „armband” szónak magyar egyértékese. Ugyane szótárak mindegyikében megvan maga a *bonc* alapszó is: „nyakláncz, nyakékesség (CzF.); nyaklánc, csat, ékes cifraság (BallTSz.); halskette, halsschmuck, spange (Ballagi magyar-német rész); *halsgeschmeide*: nyak-ék, nyakékesség, nyakdísz, *bonc*; *halsschmuck*: nyak-ék, nyak-ékesség, nyak-dísz, *bonc*, *nyakbonc*” (ném.-magy. rész).

Most előáll a kérdés, van-e valamely hiteles forrás, a mely igazolja a *bonc* szónak most idézett jelentéseit.

A NySz. két *bonc* szóról tesz említést. Az egyiknek „femur, schenkel”, tehát „comb” a jelentése; a másiknak pedig „sacerdos orientalis, ein orientalischer priester”. Az „Uj tájszótár” szerint e szó az egész Dunántúl ismeretes, valamint közönséges a palócságban is, de csakis az imént említett „comb” jelentésben. Honnan vették tehát CzF. és Ballagi e „nyaklánc, nyakékesség” jelentésű *bonc* szót? Forrásuk minden valószínűség szerint Kresznerics volt, a kinek szótárában a következőkép találjuk beiktatva: „*boncz*: monile MA. PP.”.

Kresznericsünk maga is csekélyebb tévedések leszámításával eddig megbízhatónak bizonyult be; megbízhatóságát ebben az esetben emeli még két idézett forrása, Molnár Albert és Pápai Páriz. De ha Kresznericsnek ez adata hiteles, hogy történhetett meg akkor, hogy a NySzótárból kimaradt a „monile” jelentésű szó. Egszerűen úgy, hogy az említett két forrás se tud róla semmit; de igenis találunk helyette csakugyan „monile” jelentéssel egy teljesebb *bonczok* (MA.), *bontzok* (PPB.) alakot. Kresznericsnek e hibás adata abban leli magyarázatját, hogy tévedésből *SzD.* helyett e szóhoz forrásul MA. PP. jegyeket iktatott be. Baróti „Kisdéd szótárában” ugyanis csakugyan megtaláljuk ezt a keresett szót: „*bontz*: nyaki ékesség”; ugyanígy Sándor Istvánnál is.

Most azzal a kérdéssel állunk szemközt, hogy és miként

jutott birtokába Baróti e szónak, a melynek különben sehol semmi nyoma. Hát biz ez édes testvére a *redős*-ből elvont *redő*-nek. Az egyik is másik is hibás elemzésen, és hibás olvasáson alapszik.

J A törökben *bundžuk* annyi mint: ‚muschel, kleine kugel oder perle, glasperle usw., die als zierat gebraucht wird‘ (Mikl. TürkE.). E szó kétségtelenül a török hódoltság korában a magyar ajkhoz idomulva mint *bonsok* került át s elég járatos volt nyelvünkben. Jelentése a NySz. tanúsága szerint: ‚monile, halsband, halszierde‘. Ismeretes, hogy régi íróink a latin nyelvnek hiányzó *cs* hangját a legtöbb esetben *cz*-vel jelölték; ez volt Barótinak egyik tévedése, hogy e *cz*-t nem *cs*-nek, hanem minden valószínűség szerint PPB. adatára építve, a ki *bontzok* alakban jegyezte föl szótárába, *c*-nek veszi vagy a mint ő írja *tz*-nek olvasta. Másik tévedése pedig az volt, hogy ezt a *bontzok* alakot többes számnak nézte s előállott a *bontz*: ‚nyaki ékesség‘ újdonsült szó. E tévedése nemcsak könnyen megmagyarázható, hanem némileg mentségre is talál, ha elképzeljük, hogy ezzel az előtte ismeretlen szóval első alkalommal ily példában találkozhatott: ‚Az drága bonczokat kőntös alá tőué‘ (BFaz: Asp. 7).

Leszármazása tehát így állapítható meg: Baróti nemzé Sándor Istvánt, Sándor István nemzé Kresznericset, Kresznerics nemzé Czuczor-Fogarasi, Czuczor-Fogarasi pedig nemzé Ballagit, a kinek az ő szótára mind mai napig *j e l e s n e k* neveztetik.

nb Végül meg kell még említenem, hogy a *bontzok* magyarázatánál már Kassai is abbeli nézetének ad kifejezést, hogy Baróti az ő *bontz* szavát ebből a *bontzok*-ból származtatta ki.

Az egészről pedig az a hasznos tanulságunk van, hogy Baróti ‚Kisded szótárának‘ azon ritkább szavait is kellő kritika alá kell vennünk, a melyek mellől az ovatosságra figyelmeztető * hiányzik, a melyek közé a most tárgyalt *bonc*, valamint a mult évfolyamban szintén hibásnak bizonyult *redő* és *redős* tartoznak.

3. Kérdés. Egy vitás kérdés eldöntése végett bátorodom a t. szerkesztőség becses véleményét kikérni. A vitára köztünk a *korhely* szó adott okot. Az egyik rész, a kisebb, azt állította, hogy ezen szó tót szó s a magyarok vették a tótoktól; mi, a többség, ezt tagadtuk és a mellett kardoskodtunk, hogy bizony a tótok vették mitőlünk, nem pedig megfordítva.

Melyik részen van az igazság?

Felelet. Az az egy bizonyos, hogy a magy. *korhely* nem

eredeti termék, mindannak ellenére nem az, hogy mind a két tagja magyar elemeket tüntet föl; mert a leghazafiaskodóbb törekvés se tud olyan értelmet önteni belé, a mely csak látszatával is birna a valószínűségnek; a *kor*-nak *helye* ugyanis tiszta értelmetlenség. Ezzel azonban koránt sincs az mondva, hogy a magyar ne lehetne a kölcsönadó, s a tót a kölcsönvevő. Sőt van egy körülmény, a mely minden további vizsgálat nélkül is a mi nyelvünk javára dönti el a kérdést. S ez abban áll, hogy az összes szláv nyelvek közül, a mennyire én tudom, a tótságon kívül csak a ruténban, tehát a magyarsággal közletlen s mindennap érintkező nyelvekben van meg.

Hogy azonban egész biztosan ítélhessünk, a szó eredetének nyomát kell fölkeresnünk. A szónak eredeti példaképe, noha CzF. erősen tiltakozik ellene, kétségen kívül a ném. *chorherr*. A tiltakozás így szól: „A *chorherr*-ből származtatás csak azt mutatja, hogy vannak nálunk emberek, kik minden magyar szót, török-szakad, idegen szóból fűrnak-faragnak”.

A „gazdag asztaltartás, dús lakomázás” eléggé megmagyarázza a szónak mai napság divatos jelentését. A ném. *chorherr* s a magy. *korhely* alak egybevetése pedig nem hagy fönn semmi kétséget arra nézve, hogy a német szót elsőbben a magyar vette át s tőlünk került aztán a köztünk élő tótok és ruténok nyelvébe. A mi nyelvünk sajátsága ugyanis, hogy az egymással közletlenül érintkező szótagokban két, egyazon mássalhangzó közül, kivált ha ez a hang az *r*, az egyiket *l* hangra változtatja át. Ilyen elhasonulás példái: ném. *pranger*: magy. *pelengér*, ném. *barbier*: magy. *borbély*, ném. *kramer*: magy. *kalmár*; míg ez utóbbi a tótban is az eredetihez hasonlóan disszimilátlanul áll: *kramár*.

SZARVAS GÁBOR.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

huppan: puffan leesve Tsz. „Huppanj körte! megértél már” (Vör: Munk. csal. kiad. I.164).

hurcoloskodik. „A mi Palink szép kastélyt kapott s oda hurcoloskodott a napokban” (Vitk: Munk. III.77).

hurogat: hallgattat, csitít. „Hasztalan hurogattam (az ebet), hasztalan kérleltem, nem hagyott hátra dühösségében” (Boda: Emb. törv. 171).

húzakodik: tápászkodik. „De végre, kínosan föl húzakodva az ablakig bajjal eltámolyog” (Délib. h. 172).

huzalkodás: huzakodás, veszekedés. „Az ajtónál elkezdődött a tolongás és huzalkodás” (Baksay: GyÖ. II.269).

hümmög: hüm-hüm hangot ad Tsz. „Kelemen uram hümmögött, csóválta a fejét” (Miksz: A Plutó).

Ibrik: kannaalakú edény Tsz. „A minap bizott rám Aglája egy szép ibriket. hogy rejtsem el, míg visszakérné” (Ungv. TóthL: Vers. 164).

ija-fija. „Ez a Zápolya Jankó öreg legény már, nincs felesége, sem ijafija” (Jók: FráterGy. 3. k.).

ijeget: ijesztget. „Bujtak előle, ijegették vele egymást” (Baksay: GyÖ. II.142).

illéget: illesztget. „Hogy illegeti a vállát (Abonyi: A mi nót. 1.55). Módosan táncra illegeti lábait (uo. II.8). Egy kicsit beleillegette magát a vörös és kék csikos nagy kendő rongyaiba (BeöthyZs: Elbesz. 186). Illegetve a ruhát, felpuffasztgatva szoknyáját” (Ambrus: Miss Rovel 65).

illeget-billeget. „Kiterjeszti szárnyát, farkát, aztán magát illegeti billegeti” (Gyulai: Költ. 239).

imád: tukmál. „Ki rávaló s megérdemli, az bennem emberét leli, de rám magát ne imádjá, benőtt már a fejem lágya” (Czuczor I.205).

inal: fut. „Igen, nyullábakat adott a rókának, hogy inaljon, merre szemei látnának” (Sárosi: ArTromb. 6).

incenpinc. „Csekély ember, alig tíz markos, inczenpincz, czi-negefejú madárka” (Jók: Hétk. I.160).

incifinci emberek (Jók: RRáby 84).

ingerkedik h. *inderkedik*. „A kecskeméti városháza öreg tanácstermébe be-bekandikált a reggeli napsugár s inderkedett Nagy Pál János uramnak hol a becsukott szempilláival, hol...” (Bp. Hirlap VI: 172. tea).

indulóra: indulásra. „Ha indulóra a kürt megriad” (Pet: Költ. 1: 18).

inter: kamat. „Eddig csinálhattunk annyi adósságot, hogy csak az interje tett már egy országot” (Sárosi: ArTromb. 25).

invítál: meghí. „Okos ember előbb jól megnézi, a kit meginvítál” (BHirlap 1886. 229. 3).

iringó. „A sötétkek iringó-tövissek, miket ha megszáraszt az

ősz s letépve maga előtt kerget a szél, a nép úgy nevez: hogy „ördögszekér“ (Jók : MFöld. 90).

irtványos. „Kiment az irtványosba vadászni“ (Jók : RRáby I.39).

ismét h. *esméy* (Krizsa : Székely népdal); *esmét* SzászK : Álmos

18. *isment* (SzászB : Vasárn. Ujs. 1870. 176). — *ismént* [rim : tüstént] Dóczi : Faust (csal.) 125.

iszogat : iddogál. „A ti egészségetekért iszogatunk“ (Vitk : Munk. 2 : 15).

ivású : korú. „Tud ő éneket, férfiaknak, nőknek, minden ivásuaknak : for men and women of all sizes“ (Szász K. Shak. Téli Rege 4 : 3).

ivódik : „Szülőföldre tiszta magyarsága beleivódott vérébe“ (Ellenőr 8 : 228).

ízék. szalma-szénatörmelék. „Róma, mely szemét, mi gaz, mely ízék“ (Shak. 2 : 22).

izromba : izben, -szer. „Mi szél hoz ma (ugymond Kálmán) egy vőlegényt házomba? Hallám bizony a conventben. s több helyt is, több izromba“ (KisfS : Somlyó I.43).

Javabeli asszonysemély (Miksz : Az eladott birtok).

jóllakaszt. „Néhány lírával jóllakasztja és két hiúság kielégítése végett ékszerekkel halmozza el“ (BHirlap 1891. IX/10. 10).

jótét lélek. „Tető alatt van most mind a jótét lélek“ (Vajda : Béla kir. 6).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

1. Eccer egy ember kiment a temetőbe s kis leánya sírjáról virágot szakasztott. Iccaka oda ment a leány a zapja ágyához s aszt monta : Letipted a virágot, gyere má velem! Másnap a zember meg vót halva.

2. Ha a vízbe fullatt ember a zorcájával felfelé vetődik fel, a mennyországba járt, ha pedig lefelé, a pokolba.

3. A garaboncás deák a szivárványon szokott leereszkedni.

4. Ha egy fekete macskát megölsz s szívét a keresztútra elásod, hadd ott kilenc nap és kilenc ijjel. Akko vedd ki, me gyémántgyűrű lett belőlle. Eddig egy ördög őrizte. Azér, miko kiveszed, vigyél valami ajándékot. Ha eszt a zajándékot valaki felveszi, a zördög örökké szorongattya.

5. Ha tavasszal a fecske első fiókájának kiszűrod a szemit,

az anyja elmenyen a tengerre s orvosságot hoz. Miko a fióka meggyógyul, vedd ki és öld meg. A begyihe talál sz három követ. Egyik meggyógyította a szemfájást, a másik világít a sötétbe. A harmadikat tedd gyűrűbe, ha újjadra húzod, láthatatlan leszel.

6. Ha egy asztalnál három gyertya ég, meghal valaki a háznál.

7. Hót gyermek keziből kivett pэндzen nem jó semmit venni, me szerencsétlenséget hoz.

8. Mennél jobban verik a diófát, annál jobban terem.

9. Ha valaki esőt akar, csak kűggyön bé a vízbe egyg terhes asszonyt, mingyá lessz.

10. Ha késő ősszel a tyúkok fára repülnek, hó lessz.

(Kolozsvár.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tájszók.

Mátravidékiek.

â m u s z : alamuszi, ravasz.

„Amuszabb embər vaótam ên is, mikaó jide gyüttem“.

a s s ó : orsó.

a t y a f i t a g a d ó : kétkerekű talyiga (Apátfalva).

â z a l ê k : a bab, lencse, borsó-féle főzelek.

b e s o r o l : besoroz. „Mégis besoroltak katonának“.

b e â d z o k : beágyazok, megágyazok. „Várjék no saógor, elëbb beádzok aj jaószágnak“.

b i n g a l l a ó d z i k : leng. „Ar-raókás mentët magaónkra vët-tük, eleő mēkköttük, osztēig csak úgy bingallaódzott raj-tónk“.

b i c k ê l : billent. „Ne bickelly a fejdvel“.

b i z o n s á g : tanú. „Te Lulis, hoi tennék ên nēkēd bizo-n-ságod?“

b o k a : baka.

b o m l i k : bolondul, bolondos-kodik. „Ugyan mēnnyēik, nē bomollyék“.

b o s s : bors.

b o t l á s : ártalom. „Sohsē vaó-tónk mi egymás botlására“.

b o r o n a t ö v i s : rác tövis.

b u n k a ó s k e n d e ő : nagy, által-kötös, ünneplő kendő (Bocs).

b u r ó n y i : borulni. „Hē! ko-mám, mē feőburólaónk!“

b u r ó l á s : borulás. „Egēr feleő gyűn ēt terhēs burólás, jeges esseő lēs mēg abbú maj mēllásd“.

b ü t y ö k : bojt. „Tele vaót az abrosz aran gyēmántos бүty-kökvel“.

c i n c ē l l ő ő : kis harang, a mellyel délre, esteli harangszó után és halálra szoktak cse-n-díteni.

c i r o k s z e r : filoxera (Terpes).

c s a n a l : csalán. „Csanalat szēnnyi vaótam a garádba“.

c s a t k a ó : a kolomp egy kis-sebb fajtája (Csehi).

c s â v â l y g a t n y i : csóválni, forgatni. „Eőkezgyi jaz embēran nagy buzogánt csáválygatnyi“.

ISTVÁNFFY GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Arány, irány.

Arány szavunknak első jelentése ,scopus, meta, richtung, ziel', tehát ,helyet' jelent s ebből fejlődött a ,proportio' s ,mód' jelentése, a mi az ilyféle összetételekből: ,eggy-arányú, olyan-arányú' sat. egész világosan kitűnik. Töve **ara-* képzője a kicsinyítő -ny, ill. -n, a mi megvan ezen szavakban is: *sovány, legény, nőstény, kemény* sat. (NyK. XX.419). Rokonai a finn *ura*: 1) ösvény, út, 2) barázda, 3) életmód, életpálya (Aho: Heränneitä 68). — osztB. *ur*, *vor*: 1) vonal, 2) mód pl. *ar urna* = sokféleképen; *vorna*: -ért, végett, *voremna* = értem. — vogB. *ur*: 1) oldal, 2) mód, szer. — T. *ur* 1) rész, pl. *khörēm urtē* három részre, 2) táj, 3) mód, szokás, vö. *māñ uru* = mi szerintünk, a mi módunk szerint. — KL. *urēñ*: szögletes, *khumlē urēl* milyen módon; vö. még *urnä*: -ig; pl. *khūrēm khatēl urnä* három napig. — K. *vor*: mód, *vorēl, vornē*: szerint, -képen.

Jelentésre és alakra tehát ezek a szók és a magy. *arány* eléggé megegyeznek, úgy hogy helyesen jár el a MUSz., midőn rokonságukat bizonyítja.

Az nem lehet föltűnő, sőt egészen rendes s általános szokása a nyelveknek, hogy a ,hely' s ,idő' fogalmakat használja föl az elvont viszonyok jelölésére. A ,helyre' vonatkozólag alább még több példával fogunk találkozni; emerre, t. i. az ,idő-fogalom' illetén fejlődésére legalább egy példát talán nem lesz fölösleges ideiktatnunk. Ez a vogB. *ärt*, a melynek jelentése: 1) idő, 2) nemzedék, 3) sokaság, 4) mód, vö. *ärtiñ*: módos, okos. Igét is fakaszt: *ärtēli* okoskodik; ép úgy mint *arányból arányít* sat. származik.

Világos, hogy az *arány* szótól nem választható el az *irány*; vagyis, ha egyebet nem, hát ,amarról' szólva ,emezt' is okvetetlenül tekintetbe kell vennünk.

A MUSz. a címben meg is említi, de egyebet nem mond; tehát azt kell vélnünk, hogy az *irány* szót is a fönt elősorolt rokon szók egyenes mássának tartja. Ámde ezt így föltétlenül el nem fogadhatjuk; minthogy az *irány*-nak szókezdő *i*-jét ezen egybe-hasonlítással sehoggyse lehet megmagyarázni.

Visszatérve azonban a vogulhoz, itt ezzel a szóval találkozunk: *jēr, jer*, a melynek jelentése 1) oldal, tájék, 2) hely, 3) idő, s különösen 4) 'irány'; pl. ebben a mondatban: *χoti jēr-numpēl tū-ke pattiū-jēm* a mely irány felé (szemeimet) oda vetem (VNK. II.5). Az osztjakban ennek megfelelője *jir, ir*: 1) szél, rand, 2) vidék, ország, s még belőle származik ezen időhatározó *jir-š-na, ir-š-na*: -koron, -kor (Máté VI.17); ebből való továbbá *siršna*: akkor, e h. *si-iršna*: abban az időben. Ez a szó pedig: *jiršna, iršna* ép úgy van képezve a *jir, ir* szóból, mint *jil, il*-ből *jiliš, iliš*: alá-felé, vagy *nog*-ból *nogiš*: fölfelé sat; a *-na* itt a rendes osztjak határozó rag.

Mint látható ezekből, semmi kifogás alá nem eshetnék, hogy az *irány* tövét ezzel a vog. *jer*, oszt. *jir, ir* szóval egybevevessük, ha nem volna egy nevezetes akadály, az tudniillik, hogy az *irány* mindenestül 'mélyhangú' szó. Csakhogy ismét segítségünkre jő a vogul nyelv. Itt ugyanis megvan a *jēr, jer* szónak mélyhangú mássa is. Ez vogB. *jor*, K. T. *jgr*, KL. *jar*, s a jelentése 'hely'. Ragozva: vogB. *am jorēmt*, K. *qm-jgrēm* sat. = helyettem; KL. *jartē, jarnē*: helyett, gyanánt. Már ez utóbbi példán látható, hogy 'elvont' viszonyra is alkalmazható; így például a vogB.-ben *jortē* (VNK. I.121), *jornē* (III.409), *jarēn* (II.85) pusztán csak *gyanánt* jelentéssel fordul elő; sőt maga a ragtalan *jor* (VNK. III.98) s *jar* (II.67) is használatos ilyen jelentésben. Még nevezetesebb példánk van VNK. III.487. lapján, a hol *jarnē* már azt jelenti 'módjára'; pl. *pul mogri jarnē āñkēt rautlaxtēt* = bogyófürt módjára hullanak az asszonykák. Hiszen lehetne itt is úgy fordítani 'gyanánt'; de kissé erőltetve s világos, hogy itt még elvontabb viszonyt jelölne, mint szokott a 'gyanánt' rendesen.

Mindezeket tekintetbe véve, kétségtelen, hogy ide valók, noha hosszú a közbülső *ā* hangzójuk, ezek is: vogB. *jār, jār-pēl, jār-man-tik* = mintha, úgy tetszik, melyeket Regulyból idéz Munkácsi (NyK. XXI. 351); továbbá *jārēn-takēt*: épen, mintha (VNK. II.177), *jār-tāket* id. (II.164). Vö. még *kukukēt jār āmpēt ūtentēit*: a kakukok mint a kutyák ugatnak (uo.). Ez csak olyan váltakozás volna, mint a *minōt* a vogB. *jēr* déli *jer* között tapasztalunk; sőt igen

alkalmas, noha tulajdonképen fölösleges bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy emezeknek egybetartozását is kétségtelennek valljuk. Most már egy hatalmas lépéssel jutottunk előre. Mert ime egészen bizonyosan állíthatjuk, hogy a vogul *jor* szóban megtaláltuk *irány* szónknak igaz rokonát, mivel immár mélyhangú volta se lehet akadály illetén családosítása ellen.

De csak most tolulnak elé a kérdések egész rajával. Elsőnek jelentkezik, hogy vajjon a *jor*, *jer*, mint a melyek jelentésre annyira megegyezők, teljesen idegenek-e egymástól? Ez szinte hihetetlen, ha a megegyező jelentés mellett még a nagyfokú hangbeli megegyezést is tekintetbe vesszük. Hiszen elég volna az úgynevezett 'hangrendi párhuzamra' hivatkozni, mely valamint a magyarban, a rokon nyelvekben s kivált a vogulságban is megvan, hogy a két szó egybetartozását megállapítsuk; de ez nem elégséges nekünk, mivel mi a két szó közül az egyiknek a prioritását is meg szeretnők határozni.

S az a véleményünk, hogy magashangú *jer* párjával szemben a mélyhangú *jor* a régibb s eredetibb. Mert ime számos példánk van, a melyek azt mutatják, hogy kétségtelenül mélyhangú szók a *j* hatása folytán magashangúakká válnak. Ilyenek például vogB. *jā* folyó: D. *jā*; B. *jāmés* jó: KL. *jāmés*. Még érdekesebb, hogy a *jol* hely, mely nemcsak a vogB.-ben, hanem a K. s KL.-ban is így hangzik, az AL.-ban a nominativusban *jel*, de már ragozva *jalēm*, *jalēn*, *jalūt* (NyK. XXII.55). A vogB. *jol*, K. *jāl* 'al', a lozvai nyelvjárásokban *jel*. Érdekes, hogy a tavdaiban *jél*, sőt még *jāl* alakban is előfordul, pl. névutói összetételben következőkép változik: *jālo-pāl*, *jéli-pāl*, *cli-pāl*, *ili-pāl* = alsó fél. Ezen példákból tehát egészen bizonyos a *j*-nek azon hatása, hogy a következő mély hangzót magasra változtatja. Az igaz, hogy ezt csakis a déli vogul nyelvjárásokról sikerül kimutatnunk, és nem tudok rá példát az északi vogul nyelvjárásból idézni. Nem is csuda, mivel ez a nyelvjárás szemben a déliekkel, különben is mélyhangú még akkor is, midőn bizonyos, hogy a magas hang az eredetibb, vö. vogB. *ali*: D. *āli* 'öl'. Nem is hiszem, hogy a *jer* a vogB.-ben ne úgy lopódzott volna bele a déli nyelvjárásokból, a mit csekély használata is bizonyít, meg az, hogy névutó gyanánt csakis a *jor* ragozott alakjai vannak használva. Ugyanerre a hangtani tüneményre szintén találunk példát az osztjákban is; pl. *jam*, *jem*, *jim*: jó; *jil*, *il*: vogB. *jol*.

Miután az első kérdésre megfeleltünk, elénk tolikodik a má-

sodik. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a magyarban *arány*: *irány* oly sok rokon vonást tüntetnek föl, hogy nehéz őket egymástól elválasztani. Összetartozásuk mellett az a mozzanat is szól, hogy, a mint kimutattuk, az *iránynak* mélyhangú rokona *jor* eredetibb, mint magashangú párja, ill. változata a *jer*. De bizonyos továbbá az is, hogy az *arány* etimonja is egészen helyes s nem lehet elszakítani az *ur*, *vor* szóktól.

Ezeknek figyelembe vételével tehát az volna a kérdés, vajjon egyrészről *jor*, másrészről meg *ur*, *vor* nem lehetnek-e egymással rokonsági kötelékben? Ezen kérdésre kielégítő választ nyerünk az osztjákban. Elég egymás mellé állítanunk a példákat, ú. m. vogB. *jol*: oszt. *vol* 'hely', *vola* 'helyett'; vogB. *jör* 'erő, hős': oszt. *jör*, *jür* 'erő': (*jor*), *ūr*: 'úr', 'családapa' (Hunfalvynál mind rövid); magában az osztjákban van együtt *jurt*: *urt*: *vurt* 'haszon' (Hunfalvy). Végül megemlítendő, hogy Hunfalvy ismer egy *jur* szót 'vonat' jelentéssel (NyK. XI.59), a mely szintén így állna tehát arányban: vogB. *jor*: oszt. *jur*: *ur*, *vor*. Azonban Ahlqvist szótárában nem találom ezt a szót, de igenis megvan *joura* 'schräge, schief, krumm', a mely világosan ragozott alak, mint pl. a fent említett *vol-a* 'helyett'. S aztán ezen *joura* töve *jour* bátran lehet a *jor* mássa, mert jelentésben teljesen megfelelője a vogB. *jēri* 'oldalvást'; pedig tudjuk már, hogy *jēr*: *jor* teljesen azonosak.

Ezen elsorolt példák tehát arra tanítanak bennünket, hogy az osztjákban a *jo* hangsoport némelykor *ju*-ra változott, a mire még fölös példák a következők: oszt. *jos*: *juš*: vogB. *josä* 'út, ösvény'; oszt. *jostam*: *justam* 'jutalom'. Azután, hogy a szókezdő *-j* nyomtalanul lekopott, a mire szintén például szolgálhatnak *jis*: *is* 'öreg'; *jimas*: *imas* 'jól'; *jig*: *ig* 'atya'; *jir*: *ir* 1) vidék, 2) áldozat'. Végre, hogy a szókezdő *u* mellett néha megelőző *v* fejlődött, a mi nem szorul bővebb magyarázatra s pl. a vogulból is számtalan példával igazolható.

Tehát az osztjákban nem találkozunk semmiféle nehézséggel, a mi visszatartathatna bennünket attól, hogy a vog. *jor*, oszt. *ur*, *vor* szókat ne családósítsuk. Megjegyezzük még, hogy az *ur* Ahlqvistnál hosszú *ū*-val van, s eszünkbe jut, hogy a vogB.-ben is váltokozva találtuk *man urēl*; de hosszú *ū*-val is: *man ūrēl*, még pedig oly gyakran, hogy lehetetlen sajtóhibának venni. Ha most tekintetbe vesszük, hogy, a mint fönt láttuk, a *jor*, *jer* szónak is van *jār*, *jēr* hosszú hangzós párjuk, akkor ezen *ūr*: *ur* pár helyes-sége is valószínűvé válik. Valamint erősséget nyerünk arra nézve

is, hogy helyes a *jor* : *ur* szók egybehasonlítása. Ha pedig ez helyes, akkor per analogiam bátran lehet belőle következtetni, hogy a vogulban is az *ūr*, *ur* nem más, mint a *jār*, *jor* párja; s ez annyira bizonyos, hogy minden más bizonyítás alól tulajdonképen teljesen föl vagyunk mentve. De meg kell jegyeznünk, hogy pusztán a tényt állapíthatjuk meg, a nélkül, hogy a hangtani fejlődésről kellő fölvilágosítást nyújthatnánk, valamint az osztjákban is a tény megállapításával kell tulajdonkép megelégednünk. Sőt lehetséges az is, hogy ez, valamint az alább említendő vogul példák esetleg osztják kölcsönvételek.

Hogy azonban rendet tartsunk, megvan a vogulban is, hogy a szókezdő *j* rákövetkező magas hang előtt lekopik, pl. vogB. *jis* : P. KL. *is* ,kor'; vogB. *jēmti* : P. KL. *inti* ,kezd, lesz', sat. S úgy vélem, hogy hasonló tűnemény mutatkozik a vogB. *ērt* szón is, a mely ilyen összetételekben használatos : *akw'-ērt* ,egyszer', *moš-ērt* ,rövid idő alatt', gyorsan sat, önállóan, *ērtēm* ,mintha', *ērttēm* ,a mint'. Megfelel neki a kondai *ākū'-jērt* ,egyszerre, egy időben', a mely utóbbihoz meg hozzátartozik *jērtē* ,rögtön', *jērtēl* ,gyorsan', és nincs semmi ok, hogy elválasszuk őket a *jēr*, *jēr* szótól. Eggyetlen ok erre az lehetne, hogy önálló szóként a kondai-ban a rövid *jēr* járja; de ebben a tekintetben már elég ingadozást láttunk, és még számos példát tudnánk idézni, annyira, hogy ez nem igen ingathatja meg föltevésünket.

De viszont nem lehet elhallgatnunk, hogy számos esetben egy járulék *j* tűnik föl, pl. *ēkwā* : *jēkwā* ,asszony'; *ēr'* : *jēri* ,ének'; vogB. *ēnkaj* : P. *jengi* : K. *inkī* sat.

Van továbbá néhány eset olyan is, hogy, mint az osztjákban, a szókezdő *ju*- hangcsoport későbbi fejlődés, pl. K. *jort* : vogB. KL. *jurt* ,társ', de mint névutó a vogB.-ben is *am jotēm* (*r* nélkül); vogB. *jāmēs* a tavdaiban *jumās* ,jó'; s ugyancsak tavdai *il-junse* a kondaiban *jālē-jinēntawē* ,elszenderül'.

Vége van egy, de nem egész biztos példánk, hogy mélyhang előtt is lekopik a szókezdő *j*. A vogB.-ben a *ju* többől származik *juit* ,hátsul', *juil* ,hátról'; *juit* mint igeikötő is szerepel pl. *juit-koiitti* ,nyomában, ill. utána jár'. Megvan továbbá a kondaiban *uil*, *vuil*, továbbá *uitē*, *uit*, a mely ,főkép nomen verbale képzésekhez csatlakozik' (NyK. XXIII 380), pl. *tūu nōltñūt vuil* ,miután ő megesküdött'; *clē mēnēmāt uit* ,elmente után' (V NK. III. 130); *tajēpēmāt uitē* ,a mint megette', ill. ,megevése után' (I. 168). A jelentése tehát jól megegyezik az említett éjszaki *juil*, *juit*

szókéval; mindamellett Munkácsi nem kapcsolja őket egybe, a mint sejtem azért, minthogy a *juit*- igekötőnek a kondaiban *jít*- a megfelelője. Ámde ez nem elégséges ok, midőn ily világos hang- s jelentésbeli egyezés mutatkozik. Hogy mi okból s hogyan történt, azt most megmondani nem tudom, de egészen világos s teljesen hasonló két irányú fejlődést a tavdai nyelvjárásban is találunk. Itt az *il*- igekötő megfelel egyrészt a közvogul *el*-, *el*-, *el*' de egyuttal s gyakrabban a közvogul *jol*, *jgl*, KL. *jel* alá, le' igekötőnek. Ebben nem volna semmi különös, csakhogy e mellett előfordul *jel* alakban is, pl. *jel-pölés* 'lehült', és *jil*-nek is, nem is szólva arról, hogy az 'alsó-tavdai'-ban *jgl* is járatos névutói összetételben, sőt úgy látszik a felső-tavdaiban is. Ez az *uil*, *vuil*, mely a mondottak szerint nagyon valószínűen a *juil* párja, megvan a többi déli nyelvjárásokban is (KL. *uil*, P. *vuil*, T. *vail*) mint névutó s azt jelenti 'után, óta'. Sőt magában az éjszakiban is találtam ezt *tül-uilt* 'azután' (VNK. I.141. 143); ámbár ez sajtóhiba lehet *tül-ult* helyett; de egészen megbízható *χotél-uilt* 'honnan' (NyK. XXI.335) *χotél-uit* helyett.

Mindezen adatok, a melyeket elősoroltunk, eléggé megmagyarázzák, hogy miként keletkezhetek a vogulban is a *jor*: *ur* rokon párok. De már fönt említettük, hogy megelégedhetünk az analogia-bizonyítékkal, ha sikerült kimutatnunk, hogy az oszt. *ur* a vog. *jor* párja, mivel a vog. *ur* ugyanazon oszt. szótól el nem választható.

Most azonban még rendelkezésünkre áll néhány adat a vogulból, mely egészen megfelel az osztjákban kimutatott hangváltozásnak. Láttuk pl. fönt, hogy vog. *jol*: oszt. *vol*. Ugyanez a *vol* megvan a vogulban is (VNK. II.197. 354) s a jelentése is egyező. Érdekes továbbá, hogy AL. *jēs* 'ész': KL. *ūs* az osztjákban is *uš*, *oš* (Hunf.). Végül még csak egy esetet akarok fölemlíteni. Azt hiszem, hogy az oszt. *un* nagy, nem választható el a hasonló jelentésű vog. *jünʷ* (tőve *jäny*-), finn *enä* 'nagy, sok' szóktól, mivel a hangváltozásra is találtunk elég példát, köztük az imént említett *jēs*: *uš* szót. Még közelebb való alakra a *jünʷ*-hez az oszt. *jena*, melynek jelentése 'igen, igazán, valóban'. Ez már ragos alak s a tőve *jen*-, egyuttal egészen megegyezik a finn *enä* szóval, másrészt a következő arányt mutatja *jen*: *un* = *jēs*: *ūs*. S ime az oszt. *un* is megtalálható a vogulban *un-iñ* alakban, a hol az *-iñ* a rendes melléknévképző, pl. *uniñ sätüñ vol*: nagy szerencsésű hely (VNK. II.197. Vö. II.188). Ámde nincs kizárva a lehetőség, hogy mind a kettő, a *vol*, valamint az *un* osztják kölcsönvétel a vogul-

ban, a mint már fönt is megjegyeztük. Noha megvan még a vogulban *ünk-a* 'hé nagybácsi' (V NK. I.117), a melyben a *-k* kicsinyítő képző, vö. finn *eno* nagybátya, a mely szintén az *enä*-hez tartozik (MUSz. 857).

Összefoglalva tárgyalásunk eredményeit, kitűnik:

1) Hogy *irány* s *arány* ugyanazon tőnek (*jor*, *ur*) különböző hajtásai. Persze nem lehetséges, hogy egyszerre keletkeztek. Jogunk van föltenni, hogy a *jor* alak az eredetibb s hogy ebből fejlődött az *ur*, *vor*; ha pedig ez való, akkor az *irány* szónak jutna a kronológiai elsőség.

2) Láttuk, hogy a *jor* azonkívül még egy másik hajtást is növesztett, t. i. a *jēr*, *jer* alakot, a melyből bátran lehet a magyar ér-ett, ér-t szót származtatni, mint a MUSz. helyesen meg is teszi.

SZILASI MÓRIC.

NÉMET VENDEGSZÓK.

† **Kacér**: 1) sodomita; 2) salax, lascivus (NySz.).; eretnek (Sim: MNy. I.162); vig (Nyr. XIX.335). — kfn. *katzér* (Dief. Grimm); *ketzer* (Schade); sodomit, ehebrecher, irrgläubiger (Sand.). Vö. Nyr. VI.385: VII.104.

* **kaholy**: fornax testacea, kachelofen (NySz. Nyr. V.377). — ném. *kachel*; osztr. baj. *kachel*: jedes geschirr (Schmell.). Vö. Dank.

† **kalap**: petasus, hut (NySz.). — ném. *klapp(hut)*. Vö. Nyr. IV.399; VI.365; XXII.149; Sim: MNy. I.115).

kalapol: elsiet vmit (Vadr.). — ném. *klappen*: klappend enteilen, entfahren (Sand.).

* **kalarábé**, növény. — ném. *köhlrabi* (Sand.); osztr. baj. *köhlrabi* (Höf.). Vö. Dank.

* **kalmár**: institor, mercator (NySz.). — kfn. *krāmaere*, *krāmer* (Schade) . . . Dankovszky és Szarvas (Nyr. XII.531) inkább szláv jövevényszónak mondják; a németből teljesen megmagyarázható a hangtani rész: kfn. *krāmaere* > magy. **karamér*, **kalamér* > *kalamár* > *kalmár*. Kereskedelmi kifejezéseink nagy része úgy is a németből való. Vö. Nyr. VII.356; XVII.444. Sim: MNy. II.39.

kamizol: pectorale, weste, unterrock (NySz.). — ném. *kamisol*: ein kurzes unterkleid (Heyse).

* **kámfor**, **kánfor**: camphora, kampfer (NySz.). — ném. *kamfer*. Vö. Dank.

***kanavász**: tafetum duplicatum (NySz.). — ném. *kanevass*, *kanefass* (Sand.); irod. *kanaûs* (Heyse)... Azonban a szlávtság (Dank.), vagy az olasztság révén is kerülhetett hozzánk. Vö. Nyr. XXI.415; Dank.

***kapicán**: frenum, capistrum (NySz.). — ném. *kappzaun*. Vö. Dank.

***karmazsin**: carmosinum (NySz.). — ném. *karmesin* (Heyse). Vö. Nyr. XVIII.218; XXI.415; NyK. XVII.104.

kárt: culigna, hőlzernes trinkgeschirr (NySz.). — osztr. baj. *quart*: der vierte theil einer (flüssigkeits) mass (Schmell.)... A jelentés nem vág pontosan össze, de az eggyezésben nincs mért kételkednünk.

kártol: lovat kefél (Ball: Tsz.). — ném. *karden*: mittels der karde rauhen, aufkratzen, streichen (Sand.).

***kártya**: charta (NySz.). — ném. *karte*... Jöhetett az olaszból, szlávból vagy a latinból is. Vö. Nyr. XIV.50; PhilK. XVII.226.

kásta: der schrifftkasten in der druckerei (NySz.). — ném. dial. *kaste* (Sand.).

***kastély**: castellum, festung (NySz.). — kfn. *kastëll*, úfn. *kastell*. Vö. Nyr. VII.245; Nyr. XVII.445; NyK. XVII.104.

***kaszárnya**: domus militum (NySz.). — ném. *kaserne*. Vö. Nyr. XVII.445.

***kasznár**: sitocomus, frumentarius (NySz.). — osztr. baj. *kastner*: oekonomie-aufseher (Schmell.). Vö. Nyr. VII.105; XVII.445.

kasznýi: szekrény (Nyr. XVIII.527; XIX.505). — ném. *kasten*, *kastel* (Sand.).

kasztrolý: vasedény (Nyr. XI.476; XVII.383). — ném. *kastroll*: kupferne oder messingene kochschmorpfanne (Sand.).

***káplár**: ordinum ductor, decurio, korporal (NySz.). — ném. dial. *kapperal*: ein rollmeister, welchen die neuen teutschen korporal und dannenhero die bauern *kapperal* nennen (Sand.)... Körösi előbb olasznak (Nyr. XIII.502) tartotta; újabban elállt tőle. Vö. Nyr. XVII.444; Sim: MNy. I.115.

kápli: kicsiny fejkötő a konty helyett (Nyr. XVII.335). — ném. *kappel*: schmiegsame kopfbedeckung, haube (Sand.).

kapni (Nyr. XIII.432) (mesterműszó). — ném. *kappen*.

kappan: capo, gallus, kapaun (NySz.). — osztr. baj. *kapphan* (Höf.); irod. *kapp-hahn*.

kapszli: pattantyúféle (Nyr. XIX.213). — ném. *kapsel*.

kapút: kabát (NySz.). — osztr. baj. *kaput*: ein überrock (Cast.).

***karabély**: eine armbrust für reiter; rövid puska (NySz.). — ném. *carabin*. Vö. Nyr. XV.452.

karám: tugurium (NySz.). — osztr. baj. *kramm*: ein kleines behältniss bei bergbauen und schmelzhütten zum aufbewahren der geräthschaften (Scheuch.).

karátos (NySz.). — ném. *karatig* ... Jöhetett az olaszból is (Kőrösi).

***karcol**: scabo, frico (NySz.). — ném. *kratzen*. Vö. Nyr. XIV.77.

káré: két kerekű taliga, feneke és oldalai deszkából vannak összeállítva (Nyr. VII.40; VIII.282; XX.78. 325). — ném. *karre*: ein leichtbewegliches, von einer person zu schiebendes einrädiges fuhrwerk (Sand.).

kávé: faba Aegyptiaca (NySz.). — ném. *kaffee*.

***kehely**: calix, becher (NySz.). — kfn. *kelich, kelch* (Schmell. Schade) ... Kalmár E. a tótból akarta eredeztetni, de igen helyesen mutatta ki Szarvas (Nyr. XXII.20), hogy ez lehetetlen. A különböző alakok egész szépen megvilágosítják a szó hangtani fejlődését egész a mai megállapodott alakig. Ha szláv jövése lenne, úgy bizonyára az ószlovénból került volna; ott pedig *kaleži* alak van (Mikl. EtymWb. 109), az természetesen nem lehet átvett alak, s ezt a magyar szót Miklosich sem iktatta be művébe Vö. Nyr. II.315; XXII.20; Sim: MNy. I.108.

kellner: pincés (Nyr. VII.354). — ném. *kellner*.

kertifölj (Nyr. XII.330). — ném. *kartoffel*.

***kifli**, péksütemény (Nyr. I.272). — osztr. baj. *kipfl.* (Cast.) Vö. Sim: MNy. I.115.

kittel: quod dupliciter est textum, zwillich (NySz.); duplán szőtt vastag vászon, zsáknak és ponyvának való (Tsz.). — ném. *kittel*: frauenrock, auch männerrock, wenn er schlotternd am leibe hängt (Cast.); hemdartiger überwurf, blouse (Sand.) ... A jelentés nem vág pontosan egybe, hanem anyag: készítmény viszonyában áll egymással.

kíz(véna): ér, a melyben a vas bűdösköves (Jankó: Tor. 201). — ném. (*schwefel*)*kies* (Sand.).

***klázli**: glas, trinkglas (NySz.); üvegpohár (Nyr. III.282; XIX.191, 382, 478). — osztr. baj. *glasl.* Vö. Dank; Sim: MNy. II.44.

klé: lucerna (Nyr. XVIII.237). — ném. *klee*.

klopter: öl, ölfá (Nyr. XI.476). — ném. *klafter*.

knaipp, mesterműszó (Nyr. XIII.432). — ném. *kneipe*: ein werkzeug, etwas einklemmend festzuhalten (Sand.).

koákkol: schreien, wie ein unmündiges kind, weinen, wie die kleinen kinder (NySz.). — ném. *quacken*.

***kóbor**: canistrum (NySz.); kosár-ernyő, kosár, ernyős-szekér (Nyr. II.477; VII.106; XXIII.154). — erd. szász *kober*-(*wagen*); irod. ném. *kober*: ein länglich viereckiges, ziemlich tiefes behältniss aus korbgeflecht mit einem darauf passenden deckel (Sand.). Vö. Nyr. XXIII.154.

kohol: 1) coquo, 2) erdichten, erfinden, 3) machen, formen (NySz.). — ném. *kochen*... A második és harmadik jelentés az elsőből, képletes használatból „kifőzte magában” állandósult meg. A szó közepén a *ch*-ből azért lett *h*, mert két vokális között van. Vö. *kehely*, *téhely* sat.

kohó: érc-olvasztókemence, schmelzofen (NySz.).... Szarvas szerint a szó a ném. *kuche* (illetve *küche*)-ből ered (Nyr. XXII.21). Rendelkezésünkre álló adatokból azonban az tűnik ki, hogy a ném. *kuche*-ből magy. **koha*, **kohé* vagy *kohi* lehetett volna, s nem tudunk példát, hogy az *e*: *ó*-nak feleljen meg a magyarban. A ném. *kuchel* (= *küche*)-ből meg azért bajos a származtatás, hogy a szónak sehol sem tűnik elő egy **koholy* alakja. A míg tehát az előbb fölhozott hangtani akadályt el nem tűntetjük, a szót legfőljebb valószínű német jövevénynek mondhatjuk.

kók: főzet (Nyr. XIV.194). — osztr. baj. *koch* (Schmell.); eine weich zubereitete speise, wenn sie schon ausgesetzt wird, doch eine zeit nicht kochet und blasen in die höhe treibt (Höl.).

kommandíroz: dirigo (NySz.). — ném. *kommandieren*.

kompány: vicarius ludi magistri (NySz.). — ném. *kompān*: genosse, kamerad, bursch (Sand.).

kolof(lyuk): természetből alkotott üreg a vaskő-telérben (bányászki.) (Jankó: Tor. 200). — ném. *kluft*.

***kolostor**: claustrum (NySz.). — ném. *kloster* Vö. Nyr. XIX 98; XXII.443.

kompost: eingemachtes obst, eingesottene fruchte (NySz.). — ném. *kompost* (Heyse).

kompót (Nyr. XIV.50). — ném. *compōt* (Heyse).

***kone(hal)**: scardinus erythrophthalmus. — ném. *kunze*, (*lachs*)-*kunze*. Vö. Ethn. IV.189.

koufekt: confectum (NySz.). — ném. *konfekt* (Heyse).

konst: általában minden papirosból készült rajzminta, s különösen maga a rajzolat (NySz.). — ném. *kunst*.

konting: korcsma (Nyr. X.239). — ném. dial. *käntin*. Vö. *könting*.

koporsály (NySz.). — ném. *kupferschale*.

korcovát: semicinctium, schurzband (NySz.); bambusium (Bszj.); dolmány, joppa (Schszj.). — kfn. *kursât*: ritterliches kleidungsstück, art überkleid od. weiter überrock mit pelz gefüttert, von den rittern über den harnisch, aber auch von damen getragen (Schade)... A német *kurzât* kiejtéses alakja talán egy **kors^oat*, **korsoat* lehetett, s ilyen alakjából lett a magyar szó. Vö. Száz. 1893. ápril.

***kordovány**: hircina pellis concinnata (NySz.). — kfn. *kor-duân*, úfn. *kordeiwân* (Schade)... Lehet azonban olasz jövevény is. Vö. Nyr. XVIII.214.

korincsang: federzange (NySz.). — ném. *korenzange*, *kornzange* (Sand.).

***korontár(répa)** (NySz.). — ném. *kürnthner(rübe)*. Vö. Nyr. VII.106.

kornéj (NySz.). — ném. *kornelle* (Heyse).

kóstol: gusto, libo (NySz.). — ném. *kosten*: ein wenig von einer sache geniessen, essen (Sand.).

***kóta**: nagy gyékénynyaláb, mely a macskakötélhez van kötve s a víz felszínén úszva mutatja a pontot, a mely felé keríteni kell (Balaton). — kfn. *küte*; úfn. *kaute*. Vö, Mun: Ethn. IV.206.

***kóter**: 1) börtön, 2) kalitka. zárt hely, melybe pl. baromfit rekesztenek (Nyr. XVIII.435; XX.326; XXII.76). — osztr. baj, *kotter*: gefängniss (Höf.). Vö. Nyr. XIV.50.

?**kotorgard**: scutum (Bszj. Schszj.)... Hasonló hangalakú szó az osztr. baj. *cordegard*: fr. *corps de garde* (Höf.). Azonban jelentésileg nem fogadható el, Tagányi szöbéli értesítése szerint egy csehi szónak mássa, a mely a lat. *quadrîgale*-ből származott. Én az illető cseh alakra nem akadtam rá.

?**kölödör**: rundes küchlein, gombóc (NySz.). — osztr. baj. *knödel*: eine kugelförmige speise (Höf.)... Az egygezést nem fogadhatjuk el szó nélkül, mert ilyen dissimilációra példa nincs.

kömény: kümmel (NySz.). — kfn. *kümn* (Kluge).

könting: drachma, quinte (NySz.). — ném. **quinting*... Ilyen szót nem ismernek a német szótárak, s bár a *vierding*, *viertling* alak följososit a következtetésre, mindazonáltal valószí-

nüblnek tartom a következő magyarázatot: Van a németben egy *quintin* (Sand. II.621) szó; ebből a magyarban egész természetesen fejlődött egy **köntin*. Ismeretes azonban, hogy ép az -n végű szókhoz járul legtöbbször egy *g* járulékhang. Vö. *bojtorjáng, éppeng, cspáng, fájng, osztáng, puszpáng* sat. Ilyen járulék van a *könting*-ben is. Vö. *konting*.

köppöly: cucurbita ventosa, köpfel zum schröpfen (NySz. Sim: MNy. I.267). — szep. szász *köppel* (*köppel* setzen, erd. szász *köpfe* s.): der schrepfkopf (Schrö: Sitzb. XXVII.); osztr. baj. *köpfel* (Höf.).

köpe: a fejsze háta, foka (Nyr. XVIII.94. Tsz.). — kfn. *kipfe*: spitze (Kluge. Sand.).

köpű: 1) waschfass, 2) löffel, 3) bienenkorb (NySz.)... A német nyelv körében a *kiepe*: kober (*hühner kiepe*) és *küpe*: farbekessel kínálkozik az egygyezésben. Azonban a hangtani megfelelés nem kifogástalan; a jelentések egygyezésén is találni kifogásolhatót.

***körpöly**: az ökörszekér rúdjának orrára szegezett fa, melybe egy az igát tartó nyakszeg jár (Tsz.). — ném. *körbel, kerbel*; szep. szász *kärbel* (Schrö: Sitzb. XXVII. Sand.). Vö. Nyr. VII.243.

***kőtör**: borsajtó (Tsz.). — ném. *kelter*. Vö. Sim: MNy. I.115.

kövekel: fleo, vagio; weinen, wimmern (NySz.). — ném. dial. *quecken*, irod. *quacken* (Sand.).

krajcár: crucifer (NySz.). — ném. *kreuzer*... Dankovszky és Kalmár (NyK. XXII.510) szerint a t. *grajcjar* mássa. Ámde a t. *-ja* a magy. *á*-ból lett. A tót ugyanis a magyarból került jövevényszókbeli hosszú vokálisokat vagy diftongusokká, vagy pedig *j*-vel összekötött rövid vokálisokká alakítja, pl. t. *ásov, áso*: magy. *ásó*; t. *čejder* < magy. *csődör* sat. Ilyen hangtani ok miatt nézem magyar jövevénynek a szót a tótban.

krajcmajszter: hajó elején lakó hajós legény, ki a víz mélységét szokta megmérni (Nyr. XI.43.). — ném. *kreuzmeister*.

krec: schawine, abgang, abfall (NySz.). — ném. *kretz, kritz*: der abfall bei den goldschlägern, schabine (Sand.).

krispán: aerugó (NySz.). — ném. *grünspann*. Vö. *grispán*.

kristály: crystallum (NySz.). — ném. *kristall*.

†**kristély** (NySz.). — ném. *klystier*.

***krumpér, krumpli**: erdapfel (NySz.); Nyr. XVII.430; XVIII.478; XIX.187; XXII.76, 385). — ném. dial. *krumpir, krum-pirn*; irod. *grundbirne*. Vö. Nyr. XII.530.

†**kudarc**, **kuhare** : pudor, ignominia (NySz.). — ném. *kurz*.
Vö. Nyr. VI.509.

kúf : doliolum, batus, fässlein, weinmass (NySz.). — ném.
kuffe : ein salzmass; kfn. *koufe* : fass, wanne (Sand.).

***kúfár** : verkäufer, Krämer (NySz.). — kfn. *koufer* (Schade);
úfn. *kaufes*. Vö. Nyr. VII.105; XII.530; Dank.; Cih. II.492.

kugli : globus (NySz.). — ném. *kugel*.

***kukrejt** : zöldség (NySz.). — ném. *kuchelkräuter* : olera,
herbae culinariae. Vö. Nyr. XIX.284.

kunes : gép (NyK. II.273). — osztr. baj. *kunst* wird über-
haupt jede grössere maschine zur förderung oder wasserhebung
bei den bergbauen genannt (Scheuch.).

kupler : leno (NySz.). — ném. *kuppler*.

kurázsi : mersz (NySz.). — ném. *courage* (Heyse).

kurír (NySz.). — ném. *courier* (Heyse).

kuruc. Kezdődött ez az elnevezés 1673-ban Tököli föl-
zendülésekor (NySz.). — Az én nézetem szerint ez a szó nem a
lat. *crux* vagy a Dankovszky állította *cruciatas*, valamint nem
Cihac *kreuzfahrer*-je, se Jánosi tör. *kuradsi*-nak (Nyr. XIX.222)
a képmással, hanem a ném. *grutze* : *kreuzfahrer*, „*rebellant*“ a meg-
felelője.

***kus!** **kusti** (NySz.). — ném. *kusch!* *kusch dich!* Vö. Sim :
MNy. I.125.

kusol (NySz.). — ném. *kuschen* . . . A *kuksolni* talán a ném.
kuschen + ném. *mucksen* kombinálásával keletkezett.

***kvártély** : hospitium (NySz. Nyr. IX.160; XIX.189. 387). —
ném. *quartier*. Vö. Sim : MNy. I.116.

kvintli : quintehen (NySz.). — osztr. baj. *quintl* (Schmell.).

kvintin : quintehen (NySz.). — ném. *quintin* (Sand.). Vö.
könting.

Labét (NySz.). — ném. *labēt* : ein gewisses kartenspiel (Grimm).

***láda** : arca, scrinium (NySz.). — ném. *lade*. Vö. Imre : Irod.
Tört.; Mikl : EtymWb.

lajbli : mellény (Nyr. III.232; XIV.48). — szep. szász *laibel* =
(Schrö : Vers. 136); osztr. baj. *lajbl*.

***lajfánt** : erősebb fonál a hálók állítása körül, leginkább a
szétbontott kötélnek egyik fonala. — ném. *leinfaden*. Vö. Ethn.
IV.206.

lajsznyi : deszkaléc (NyK. II.273; Jankó : Tor.). — ném. *leisten*.

lajtorja, létra : scala, anabathra (NySz.). . . Miklosich és Dankovszky szláv, Budenz (NyK. VI.309), Balassa (Nyr. XVI.20) és Szarvas (Nyr. XIX.379) német jövevényszónak mondják. A kfn. *leitaere* egész szabályos megfelelője a NySzótárbeli *laytora, raitola* szavaknak, de nem a *lajtorjá*-nak. Honnan került bele ez a *j* hang? A *laytora* szóból fejlődhetett a *létra* : magy. *lajtora*-ból **lajtra*, ebből pedig *létra*.

lák : lacus, palus, see (NySz.). — ném. *lac* : der see, teich (Heyse).

***lakáj** : pedisequus, famulus (NySz.). — ném. *lakäi* (Heyse).
Vö. Sim : MNy. I.116.

lakk. Csizmadia műszó (Nyr. XIII.432). — ném. *lack* (Heyse).

†**lamos, lēmus** : ágyba vizező (Nyr. XXI.275); lompos (Nyr. XXIII.143); vox contumeliosa (NySz.). — kfn. *lam* : glieder schwach (Schade). Vö. Nyr. XIX.105.

***lámpa** (Nyr. XX.321, 326; XXI.328). — ném. *lampe*. Vö. Nyr. XII.531.

lanc : miles mercenarius Germanicus; deutscher söldner (NySz.). — ném. *lanze* (Sand.).

***lanckenet** : miles pedestris Germanicus (NySz.). — ném. *landsknecht, lanzknecht* (Sand.). Vö. Dank.

***lant** : lyra, barbitos, lutina (NySz.). — ném. *laute* . . .
A hangtani részre a következő magyarázatot próbáljuk adni. A ném. *laute* későn föllépő kfn. alakja *late* (Kluge); ebből következtethetünk egy magy. **lót*, **lot* alakra, ebből az alakból pedig parasitikus *n*-nel lett a NySzótárbeli *lont*, *lont* s az utóbbiból nyiltabbra válással *lant*. Vö. Nyr. XIV.50.

lant(kocsi) (TörtT. 1894. II.331). — ném. *land(kutsche)*.

lw ***lárifári-(beszéd)** : értelmetlen, zavaros, nem igaz beszéd (Ball : TSz.). — osztr. baj. *larifari* : eine leere, unwahre sache (Cast.); szep. szász *larefare* : unnützes zeug (Schrö. Sitzb. XXVII.). Vö. Nyr. XVII.214.

†**lárma** : clamor, strepitus (NySz. Nyr. XXIII.137). — ném. *lerma* : schlachtruf (Grimm). . . A *lerma* közletlen átvevés, s ebből hátraható asszimilációval lett *lárma*. Vö. Nyr. XXII.137; XVII.447.

lator (NySz.). — ném. *lotter* : spitzknecht (Sand.). Vö. Nyr. XVIII.215.

lazúr : lapis lasuli (NySz.). — ném. *lasūr* : stein, woraus eine schöne blaue malerfarbe, das ultramarin, bereitet wird (Sand.).

***léc** : tignum, latte (NySz. TSz.). — osztr. baj. *latz* : urspr.

ein ding, womit etwas gedeckt, verhüllet wird (Höf.) . . . Ebből az eggyeztetésből kettőt kellene megmagyarázni: 1) mért vált a szó magashangúvá a magyarban és 2) kiegyeztetni a jelentésbeli eltérést. Azt hiszem, leghelyesebb, ha a *leist* egy *leist* (Sand.) mellékalakjából indulunk ki; itt csak a *t* elveszését kell megmagyaráznunk. A *leist*-ből jobban magyarázható meg a *léc* s ezért ezt tartom megfelelőnek, illetve átvettnek. Vö. Nyr. XIV.50.

† **ledér**: dissolutus, unzüchtig (NySz.). — ném. *leder*: derbe bezeichnung einer weibsperson (Grimm. Sand.). Vö. Nyr. XIX.181, 273.

legát: legatus (NySz.). — ném. *legat*.

* **légely**: obba, dolia, fässlein (NySz.); csobolyó (Tsz.); vizes dézsa (Nyr. XX.96). — erd. szász *legel* (Höf.); szep. szász *längel*, *lögel*, *legel*: hölzernes, mit einem loch zum trinken versehenes gefäss; osztr. baj. *längel*, *lagl*: ein länglich rundes hölzernes gefäss um oel, wein, darin zu tragen (Cast.). Vö. Dank. Nyr. VII.243; Sim: MNy. I.108.

lehen: jobbágytelek (Nyr. XXII.361). — kfn. *lêhen*: geliehene gut (Schade).

lék: fissura, foramen, hiatus (NySz.). . . Budenz (MUSz. 692) a magy. *lék*-et a f. *leikkaa*: secare, scindere, észt *leika*: schneiden, *leik*: ‚schnitt, ernte, abgeschnittenes stück‘ szavakkal veti egybe, s azt mondja, hogy a *lék* képzővesztett nom. verbale. Föltűnő azonban az, hogy a magy. *lék*: ‚spalte, ritze, loch‘ legelőször csakis MA.-nál fordul elő, s ezentúl is csak nagyon szórványosan, a mint ezt a NySz. bizonyítja. Ha a *lék* régi, ős ugor szó lenne, bizonyára találkozoznánk vele eggyik-másik codexünkben is. A hajó a magyarban *lék*-et kap, ha víz szívárog belé, s ez a jelentés szóról-szóra megegyezik a ném. *leck* (dass schiff hat einen *leck* bekommen Sand.) használatával. Jóllehet Budenz magyarázata ellen mást, mint hogy a szó újabbkorinak látszik, fölhozni nem tudok, kénytelen mindenki bevallani, hogy a magy. *lék* teljesen egybeesik mind hangtanilag, mind pedig jelentésánilag a ném. *leck*-kel, s nem követünk el főbenjáró bűnt, ha német jövevényt látunk benne. Az a körülmény azonban, hogy a *leikka* csakis a finn és észt nyelvben fordul elő, megengedi azt a föltevést, hogy talán szintén jövevény, még pedig a gót *laikan* (ném. *leck*-en)-ből, de erre Thomsennél hasztalan keresem a fölvilágosítást.

* **léllah**: velum, linteamen, vorhang (NySz.; Bszj.; Schszj.). — osztr. baj. *leilach*: leintuch (Höf.); szep. szász *leilach*: leinlachen, leintuch (Schrö: Sitzb. XXVII). Vö. NyK. VI.309; Nyr. XXII.21.

jam?

lémel: bőrt minden ráncától megszabadít (Jankó: Tor. 118). — ném. *lehmen*: ausschmieren.

leopárd: leopardus (NySz.). — ném. *leopärd* (Sand.).

† **léságos**: húros, tökös ember (Nyr. XVI.289). — ném. dial. *leischad*; irod. *leibschade*. Vö. Nyr. XVI.290. 510; XVII.9; XIX. 510; XX.53; XXI.6.

lét, lett: palaagyag (NyK. II.373); a csillámos agyagpala málladéka (Jankó: Tor. 200). — ném. *lett*: töpferthon, lehm (Sand.).

libistyán: rossz vaskőfele (Jankó: Tor. 200). — ném. *leberstein*.

* **lódíng**: thecula pulveraria (NySz.). — ném. *ladung*: alles zur vorbereitung des schusses ins feuergewehr gebrachte; die ladung ist beim infanteriegewehr in einer patrone enthalten; pulverladung sat. (Sand.). Vö. Nyr. XIX.99. Dank.

* **lógga**: squalius dobula. — ném. *lauge*: cyprinus alburnus v. leuciscus. Vö. Ethn. IV.189.

* **lóger**: castra (NySz.). — osztr. baj. *lâger*; irod. *lager*. Vö. Nyr. XVII.447.

* **lót, lat**: uncia (NySz.). — kfn. *lôt* (Schade). Vö. Nyr. XIX.107.

* **lőböstök**: ligusticum (Dank.). — ném. *liebstock, liebstöckel* (Sand.). Vö. Dank.

lóre: lora, trestrewein (NySz. Tsz.). — ném. dial. *leyre, läre* (Sand.), irod. *lauer*, osztr. baj. *lure*: nachwein, welcher entsteht, wenn auf die gepressten trauben wasser nachgegossen wird, auch *glauer, lorwein* genannt (Höf.).

* **lőlbőr**: babér (NyK. III.12; Nyr. VII.348; Vadr. 167). — ném. *lorbeere*. Vö. Nyr. VII.348.

MELICH JÁNOS.

A 'KUTYA' A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A dühösség egyik legjellemzőbb tulajdonsága a kutyának; ezért mondják a t ü z e s, méregbe jövő emberre: 'Kitört belőle a kutyatermészet' (Siris. 114), vagy: 'Föléledt benne a kutyavér' (Erd. 254); használják azonban mind a két mondást oly emberre is, a ki egyszer valamelyes rossz szokását már levetkezte, de utóbb megint visszatér hozzá. Az 'eb is követ harapdál, mikor embert nem marhat' szólásformát szintén a dühös emberekre alkalmazzák,

még pedig rendszerint olyanokra, a kik bajaik valódi okozói helyett, igaztalanul mások ellen dühöngenek (Erd. 100); de használatos ugyanez azokra a piszkos, lepcsés szájú személyekre is, a kik még a legártatlanabbat se kimélik meg lustos nyelvük rágalmat özőnlő fullánkjától. Ismeri különben a latin nyelv is 'canis saeviens in lapidem' (Erd. 100) alakban.

Az ebet alig lehet jobban földühösíteni, mintha az orrát fölpeckelik; az embernek is van majd mindig valami kényes oldala, a melynek megsebzése igen sokszor szóbeli vagy épen tettleges és ütlegetes förgeteget támaszt. Ha azután lecsillapul a megbántott, s figyelmeztetik, hogy kár volt annyira fölhevülnie, ezekkel a mondásokkal szokta menteni bosszúságát: 'A kutya is haragszik, ha az orrát bántják (Szirm. 50); a kutya is haragszik az orráért (Pelkó 35); az eb is bánja az orrát!' (Kovács 60). Azonban tréfából vagy gúnyból is mondják ezeket figyelmeztetésül olyanoknak, a kik kedvüket lelik mások fölbiztatásában.

A szemtelenség, arcátlanság szintén kutyaszokás; tehát találóan fejeződik ki ez is az eb nevével. Így azokra az emberekre, kikből a szégyennek érzete kimult, szokás mondani: 'Soha se pirul meg a kutya' (Erd. 252), vagy: 'Hányszor kellene megpirulni a kutyanak, ha arca volna' (Erd. 252), azaz: választóvíz se fogja pofáját, hogyan fogná tehát a szégyen? Az ocsmány-beszédűre vagy káromkodóra mondják a székelyek: 'Ugyan bizon, nem szégyelli-e magát a kutyától? ojanokat mond-é no' (Vadr. 339). Ugyanily célzatos ez is: 'Olyat mond, hogy az eb se venné fogára' (Kov. 151).

Ha mis, csalfa, cselelfinta embereket értünk, ha a következő szólásokkal élünk: 'Eb hátán megfordult (Erd. 99. Vö. ebhájjal kenték a segge táját; kutyazsírral mázolták be a köldökét); eb-bőrbe öltözött (Kisv.); tele van kutyasággal' (Siris. 229). Használatosak ugyanezek rossz értelemben is főleg a l a t t o m o s o k r a.

A jómadarak, á l n o k t e r m é s z e t ű lelkek szinte a kutyától, ebtől kapják diszitő jelzőiket, mint: 'Ebesfalvi (Dug. I.61); eberkölcű (Sl. Kreszn. I.113); kutya-fatty, ebporontya; kutya-lelkű. Jól tudja a kutya-lelkivel, csak hallgat' (Vadr. 367): álnok gazember. Mindezek legtöbbször mint szidalmazó, korholó formák járatosak. Talán a szidásban szerepel a kutya neve leggyakrabban; az oka könnyen érthető. Ime egy-két példa: 'Hogy a kutyák veszedjenek a koncain (Dug. II.31); eb szánkázza meg a lelkedet (Szirm. 55); eb ágyán telet; kutyahordotta rossz kolompja (Dug. II.33); kutyanak veszett martalékja; kutyafejű, ebszájú, kutya-

képű' sat. Baranyában a t e l h e t e t l e n g y o m r ú a k a t Kassai szerint (Szók. II.49) így szokták korholni: 'Kutya bújjék a gyomrodba! hát még sem laktál jól?' vagy: 'Eb bújjék a béledbe; kutya bújjék a gyéhádba!' A vastag nyakúakat, h a j t h a t a t l a n m a k a c s o k a t pedig: 'fejes kutya, nyakas eb' nevekkal ostorozzák. Szokásra, még pedig r o s s z s z o k á s r a vonatkoznak a következő szólásformák: 'Megszokta a bolha a kutyát (Dug. II.294). A kutya is szokásból ugat' (Dug. II.294): gúnyos mondás oly emberre, ki hitvány tetteit nem tudja másként menteni, mint hogy: ez vagy az szokásom. | Utoljára a kutya se fél a botos bálványtól (Dug. II.298): erőt vett már rajta a rossz szokás hatalma; nem fél már a rossztól. | A kutya is reá szokik a csirkére | (Dug. II.298): arra illő szólás, a ki természetével vagy állapotával nem egyező dologra szokott reá. | A kutya szokott egy bőrben járni (Pelkó 235): gonoszságban megrögzött emberekre mondjuk megvetőleg, a kiknél javulást soha se tapasztalunk. | Kutyaszkás a marakodás; süveges asszony ebszkás' (Dug. II.291): rossz szokás. A s z i d á s t sokszor v e r é s szokta követni, a melynek kifejezésére igen alkalmas kép az 'ebek tánca', mint mutatják eme mondások: 'Eljáratják veled az ebek tánczát (SzD: MVir. 83.): elnáspángolnak | Rosszul hegedülnek: ebül tánczolunk ma (ua. 83): czudar világ lesz, veréssel fenyegetnek. Ugyanily értelmű a 'kutyalakzi' is. Alig lehet valakinek e m b e r t e l e n s é g é t jobban körülírni, mint ha azt mondják reá, hogy: 'Én annak az embernek még kutyája se szeretnék lenni' (Vadr. 366). Ebbe a szólásba bele van foglalva a teljes megvetés gondolata.

Szintén megvetés, de némi szánalom is nyilvánul a 'kutya is megvész a jó életben' szólásmódban, a mely Pelkó szerint (234) azokat illeti, a kik mértékletlen, kicsapongó életükkel tönkretették vagyonukat s egészségüket.

Ha valakit lopáson csípnék, népünk ezt szokta rá tréfásan megjegyezni: 'Rajta érték (kapták) az ebet a szalonnán' (SzD: MVir. 90. Közölte Szabó Ernő is, de magyarázat nélkül). Ha hüvösre teszük ő kelmét, barátai s ismerősei ezzel a jóízű mondással emlékeznek meg róla: 'Eltették szegényt az ebek elől' (Siris. 41).

Sokszor megesik, hogy valamely hibát többen követnek el; de ha számadásra kerül a dolog, senki se vallja magáénak a vétetet, hanem egyik a másikára igyekszik tolni, mert hát a rossznak nem igen akad gazdája. Ily alkalommal a valóságot ismerő

bíró imígy szokott döntení: 'Egy ebfutáson vagytok' (Erd. 101) vagy: 'Eb ehre fogja' (Kov. 59) vagy: 'Eb ebet bolház' (Dug. II.217). Dugonics az utóbbi mondást a rossz példaadásra magyarázza, s kétségtelen, lehet ily értelmet is kiolvasni belőle.

A jó pajtások, ha valamelyik társukat búsulni látják, de szomorúságának okát nem ismerik, pajkosságból e megjegyzést teszik rája: 'Csak akkor szomorú az eb, midőn éhes' (Dug. II.304): úgy látszik, a mi társunknak is e forma baja van. Így akarják őt kedvre deríteni, vagy legalább kifartatni, mi bántja lelkét. Nem tisztességes célra barátkozó cimborákra szól az 'ebláncot kötöttek egymás között' (Dug. I.70. Kreszn. I.113) mondás. Kartyástársak közt járatos szólásmód: 'Kutyát vertek ezen a helyen' (Pelkó 235. Ball.), a melynek jelentése könnyen érthető: itt valaki pórul járt, megkoppasztódott a pénzétől.

Hevesebb, szilajabb természetű ember, ha valaki érdemetlenül szenvedett sérelméről panaszskodik előtte, ezt a jó tanácsot szokta neki adni: 'Ebmarásnak kutyaszór az orvossága' (Dug. II.158): a milyen volt a jónap, olyan legyen a fogadjisten is; vagy: 'Eblével főzd az ebet' (Pelkó 110), azaz: ha kutyául bánt veled, dorongold te is le kutyául. Van nekem, mondja a paraszt, sertését bizonyos úrnak kínálva, egy disznóm, mint a tekintetes úr. — Nekem meg van olyan ökröm, mint kend, volt a felelet. Lefőzte eblével (Pelkó 110). Ha valamely családtagnak vagy családhoz tartozó személynek baja esik valakitől, az atyafiság ezenmód jelenti ki kötelességét: 'Ez is a mi ebünk kölyke' (Pelkó 135), vagyis: a mi emberünk, tehát meg kell védenünk, bosszulnunk.

Kétféle értelme van az 'eb a lelke, faszekere, ugyan helyén van az esze' (Pelkó 107) szólásmódnak, t. i. komolyan mondva nagy tehetségekre, tréfából pedig bolondosokra illik.

Gúnyos megjegyzés a nagyon csikorgó kocsitengelyre: 'Megette a kutya a háj árát' (Erd. 183. Pelkó 251): vagy a kocsis itta el. Általában használják gúnyból az 'elvitte v. megette a kutya' kitételt, a mikor valami dolognak a hiányát cifrában akarják jelezni, pl. 'Elvitte a kutya a pecsenyét' (Pelkó 128); megette a kutya a nemeslevelét' (Siris. 137) sat.

Olyanokra, kik nem tudnak a nélkül nevetni, hogy fogaitat ki nem mutatnák, mondjuk: 'A kutyában a fogvicsoritás is nevetés' (Dug. II.265): de nem a tisztességtudó emberben! 'Az ilyen nevetést', jegyzi meg Dugonics, nem lehet másnak mondani, hanem 'kutyaharapásnak'. A hírharangot, ki minden hallotta dolgot

nagyítva ad tovább, utasítja rendre ez a szólásforma: „Ugyan ne csinálj kutyafarkból derékszöget!” (Dug. II.144). „Kutyafarkból derékszöget csinált”: alaposan elferdítette a dolgot. Alkalmazzák ugyane mondást a hiú f á r a d o z á s r a, törekvésre is, tehát „falra borsót hányni” értelemmel. A „kutyaólban keres kenyeret” (Siris 123) mondás könnyen érthetőleg azokra vonatkozik, kik az igazságot nem találják el, mint nem lel kenyeret az, ki a kutya-ketrecben kutat utána. A p e r g ő n y e l v ű, módos beszédű, ügyes társalkodó embereket ez a szólásmód dicséri: „Elbeszél egy óráig a kutyafarkáról” (Dug. I.51): csekélysegről semmiről (Megvan Szabónál is, de magyarázat nélkül).

Azokra, kik v á l s á g o s h e l y z e t b e vagy sorsuk valamely döntő pontjára jutottak, mondják: „Elért az ebijesztő péntekre” (Dug. I.28). „Ebijesztő pénteknek” a husvétra következő első pénteket nevezik, Dugonics szerint azért, mert az ebek ekkor nagyféltekben azt hiszik, hogy a negyvennapit bőjt újra kezdődik.

A helyett, hogy ez vagy az régen volt, hallható a nép ajkán „Még akkor a kutyákat is nyírték!” (Dug. I.95. Vö. Akkor még a kutya is kutyó volt). A szemüveget tréfásan „eblábnak” szokták nevezni: „Orrára biggyesztette az eblábot” (Ball.).

Jobbára csak falusiak ismerhetik s értik meg eme látszólag össze nem függő szójárást: „Gazdamorgás, béresalvás, komondor”, melynek jelentése Pelkó szerint (155) az, hogy a hetes eső miatt morog a gazda, hármas ünnepen alszik a béres: a jó gyomor mégis ugat (azaz: ehetnék mint a komondor). Kevesen tudják az „öreg a kutya” közkeletű szólásmódnak is az eredetét. Tudvalevőleg oly öregekre alkalmazzák, a kik szellemes elmefogásokban, tréfás ötletekben, vagy éppen munkabírásban túltesznek az ifjakon. A kép maga Erdélyi szerint (316) egy öreg vadászkutyáról van véve, mely a széltől fölkapott katangkóróval mit se gondolva csak akkor kezdett a futáshoz, mikor a nyúl fölpattant, fiai pedig a hasztalan ide-oda szaladásban már kifáradtak volt. Ekkor mondták a vadászok, hogy: az öreg a kutya!

Sajátságos fölfogáson, valami babonás hiten alapszik ez a földön alu v ó k r a használt székely szólásforma: „Hallgassa a földi kutyákat” (Vadr. 367). A kutya csaholásával függ egybe a sokszor hallható „csahos, előcsahos” név, mellyel a nép az „os communitatis seu qui in pago est praelocutor communitatis nomine” (Kass. V.148), vagyis a f a l u s z á j á t szokta földiszíteni.

Említésreméltók a kutya, eb névvel kapcsolatos n ö v é n y -

nevek is, a melyek nyelvünkben meglehetősen nagy számmal vannak; gyakrabban hallhatók: Ebnyelv (*cynoglossum*), ebbúza (*elymus caninus*), ebtej (*euphorbia*), ebcseresznye (*lonicera xylosteum*), ebfa, kutyafa (*rhamnus frangula*), ebszopóka (*echinus vulgare*, más néven: tüskés atracél), ebkapor (*anthemis cothula*); ebkáposzta (*cynocrambe mercurialis*), ebrózsa (*cynosbaton* = vad-v. csipkerózsa), kutyalaboda (*chenopodium foetidum*), kutyapetrezselyem (*aconitum maculatum*), kutyazab' (*lolium perenne*) sat. Nem szükség magyarázni, hogy e nevekbe valójában azért került az eb, kutya szó, mert a jelzett növényeknek silány, hasznavehetetlen, mérges vagy utálatos voltát akarták vele kifejezni; Kassai oda is teszi több mellé: 'azért, mert rossz, részegítő, mérges, bűdös' sat.

Könnyebb áttekintés végett utoljára hagytam a kutyáról vett teljes formájú hasonlatokat. Ezek is elég szapora számmal akadnak nyelvünkben. A Szabótól és Mikótól közlöttekhez a következő pótlást adhatom: 'Feláll mint a kutyafark (Erd. 254. Siris. 56): büszke. | Kivagyon mint a kutyakra a hóbul (Szirm.): magasan hordja a fejét, mintha övé volna a diófaig. | Ordít mint a pap kutyája (Siris. 183): elbizakodott. | Rátartja magát mint az Adorján kutyája (Kreszn. I.346. Valami adomából sarjadzott). | Mindent megtámad mint a szilaj komondor (Dug. I.129); mar, ugat mint a kutya (Dug. I.129): mind a kettő piszkos, rágalmazó nyelvűekre szól. | Csikorgatja fogait mint a Rókus kutyája (Kreszn. I.346): dühösökre és lustos szájuakra (az adomáját nem ismerem) | Félénk mint az eb (Kov. 111). Gyáva mint a kutya (Siris. 62). Olyan mint az általszakadt eb, mely még az ugatást is restelli (SzD: MVir. 91): módfelett gyáva, hallgató. | Csavarog mint a savó az eb seggében (Kov. 81. Dug. I.208). Csavarog mint a falusi kutya a nagy városban (Pelkó 94). Jár mint a gazdátlan kutya (Siris. 85). | Fázik, reszket mint az eb (Dug. I.203). | Elveti magát mint a juhászkutya a homokon (Dug. I.200): lusta, tohonya, dologtalan. | Nevet mint a pék kutyája a zsömlyére (Siris. 172). Mindég nevet mint a fakutya az oltáron (Dug. I.207). | Úgy hazudsz mint a kicsi kutya, a melyik künn csahol (Vadr. 357). | Hamis mint a kutya (Siris. 68). | Olyan hogy a kutya se rágná meg (Pelkó 276): badar beszéd, hitvány dolog. | Olyan a feje (v. nagy a feje) mint beledi ebnek (Kov. 107. Szirm. 145): monstrum horridum. | Bolhás mint a kutya (Dug. I.213): piszkos, cafat emberekre szól. | Szapora mint az ebkapor (Kov. 232). | Irigyek egymáshoz mint koncon az ebek (SzD: MVir. 91). | Úgy szereti a tanulást (v. munkát) mint

az eb a bőjtöt (Kov. 98). | Leforrázták mint a kutyát (Dug. I.204): lefőzték, elhallgattatták, tönkretették. | Vagyon módja neki mint Antalnak az ebütésben (Kov. 127): az Antal a félkegyelmű, bolondos koldusok, csavargók képviselője, a kire a kutyák igen szoktak haragudni, a róla vett hasonlatot különben azokra alkalmazzák, kik olyas valamiben bővelkednek, a mi éppen nincsen inyükre. | Jól esik neki mint ebnek a fű (Kov. 211): mint kecskének a kés. | Megszokta mint kutya a tengelynyalást (Dug. II.291): rossz szokásra illik. | Kosztban tartja mint ebét a koldus (Dug. I.197): ritkább alkalmazású hasonlat olyanokra, kik gyermeküket, állatukat vagy valami jószágukat idegenek ápolására bízzák. Eredete ez: abban a házban, a melyben a koldust jól tartották, a kutyáját nem szenvedhették; más helyre vitte tehát, megigérve új gazdájának, hogy ebének mindennap hoz majd kenyeret eledelő; hozott is, de a hűtlen sáfár a maga csirkéit tartotta vele s így a kutya lassanként odalett. | Kitett magáért mint a táci kutya az uráért (Dug. I.211. Erd. 384): a gyilkosokat mardosva elkergette urától. Oly vitéz emberre mondják, a ki egyszerre több támadót gyúrt le. | Kvittek vagyunk mint asztalos a kutyával (Siris. 123): asztalt vitt a fején; egy mérges kutya nekiesett s megharapta. Ijedtében leejtette terhét, a melynek kitörött az egyik lába. Tűzbejövén, erre fölkapta az asztallábat s utána vágva a kutyának, leütötte vele a hátsó lábát. Ezután visszafordult s mint a ki dolgát jól végezte, megelegülten e szavakba tört ki: No most már kvittek vagyunk! Alkalmazása eléggé érthető. | Lement mint sütő kutyája a földről (Siris. 129): S. ráijesztett a kutyájára, mely nagy félelmében úgy elment, hogy soha többé nem látták. Mikor ismerősei kérdezték tőle, hova lett a bundás, S. azt felelte, hogy lement a földről. Szörűkszálán eltűnt tárgyra vagy elbujdosott személyekre használják. | Meghasadt a szíve mint a ricsi kutyának (Erd. 339): mert nem érhetette el a túrót, mely a rács közt a levegőre ki volt akasztva | Örül neki mint Esopus ebe az árnyékának (Dug. II.163): olyanokra illő hasonlat, kik a bizonytalan konc után kapkodva kiszalasztják kezükből a biztos hasznot. A mese, a melyen alapszik, eléggé ismeretes. | Úgy rászáradt (ez v. az a gyalázat), hogy a kutya se nyálja le róla' (Dug. II.279).

Mielőtt cikkelyemet befejezném, nem hagyhatom megemlítés nélkül a kuruc költés ismert drámai alkotmányát, az Actio Curiosát. E munka valóságos kincses háza a régies közmondások-, szólás-módok- s hasonlatoknak. Nem szándékom most rendjén-módján

foglalkozni velük; csupán azokra a kutyáról vett szólásmódokra s hasonlatokra akarom fölhívni a figyelmet, a melyek lépten-nyomon előbukkannak köztük. Alig van lap, a melyen kettő-három ne találkozónék. Legérdekesebb pedig az, hogy több olyanra akadunk, a melyek egyik közkézen forgó szólásgyűjteményben se lelhetők meg. A főbbeket közlöm belőlük.

Szólamódok: 'Kár bizony, amaz emberséges ember, hogy olyan kutya dévaj eb (161): ravasz, hamis gazember. | Ne hívassa Nagyságod a bűdös ebet, mert hivatlan is mind (= azonnal) itt lesz (161). | Füstöt, füstöt hamar az ebnek! (162): rajta utána! fogjátok meg! | Az eb még nem is evett, már is adózik (162): még meg se kapta a maga részét, már is lármáz. | S hát ugyan szitkozódik? Hadd, hadd; az eb is morog, de csak sövént rág (162): a levegőt verdesi csak, de követ nem mozdít. | Itten van ám, hogy nyúl üzi az agarat (167): cancer leporem capit. | Úgy látom én, hogy a te szerelmed kopószerelem: ki mikor harmadik contignatióbéli ablakon a földről látja a túrót s ásitoz reá — de nem éri el (168): lehetetlen dologra törekszel. | Hej nem ebnek való! Hallod-é, hogy nem illeti az ebet hintó-szekér? (168): nem a te alacsony rendedhez való az a leány. | A lengyel kopó is hátulját szereti a lónak, de megrúgja (168): vágyódhatsz a jó falatra, de tudom bentörik a fogad. | Ugyan eldugatlak az ebek előtt (170): hűvösre tétetlek. | A házatok is szép, csinos: ebetek, kutyátok, disznótok, kecskétek egy szobában lakik veletek (171): rustica natura tenet sua iura. | Nappal főember, étszaka kuvasz; azaz: hogy nappal jól tartanak, éjjel akárhol heverek (175): aulica virtus splendida miseria: cifra nyomorúság. | A veszteg heverő kuvasznak is sima a szőri (179): a sült galamb nem röpül a szádba. | Nem áll eben a lóhalál: mert mind a kövére döglenék (180): mi mindent tennél te, ha módodban állna. | Az ebnek ha megütik is a fejét, fölbillenik a farka (189). Vö. Eb szemébe nem megy füst. Dug. 155): ily semmirekellőnek mint te, semmi sem árt. | Az ebei is jobban laknak ő nálánál; ha nyilazni megyen is, hintóban hordoztatja őket, de Polycarpus kutyamódon csak mellette kullog (194): zsugori, fősvény ember s még hozzá ostoba is' sat.

Szidó, korholó formák: 'Tu eb, tu kutya, tu canis csak meg kell a repartitiót adnod (159). | Czoki, ki kuvasz a misérül (161): el innen jó madár a tisztességes helyről. | Bolond eb; az itt való jószágodat is confiskálják s ott sem lészen semmid is (167). | Ejnye bőrbót (= korbács) alá való bolond eb (169). |

Hiszen nem bonum vinum a ser te oktalan. bolond eb (171). | Mikor ment az eb oda? hiszen minap mind itt tekergett az úr körül (174). | Dévaj kutya! addig készül Nagyságodtul Liptóban, hogy maga is két szék közt lócza alá esik (178). | Hitetlen eb! okos volnál te magadnak (186). | Huj ördög, huj kutya, huj disznó, égben kiáltó bolond eb (189). | Csúnya kutya (190). | Te oktalan kutya (191). Nagyságod intse meg azt a bolond ebet (192) sat.

Hasonlatok: „Úgy hordozna téged a holna alatt, mint a grófné-asszonyok a kis ebet (169): Simon bíró hajtáná ott a lovat. | Olyanok vadtok ti, mint a tormában esett féreg, vagy mint a kemenczében szorult kuvasz (171): gyámoltalanok, tehetetlenek együgyűek. | Szintén úgy jársz, mint az Aesopus ebe: az árnyékhoz kapdos (173): stulti pro certis, quae sunt incerta, sequestrant. | Sok irigyt tudom annak a háznak; talán csak úgy van a dolog, mint a mely ebet agyon akarják verni s dühös nevét holtig költik (182). | Valamint az eb az ugatás után, avagy hogy a vizsla a nyomon, szintén úgy megyen az olyan bűz (= szag) után (188): szoknya bolondja. | Szinte úgy van ez mint mikor az agárok úzik a nyulat — a rossz kopó fogja el (188): gyámoltalan léteire gazdag feleséghez jutott. | Bezzeg a te koporsód felett is praedicalhatják ám azt, hogy: vixit ut canis, mortuus est ut sus, üdvözült ut farkas (191): mert a dolgod csak: aedificare domos et pascere corpus, a dicsőség pedig: in taberna mori. | A ti beszédetek olyan én előttem, mint mikor összehíják az kopókat s sírnak-rínak, ugatva vakognak (192): csak a levegőt verdesíték; nem hallgatok rátok. | Csak sipogott, mint az eb a vásáron (192): tehetetlen volt | Olyan a Barrabás — mert a soha meg nem hal — hanem ha agyon verik, mint a dühös ebet (193): mala herba non certo perit sat.

Általában a régi nyelvnek a legjellemzőbb tulajdonsága az az erő, a mely nyelvemlékeink majd valamennyijéből többé-kevésbbé kiérzik, a mely bár átsap olykor-olykor a durvaságba is, de a magyar nép egyszerű érzelmeivel és gondolataival mindenkor egybehangzó. Nagyon természetes, hogy e tulajdonság a szó- és beszédképekben nyilatkozik meg leginkább: az erővel teljes nyelvhez erőt lehelő trópusok illők. Ez a körülmény eléggé érthetővé teszi, mért oly gyakoriak a kutyáról vett képek az Actio Curiosában, de nem csupán ebben magában, hanem az idegen szellemtől ment egyéb nyelvemlékeinkben is: az erő a maga egyszerűségével mindig hathatós kifejezésre jut az eb nevéhez fűződő szólásmódokban és hasonlatokban.

PRIKKEK MARIÁN.

FALUDI FERENC NYELVE.

Szótári rész.

Maga: noha, pedig. Sokféle költött nevekkal mulatozik; maga senki bizonyosra nem példáz (11).

mágnemillye: iránytű. Mi a mágnesmillye után a csillagok nélkül eligazodunk (725).

majc. Általtördelt és bévert arany majczokkal gazdag szerszáma mintegy játszott a ragyogó nappal (637).

marcipán: mézes kalács. Pástétom és marcipán megvan nemes asztalán (878).

matring. A mi angliai posztónkkal és valami selyem matringgal ne keressed támogatni a becsületet (30).

megáll vmit. Két fegyveres ember érkezék, megáll a jtaját (734).

megejt. A hitegető remény után induló embert megejti a szerencse (374).

megengesztel. A kemény vasat, ha tűzhöz tartjuk, megengeszteljük és lágyítjuk (266).

megfordít. Tartozik minden kárát az abbénak megfordítani, minden gyalázatért eleget tenni (767).

megrekken: megrendül, eláll a szava. Örömében megrekkenek (694).

megudvarol: megtisztel. Ime nagy nép körülfogott és megudvarlott egy személyt (355).

meheg: mekeg. Meheg a vig kecske, mikor anyját szija (908).

mennyég. Ha a jó isten engem kirekesztett volna mennyegeből (10. 561).

mennyütő-kő: A mennyütő kövek a tornyok tetejét járják (408).

mentül-attól: Mentül tovább fog tartani, attól jobban kivilágosodik (512).

meredék. Előbb utóbb szörnyű meredékek és süppedésses mélységek vannak (338).

merészli magát. Mindenre reá merészli magát a lélek (573).

mereven. Merevenen, de rendessen rakogatja inait (870).

merevenít. Ki fellyebb ki alább szereti merevenyíteni hűbjának karimáját (142).

Ég müttye, hogy a reduplikációból
 a fejlődhetőségen öntönösen oppozíciók keletkeznek

mérsékel: méreget. Nem szokta az értelmes világ a cselekedeteket a személy szerint *mérsékelni* (12).

metszek: mit tegyek. *Metszek* az árnyék világgal? (853).

mező: küzdő tér. Azokat a bajnokokat szereti, kik nem szeretik a *mezőt* (349).

mihagyó. Tégy szert reá (jóakaróra), szükségedben jó tüköröd leszen, mellyben megláthatod, *mi h a g y ó*, mitévő légy (440).

módi. A *módi* szokásokról írott könyveket nem forgattam (3). Ha kedvedben akarsz lenni a *mi módi* úrfiainknak (4).

módiás. Mint legyen mostanság dolga az említett *módiás* városnak (Párisnak) (770).

módos. Ez is *módos* üdvözlés (16).

monda-monda. Előkerülvén a *monda-monda*, ő kegyelmek nyelve sebesebben pergett a többieknél (97).

mord. Vannak *mord* kedvű emberek, kik mindent rútmaznak (421).

mosólék. Példásan folyt nyálok az angliai szelindekről a *mosólékos* peszéreke módjára (122).

Negédség: kevelység. *Negédségek* miatt homályban forognak (534).

nehézék: pondus. Se nem fonttal, se nem lattal, hanem gran legapróbb *nehézékek* *mérsékelte* (183).

nhezstel. *Nehesztelik*, ha nem elég mélyen hajlott a térd számokra (146).

nem de nem. *Nem de nem* erővel kényszerítéssel bennünket a jóságos cselekedetekre? *Nem de nem* kigyót békát mondottál a mi magunkviselésére? *Nem de nem* örök kinokat osztottál fejünkre? (132).

nódul: indul. Vérczemet kell venni, bátorságra *nódulni* (853).

nyakláló. Ezek a hiábavalóságok szépen illenek az egyházi köntöshöz vagy a kanonokok *nyakláló* hajtókáihoz (63).

nyálasság: fecsegés. Akármelly ékes nyájas beszédünket csak *nyálasság*nak tartja (483).

nyers: élénk, eleven. A magához való kevés bizakodás sokszor megveszti a *nyers* erőt s nagy akadékokat télesen a tüzes jó indulatoknak (42). Se erő se *nyereség* benne (585). Az első jeles elmére, a másik jó *nyers* szívre mutat (469). Az úrfinak nem volt egyéb se kedvében, se szájában a *nyers* czipelőnél, *nyers* sarunál, *nyers* gallérnál. Két nap mulva elkészült

a n y e r s eleven paróka is (257). A te bölcselkedésed szerint az ifjaknak meg kellene járni az égett és n y e r s boros koreszmákat.

nyomos. A hír, ha jóból szólal meg mellettünk, holtunk után tészén n y o m o s s á (368).

Ont. Szerezzén, ne csak költsön; takarjon, ne csak o n t s o n (86—87).

orvoskő. Hasznossabb valakinek természetét kitanulni, hogysém a füvek vagy o r v o s k ö v e k erejét (506).

Öböl: öl. Nyalják falják a kis leányt, ö b l ö k b e n rengetik (155).

összekap: egyesül. A finom mesterség is, mikor ö s z v e k a p a természettel, szörnyű dolgokat viszen végbe (687).

özőnöz. Ha sebes sírással nem ö z ö n ö z t e volna mind két szemét (130).

Palotásan. Senki sem válik azzal naggyá, hogy lábaújjain s p a l o t á s a n tud járni (460).

pantolódik: veszekedik. Arról vádolják a p a n t o l ó d ó k a t, hogy ügyetlenül estek a pörbe (493).

pártolás. Gyalázatos pártolással elhagysz (703).

pártoló. Fegyvert ne nyujts azoknak, kik ingók, pártoló szökevények (476).

pártos. Ne fogd pártját a rosszabb ügynek csak azért, hogy pártosod megelőzőtt (437).

paszita: vendégség. Talán meg is holt volna, ha mérgét az estvéli p a s z i t á b a n más sok dámák előtt ki nem hányta volna (127).

pattanó-kor. A kik még p a t t a n ó - k o r b a n vannak közülök, kerülni kell őket (477).

pénzes-ház. Meg kell vallani, hogy a mi p é n z e s - h á z a i n k (banco) nem érik fel a római kincses tárházakat (136).

pihenés: lélekzet. Lámpás az élet, melyet az idő meggyújt és az utolsó p i h e n é s elvet (625).

pihenget: piheg. Alig p i h e n g e t e t t a földi boldogságnak terhe alatt (167).

pillye: lepke. A p i l l y e a maga tarkaságát és különböző színeit nem tudja (596).

pipeskedés: piperézés. Asszonyi p i p e s k e d é s s e l vesztegetik a drága időt (34).

pipéz: piperéz. Akármint öltözzenek, p i p e z z é k s cifrázák magokat (186).

pittyenget. Megtanulta, mint pittyengeti ajakit a többi (156).

(p)orta: portyázás. Ezek örökkéig busítják a generalisokat, hogy részek legyen minden p o r t á n, minden ütközetben (221). A p o r t á r a induló apró seregek nagy károkat tesznek (213).

portáz: portyáz. Fegyvert híveim! p o r t á z ellenünk az ellenség (124).

poskos. Piros p o s k o s kövér, még csak piczin falat (906).

próka. Jó úraim s asszonyaim nem fülbédugva, mint Ulysses, hanem szembéhunyva mennek p r ó k á k r a seietes órákban (164).

pupa: baba. Jöllehet a piczin p u p a még nincsen érett ésszel (155). Ne lépczéljen mint a czinkos játékokon a vas drótra vont p u p á k (187).

puruttyaság. A mi ellenkezik az áhétatossággal és becsületes erkölccsel, nem illik egy nemes úrfihoz, szemétre való p u r u t t y a s á g (15).

Rakul: rakodik. R a k u l j érdemekkel (554).

ráró: sasfaj. Hiába tekerjük r á r ó módjára nyakunkat (181).

ravó. A nagyságos személyek szégyenlik a számtartó irások megvizsgálását mintha gyalázatot tennének magokon, ha nyomozzák a r a v ó t, a viczegazdát (281).

reáviselés: rátartás. Minthogy megvolt benne az a maga re á v i s e l é s e, nem igen kívánczok hozzá a rendetlen ifjak (301).

reménykedik vkinek. A házasság dolgában istennek r e m é n y k e d j é l (206).

részelkedik vkihez. Ha e z e k h e z akartok r é s z e l k e d n i (585).

ridék: rideg. El is ámitják azokat, kik a politikában r i d é k e k; de nem a forgottakat (461).

ropja. Nem csak maga honja, hanem külső országoknak tánczeit is módjával r o p j a (29).

rothandó. R o t h a n d ó teste körül többet fárad, hogysem üdvössége dolgában (556).

rusnya. A bölcsesség is r u s n y a, ha nincs külső illendőség mellette (410).

rútalmaz. A sereg re á támadván, r ú t a l m a z n i kezdé nagy mérgesen (355).

KISS IGNÁC.

MINDNYÁJUNKAT ÉRHET BALESET!

(Válasz Munkácsi Bernátnak.)

Nem hiszem, hogy széles e világon akadna olyan jámbor halandó, a kinek jól esnék, ha azt olvassák rá a fejére, hogy nincsen igaza, hogy tévedett vagy épen bakot lőtt. Mindnyájan olyan gyarlók vagyunk, hogy jobb szeretjük, ha nekünk van igazunk, nem másnak. Csak annyiban különbözünk ezen igazságszeretet tekintetében, hogy míg némelyikünk csak szereti, ha igaza van, más szinte megköveteli, hogy mindig igaza legyen, s ha nem adnak neki igazat, vagy épen azt olvassák rá, hogy bakot lőtt, akkor szörnyen méltatlankodik. Hogy Munkácsi Bernát melyik kategóriába tartozik, azt elárulja a mult füzetben (258—264. l.) megjelent cikke.

Munkácsi az összehasonlító nyelvészet délceg paripájára ülve lenézi a magyar csizmában gyalogoló nyelvészt, mintha bizony mai napság már gyalog nem is illenék járni. Úgy tünteti föl a dolgot, mintha minden olyan fejtegetés, a mely nem a nyelvhasználaton alapszik, vagy épen kétségbe meri vonni valamely egybevetés helyességét, nem volna egyéb, mint afféle népetimológias, délibábos nyelvészkedés. Ezt a fölfogását világosan mutatja két példája. Mert ő egygyaránt lenézi azt a délibábos nyelvészt, a ki a *vár* főnevet a *vár-* igével azonosítja, és azt, a ki az *est* szót a finn *ehto* (este) ellenére a *napeset*, *napeste* összetételtől kiszakadt-nak tartja. Pedig a kettő közt igen nagy ám a különbség. Az előbbi egygyeztetésre nyugodt lélekkel rámondhatjuk, hogy tudományunk kőkorszakára emlékeztető etimológiai gyermekjáték, ellenben az utóbbi korántsem olyan délibábos nyelvészkedés, mint Munkácsi gondolja. Ő, talán kíméletből, elhallgatja, hogy ki az a délibábos nyelvész, a ki az *est* szót a *napeset*, *napeste*-vel hozta kapcsolatba: de én elárulom, hogy ketten is vannak: az egyik Simonyi (A magyar nyelv II.215), a másik Setälä (Yhteissuomalainen äännehistoria 198). Az utóbbinak kitűnő hangtörténelmi munkájában (197—205. és 276—283. l.) megtalálhatja Munkácsi azon okokat, a melyeknél fogva a magyar *est* szót nem lehet a finn *ehto*-val egygyeztetni. Röviden csak annyit mondok, hogy a finnben kétféle eredetű *ht* van: az egyik *št*-ből fejlődött, s ennek a magyarban is *st* felel meg, pl. *ahtera*: *ester* (meddő); a másik *kt*-ből eredt, s ennek a magyarban nem *st* felel meg (vö. finn

18. jtc 25/347

kahte: m. két). A lapp *ektu, ikto, ikte, ikti* (tegnap) sat. alakok bizonyossága szerint a finn *ehtoo*-nak a *ht*-je szintén *kt*-ből fejlődött, azért a magy. *est* nem lehet a megfelelője. Ellenben a NySzótár adatai (vö. *nap-eset, nap-este, nap-estig*) ékesszólóan beszélnek az *est* szónak az *es*-ik igéből származása mellett. — Ebből az a tanulság, hogy nem kell lóhátról lenézni a gyalogjáró nyelvészt, mert a nyelvhasznítás paripája is csak azon közmondásbeli lovak közé tartozik, a melyeknek négy lábuk van, mégis megbotlanak. Azután meg sok olyan hely van, a hová lóháton nem lehet eljutni, de gyalog igen.

Munkácsi e nem épen szerencsés bevezetés után rátér a dologra: a *honcsok* (vakandok) szó eredetére. Zokon veszi, hogy nekem elkerülte a figyelmemet az ő újabb fejtegetése, a mely „A magyar népies halászat műnyelve” című dolgozatában jelent meg. Hát mi tűrés-tagadás, nekem bizony nem jutott eszembe, hogy ott is utána nézsek, pedig nemcsak hogy ismerem a dolgozatot, hanem kezemnél is van, még pedig két példányban. Szánom, bánom; de, kérem szeretettel, az én fejem se káptalan, valamint a Munkácsié se, a kin szintén megesett az, hogy a *szelindek* szónak elfelejtett utána nézni Miklosichnál, Dankovszkynál, Leschkánál, s a helyett, hogy a közelben kereste volna, elment érte egészen Indiáig! (vö. Nyr. XXIII.185). És hogyan is jutott volna eszembe, hogy a *vakandokra* a magyar népies halászat műnyelvéből szóló dolgozatban is találhatnék adatokat? Hiszen a vakandok tudtomra se nem hal, se nem halászó állat, se nem halászszerszám!

De ha az ő újabb fejtegetése nem került volna is el a figyelmemet, akkor is csak annyiban változott volna a dolog, hogy Munkácsit nem érte volna egy-két „sujtása” az én „hátházásomnak”, a hogy fejtegetésemet megtisztelően nevezi. A földolog, a *honcsok* szó eredetéről való véleményem nem változott volna meg; azt most is, az újabb adatok latbavetése után is főtartom. Azon adatok, a melyekre véleményemet alapítottam, Tájszótáramban következőleg vannak összeállítva:

1) *hancsik, hancsik, hancsok, hancsuk, honcsog, honcsok*: hant, göröngy, kicsiny (sírhanthoz hasonló) földdomborulat; 2) *hancsék, handsék, hanzsék, homzsék, honcsok*: zombék (ingoványos, süppedékes, lápos helyeken a vízből itt-ott földomhorodó eggy-egy hant); 3) *hancsék, hancsik, honcsok, höncsük*: vakantúrás; 4) *honcsok*: kupac; 5) *hamzsék, hamzsik, hancsik, hancsuk*: határjelül csinált néhány kapányi földhányás v. két egymásra tett hant-hasáb;

6) *hancsik* : tilalomjelül ásott gödröcske; 7) *honcsok*, *höncsök* : vakandok [vö. *hant*, *homp*, *vak-honcsok*].

Köztem és Munkácsi közt abban áll a nézet-eltérés, hogy ő a ,hant, zsombék, vakandtúrás' jelentésű *honcsok*-ot (a melyet állhatatosan csak *hancsik*, *handsék*, *handsík*, *hanszék* alakban közöl) a ,vakandok' jelentésű *honcsok*-tól különböző szónak tartja; én pedig úgy vélekedem, hogy az utóbbi azonos az előbbivel, s jelentése a *honcsok-túrás* (= ,hantocska-túrás' azaz ,túrt hantocska') összetételnek félreértéséből származott. Már most azt kérdem az elfogulatlan olvasótól: mi valószínűbb, az-e, hogy két egészen különböző alapszó egyazon képzőt vette föl és teljesen egyformává fejlődött, vagy az-e, hogy itt csak egyazon szónak jelentésváltozásával van dolgunk? Azt hiszem, az én föltevésém valószínűbb. Ez ellen Munkácsi a következő ellenvetéseket hozza föl: 1) *honcsok-túrás* helyett egyébként *vakond-túrást* emlegetnek; ez azonban nem szól ellenem, mert hiszen épen ez tette lehetővé amaz előbbi összetétel félreértését s a *honcsok* (hantocska') szónak ,vakandok' jelentéssel való fölruházását; 2) ,a hasonló alkotmányokat kifejező *hangyaboly*, *egérlyuk* szintén nem tárgyi, hanem birtokos összetételek; igen ám, de a *földhányás*, *határhányás*, *földtúrás*, *kőhányás* meg ,hasonló alkotmányok' bezzeg tárgyi birtokossal való összetételek, — hát mért ne lehetett volna a *honcsok-túrás* is eredetileg ilyen, azaz a. m. ,hant-túrás'? 3) ,Tényleg nem maga a közönbös dombocska vagy földüreg az, mi a szemlélő figyelmét és érdeklődését ilyenek látásakor fölhívja, sem keletkezésük módja: a túrás vagy vájás; hanem maga a benne működő titokzatos kis állatka, melynek mint a fogalom legjellemzőbb alkatrészének, alig lehet hiányoznia a kifejezésben'. — Erre az a feleletem, hogy először is a *honcsoktúrás* nem ,közönbös' dombocska, hanem ,túrt' dombocska; másodszor: nagyon meggondolatlan állítás az, hogy a fogalom ,legjellemzőbb' alkatrészének ,alig lehet hiányoznia a kifejezésben'; hiszen, ha ez állana, akkor nem lehetne egy-egy dolognak többféle, még pedig nagyon különböző fölfogásból eredt neve. Ha Munkácsi kissé jobban meggondolja a dolgot, maga is rájön, hogy az elnevezés alapja nem a legjellemzőbb jegy, hanem bármely föltöltő jegy. Kinek ez, kinek az ötlik föl, s a szerint ad a tárgynak nevet. A lokomotívot az egyik *gőzösnek*, a másik *gőzkocsinak*, a harmadik *vaskocsinak* nevezte el (hogy ne is említsem tréfás elnevezéseit, a milyenek: *köhögő fenye*, *lókoma*, *otromba bihal*). Melyik a lokomotívnak az a ,legjellemzőbb alkatrésze', a

melynek Munkácsi szerint „alig lehet hiányoznia a kifejezésben”? A gőz? — az nincs meg a *vaskocsiban*; a vas? — az nincs meg a *gőzösben* s a *gőzkocsiban*; — a koci? az a *gőzösben* nincs meg. Lám, és mégis megvan mind a három elnevezés! Épen így történhetett, hogy a vakandok-túrta halmocskát az egyik *vakand-túrásnak*, a másik meg *honcsoktúrásnak*, vagyis „hant-túrásnak” nevezte el. Munkácsi utolsó ellenvetése: 4) „ha a „honcsok-túrás” általában annyi volna, mint „hant-túrás” s nem csupán csak a vakandok túrása, bizonyára alkalmaznák egyéb állatok, pl. a disznó túrására is”. — Erre felelet helyett legyen szabad azt kérdezni Munkácsitól, hogy látott-e már olyan disznót, a mely hantot túr; mert a kiktől kérdeztem, azok mind megerősítettek abban a tudásban, hogy a disznó gödröt túr, — azt pedig nem nevezhetik „hant-túrásnak”.

Végül még egyet! A Székelyföldön 1) *honcsok-túrás* és *honcsok* a. m. „vakandtúrás”; 2) *honcsok* a. m. „vakandok”. Munkácsi szerint a *honcsok-túrás*-beli *honcsok* azonos a „vakandok” jelentésével, de nem azonos a „vakandtúrás” jelentésével. Jól van; menjünk tovább! Dunán túl *hancsik-túrás* és *hancsik* a. m. „vakandtúrás”; *hancsik* (*hancsék*) ezenkívül „zsombékot” is jelent, de „vakandokot” nem; ott a *hancsik-túrás*t a vakand (vakandok), nem a *hancsik* túrja. Már most Munkácsi, ha következetes akar lenni, kénytelen a *hancsik-túrás* összetétel előtagját is elszakítani a „zsombék, vakandtúrás” jelentésű *hancsik*-től, s a „vakandok” jelentést tukmálni rá. Nem jobb volna-e ezen erőszakoskodás helyett inkább az én magyarázatomba belenyugodni?

A másik, a miért Munkácsi méltatlankodva panaszkodik, az, hogy én „A magyar nyelvbe átvett oláh szavak” című dolgozatomban egynéhány bíráló és helyreigazító megjegyzést mertem tenni az ő magyar-oláh egybevetéseire, a melyeknek egy része pontatlan, sőt egy „mulatságos tévedését” is ki mertem mutatni. Hát én biz ezt a merészséget elkövettem, nem fontoskodásból, hanem azért, mert lelkiismeretesen szeretek dolgozni s kötelességemnek tartom az előmunkálatokban talált tévedéseket és hibákat helyreigazítani. Megtettem ezt nemcsak Munkácsi tévedéseivel és hibáival, hanem mások tévedéseivel és hibáival is, de azok nem panaszkodtak; megtették mások én velem is, de én se panaszkodtam. *Hanc veniam petimusque damusque vicissim*. A bírálatot kénytelenek vagyunk kiállani; az ellen nincs se beoltás, se balesetre-biztosítás.

Munkácsi — nem tagadhatván, hogy hibázott és tévedett, —

azzal mentegődzik, hogy csak egy régi oláh szótár állott rendelkezésre; hogy a Nyelvőr akkori nyomdájában hiányzott az oláh ortografiának egy-két betűje; de legfőképp azt emeli ki, hogy ő akkor még csak egyetemi diák volt. Ezt mind elfogadom menteségül, de az utóbbira legyen szabad megjegyeznem, hogy nagyon furcsa volna, ha a bírálatban mindig kénytelenek volnánk oda tenni az illetőnek a neve mellé, hogy pl. 'akkor 20 éves volt' vagy 'most 50 éves'. Én minden bíráló megjegyzésnél pontosan idéztem a Nyr. kötet- és lapszámát; azt fölösleges lett volna oda tennem, hogy Munkácsi akkor, mikor a Nyr. X. kötetébe írt, még nem volt annyi idős, mint 13 évvel később.

Utoljára tartogatta ellenem Munkácsi a nagy ágyút; nekem is szegezte, el is sütötte, nagyot is szólt, de mindjárt meglátjuk, kit lőtt meg: engem-e vagy mást.

Azt mondja: 'Ha az ember épen mulatságos tévedéseket akar, sajnos, találhat belőle bőven nyelvészeti irodalmunkban nemcsak diákoknak másfél évtizeddel ezelőtt írt dolgozataiban, hanem nagynevű emberek jutalomdíjjal kitüntetett munkáiban is. Hogy messzire ne menjünk, ilyen Szinnyi Finn-magyar szótárában a *särke*, -*ki* szó, 'v ö r ö s s z e m' fordítása, mely pedig * azon helyen, honnan idézve van (Kalevala 22:333) egy *h a l f a j t* (cyprinus erythrophthalmus) jelent, melynek 'vörös szeme' van. Ez is tehát olyan, viki! : uri-fajta'.

Ejnye, ejnye, már hogy tévedhet ember ekkorát! Azon a helyen a Kalevalában a *särki* szó négy halmévvvel együtt fordul elő, hát hogy nem jutott eszembe, hogy ez is halmév lehet? — s hogy fordíthattam 'vörös szemnek', mikor ott a '*särki*' szájáról van szó? A vörös szemnek a szája; — képtelenség! Hiszen ez még mulatságosabb tévedés volna, mint a Munkácsi elkövette *viki!* = 'uri' fordítás, mert azt legalább meg lehet magyarázni azzal, hogy csak sebtiben nézett bele a szótárba, s így a többesszám végzetét véletlenül a szó fordításának nézte; de ezt a 'vörös szemet' még csak érteni se lehet! Pedig ott van a szótárban, ott van a 416. lap baloldali hasábján, s ország-világ láthatja, — csak hogy nem egészen úgy, a hogy Munkácsi közli. Neki nagyon belefáradhatott a szeme a hibakeresésbe, míg végre a 416. lapra érve elkiallhatta a heurékát; nagyon belefáradhatott, mondom, mert itt valamit már nem látott meg. Valamit, vagy mondjuk

* A fordítás?

Sz. J.

inkább: valamicskét, egy parányi kis jelecskét, a melyet kötőjelnek hínak, s a mely ott van a v ö r ö s és a s z e m szó között, tehát így: v ö r ö s-s z e m. Ha Munkácsi ezt észrevette volna, akkor alkalmasint eszébe jutott volna, hogy a szavak összekötése (akár összeírással, akár kötőjellel történik) jelent valamit, mert bizonyára tudja, hogy pl. a *veresbéggy* más, mint a *veres beggy*, tehát sejthette volna, hogy a 'v ö r ö s-s z e m' is más, mint a 'v ö r ö s s z e m'. Akkor aztán elmaradt volna a heuréka, elmaradt volna az ő oktatása a cyprinus erythrophthalmusról. Mert tessék csak utána nézni Herman Ottónak 'A magyar halászat könyve' című munkájában a mesterszótárban, s ott találja a *veresszem* nevű halat, a melynek Munkácsi rosszul tudja a latin nevét, mert az nem cyprinus, hanem *scardinius erythrophthalmus*. Ez a finn *särki* (svédül: m ö r t, németül: *rothauge*); tehát a mulatságos tévedést nem én követtem el a teljesen helyes 'v ö r ö s-s z e m' fordítással, hanem Munkácsi, a kinek a szeme ezt a 'v ö r ö s-s z e m e t' rosszul olvasta. Abban azonban igaza van, hogy 'mindnyájunkat érhet baleset', — csupán azzal toldom meg, hogy nemcsak diákkorunkban, hanem mint az ő példája mutatja, még akadémikus-korunkban is.

SZINNYEI JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kolone, kölönc; colonk, cölönk. Miklosich a mi *kolonc* szavunkat a szlávsgból kerültnek mondja s a szerb *kolence* képmásának tartja ('Slavische elemente im magyarischen'), s ugyanez állítását legújabb művében is (EtymWb.) föntartja (l. *koléno* alatt). A *kolence* szlávsga kétségbe nem vonható tény; s ha az egybevetés két főkélléke, az alaki és jelentésbeli egyezés kimutatható, e szavunkat csakugyan szláv jövevénynek kell tekintenünk.

Az alaki egyezés annyira szembeötlő, hogy bizonyítgatására kár az időt vesztegetni. Másképp áll a dolog azonban, ha a jelentést is tekintetbe vesszük. A szerb *kolence* a *koléno*: 'genu, térd' szónak kicsinyítője, tehát tulajdonképp annyi mint: 'geniculum, térdcske'; de átvitt értelemben, valamint a lat. 'geniculum', annyit is tesz mint: 'knoten an den halmen der pflanzen'. És Miklosich ugyane jelentést tulajdonítja a magy. *kolonc* szónak is. Lássuk, ismeri-e nyelvünk ezt a neki tulajdonított jelentést.

Előre kell bocsátanunk, a mi az alábbi fejtegetésből ki fog tűnni, s a mit már CzF. is határozottan állít, hogy a *colonk* a *kolonc*-nak metatetikus változata. A jelentés megvilágítására szolgáló példákat és adatokat időrendben ime itt közöljük: „Judás eljőve nagy sereggel, kikenél valának fegyverek, tör, *colonkok* (DebrC. 615). *Colonk*, *cölönk*: stipes, trunculus (MA.). *Cölönk*: truncus (PP.). *Cölönk*: törzsököske, tőkéske. *Kölönk*: akadályoztató fa, melyet a koslató marha nyakára kötnek. Elég egy ebre egy *cölönk* (SzD.). *Kolonc*, *kölönk* (Hegyaljai szó): frustum ligni ad vagantium canum et suum collum appendi solitum (Kass.). *Kolonc*, *kölönk*; *colonk*, *cölönk*: valamely testhez kötött s arról fityegő darabfa, pl. tuskó. *Koloncot* akasztanak a kútgém végére, hogy azt alá huzzza. *Cölönk*: kis karó vagy fácska, milyent a komondorok, juhászkutyák nyakára akasztanak, hogy futni ne tudjanak (CzF.). *Kolonc*, *kölönk*: 1. kútgém végére nehezekül ráerősített tuskó v. állat nyakába akasztott fadarab, mely az első lábai közé akadva a futásban akadályozza; 2. *kölönk*: kölyök, mindig az anyja után járó, alkalmatlankodó kis gyerekek. *Cölönk*: 1. l. *kolonc*, 2. l. *kölönk* (Tsz.²).

E világosan szóló adatok kettőről tesznek tanúbizonyságot. Az első, hogy a magy. *kolonc* szónak „knoten am halme” jelentése, a mellyel Miklosich a magyar szót értelmezi, nyelvünkben ismeretlen s minden valószínűség szerint a szerb vagy tót *kolence* mellől került a magyar szó után; a második, hogy e szerint a *kolonc*, habár alakilag egygyezik is a szerb szóval, a jelentés tetemes különbségénél fogva egynek vele nem vehető; ki kell tehát iktatnunk a szláv vendégszók sorából.

Másutt kell tehát utána néznünk származásának, mert, hogy nem hazai termék, azt már egész külseje elárulja. Aligha tévedek, s hiszem, hogy az olvasó se fog kifogást tenni ellene, ha e szavunk példaképének a ném. *klotz* szót állítom. Első tekintetre a két szó egybetartozása kétségesnek tűnhetik föl, minthogy az egyyk fő-kellék, az alaki egygyezés erős hézagot mutat; a nyelvünkben szintén eléggé használatos *trucc*, *pucc*, *hecc*, *vice*, *szicc*, *slicc*, *szacc* analog példák szerint ugyanis *koloc* v. *kolocc* formát várnánk. Nem ritka azonban az az eset se, hogy különösen a régibb kölcsönvételekben a szózáro *g*, *d* és *c* mássalhangzók előtt egy toldalék *n* hangot találunk; pl. tör. *čaprak*: pferdedecke = magy. *tzapprac* (Helt: Mes. 117), *tzaprag* (Pázm: Préd. 413), *tzaffrag* (LevT. II.348); de *csaprang* (MonTME. IV.266), *cyafrangos* (Mel:

Sám. 465) | ószl. *br̥log̥*: wildlager = magy. *barlang*; ószl. *porod̥*: consanguineus = magy. *poronty* | ném. *schlag*: beschlag, belege, ziererei = magy. *slóg*: flitter, *sálang*: beleg, gebräm an kleidern (MA: Bibl. I.178b), *sallangos* (Thaly: VÉ. I.180); ném. *schatz*: abgabe = magy. *satsz* nélkül elbocsátá (Forró: Curt. 4), váltság és *sartz* nélkül megengedett rabjának (Pázm: Préd. 80), *redemptio*: *santzon* megváltozás (PPBl.). Ha ezt a több példában mutatkozó *n* toldalékhangot a példaképül szolgáló német szóba a maga helyére beillesztjük, a két szó között formai tekintetben teljessé válik az eggyezés: ném. *klotz* = magy. *k(o)lo(n)c*.

A német szónak a magyaréval teljesen eggyező eredeti s átvitt jelentéseit Grimm szótárának imez értelmezései tiszta világitásba helyezik: *klotz*: 1) truncus, massa; 2) *klotz* am beine, den gefangene, sträflinge angeschniedet bekommen und mit sich schleppen müssen; 3) daher bildlich von hemmender last'.

SZARVAS GÁBOR.

Fogantlan szó. Folyóiratunk májusi füzetében 'Visszája helyett a fonája' cím alatt egy új, helytelen használatra fordítottam rá az olvasó közönség figyelmét, a melynek művelésében különösen képviselő uraimék s a fiatalabb irónemzedék leli kedvét. Ott, egy példából indulva ki, ez van mondva: 'A B. H. újdonság írója szerint tehát a német *-iren* végzetű szókkal nem kell egyebet tennünk, mint e végzetet a gyakorító *-ál* képzővel helyettesíteni, s a szó legott magyaros hangzást ölt magára. A német *-iren* végzet kifogástalanul csak oly esetben helyettesíthető *-z* vagy *-ál* képzővel, ha nyelvünkben maga a főnév is járatos, melynek a szóban levő cselekvésszó a származéka, pl. *betón*: *betónoz*, *telegraf*: *telegrafoz* v. *telegrafál* sat. Helytelenek tehát a következők: *blamál*, *angazsál*, *protezsál* sat.'

E rövidke útbaigazítást a rákövetkező júniusi füzetben Szinnyei József azzal egészíti ki, illetőleg igazítja meg, hogy 'eggyáltalában helytelen az *-íroz* képzőnek *-ál* képzővel való helyettesítése még abban az esetben is, ha maga a főnévi alak is járatos nyelvünkben; *-ál* képzős igéinknek alapszava ugyanis nem főnév, hanem ige, pl. *ágál*, *egzekvál*, *restaurál*'. Elfogadom s helyesnek kell a magam részéről is kijelentenem a megigazítást, azzal a megtoldással azonban, hogy az *-ál* képzőt csak oly igék veszik föl, a melyek a latin nyelvnek eredeti birtokai. Ha ezek az igék *-iren* végzettel a németben is járatosak, a nyelvünkben neki megfelelő *-ál* képző

nem a német végzet helyettesítője, hanem egyenest a latin igéből nyelvünk szellemében fakadt képzés; más szóval: *úgál, egzekvál, restaurál* nem a szintén németben közönségesen használt *agiren, exequiren, restauriren*, hanem a lat. *agere, exsequi, restaurare* cselekvésszókon alapszanak.

Ezek után áttérhetek immár arra, a mit a címbeli kitétel jelezni akart. Hogy újságíróinknak egynémelyike mily kevésbe veszi a komolyan figyelmeztető szót, nagyon is élénken igazolja a Budapesti Hirlap politikai rovatának egyik vezetője, a ki ez ismételt útbaigazítás után is az idézett lapnak 160. számában „Az osztrák koalíció romlása” című rovatban háromszor is ismétel eggy, újmagyarrá nyomorított otromba szót a következőképen: „A másik koalált párt ragaszkodása a cilli-i szlovén gimnázium kérdésében elfoglalt álláspontjához az egyesült német balpártnak lehetetlenné teszi, hogy a koalícióban továbbra bennmaradhasson. Számosan különösen hangsúlyozták a koalált pártok egyes tagjainak ellenséges nyilatkozatait az egyesült balpárttal szemben. Utóbb ismét: „Valamennyi szónok azt hangoztatta, hogy a másik két koalált pártnak a cilli-i szlovén gimnázium ügyében tanúsított magatartása szöszeget jelent”. Ugyanez az irodalmi szarkaláb kissé módosított alakban a 164. számban újra előkerül: „Az egyesült német baloldal a többi koaleált párt ellenében kijelenti”.

Nem akarom föltenni s nem is teszem föl a rovat vezetőjéről, hogy volt tudomása ama többszörös tárgyalásokról, melyek az idegen szók pazar s egészen szükségtelen alkalmazásának fonák-ságával foglalkoztak; valamint azt se teszem föl róla, hogy olvasta a Nyelvőr f. é. májusi és júniusi füzetében foglalt ama visszásságnak kimutatását, mely a legújabb időben nagyon is terjedni és mélyen gyökeret kezd verni, ama visszásságnak, hogy különösen újságíróink a német *-iren* végzetet nyelvünkben *-ál* képzővel helyettesítik. Ez mindenesetre kisebb vétség, mint ha valóban tudomása volna róla, de mint olyan, a ki a helyes nyelvkezelés dolgában senkitől semmiféle oktatásra nem szorul, javító észrevételeinket süket fülre venné — de azért mégis vétség, a mely ebben az esetben annál súlyosabbá válik, minthogy oly író követi el, a ki napról napra folytonos érintkezésben áll olvasóközönségével, a mely, mint a példák százai mutatják, épen az ilyen különösségekben, s igaz nevén nevezve, fonákságokban nagy kedvét leli s az a nélkül is szapora számmal tenyésző helytelenségek terjesztésére közremunkál.

Épen újságíróink szeretik ismételtetni, hogy nyelvében él a nemzet s minden hazafinak szoros és elengedhetetlen kötelessége, hogy nemzeti nyelvünk művelésére, fejlesztésére s épséghentartására tőle telhetőleg közreműködjek; ha ez nem csupán üres szócicoma, hanem igaz meggyőződésnek a megnyilatkozása, méltán meg is várjuk mindenkitől, a ki a nyilvánosság elé lép, hogy hazája nyelvén semmi sérelmet ne ejtsen, a helytelenségek, kiváltképpen az oly helytelenségek használatától gondosan ovakodjék, a melyek egy vagy más alkalommal már ki voltak mutatva; szóval, hogy nyelve minden félszegegtől ment, hibátlan, szabatos és magyáros legyen. Ezt kössék szívükre újságíróink, a kiknek közülük a lecke szól, hogy ez a nyelv nem az ő kizárólagos sajátjuk, hanem édes mindnyájunké, a mellyel egynek és másnak a maga tetszése szerint bánni nem áll jogában, rontani meg épen hazafiatlanság s meg nem hocsátható vétség. SZARVAS GÁBOR.

Az új elmélet hódítása. Kissé régecskén történt, abban az időben, a mikor még nem fődőzték föl azt az ördögös tudományt, hogy ha két atyafiságos szó összeakad, hát akarva nem akarva is egymásba keverednek s előtámad belőlük egy új, mindenben takaros ivadék — mondom, kissé régecskén történt, s azért menthető azóta avultnak bizonyult amaz eljárásom, hogy én a tájbeszédbeli *viheder*: „zivatar“ szót nem úgy mint az újabb elmélet teszi, két rokon szó párosulásának: magy. *vih*(ar) + ném. (w)*etter* = *viheter* (l. Simonyi: Kombináló szóalkotás) tulajdonítottam, hanem német jövevénynek állítva az osztrák-bajor dialektusbeli *wédér* képmásának iparkodtam bebizonyítani (Nyr. XII.529).

E kopott s megfakult nézettől most elállok s csatlakozva a párosodás elméletéhez, ezennel ünnepiesen kijelentem, hogy hiszek benne s elfogadom a *vih*(ar) + (w)*etter*-féle származtatást. Hasonlóképpen helytelennek kell kijelentenem ama másik származtatást, a mely a „Nyelvtörténeti szótár“ Bevezetésének XI. lapján foglaltatik, a mely szerint a Szegedi „Theophaniájából“ idézett: *salapos süveg*-beli *salap* német szó = ném. *schlapp*: pileus depressus. E korábbi nézetemet szintén tévedésnek kell most kijelentenem, minthogy a párosodás elmélete ez esetben is sokkal alkalmasabb és biztosabb magyarázattal szolgál. Ez a *salap* ugyanis nem egyéb, mint a *sapka* és *kalap* összetalálkozásából keletkezett vegyülék: tehát *sa*(pka) + (ka)*lap* = *salap*. Hasonlóképpen magyarázandó a tájszólasbeli *silap* alak is: *si*(sak) + (ka)*lap* = *silap*.

Megtérésem eme kijelentésének alkalmából azonban egy szívesességre kell kérnem Simonyi barátomat. Nagyon meg vagyok akadva egy szintén tájszólásbeli szavunkkal. Ez a *hüvetér*, a melyet Dankovszky említ föl s a mely szerint „custos”, tehát „őr, őriző” jelentésben él. E szót egy fiatal nyelvészünk, Melich János, Dankovszkynak „custos” értelmezésére építve, épen úgy, mint én hajdanában a *viheder*-t, német jövevénynek tartja s egy, szintén dialektusbeli *hüeter* (vö. kfém. *hüeten*) képmássának állítja (Nyr. XXIV.252). No, hogy ennek az ócska fölfogáson nyugvó magyarázatnak manapság már csak történeti értéke van, azt nem szükség valami erősen hangoztatnunk. Csak az a kérdés, s ez az, a mire nézve kissé megakadtam, hogy a párosodás elmélete szerint megoldható-e s mi módon ez a különös szó. Én az egyik felével már egészen tisztában vagyok és semmi kétségem sincs arra nézve, hogy harmadik tagja nem egyéb, mint a szerte ismert *bakter* szónak második *-ter* tagja. De mi a *hüve*? Ez az, a mivel nem tudok sehogyse boldogulni.

Öhözjá fordulok tehát, a ki az efajta megfejtésnek minden csínját-bínját ismeri, Simonyi barátomhoz, segítsen ki nyugtot nem hagyó töprenkedésemből s adj a nekem és más kíváncsiaknak is kezébe a bűvös kulcsot, a mellyel e rejtelmes *hüve*-zárát fölnyithassuk.

SZARVAS GÁBOR.

Hocos. Voiszka Ilona hozományi jegyzékében (1647-ből; Bodoki lev. tár. Fasc. 71. Nro. 22) Deák Farkas szerint a következő adat található: „Három pár *hoczos* vánkoshéj” (Nyr. V.161). Ennek az adatnak az alapján írta Szarvas (Nyr. V.209), hogy a *hocz* = ném. *kotze* „zottige decke” szóval. Az eggyeztetést besoroztam én is a német jövevényyszók közé, bár nem mulasztottam el megjegyezni, hogy az eggyezés nagyon kétséges, először mert a kfém. korszakban az ófném. *ch* kezdetű szavak már *k*-nak hangzottak, másodszer dialektusos alakot is csak *k* kezdettel ismerünk (Nyr. XXIV.251). Ebből az írásomból törölnöm kell a „már” szót; mert a kfém. *k*: ófném. *ch* csak írásbeli jelölésmód; értékre nézve mindkét esetben *k* hanggal van dolgunk.

A *hocos* szó pusztai szűz módjára egyedül ezen az egy helyen fordul elő. Se a Tsz.², se a NySz. nem ismeri. A NySz. szerkesztői Deák Farkas adatát egyszerűen azon okból mellőzheték, mert több adattal nem tudták támogatni a szó megvoltát. Valóban *hocos* szó nincs is nyelvünkben; hanem e hely *lúcos*

H. k.

vánkoshéjnak' (körülbelül = durva vászonból készült párnatok) olvasandó. Régi írásainkban a mai *k* sokszor *ch*-val is van írva. Vagy az oklevélben van tehát íráshiba, vagy pedig Deák Farkas közölt egy **choczos* helyett *hoczos*-t. Arra ugyanis számtalan esetet lehet fölhozni, hogy a régi *ch* (= mai *k*) sokszor oly fölismerhetetlenül van írva, hogy *h*-nak is tekinthető. A ,*choczos* vánkoshéj' ezek szerint nem más, mint *kócos* vánkoshéj. — *Kóce*, *kócos*: csepű, szösz; szőr v. pakróc (NySz.) szavunk német eredetű, s pontos megfelelője a már említett kfném. úfném. *kozze*: ein grober wollner mantel oder weiter rock; ferner: grobes tuch, zottige decke (Sand.).

A *kócos* mai jelentése ,szőrös, lompos, gubancos' másodlagos; először a szó csakis ,durva szövetből, vászonból sat' készült ruhafélét jelentett, s ebből igen könnyen fejlődhetett az általában ,durva, gubancos' sat. jelentés.

MELICH JÁNOS.

Kútfőterem. Azt írja Szarvas (Gábor, hogy *cursalon* helyett a Floridor *kútfőterem* szava nem olyan jó, mint az *üdülő*, még pedig tekintve: 1) a *kútfő* szó ide vágó jelentésének kevésbé jártos voltát, s 2) a könnyű kiejtést akadályozó hangsoportozatot.

Mivel ezt a szót én ajánlottam Floridornak, rajtam a sor, hogy most sikra szálljak érte. Én Szarvas Gábort nyelvünk érdekében kifejtett buzgóságáért tisztellem, sőt azt is bevallom, hogy mindig hálával gondolok érdemeire, a hányszor valami régi újság akad a kezembe, és összehasonlítom, hogy milyen nyelven írtak huszonöt esztendő előtt, és milyen nyelven írunk ma. Mindazáltal a nagy tisztelet nem akadályoz engem abban, hogy ha valamiben nem értek vele egyet, a magam külön véleményét el ne mondjam.

A *kútfőterem* mint szóalkotás azt hiszem kifogástalan. Van-e benne jelentésbeli hiba? csak ez lehet tehát kérdés tárgya. Szarvas Gábor egy szóval se mondja hogy van, hanem azt mondja, valami hangsoportozatot talál benne, mely szerinte akadályozza a könnyű kiejtést. De hát melyik az a hangsoportozat? Az *u*, *ő*, *e* hangzók sértik a fület, vagy a *t* és *f* egymás mellett? Az én fülemben mindakettő befér. Ha azonban valami nagyon nehezen kiejthető hangsoportozatra pályázatot hirdetnénk, azt hiszem az *üdülő* sétálva vinné el az első díjat. Olyan jeles kis szócska ez, különösen az eleje, az *üdü*, hogy előtte és utána mindig füttyülhetnékje jön az embernek. Hát arra tetszett-e gondolni, hogy az idegenek egyáltalában ki se tudják mondani? Hazai németjeink

és recipiált polgártársaink egy jó nagy része úgy fognak mondani hogy: *idile*; mert hiszen *Gödöllőt* is *Gédele* néven hallom említetni számos ottani nyaralótól. De hát persze a magyar szó magyar szájba való, s a ki nem tudja kiejteni, tanulja meg. Helyes! De ez olyan nemzetközi szónak készül, s ezért egy kis nemzetközi szempontot is belekevertem a tárgyalásába, ha már a könnyű kiejtés akadályait panaszolta föl Szarvas Gábor egy hasonlíthatatlanul könnyebb kiejtésű szónál.

De menjünk tovább, a *kútffő* idevágó jelentésének kevésbbé járatos voltára. Bocsanat, ezt én Szarvas Gábortól nem vártam, a ki a történeti nyelvtudomány alapján javítja a nyelvet; hogy épen az tegyen kifogást egy még csak el sem avult régi jó magyar szónak tisztán kiérezhető eredeti jelentésében való alkalmazásáért, ez szinte hihetetlenül hangzik előttem.

Lehet mondani, hogy a *kútffőterem* hosszú, hogy három szó összetétele; nem bánom, verjék el rajta a port ezért; de azt ne mondja senki, hogy értelmetlen szóképzés. Hibáztathatják azért is, hogy okot fog adni a további csonkításra, s a közhasználat a *kút* elhangzásával *ffőterem*é fogja koptatni; de hát lenne ebben valami baj? Hát fürdőhelyen a *kút* tájékán nem az a *ffőterem*? Aztán kérдем, mi szebb és jobb, ez-e hogy „az üdülő tele volt üdülőkkel”; vagy „a ffőterem volt tele üdülőkkel”? Hogy miért nem ajánlom akkor mindjárt eleve a *ffőtermet*? Nos, ha igaz, hogy a szó egy élő növény, mely gyökérről hajt és fejlődik, akkor hadd legyenek az új szók is ilyenek. A *kútffő* jó régi gyökér, beleoltom a *termet*, a közönség pedig a terebélyes plántát hadd nyesse meg, ha sokalja a lombjait. Azért a fa eleven marad. Míg ha csak így mondom, legyen a *cursalon*: *ffőterem*, ez egy élettelen csinálmány, ráfogás, erőszak, melynek hiányzik a természetes fejlődése, a története.

S mivel épen ennél a szónál vagyunk, hát a botrányos *gyógydíj*, vagy az értelmetlen *helydíj* helyett nem helyesebb lenne-e a *kútffődíj*? vagy *kútffőpénz*?

Elannyira bízom ebben a két szóban, de főkép a *kútffőpénz*-ben, hogy jövőt merek neki jósolni még akkor is, ha Szarvas Gábor kiátkozná. Jártam én már így egy magamesinálta szóval; épen tizenöt esztendeje, hogy a *bicycle* magyar nevét, a *kerékpárt* Szarvas Gábor lecáfolta, helyette a *vasparipát* ajánlván; manapság még se hallani az utóbbit soha sem, míg a *kerékpáron* vígan versenyeznek hazánk számos sportegyletei.

DÉRI GYULA.

magyarul

A kormányt ,törekedte‘ v. ,törekedett‘ megbuktatni?

Ez a kérdés volt tárgyalva a Nyelvőr XXIV. k. 281. lapján s a felelettel egyetérthetünk, hogy t. i. azt mondjuk: „Téged *jöttelek* megszabadítani“, s hogy ez analógiás alakulás az olyan példák szerint, mint: „Téged *akartalak* megszabadítani“; továbbá, hogy „az analógiának ilyen hatásától a 3. személyű tárggyal álló ige se ment“ s „valószínű, hogy később egészen megszokott szerkezetekké fognak válni“ az olyanok is, minő pl. „A kormányt *iparkodta* megbuktatni“. Én csak azért szólok hozzá a kérdéshez, először hogy egyáltalán bizonyító adatokat idézzek a mondottakra, másodszer, mert érdekesnek tartom megemlíteni, hogy az az analógiás hatás nem csak mostanában kezdődik, hanem már három évszázad óta kimutatható.

A 2. személyű tárgyra ezeket idézem: „Téged *jöttelek* megbüntetni (Pintér: Palóc Népm. 72). Ha itthon volna, *bátorkodnálak* benneteket ebédre hívni (Kaz: Pályám Eml. 188). Ah, mint *vágytalak* én keblemre tűzni! ah, mint *vágyalak* most is, szívem szép leánya!“ (Tompai I. 106.)

A 3. személyű tárgyra nézve igen érdekes egy száz évvel ezelőtti írt okoskodás, melyet Gyarmathi Nyelvmeesterében találunk s mely az *igyekezik*-féle igéknek épen tárgyatlan alakját tartja kivételnek s ennek keresi a magyarázatát (2.72): „Nevezetes két időszók ezek: *igyekezem*, *szándékozom*, mert ezeket szélitbe lehet meghatározott vagy meghatározatlan jelentésbe tenni, ugyanazon egy kitételben, p. o. *Igyekeztek (igyekeztek)*, *szándékoztak (szándékozták)* beteg attyokat meg-gyógyítani. Ha ennek okát kérdené valaki, megvallom, többet nem látok benne, hanem ennyit: hogy e két időszók: *igyekeztek (-ték)*, *szándékoztak (-ták)* csak az határ-talannal rakatnak egybe, de a vádlóval nem, p. o. *Igyekeztek (-ték)* gyógyítani, nem volna pedig helyes így mondani: *Igyekeztek attyokat*; de a több időszók a vádlót is értelmesen magok mellé veszik, p. o. kívánták, próbálták attyokat.

Már most az *igyekeztek*-félék kimutathatók a XVII. század eleje óta: „Az közönséges hűttül el igyeközi úket venni (vonni? Zvonarics, idézve a NySz-ban; uo. hasonló példák Pázmányból, Balásfíból sat). A frantziák igyekezik megszállani Ostendet (XVIII. sz. KirBesz. 75). Már itt is van, király, ha látni *vágyod* (Győry V: Shak. 13.178). Siéttetni *iparkodtuk* tervünk kivételét (levélben olvas-tam). Mink *bátorkodtuk* készíteni (beszélgetésben hallottam). Matkó nem *szűni* addig Mátyást csakányozni, míg... (Matkó: BCsák. 154b).

Az újabb irodalomban már olyan gyakran előkerül az *igyekszik*, *törekszik* igék tárgyias alakja, hogy az elsőtől Tisza Kálmán egyszer szenvedő alakot is képezett: „Egész osztályok *igyekeztek* itt pellengerre állíttatni” (A Hon 16.306).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Palócvidékiek.

Vágy êlnyi, váty hálnyi, vâcs csok (vagy sok) vârnýt el-
ânnyi! (Az ó-módi csizmadiákat, meg a papucsosokat bosszantják
vele, a varrott csizmának s a papucsnak t. i. „vârnýt” a gûnyneve).

Ákkor lâssâm, mikor â hâtam közepit, csâk mên nê vâkûllyâk.

Nê bolondozz Râkhêl, gyûj ki â lêk âlû. (Tréfás intése a
makacszkodónak; gyakran annak szól, tréfálózva, a ki bajba van,
de nem segíthet magán! Ez az eredetibb, minthogy ezzel magya-
rázzák: A vén Izsák zsidónak vén vót a felesége is. Valaki azt
tanácsolta neki, hogy farsangba vigye ki a jégre s dugja be a lêk
alâ, attól megfiatalodik. A jó bolond meg is tette; csakhogy Râkhel
többé se került elő. Izsák várta, várta egy ideig, de hogy osz-
tân nem győzte kivárni, bekialtott a jég alâ! Hanem biz az arra
se jött elő).

Âdd elô ôrdög, nem â tû portêkâd (mondogatják a gyerekek,
mikor valami elveszett kis tárgyat keresnek).

Istên hîrêvel â fâgyon, míg fêl nem enged nâgyon. (Ezzel
biztatják azt, ki fenyegetôdzik, hogy úgy elmegy, hogy még hîrit
se hallják).

Elôtted âz út, utânnâd â kût: csak menj, de úgy, hogy aztân
vissza se jôjj többet.

Mêvveszêtt, hâbot êtt (mondják arra, ki ok nélkül vagy kicsi-
ségért haragszik, ha valaki azt kérdi, hogy: mi baja).

Â fenê sê bír velê, hâ mêbbomlik â pâszmâjâ: nyakas te-
remtés. (A kép a szövésről van véve; ha a fonalak pâszmâja
megbomlik a szátyván, vagyis összekuszálódnak a fonalak, nem
lehet boldogulni a szövéssel).

Â közêpsô szögê hibâzik. (Itt a hibâzik szójáték; t. i.
ez a szó eggyarânt jelenti azt is, hogy „nincs meg”, azt is hogy
„hibás, oka valaminek”. Akkor szokás mondani, mikor valaki az
eszközt okolja azért, hogy nem tud vele bânni, pedig ô nem ért
hozzâ; eredetileg a szövésről vették a képet: a szövô t. i. közêpen
ûl a szátyvában; de aztân átvitték minden munkára, a hovâ vagy
tanulás, vagy tehetség vagy gyakorlat szükséges).

Êszî mint â fenê â mâlâcot.

Jô dôga vâñ mint â szûtori âsszonynâk â kûtbâ.

Okos embërnek mestër a nevë (ezzel szokás megdicsérni azt, a ki valami nehéz munkát útmutatás nélkül, saját eszére bízva, ügyesen végez el).

Hála légyën az istennek, hogy szárvá nincs az egernek, mer há az egernek szárvá vóna, sok kázlákát összetúrná: vana est sine viribus ira.

Mikó PÁL.

Beszédtöredékek.

Biz ü kigyelme nyakló nélkü (nem a rendelet szerint) itta aszta zorvosságot, még se segített.

De nagy szusszal vagy, elhajtánál egy gőzmalmot.

Forrósága volt a lelkenek, egész lázadásba volt, a kis szája is annyira eltepett (kiszáradt). Észt a lábát is sokat sígatta (fájdította). Egész éjjel nem volt tepedelme (nyugta), egy csepp szünelme se volt. Tennap is beteg volt, de még nem fokta a baj ojján sújján. Csak másnap gédelgett fel (ocsúdott) a hidegből (hideglelésből).

Tán bizony napszámba hajtod aszt a lovat? (Lassan hajtók csufolódó megszólítása). — Hiszen eleget nyüstölöm (= csapdosom), a ki áldója van!

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

N é p m e s é k.

A z ö r d ö g s z e r e t ő.

Éccër vót ëf fonyó hász, ottan ige sok leám mënt össze fonnyi; asztân mindël lánnok vót szereteje, asztân üggy ige szíp vót kösztük, annak ippen nëm vót szeretője; asztân igëm busút, hom mi csinyájon ü, hom mijes sok alávaló lëa van ott, minnek van kedvesse, ippen ü neki nincs. Asztân panaszkodott üggy öreg asszonnak, hogy ü neki rendűjön ész szeretőt, ha az ördög lëssz is. Asztân a zasszom monta, hom maj hónab gyün ëty.

Akkor este is össze mëntek fonnyi; má mindël lëánnok ot vót a szereteje. Éccër csag begyütt ész szíp mészáros legíny a lëánbó. Mëgörüt a lëán nagyón, hogy hála istennek, má ü neki is van ész szeretője, ü së árvo. Asztân ottañ vót, asztân ëmëntek haza, asztân másnap mëgin ëgyütt a legíny a lëánhol, asztân a mind a lëán font, kiesëtt a rokkakapocs, asztân lë akart a lëány írte hajúnyí, de a legíny ippen nëm akarta engennyi, hom maj ü maga vëszí fő a rokkakapcsot; de a lëám mégis csak lëhajút, asztám mëglátto, hogy a legínnek lólábo vañ.

Akkor igën nagyon ërimüt, hogy ü neki ördög szeretője vañ; asztân nëm tutta, mi csinyájon, nëm is mert hozzá szónyi, së ki

ném akarta késérnyi; asztám másnap mégin émënt ahó a zöreg asszoñhó, panaszkodot neki hom mijeñ szeretót küdöt neki, asztám monta neki:

— Várgy, idēs lányom, maj ha hónap ēgyüm, maj mondok én neked valamit.

Asztán az asszom monta neki, hocs csak fonnyon ēggy igēn nagy gombojagot, asztán ha este ēgyün, csak kösse a lábáro, asztán a mim mēgy, csak mēnnyēn mündig utanno, a gombojagot mēg csak eressze utanno lassan, hogy eszre nē vēgye, asztán ha valahá bemēgy, nē nizzen utanno.

Asztám beírt ēk kriptábo a temetőbe, benízett utanno, asztán látto, hogy ēn nagy vīn embērt vētt elő az őrdög, asztán assz rákta. A lēány a gombojagot utanno dopta, asztám másnap este szinte ēgyüt hozzájó mégin az őrdög, asztán kirdēszte tüle:

— Mit láttá tēnnap, kis angyalom?

Aszongya: Sēmmit.

Az őrdög aszonta: Dehogy nēm láttá. Asztám monta neki: Hát hozzám gyüssz-ē kis angyalom?

A lēám monta: Nēm mēgyēk.

Monta: Ha nēm gyüssz, mēkhâ éccs apát.

Asztám mēg is hát az idēs aptya. Másnap mégin csak émënt, asztán kirdēszte: Kis angyalom, hozzám gyüssz-ē?

— Nēm.

— Ha nēm gyüssz, mēkhâ éccs anyát.

Asztám mēkhât az idēs annya. Harmadik este mégin émënt, mégin kirdēszte: Kis angyalom, hozzám gyüssz-ē vas sē?

— Nēm.

— No, ha nēm gyüssz hozzám, mēkhânak a testvīrgejid.

Asztám mēkhâtak a testvīrgeji. Negyedik este mégin émënt, asztá kirdēszte, hoty hozzám gyüssz-ē, asztám monta, hom mēkhâsz tū! Akkor igēm mēgijett a lēány, asztán émënt az elő-járókhó, panaszkodott, de ott nēm segítettek rajta, hom mēnnyēn el a paphó; am mēkszentüte. De mégis fīt, asztán aszonta, hogyha ű mēk talá hānyi, ütet sē a küszöbön ki nē vigyik, sē az ajtón, sē az utoñ, sē a temetőbe nē temessik. Asztám má miko mēkhât, a falat kiásták, az utom mēg uv vittik köröszttű, asztán a ritēn ētemettik.

Éccēr âra mēnt ēk kirá. Ottán látott ész szíp ruzsát nyīnyi, asztám monta a kocsisnak, hosz szájol lē, törgye lē a ruzsát; asztán a kocsis lēszát, de a ruzsa sehugyan sē töröt lē. Asztán leszát a kirá, am mēg mingyá lētörte aszt a ruzsát, oszt ēvitte haza.

Aztán éccēr csag gyütt az őrdök, kirdēszte az ajtótú: Tē vittek-ē rajtat halottat?

Aszongya: Nem.

Asztá kirdēszte az ablakot: Tē ablak, vittek-ē rajtat halottat?

Nēm vittek.

Kirdēszte a küszöböt, kirdēszte az utat, asztám mēgim mēnt a temetőbe.

— Temető, hosztak-é belét halottat?

Akkor asztá sēhuñ sē taláto mēk.

Az a kiráj asztat a ruzsát beléje tette a tükörbe; asztāñ szokáso vót annak a kiránok, ebéd előtt mindig léfekütt. Azomba a szakácsné csak bevitte az íté, nēm várto, mire a főké, asztām mikor má főkét a kirá, az íté miñ ki vót önttel az osztára, asztāñ a szakácsnévâ pörüt, hom minek csináto eszt a randaságot. A szakácsné nēm tutta, hom mi a.

Másnap szinte ul lētt Asztāñ éccēr a szakácsné mēgleste, hát látto, mikor az a ruzsa mēgráskodott, asztāñ egy igen szíp leāñ lēd belülle, évētt az ítcū, a többit mēg az asztára öntötte. A szakácsné mēgmonta a kirának, asztāñ a kirá nēm akarta éhinnyi, hogy al lehetetlen. Asztāñ a szakácsné kétette, de nēm birta főkéttenyi, igēm mījen alutt.

Asztāñ harmannap, mikor ut tett a leāñ, és sejemszalot a lábáro kötött, asztāñ anná rángotta; asztāñ akkor a mikor évētt, akko hama fölugrott a kirá, mēkkapta a lēāñt, asztāñ nēm tudot visszarászkónnyi ruzsánok. Asztām miñgyá a kirá mēgórūt néki, hom mījen igen szíp lāñ, asztām miñgyá kírte felesíginék.

A leāñ szabódot, hogy ü nēm méhet hozzájo, mer hét esztendőjig neki nēm szabad a napvilágo kimēnnyi. Asztāñ utób má lēt neki egy gyerēke, hanēm az udvarra soasē mēnt ki. Asztāñ a sok urak asztat a kirát igēm csufúták, hogy ujañ szíp felesíge vañ, asztāñ a napra soase meri kieresztenyi; de a kirá sosē monta mēk, hom mér.

Má mire a hét esztendő étellētt, akkor émēnt a templomba. Asztāñ éccērre az ördög csak ot termēt mellette, asztāñ akkor oda mēnt az ördög melleje, asztām mindig bökötte, csipkētte. Má akkor igēm naty hatalma nēm vót rajta, mer má akkor a hetedik esztendő betellett; má szőnyi sē tudott akkor neki, asztām mikor kimēntek a templombú, mīrgibe az ördög ott a templomajtóba főthő csapta magát, asztāñ kalamásszá vát.

Azok most is bódogan ínek, ha mēg nēm hâtak.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Tájszók. > *szóval mint a*

Duna-Tisza-köziek. *szóval*

állani valamit: fizetni. „Gyerünk, igyunk! A felit állod-e?”
(Nagy-Kőrös.)

bajka: rékli. (Kécske, Pest m.)

csajok: sár. „Nézöm a szoknyám ajját, errül egy szikra sincsen, emerrül mög csupa csajok”. (N.-K.)

csata k: sár. „De csatakos a ruhátok, tán végighemperödtetek az uccán?” (N.-K. és Kocsér, Pest m.)

elbambálgodni: bámészkodni. „Úgy elbambálgodik, hogy még az útró sē tér ki a tajicskával”. (N.-K.)

elkämpicsorodni: a kerék-
vágásból kizökkenni. 'Úgy el-
vagytok kämpicsorodva, hogy
azt se tudjátok, hol a fejetök'.
(Jász-Ladány.)

elkövetni: elvégezni. A marok-
sződést még elkövette azért,
hogy ijen baja vót'. (N.-K.)

elesött: gyöngé. 'Nem vót
annyira elesött, hogy a lábán
né birt vóna állni'. (N.-K.)

előszörzeni: fölújítani. 'Az
a hideg víz mögén először-
zotte azt a belső kelevényt'.
(N.-K.)

hivalkodni: nyugtalanul hinni.
'Úgy mög-ül szögény és még
csak nem is hivalkodik az
anyja után'. (N.-K.)

hótsóvány: nagyon sovány.
'Hótsóvány vót, mikor egy forint
nyolevan krajcárért mögvöt-
tem, aztán négy forintért ad-
tuk el'. (N.-K.)

hüli: ölyv, héjja. (N.-K.)

kusornyó: rőzséből való fé-
szer, kunyhó. (N.-K.)

muja: ostoha. 'Té kis muja,
né féj!'. (N.-K.)

nyagda: beteges, vézna. 'Kis
nyagda vót szögény haláláig'.
(N.-K.)

nyárika: nyári rékli. (Kara, ^{8/}
Pest m.)

pép: sár. 'Csinájunk pépet!'
mondják az ucca porában ját-
szó gyerekek, mikor sarat akar-
nak csinálni. (Kocsér, Pest m.)

pintyőke: kemencepadka.
(Kécske.)

potakukac: cserebogárkukac.
(N.-K.)

puák: együgyűleg bátorlalan
ember. (N.-K.)

puruttya ló: alázatos, pety-
tyüdt, számár módra viselkedő
ló. (N.-K.)

rocska: vödör. (Kara, Pest m.)

rezgős cipő: kalucsni. (Tisza-
Bög.)

SCHNEIDER MÁTYÁS.

Hegyallyiak.

vonós zék: faragó szék.

vonókés: kétnyelű kés.

votka: pálinka utólja.

zabígyerek: természetes gyerek.

zabja van a marhának, ha
a szaja széle felette szálkás,
mintha zabszemek csüggené-
nek sorjában rajta.

zap: 1) romlott (tojás); 2) a
székéroltal keresztfája.

zeng: mennydörög.

zsámiska: kukorica-, árpa-
lisztből főzött, kiszakgatott,
turós zsiros étel.

zsendice: juhtúró savóban
felfőzve.

zsojtár: fejőke, sajtár.

zsongol: dudorász, dalolgat.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Mátravidékiek.

csavongat: forгат. 'Mücs-
csavongattya ja nagy heöböly-
geős embér a buzogánt'.

cséklye: faláb.

cséklyézni: falábazni.

csendör: esendör. 'Csendör

kâplâr add vissza ja mâlyvá-
mat'.

csórê: levesféle.

dehegeő: hebegő.

dömbic: gömböc. 'Ollyan kö-
vêr akar a dömbic'.

dudo rog: didereg. 'Úd dudo-
rog, maj műffagy'.

dunga ó: dongó. 'Ha ja dun-
gaók nagyon répdűsnek az
embər felű, esseűt vārhataűnk'.

durullya ó: csűszpuska. 'Gyere
komű, im nűzzed, mezei du-
rullyaóra akadtűnk'.

lt durzadt: duzzadt.

egyűd, egyűg: eddig.

eleűdszűr: elűszűr. 'Dicűű-
sűg eleűdszűr a nagy magos
műnnyekbe istennek'.

eleű: 1) elűl. 'Műkkűttűk eleű
jak kendeűnk'. 2) elűbb elű-
szűr. 'A parasztok vűttűk műg
eleű jajt a feűdet'.

eleűtyű: az azelűttű, rűgi. 'Isz
szoktűk azt az eleűtyű embű-
rűk is'.

elkasmarűt: elvesz, elszed.
'Im eűkasmarűtűk a kirűnűtű
ja sok pűnzűt'.

elsubafűz nyű: elverni. 'Elű-
vette ja kűt katona, osztűg
jaűl elsubafűztű' (Bocs).

elestűlűdűk: rűjuk estele-
dett.

elvan esve: el van halva,
zsibbadva. 'űgű űrűzűm, mintha
mindűnűm el vűn esve'.

emcse: nűstűny macska, rit-
kűbban műs nűstűnyűllatra is
hasznűljűk e nevet.

űrűkűzűk: rű űrek. 'Nem űr-
kűzűk rű, űgű kis olvasnyű
valaűm van műg?'.

ereűs: nehéz, bajos. 'Ereűs
attű műsszabadűnyű. Ereűs azt
eladnyű. Ereűs azt visszavűr-
nyű'.

evelen: eleven. 'Evelent csi-
nyűtassaűnk-e vagy haűtat?'.

eűtezeű: űltűzet. 'Kűt eűtű-
zeű ruhűja jűs van'.

ISTVÁNFFY GYULA.

Nėpromńncok.

A Thűrynű lńnya.

űrűsz alatt csűcsűrűg a fűcske,
Pűrűjtű hűjja minden űdott este;
Pűrűja űűszűt messzi, messzi tűjra,
Levelet vitt Talijűn orszűgba.

űfűj utűn hűrmat ver az űóra,
Szűjűp virűgűszű gyűjű ki csak űsz szűóra;
Vendűjűgűd gyűűt messzi, messzi tűjraűű,
Barna legűn Talijűn orszűgbaűű.

Barna legűn, jaj be kűsűű gyűűtű,
Jaj de nagyon hamar űrva lűűtű;
Am műnyasszon vűr mű rűgűs-rűgűn
Fejűr űgyon kűterűtűvű szűpen.

Műkkondűt a halottű gyűszűnek,
űsszeomlott a kis fűcske fűszűk;
űszlyűk-bomlyűk a Thűrynű hűza,
Rűg űűhűrvadt szűjűp eladűű jűnya.
(Műtravidűk. Parád.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Déliab-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

I.

Ezt a mondatot olvastam valahol: *Az új országgyűlésen kemény tusák lesznek.* Mi ebben az alany s mi az állítmány?

Tíz éves koromban habozás nélkül azt feleltem volna e kérdésre, hogy *tusák* az alany s *lesznek* az állítmány. De ma vakarom a fülem tövét s nem merek felelni a kérdésre. Szeget üt a fejembe az, hogy ez a mondat nem igen különbözik ettől: *Ezek kemény tusák lesznek.* De hogy még szembetünőbb legyen a hasonlóság, az előbbi mondatot így változtatom meg: *Itt kemény tusák lesznek.* Így már csak az a különbség a két mondat között, hogy az egyik az *Ezek*, a másik az *Itt* szócskával kezdődik. Lehet-séges-e, hogy e két, egyébként teljesen egyformán hangzó mondatnak más-más legyen az alanya és állítmánya.

A gramatikák és logikák azt felelik, hogy nem csak lehetséges, de valóban úgy is van. Mert ennek a mondatnak: *Ezek kemény tusák lesznek*, *Ezek* az alanya s *tusák* az állítmánya — *lesznek* csak kopula benne. Ellenben ennek a mondásnak: *Itt kemény tusák lesznek*, *tusák* az alanya s *lesznek* az állítmánya.

Tíz éves koromban én is így tudtam ezt. De ma sehogy se fér a fejembe, hogy valamely tagomnak kéz vagy láb volta attól függhessen, kolbászt vagy gombócot ettem-e ma, avagy hogy valamely mondattagnak — itt a *tusák*-nak, — alany vagy állítmány volta attól függhessen, az *Ezek* vagy az *Itt* szócska került-e véletlenül a mondatba. Hisz ha ez lehetséges volna, akkor az *itt* szócska már magán véve is hatalmasabb tagja volna a mondatnak, mint az alany és állítmány együtt véve.

Eszem ágában sincs azt állítani, hogy a *tusák* ne lehetne egyszer alany, másszor állítmány a mondatban, én csak azt állítom, hogy a szóban levő, úgyszólván egy kaptafára ütött két mondatnak egyikében alany, másikában állítmány nem lehet.

hanem vagy alany vagy állítmány mind a kettőben. Micsoda hát alany-e vagy állítmány?

Erre a kérdésre csak akkor felelhetek, ha előbb megvizsgáltam a két mondatot azokra az ismertető jelekre nézve, melyeket részint az alanynak részint az állítmánynak szokás tulajdonítani. Ilyen ismertető jel több van. Legáltalánosabban s legrégebben ismeretes a következő: Az alany az a tagja a mondatnak, a miről valamit mondunk, az állítmány pedig az a tagja, a mit amarról mondunk. Alkalmazzuk tehát e tételt az említett két mondatra.

Az ám! De hogyan? Mikor mind a két mondatban legalább is négy-négy tagot látok. Melyikre fogjam hát rá, hogy ez az alany s melyikre, hogy ez az állítmány? S ha épen rá is fognám ezt kettőre, ki áll jól érte, hogy nem épen az a másik kettő-e az alany és állítmány?

No csak ne tettesse magát oly tudatlannak, fogja mondani a kegyes olvasó. Annyit csak tanulhatott valaha az iskolában, hogy a mondatnak tulajdonképen két főtagja van, az alany és állítmány, a többi csak bővítmény s vagy az alanyhoz, vagy az állítmányhoz tartozik.

Igaz. Így tanultam ezt valaha. De nem azon akadtam meg, hogy ezt ne tudnám, hanem azon, hogy azok a bővítmények miként tartoznak a két főtaghoz. Úgy-e, mint pl. a lábamhoz a lábam töve, lábam feje s lábam ujjai, vagy úgy, mint a harisnyám, csizmám, papucsom? Azt tartom, hogy ez nem csekély különbség. Mert ha a bővítmények úgy tartoznak a két főtaghoz, mint a lábamhoz a harisnyám, csizmám, papucsom, akkor az alany alany, az állítmány állítmány marad e bővítmények nélkül is. De ha a bővítmények úgy tartoznak a két főtaghoz, mint a lábamhoz annak töve, feje, ujjai, akkor az alany nem alany s az állítmány nem állítmány többé e bővítmények nélkül, vagy legalább nem az előttem fekvő mondatnak alanya és állítmánya. Az iskolában nem mondták meg, hogy a bővítmények miképen tartoznak a főtagokhoz. De mivel azt mondták, hogy pl. e mondatban: *A vad almafa fanyar gyümölcsöt terem*, csupán a *fa*, vagy legföljebb az *almafa* az alany s csupán a *terem* az állítmány, azt kell föltennem, hogy tanítóim a bővítményeknek a főtagokhoz való tartozását olyaténnek képelték, mint a hogy a csizmám sat. tartozik a lábamhoz. Ebben én ma nagy tévedést látok s határozottan kinyilatkoztatom azt a meggyőződésemet, hogy a bővítmények úgy tartoznak a főtagokhoz, mint a hogy a lábam töve, feje s ujjai tartoznak a

lábamhoz. Avagy nem azért nevezik-e az alanyt és állítmányt a mondat főtagjainak, mivel a bővítmények mint altagok tartoznak hozzájuk? A csizmámra, papucsomra, harisnyámra nézve nem főtag az én lábam. De főtag azokra az altagokra nézve, melyeket magába foglal s melyek együtt véve teszik az én lábamat. Megengedem, hogy lehetnek oly lábak is, melyek az enyimhez képest csupán lábtöből állanak, de ebből nem következik az, hogy az én lábamnak is csupán a töve érdemelné meg a láb nevet, lábam feje és ujjai pedig csak holmi toldalékok, függelékek volnának. Azt is megengedem, hogy az olyan láb is tökéletes lehet, mely az enyimhez képest csupán lábtöből áll, de az kétségkívül valami más állatnak a lába, nem az enyim. Hasonlóképen, lehet olyan mondat is, melynek egyik főtagja *a fa*, másik főtagja *a terem*; de ez kétségkívül más mondat mint az előbbi s ha még oly tökéletes is, az nem következik belőle, hogy az előbbi mondatnak is *a fa* legyen az egyik főtagja s *terem* a másik. Ezek csak altagok az előbbi mondatban. Ennek két főtagját akkor ismerjük meg, ha bizonyos funkciót teljesítő, azaz külön-külön is bizonyos értelemmel bíró két részre bontjuk az egész mondatot.

vö. teljes al.
" áll.

Nyilvánvaló, hogy e mondat a következő két tagra bontható: *A vad almafa || fanyar gyümölcsöt terem*. Annyira nyilvánvaló ez, hogy nem is akarok szót vesztegetni arra, miért nem válik a mondat így ketté: *A vad || almafa fanyar gyümölcsöt terem*, vagy így: *A vad almafa fanyar || gyümölcsöt terem*. Csak ha így előtünk fekszik a mondat két főtagja, akkor foghatunk annak vizsgálatába, hogy melyik tag az, a melyről valamit mondunk s melyik az, a mit amarról mondunk. Senki se vonja kétségbe, hogy e mondatban az első tag az, a melyről valamit mondunk s a második tag az, a mit arról mondunk. Az tehát az alany s ez az állítmány.

Térjünk most vissza a két előbbi mondathoz. Ezek a tagolásnál így válnak kétfelé: *Ezek || kemény tusák lesznek. Itt || kemény tusák lesznek*. Az a főtag, mely a *tusák*-at foglalja magában, az első mondatban kétségkívül állítmány, mert ez az, a mit az *Ezek*-ről, azaz valami dolgokról, melyekre csak mintegy rámutatunk, mondunk. De ugyanazon okból állítmánynak kell lennie a *tusákat* magában foglaló tagnak a másik mondatban is, melyben ugyanazt mondjuk valami helyről, a melyre szinte csak mintegy rámutatunk. A *tusák* mind a két mondatban az állítmánynak altagja tehát, de magán véve se nem alany, se nem állítmány egyik mondatban sem.

* *Itt e mőben: „Az új országgyűlésről/ kemény tusák hangzanak”
„az új orsz.” az alany!*

340

KICSKA EMIL.

*nb** S ha most az *Itt* helyébe visszateszük *Az új országgyűlésen* kifejezést, akkor azt kell mondanunk, hogy ama mondatnak ez az alanya. Mert az új országgyűlésről mondjuk, hogy rajta kemény tusák lesznek, nem a kemény tusákról, hogy az új országgyűlésen lesznek. Ez szükségképen következik az alany és állítmánynak első ismertető jeléből, vagy nem áll az, hogy az alany az a tagja a mondatnak, a melyről valamit mondunk.

2) Az alannak s állítmánynak második ismertető jele az, hogy az állítmány mindig igét foglal magában. Ebből az következik, hogy az a tag, mely nem foglalja magában az igét, az alany. Ez a jel is régóta ismeretes, mert már Aristotelesben olvashatjuk, hogy „az ige időt jelent s mindig annak a jele, a mit valami másról mondunk”. (Πῆμα δὲ ἐστὶ τὸ προσσημαῖνον χρόνον... Καὶ ἔστιν αἰετῶν καὶ ἐτέρου λεγομένων σημείων. Περὶ ἐρμηνείας III. fejezet). De hogy az igét ma is az állítmány ismertető jelének tartják, annak bizonyítására szolgáljon fiamnak német gramatikája, melyben ezt olvasom: „Das ausgesagte oder prädikat enthält immer ein verbum” (Vernaleken, Deutsche schulgrammatik). Igaz, hogy a mi nyelvünkben néha csak lappang az ige, mint pl. ebben: *A farkas || állat*; de ez, mint mindenki elismeri, nem csökkenti ama jelnek általános értékét.

Vizsgáljuk tehát, hogy e mondatnak: *Az új országgyűlésen || kemény tusák lesznek*, melyik tagja foglalja magába az igét. Kétséggkívül a második. Tehát e jelből is azt látjuk, hogy annak a mondatnak a második tagja az állítmány s első tagja az alany.

Azt mondhatná ugyan valaki, hogy e mondatnak mind a két tagja magában foglalja a *lesznek* igét: *az új országgyűlésen lesznek || kemény tusák lesznek*, de rövidség kedvéért az első tag után ki van hagyva az ige. Ebből csak az következne, hogy a mondatnak első tagja se alany, de nem az, hogy a *tusák* az alanya. Ha pedig kérdőre vonnám az ellenvetőt, hogy miért maradt el az ige épen az első s nem a második tagból, alighanem oly hurokot vetnék a nyakába, melyből csak annak megvallásával szabadulhatna ki, hogy azért, mert a második tag az állítmány. Mert ha a második tagból maradt volna el: *Az új országgyűlésen lesznek || kemény tusák*, akkor az első tag volna az állítmány, azaz mindig az a tag, mely az igét foglalja magában.

Vagy állítmány tehát a *kemény tusák lesznek*, vagy nem áll az, hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, mely az igét foglalja magában.

Midőn Hegel egykor azt a fölfedezését kürtölé az álmélkodó világ fülébe, hogy ,lenni és semmi azonegy dolog' — (sein und nichts ist eins und dasselbe) — azt is hozzá tévé, hogy a hangsúly az ,azonegy dologra' esik, azaz, mint általában, minden ítéletben, az állítmányra. (Der accent wird vorzugsweise auf das eins- und dasselbesein gelegt, wie im urtheile überhaupt, als in welchem das prädikat erst es aussagt, was das subjekt ist'. Wissenschaft der Logik I.83). Ezt csak azért idéztem, mert hamarjában nem jut eszembe más bizonyosság arra nézve, hogy az alany és állítmány harmadik ismertető jelének azt tartják, hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, a melyet erősebben akcentuálunk. Következésképpen az alany az a tagja, a melyet gyengébben akcentuálunk. Vizsgáljuk tehát, hogy ezen ismertető jelnél fogva melyik tag az alanya s melyik az állítmánya a szóban forgó mondatnak.

Ha a mondatot így hangoztatom: Az új országgyűlésen || kemény tusák lesznek, akkor semmi hasznát se vehetem annak az ismertető jelnek, mert egyik tagja sincs erősebben akcentuálva, mind a kettőnek egyenlő erejű az akcentusa. S én meg vagyok győződve, hogy e mondatot így is hangoztatjuk néha, talán sokkal gyakrabban, mint a hogy Brassai inchoativumának ismerete óta gyanítanók. De talán mégis hasznát vehetném annak az ismertető jelnek, ha azt vizsgálnám, melyik tagja az a mondatnak. a melynek akcentusa semmi szín alatt se lehet erősebb a másikénál s melyik az, a melynek akcentusa semmi szín alatt se lehet gyengébb a másikénál. Az a tag, melynek akcentusa semmi szín alatt se lehet erősebb a másikénál, kétségtől az első tagja annak a mondatnak. Mert ha erősebb volna az akcentusa, akkor az már más mondat volna s így kellene hangzania: Az új országgyűlésen lesznek || kemény tusák. (A vastag szedés erősebb, a dült szedés gyengébb hangsúlyt jelent.) Az a tag pedig, melynek az akcentusa semmi szín alatt se lehet gyengébb a másikénál, kétségtől a második tag ama mondatban. Az első tag hangsúlya tehát gyengébb is lehet s akkor a mondat így hangzik: Az új országgyűlésen || kemény tusák lesznek. Ennélfogva én így határozom meg azt az ismertető jelt: A mondatnak az a tagja az állítmány, a melynek hangsúlya, a mondat azonosságának megváltoztatása nélkül, semmi szín alatt se lehet gyengébb a másik tagénál. Következésképpen a másik tag, a melynek hangsúlya gyengébb is lehet amazénál, legalább akkor, mikor valóban gyengébben hangoztatjuk, csak alanya lehet a mondatnak.

Ha ezt a tételt alkalmazom a szóban levő mondatra, akkor azt kell mondanom, hogy annak első tagja az alany, második tagja az állítmány. Ez a harmadik ismertető jel szépen összefér tehát az előbbi kettővel s egyiknek se mond ellent az, hogy így is hangoztathatom a mondatot: Az új országgyűlésen lesznek || *kemény* tusák. Mert ha így hangoztatom, akkor az már más mondat, melynek épen megfordítva a második tagja az alany s első tagja az állítmány. Ebben a *kemény tusákról* van mondva az, hogy *az új országgyűlésen lesznek*, első tagja foglalja magában az igét s első tagján van az erősebb hangsúly is.

4) Hátra volna még egy ismertető jel, mely mai napság a legjobban ismeretes s melynek köszönhetem én is, hogy tíz éves koromban oly könnyen rátaláltam — a szarva közt a tölgyire. Ez így hangzik: Az alany az a tagja a mondatnak, mely nevező esetben áll. Következésképen az állítmány . . . ? Ebből ugyan az állítmányra nézve nem következik semmi. Foglalkozunk tehát más szavakba a tételt: Az alany az a tagja a mondatnak, melyhez az állítmány, az ige számra és személyre nézve alkalmazkodik. Így már tudományosabb színben jelenik meg s egyszersmind abba a kellemes helyzetbe juttat bennünket, hogy az állítmány keresésével nem kell többé bajlódunk, mert ez mindig az ige.

A Nyelvőr olvasói emlékezni fognak rá, hogy e tudományosabb szint Szarvas G. öltötte e negyedik tételre (Nyr. XI.178. és XX. 136). Minthogy fejtegetésem folyamában többször leszek kénytelen Szarvasnak e két értekezésére hivatkozni s nem minden olvasónak lehetnek keze ügyében a Nyelvőr régebbi kötetei, tehát a szerkesztő úr szíves engedelmével szó szerint ide iktatom a szerencsére ép oly rövid, mint a mily körmönfont két értekezést.

Nyr. XI.178. „Nekem van kalapom. Az volt a kérdés, melyik az alany az idézett mondatban, a ,nekem'-e vagy pedig a ,kalapom'. E szétágazó vélemény keletkezésének megértésére s a kérdés tisztázására szükséges, hogy kissé visszatekintsünk a múltba. Brassai irt egykor egy értekezést ,A magyar mondatról' (Akad. Ért. 1860), mely igen sok főt megzavart, köztük azokat is, a kik a címbeli mondatban a ,nekem' szót tartják alanynak. Brassai értekezésének egyik fejezete a mondat alkatrészeivel foglalkozik s kijelenti, hogy a mondatnak nem két, hanem csak egy lényeges része van, az állítmány: ,a mondat tartó és forduló sarka az ige; a verbum regens (állítmány) mint neve is mutatja, a fejedelem, a többi mondatrész a vazallusok' sat. Maradjunk a ,fejede-

lem, szónál. Tudjuk, hogy a fejedelem parancsol, az alattvaló igazodik, vagyis hogy az alattvaló a subordinatio viszonyában áll a fejedelemhez. Lássuk immár, e kettő közül, melyik az igazgató s melyik az igazodó fel, az alany-e, vagy az állítmány: Az ember a maga kárán tanul. — Te a magad kárán tanul-sz. — Az emberek a maguk kárán tanul-nak. — Mi a magunk kárán tanul-unk. Látnivaló, hogy Brassainak különös egy fejedelme van, ő (az ige) alkalmazkodik vazallusához, az alanyhoz, még pedig nem egy, hanem két tekintetben is: számra és személyre nézve; de látni való az is, hogy ha lényeges része a mondatnak az alárendelt állítmány (verbum regens), ép oly lényeges részének kell az alanynak is lennie, a melyeknek amaz alája van rendelve. Az alárendeltség viszonyánál fogva tehát, a melyben az állítmány az alanyhoz áll, az utóbbinak föltalálása s megállapítása nagyon egyszerűvé válik. Minthogy a vitatkozó felek közt az állítmányra nézve, a fölvett példában 'van', nincs eltérés, egyszerűen azt kell vizsgálnunk, a mondat melyik tagjának van alárendelve, melyikhez alkalmazkodik számra és személyre nézve a 'van' állítmány s magától megjő a felelet, hogy ez csak a 'kalap' s nem a 'nekem' első személy lehet. Ha megkérdoznők Brassait, a kinek ebben a mondatban: 'közös lónak túros a háta, az alany nem a 'háta' hanem a 'közös lónak', hogy mondja meg nekünk, melyik az alany ebben a másik mondatban: 'van pénz', kétségtelenül azt felelné: a 'pénz'. S ha tovább kérdezzük: melyik az alany ezekben: 'van pénz a zacskóban', és: 'ma van pénz a zacskóban', és: 'nekem ma van pénz a zacskómban' s ha ismét az a felelet rá: a 'pénz', megfoghatatlan marad előttünk az okoskodás, a melynek ebben 'nekem (ma) van pénz(em) (a zacskómban)', nem a 'pénz' az alany, hanem a 'nekem'. Valóban különös egy elmélet, a mely egyrészt azt tanítja, hogy a mondat szavakba foglalt ítélet; az ítélet egy fogalomnak a másikra való viszonyítása, a melyek közül az alapfogalom, a melyből kiindulunk (Brassai szerint 'a melyet megnevezünk') az alany, a melyet pedig erre viszonyítunk, az az állítmány; másrészt pedig arra oktat bennünket, hogy ebben a mondatban: Δαρείου γίγνονται παῖδες δύο — (ex, de) Dareo nati sunt duo liberi — Dareusnak két gyermeke vala' nem a független mondatrész παῖδες, liberi, gyermek' az alany, a melyre viszonyítva van, a melytől függ a γίγνονται, nati sunt, vala' állítmány, hanem alany a Δαρείου. Dareo, Dareusnak', mely a γίγνονται, nati sunt, vala' állítmánynak van alárendelve.

Ny. XX.136. „**Melyik az alany** e mondatban: „A gyermeknek könyve van“, a „könyv“-e vagy a „gyermek“? Sokat vitatott kérdés, a melyre nézve szívósan tartva mindegyik magát, három irányban ágaznak el a vélemények. Az első szerint a *könyv* az alany. A kik e véleményen vannak, így okoskodnak: A *nominativus*, s a mint régebben magyarul nevezték, a *nevező*, ép azért *nominativus*, mert megnevezi az alanyt, a melyről valamit állítunk már pedig ebben a mondatban: „A gyermeknek könyve van“, a *könyv* a *nominativus*, ugyanaz tehát az alany is. A második véleményt hosszasan részletezte s egyszersmind meg is okolta maga a kérdéstevő. (T. i. hogy e mondat szerkezetben nem az alakot, hanem az értelmet s azt kell tekinteni, hogy bármely nyelvre fordítjuk is le, az alany mindig a *gyermek* lesz és nem a *könyv*.) A harmadik végre igazat ad egyiknek is másiknak is s egyesíti a kettőt azt mondván, hogy alany a *gyermek* is, alany a *könyv* is; az első logikai, mert a gondolat belőle indul ki, a második grammatikai, mert alakjára nézve valóban alany. Megkísértjük érthetőn beszélő példák segítségével e csomózatos kérdés ágabogait megoldani.

Van több olyan esztendő s ilyen volt a most lefolyt is, mikor a szőlős gazda elégedetten így kiált föl: „Hála a teremőnek, az idén van bor elég!“ Úgy gondolom, keressünk föl bár minden zeget-zugot, de nem találunk olyat egyet se, a ki azt állítaná, hogy a mondatban nem *bor* az alany. Tegyük föl már most, hogy két szőlős gazda összekerül szüret után s a termés minőségéről és mennyiségéről beszélve az egyik a főntebbi nyilatkozatot teszi, de a melyre a másik így sóhajt föl: „Van a kinek van, de nekem nincs!“ vagyis kiegészítve: „Nekem nincs elég borom“. Melyik lesz itt az alany, *nekem*-e vagy *borom*? A kik azt állítják, hogy *nekem*, minő más alanyt állíthatnak a *bor* helyére a fölhozott eme példában: „Az idén van *bor* elég?“ Vagy lehetséges az, hogy e szócskának: *nekem* hozzájárulása kizökkentse helyéből a gondolat talpkövét s maga álljon annak helyére?

E tekintetben is, mint száz és száz esetben, német járom alatt nyögünk. Minthogy a német nyelvbeli szerkezet hasonlóan a többi árja nyelvéhez oly természetű, hogy benne az alany csakugyan a birtokos személy, mi is szolgamódra utána cammogtunk s a *nekem* névmást addig csúrtuk-csavartuk s magyarázgattuk, hogy a mi nyelvünkben is alannyá változott. A német azt mondja: „Ein schönes bild! Ich würde es sogleich kaufen, aber ich habe

kein geld bei mir'. Hogy ez utóbbi mondatban *ich* az alany, az kétségtelen. De fordítsuk magyarra: 'Gyönyörű kép! Megvenném mindjárt, de nincs nálam pénz'.

Azt hisszük, több szót fecsérelni tiszta időpazarlás volna; mert nem hisszük, hogy e mondatban: 'Nincs nálam pénz' föl tudná valaki födőzni s állítani, hogy nem a *pénz* az alany, hanem a *nálam* vagy akár a *nekem*."

Szarvas G. ez okoskodásának ellene lehetne vetni, hogy az alkalmazkodás még nem alárendeltség jele. Sokszor hallottam pl. hogy ez vagy az a tanító alkalmazkodni tud tanítványainak műveltségi fokához, temperamentumához sat, de azt még nem hallottam, hogy a tanító azért alája volna rendelve tanítványainak. Ellene lehetne vetni, hogy nem az ige, hanem csak a személyrag alkalmazkodik, az a személyrag, mely valaha külön szó is lehetett *Sőt alany volt!* s csak a nyelv fejlődése folyamában tapadt az ígéhez. Ellene lehetne vetni, hogy ha az alany az alapfogalom, a mint hogy csakugyan az is, akkor az van alája rendelve az állítmánynak, mint az alapkő annak a kőnek, melyet reá tesznek. De ezeket az ellenvetéseket mellőzöm s csak azt vizsgálom, hogy ez az alkalmazkodás biztosabb kalauz-e az alany és állítmány keresésében, mint az a három előbbi ismertető jel.

Az új országgyűlésen kemény tusák lesznek. Minthogy az állítmányra nézve, e példában 'lesznek', nem forog fönn semmi kétség, tehát egyszerűen csak azt kell vizsgálnom, a mondat melyik tagjának van alárendelve, melyikhez alkalmazkodik számra és személyre nézve a 'lesznek' állítmány s magától megjő a felelet hogy, ez csak a 'tusák' s nem 'Az új országgyűlésen' lehet. Megtudtam tehát, hogy 'tusák' az alany s 'lesznek' az állítmány, de hogy 'Az új országgyűlésen' micsoda, azt a jó ég tudja. Alkalmasint olyan bővítménye az állítmánynak, mint a fejemnek a kalapom. Minthogy a fejemnek mivolta legkevésbé se változik, ha kalapom helyett a hálósapkámat teszem rá, azért valószínű, hogy a 'lesznek' állítmány volta se fog változni s annál kevésbé a 'tusák' alany volta, ha 'Az új országgyűlésen' helyébe azt a hitvány szócskát teszem, hogy *ezek*. Én legalább hitványabbnak tartom az *ezek* szócskát a *nekem* szócskánál is. A mondat most így hangzik: *Ezek kemény tusák lesznek.* De erre azzal áll elő Szarvas, vagy ha ő nem (mert biz ő se oka semminek), a gramatika és a logika, hogy most már az '*ezek*' az alany s a '*tusák*' állítmány. Lehetséges-e, hogy e szócskának: *Ezek* a betolakodása kikököntse helyéből a gondolat !

talpkövét s maga álljon annak helyére? Lehetséges-e, hogy még az ígét is megfossza állítmányi tisztétől s ezt az előbbi alanyra ruházza? Egyébiránt én elismerem, hogy e mondatban az *Ezek* az alany, de azt senki se foghatja rám, hogy ezt a negyedik ismertető jelből tudtam volna meg. Mert oly jelből, mely mind az alany, mind az állítmánnyal közös — a *lesznek* ige u. i. mind a kettőhöz alkalmazkodik számra és személyre nézve — én nem tudnám az alanyt és állítmányt egymástól megkülönböztetni. S végre az se áll, hogy ez az ismertető jel fölöslegessé tenné az állítmány keresését, mert e mondatban nem ige az állítmány.

Ez a negyedik ismertető jel nem kalauz tehát, hanem szemfényvesztő s kétségkívül a sárba vezetne, ha utána indulnék. Erre nem bízhatom magamat, ha arra a kérdésre kell felelnem, mi az alany s mi az állítmány e mondatokban: Az *új* országgyűlésen || kemény tusák lesznek. — A hercegné szemében || könnyek jelentek meg. — Pétert || nagy veszedelem érte. — Jánosnak || a foga fáj. — Nekem || kalapom van. — A gyermeknek || könyve van — sat.

KICSKA EMIL.

NÉMET VENDÉGSZÓK.

† **mafla**: ügyetlen, buta. — osztr. baj. *moffel* (Cast. Schr ö Sitzb. XXVII). Vö. Nyr. XXIII.415. és 275.

magazín: granarium publicum (NySz. Nyr. XI.476). — ném. *magazin* (Heyse).

majner-alma (NySz.). — ném. *meissner*-apfel.

* **major**: 1) villicus, bauersmann; 2) praedium, meierhof (NySz.); **majorság**: házi szárnyas állatok (Nyr. XX.144. Tsz.). — osztr. baj. *meier*: bauer Schmell.; szep. szász *meier*: der gedungene landwirth (Schrö: Sitzb. XXVII). Vö. Nyr. XIII.5.

majorol: falaz, kőfalat vet, rak (NyK. II.370); **majorlás**: kőfalazat (uo.). — ném. *mauern*.

majcrpang: a ház felső részét záró és összetartó vastagabb gerenda, falgerenda (Nyr. VII.46. Ethn. IV.13). — ném. *mauerbank*.

* **majszol**: rácsál (Ball: Tsz.). — osztr. baj. *maissen*: beschneiden (Höf. II.230). Vö: *meisseln*: scalpare, schneiden, hauen, abtreiben (Dank).

* **majszter**: mester (Nyr. XI.476). — ném. *meister*. Vö. Nyr. XIV.50.

***málc, márc** : 1) méhser (Tsz.); 2) édes ital (Nyr. XXII. 144. Nyr. XVIII.206. Nyr. XIII.322). — ném. *malzbier* : ein im frühjahr auf obergärung gebräutes lagerbier (Sand.). Vö. Dank.

†**málha** : 1) bündel, gepäck (NySz.); 2) sócsomó (Jankó : Tor. 159). — kfném. *malhe* (ófn. *malaha*) : tasche, ledertasche, manteltasche (Schade); sack (NyK. XXII.59). Vö. Sim : MNy. I. 115. NyK. VI.309.

***malter** : építő anyag. — osztr. baj. *mälter* : mörtel, ein mit sand vermischter und zum mauern zubereiteter kalk (Höf. II. 230). Vö. Nyr. XVI.549.

mándli : férfi posztókabát, rövid kabát (Nyr. XVIII.528, XX.79). — ném. *mantel* : sagum, pallium. Vö. Nyr. XII.530; XIV.50.

†**mángorol, mángol** : lintea complano cylindro (NySz. Tsz.). — ném. *mangeln* (vö. *mangel* : eine maschine zum glätten von wäsche Sand.)... A *mangeln*-ből lett egy **mángolol*, s ebből *mángorol*. A *mángol* igét én külön átvételnek tartom, még pedig az osztr. baj. *mangen*-ből : die wäsche oder leinwand überhaupt weich und glänzend machen (Höf. II.232. Schrö : Sitzb. XXVII.188). Vö. Sim : MNy. II.113.

maníros : humanus, urbanus (NySz.). — ném. *manierlich*.

***marcipán, marcapán** : martius panis (NySz.). — ném. *marcipän* : zuckerbrod (Heyse). Vö. Nyr. XVIII.215.

markalf : udvari bolond (NySz.). — ném. *Markalf* . . . A „Salamon és Markalf“ című novellisztikus elbeszélés egyik hőse Markalf. „Markalf csúfsága és agyafúrtsága révén példabeszédes alakká lett s ma is halljuk, hogy : csúnya, mint a régi Markalf; vagy : még a Markalf históriáját se tudja“ (Beöthy : Széppróza. Elb. I.167).

markos bélyeg : bélyeg (Nyr. XII.330). — ném. *mark*.

maródi : borókás, mámoros (Nyr. XVII.334. Tsz.). — osztr. baj. *maródi* : müde, schwach, entkräftet (Cast.) és *marode* seyn od. werden : sehr müde, schwach, entkräftet (Höf. II.235).

***mars** : procede! (NySz.). — ném. *marsch!* Vö. Nyr. XIV. 317. Sim : MNy. I.116.

marsalk : marschall (NySz.). — ném. *marschalk* (Sand. Anmerk.).

***máriás** : kártyajáték. — ném. *mariage* : ein kartenspiel (Heyse). Vö. Sim : MNy. I.116.

†**márvány** : marmor (NySz.). — osztr. baj. *marwel, marw'l* (Lex. 187). Vö. Nyr. VI.441.

***masina** : 1) gyújtófa (Nyr. XVII.380); 2) gép (Nyr. XVII. 573); 3) takaréktűzhely (Ethn. IV.23). — ném. *maschine*.

másli : masche (NySz.). — ném. dial. *maschl* (Sand. *masche* alatt).

masztik ; mastixöl (NySz.). — ném. *mastik* (Heyse).

matrác : tomentitia (NySz.). — osztr. baj. *matratze* (Höf. II.238).

méc : semimodius, media metreta (NySz.). — ném. dial. *mitz*, irod. *metze* : ein nach zeit und ort verschiedenes frucht- und getreidemass (Sand.); kar. osztr. *metze* : der vierte theil eines *mássl's* (Lex. 90).

medály : nummus memorialis (NySz.). — ném. *medaille* (Heyse).

† **mérföld, mélyföld** : miliare (NySz. TSz.). — kfn. *mîle*, úfn. *meile*. Vö. Dank. NyKözl. V.253; Sim : MNy. I.116, II.44, 181; Nyr. I.218, XV.80.

merköl : vadul néz (Nyr. XXIII.44. Tsz.). — ném. *merken*.

***messzely** : seitel (NySz.). — ném. dial. **mässel*, irod. *mass*. Vö. Sim : MNy. II.216. Nyr. VII.243.

milé : kis gödrökből álló szénégető hely (Jankó : Tor. 187. 201). — ném. *mühle*.

mincér, minclér : mérő (Nyr. XXIII.44; Nyr. XIX.561; XX.76). — ném. *münzer*.

misölni : keverni (Nyr. XIX.479). — ném. *mischen*.

módi : mos (NySz.). — ném. *mode*.

mondúr, munder : ~~vestimentum~~ militare (NySz. Nyr. XIV. 67). — ném. *montür* (Heyse). Vö. Nyr. XVIII.366.

***mordály** : 1) mordax, grausam; 2) ensis (NySz.); 3) pisztolynál kissébb nemű lőszér (Tsz.). — kfn. *morder, murder*, úfn. *mörder*. Vö. Nyr. XX.1; VI.509

morkoláb : markgraf (NySz.). — kfn. *marcgräve* (Schade). Vö. Nyr. XIX.107, 193, 470... Hangalakjára analogiául szolgált a *porkoláb*.

mormol, mörmöl : murmuro (NySz. Tsz.). — ném. *murmen*.

***mozsár** : mortarium (NySz.). — kfn. *morsaere, mosaere* (Schade)... Miklosich (EtymWb.) egyeztetése elesik, mert a szláv (úszl. horv. *možar*) alakból a régiségbeli *morsár* meg nem fejlődik. Vö. Nyr. VII.106; XX.1. NyK. VI.307.

mufély (NySz.). — ném. *muffel* (Heyse).

mundirung : montirung (NySz.). — ném. *montirung* (Heyse).

muskéta: muskete (NySz.). — ném. *muskete*. Lehet azonban az olasz *moschetto* átvevése.

musta: malleus sutorius (NySz.). — ném. *muschte* (Dank.).

muszáj (Nyr. XXIII.95, 266). — ném. *muss sein!*

muszol: uvas contundo (NySz.). — ném. *mosten, mosteln* (Dank.).

múter: srófféle (Jankó: Tor. 187). — ném. *mutter*, pl. *schraubenmutter* (Sand.).

***Nére**: martes foenaria (NySz.). — ném. *nörz, nerz*: die sumpftotter, mustella lutreola, auch das fell als pelzwerk (Sand.). Vö. NyK. XXII.520; Dank.

***nyerfli**: leuciscus virgo. — ném. *nörf, nörfing*: ein karpfenartiger fisch, cyprinus orfus . . . A magyar szó egy ném. dial. **nörfle* (kicsinyített alak)-ból jött. Vö. Ethn. IV.189.

nüdl: galuska (Nyr. XXI.447). — osztr. baj. *nudl*: eine mehlspeise (Cast.). . . Idevaló a *nyukli* Nyr. XXI.477.

***Óbogat**: plango, ejulo (NySz. Tsz.). — ném. *auweh*. Vö. Nyr. XXIII.85.

***óbester**: colonel (NySz.). — ném. *oberster*: der vorgesetzte. Vö. Sim: MMy. I.116.

officér: officier (NySz.). — ném. *officier*.

ol-(hal): petromyzon fluviatilis (Ethn. IV.189.). — ném. *uhle*.

opsit, obsit: entlassung (NySz.). — ném. *abschied*.

***ord**: pedica, vaskampó a vasmellen, a melyre a dárdát megtámasztották (BSzJ.). — kfn. *ord*: waffenspitze (Kluge), *ort*. *ort-band*: eisernes band an der spitze der scheide (Schade.). Vö. Tagányi: Száz.

***ordély, order**: ordre (NySz.). — ném. *order*: befehl, anweisung (Sand.). Vö. Nyr. VII.106.

ordonánc, ordinánc: ordonnanz (NySz.). — ném. *ordonnanz*: befehl, ein in meldungen von befehlen kommandirter soldat (Sand.).

1. **ort**: bányafenék (Jankó: Tor. 201). — ném. *ort*.

2. **ort**: quadrans floreni (NySz.). — ném. *ort*: der vierte theil in bezug auf bestimmte münzen, masse, gewichte (Sand.).

***ortály**: iudicium (NySz.); *ortályoz*: pörlekedik (Nyr. V. 130). — ném. *urtheil*. Vö. Nyr. VII.245; Dank.

***ostrom**: pugna, praelium, belagerung (NySz.). — ném. *sturm*. — Vö. Dank; Sim: MNy. II.39.

ökle : rhodeus amarus, cyprinus aphia (Kass.). — ném. *ückelei*, *ickley*, *üklei* : ein kleiner weisssisch. Vö. Ethn. IV.189; Sim : MNy. II.183. . Hiányzik a pontos hangtani megfelelés.

örömlajbli (Nyr. XVII.283). -- ném. *ürmeleibel*.

Pacal : a levágott állatnak egyik belső része. — osztr. baj. *patzel* (Halász Ignác közlése).

pacsi : a gyerekek kézadása az öregebbeknek, a mi kézcsókkal jár. — ném. *patsche* : handschlag, handdruck (Sand.); kar. osztr. *pätze* : schlag auf die hand (Lex. 18).

***páfrány**. — ném. dial. *pâmfarn*, irod. *baumfarn*. Vö. Nyr. XII.509, XIX.100, XXII.509.

pakk, pakol (Nyr. I.276). — ném. dial. *pack*, irod. *gepäck*.

***pakompart** : pofaszakáll (Nyr. VIII.332, XIX.504, XX.144). — ném. dial. *paknpart*, irod. *backenbart*.

***palánk** : planca (NySz. Tsz.). -- ném. *planke*. Vö. Nyr. XVIII.215, XVII.570, I.190, II.239.

***paléta** : quartierbillet für soldaten (Nyr. XVIII.215). — ném. *polete*; osztr. baj. *polette* : zettel (Höf. II.372). Vö. Dank.

***pallér** : werkmeister (NySz.). — ném. *polier* : obergesell, der die grobe arbeit ins feine bringt und des meisters stelle vertritt (Heyse); kar. osztr. *pállier*, *pallierar* : obergeselle, werkgeselle (Lex. 35). Vö. Nyr. VII.61, XIV.94, XIX.99; Sim : MNy. I.116.

***páncél** : lorica (NySz.). — ném. *panzer*. Vö. Nyr. I.220, VII.105.

pandel : band, binde (NySz.). — osztr. baj. *bantel*, *pantel* (Mikl : EtymWb.), *bantl*, irod. *bündel* (Fromm. IV.204).

pánk : pad (Nyr. XXIII.311). — ném. *bank*.

***pánkó, pánkoch** : krapfen (NySz.). -- kfn. *phankuoche*.

***pankrót** : tönkrement (Nyr. V.473). — ném. *bankrott*. Vö. Nyr. VII.355.

***pánt** : ligula, binde (NySz.); a kerékpántot vagy más hasadt fát összetartó vasszer (Tsz. Nyr. XII.288). — ném. *band*. Vö. Nyr. XVII.499.

pántli : ligula, binde (NySz. Nyr. III.185). — osztr. baj. *bantl* (Fromm. IV.204), *pantel* (Mikl : EtymWb.).

***pántofély** : crepida (NySz. Jankó : Tor. 117). — ném. *pantoffel*. Vö. Nyr. VII.243, 245.

?**pántolódik** : rixor, hadern, ranken (NySz.). — osztr. baj. *panteln* : rixas quaerere (Dank.)... Dankovszkyt forrásaimból nem bírom igazolni.

papír ... Nézetem szerint a *papír* nem német (Nyr. XIV.50) jövevény, hanem ép olyan analogikus elvonás a *papiros*-ból = *papyrus*, mint a *mód*: *módos*-ból = lat. *modus*.

***papumdekli** (Nyr. IX.163, XIII.432). — ném. *pappendeckel*.

***pár**: par, socius (NySz.). — ném. paar. Vö. Sim: MNy. I.121.

***parádé**: splendida ostentatio (NySz.). — ném. *parade*. Vö. PhilKözl. XVII.226; Sim: MNy. I.116.

***parcs**: perca fluviatilis. — ném. *barsch*. Vö. Ethn. IV.189.

parket: len- vagy gyapotfonálból készített, egyik oldalán borzas kelme (Ball: TSz.). — ném. *barchet*.

pástély: pastellus (NySz.). — ném. *pastell*.

paszamány, paszamánt: fimbrea, vitta, binde (NySz.). — ném. *posament* (Heyse).

patrontás: patrón (Nyr. XIX.189). — ném. *patrontasche*.

†**pazarol**: heluor (NySz. Tsz.). — ném. *prassen*. Vö. Nyr. XX.532.

***pék**: kenyérsütő (NySz.). — osztr. baj. *beck*, irod. *bäck*, *bäcker*. Vö. Dank. Sim: MNy. I.115; Nyr. XII.485.

pél*da**: imago, exemplar (NySz.). — kfn. *bilde*. Vö. NyK. VI.310; Nyr. I.220; Sim: MNy. I.115.

pél**h**: glis, ratte, haselmaus (NySz.). — ném. *billich*, *bilch*: *billichmaus*, *siebenschläfer*, *glis vulgaris* (Sand.).

***peleh(hal)**: alburnus lucidus. — ném. *beleh*: ein lachsartiger fisch (Sand.). Vö. Ethn. IV.190.

***pelengér**: scalae gemoniae (NySz.). — ném. dial. *prenger*, irod. *pranger*. Vö. Nyr. XII.530; Sim: MNy. II.44; Dank.; Nyr. VII.104.

pellikán: pelicanus (NySz.). — ném. *pelikan* (Heyse).

pēncēl: penecillus (NySz.). — ném. *pinsel*.

***pēndēly**: costula (NySz.). — szep. szász *pendel*(hemd) (Schrö. 139). . . . A szó talán először *pentelyes ing* (NySz.) alakban volt használatos, s ebből lett a *pendely*. Vö. Dank. Nyr. VII. 259, XII.433.

pēndrēk: fekete cukor (Nyr. VIII.47. XIX.555. XX.50). — ném. *bürendrek*.

***perec**: spira (NySz.). — osztr. baj. *pretze* (Dank.), *bretze*: ein in der fastenzeit gewöhnliches und aus weissinehl zubereitetes gebäck (Höf. I.115). Vö. Sim: MNy. II.39.

péreg: szétdarabolt, használhatlan meddő közet (Jankó: Tor. 175, 201). — ném. *berg*: das taube gestein, gröbliche erz (Sand.).

***pernahajder**: semmirekellő, gaz kópé' (NySz. Nyr. VII. 106). — ném. *bärenhäuter* (Sand.). Vö. Nyr. VII. 106.

pergel: rösten, brennen (NySz.). — szep. szász *pregeln*: am feuer rösten (Schrö. XXV.); *brügel*: bräteln, brodeln; *gebrägelte* spätzle: eine in fett gebackene oberdeutsche mehlspeise (Sand. I.195) ... A hangtani fejlődés ez: ném. *pregeln* < magy. **peregell*, **peregel*, < *pergel*. A szóközépi magánhangzó kiesésére vö: *ösztvér* > *ösztövr*, *ectes* > *ecetes* (NyrKal. 53).

pertli: szalag (NyK. II.373; Nyr. XIII.432). — ném. dial. *bertl*.

***pessely**, **persely**: geldbüchse (NySz.). — ném. *börsel*, dial. *perschl* ... Szarvas legutóbb e szót az osztr. baj. *püchschel* (*büchschel* Nyr. XXII.22)-ből származtatta; előbbi nézetéhez csatlakozom, mert az *rs* alakot tartom eredetibbnek. Vö. Nyr. XIX.100, XXII. 48, VIII.243.

pfuj, **pfi** (Nysz.). — ném. *pfuj*.

***pikonhok**: galea (NySz.; SchlSzj. BSzj.). — kfn. *beckelhübe*, úfn. *pickelhaube*. Vö. NyK. XXII.474.

pillér (Nyr. VII.105). — kfn. *philaere* (Schade), úfn. *pfailer*.

pint: pinta, mass (NySz.). — ném. *pint* (Heyse), *pinte*: ein flüssigkeitsmass (Sand.).

***pintér**: dolarius (NySz.). — ném. dial. *pintêr*, irod. *binden*. Vö. Nyr. VII.105, XIX.100.

pintli: fejkötőféle kötött dísz (Nyr. III.288, XVIII.528). — osztr. baj. *bindel* (Dank.), irod. *bündel* ... A baranyamegyei *pietli*: egy kötet széna (Nyr. XVIII.191) szintén a *bündel*-ből való.

pirkli: dorong (Nyr. XV.143). — ném. *prügel*: ein dicker stock, knüppel, knüttel (Sand.).

***piskolc**, **pisklóc**: antimonium, stibium (NySz.); kicsi, apró békaszem, a mi fénylik a kő közt, de nem árt a vasnak (Jankó: Tor. 201). — ném. *spiessglas*: antimon, spiessglas, glanz (Sand.)... A hangtani részre szolgálnak fölvilágosításul ezek: a magy. *ó* egy dialektusbeli *gläs*-ből való; az *s* kopására pedig: *tuctli*, *pic*, *pacéroz* sat. (NyrKal. 71). Vö. Nyr. VII.356.

pisztoly, **pistoly**; manuaria catapulta (NySz.). — ném. *pistol* ... Nézetem szerint azonban csak az *sz*-es alak német jövést, az *s*-es alak szláv jövevény abban az értelemben, hogy az úszl. *pištola*, cseh *pištoli* hatott a magyar alakra (Mikl: EtymWb.). E nézethez azonban, mint legvalószínűbb, csatlakozik az, hogy a *pisztoly* az oláh *piistol* (Mikl: EtymWb.) mássa, s tekintve, hogy

Háromszékről és Kalotaszegről ismerjük ez alakot, e nézetet támogatja a szó geográfiai elterjedése is.

piszli: a békának tojásból kikelt apró porontya (Nyr. IV. 560). — ném. *bissel*, *bissle*, dial. *pissl*: das geringe, unbedeutende, kleine, wenige bezeichnend (Sand.). Vö. Dank.

pitli: faedény, egyfűlű víztartó edény, sajtár (Nyr. XVIII. 384, XIX.94; Tsz.). — osztr. baj. *büttle*, irod. *bütte*... A NySzó-tárbeli *pittle*: beutelkasten szintén ennek a *büttle* szónak átvétele, s továbbképzése a *pitteln*: finomra őrölni: ném. *bütteln*: hin- und herstoßen (Sand. I.250).

***plajbász**: obrussa (NySz.). — ném. *bleiweiss*. Vö. Dank. Nyr. XVI.416.

plataje: pecten, squamosus passer, ein meeresfisch (NySz.). — ném. *platteis*: ein fisch, pleuronectes platessa (Sand.).

platnyi: takaréktűzhely (Nyr. IX.428). — osztr. baj. *plattn* (Fromm. IV.333), irod. *platten*. Vö. Sim: MNy. I.120.

***pléh**: lamina (NySz.). — ném. *blech*. Vö. Nyr. XXII.20.

pluder: braccæ (NySz.). — ném. *pluder*(hose)... A NySzó-tárbeli *plundér* a német *plunder*-nek (kleid, wäsche, decke sat. Sand.) a képmássa.

pólaj: pulegium, flöhkraut (NySz.). — ném. *polei*: flohkraut, eine bitter und würzhaft schmeckende, stark riechende pflanze (Heyse).

***polénta**: brei (NySz.). — ném. *polenta*: brei (Sand.)... Lehet olasz jövevény is (Kőrösi).

***polgár**: civis (NySz.). — ném. dial. *purgér*, irod. *bürger*. Vö. Nyr. I.220, XII.530; Sim: MNy. I.158.

poliom(kerék), gombkötő műszó (Nyr. XIII.480, 528). — ném. *polionrad*.

pomp: szivattyú a bányavíz kiszivattyúzására (Jankó: Tor. 173, 201). — ném. *pumpe*.

pontk, **pont**: punctum (NySz.). — ném. *punkt*... A *pont* nem fejlődhetett egyszerű *k* kopással (vö. *csutka*: *csuta*, *palack*: *palac* NyrKal. 71), hanem más okban kell keresni a magyarázatot. Szerintem a *pontk*-ra az ol. *punto* hatott, s így a *pont* az ol. *punto* + ném. *punkt* kombinálása.

***pór**: rusticus, paganus, bauer (NySz.). — kfn. *pûr* (Schade), dial. *paur* (Sand.)... Akár a dial. *paur*-ból, akár a kfn. *pûr*-ból egyként válhatott a magy. *pór*. Vö. Nyr. XIV.50, XVIII.395.

porcellán: vas murrhinum (NySz.). — ném. *porzellan* (Heyse)...

A régi nyelvben előforduló *porcellána* (NySz.) olasz *porcellana*-ból való.

portéka: merx, sarcinum (NySz.). — ném. *partecke*. Vö. NyK. XXII.59.

portré(kép): effigies, imago (NySz.). — ném. *portrait*.

potron: kis bőrtokok a repesztő anyag számára (Jankó: Tor. 201). — ném. *patron*.

***póce**: cloacalis fluvius (NySz.). — erd. szász *pütze*, irod. *pfütze*. Vö. Nyr. XXII.97, 227.

pőröly: malleus (NySz.). — ném. *prell*: hammer. Vö. Nyr. VII.243.

***pős**: az a szalmacsutak v. fonat, mely az öreghaló és gyalom első inára alkalmazható s arra való, hogy iszapos helyen az inat a bevágástól megóvjá. — osztr. baj. *peisch*: fascis vimineus muniendo littori adhibitus (Dank.), irod. *bosch*, *pusch*. Vö. Ethn. IV.206.

prajc: a mestergerendára tett támasztó (Ethn. IV.13). — ném. *spreize*.

***prém**: limbus, fimbria (NySz.). — kfn. *breme*, úfn. *bräme*: besatz von pelz (Kluge. Sand.)... Miklosich szerint szláv jövevény a magyar szó (EtymWb.). Vö. Nyr. I.220, XIV.48; Sim: MNy. I.115.

***prés**: prelum (NySz.). — ném. *presse*... Az *s* miatt (úszl. *preša*, kisor. *preša*: torcular (Mikl: EtymWb. 63) kissé kételkedhetik valaki a szó német eredetében; de a szlávtság területén az egy tót *preš* alakon kívül nem ismerek pontos megfelelőt; a tótból legfőljebb e század folyamán kölcsönöztek egyes dialektusaink, a *prés* pedig régi szó. Ezért tartom a szót német jövevénynek. Ide való a *présel* ige: szep. szász *präsen* (Schrö. 161). Vö. Sim: MNy. I.115.

***prézli**: reszelt zsemle (Nyr. VII.332, XIX.505, XX.80). — osztr. baj. *bresl*: brosame (Cast.), irod. *brözel* (Sand.).

prezling: répatőrek (Nyr. XVI.382, XIX.505). — ném. *presung*: der geriebene rübenbrei (Sand. II.588).

prézméta, az öntött vas neve (Jankó: Tor. 201). — ném. *press*(metalle).

prices: lectus ligneus (NySz. Nyr. XXIII.287). — ném. *pritsche*, *britsche*: in wachstuben die breite, schräge hölzerne lagerstatt (Sand.).

prigli: külsőre vonatkozó elnevezése a hengeralakú tárgyaknak (Nyr. XIX.479). — ném. *prügel*. Vö. *pirkli*.

prófont: commeatus (NySz.) — ném. dial. *profant*, irod. *proviand* (Sand.).

profosz: tribunus capitalis (NySz.). — ném. *profoss* (Heyse, Kluge).

prontsaccung: exactio tributi (NySz.). — ném. *brandschatzung*.

proviand: commeatus (NySz.). — ném. *proviand*. Vö. **prófont**.

prunkresz: kerti zsázsa, *lepidium sativum* (NyK. II.373). — ném. *brunnkresse*, *brunnenkresse* (Sand.).

pruszli: mellény, asszonyok bújbélje (Nyr. X.21. XII.530). — ném. dial. *prustl*, irod. *brüstel*. Vö. Nyr. XII.530. XVII.431.

pudli: a boltosok asztalféléje, a mire az elárusítandó árút rakják (Nyr. III.34). — osztr. baj. *budl*: verkauftisch bei Krähern (Cast. Schmell. Sand.).

purgër: civis (NySz.). — ném. dial. *purger*, irod. *bürger*.

***puszpáng**: *buxus* (NySz.). — ném. *buchsbaum*, dial. *puchs-pän*. Vö. Nyr. XIX.100.

putertág: *striblita butyro condita* (NySz.). — ném. *butterteig*.

***putton**: *pyxis* (NySz.). — kfn. *buten* (Schade), osztr. baj. *buttn* (Cast.): ein hölzerner tragkorb. Vö. Nyr. XIX.100, VIII.332. XX.83.

MELICH JÁNOS.

A „METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE“ MONDATTANA.*

Az említett munka mondattanával akarván foglalkozni, e helyen a szavakról csak mint mondattagokról kívánok szólni.

Hogy a mű maga mai mondattani viszonyainktól többé-kevésbé eltér, maga másfél század előtti keletkezése, írójának erdélyi volta s deákos műveltsége érthetővé teszi. Ez eltérésekről dolgozatomban egy-egy fejezeteiben számolok be.

Szófűzés.

I. Az alany és állítmány viszonya.

α) Általános alany.

Az általános alany kifejezésében a „Metamorphosis Transylvaniae“ igen változatos.

* Megjelent a „Monumenta Historica Irók“ XI. kötetében.

1) Az egyes második személy áll általános alanyt jelölő értelemben: A testamentumának az egy Bethlen Gábor fejedelem testamentumán kívül párját nem hallottad (320). Ha egy rühös asszonyt akarsz fogadni szolgálónak, ne is említs neki brassai vagy szebeni egyszer ványolt posztó szoknyát (345). Gyakrabban többet költesz rája, mint az mind vetted, s mégis öt-hat esztendeig elig éred meg véle (366). Nézd meg kérlek, ma az reli-gióért is úgy nézik egymást, mint két ellenség (359). Az kinek az apja kereket falazott is, most a fia megharagudnék, ha urnak nem hinád (356). Ottan olyan öntözés volt, hogy bokaig járhattál volna vízben (359). Azért olyan bő vala akkor az a vad, hogy bár a falutól ne mentél volna messze, mégis elég vadat talál-tál volna (327).

2) Egyes 3-dik személy: Ha azt mondtad volna: kell-e thé, talám azt tudta volna, hogy tézed (321). Ha suppont kértél volna, talám azt gondolta volna, hogy zsupon akarsz feküdni (330). Itt az alany valami határozatlan névmás lehetne, t. i.: ha ezt meg ezt tetted volna, mindenki, vagy bárki azt hitte volna, hogy...

3) A többes 1-ső személy, mint most is mondjuk: Térjünk által az ő boldogtalan (úgy mondhatjuk) fiára (337) = mondhatja bárki közülünk, vagy: mondhatja mindenki.

4) Többes harmadik személy: A szásznék az mellyeken mind olyan medályformát hordoztanak, az kit kesentyűnek hittak (344). Voltak az mint hitták, bolondjai (362). Az reggeli italt hitták aquavitának (321). Mihelyen reggel csengettenek felkelésre, mindjárt az semináriumban feljöttek (428). Városhelytt gyalog jártanak (361). Az nyári keztyűnek hire, helye sem volt, ha valaki-nél nyári keztyűt láttak volna, bolondnak mondták volna (349).

5) A főnévi igenév a mai használattal megegyezőleg: Az válogatott étkek sokaságát le nem írhatni (396).

6) Igen gyakori az ember alkalmazása általános alanyul: Az akkori asszonyoknak s leányoknak nagyobb dicséreti az, hogy ritka kurvát hallott az ember (346).

β) Értelem szerinti egygyeztetés.

Apor — mai nyelvünktől eltérően — egygyazon mondatban egygyeztet értelem szerint: Mind az két legény szépen tétet hajtottanak (332), Hat vagy nyolcz ember a testet rudakon vitték (409). — Értelem szerint a gyűjtő neveknél ma

is eggyeztetünk, a mi különben az elhallgatott többes mellett érthető is: Egy nép vagyunk. Ezzel rokon Apornál ez: Kivált az közepesse az fő embereknek, mikor utra mentenek, az lovak pokróczát az ló hátára kötötték (367).

Majd pedig a számjelző mellett álló többes számú alanyhoz egyes számú állítmányt tesz: Continüüs szolgálai praeter propter legalább mindenkor volt nyolczvan (319). Meg volt némely uraknak tiz, sőt némellyiknek husz asztali szolgálai is (361). Némelynek volt tiz-tizenöt sastollas forgós szolgálai is (361). Az udvarias kifejezésekben mai beszédmódunk szerint nála is más az ige, mint a cselekvő alany személye: Egyék, uram, kegyelmetek (324). Mosdjék, uram, kegyelmetek (324). Uram kelmed talám krestályra vágy (328). Szintén nem egy az ige és alany személye abban az esetben, ha érzi, hogy általános alanynak felel meg állítása: Ha alábbvaló embernek is egész árkosra nem irsz, megharaguszna k érte (360).

II. Állítmány és tárgy fűzése.

1) Tárgyat találunk több igénél, melyek a mai használatban vagy szűkebb körben veszik fel magukhoz a tárgyat, vagy csak határozóval kapcsolatban állanak. Ilyen az *áll* ige: Kijöven a fejelelem, az urak rendet állottanak (334). Mikor osztán rendet állottanak, az pohárnok eléállott az mosdóvízzel és kendővel (324). Már rendet állván az vőlegény részire ment egy pohárnok (382). Magok strázsát magoknak állottak (362). A mai *köszönt* ige helyett a *köszön* és összetételeit használja tárggyal: Egy fazék bort az előköszöntőkre köszönt = köszöntött (379). Bort köszönt ujjal a gazda az előköszöntőkre (379). Harmad-negyed magával elköszönte az násznagy egészségiért (384). Vö. NySz. *köszön* alatt. A *bír* igét nyilván a latin *habeo* hatása alatt kapcsolja tárggyal: Ha fiscalis falut birt, az olyat elvette (439). Még az asztali szolgál is neheztelte, ha ő-bort adtanak innya (326).

Oly igék állanak tárggyal, a melyek ma csak igekötővel kapcsolatban állanak azzal: Gyakorta ajándékozták azon öreg pátert (422). Nem értem, de hallottam régi emberektől (376). Értem, hogy az nemes asszonyokon kívül nem volt három falusi asszonynak mentéje (345) = megértem azt az időt. Muzsika szóval úgy járták az tartományt (358). Táncolni kezdetek,

szép halkkal járták (331). Ha volt kedvek, napot tettek, hogy mely nap menjen az ifu legény leányt nézni (375).

9. A visszaható igét tárgyas körülírással képezi ezekben: Éppen nem nagyzolták akkor az emberek magokat (359). Az ur megharagitotta magát (355). Mikes Mihály vonogatja magát az italtól (328).

2) A tárgyas és tárgyatlan ragozás tekintetében Apor többnyire megegyez a mai nyelvjárással, de egyben-másban el is tér.

A birtokos jelzővel ellátott tárgy mellé alanyi ragos igét tesz: Őz máját szoktanak tenni az jóféle bélesben (390). Néha szerelem énekét is mondottanak (330). Ámbár a személyragos tárgynak illetén használata úgy a régi, mint újabb nyelvünkben is előfordul, ha a személyragos tárgy határozatlan.

sz. Az ige a határozatlan tárggyal van eggyeztetve: Sőt az ki atyafi sem volt, mégis azokat atyafinak hittak sokat (357).

III. Állítmány és határozó.

a) Igeidők és módok.

a) A mi az igeidők alkalmazására nézve mondani valónk van, az a következőkre szorítkozik. A folyó jövő rendszerint jelen-nel van kifejezve; többszörte alkalmazza azonban a *kezd* és *akar* segédigéket. A végzett jövő (*írand*) eggyáltalában nem fordul elő irónknál. A mi a többi idők használatát illeti, semmi szabályságot nem födözhetni föl művében.

b) Az igemódok alkalmazásában ugyanazt a latin hatást észleljük, a mely régi írónknál általában tapasztalható. Sajátságos azonban és mondhatni példa nélkül áll a jelentő módnak a föl-szólító és föltételes helyett való alkalmazása az ilyen esetekben: Az urok még gyönyörködött benne, mikor az cselédje vigan volt, csak ne verekedett s ne veszekedett (360). Mikor ette, úgy keverte fel, hogy mikor az kenyérrel mártogatta, semmi róla ne hullott (378.). [Ha valamely idegen férfi vagy asszony, czifra kötösben ment volna temetésre, megcsufolták (406). Ha penig vagy szegény atyádfiához vagy becsületes nemes emberhez szállottál volna, az olyan szivvel látott, hogy örömben talám az lelkit is kitette volna érted (355).

β) Határozás a határozókkal.

A határozók egyszer fölvelt jelentésüket időtlen időig meg nem tartják, hanem korábban-későbbben változásokon mennek keresztül. Jelentésüket megváltoztathatják megszorítás, metafora, metonímia útján. Közre játszik az analogia is ellentétes gondolatok egymásra hatásával, az idegen nyelvekből szolgailag átvett kifejezésekkel.

Az irány megváltozásánál a *hol*, *honnan*, *hová* (locativus, ablativus, lativus) egyike a másik helyébe lép. Mert a *honnan* és *hová* rokonok, mindkettő mozgást jelentvén; míg a *hol* és *hová* érintkezést jelentőségüknél fogva testvérek.

Ezek azok az okok, a melyek miatt a határozók koronként a megszokottól idegennek tetsző színben tűnnek föl. Maguk az írók a határozók sokféleségénél fogva s az említettem okok miatt nem mindig találják meg a helyest, idegen hatások folytán idegenszerűen alkalmazzák a határozókat. A latin például azt mondja: 'timeo Danaos' = félek a danaoktól; tehát a mit mi félelmünk okának, forrásának tekintünk, a melytől szükségképen távozáunk, ő egyszerűen tárgynak, illetőleg irányt (közelítést jelentő) jelölő határozónak fogja fel. Vagy a görög: *ἀρέσκειν τῆς σοφίας* = 'töreksem a bölcsességre'; ebben a bölcsességet a cselekvés indító okának tekinti, míg saját nyelvérzékünk itt törekvésünk végcélját látja. De nemcsak idegen nyelvek hatása, hanem a határozóknak az állítmányhoz való sokféle viszonya miatt is könnyű a tévedés. Ez okok miatt találjuk Apornál is helyel-közzel a maitól eltérő viszonyokat.

a) Helyhatározók.

Apor a helyhatározókat a mai nyelv szerint részint ragos nevekkal, részint névutókkal képezi. Legföltrebbnek mondhatjuk nála, hogy a *hová* kérdésre felelő *-ba*, *-be* határozót túlnyomóan a *hol* kérdésre felelő *-ban*, *-ben*-nel képezi. A képes határozóknál is megvan e sajátsága. Azonkívül egyes határozókat a maitól egészen eltérő ragokkal fűz az állítmányhoz. Helyhatározó ragokban gazdagabb mai nyelvünknel, a mennyiben több, ma csak egy pár megcsontosodottabb alakban előforduló ragot szélesebben használ. A többször található helyhatározó ragok következők:

1) *-be* helyett *-ben*: Ha akkor kötött hajjal, vagy *z'sa cs-k ó k b a n* varrott hajjal valaki eléjött volna, azt mindnyájan kacagták volna (354). Az udvariak gyakorta egymást *v e n d é g-*

ségben hitták (359). Mikor osztán az temetőben bételepedtenek, szintén úgy volt minden ceremónia (410). A *-ben* használata *-be* helyett Apornál nemcsak abban leli magyarázatját, hogy e ragok régebbi nyelvünkben felváltva használtattak, de abban is, hogy Apor latinosa neveltetése folytán a latin nyelv eme sajátosságának hatása alatt állott; meg abban is, hogy a mai közbeszédben is, nemcsak a múlt században, ingadozás van a két rag használatában. De ma inkább *-ben* helyett mondunk *-be* ragot; ellenkezője a népnyelvben, ha az illető szépen akar beszélni.

2) A *-ben* rag *között* névutó helyett. A *-ben*-nek a régi magyar nyelvben a partitivus ilyen kifejezésében a legfontosabb szerepe volt; megvolt ugyan a *-ből* is ilyen alkalmazásban (egy tizenkettőbelől EhrC.), de hogy a *-ben* inkább használatos volt, mutatja az, hogy a *hová* kérdésre felelő határozóval szemben is nem *honnan*, hanem *hol* kérdésre felelő *-ben* van (H o z z á se tégy, el se végy benne semmit MNyil: Agend. 36); sőt a *-ben* partitivusi használata ebben a században is előfordul: Az elme műveiben (ex aliis negotiis) egyike a leghasznosabbaknak a történetek írása (Kaz: Jug. cap. 4). Így Apornál is: Ezekben az urakban sem vala gróf (375). Vacsora előtt az leányt ebédlő palotában kihozták, ott lévén az atyafiaiban sokan (376). Akkor az fejedelem németjeiben fegyveresen felesen kísértének (435). Azokban semmit az te maradvád úgy nem folytat (443).

3) Az *-n* rag *-ben* helyett: Az városon szerszámos paripán jártanak (361). Mikor valamely úr valami városon megholt, azt rendszerént harmad-negyed napján koporsóban tették (400). — Ezekben az *-n* mint eredetileg általánosabb értékű rag régi locativusi értelmében, s nem a megszorított superessivusi jelentésben a szorosabb értelmű *-ben* helyett áll.

4) A *-ra* használtatik *-be* helyett: Az palotára az férfiak kimentenek (323). Egy része az deákoknak járt hálai az városra (428). Küldöttek idegen országokra philosophiára (437).

5) A *-ben* rag *-ből* helyett: Égett bort ittanak, honnan is az urasszonyok apró pinczetokokban kínálták az idegen embert (321).

6) A *-ról*, *-től* helyett: Asztalról felkelvén, készen volt az hegedű (331).

7) *alatt* a ma szokottabb *alant* vagy *alul* helyett: Az felesége alatt maradt (394). Alatt egészben az padimentumot sálya posztóval vonták bé (394).

8) A *-ből* rag *-ról* helyett: Levette fejéből az bársony kozák süveget (336). Hogy az forgó az posoni süveget le ne vonja az fejekből, az sínórt az torkok alá tették (348). — A *-ből* rag a tárgyak belsejéből való kiindulást fejezi ugyan ki, de a külső felületet jelölő *-ről* helyett a testrészeknél használatos a kiindulási pont jelölésére.

9) A *-t*, *-tt* igen gyakori Apornál, míg ma csak tulajdonnevekre s a névutókra szorítkozik és ezekben locativusi jelentése van: Sohult sem volt (350). Keresik az kisasszonyt, sehult sem találják (418). Ha olyan helyt volt (381). Az vőlegény asztalnál fő helytt ült (383). Idegen helytt holt meg (402). Városhelytt gyalog jártanak (361). Kolozsvárott hét esztendeig iskolában jártam (425). Mind Udvarhelyen, mind Kolozsmonostorott tisztességes harangjok voltak (436). Károlyvárott szintén két páter lakott (435). Második nap mentünk Monostorott az páterek házánaál lévő akkor pusztá kápolnához (434).

10) *fenn* helyett *fel*: Az dolmányok olyan hosszú volt, az mind oda fel leírák (353). Az ki felhághatott reá, oda fel megnyugduť (390).

Ж Н

11) *-n* rag *-ra* helyett: Félen hijja Apor Lázárt (420). A lativus helyett locativus igen sokszor a régiéknél: Félen tartod az nagy orrod kevély Pozsony vára (Thaly: Adal. II.243).

12) *-vá* rag *hová* kérdésre: Fundált vala XIII. Gergely pápa semináriumot is Kolosvárrá (424). Fundált vala académiát Kolosvárrá Báthori István (424). Mint menjenek bé csak Kolosvárrá, arról articulust írának (424). — E rag tulajdonneveknél ma csak azoknál, melyek hol kérdésre *-t*, *-tt* raggal állanak. Még ezeknél se mindnél.

13) *-hoz* rag *-ra* helyett: Soha vadhoz véle nem lőtt, csak madarakhoz (372). Senki vadhoz seréttel nem lőtt (372).

BARCZA JÓZSEF.

FALUDI FERENC NYELVE.

Szótári rész.

Sebeskedik. Életeket sietve költik, kedvekre sebeskednek mindent hirtelen általfutván (454).

semmünnen. Semünnen nem kaphat legkisebb vigasztalást (216).

Ж

seregel. Több kísértet seregli őket (69).

serpenyős mérték. Jobb kezében meztelen pallos, bal kezében serpenyős mérték (650).

sétál. Vagynak gondban a pókocskák, hálójoakat sétálják (888).

sikkad, elsikkad. A magára vállalt tereh alatt el ne sikkadjon (412).

sinkedik. Imígyen sinkedvén jó darabig, kárhozatra okádá bűnös lelkét (167).

skófiomos. Skófiomos sűrű rojtok minden szélén a csáprágnak (638).

sokadalmaskodik. A ki egészen kinyitja tárházát tudományának, más napra kelvén ugyanazon vásárral sokadalmaskodik böcsülete rövidségével (396).

fontos!

suttom. Mások megkerülnek minden suttomot, befurják magokat minden gyülekezetbe (56).

Szag. Amoda rakják a pézsmaszelenczéket, szagokat, essentiákat (141).

szakállverő hajfodorító inasok (34).

szakasz. Minden alkalmatosságban nagy vidámságot mutatson; mert ez a legjobb devise vagy szakasz a nemes czímeren (261).

szakmány. Reászabadítják a katonákat ügyetlen prédára, lopásra, szakmányra (215).

száll, megszáll. Nem megszállani szívvél és szemmel a szentség előtt, hanem inkább nyughatatlankodni mennek a tempomba (146).

számoz. Számozza vendégeit a szakács (878).

szaporodik. Azok szaporodnak ide a parlamentbe, a kik a magok jószágát oltalmazták vagy a másét kívánják (782).

szavattyus. Mind a néma, mind a szavattyus muzsika igen megindítja a szíveket (268).

száznyi száz, ezernyi ezer (139).

szegre-végre. Szegre-végre egy nyommá sem mehetének (307).

széke-béle. A tudatlanok, kik csak a színről tésznek ítéletet, csak akkor veszik észre, hogy megcsalatkoztak, mikor székét s belét látják valaminek (440).

szél. Mind szélire mind hosszára nézve messze nyújtózék titulusok (13).

szélhám. A felhőkön nyargalódzanak, szélhámmal járnak (349).

szélleg. Kóborol és szélleg a katona, mint a vad krimi tatár (215).

szellet. Mint a sebes mennyköveknek szelleti szörnyen a földhöz verik (385).

szentel, felszentel. Mit szenteltek fel az istennek? (144).

szer, trombitaszer. Erre másodszor szólamlott a trombitaszer (637).

szerével. Ha azt gondolod, hogy a mit eddig mondek, szerével mondtam, nagyon csalódol; gúnyoló beszéd ironia volt az és tréfa (283). Ha tréfából taláztat mondani, a mit előhoztál: takard felre, nem ide való; ha pedig szerével: kopasz a mentesség (286—87).

szerévaló. Mindannyiszor lesütötték fejeket, mikor szerévaló s ártatlan dolgokat emlegettenek a kerékben (97).

szerencsétlet. A ki istent szereti és szemén hordozza, nem minden mocskos parányi gyönyörűségért szerencsétletti ártatlanságát (46).

szerkivül. A kik szerkivül heveskednek kívánságokkal, azoknak későbbben légyen részek benne (433).

szerttartó. Üdvösségére szerttartó jámbor dáma (178).

szilígy. Olly engedelmesek és sziligyek a lovak is, mint az árkadiai szamarak (784).

színe. A nagyok nagyai a nagyok színével tartanak (369).

színes. Nem késztlek reá, hogy se belül a tisztát, se kívül a színest ne változtasd (30). Színes társaság: előkelő (13).

színleni. Ha az új s meg új bárdal színlett riformadat olly igen űzi a nemesség: kétség kívül sokban férges vallásod (61).

színnép. Nem késztlek reá, hogy rongyban arczátlankodjál, mert méltán megítélne a színnép iránta (30).

szinte. Szinte asztal felett taláztam (21).

szomjú. Egy szomjú legyecske megtalálta csipni homlokán (232).

szópanasz. Sok szópanasz fér hozzájuk (376).

szorgolódik. Minduntalan valami gonosz körül szorgolódik s faragicsál (100).

szököllő. Átalláttam, hogy már is olly meredeken vagyon az ifjú, mellynek veszedelmes leszen a szököllője (276).

szugol. Semmi szugol vagy rejtek sem fedheti úgy dolgunkat, hogy ő előtte tudva ne legyen (525).

szügyellő. Mintha az öszvért tollas üstökéről vagy csengő szügyellőjéről becsülnéd (60).

szüköm van. Noha szüköm nem volt, de mégis a világ javaiból többre lettem volna érdemes (169).

szül, reá szül. A mit reánk szül a jó és bal szerencse, egyaránt vegyük (473).

Tabát. Fekete tabáttal borított csapka forma kalap volt fején (636).

tacskó. Példásan folyt nyálok az angliai imillyen amollyan szelindekekről, agár, vizsla, kopó s több efféle fityező tacskókról (122. 28).

takar. Tanácsos takarni a bőségnek idején, hogy elővehessük a szükségben (423).

támétalan. Támétalan sok a lakosa (793).

tanács. Achitophel Absolon udvarában első tanács volt (246).

tárház. Biztassa tárház ajándékokkal (632).

tart. A ki békességes szívében, annak tart életében (463). Annyiha tartván, mintha világ tengelyét forgatták volna (508).

tárkonymész. Nyavalyádban félre tennéd a tárkonymészet, ha megártana (74).

tartalék. Szíve bátorsága minden tartalékot ront bont s kisegíti a galyibából (587).

taszigat. Taszigatva nehezen lépnek elébb (301).

távolít. A ki távolít a földtől, közelít a mennyország-hoz (556).

tekintet. A nagy hivatal igen is megkívánja a hozzá tartozandó tekintetet (420).

telik. Nem telik költségedbe, sőt inkább hasznodra válik (47). Az isteni kegyelmek idvezítőnknek kinos halálába teltek (50).

terepely. Leszálla lováról s egy terepely fának törzsökéhez dűle (639).

terepes. Apró himbók voltak elébb a már terepes rózsák (517).

tetszeteskedik. Készek lévén mindenkor hasonló szolgálattal tetszeteskedni (751).

top. Magán topják tánczokat (875).

törpe vas. Két fegyveres ember érkezett, megállá ajtaját, törpe vasát a puska végére szegezé és erős őrizetben tartá az abbét (734).

trágyás. Ki sok hímes trágyás igékkel a theatrumokon az atheismus! (85). Ezeket is (a tréfákat) gyengén és trágyásan szokták feladni.

trágyáz. Eszembe sem tűnt, hogy arra kötelezzelek, hogy tropice és figurák módjára trágyázván az igéket mind azon virágos táblákat terjegess azok eleibe, kik reád figyelmeznak (22). Némellyek előveszik az udvariasságot, trágyázzák a szókat, ugratják a tréfákat (403).

trucára. Mely magafeledett bolondság az isten jóvoltának trucára belekeveredni mindenféle gonoszságba (50).

tucet, tucin. Csak két tucet fakadékot oltanánk az asszonykának piros arczájára (18). Ha tuczin számra nyelnének s falnátok bé az öreg bűneket (147).

tudománytevő. A szent irás tudománytevő, mely szörnyen ejtette légyen meg a szerencse Ámánt (241).

turbikál. Eleintén gyenge hitván szerrel volt a hajó dolga, csak a part mellett turbikáltak (724).

tuskázás. Ízibe visszatérének az előbbi kortyokra és tuskázásra (121).

tűzelő. Tűzelője mellett üldögelvén dohányzott vala (630).

Uszován. Valóban is nézik sokan: ki uszován festett, habzó, tágas, kevély tubinmantóját, álmélkodnak mások rajta, hogy bírhatja füle a hüvelnyi nagy gyöngycseppeket (144). Itt a XIV. Lajos király képe látszik, maga földig folyó uszován királyi palástban áll (795).

útvesztő. A mondott utcza beszolgált egy nagy útvesztő kertbe (339. 666).

ügyes. A pór nép pörzsöl, pusztít és ügyes úroknak életére fenekedik (601). Nem lehet ügyes panaszunk istenünk gondviselése ellen (555). Eleibe vitték Dardanushoz a királyi koronát és pálczát, egy akarattal igaz, ügyes úroknak vallották lenni. Erre Dardanus: Ha ügyes úratok vagyok, ügyesen adhatom vejemnek jegyül (683).

ügyetlen. Reászabadítják a katonákat ügyetlen prédára, lopásra, szakmányra (215).

üresség. Már fordulj meg követ, nincs többre ürességem (650).

Vagyonság: 1) vagyon. Titkon minden vagyonságát eladogatta (655). Minden ingó és ingatlan vagyonságimnak

légyen úra (673). 2) valóság, lényeg. Mindennek benn a közepében igaz vagyonsága (440).

vak kérdés. A ki szépszándékkal kétéskedik és vak kérdésekkel szorongatja társát, dolog ha nem facsar ki valamit belőle (474—75).

valamentényire. A haragnak tüzes gerjedelmeit valamentényire enyhítik (33. 35).

vastag. Vastag reménységgel még a lehetetlenségen is igyekszik erőszakot tenni (431).

végezés. Szomorú játék öt végezésben (807).

vélte.

A kik vélte és ritkán estek meg (50).

vendégház. Ellepik a vendégházakat, az utcák dolgát rostálják (4).

vendégszín: 1) ürügy. Valami titkos vendégszint kíván, hogy a mit forgatunk, hasznára válik (439). 2) máz, festék. Ki sok vendégszín borítja az orcákat! (611).

verdődik. Satirusok megverdődnek, tépik egymás szakálát (878).

vérség. A vitézség és vakmerő eltökélés közt nincs semmi vérség (223).

vérszem. Lássék vérszeme eszednek, add jeles próbáit készségednek (467).

vesztegel. A kárhozottaknak jajos sorsok nem egyéb, hanem a rosszul veszteglett óráknak érdemes büntetése (139).

vesztegség. Ha erővel vesztegségre nem bírjuk magunkat, semmirekellők leszünk (605).

vét. A bölcs ne mutassa, ha miben vétett a természet rajta (439).

vezeték. Vezeték erővel iparkodnak és vendég szárnyon röpedesnek az udvarban a nagy emberek (243. 439).

villangos.

Akkor ama czafrangos villangos társa helyett hóhért lát oldala mellett (107—108).

virgyina. Elővenni a lantot, a hárfát, a virgyinát, egyecskét vonni a hegedűn, édes mulatság (29).

visszalát. Az ördög tündérsége cselekszi, hogy visszalátjuk a dolgot (95).

Zsinár. Ennek a vásárnak nincsen kellete a zsinár emberek közt, kik a mig élnek, minden vesztéstől félnek (498).

IRODALOM.

Magyar Nyelvgyakorló. Az elemi népiskolák számára írta
Almásy János. 1894.

Valahányszor egy-egy újabb sütésű iskolai — s hozzá még népiskolai tankönyv kerül a kezemhez, önkéntelenül is mindig a mesemondót juttatja az eszembe. A mesemondót, a ki a más-tól hallott, száztól tudott, ismert mesét mondja el, a ki az érdeket nem új motívumok kigondolásával, hanem a régi, ismertek ügyes összehozásával költi föl, s tartja ébren; a kinek tehát összes művészete az elmondás mikéntjében nyilvánul. Könnyűnek látszik a dolog és mégis milyen ritka a jó mesemondó!

Az iskolai tankönyv írója is hasonló helyzetben van. A tudomány kohójában kiolvasztott anyagot készen kapja ő is, újat nem kell kitalálnia; ügyességének próbaköve, hogy hogyan tudja a nagy halmazból megválogatni, s hogyan tudja rendszeres csoportokba foglalni a céljára szükségeseket. Szóval, egész művészete az elmondás mikéntjében áll, és mégis milyen ritka a jó tan-könyvíró!

Almásy a jobbak közé tartozik. Meglátszik a könyvén, hogy nem innen-onnan összehöngészve készült, mint a legtöbb tankönyv szokott, hanem hogy az írója határozott elvek szerint s tudatos kézzel dolgozott. Letért az anyanyelv tanításában eddig követett s keményre taposott útról, s ha lépése nem egyaránt biztos is, ha előrehaladásában meg-megbotlik is, a kitűzött irányt határozottan helyesnek ismerjük el.

A mint Előszavában mondja, nem grammatikát akar tanítani, hanem az élő nyelvet, mert a gyermek absztrakciónális erejét meghaladó grammatizálás nem elemi iskolába való, s erre céloz könyvének címe is; nem nyelvtan, hanem nyelvgyakorló.

A Nyelvőr tavalyi évfolyamában megjelent fejtegetéseimben az anyanyelv tanítására én is ezt az irányelvet jelöltem meg célra-vezetőül: első sorban tanítsunk nyelvet, vagyis fokozatosan fejlesszük a gyermek fogalomkörét, és e nyelvtényekből vonjunk le annyi grammatikai szabályt, a mennyi a helyesírás elsajátítására szükséges.

Almásy az első kíváncsolomnak teljes mértékben eleget tett. Nem a mondat definíciójával, az alany és állítmány rejtelseivel

döbbsenti meg a kezdet kezdetén a gyermek lelkét, hanem magával a gyermekkel csoportosíttatja, rendszerezeti a már ismerte fogalmakat, s magyaros szólásokkal, találós mesékkel, versikékkel fűszerezve tágitja fokozatosan ismeretkörét. Hamarlom azonban mindjárt az első belépésnél rátérni az eggyes és többes szám viszonyára s jelére (I.3). Föltűnteti a rokonhangzású és rokonjelentésű szavak közti különbséget, megismerteti az eggyértelmű s többértelmű szavakat, szembeállítja az ellentétes fogalmak neveit, a magyaros szólásokat, közmondásokat sat.

Almásynak ez a törekvése, hogy a nyelvtan tanítását a maga szárazságából kivetkőztesse, föltétlenül helyes és dicséretre méltó. Mindössze a fővett szólásmódok számát sokallom; azt a kívánalmat pedig, hogy a gyermekek maguk átalakítsák, — így pl. *átlátok a szitán = értem a dolgot; nem jó mindent dobra ütni = kihíresztelni* sat. a gyermek 'abstrakcionális képességét' meghaladó-nak gondolom.

Nyomósabb kifogásaim vannak azonban a gramatikai tárgyalás ellen. Egy az, hogy az anyagot nem jól osztotta be. Mai nevelési rendszerünk szerint a népiskola negyedik osztályának elvégzése után a legtöbb gyermek valamely felsőbb iskolába megy át. A tanulni valókat tehát úgy kell beosztani, hogy e négy év alatt a körülményekhez képest teljes egészet kapjanak a gyermekek. Szól ez különösen a nyelvtan tanítására, mert bármelyik középiskolában megkívánják és megkívánhatják a belépő növendéktől, hogy az összes főbb nyelvtani alakokkal s ennek kapcsán a helyesírás szabályaival tisztában legyen. Almásy csak az V. osztályban ismerteti a műveltető igét, s ott is rosszul, az igeneket, az értelmező s a birtokos jelzőt, — holott a birtokos ragozásról már előbb szólt —, a szóképzést; s csak a IV-dik osztályban az eredet-, állapot-, vég-határozókat és határozói mellékmondatokat, ugyanott szól a szórendről és hangsúlyról is, de oly hibásan, hogy ezt bizvást el is hagyhatta volna az eredet-, állapot-, vég-határozói mellékmondatokkal együtt, a melyeket Szinyeyi se tárgyal a gimnázium első osztályában sem.

A szerző kimondja, hogy 'mondattani alapon' halad a beszéd-részek ismertetésében, csak hogy ebben nem jár el következetesen. Így mindjárt az alany és állítmány meghatározása után tekintet nélkül a mondatbeli szereplésére ismerteti a névszót, igét és melléknévet (I.31). Mentségére szolgál, hogy a népiskolai tantervet követte, a mely így kívánja. Hasonló hibát látunk a szóössze-

tétel magyarázatánál (II.30), a melyet helyesen a birtokviszonnnyal kell kapcsolatba hozni, miről csak később szólni kell (III.14). Ép így előbb tárgyalja a fölszólító s föltételes módot (III. 20, 27), mint a hasonló mondatokat, a melyekről már előbb meg kellett volna emlékeznie. A *-vá, -vé* ragról meg csak annyit mond: „Van a mondatnak oly bővítő része is, mely *mivé* kérdésre felel. Ennek ragja *-vá, -vé*” (III.36). De hogy milyen mondatrész, arról mélységesen hallgat, s az eredmény határozót egyáltalán meg se említi. Az is mondattani hiba, hogy az összevont mondatról mindig előbb szólni, mint az összetettéről (II.65, III.59), holott a fordított sorrend magától értetődő valami.

A legnagyobb fogyatkozása azonban e könyvnek, hogy, a mit a népiskolai nyelvtanítás főcéljának tekintünk, a helyesírás tanítására szembetűnő csekély gondot fordít. Mint említettem, a szóképzést későn is tárgyalja, s ott is úgy, hogy egy csomó képzőt felsorol minden magyarázat nélkül; és ügyet se vet azon különbségek megbeszélésére, a mi sok képzőnek a tőhöz járulása folytán a kiejtés és a leírás között támad (pl. írjuk: *sötétség, igazság, farag-csál, lök-dös* s ejtjük: *sötéccség, igasság, farak-csál, lögdös* sat.). Ugyanígy áll a dolog a szóösszetételnél (pl. *láp-szár, hástető*: *láb+szár, ház+tető*). Még arra sem ad szabályt, hogy az *s, sz, z; t, tt* végű igék micsoda változásokon mennek át a ragozás alkalmával, pedig ez csak fontos tudnivaló, mert ezeket igen gyakran se nem úgy írjuk, a hogy képezzük, se nem úgy, a hogy kiejtjük, s a gyermek csupán a nyelvérzéke után el nem igazodhatik bennük.

Ezek után a többi megjegyzéseimet csak rövid egymásutánban sorolom föl.

Mindjárt az előgyakorlatokban szólni a szótagolásról, de szabályt nem ad, s mégis azt kívánja a gyermekektől, hogy „bontsák szótagokra a következő szavakat: *fattyú, buggyan, loccsan* sat.” (I.12). Ehez csak kell valami szabályt tudni, hogy mi módon történik. Rátér ugyan még egyszer később a II.10. lapján, de csak annyit mond: „Vannak szavak, a melyekben a mássalhangzó betűt kettőztetve írjuk, pl. *állat, reggel* sat, továbbá *hattyú, hosszú* sat”, mintha ez teljesen egy dolog lenne. Előgyakorlatul korainak tartom az írásbeli rövidítések ismertetését (*pl., p. o., stb., t. i., ú. m., v. =* vagy). hisz ez itt még értelmetlen és van rá idő később is.

Almásy is *fokrag*-ról és *fokragozás*-ról beszél, pedig tudhatná.

hogy a fokozást minden valamire való nyelvtan képzésnek mondja. Az is érdekes, hogy a fölszólító s föltételes módnál módjegyről beszél (a föltételes mód ismertető betűje (módjegye) az *n'*!), míg a módhatározónál azt mondja: „Módhatározó képzőkkel lehet módhatározó szavakat alkotni, ú. m. *n* (*on, en, an*); *l* (?), *ul, ül, ként*; *t, st.*“. Tehát az *-n, l, -ul, ül, t* az képző, de a *-bb* csak fokrag! Almásy tudja, honnan szedte ezt a nyelvészeti tudományát.

nk

Helyesen tárgyalja a tárgyat a kiegészítők közül legelőször, de kár volt a íteges ragozást (*-lak, -lek*) elválasztva hátra lökni, inkább a történeti v. elbeszélő mult kerülhetett volna hátrább, mint a mely nincs a gyermek nyelvérzékében, tehát meg kell tanulnia.

Almásy is vallja azt a téves nézetet, hogy „a *-nak, -nek* raggal ellátott tárgyi bővítés részes tárgyat jelöl“ (II.41). Már a Sretvizier könyve bírálatában * kiemeltem, mennyire idejét multa nézet ez a vonzatos teória, a melyet a mai nyelvtudomány lomtárba vetett, s onnan szedte elő Király Pál az ő taníthatatlan nyelvtanába, s úgy látszik, a mint sajnosan tapasztalom, a fővárosi tanítóság körében erősen hódít. Pedig szinte kézzelfogható tévedés!

p.

A föltételes mód jövő ideje Almásy szerint is így hangzik: *olvasni fognék, fognál, fogna; olvasni fognám, fognád, fogná* sat. Nem értem, hogy nem lehet arra rájönni, hogy ilyen igealak a magyar nyelvben nincs s nem is volt, egy pár tudós fej gondolta ki a rendszer teljessége kedvéért, de nincs rá semmi szükségünk.

Nyilván csak szóbeli tévedése a szerzőnek ez a szabály: „a míveltető igéket úgy ragozzuk, mint a szenvedő igéket“ (IV.20), e helyett: cselekvő igéket. Iskolai kézikönyvben vigyázni kell az ilyesekre, — úgyszintén szembántó az a sok sajtóhiba is.

Még egyet! Almásy érdekkeltésre közbe-közbe szúr holmi tréfás rejtvényeket, versikéket, adomákat sat. Nagyon helyesen; kifogásom csak az ellen van, hogy igen gyakran megrontja a sorok ritmusát, a mi már hiba. Pl. „Senki és semmi együtt laktak egy házban. Senki elment hazulról. Semmi utána ment. Ki maradt otthon?“ (II.65). Ezt én így tanultam valamikor:

Senki és Valaki laktanak egy házban.
Senki elment halászni,
Valaki madarászni.
Ki maradt otthon?

* L. Nyr. XXIII.539.

Fülfelfoghatólag ritmusosabb így. Vagy :

Almásy :
 ,Piros de nem alma,
 Kerek de nem alma,
 Rétes de nem béles,
 Ettem belőle, jaj, de nem édes'.
 (I.21).

En :
 Kerek de nem alma,
 Piros de nem rózsá,
 Rétes de nem béles,
 Kóstoltam, nem édes.

Petőfitől meg így idéz :

,Rég veri már a magyart a teremlő
 Azt sem tudja, mi lesz a jövő' (III.75).

Tompától meg így :

,Édes hazánk boldog ország
 A jó isten is beh jó hozzánk'.

Világosan mutatja, hogy kevés ritmusérzéke van a szerzőnek.

Az ilyen izléstelen ,Találós kérdések' pedig egyáltalán nem iskolába valók : ,*Miért bolond a halász?* F. *Előtte a Tisza s mégis a markába köp.* — *Miért isszák meg a bort?* F. *Mert nem kell magnak'* (II.57).

Mindezek után ha még hozzátesszük, hogy stilusa magyarosság tekintetében kevés megrovásra ad okot: példamondatai, meghatározásai nagyobb részben világosak, szabatosak, — az Almásy könyvéről minden jót-rosszat elmondtunk. Mint új nyomon járó, helyes módszerrel, s pedagógiai érzékkel megírt tankönyv minden fogyatkozásai mellett is teljes mértékben megérdemli a figyelemre méltatást.

ALBERT JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Magyar-németség. A Magyar Nyelvőrnek alig van olyan száma, melyben föl nem jajdulna egy-egy tős-gyökeres jó magyar szónak, szólásnak vagy mondattani sajátásnak elvesztén. Legtöbb szemrehányás illeti e téren a német-magyarokat, a kik németül gondolkodva beszéd közben hirtelen magyar mezbe öltik idegen nyelven keletkezett elmeszüleményeiket. Szomorú tapasztalat ez, melyet nemcsak újságolvasáskor, de társalgás közben is elég gyakran szerezhetünk.

Nem érdektelen azonban az a megfigyelés, melyet a német nyelv tanítása közben tehetünk, hogy tudniillik a mit a német-

magyarok elhódítanak a magyar nyelvtől, azt visszaszerzik neki a magyar-németek.

Régóta foglalkozom német nyelvtanítással, tanítványaim nagyrészt fölnőttek, intelligensek, többé-kevésbbé jó magyar stílussal írnak, a németben pedig elég szóbőségük van, csak a mondat-szerkesztésben gyakorlatlanok. Ha németül beszélnek vagy írnak, meglátszik kifejezéseiken, hogy magyarul gondolkodtak; de ez a magyar nyelven való gondolkodás s a gondolat lefordítása német nyelvre annyira öntudatlanul, ösztönszerűleg megy végbe, hogy nem tudnának maguknak róla számot adni. A tudatos figyelem ilyenkor a német nyelvre van irányozva, s hogy a gondolat mégsem ezen a nyelven keletkezett, mutatja idegenszerűsége, oly idegenszerűség, mely azonban a magyarban nagyon is jól ismert honi sajátság. A magyar nyelvérzék ilyen pillanatokban működik legerősebben, nem zavarva az okoskodástól.

E jelenséggel oly gyakran találkoztam, hogy szinte hajlandó vagyok azt állítani, hogy eredeti magyar mondattani sajátságok megfigyelésére a német nyelv tanárának jobb alkalma van, mint a magyarénak.

Íme egy példa. Míg tanítványaimnak nagyobb része így beszél magyarul: „Esténkint elbeszéltek egymás élményeit, míg a harang megszólalt (e helyett: meg nem szólalt). A vendégeknek nem szabad távoznok, mielőtt számlájukat kiegyenlítették (e helyett: ki nem egyenlítették) sat. sat, addig németben ilyeneket lehet tőlük hallani: „Sie erzählen ihre erlebnisse, bis nicht die glocke ertönt. Die gäste dürfen nich weggehen, bevor sie die rechnung nicht ausgezahlt haben. Ich lasse das gelernte so lange wiederholen, bis die kinder nicht ganz sicher sind. Der herzog von Burgund will nicht frieden schliessen, bis der mörder seines vaters nicht ausgeliefert ist“.

Világos, hogy mind a négy példamondatban, melyet az iskolában gyűjtöttem, a nicht magyar sajátság, olyan magyar sajátosság azonban, a mely már mindinkább kimulik a beszédből s ma-holnap csak önfeledt pillanatokban jut napvilágra. Nem szükség mondanom, hogy a német nyelv az említett példák egyikében sem engedi a tagadó szó használatát.

Nem ártana, ha többen is megfigyelnék s gyűjtenék az idevágó példákat. Meggyőződésem szerint a magyar mondattanhoz nem egy érdekes adattal járulhatnának ily módon a német nyelv tanárai.

HARMATH P.

A mindnyájunkat érhető balesethez. Kicsinyes dolgok sok szót nem érdemelnek; azért Szinnyi szaktársam minapi kedveskedéseivel szemben beérhetem a következő két szerény kérdéssel:

1) Ha az én igénytelenül odavetett Lexicon-Buden³⁶-féle tökéletlen helyesírású idézeteimet csak azért méltatta Sz. demonstratív szapulásra, mivel „lelkismeretesen szeret dolgozni s kötelességének tartja az előmunkálatokban talált tévedéseket és hibákat helyreigazítani”: hogyan menthette föl mégis magát e kötelesség alól a Szarvas Gábor oláh idézeteivel szemben (Nyr. III.3), melyeknek eggyike-másika szintén nem a Szinnyeitől alkalmazott legmodernebb és legtökéletesebb ortografiát tükrözi, pl. *mosju*-t ír, midőn Sz. *moš* (articulussal *mošul*) alakot jegyez, *nerodü*-t Sz. *něrod*, *sečetü*-t Sz. *sečetě*, *veri-soar*-t Sz. *veriš-ārě* írásaival szemben?

2) Minthogy Sz. Finn-Magyar Szótára 1884-ben, ellenben Herman Ottónak „Magyar Halászata” három évvel később, 1887-ben jelent meg: mivel igazolhatta volna Sz. a „veres-szem”-et, mint halfaj nevét, ha véletlenül valaki, mint én újabban, halászati műszókat keresve ama bizonyos megelőző három évben ütközött volna meg a finn *särki* homályos fordításán? H. O. halászati mesterszótárában a scardinius erythrophthalmus „vörösszem” nevét bodvamelléki saját eredeti gyűjtésének jelzi, nem gondolható tehát, hogy az 1884 előtt akár a nyelvész-szakközönség előtt is ismeretes lett volna; különben is ő a szóban forgó halfaj tudományos nevéképpen nem a „vörös-szem”-et, hanem a „vörösszemű *koncér*”-t állapítja meg. A dolog rejtelmének nyitját, úgy hiszem, megadja Ballagi szótára, melyben a finn *särki* megfelelő német „rothauge” mássának következő fordításait találjuk: „1. *veres szem* — 2. (alatt) *veres szemű ponty*”. E két meghatározás közül nyilvánvaló, hogy az első a „Rothauge”-nak szó szerinti fordítása, a másik pedig annak különös állattani alkalmazása, melyek közül azonban Sz. nem a helyes s odaillő második „veresszemű ponty” jelentést írja a finn *särki* mellé, hanem sebtiben dolgozva s nem lévén világos tudatában annak, hogy halfajról van szó, az oda nem illő s a való jelentésre nézve mit sem sejtető elsőt, t. i. a „veres-szem” szót. Mert ha Sz. a cédulára régebben fölírt „särki: rothauge” adat szótári feldolgozásánál újabban utána néz a Kalevala idézett helyének s teljes tudatában van, hogy halfajról van szó, csak nem képzelhetjük, hogy a „vörös-szem” fordítást minden további meghatározás nélkül hagyja. Hiszen ő egyébként nem szokta mellőzni természetrajzi neveknél a pontosabb meghatározásokat még oly esetekben

sem, hol ezekre kevésbbé van szükség, megírja pl. hogy „*harri* tomolykó, tímalykó (*hal a hasszárnyúak rendjéből*), *kerpale* foltos áfonya (*vaccinium oxycoccus*)”, sőt a mindenki előtt ismeretes *potyka-hal*-nak is ott van latin műneve: „*karppi* közönséges potyka (*cyprius carpio*)”. Csak a „*vörös-szem*”-nél vállalkozik egy szemnek alig látható (s a minapi cikkemben valóban nem maliciából kihagyott) kötőjelecske arra a nagy feladatra, hogy azt jelezze, hogy a finn *särki* nem ám a közönségesen értendő „*vörös szem*”, hanem a *scardinius erythropthalmus* halfaj, mintha e magyar műnév ép olyan általánosan ismert lenne (különösen 1884-ben), mint a *vörösbegy*. — Bizony helyesen ismétli utánam Szinnyei, hogy mindnyájunkat (diákokat és akadémiкусokat egyaránt) érhet baleset; de ez alkalommal még különösen hozzá tehetem, hogy érhet lelkismeretes törekvés mellett is s hogy az a *gaudium*, melyet ilyenkor némelyek csapni szoktak, vagy éreznek, nem mindenkor fakad az elfogulatlan, igaz tudományszeretet tiszta forrásából.

v. 420. l. MUNKÁCSI BERNÁT.

Farkas. Halász Ignác e szóra vonatkozó minapi fejtegetésében figyelembe vehette volna nézetem cáfolata alkalmából a következő kiegészítő, illetőleg helyreigazító észrevételeimet is (Ethnogr. V, 140): „A *farkas* szó iráni eredetének lehetőségét magyarázva a következő megjegyzést írom: „Tényleg ez az állat nem jellegződik épen föltűnő nagy farkával, hogy ettől kaphatta volna nevét (a vogulban pl. neve: „harapó állat”, vagy „renörző állat”). Szemben ezzel figyelembe jöhetnek még is a csuvasban az egyenes nevezetet (csuv. *koškër* „farkas” = tatár *kačkër*, kigiz *kaškër*) kerülő „farkas” jelentésű kifejezések közül: *voron xürü* „hosszú farkú”, *tokmak-xürü* „verőrud-farkú” (l. Zolotnyiczki: Csuvas Szótára 202. l.), melyeknél azonban tekintve, hogy épen a csuvasok előde adta a magyar nyelv török elemeinek java részét, nincs kizárva a magyar hatás lehetősége sem... Az idegen szó (vö. mordvin *vergas*, *virgas*, *vergez* „farkas”, zürj. *vörkaš* „vielfrass” s ezekhez: zend *vêhrka*, szanszkr. *vrka* „farkas”) használatát a „farkas”-ra, valamint a hangalakulatban mutatókozó népetimológiát alkalmasan magyarázzák azon okok, melyeket a *medve* szófejtegetése kapcsán a Hunfalvy-Albumban (131. l.) felhoztam“.

Helyesen mondja Halász, hogy „a *farkas*, *seipek* elnevezéseket a félelem szülte, még pedig abban a korban, mikor ez az állat

még a pogány vallásos tisztelet tárgya volt. Nem merték a maga nevéen nevezni, hanem jelzős kifejezést használtak helyette. Különösen két vadállattól féltek az ugorok, a medvétől és a farkastól. Mi természetesebb, minthogy a rövid farkú medvével szemben a másik félelmes ellenséget, a hosszú, nehéz farkút nevezték el *farkas-nak*; — de mintha e nézeteket már fejtegette volna valaki irodalmunkban.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Egrës. Valamennyi magyar nyelvész megegyezik abban, hogy az *egrës* idegen jövevényszó. Csak az a kérdés, minő úton került bele nyelvünkbe.

A magyar szókincsben két *egrës* van. Az „erlenwald, alnetum” jelentésű nem tárgya kutatásunknak. A címül írt *egrës*-nek a következő jelentései vannak: 1) unreife traube, 2) wilde weinrebe, 3) agrest, 4) stachelbeere NySz. | *egrës*, *egris* (Udvarhely, Csik, Háromszék m.); *egrës*-leves: savanyú szőlőlőből főzött leves (Baranya m. Csúza.). Tsz.²

A magyar alak eredete meghatározásánál két hangtani körülményt kell figyelembe vennünk: 1) a magyar szó magashangú, 2) az *egrës*-ben *s* (—*š*) hang van.

A magyar szóhoz hasonló hangalakú és jelentésű alakok vannak a germánságban, románságban és a szláv-ságban.

Német közletéssel kaptuk az *egrës*-t a Nyr. XII.37. lapja szerint, a hol ez áll: „latin szavak egy jó része nem egyenest, hanem csak kézről-kézre adva jutott el hozzánk. Például *agrestis*, *scamellum*, *scutularia* latin szók, de azért a magy. *egres*, *zsúmolty*, *sódar* a ném. *agras*, *scamel* (*schamel*, *schemel*), *sculter* (*schulter*) másolatai”.

Ez egyeztetés ellen erősen kardoskodik több körülmény. — Nem tekintve, hogy a szó a német-ségnél igen szórványosan fordul elő, példákkal kellene igazolni, hogy a német szövégi *s* nálunk *š* hanggá válik. Azt is figyelembe kell venni, hogy a német szó mélyhangú alakban érvényesült volna, mert arra nincsen példánk, hogy egy-egy jövevényszó — minden különösebb ok híján — átcsapjon az egyik hangrendből a másikba.

A románságot senki sem jelölte meg olyannak, a honnan *egrës*-ünket vettük volna. — Valóban nem a vel. ol. *gresta*, sem az oláh *agris*, *agrisë* (Cih. II.1) szavakból nem lehet a magyar alak az átvett.

Jó helyen kereskedtek azok, kik a magy. *egrës*-ben szláv

jövevényt láttak (NyK. VI.300 Budenz, Mikl. EtymWb., Balassa Nyr. XVI.19). Ha az *egrës* szláv vendégszó, kérdés, melyik szláv nyelvből vettük.

Balassa szerint „a magy. *egrës*-nek legvalószínűbb megfelelője a szerb *greš*“. Első pillanatra ez eggyeztetés tetszetős és elfogadható. Nézzük azonban közelebbről.

A szerb *greš* két mássalhangzón kezdődik; nyelvünk a két mássalhangzós szókezdetet a következő úton enyésztteti el: 1) a két mássalhangzó elé egy ë vagy i-t tesz, mely aztán hátraható illeszkedéssel *o*, illetve *ö*-vé is válhatik; 2) a két mássalhangzó közé egy vokálist szúr be; 3) a két mássalhangzó egyikét elejti; 4) néha változatlanul meghagyja a csoport-szókezdetet.

Az *egrës* szónál látszólag az első eset van meg; a kiejtés és a pontos fonetikai írás azonban rögtön meggyőz minket arról, hogy az *egrës*-nek szókezdő e je van. Hogy ez a hang e, és nem ë, a kiejtésen kívül bizonyítja az a körülmény is, hogy sohasem mondhatunk **igres*-t (vö. *Ěstván*: *István* | *ěstōmpŏ*: *istōmpŏ* | *ěspicc*: *ispicc* | *ěstráng*: *istráng* sat. — Ehez járul még, hogy a szerb *greš*-ben az egyik hang liquida. Ha a konzonáns-csoport szókezdetben az egyik hang l vagy r, akkor a magyar nyelvben soha sem járul a segédhang a konzonáns-csoport elé (vö. *gerenda* > ószl. *grēda*, *goromba* > ószl. *grabъ*, *garat* > ószl. *grotъ*, *gireben* > ószl. *grebenъ*, *karaj* > ószl. *kraj*).

A fölhozottakból látható, hogy a szerb *greš*-ből legfeljebb **geres* válhatott volna, de nem egy **ëgres*, annál kevésbé *egrës*.

A szláv nyelveknek különböző dialektusai még nincsenek átkutatva; pedig ezek ép úgy megőrizhettek régies alakokat, eddig föl nem jegyzett alakváltozatokat, mint akár a mi nyelvünk is. Ilyen alakváltozat szerintem a t. *jagriš*, mely a szarvasi (Békés. m) tótság nyelvében él, s jelenti a savanyú, fejlődésben megcsökött szőlőt, a melyből nem érdemes bort csinálni, mert keserű, savanyú lőre lesz. Az ilyen *jagriš*-t szüretkor a vesszőn hagyják.

Ebből a t. *jagriš*-ből kell kiindulnunk, ha az *egrës* származó levelét meg akarjuk írni.

Ásbóth Oszkár a magy. *érsek* szót a cseh *jarsik*-kal hozta kapcsolatba, s a magyar alakot egy **arsik*-ból magyarázta. A *jagriš* is csak változata egy szláv **agriš*-nak (vö. oláh *agriș*, kisor. *jaryč* „igel“: ol. *arič* Mikl. EtymWb. 100), s egy ilyen *ja*-: a szókezdésre két marokra fogva lehet példákat idézni Miklosichból.

Az **agriš*-ből azonban nem fejlődhetett volna az *egrës*. Más közlető alakra van szükségünk, hogy a magyar alakot megmagyarázhassuk. Ez az alak pedig egy **egriš* változata, a mely *jagriš*, **jegriš*, **egriš* alakokon át fejlődhetett. Egy ilyen alaknak a létezését a következő analógiákkal akarom támogatni: újszl. *arman*, *erman*, *jermanec* (Archiv für slav. Phil. XIV.540) | ószl. *jadro* | szerb *jedro* | ószl. *jaje* | fels. szerb *jejo* | cseh *jalovec*, or. *jalovecъ*, dial. *elovecъ* | or. *jarъ*, *jaruga*, *erikъ* | cseh *jasen*, *jesen* | újszl. *jasika*, *jesika*. A magy. alak csak is egy **egriš*-ből s nem pl. a **jegriš* változathól keletkezhetett.

Vizsgálódásunk eredménye tehát ez: A tót nyelvben van egy *jagriš* alak, a mely csak dialektikus változata egy szláv **agriš*-nak, a mely megvan az oláhban. A *jagriš*-ből analógiás alakulás **jegriš* s ebből egy **egriš*, a mely viszont a magy. *egrës*-ben maradt meg.

MELICH JÁNOS.

Kútfőterem. Üdülő. Déri Gyula megszólalása engem is megszólaltat. Én is a magam szava mellett török lándzsát ő ellenében.

Úgy esett a dolog, hogy a Balneologiai Egyesület orvosi tekintetben is tarthatatlannak jelentvén ki a *gyógydíj* szót, mely nem a gyógyításért jár, hanem azért, hogy valaki a fürdőhelyen időzhet, helyesebb kifejezést keresett. Löw főitkáros többekhez fordult, az ajánlatok között legelfogadhatóbbnak látszott a Szarvas (Gábor ajánlotta *helydíj*. Ezt ajánlotta a főitkáros az egyesület banketjén, engem pedig megkért, hogy irjak hozzá ajánlást a Budapesti Hirlapba. Én azonban megjegyeztem beszélgetésünkben, hogy legalább kezdetben, jó lesz a hosszabb *fürdőhelydíj*-at használni, majd használat közben megállapodik a *helydíj*, mely a fürdőhelyeken a helyen való tartózkodás díja lévén, épen nem olyan értelmetlen, mint Déri Gyula ráfogja.

De áttérek a *kútfőteremre* és *üdülőre*. A Budapesti Hirlapban a *kursalon* magyarosítását is szükségesnek jelentettem ki, a mint már Löwvel folytatott beszélgetésünkben is fölvettem. Mivel a németnek minden *kur-*, akár *kurgast*, akár *kurmusik*, tehát a *kursalon* is *gyógyterem* lett, pedig semmi köze a gyógyításhoz. Én abból indulván ki, hogy a *kursalon* semmi egyéb, mint egy nagy fűdött helyiség, a hol rossz időben is összejöhet a társaság, a hol olvashat, zongorázhat, beszélgethet, udvarolhat, bálozhat, szóval *üdülhet*, azt ajánlottam, hogy legyen *üdülő terem*, a használat majd megrövidíti *üdülő-re*, a hogy Szarvas Gábor azonnal

védelmébe is vette. Akár támad Déri Gyulának fűtülhetnékje, akár nem, bizony az tisztességes magyar szó. Hogy az idegenek és recipiált polgártársaink jó nagy része *idile*-nek fogja ejteni, ahhoz semmi közöm, sőt ez csak magyaros voltát bizonyítja. Épen nem él bennem az a reménység, hogy nemzetközi szót készítsünk, mely majd a külföldi kurszalónok kapuja fölött is ott ekeskedjék illeténformán: *Udülő*, *Uduleu* sat, sőt a mi fürdőinkben is sokáig *Kurszalón* marad biz az.

A *kütfőterem* ajánlója azt kérdi: „A *kütfőterem* mint szóalkotás azt hiszem kifogástalan. Van-e benne jelentésbeli hiba? Csak ez lehet tehát kérdés tárgya. Szarvas Gábor egy szóval sem mondja, hogy van. No ha ő nem mondja, megmondom én. Igenis van. Igen, kifogástalan szóalkotás lenne a *kütfőterem* is eggy olyan terem kifejezésére, mely a kütfő fölé vagy mellé épülne, hogy az ivó kúrát használók benne sétálgassanak; csakhogy az ilyen építmény a *fűdött séta* (illetőleg *sétány*), de nem kurszalón. A kurszalón tisztán üdülő, szórakozó helyiség. Pl. csak Ischl-t említem, melynek kurszalónja egy fényes nagy épületben van, melynek mellékhelyiségeiben biliárdozó termek s étkező helyiségek is vannak; ott bizony a kurszalón a fürdővárosnak még csak nem is azon a vidékén épült, a hol a kütfő van. Ne védje tehát Déri Gyula „a nyelvet a történeti nyelvtudomány alapján javító” Szarvas Gábor ellen a kütfő régi jó magyarságát, azt senki sem támadja; de már fejtegetéséből mindenki meggyőződhetik, hogy a *kütfőterem* nem mint szóalkotás kifogásolható, hanem teljesen értelmetlen kifejezés, akár a korcs *gyógyterem*.

Végül megjegyzem, hogy bármennyire bízik is Déri Gyula barátom a *kütfőpénz*-ben, ezt a szavát is szerencsétlennek tartom. A *kurtaxe* bizony csakolyan *helydíj*, a milyen az országos vásáron a *helypénz*. A kütfőpénz azt jelenthetné csak, hogy a kütfő vizét ivók a viz ivásáért fizetik, akár csak vásárban a lacikonyhába járásért kellene valami egyforma taksát fizetni. A *helydíj* a fürdő parkjának gondozásaért, az utak jó karban tartásaért, öntözéseért, a fürdőhely csinosíthatásaért jár. Pótléka a *zenedíj*, melyen a muzsikát fogadják. Ennek szintén van köze a kütfőhöz, mert az ivó kúra órájában a kütfő körül szokott a zene szólni.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Két levél Aranka Györgyhöz 1793-ból.

I.

„Méltóságos Úr,

Drága Uram, Barátom!

A közelebb lefolyt hónapnak 21-dikén hozzám utasítani méltóztatott igen betses Levelére, én is épen egy hónapra válszolok elsőben azért, hogy az engemet gyakran sanyargatni meg szokva köszvénynek sujtoló terhe alól csak ez előtt három napokkal kezdék kívánszorgani. Másodszor azért: mihelyt barátságos uri-Levelének vételéhez szerentsém volt, annak értelméhez képest egy szolgálót ló-háton küldöttem Patakra Professor Szabó Dávid úrhoz olly kérelemmel, hogy az általa gondoltatva ujj Magyar szózatok közzül ha csak 50-venit is küldjön hozzám, hogy azokat régi jó uram s Barátomnak Erdélybe küldhessem; ki énnékem irt válaszszában zárván a Mlgs Urnak irt Levelét, én is ide rekesztem, a melly két Példákat említ, azok nálam vagynak, de Postára nem tehetem a költségre nézve, hanem könnyű-szerrel bé köttetvén, a mikor ingyen alkalmatosságot találándok, elfogom küldeni.

Levelében láthatni egy néhány ujj-szózatokat, a mellyeket az ottani Mlgos jó Magyar urakkal, Professor Urakkal és Doctor Mátyus urral, ha az én Kedves Barátom uram közleni és az után énnékem által irni méltóztatnék, igen kedvesen venném, és Professor Szabó Dávid urnak azonnal megküldeném: úgy láttzik énnékem igen jó lenne három Rubrikákat és Lineákat húzni, elsőben a szokás vagy usus szerint való szózatokat, 2-dikba a mint Professor Szabó Dávid úr fordította, a harmadikba pedig azt, a miképen azt az Erdélyi bölcsesség javította, vagy jobbat gondolta béirni. ezeket így elkezdvén a többit is hasonlóképen meg lehetne rostálni. a kiszemelést asztán a két Magyar-Hazának Bölcsaire lehetne bízni. Már elbágyattam, mert meg dagadot lábaim még is fájnak, azért az én tsekélységemről jól emlékezőknek tisztelésekkel s vólt Kedves Barátimnak ölelésekkel bé rekesztem leveleimet, állandó tisztelettel maradván

A Méltóságos Urnak,
Drága Uram, Barátomnak
Tartzal 21a Febr. 1793

alázatos szolgálója baráttya
Csizi István s. k.
Fő Strása-Mester“.

II.

„S. Patak 1793.
Februárius 13dikán

Nagyságos és Tekintetes Úr
Nagy Kegyességü Drága Jó Uram!

Ag
 Miolta ez előtt mintedj fél esztendővel, Nagyságos Fő Strázsa-Mester Tekintetes Csízi István úr, nêkem kegyesen jelenteni méltóztatott, melj nagy Gyám-Ura (Pátrónusa) lêgyen Nagyságod magyar nyelvünknek, sôt Edj azok közzül, a kik annak pallérozódása körül, mind észszel, mind költséggel, mind pedig nyomtatott munkával fáradoznak: mindég igyekeztem azon, hogy a melj önként való Tisztelet eredett bennem Nagyságod iránt mindjárt az említett jelentéskor azt Nagyságodhoz küldetendő alázatos tisztelő levelem által minél hamarább nyilvánvalóvá is têgyem. De imé azt — a mit is szívesen sajnálók — mind ez ideig véghez vinnem, sokféle edjet-más terhes körülállásaim teljességgel meg nem engedték. Méltóztassék tehát már most Nagyságod kegyesen elfogadni ezen én alázatos Tiszteletemet, és azt az örömmel teljes, magyar hazafiúi szívből származott Hálámat, meljel nyelvünk hû Gyám-Urainak s Gyám-Asszonyainak s különösen pedig Nagyságodnak, mint jó magyar hazafi valamint tartozom, úgy azzal mindenkor s most is Nagyságodnak szívesen és örömmel adózom; s egyszersmind kegyesen venni ezen bêkôszônô M o n d o l a t o m a t (Oratio) és az ezzel edjütt menô A T u d o m á n y o k m a g y a r ú l nevű könyvetskémét, meljekkel alázatos Tiszteletem jeléül, esméretlen létemre, Nagyságodnak kedveskedni, Nagyságos Fő Strázsa-Mester Csízi István úr nêkem különösen Drága Jó Uram Grátziájából szerencséltetem. Engedje meg Nagyságod, hadd bátorkodjam reményleni azon magyar hazafiúi szíves igyekezetem felől tétetendő kegyes ítéletét Nagyságodnak, melj a' T u d o m á n y o k m a g y a r ú l-nevű könyvetskémében magát láttatja. Éppen tsak hogy alázatosan jelentem, hogy már most ezt C h e m i a nem úgy tenném s têszem ki, mint ott azon könyvetskémében tettem vala ekképpen szorultságból: *Test-megértékség* pag. 55; hanem így: *Gyomvegyértékség*, és ez a szó bizony ezerszerte jobban kitêszí azt, a mit ki kell tenni, mint sem maga is a C h e m i a szó, a meljnek is ugyan magában, tudomra, semmi értelme nints. Tudniillik, ez a szó *Gyom*, nálunk élő szó, és têszem tulajdonképpen mindenféle elegy-belegy haszontalan termést, melj a kerti vetemények között lenni szokott, edj szóval mind

azt, a mi nem vettetik, és mint haszontalan kigyomlálni való. Felette alkalmasnak látszik nékem, hogy fel vôgyük ennek jelentésére: materia, sensu philosophico; úgy hogy fogna lenni *Miség* vagy *Álltság* éppen az, a mi Substantia in genere, seu illa sit materialis, seu immaterialis; a *Gyom* pedig, egyedül tsak ezt tenné substantia materialis vagy materia; a honnan osztán, valamint ipsum subjectum substantiae, seu materialis seu immaterialis *Állat*nak mondatik a magyarban: úgy ipsum subjectum substantiae materialis *Gyomolat* vagy contracte *Gyomlat* fogna lenni, formálván ezt ezen verbumtól vagy igétől *gyomolok*, *gyomolsz*, *gyomol* = gyomot tsinalok, éppen úgy mint van *gondolat* ettől *gondolok*, *gondolsz* satb. a *gond* gyökêrtől. Továbbá a *Vegy* szónálunk élő, és ezt tészi mixtura, miscela, és onnan mondják *vegyíteni*, *vegyülni* stb. Most hát már *Gyomvegy* ennyit tészen mixtura ex materia; és így *Gyomvegyértékség* propriè Scientia mixturarum e variis materiis, éppen ez pedig a Chemia.

De ezek vannak nálam effélék készen, a meljekkel most is mindjárt örömet kedveskedném, ha esmeretlen létemre attól nem tartanék, hogy az iljekkel alkalmatlankodni fognék inkább Nagyságodnak, mint sem kedveskedni. Ha hogy parantsolni méltóztatánd Nagyságod, nem fogom elmulatni. Iljenek p. o. hogy legalább edjet kettőt említsek: Antlia: *szöpű*, mert *szopni*, *szöpni*, vigyázván a gyökêr erejére, mind edj; onnan osztán antlia pneumatica: *Lebleszöpű*; Antlia hydraulica: *Vízzöpű*. Továbbá Scientia, que Hydraulica vocatur: *Vízzöpértékség*. Pondus: *Súj*. Hypomochlium: *Sújláb*; Vectis: *Sújrúd*; Cochlea: *Csiga*; Trochlea: *Tekerts*. Atomus: *Gyomport*. Circulus: *Karika*; Peripheria: *Karima*; Radius: *Küllő*; Centrum: *Öb*; Diameter: *Öblő*; Sector circuli: *Karika-czikkelő*; Segmentum circuli: *karika-szelet* vagy *szeledék*; Conus: *Tekenye*; sectio conica: *Tekenyeselet*; arcus: *kanyarts*; Gradus: *Léptső*; Quadrans: *Negyedlő*; Sextans: *Hatodlő*; Semiperipheria: *Káva*; Angulus: *Szegelet*, *Szelezet*; Angulus ad centrum: *Öbszegelet*; Angulus ad peripheriam: *Karima szegelet*; Linea: *vonat* vagy *vonák*; perpendicularis: *egyeneglő*; parallela: *mellező*; Triangulum vel figuratriangularis, quadrangularis, pentagona, hexagona, heptagona etc: *Hármagzat*, *négyszegzet*, *ötöszegzet*, *hatagzat*, *hetegzet* . . . *tízegzet*, *húszagzat*, *harminzagzat*, és így tovább. Parallelogrammum: *mellegzet*; Rectangu-

lum: *Egyenegzet*; Obliquum: *hárántos* vagy *hárántékos*; acutus: *hegyes*; obtusus: *tömpe*; Triangulum acutangulum, obliquangulum, obtusangulum etc: *hegyegzetes, harántagzatos, tömpegzetes* sath. *hármagzat*; Cubus: *Köb*; Triangulum rectangulum: *egyenegzetes hármagzat*; Cathetus: *Kápa*; Hypolemma: *Heveder*; Sphaera: *Gömbe*; Hemisphaerium: *Gömbefél*; Polus: *Göntz*, onnan osztán a göntzöl szekér, propriè *göntzölő szekér*. Pondus, quod in librando adhibetur: *Lipp*; Librare: *Lippelni*; Equilibrium: *Lippegyenlőség*; aequilibrare: *lippegyenlíteni*; Mensura: *Mértze*; Thermometrum: *Melegmértze*; Barometrum: *Síjmértze*; Horizon: *Láthatár*; Planum: *Lapáj*; és több ezer meg ezer effélék. De én csak ezen keveset se bátorkodtam volna írni, hanemha Maga Nagyságos Fő Strázsamester Uram ez iránt parantsolt volna. Hozzá tészem még: Drama: *Ábra*; Tragoedia: *Szomorú ábra*; Comaedia: *Víg ábra*; onnan *ábrázni, ábrázolni* == valamely valóságos vagy költött példával előadni; Theatrum: *Nézedelem*, oljan mint *Lakodalom* stb; *Ábrász*: a Drámáknak fő koholó és igazgató mesterek; *Ábrás*: a komédiát játszó személj. Mert *játszó-szín* éppen nem illik ide, sem a *játék* név, úgy mint a *melj* igen vagum és generale; *Vígjáték* a *laptázás* is. A *szín* edyszer color, más-szor pedig oldalfal nélkül való béfedett valami; és *játszó szín* ezt teszi: ludens color etc.

En alázatos tiszteletemnek újjolag való jelentése mellett, vagyok Nagyságodnak mint Kegyes Drága Nagy Jó Uramnak

alázatos tisztelő szolgálja

Bartzafulvi Szabó Dávid s. k.“

Gróf Mikó Imre ajándékából, Gyulai Pál birtokában van egy negyedréti kézirat-kötet, melybe Zágoni Aranka György, az erdélyi királyi törvényszék ítélő bírása s az erdélyi magyar nyelv-mívelő társaság titoknoka és éltető lelke az 1790—1793. években hozzáintézett irodalomtörténeti érdekű leveleket köttette össze. Innen van közölve, Gyulai Pál szives engedelmével, a fentebbi két levél.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Elbeszélés.

Ojan dologba líptem most, tuggya, a kibe nem líptem vóna sokir; mír, azír hogy így válik ez a nagy jány. Na tuggya van egy harmadnapoló korhej ura, de az ember a csak megjárná, de

az embernek az ides anyja az eggy ojan gájlátos kitevő asszony, hogy én győződést vettem magamnak, hogy az én jányom nem lehet így hányavetőbe. Bár az isten akkor vette vón el az eszemet, hogy agyonütöttem vóna, mikor ríva hazajött. De az asszony: így fíjam, ugy fíjam... Na jó, haza jött a nagy jány.

Kézbe attam az ügyet, Vásárhelyi karolja, itt lakik a kovár-téján, a Hegedűs farába. Na tuggya, pizszok ember, mer szemre-füre is csak egy csömör ember. Azt bírta nekem mondani önön Erdélyi Pálnak, a ki megjárta egy Budapestet, és azonban vótam eggy ojan negyedik emeleten, a kibe nimely ember eggy ujsorosi házír se merne belípni, és a kinek azonban van annyi eszem, mint húsz gatyásnak, hogy addig fel se veszi a tényváz, míg le nem olvasok tíz ezüstöt.

Ni! hogy esett e nekem?! No de majd teszek én rajta egy fordítást, csak az ügy odafenn tegye meg a hatást.

(Debrecen.)

LEGÁNYI GYULA.

Beszédtöredékek.

Vesárnap mikor ránk szedtük azt a hat szélü csöpü gatyát...

Öt, hat karika tompak, no meg réz gyűrű jaz ujjamon...

Hosszú zsiros acska bőr, jekkora jacél rajta, csak egy szorta ja tüzet.

Mosogató rongy a cseszmámba, lángos a kalapom mellett, a barázdjában ugy lestük a pecsirtát.

(Veszprém m.)

KEREKES LAJOS.

Tájszók.

M á t r a v i d é k i e k.

f e h ê r i t v k i r e : mos vkire. „Az ziz gyeöz rá fehêritenyi“.

f e k e ő : fekvő. „A komasszony fenteőt, kalácsot visz a fekeő-nek“.

f ê l k ê s z e l : fölkészül. „Itt a zsidó fölkészelt, tovább mént“.

f ê l s z e g : felvág, felhasít. „As sarkantyúm tarallya fêlszegte ja zsákot“.

f e n e r o s z p o r : peronospora. fenteő: fonott kalács.

g a n g o g : gágog. „A ludak a falu végén szörnyen gangogtak“.

g a s s á g o s : gazos. „Szörnyen gasságos a feődem“.

g y e r e k h o r d o z ó : szoptatós asszony.

h a n c s i k : 1) rétek között levő határjelző dombocska. 2) zsombék. „Nagyon hancsikos a feőgyi“.

h ő b ö l y g e ő s : bolondos, esze-lős, hóbortos. „No kiéd is nagy heőbölgyeős embër. Egy heőbölgyeős embër esâvongatta ja buzogânt“. A letkissebb fiút olyan heőbölgyeősnek tartot-ták“.

ijó: ivó. „Régvelyig az ijóba tánczótónk’.

ivatlan-evetlen: étlen-szomjan. „No bion ivatlan-evetlen danollyónk neki’.

ívedt: elérett, poshadt. „Agy-gyék mâ, janyaó êk kis ívedt körtêt’.

izromba: izben. „Egy izromba fêlszántottam azt a kis darab feôdet’.

karajol: forgat. „Nem jaól karajolod Erzsú azt a rêstât’.

karingat: gurítgat, hengerget. „Karingatta ja hordaót az úton’.

karszuka: (némely helyen karkeztü) vászonból készített

ingújj, melyet aratás idején húznak a kévekötözök karjaikra, v. a. cséplőgépnél dolgozó u. n. *etetők*, nehogy a kalász szálkája karjukat összeszurkálja; ilyen formát használnak az alsó lábszárakon is, ugyanabból a célból s ezt *lábszuka*-nak hívják.

karvas: karkeztü.

kasza fen: kaszafénkö. „Úgy hozzâ vágta ja kaszafenet, hogy egybe elborította ja vër’.

katyma: selejtése, utolsója. „Am még csak katyma’.

kécèle: felül ráncokba szedett bő, kék kötény.

ISTVÁNYFY GYULA.

Zalamegyeiek.

ájós, kutájó: kútmester.

azonba: az alatt. „Azonba az ide ér ám’.

bongyor: göndör.

cēmëndék nép: szajha, lotyó.

csádé-bádé: csalit.

csördülő: serdülő.

csurka: hurka.

eltonkít: eltompít.

eres: erős. „Rëttenetês eres vót’.

fék: hág. (Vö. Ejnye fékomatta!)

fuját: fuvat. „Rëttenetês hófujatok vannak mindēnfelē’.

gérce: jérce.

góró: kukoricaszárító, magas, léces pajta.

gőboly: hizó marha.

gyépű: élő sövénykerítés (garád Gömörben).

kipor: kőpor.

kopoz: morzsol, „Kukoricát kopoztunk’.

lángalós: lángon sült lepény (lángos Gömörben).

mégdob: megrak. „A szekeret dobgyák meg gyéggel hamarosan’.

mégköpeszt: mepkoppaszt pl. madarat (mégköppöz Gömörben).

mēncs: mécs, mécses (pipics Vas m.).

meréklye: apró karó a kazal tetején a fedő szalma meg-erősítéséhez.

merevén elmentek: mindnyájan elmentek.

ornyák: rét szűk völgynyilásban.

pityër: pipísmadár.

pozsovics: lakodalomba hívogató vőfély.

rapottyán zúzlak, rapotytára tört a szekér: diribdarabra (izré-porrá Gömörben).

rédég marha: telelő, sovány marha.

sárjóká: sármány.

tepet szőlő, v. töpedit szőlő: asszúszőlő.

tüskebujkáló: ökörszem.

zsírka: tőpörtü.

(Orosztony.)

ALBERT JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő

kiadó^s hivatal
Budapest

VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIV. kötet.

1895. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

II.

Minthogy a negyedik ismertető jelnek semmi hasznát se vehetjük, tehát a három elsőből fogom bővebben kifejteni, mit kell szemünk előtt tartanunk, ha arra a kérdésre akarunk felelni, mi az alany s mi az állítmány valamely mondatban.

Legelsőbb azt kell szemünk előtt tartanunk, hogy az alany és állítmány nem szók, hanem mondattagok. Bizonyos funkciót teljesítő tagjai a mondatnak. Miben áll ez a funkciójuk, azt már „Hangsúly és szórend” című munkámban kifejtettem, de úgy látszik, senki se vette észre. Alkalmasint „a nehézkes előadási forma” miatt. Azért itt még egyszer világosabban fogom kifejteni.

A mondattag állhat egy, de több szóból is. A több szóból álló tagokat szók a mondatnak nevezték el, de elég volna talán szólásoknak híni őket. „A szép rózsá” mondattag, de még nem mondat, mert a ki mondta, szólott már valamit (azért szólás), de még nem mondott semmit. Mindazáltal nagy hiba volna azt hinni, hogy a szólás soha se lehetne mondat. Lehet biz az s nem csak a szólás, hanem a szó is. „Esett” (es hat geregnet) szó, „a feje tetejére esett” szólás, de mind a kettő mondat is lehet. De ebben a mondatban: „Péter || a feje tetejére esett”, az, hogy a feje tetejére esett” csak szólás s legelsőbb mint ilyen, azaz egészben véve tagja, még pedig eggyik főtagja ama mondatnak; a beléje foglalt szók csak másod, harmad sat. renden. A kar is egészben véve tagja az emberi testnek; a kéz, alkar, fölkar csak másod renden, mint a kar tagjai; a kéztő, kézfej, ujjak pedig már csak harmad renden tagjai az egész testnek.

Az alany és állítmány nem szók tehát, hanem mondattagok. A ki ezt szem elől téveszti s a mondattagon szót ért, annak soha se lesz tiszta fogalma az alanyról és állítmányról, de a mondat valódi szerkezetéről sem. Mert a ki azt állítja, hogy e mondatnak:

Gomba módra szaporodnak a pénzügyi vállalatok, a vállalatok és a szaporodnak a két főtagja, az hiába vette a főtag nevét, az nem boncolta, nem tagolta e mondatot, csak találomra kiszakított belőle két darabot. Ellenben az, a ki azt állítja, hogy e mondatnak ez a két főtagja: **Gomba módra szaporodnak** || a *pénzügyi vállalatok*, az valóban tagolta e mondatot, úgy mint az anatomus a fej csontvázát, midőn azt agy- és arc-csontokra osztja.

A ki helyesen tagolja a mondatot, az nem jön zavarba az ily mondatokkal szemben se: *Én orvos vagyok. — Te katona vagy.* Mert világosan látja, hogy ezek is két-két főtagból állanak: *Én* || orvos vagyok. — *Te* || katona vagy. Az első főtag az alany, a második főtag az állítmány. Az utóbbi tagon van az erősebb hangsúly s ez foglalja magában az igét is. Ellenben a ki nem az egész tagot, nem a szólást, hanem a szót tartja állítmánynak, az kopulaszappannal nem mossa le magáról a következtetlenség szennyét. Mert következtetlenség biz az, sőt egyenes ellenmondás, azt állítani, hogy a számra és személyre nézve alkalmazkodó ige az állítmány s aztán hokusz-pokuszt mondva, a névszót mutatni be állítmány képében.

Hogy ez következtetlenség, olyanok is észrevették, a kik még nem szoktatták magukat arra, hogy az egész szólást tartsák állítmánynak. „Hangsúly és szórend” című értekezésemben említettem már (Nyr. XXI.491), hogy Balogh Péter is kimutatta e következtetlenséget. De azt is megemlítettem, hogy azzal még nem találta fején a szeget, ha azt állítja, hogy „állítmány semmi más szó nem lehet a mondatban, csak ige”. Nem az a főhiba, hogy egyszer az igét, másszor a névszót mondjuk állítmánynak, hanem az, hogy mindig csak egy szót akarunk e névvel illetni. Ebben a mondatban: *Én* || orvos vagyok, se a *vagyok* se az *orvos* nem állítmány, hanem a kettő együtt véve, ámbár a *vagyok* maga is állítmány lehet más mondatban, mint pl. ebben: *Én* || vagyok. Hasonlóképen ebben a mondatban: *Én* || levelet írok, se a magán vett *írok*, se a *levelet* nem állítmány, hanem a kettő együtt véve, jöllehet ebben a mondatban: *Én* || írok, csupán az *írok* az állítmány.

A mondat, mint „Hangsúly és szórend” című értekezésemben (Nyr. XXII.6.) fejtegettem, első, második, harmad- sat. rendű két-két tagból áll, melyek határozó és határozandó viszonyában vonatkoznak egymásra. Határozó az a tag, melyet a határozandóhoz képest erősebben hangoztatunk. Hogy ez a viszony két-két tag között bármely renden mindig ugyanaz, arról könnyen meggyő-

zódhetünk, ha mind apróbb meg apróbb tagpárookra bontjuk a mondatot.

Vegyük elő pl. ezt a mondatot: *Gomba módra szaporodnak a pénzügyi vállalatok.* Ennek első rendű két tagja, avagy két főtagja, mint följebb láttuk ez a kettő: **Gomba módra szaporodnak** || **a pénzügyi vállalatok.** Az első tagon van az erősebb hangsúly, tehát az a határozó; a gyengébben hangoztatott második tag a határozandó. Mind a két főtagot ismét két-két másodrendű tagra bonthatjuk. Az első így: **Gomba módra** || **szaporodnak.** A második így: **A** || **pénzügyi vállalatok.** Ezek ismét határozó és határozandó viszonyában vonatkoznak egymásra. Határozó az elsőben az első, a másodikban a második tag; határozandó az elsőben a második, a másodikban az első tag. A másodrendű tagokat ismét harmadrendű tagokra bonthatjuk: **Gomba** || **módra.** — **Pénzügyi** || **vállalatok.** Az utóbbinak első tagját megint így: **Pénz** || **ügyi.** S még itt sem szakad vége a tagolásnak, mert az egyes szókat is két-két tagra bonthatjuk: **Mód** || **ra.** **Szaporod** || **nak.** — **Ügy** || **i.** — **Vállalat** || **ok.** Sőt némelyekben még tovább is folytathatók a tagolást. De ennyi is elég annak átlátására, hogy a mondatban bármely rendű két tag, tehát még a szótövek és képzők vagy ragok is határozó és határozandó viszonyában vonatkoznak egymásra. A mondatnak ámulatba ejtő egyszerű szerkezete van.

A mondat szerkezetének ismeretéből a következő törvényeket vonhatjuk le: 1) Az alany és állítmány úgy vonatkoznak egymásra, mint akármely szólásnak két tagja vonatkozik egymásra. 2) A szólásnak két tagja alany és állítmány viszonyában vonatkozik egymásra. 3) A mondatot szólásra, a szólást mondatra változtathatjuk. 4) Ez átváltoztatásnál a tagok megtartják határozó vagy határozandó tisztüket. 5) A határozót bármely renden erősebben hangoztatjuk a maga határozandójánál. Magyarázzuk e törvényeket külön-külön.

Hogy a szólás két tagja határozó és határozandó viszonyában vonatkozik egymásra, arról könnyen meggyőződhetünk, ha néhány szólást erre nézve megvizsgálunk. Ime néhány szólás: **Böles ember.** — **Boros hordó.** — **Király-asszony.** — **Igen beteg.** — **Száz forintos.** — **Nagyon sebesen.** — **Vizet iszik.** — **Világga ment.** — **Burokban született.** — **Bolondnak tart.** — **Megverte.** A hangsúlyos tag valamennyiben a határozó, a gyengébben hangoztatott valamennyiben a határozandó tisztét végzi. „Für unser denken besitzen die so gebildeten determinationsprodukte denselben

werth, wie die begriffe von ursprünglich einheitlichem charakter' (Wundt, Logik I.126.). Ez az oka, hogy az előbbi mondatban a szólásokat: **Gomba módra szaporodnak** — **A pénzügyi vállalatok** — egy dolognak tartjuk.

Ha az alany és állítmány ugyanazon viszonyban vonatkoznak egymásra, mint a szólás két tagja, akkor az egyiket a mondat határozó, a másikat határozandó tagjának is nevezhetjük. Határozó az erősebben hangoztatott állítmány, határozandó a gyengébben hangoztatott alany. (Ha nekem kellene magyar kifejezéseket ajánlanom a szubjektum és predikátum szavakra, én amazt bízvást alszónak, ezt fölszónak nevezném, hozzá téve természetesen, hogy a szón nem csupán egy szót, hanem több szóból álló szólást is kell érteni. Ezzel ki volna fejezve nem csak az a különbség, hogy a szubjektumot halkabban, a predikátumot hozzá képest fölszóval hangoztatjuk, hanem a műszavak eredeti értelme is, hogy az egyik valami alul fekvőt (ὑποκειμενον), a másik valami fölibe tettet jelent).

De ha áll az, hogy az alany és állítmány úgy vonatkoznak egymásra, mint akármely szólás két tagja, akkor állani kell annak is, hogy a szólás két tagja úgy vonatkozik egymásra, mint a mondat alánya és állítmánya. A szólás határozandó tagját tehát alanyi értelmű, határozó tagját állítmányi (predikatív) értelmű tagnak is nevezhetjük. Vagy még találóbban: amazt a szólás alszavának, ezt fölszavának.

S hogy ez áll, világosan megtetszik abból, ha egy összehasonlító pillantást vetünk az itt egymással szembeállított szólásokra és mondatokra.

Szólás.

A **piros** tojás.
A **kárvallott** cigány.
Lopott jószág.
Az **alvó** gyermek.
Evő kanál.
Ivó pohár.
Háló szoba.
Ivó víz.
Boros hordó.

Fakanál.

Mondat.

A tojás **piros**.
A cigány **kárt** vallott.
E jószágot **lopták**.
A gyermek **alszik**.
E kanállal **esznek**.
E pohárból **isznak**.
E szobában **hálnak**.
E vizet **isszák**.
E hordóban **bor** van, vagy **bor** szokott lenni.
E kanál **fából** van.

Szólás.

Mondat.

A vadászni járó miniszter.

A miniszter vadászni jár.

Atyám könyve.

E *könyv* atyámé.

Róka fogta csuka.

Róka fogta a *csukát*.

Madár látta kenyér.

Madár látta a *kenyeret*.

Tintanyaló.

A ki *tintát* nyal.

Szemfájós.

A kinek a *szeme* fáj.

Nagyszájú.

A kinek *nagy* szája van.

Vaskalapos.

A kinek *vas* kalapja van.

Szemenszedett.

A mit *szemen* szedtek.

Megehető gomba.

E *gombát meg* lehet enni.

Föltehető kérdés.

E *kérdést föl* lehet tenni.

Kerülendő hiba.

E *hibát* kerülni kell.Gomba módra szaporodó *pénz*-
ügyi vállalatok.Gomba módra szaporodnak a
pénzügyi vállalatok.A *fanyar* gyümölcsöt termő *vad*
almafa.A *vad* almafa *fanyar* gyümöl-
csöt terem.Az adósság *megfizetése*.Az adósságot *megfizették*.A megváltónak *keresztre* feszítése.A megváltót *keresztre* feszítették.

Látnivaló, hogy a szólásoknak mondatokra bontása s viszont a mondatoknak szólásokba szorítása értelmünk legközségesebb s legkönnyebb műveletei közé tartozik. Kétségtelen, hogy ez csak azért oly könnyű dolog, mert valami igen egyszerű s világos törvény szerint megy végbe. Ez az a törvény, hogy a határozók és határozandók az átváltoztatásnál megtartják e tulajdonságukat, azaz, hogy a mi a szólásban határozó volt, a mondatban is határozóvá lesz s a mi a szólásban határozandó volt, a mondatban is határozandóvá lesz és megfordítva. De látnivaló az is, hogy az csak eshetőség számba megy, vajjon a mondat határozandója — az alany — nominativus, dativus vagy accusativus-e, vagy valami névutó is járul-e hozzája. Annyira mellékes dolog ez az alany mivoltára nézve, hogy a nevezős alany még a grammatikai nevet sem érdemli meg s legföljebb arra való, hogy kezdő grammatikusoknak első például szolgáljon a mondat két főtagjának megértésére. Mert pl. ebben a mondatban: A *kenyeret* || **madár** látta, se nem grammatikai, se nem logikai, se nem pszikológiai alany a nevező esetben álló *madár*, hanem az állítmány része, épen úgy mint az *orvos* ebben: *Én* || **orvos** vagyok. Az alany határozandó tagja a mondatnak. Ez a fődolog.

nk Abban, hogy az alany határozandó, az állítmány határozó tagja a mondatnak, egy új ismertető jelét nyertük a mondat két főtagjának. Ennek az ismertető jelnek a föltalálását elősegíti a mondatnak szólásra változtatása, mert a szólás határozandó tagja a mondat alanyának; határozó tagja a mondat állítmányának felel meg.

Ezeket szemünk előtt tartva, vizsgáljuk már most, mi az alany s mi az állítmány ebben a mondatban: *A gyermeknek könyve van.*

nk Ez a mondat igen természetesen két főtagra oszlik, így: *A gyermeknek* || *könyve van.* A *gyermekről* mondom azt, hogy *könyve van.* Tehát az az alany, ez az állítmány. Igaz, hogy e mondat alanya azon kívül, hogy határozandó tagja a mondatnak, még más viszonyban is áll az állítmányhoz; de ez csak eshetőség s nem tartozik az alany mivoltához. Az alany határozandó tagja a mondatnak, ezt kell szem előtt tartani. Hogy a második tag az állítmány, annak nem mond ellent az, hogy a *könyve* nevező eset. Mert ebben a mondatban is: *Én orvos* vagyok, nevező az *orvos*, s még se tartja senki alanynak. De hogy csakugyan az az állítmány, bizonyítja az, hogy e második tag foglalja magába az ígét s ezen van az erősebb hangsúly. Végre ha szólásra változtatjuk a mondatot, akkor így hangzik: *„A könyvvalló gyermek(nek)”,* vagy *„A könyves gyermek(nek)”. E szólás határozó vagy állítmányi értelmű tagja vagy főszava a mondat második; határozandó vagy alanyi értelmű tagja vagy alszava, a mondat első tagjának felel meg.*

?! *A könyvvalló* mai napság szokatlan kifejezés ugyan, de régebben senki se ütközött volna meg rajta. A *valló* úgy származott a *val(ó)* törzsöknek *habeo* jelentésű *valol* frequentativumából, mint a *hajló, botló, surló, gázló* a *hajol, botol, súrol, gázol* igékből.

Ne mondja hát nekem senki, hogy német járom alatt nyögők, midőn e mondatban is: *„Nekem* || *kalapom van”,* a *nekem* szót tartom alanynak. Hisz ha német járom alatt nyögnék, akkor ebben a mondatban: *„Az új országgyűlésen* || *kemény tusák lesznek”,* objektumnak mondtam volna a *kemény tusákat*, mert ebben: *Auf dem neuen reichstage wird es heftige kämpfe geben, accusativus a heftige kämpfe.*

De ha már megemlítettem az objektum szót, azt is meg kell mondanom, hogy ez nem azonrendű a szubjektummal, legalább nem a mondatban. A szubjektumnak nem az objektum, hanem a

predikátum az osztó fele. S a predikátumra nézve is teljesen mellékes dolog, objektumnak vagy egyébnek nevezzük-e azt, a mi az ige fogalommal egy szólást alkot. Ez megtetszik a következő példákból: **Magyar** vagy. — **Szél** fú. — **Sokat** beszél. — (Ez) **Neked** szól. — (Ezt) **Tőled** kaptam. — **Bajba** került. — **Irtam** neki. — **Van** kalapom. — **Félre** állott. — (Ez) **Ma** történt.

A mi az ötödik törvényt illeti, ezzel még többször lesz alkalmunk ez értekezésben foglalkoznunk; azért itt csak egyet említek meg. Ebből a törvényből, melyet a mondat (azt hiszem) helyes tagolásából vontunk le, könnyen megérthetjük, hogy mi az a szó-, szó-lás- és mondat-hangsúly. Ez tulajdonképen mind egy dolog. Mindig a határozót, a predikatív értelmű tagot hangsúlyozzuk. Legerősebben természetesen a főhatározót, valamivel gyengébben a másodrendű s még gyengébben a harmadrendű határozót. A mit még ennél is gyengébben hangoztatunk, azt már hangsúlytalannak mondhatjuk, mert több fokot a fül talán nem is bírna megkülönböztetni s alább látni fogjuk, hogy a hangsúly fokozása nem terjedhet a végtelenig, sőt csakhamar véget ér, mert az értelem másképp segít magán.

KICSKA EMIL.

NÉMET VENDEGSZÓK.

Räbsic: lesi puskás (Dtül. Fövlap. 1894. jun. 5). — ném. *raubschütz*: wilddieb (Sand.).

***ráf**: a kerék vaspántja (Nyr. III.91). — osztr. baj. *raif*: ein gebogenes, ringformiges ding, wodurch etwas umgeben, eingeschlossen oder gebunden werden kann (Höf. III.8). Vö. Nyr. XIX.387, XXI.470.

rajesár, rajesúr: tánciskola, lovaglótér (Nyr. XIX.528, XIII.54). — ném. *reitschule*.

***rajsz**: abriiss (NySz.); fazekasoknál: diszítés (Jankó: Tor. 144). . . Jelentése teljesen egybevág a ném. *riss*: eine gerissne zeichnung (Sand.) jelentésével, a melynek kfném. alakja *ríz* (Sand.). Ha ennek van egy *reiss* származéka, akkor a mi szavunk ebből való. Nekem ilyen alakot nem sikerült találnom, azért abban a meggyőződésben vagyok, hogy talán maga a nyelv alkotó szelleme vonta el a szót a *rajszol* igéből, s így szelidebben ítéltetjük meg Sándor István *rajz* elvonását a *rajzol*-ból (Sim: MNy. I.252).

***rajszol, rajzol**: delineo, describo (NySz.). — ném. *reissen*.
Vö. Nyr. VI.504, XI.53, XIX.387, XXI.210.

rajtár: eques (NySz.). — ném. *reiter*.

rakédli (Nyr. XVIII.388). — ném. *rakette*. Vö. Nyr. XVIII.388.

***rang**: társadalmi állás. — ném. *rang*. Vö. Dank.

rápánt: vasgyűrű, mely a kerekeket tartja (Vizoly). — ném. *radband*.

raponc: 1) rapunzel; 2) taraxacum (NySz.). — ném. *rapunze*:
name mehrerer, als salat dienender pflanzen (Sand.).

ráspoly: raspia (NySz.). — ném. *raspel*. Vö. Nyr. VII.244.

***rast**: statio (NySz.). — ném. *rast*. Vö. Dank.

raváncs: ultio (NySz.). — ném. *revanche*.

regiment: chillas (NySz.). — ném. *regiment*.

régöly: zár (Nyr. VII.243); a kőlapok lesuhadását megakadályozó támaszték (Jankó: Tor. 173, 201). — ném. *riegel*.

***rekken**: rastrum (NySz.). — ném. *rechen*. Vö. Nyr. XIX.572.

***rékli**: női ruhanemű, női kabát (Nyr. XVIII.528). — osztr. baj. *reckl* (Schmell. II.46), *röckle* (Nyr. XVIII.388), irod. *röckel*.
Vö. Dank.

rékszom: jobbra át! (Nyr. IV.239). — ném. *rechts um!*

***rëmpël**: quadrans, viertel (NySz.). — szep. szász *rimpel*:
das viertel einer halbe (Schrö: Sitzb. XXVII)... A magyar szót
már Schröer (Sitzb. XXXI.) német jövevénynek mondta. Vö. Nyr.
VII.243.

repcén: cruca, heidekraut (NySz.). — ném. dial. *riebsen*,
irod. *rübsen* (Sand.).

rér: kemencecső (Jankó: Tor. 107). — ném. *röhr*: ein vier-
eckiger, hohler in den ofen eingebauter raum speisen etc. hin-
zustellen und warm zu halten (Sand.).

rërni: cső, kalácsütő nyílás a takaréktűzhelyen. — ném.
dial. *rërn* (Nyr. XIX.505).

***rét**: pratum (NySz.). — osztr. baj. *ried* (Höf. III.17. és 38),
erd. szász *rît*; úfn. *rieth*: moor, namentlich mit sumpfsgras und
schilf bewachsenes (Sand.). Vö. Sim: MNy. I.115; Nyr. XXII.443.

reter: bíró (TörtTár 1893. 14. l.). — ném. *richter*.

ribol: dörzsöl (Tsz.). — osztr. baj. *ribeln*: wiederholt rei-
ben (Cast.), kfn. *riben*, úfn. *reiben*... A *rajbol* = ném. *reiben*, a
ribol vagy kfn. *riben*, vagy osztr. baj. *ribeln* (erd. szász *ribben*)
átvevése. Ez utóbbi a legvalószínűbb.

***rífol**: 1) pectine capita lini avellare; 2) radere (Dank.);

a ruhát kiméletlenül, hamar összeszaggatni (Tsz.). — ném. *riefen*: reifen; *riffeln* (Sand. Dank.).

***rigli**: tolózárr, zár (Nyr. IV.142). — ném. *riegel*. Vö. Nyr. VII.41. XIX.505.

riktig (Nyr. V.126, VI.464, XXII.330). — ném. *richtig*. Vö. Sim: MNy. I.125.

rimajzin: a tűzhelyelő nyílt üregének vaspárkánya (Jankó: Tor. 181, 201). — ném. *raumeisen*.

ringli cipész mesterszó (Nyr. XIII.432). — ném. *ringel*.

ringlisplf: ördög malma, kereke (Nyr. XVII.268). — ném. *ringelspiel*.

***rokoj**: szoknya (Tsz.). — egy dial. *rokkel*, irod. *röckel*. Vö. Nyr. VII.244.

róst: crates, craticula (NySz.); pörkölő kemence (Jankó: Tor. 201). — osztr. baj. *róst* (kfn. *róst*): craticula (Schmell.)... Ide tartozik a NySz. *röstöl*, *rostol* szava is, a mely az osztr. baj. *rösten*: das vorbereiten der erze zur weiteren verarbeitung desselben durch gluthen (Scheuch.), szep. szász *rösten*: kupfer etc. am feuer entschelfeln (Schrö. 71) átvétele.

rostély: crates, gatter (NySz.). — ném. *röster*... Ismeretes az, hogy az osztr. baj. nyelvjárás lehetőleg kerüli az umlautot (vö. *bakter* sat. és a hangtant); joggal következtethetünk tehát egy **roster* népnyelvi alakra, a melyből szavunk került. Vö. Nyr. VII.105.

rostok: dies feriatius (NySz.). — ném. *rasttag*.

roszprádli (MNy. V.67). — ném. *rostbraten*.

***rozmarín** (NySz.). — ném. *rosmarin*... Lehet olasz jövevény is (Kőrösi).

rőf: acaena, elle (NySz.). — szep. szász *reif*: ein längenmass (Schrö. 70)... A ném. *reif* két alakban, két jelentésben jött át nyelvünkbe; az egyik *ráf* = osztr. baj. *raif*, mert az *ei* itt *ai*, illetve *aj*; a másik a *rőf* = ném. kiejtéses *re'f* (szep. szászság), a mely alakból egész könnyen válhatott aztán a *rőf*. Vö. Nyr. XIV.50.

***rőt**: subruber, subidus (NySz.). — ném. *roth*... A hangrendátsapást, bár vannak reá példák (NyKal. 41), megmagyarázni nem bírjuk. Vö. Dank.

rubint: rubinus (NySz.). — ném. *rubin*. A *t* járulékhang.

rukkol (Nyr. I.325). — ném. *rucken*, *rücken*. Vö. Sim: MNy. I.116.

Sádol: éreckövet válogat (NyK. II.373). — osztr. baj. *scheiden*: die arbeit das nutzbare, erzhaltende mineral von dem unhaltigen gesteine zu trennen (Scheuch.).

sáf: scapha, gefäss (NySz. Nyr. II.315). — osztr. baj. *schäff*, irod. *schaff* (Schmell. II.375).

***sáfár**: hausvogt, hofmeister, kulcsár (NySz.); gazda (Tsz.). — kfn. *schaffaere* (Schade). . . A szláv-ságból azért nem kaptuk, mert itt újabbkori német jövevény (Mikl: EtymWb. 336). Vö. NyK. VI.312, Nyr. XIV.197, VII.105. XIV.320.

safély: saphirus (TörtT. 1893. 183). — ném. *saphier*.

saffel: schaff, gefäss (NySz.). — osztr. baj. *schaffel* (Schmell. II.375); irod. *schäffel*.

sajn, sajín: 1) imaginarius (NySz.); 2) magát s mást kimélő serény mozdulatú (Tsz.). — ném. *schein(lich)*.

sakk: schachspiel (NySz.). — ném. *schach*.

†**sál**: armus, schulterblatt (NySz.). — ném. *schäl*: benennung eines fleischtheiles von ochen, welcher durch spaltung des sogenannten knöpfls gewonnen wird (Schmell.). Vö. NySz. Bev. XII.

***salak**: metallschaum, nichtsnutzig (NySz.). — ném. *schlacke*. Vö. Dank. NyK. II.373; Sim: MNy. I.155. II.39.

salák(szeg) (Jankó: Tor. 183, 201). — ném. *schlag(nagel)* (Sand.).

*Nb. sajám
Nya* **salám**: a vaskőben a sárga puha por (Jankó: Tor. 201). — ném. *schlamm*: eine aus mischung erdiger theile bestehende masse (Sand.).

†**salap, silap**: 1) krämpe (NySz. Bev. XI. BSzj. SchlSzj.); 2) sisak és pálinkát főző rézedény púpja (Tsz.). — ném. *schlapp(hut)*: mit krämpen, die herunter zu klappen sind und dann das gesicht verdecken (Sand.); kfn. *slape*: kopfbedeckung (Schade); szep. szász *schláp*: mütze (Schrö: Laute)... Tagányi (Száz.) a cseh *šlap*-ból magyarázta, de fölösleges, mert teljes analogonja e szónak a német eredetű *kalapos* süveg. Vö. NySz. Bev. XI.

salapol: 1) ver, megver (Nyr. XI.89); 2) örömeben kiáltoz, tapsol, sokat járkál (Tsz.). — ném. *schlappen* (Sand.).

sálka: kis csésze (MNySz. IV.). — ném. *schäle* (a kicsinyítés magyar).

I ***salukáter**: zsalu (Nyr. XVIII.575. Jankó: Tor. 104). — ném. *jalousgatter* (Heyse). Vö. Nyr. VII.106.

sámli: zámoly (Nyr. VIII.332, XIX.505, XX.80). — osztr. baj. *schäml* (Cast.), *schaml* (Nyr. XIV.319), irod. *schämel*.

sámpáner (NySz.). — ném. *champagner*.

***sánc**: vallum (NySz.); árok (MNysz. II.416). — osztr. baj. *schanz*: vallum (Schmell. II.434), irod. *schanze*. Vö. Nyr. VII.389; Cih. II.385.

sanasér: napsugár-tartó, napernyő (Nyr. III.325). — ném. *sonnenschirm*.

sarabol: füvet sarlóval levagdal (TSz.). — osztr. baj. *schrappen*: *schäben*, *scharren* (Schmell. II.610) ... Budenz ugor eredetűnek (MUSz. 332) tartotta, helyesen mondta azonban Simonyi, hogy kétségtelenül német jövevény (Sim: MNy. II.214).

†**sarc**: pactum, lösegeld (NySz.). — ném. *schatz*. Vö. Nyr. X.33. XVIII.650.

sát: az istőcfát és az ispréhelyt összekötő farúd (Jankó: Tor. 201). — ném. *scheit* (Sand.).

savajger (Nyr. VIII.443). — ném. *schweiger*.

séfely: scapha (NySz.). — ném. *schüffel*.

†**sejt**, **slejt**: 1) mixtus; 2) cera mellis (NySz.). — kfn. *sleht*. Vö. Nyr. XV.270.

***selhal** (Dank.). — ném. *schellfisch*.

***semling**: salm, lachs (NySz.). — erd. szász *semleng*, irod. *sälmling*. Vö. Ethn. IV.190.

sengell: metalla secerno (NySz.). — ném *sengen*: eigentlich durch einwirkung des feuers, der hitze auf etwas die darauf befindlichen fasern entfernen (Sand.).

***sënkël**: dono (NySz.). — ném. *schenken*. Vö. Nyr. XV.222.

sérol: bőrt vakar (Jankó: Tor. 147). — ném. *schéren* (Sand.).

***sestely**: boros edény (NySz.); ivós kis asztal (SzD.); sextans (Dank.). — ném. *sester*: ein hohlmass, holzgefäss (Sand.); *sechstel*: weingeschirr (Dank.).

síbol: megfésüli a rossz szőrt, kalapos mesterszó (Jankó: Tor. 149). — ném. *schieben*.

sifar (bányász kif.): palafedő (Jankó: Tor. 170, 174). — ném. *schiefer* (Sand.).

***sifli**: apró kockára vagdalt tészta, mézeskalács (Nyr. IV. 45, XXIII.185). — osztr. baj. *schiffel*: ein kleines viereckiges gebacke von lebkuchen (Cast.). Vö. Nyr. XIX.505.

silbak: posztón álló katona (Nyr. XIV.317). — ném. *schildwache*. Vö. Sim: MNy. II.217.

silingöl: részezen tántorog (Nyr. XIX.287). — ném. *schlingen*.

silling: sielus (NySz.). — ném. *schilling*.

s. - darabol

jang ?

***sing** : 1) elle ; 2) radschine (NySz.) ; ráf a kerék szélén (Nyr. XIX.287). — ném. *schiene*. Vö. Nyr. XIV.50. XXII.443 . . . A *g* járulékháng : vö : *könting, puszpáng, csaláng, bojtörjáng* sat. NyrKal. 69.

sinyon : nodus, haarwulst (NySz.). — ném. *chignon* : das hinaufgeschlagene nackenhaar, der nackenhaarbund, nackenzopf (Heyse).

***sintér** : kutyapécér, borbély (Nyr. XVII.334). — osztr. baj., úfn. *schinder* (Höf. III.88) : der totem viehe die haut abzieht (Schade). Vö. Nyr. VII.105. Dank.

s. f. j. ?

***sitt** : bányász *sitt*-vágók (NySz. ; Jankó : Tor. 156). — osztr. baj. *schicht* : tägliche arbeitsperiode bei den bergleuten (Scheuch.). Vö. Nyr. XXII.21.

slaifol : polio, levigo (NySz.). — ném *schleifen*.

***slampett** : hejehuja (Nyr. IV.43, XIX.95, XX.320). — ném. *schlampicht* Vö. Nyr. VII.41.

slóg : flitter (NySz.) ; vágás, erdőrészt (Nyr. XVIII.382). — ném. *schlag* (pelzschlag, zobelschlag sat.) (Sand.).

skárlát : coccus, scharlach (NySz.). — kfn. *scharlât* (Kluge).

sliee (mesterszó) : kocsirész, fűző (Jankó : Tor. 136, 137, 138). — ném. *schlitz*.

smaragd (NySz.). — ném. *smaragd*.

smirgli (csizmadia-mesterszó, Nyr. XIII.432). — ném. *schmirgel* : ein als schleifmaterial wichtiger mineralkörper (Sand. Scheuch.) (osztr. baj. *schmirgl*).

smukk : ornamentum (NySz.). — ném. *schmuck*.

snef : rusticula (NySz.). — ném. *schnepf*.

sódar : schinken, sectile (NySz.). — osztr. baj., szep. szász *scholder*, irod. *schulter* (Schrö. 140). Vö. Nyr. VII.106, XII.37.

soddonár : stipendarius (NySz.). — dial. **soldener*, irod. *söldner*.

***sógor** : affinis (NySz.) ; násznagy (Nyr. XVII.44). — kfn. *swáger*, úfn. *schwager*. Vö. Nyr. VII.106 ; Dank.

sonka, sunka : disznóláb (Nyr. XVII.476, XVIII.453). — ném. dial. *schunke* (Sand.). Vö. Nyr. XII.530, XIX.100.

sopár : karg (NySz.). — kfn. *spar* (Kluge).

sott, satt : bányában a lefelé vezető út (Jankó : Tor. 202). — ném. *schacht*.

söntés : az a léccel bekerített hely a korcsmában, a hol a bort mérik (Nyr. XII.331, XXII.509). — ném. *schenktisch* : mit einem schrank verbundner tisch mit getränk und trinkgeräth (Sand.). Vö. Nyr. XIX.562, XXII.509.

***spádé**: ensis, schwert (NySz.). — ném. *spade* (Sand)...
Kőrösi olasz *spada*-ból magyarázta, ámde a hangalak a németiség mellett bizonyít. Vö. *csokoládé, pomádé, parádé* sat.

spaisz: victualia (TörtT. 1893. 23). — ném. *speis*.

spalér: geländer (NySz.). — ném. *spallier*: geländer, woran
obstbäume und reben gewogen werden (Sand.).

?**spaletta**: vastag, vágott deszkaablak (Jankó: Tor. 104). —
Nézetem szerint a német *spalen* + ol. *paletta* kombinálásából kelet-
kezett a szó, vagy pedig ném. *spalen* + ném. *palette*-ből.

spéhely: spitzlein aus holz (NySz.); fafogas (Nyr. XIX.480). —
ném. *spēil* (= speiler): dünnes, zugespitztes stäbchen (Sand). Vö.
espély, ispély.

spék: lardum (NySz.). — ném. *speck*. Vö. Dank.

spencer: pruszlik (Jankó: Tor. 109). — ném. *spenzer*.

spic: acies (NySz.). — ném. *spitz, spitze*.

spikinard: levandula major (NySz.). — ném. *spikenard*
(Heyse).

spinát, spenót: spinacia (NySz.). — ném. *spinat*: eine
gemüsepflanze (Sand.).

spot: ludibrium (NySz.). — ném. *spott*.

spórhel, spórhert: takarékkonyha, tűzhely (Nyr. XXII.79). —
ném. *sparherd*... Igaza van Zolnainak (Nyr. XX 71), hogy a *spór-
hel, spórhely* alakjára a *tűzhely* volt befolyással, s így magyarázó-
dik meg a -t elmaradása. A népetimologia még tovább ment, s
a szóból *porhely*-et csinált (Sim: MNy. II.184).

srám(lyuk): keskeny lyuk (Jankó: Tor. 156). — osztr. baj.
schramm: schmaler einschnitt in das gestein (Scheuch.); szep. szász
schram: einschnitt in das gestein mit spitzeneisen (Schrö. 73).

sprenágli: vezérszeg (Jankó: Tor. 202). — ném. *spurnagel*.

srét: glare, plumbea (NySz.). — ném. (elavult) *schröt*: ab-
gehackte stücke, eisen, blei etc. als ladung für schiessgewehr (Sand.).

sróf: cochlea (NySz.). — ném. dial. *schrauf* (Kluge).

srág(kerítés): léckerítés (Nyr. XIX.191). — ném. *schränk*...
Olyan jövevény, mint a *seccel-szék, zomok-kigyó* sat.

srég: ferde (Nyr. IV.142). — ném. *schräg*.

staféroz: a kalapkészítésnél a legutolsó munka (Jankó: Tor.
150). — ném. *stafieren*: etwas fertiges mit dem noch zur letzten
vollendung fehlenden ausrüsten (Sand.).

stékli, mesterműszó (Nyr. XII.121). — ném. *stöckel*: absatz
an stellschuhen (Sand.).

stempli: bélyeg (Nyr. IV.567). — ném. *stempel*.

steng: a bányában egymás mellé helyezett két palló, melyen a *hant* (= ném. *hund*) halad (Jankó: Tor. 172). — ném. *gestänge* (?)... A *ge* tudvalevőleg az osztr. baj. nyelvjárásban *g*-nek hangzik, sőt sokszor elmarad (Cast.: *geschlossen, geschlossen, geschlossen; gesund, gsunt* sat.). Így válhatott a *gestänge* (?) -ből is magy. *steng* egy ném. dial. **stenge*, **steng*-ből.

sticli: ujjatlan keztyű (Nyr. XIX.505). — ném. *stützel*: vorsteckärmel (Sand.).

stikerez (IrodKözl. I.285). — ném. *stricken*.

***stokfis**: *Gadus Morhua arefactus* (NySz.). — ném. *stockfisch*. Vö. Dank.

stomp: mola contusoria (NySz.). — ném. *stampf*(mühle)... Vö. a végzetre szep. szász *stomp*: úfn. *stumpf* (Schrö: Laute).

stompol (Jankó: Tor. 183, 202). — ném. *stampen, stampfen*.

stószol (Jankó: Tor. 147). — ném. *stossen*.

†**stömp**, **stömpöly**: stock, block (NySz.). — osztr. baj. *stempel*: kurze holzstücke, welche zur grubenzimmerung verwendet werden (Scheuch.); szep. szász *stempel*, *stomp*: thürpfosten (Schrö: Laute). Vö. Nyr. VII.243. II.357.

stráf: die streifen (Nyr. XVIII.216); *stráfszekér*: társzekér (Kolozsvár). — ném. *streif, streife*, vö. *streif-wagen* (Sand.).

stráfol (Nyr. XIX.479). — ném. *streifen*.

†**strajfa**: a lovakat a tehenektől elválasztó dorong (Ethn. IV.30). — ném. *streife* (Sand.)... A magyar szó lehet közletlen a németből való, s alakját elősegítette a népetimológia; lehet azonban a teljesen ugyanabban az értelemben járatos t. *štrajfa*-nak az átvevése.

***strimfli**: tibiale (Nyr. I.329. IX.163. NySz.). — ném. *strümpfel*. Vö. Nyr. XII.531.

stróf, **strófol**: punio (NySz.). — ném. *straf, strafen*.

***struc**: struthio (NySz.). — kfn. *strúz*. Vö. NyKözl. XXII.510.

***strumpándli** (Nyr. XII.331. V.473). — ném. dial. *strumpfbandel*. Vö. Sim: MNy. I.137.

stuc: sclopetum breve (NySz.). — ném. *stutz*.

studli, lakatos-műszó (Nyr. XII.30). — ném. *studel*: ein auf dem schlossblech angenietetes klammerartiges stück; ein theil des gewebsschlusses (Sand.).

studíroz (Nyr. I.42). — ném. *studieren*.

subick: viksz (Nyr. XI.476). — ném. *schuhwichse*.

supelláda (Nyr. XVIII.388). — ném. *schubladen* (Sand.), erd. szász *schupelladen* (Korrespondenzblatt XVII.63. 1748. oklevélből közölve).

***suppol**: toloncol. — ném. *schuppen*. Vö. Sim: MNy. I.126.

***sure**: supparum (NySz. Nyr. XVIII.95. Tsz.). — ném. *schurz*: verhüllende bekleidung der schamtheile, bedeckung des unterleibs (Sand.). Vö. NyK. VI.509. Dank.

surfol: érc után firtat, nyomoz, vāj (NyK. 373). — ném. *schurfen* (Sand.), osztr. baj. *schürfen*: aufritzen, scharren (Höf. III.119).

†**súrol**: frico (NySz.). — ném. dial. *schurren* (Sand. *scheuern* alatt), erd. szász *schôren*: reinigen. Vö. Nyr. XXIII.416.

suszter (Nyr. VII.106). — ném. *schuster*.

suter: kontár, mesterember (Nyr. XXI.144). — kfn. *süter*: schuhmacher, schneider etc. (Schade).

***svábel**: gyufa (Nyr. VIII.566). — ném. dial. *schwébel*, irod. *schwefel*. Vö. Sim: MNy. I.241.

Szajtyli: messzely (MNyelv. V.67). — osztr. baj. *saitl*: der vierte theil eines masses (Cast. Höf. III.136), szep. szász *seitel*: ua. (Schrö. XXVII).

szápoly: ama, grabschaufel (NySz.). — osztr. baj. *säppel*: in unseren gegenden eine hacke ohne schneide, aber mit einem festen krummenspitz, womit die holzarbeiter und holzfürer in ein bloch einhauen, um selbes nach gefallen zu lenken, und auf diese oder jene seite zu ziehen (Höf. III.61).

***szeccel**: sella, sedile (NySz.). — ném. *sessel* (Korrespondenzblatt XVII.63. 1748. oklevélben). Vö. Nyr. VII.244; Dank.

székli: régen a tordai nők derékig érő szűrűjasa volt (Jankó: Tor. 109). — ném. *söckel*, *socket* (Sand.).

szirup: syrupus (NySz.). — ném. *sirup* (Heyse).

***szóg**: fűrész (Nyr. III.383, XI.44). — osztr. baj. *säg* (Schmell.), *säch* (Cast.), irod. *säge*. Vö. Sim: MNy. I.116.

szósz (Nyr. XIV.194. Sim: MNy. I.116). — ném. *sauce* (Heyse).

szörből: schlürfen (NySz.). — ném. *sürfeln*: schlürfen, eine flüssigkeit mit hörbarem einnehmen langsam in sich saugen (Sand.). . . A szót alnémet nyelvjárásból vehettük, mert itt van meg a szóközépi és szóvégi *p* megfelelés az irodalmi, illetve újfölnémet *f*-fel szemben.

bedig
hans-lange
fleg

Tácli : manchette (NySz.). — ném. dial. **tatzel*, **tatzle*, úfn. *tätzlein* : manchette (Sand.).

ták : appendix, zusatz, ergänzung (NySz.); összetákol : silányul vmit. összeütni... Hangtanilag egész pontosan lehet e szót a ném. *teig* (kiejtve *tajg*)-ból magyarázni. A *teig*-ről Sandersben ezt a figyelemreméltó megjegyzést találjuk : ‚bildl., übertr. s. kneten, verkneten‘ és ‚vgl. *talg*‘. A *kneten* jelentése teljesen egybevág a magy. *tákol* igével. A *teig* tehát valami ‚knetbare‘ masszát is jelent. A kapcsolatoskat innen a magyar jelentésig nem nehéz megtalálni. Van azonban egy másik lehetőség is; a németben van ‚sich im... *betalgen*, *die küs zusammentelken*‘ sat. (Sand.). Ez utóbbi példát igen fontosnak tartom a *tákol* ige származására, s a *telken* más változata *talken* (uo.) szerintem az átvett szó. A ném. dial. *talken*-ből lett magy. **talkol*, *tákol*, s ebből az analogiás elvonás a *ták*. Ez utóbbi nézetet tartom valószínűnek, s így előbb használtuk, illetve vettük át a *tákol* igét, s aztán ebből vontuk el a *ták*-ot.

tallér : imperialis (NySz.). — ném. *thaller*.

***tánc** : saltatio (NySz.). — ném. *tanzt*. Vö. Nyr. VII.389.

***tarsoly**, **tassoly** : sack, tasche (NySz.). — ném. *taschel*. Vö. Nyr. VII.244. XIV.50; Dank.

té : thea (NySz.). — ném. *thee*.

***tégely** : conflatorium (NySz.). — osztr. baj. *tiegel* : feuerfeste gefässe (Scheuch.), *tegel* : tiegel (Höf. III.221). Vö. Nyr. VII.243; Dank.

***téhely** : barbierrmesserscheide (NySz.). — szep. szász *teuchel* : röhre einer wasserleitung (Schrö : Sitzb. XXV). Vö. Nyr. XXII.21.

tírip : fába vagy kőbe vágott lépcső (Jankó: Tor. 173, 202). — ném. *treppe*.

***tislér** (MNyelv. V.67. Nyr. XIII.208). — ném. *tischler*. Vö. Nyr. VII.105.

tobák : tabacum (NySz.). — ném. dial. *tuback* (Sand.), irod. *toback* (Heyse).

topáz : topazis (NySz.). — ném. *topás*.

torgút : ajtóadó, census a porta (TörtT. 1893. 25. 26). — ném. *thorgut*.

turnír : ludus equester, ritterspiel (NySz.). — ném. *turnier*.

torony : turris (NySz.). — kfn. *turn* és *turm* (Schade, Kluge)... A ném. *turm*, *turn*-ból először nálunk is **torm*, *torn* válhatott;

mikor a *hatalm*, *halm* sat. félék *hatalom*, *halom*-má lettek, akkor vált a **torm*, *torn* is *torom*, **toron* illetve *torony*-nyá. Vö. Nyr. XII.37, 83, 139; Sim: MNy. II.39.

***tönköly**: spalta, zea (NySz.). — osztr. baj. *dinkel*; triticum spelta (Höf.). Vö. Nyr. VII.244; Sim: MNy. II.24.

törköl: irruo, anstürmen (NySz.). — osztr. baj. *terkeln*: torkeln, taumeln (Höf. III.232), szep. szász *turkeln* (Schrö: Laute)... Eggyetlen egy példában fordul elő a NySzótárban, jelentése nem érthető meg egészen.

törköly: brisa, vinacea (NySz.). — ném. *türkel*: die wein- und obstpressen, welche durch eine schraube sich drehen, heissen *torkeln*, *türkeln* (Sand.); vö. osztr. baj. *torkl*: torcular, kelter, das *torklbrett*, worauf die tröstern gepresst wurden (Fromm. IV.447).

***tösér**: mercator, handelsmann (NySz.). — úfn. *täuscher*, kfn. *tüschaere*. Vö. Dank.

tracesol, **trécsel**: klatschen, schwatzen (NySz.). — ném. *tratschen*, *trätschen*: ein geträtsch machen, schwatzen (Sand.).

***trádor**: három szálas matéria (NySz.). — ném. *dreidraht*: ein dreidrähtiges, mit dreimal so vielen fäden als die gewöhnliche leinwand gewebtes zeug, drillich (Sand. I.311). Vö. Dank.

***trágár**: possenreisser, pöbelhaft, schmutzig (NySz.); pletyka-hordó (Nyr. VII.106). — kfn. *tragaere*, úfn. *trager*. Vö. Dank.

trampli: nehéz testű, mamlasz (Nyr. VII.41). — osztr. *drâmpl* (Cast.). irod. *trampel*: ungeschickt plumpe bäuerische person (Sand.). Vö. Nyr. XIX.505.

trap: ügetés (Nyr. XVII.44). — ném. *trapp*.

trébel: duco, pulso (NySz. NyK. II.373). — ném. *treiben*.

trébely: brisa, amboseisen, auf dem man schmiedet (NySz.). — ném. *träber* (Sand. III.134).

tréfél, **trafái**: eltalál (Nyr. XVIII.96, 142). — osztr. baj. *treffen* (Fromm. 448).

triumf: triumphalis (NySz.). — ném. *triumf*.

***tromf**: color triumphalis (NySz.). — ném. *trumpf*. Lehet olasz jövevény is. Vö. Nyr. XVI.62.

trucc: contumacia (NySz.). — kfn. *truz*, ném. dial. *trutz* (Sand.).

trunkos: részeges (Nyr. VIII.566). — ném. *trunk*.

tuba: columba, taube (NySz.). — kfn. *tábe*, úfn. *taube*.

tubin: pannus Sericus, taffet (NySz.). — szep. szász *tubin*: seidenzeug (Schrö: Sitzb. XXV.).

tucet: dutzend (NySz.). — ném. dial. *dutzet* (Sand.).

tucli: pamukból készült karmanlyú a kézesuklóra, kötött keztyű (Nyr. XXII.144). — ném. *stützel*: vorsteckärmel (Sand.).

***túz**: disznó a kártyában (Sim: MNy. I.115). — kfn. *tús*, *dús*, úfn. *daus*: die zwei im würfel- oder kartenspiele (Schade).

türkis: türkisstein (NySz.). — ném. *türkis*: ein edelstein (Sand.).

Vándorol: vagor (NySz.). — ném. *wandern*... A *vándor* újabb keletű, s a régi nyelvben *vándorló* volt használatban; egygyetlen egyszeri előfordulása nem bizonyít ellenünk. A szót elvonás útján magyarázom, s analogiaként szerepelhetnek ilyenek: *tánc*: *táncol*, *rajsz*: *rajszol* sat.

várta: őrálló hely (NySz.). — ném. *warte*.

vastol: die reben von blättern abbrechen (NySz.). — ném. *basten*... A *b*: *w* változásra vö. *bakter*: osztr. baj. *wachter*; a német nyelvjárások területén is gyakori e hangváltozás: szep. szász *waze*: *base*, *backer*: *wacker* sat. (Schrö: Versuch, Laute 195).

***vëndély**: acratophorum (NySz.). — osztr. baj. *wandel*. Vö. Dank.

***verbunk**: delectus (NySz.). — ném. *werbung*. Vö. Dank.

verdung: felmesszely, messzely (Nyr. XXII.509). — ném. *fërdung*, *vierding* (Sand.). . . Magyarázatát kell annak adnunk, miért vált itt a ném. *v*-ból magy. *v*, mikor a rendes *f* kell hogy álljon itt. Az osztr. baj. és a szász dialektusokban a ném. *v* teljesen összeesett a ném. *f*-fel hangértékileg; a szep. szászban azonban megvan az *f*:*w* szókezdeti megfelelés is (vö. *fink*: szep. szász *wink* Schrö: Sitzb. XXVII). Egy ilyen ném. dial. *wërdung*-ból való a magyar szó.

vigéc: utazó ágens (Nyr. XIX.528). — ném. *wie geht's?*

†**viheder**: a bányákban uralkodni szokott szél (Tsz.). — osztr. baj. *wëder*; *wetter* nennt der bergmann überhaupt die luft-masse (Scheuch). Vö. Nyr. XII.529.

***vincellér**: vinitor (NySz. Tsz.). — ném. *winzler*. Vö. Nyr. VII.105; Dank.

vinkli: ácsmérő háromszög (Nyr. XXIII.94). — ném. *winkel*.

viriből: igen bővelkedik vmiben (Nyr. XVII.432). — ném. *wirbeln*.

virkel: tésztát kenyéralakúvá idomít (Nyr. XXII.94). — ném. *wirken* (vö. ein bäckergesell *wirkte* den teig Sand.).

vitla: reis zum binden (NySz.). — ném. *wiedel*: eine kleine wiede, gebinde (Sand.).

***Zacskó**: sacculus (NySz.). — ném. *sack* ... A magyar alak kicsinyített képzőjű: *zak-csó*-ból lett metatézissel *zacskó*. Vö. Nyr. XII.50, XXII.44.

†**zamat**: gustus (Nyr. VIII.180, XVII.238). — kfn. *smac*, úfn. *geschmack*. Vö. Nyr. XIII.50.

zeller: apium (NySz.). — szep. szász *zeller* (Schrö: Versuch 185).

zenit (NySz.). — ném. *zenith* (Heyse).

zöborol: letakarít (NyK. II.373). — ném. dial. *saubern*, irod. *säubern*: reinigen, putzen (Sand.).

†**zománc**: vitellus (NySz.). — kfn. **smalz*. Vö. Nyr. X.98—101; Sim: MNy. II.218.

***Zsák**: saccus (NySz.). — ném. *sack* ... Az eredeti hangérték z megmaradt a kalotaszegi *zák*-ban (Nyr. IX.503). Vö. Nyr. I.222.

†**zsákmány**: praeda, beute (NSz.). — ném. *sackmann* veraltet: plünderung (Sand.). Vö. Nyr. XIV.50. 194.

***zsámoly**: scabellum (NySz.). — ném. **schamel*. Vö. Nyr. XII.37.

zséfő: fejő kanna (Tsz.). — ném. *schäffel*.

zsejter: fejőke (Nyr. XIII.309, XXIII.287). — osztr. baj. *sechter*, *soechter* (Höf. III.132).

zellér: einwohner, der auf eines andern boden wohnt (NySz.). — oszt. baj. *söller*: söllner, häusler, kfn. *seldner*: bewohner einer selde, *selde*: wohnung (Archiv für slav. phil. XIV. 554). *söldner*: so heisst derjenige, welcher eine (sölde) selde besitzt (Höf. III.144)... A szláv nyelvek közül a következőkben él a szó: úszl. *želar*: advena (in Ungarn, Archiv für slav. phil. XIV. 554), szerb *žiljer*, t. *želiar* (Mikl: EtymWh. 407); megvan a szó a románban: *želeriu*, s itt alighanem a szerbből vagy a magyarból való. A szláv nyelvekből a magyar alak meg nem fejthető; az egyedüli átvett alak az osztr. baj. *söller*, melyből valamennyi magyar változat megérthető, megmagyarázható.

zsémb: jurgium (NySz.). — ném. *schimpf*. Vö. Nyr. XIX.100.

***zemlye**: simila (NySz.). — kfn. *sëmcle*, osztr. baj. *seml*: ein rundes gebäck von weissem mehl (Cast.). Vö. Sim: MMy. I.109.

***zsindely**: scandula (NySz.). — ném. *schindel*. Vö. Nyr. XII. 31. XVIII.467.

z:so

zöngésülés

***zsinór**: chorda (NySz.). — ném. *schnur*. Vö. Nyr. II.315, XIX.100.

zsoj: a bányába vezető út feneke (Jankó: Tor. 202). — osztr. baj. *sohle*: jede unterste ebene eines offenen raumes (Scheuch.), szep. szász *sole*: bodenfläche in der grube (Schrö: Vers. 74).

zsojbán: a tokfáknak földbe ásott fatuskó-alapja (Jankó: Tor. 202). — ném. *sohl(e)baum*.

zsold: stipendium (NySz.). — ném. *solde*, kfn. *solt*.

zsolnér: söldling (NySz.). — ném. *soldner*, *söldner*.

zsomp: a bánya mélyében összegyűlt víztócsa (Jankó: Tor. 173. 203). — ném. *sumpfe*.

zsompol: mélyen lefelé váj a bányában (NyK. II.380). — ném. *sumpfen*.

***zsompor**: szakajtó, véka (Tsz. Nyr. XVII.381). — osztr. baj. *summer*: ein aus stroh gemachter korb (Höf. III.202). Sanders ismer *summer* dialektikus alakot is.

***zsúp**: stipula (NySz.). — kfn. *sch oub*, úfn. dial. *schob*: bund stroh, rohr, heu (Sand.). Vö. Dank. MELICH JÁNOS.

A 'METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE' MONDATTANA.

Szófűzés.

b) Állapothatározók.

A magyar helyhatározó ragok a cselekvésnek nemcsak való-ságos helyét határozzák meg, hanem egyéb, átvitt értelmű körül-ményeit is. A képes határozóknak s így az állapothatározóknak sokféle alakulása miatt, az állapothatározásokról szoltunkban az eltérésekről szerves összefüggésben nem állithatunk föl szorosabb rendszert; épen azért nézzük csak a nagyobb különbségeket:

1) *Vedd eszedben* (386). *Mingyárt eszébe vette*, hogy micsodás étek (391). Itt a *-ben* rag helyett ma a *hová* kérdésre felelő *-be*-t használjuk, sőt az utóbbi példában a *-ra* ragot alkalmaznók személyrag nélkül. *Jut eszemben*, hogy egy faty-tyazó kurva vala Torján (346). *Jut eszemben*, egy valaki viselni kezdte vala az nyári keztyűt (349). *Jut eszembe*, tizenöt mélyföldnre elküldötte egyik a másiknak (358). Marad-vaínknál épen *feledékenységen* ne menjen (316). Az alább-való cselédeket számban vették (385).

2) A gyönyörködést jelentő igék s kifejezések a mai-val egyező vonzattal; így: Még az nagy emberek is abban gyönyörködtek, mikor az cselédek vígan voltak (359). Az tréfában igen gyönyörködtek (362). A *dicsekedik* ige vonzata: *-n* ragos határozó a mai *-vel* helyett: Még kettőt hármat fordultak véle, mintegy dicsekedvén az győzedelmen (333). Ez olyan forma, mint 'pénzzel vagy pénzen venni valamit', hol a régebbi *-vel* helyett *-n* rag van. — 'Mulatozni' és 'magát mulatni' *-ben* ragos határozóval: Mentől nagyobb tréfákat tanáltak fel, abban mulatták magokat (362).

3) A gondolkodást jelentő igéknél eredethatározó, így: Arról senki sem tudott volna gondolkodni, hogy az pakulár legénnyel szökött volna el (418). — Itt inkább az ige szokatlan, mert a vonzat helyes. Ma inkább: 'róla senki sem gondolta volna'.

Az emlékezést jelentő igéknél az irány- és eredetjelölő határozó a mai-val egyezően: Ha jól reá emlékezem (319). Maradváink emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról (443).

A mai: 'érteni valamit valami alatt' Apornál: 'érteni valamin valamit'; így: 'Kelemen pápán értette Mikes Keleмент (440). — Apor kifejezése a helyesebb, mert a 'valami alatt érteni' csak Faludi óta használatos, s valószínűleg germanismus.

A középfokú melléknév mellett a hasonlítási határozó *-nál* helyett *-től*: Mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat (362). Különben ma is használatos ebben a kifejezésben. — A csángók és palócok pedig szélire használják a középfokú hasonlításnál (vö. Sim: MagyHat. I.242).

A felső fok mellett a mai *között* névutó helyett *-nál* ragot használ Apor: A fejedelem udvari népit csak arról is megismerték, hogy az országbelieknél leghosszabb köntöst viseltenek (352). — Egyébaránt a *-nál* a régi nyelvben felső fok mellett is áll *között* helyett: 'Legnagyobb náloknál' (SándC. 22).

4) A módhatározó *hanyatt* helyett eredményhatározó *hanyattá* áll: 'Akkor az felesége az asszony hanyattá esik (403). Álló helyzetéből hanyattá esett.

5) A *-ből*, *-ról* ragok helyett gyakran használja a *-ben* ragot: Az gazdasszonyok megkérdezték mindenkor, hogy ettenek-e a kalácsban (391). Ugyanígy a tudást jelentő ige mellett: Apor István semmit sem tudott abban (339). Semmit nem is tudott az ura halálában (403). Abban az kisasszonynak sem az

apja, sem az bátyja semmit sem tud (418). A b b a n soha semmit el nem v á g t a k (350). — A *-ben* és *-ből* itt mint partitívusi rag van használva, mindkettő régi nyelvünk sajátja s egész Faludiig fentartotta magát. Ma a *-ben* illetén használatát csak a részességet és osztást kifejező kitételekben találjuk.

c) Mó d h a t á r o z ó k.

A módhatározók képzésében Apor a mai nyelvérzéssel sokban megegyezően, helyel-közzel azonban eltérően jár el. Egyes ragokat többször szélesebben használ, másokat a meglevők analogiájára a maitól különbözően alkalmaz.

1) A szorosabb értelemben vett módhatározók képzése: *-len* az *-n* helyett: Egy arkosnak negyedét egészen beirta (360). Az ökröt egészen megsütötték (386). Ugy tanol vala az szégyen catholicus deák az 1693 esztendeig egészen (429). A *-len* eredetileg nyomósító elem, majd módhatározó rag. *-leg*: Az is vagy skófummal, vagy ezüst vagy arany fonallal elegyesleg volt szöve (370). — E módjelölő rag a régieknél az *-s* képzős mellénevekhez igen gyakran járul. A székelységben ma is nagy szerepe van. *-int* rag: Mind az legény az leányt, mind az leány az legényt alkalmasint megfárasztotta (333). *-n* rag *-ul* helyett: Ajándékon úgy osztogatta el (319). — Régi nyelvünkben az *-n* ragnak emez essívusi használata *-ul* és *-kép* ragok helyett, különösen ebben: *ajándékon* igen gyakori. *-ra* *-ben* helyett: Kevés idő múlva az fejedelem is csak magára element (339). Magokra is hármat fordulva úgy választott az legény magának leányt (331). *-ben* rag *-ra nézve* helyett: Lenne az marhák harminczadjában engedelemmel (340). *-t* raggal: Akkor egyest kezdettenek innya (325). Szintén úgy *ivutt* velük egyest (361). *-vel*: Olyan szívvél látott (355). Kezdettenek nagy hamarsággal csaknem futva menni (388). Az vőlegény nevi vel az menyasszonynak praesentálta (380). Az örömatyák nevi vel az főgazda szép szókkal megfelelt (382). — Az násznagy az násznépivel olyan renddel megindult az ház felé (381). Az nadrag hasitékjáig ért a salavári, ott belől, nadragon ezüst vagy selyem sinór lévén rakva két renddel (353). Hátul az galéra szélyesen-szélyes fekete selyemmel csinált csipkéből volt megrakva (343). — Itt eszközhatározó, a mi ma inkább partitívus = „selyemből csinált csipkével”. Viszont, a mit ma eszközhatározó raggal fejezünk ki, Apor más raggal mondja, így: Némelyeknek

az belső borítékja volt virágokra cizfrázott szattyán bőrből (368). Mind urak, főnemesség az köntösököt sinór helyett galanddal szegették be, az urak ezüst, arany galandban, az nemesek selyem galandban (352).

2) Az eszközhatározók egyik faja az adás-vevést jelentő igék melletti értékhatározó is.

Ezen értékhatározót Apor először is *-n* raggal fejezi ki: Néha nyolczvan forintokon eladták (319). Annak tizenhat forinton adták singit (351). Akkor is megvehettek egy koncz papirosat egy sustákon, vagy négy poltrán (360). Mentéje ezer öreg talléron hozatott volt (393). Nyolcz forinton jár vala egy köből buza (414). — Kifejezi néha *-vel* raggal is: Kül-belől egy tenyérnyüg aranyos volt a mente, melyet is Bécsből három ezer forinttal hozatott volt (318). Az mely pénzt cántálásokkal kaptanak, azt el nem volt szabad költeniek (429). — Használja szerzőnk ilyen értelemben a *-ben* ragot is: Akkor adattak a páterek két-három veder bort cántálásban (429).

3) A *parancsol* ige mellett azt, a mit ma respectivusnak fogunk föl, *-ról* raggal látja el: Az főgazda az vicegazdának az szükséges dolgokról parancsolt (378). A *-ból* rag respectivusi ragként: Gróf vala Homonnai Bálint, de fel mér vala tenni hadakozásból az erdélyi fejedelemmel (317).

4) Az ok- és célhatározó ragos főnévvel és névutóval egyaránt. α) *-n* raggal: Valyon hány asszonnak hasadna meg ma az szíve Erdélyben ilyen módon az ura halálán (403). β) *-ért* raggal a ma inkább használatos *-ra* helyett: Elköszönte az násznagy egészségiért (384). Egymás egészségiért pohárt köszöntek (411). γ) *-ben* raggal: Nem vala az catholicusoknak magára személyiben (ma: személye miatt) sok panasza az fejedelemre (440). δ) *miatt* névutóval: Ugy eldőlte az asztali vendégek az ital miatt, mikor tánczolni kellett, alig volt egynehány férfi (399). ε) *-ből* raggal: Nem volna az religióból semmi visszavonás (359).

5) A részeshatározó *-nek* ragját néha a mai beszédnek idegenül használja a gyöngébb irányító *-hoz* rag helyett: Most férjnek adták (387). Gróf Bánffy György kedves házastársával férjnek adák kedves leányokat (393). — Ez a kifejezés régi nyelvünkben közönséges s a népnyelvben ma is előfordul: 'Merre visznek férnek' (Nyr. VI 158). A 'valakinek számára' körülírás helyett egyszerűen *-ra* ragot tesz: Morva országban fundált volt XIII. Gergely pápa két alumnus kis papra (423). Az lovas szolgálra

széna abrak volt a lovaknak (319). Itt dativusi értékű a pusztá-*-ra*, a mi régi nyelvünkben gyakori; ma szokatlan, inkább a *szá-mára* körülírással mondanók. | *íránt* névutóval: Ennyi fundálás volt csak kis papok iránt (395).

d) Időhatározók.

Apor az időhatározók képzésében nagyobb részt megegyezik a mai általános időhatározó képzéssel. A szorosabb értelemben vett helyhatározó ragoknak nagyobb szerepet juttat mégis, mint az ma szokásban van.

-kor: Akkor azért vigan lakván és iván, az asztaltól felkel-
tenek, azután éjjélkorig tánczoltanak (392). Némelykor
ugy sétáltak török papucsban benne (352). | *-n* raggal: Mihelyen
az újbor annyira forrott, hogy egy kis csipőssége volt, mindjárt
új bort ittanak (326). Mihelyen jó füvet találtak, ettenek
(369). | *-ben* raggal: Nyárban mihelyen jó füvet kaptanak, meg-
szállottak (361). Télben szőrből botosok volt (342). De mivel
hogy télben mind el nem fértenek, egy része az deákoknak járt
hálni az városra (428). Az fizetéseket mindenkor Sz.-János
napban felit, az más felit karácsonban egy pénzig meg-
fizették (316). Am lakodalomban s nagy solennitások-
ban öltöztek magok rendek szerént (344). Azonban hat feketé-
ben való ifiu a test mellett hat szevendéket tartottanak (408).
Azonban asztalt terítettnek, vacsorán vigan laktak (377).

A mai ragtalan időhatározók mintájára — a mi Apornál is
gyakran található — habár a mutató névmást raggal látja el,
jelzettjét rag nélkül hagyja; így: Az legény leánykéroket küldött,
ha az leányt odaigérték, még megjelentette, mikor megyen oda
kézfogásra; azon a nap (azon a napon) elment (376).

Az *ottan* helyhatározó időhatározói jelentésben: Készen volt
a hegedű és duda, ottan-ottan az furulya és szimbalom (331).
Az hátulsó lábában volt az asszonynak egyetmása, az melyre
ottan-ottan szüksége volt (369).

Az inkább állapothatározó *gyermekkoromban* helyett *gyermek-
kűl*: Jut eszemben, hogy Szebenben gyermekek ül úgy jár-
tunk nézni, mintha csuda látni mentünk volna (364).

IV. A jelző és jelzett viszonya.

A 'Metamorphosis Transylvaniae' jelzői viszonyai a követ-
kezők:

1) A birtokos jelző többször a jelzett után áll: Az igen nagyjánál az embereknek az inasánál volt az maga kése (326). Az jámbora az asszonyoknak teljes életiben nem ment abban az házban (400). Az napján pedig az temetésnek egy külön házban ment (506)

521

2) A *nagy* jelző többször található módhatározói értelemben más jelzők, vagy módhatározók előtt: Ezüsthől való borhűtője volt nagy öreg (318). Ezek előtt ment a főasztalnok nagy sasztollason (375). Kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem fulva menni (388). Az nyújtóztató pad alatt volt nagy öreg diván szőnyeg (401).

3) Számjelző után legtöbb esetben többesben áll a jelzett: Sok helyeken lévén Erdélyben jószága, vetettenek el maga oeconomiájában ötezer háromszáz köből őszbuzát (318). Husz szép gyermeklovakot elajándékozott (319). Néha nyolczvan forintokon eladták (319). Sok szolgálk elig férnek el az ebédlő palotában (320). — A *többi* helyett *több*: Rendre ültének az több asszonyok (383). Az több urasszonyokon is annyi sokféle portékák voltak, azt mondták a német tisztek, hogy merő királyi lakadalom (398). — A *több* számjelző akár mint elől álló, akár mint utól tett jelző, megegyezik jelzettjével ezekben: Többek az félék, az melyet úgy leirni, az mint voltak, lehetetlen (396). Az dolmányon nem voltak olyan sűrű gombok, azok is egy dolmányon nem voltak többek tizenkét gombnál (352).

4) Az értelmező mint utól tett jelző megegyezik jelzettjével számban és esethen: Soha bizony nekünk catholicusoknak nem adák (429). Az az páter gazda kis kertje volt, noha az urfiaknak, fő és nemes ember gyermekeinek is multságokra adott némely táblákat benne (430). Aunak az végiben volt egy setét bolt, egyet más tartó. (431). Sokat irhatnék az kiket így tettenek, catholicus atyák gyermekeit, erővel kálvinistákká (439).

Különös ebben a meg nem egyeztetés: Sőt az ki atyafi sem volt, mégis azokat atyafinak hittak sokat (357). Kezin való köves aranyperczek, nyakszorító, köves medályok annyi volt az testin, magok az ott való vendégek csodálva nézték (398).

A birtokos jelzővel birtoka (több birtokos egy birtok) számban egyezik: Az első ülésben való párnazsák alatt rendszerint az frájok pokróczok volt (368). Azokban négy-öt rendiben volt a deákok ágyok (428). Abban az páterek sütőjök

lakott (433). Egyben meg épen a hol eggyeztetést várnánk, nem eggyezik: Az fejét majd mindnyájan borotváltatták (350).

5) A birtokos személyraggal ellátott név elé ragtalan névszót tesz jelzőül: Tanács ur uram is érte meg az tekintetes titulussal (357).

6) A *valaki* határozatlan névmás birtokosát raggal nem látja el: Ha az régi uri, fő, nemes asszonyok valaki azt mondotta volna, az akkori több tisztességes asszonyok mintha mással ferelmeskedett volna, úgy tartották volna (415).

7) Két birtokos mindegyikének, a melyeknek egyike a másikkal birtokviszonyban áll s az utóbbihoz szintén egy harmadik tartozik birtokképen, megvan a maga birtokos ragja: Az két felé eresztős hintónak az fájának az dereka felül vasban volt foglalva (364). Az leány apjának az cselédeinek eleit megajándékozta (377).

BARCZA JÓZSEF.

FALUDI FERENC NYELVE.

Szólásmódok.

Ágyat vet vkinek. Jót ne várj az irigytől, hanem ha a nyújtott ajándékkal más gonosz szándékának ágyát vetheti (99).

álmot szeg. A ki álmát szegi, hogy szorgos dolgát elintézzé, lágy vánkoson nyugszik utána (442).

aprít imádságot. Ha aprítanak is valami kevés imádságot közbe-közbe (146).

ártja magát vmibe. A ki mindenbe ártja magát, elveszti böcsületit (409).

aszik vmihez. Már lelkéhez aszott az állhatatlanság (607).

Békél vmihez. A jó szerencse mellett, ha jobb kezéhez békélhetünk, boldogulunk (368).

bészegelte magát úra kedvébe (641).

bokorpár. Egymást megérdemelve a bokorpár, hogy szemrevetések ne légyenek (206).

borcsap. De nesze, megint mire fakadának ezek a borcsapok (123).

Cigány-üllőn költ praktika (380).

cseppekre olvasztja szemeit. Forró cseppekre olvasztotta mind a két szemét (131).

csip, megcsipi a Venus csalánya. Az úrfit megcsipvén a Venus csalánya, veszett szerelembe esik (219).

csossza ropja a menuettet (156).

csufra ütik az idvességes jóságokat (109).

Délszinre hordogatja, dobra veri legtítkosabb vétkeit felebarátjának (89). *Délszinre kel.* Mikor elrémülnek az emberek valamely nem reménylett dolognak délszinre keletin (363).

Édesedik vmihez. Jobbára azok édesednek egymás társaságához, a kik erkölccsel egyenlők (368).

éktelen oktalan. Ezeket méltán éktelen oktalan vétkeknek mondhatjuk (451).

elalkalmaztat. Elalkalmaztatom a dolgot, vagyon pénzem (741).

eldobbanik szívében. Eldobbanni szívében, meglankadni, mikor vakot mutat a szerencse, fertelmes alávalóság (225).

éle fénye az elmének (452).

eljegyez szívében. A mit alattomban szívében eljegyzett (370). A reménység mindent eljegyez magának (464).

eltud magától. Nem bánta a herczeg az ellene morgolódót, hanem haragos szemmel eltudá magától (806).

elvéli magát. Kiki közülök maga elvéltében legbölcsebbnek tartja magát lenni (252).

ember a gáton, ki magával bír (444).

epét fűj. Sok epét fűtt Eusebiusra (127).

erdő szíve. Kelénk azért, és az erdőnek szíve felé sétálunk (314).

ereget épületet. Szent királyok roppant épületeket eregettek isten tisztességére (269).

ereje veleje. Szent Ambrus minden erejét velejét éles elméjének összeszedvén (152).

érkezik vmire. Mutassa meg tettében, hogy többre is érkezik (418).

érni férni. A kik nem tudnak érni férni elczélzott szándékokhoz (438).

erőn erővel. Úgy tetszik, hogy erőn erővel csak azért tanultak, hogy kevesebbet tudjanak (5).

estére bírja. Ostromoljad, ingassad, a miglen álló helyéből kimozdítván, estére bírhasd (378).

eszébe ugrat. Talán valamit ugrat eszembe, akkor én is szöllok a dologhoz (790).

esze furt. Másokra bizza a cigány-üllön költ, esze furt practicákat (380).

Fárad, kifárad vmiből. Vita közt megtörténhetik, hogy pártosod ha gyáva, elálljon tőle; ha heves, kifáradjon belőle (438).

fárad elméje vmiben. Abban fárad elméjek, hogy (47).

farkán ér vmit. Farkán érte cigányságát (827).

fejére telik. Árjával telik azoknak fejekre az átok (51)

fejtőzik az adósságból. Az ajándékokat tartsa magának, fejtőzzék velek adósságiból (695).

felbír eszével. Meg kell vallanom, hogy eszét eszemmel fel nem birom (125).

feledtété bocsát. Mind ezeket feledtétébe bocsátá (21).

félrehorgad. Eltekélt szándékáról félre nem horgad (380).

felszárnyozza magát. Mindenféle jóságokkal felszárnyozván magokat (375).

feltesz vkivel. A ki erejéhez nem bizik, nem mér feltenni mással (601).

felülőt, levetőt játszik a szerencse (423).

férges vmivel. Sok gonosszal férges leczkéjek, mint erkölcsök (96). Minden kezdet valami fogyatkozással férges (482).

fonni való szösz és szűni való fonál. Találok én fonni való szösz és szűni való fonalat (659).

forgó szél van a fejében. Ha ezeknek a duellálóknak nincs forgó szél a fejekben, bár én vétsek (7).

forrajában van. Talántán akkor metszi fonalat életünknek, mikor forrajában vagy on fajtalanságunk (48).

fűjja a szitkot, kardot kiált (7).

fülébe rág. Hogy csak azok rágják minden ember fülébe a virtust (74).

Gazda nincs otthon. Mi böcsületet várhatsz ottan, a hol nincs otthon a gazda? (466).

gombolja ajakát, felgombolja, összegombolja. Vigaság, reménység látszattak arczáján a koczkan nyerőnek, lebocsátá gögét, felgombolá ajakát. félre tévé süvegét, csipőjére kezét, mert derekasan nyere (27). Arra is sentenciáztál bennünket, hogy udvari kényességgel bánjunk a szolgákkal, összegombolván ajakunkat, meg se mocczanjunk előttük (72).

gondolom szerént. Megvallom, in theoria, az az gondolom szerént szép dolog; mindazonáltal tettében (in praxi) s gyakorlására nézve lehetetlen (42).

gyanúban bizzon még barátihoz is (5).

gyanúban forgat. Mikor az apostolok idvezitőnk feltámadását gyanúban forgatták, Magdolna volt tanuja (153).

gyanúra száll. A bíráknál is gyanúra kezde szállani becsülete (101).

gyűrűt vált. Néha azt gondoljuk, hogy jegyben vagyunk valami derék szerencsével; azonban a miseriával fogunk kezét s váltunk gyűrűt (45).

Hajadon pórnép: sült paraszt (379).

három lábra szorul: megvénül (74).

hatlapú veszett jószág: koczka (28).

hegyes szóval illet. A comoediákat hegyes szókkal illettem, a mint is érdemesek reá (1).

hetes vászon. A fő asszonyt és a szolgáló leányt azon hetes vászonnak tartják némellyek (129). A mi nemünkben is van hetes vászon és nem minden asszony legjobb asszony (667).

hidegvette. Ha ezek a hidegvette atyafiak istenes elmélkedéssel felhevülnének (56).

hírével él. Eddig nem volt szerencsém még híreddel is élnem (149). Ő kegyelméről volt szó feljebb és hogy most is éljünk szép hírével (123).

híreddé lett. Hány fülen ment által, előbb hogysen híreddé lett (611).

hitelre veri magát. Ki sok kívántatik hozzá, a míg jó hitelre verje magát az új tiszt (443).

hozzá tanul. A ki e dologhoz egyszeri másszori próbájával hozzá tanult (378).

Ifjuság. Az ifjuság bolondság (204).

jegyben van vmivel. Néha azt gondoljuk, hogy jegyben vagyunk valami derék szerencsével (45).

jeles jele. A paradoxum jeles jele, hogy az elme megbotlott (438).

jobb kézen vezeti a szerencse (27).

jó sült. Nem képtelen dolog-e, mikor te ott, hol összeültek a jó sülték és kerékben jár az emberszólás, megkivánod, hogy titokban maradjon a te beszéded? (90).

Kakuk nyer rajta. Kiki már két gyenge fáczánnal bélélt meleg italokat vett bé, hogy a kakuk azon reggel semmit se nyerhessen rajtok (130).

kérdésre fakad. Akarom, hogy előbbi kérdésedre fakadtál (335).

kerék válasz. Kerék válaszképen egy becsületes nemmel tudjunk felelni (382).

kerékbe vesz. A kanok is már kerékbe vették az aprókat (906).

kétszínű keszkenővel játszik és két kaszával kaszál (658).

kezehez békéll. Kezeidhez békéllek, oktass, igazgass (10).

kiajánlja lelkét. Lehanyatlott hirtelen a székről s kiajánlál lelkét (147).

kifesel a veszedelemből (96).

kihíresít. Azt fogom kihíresíteni, hogy (811).

kiherekedett munka (374).

kis bíró: lelkismeret. Nem agg a kis bíróval (24).

kitámad vmi mellett. Se előbb, se utóbb nem támadtanak ki az ártatlanság mellett (98). Oktalanul cselekednél, ha a rossz mellett kitámadnál (438).

kitoj. Azt akarja kitojni belőle (666).

kiun vmiből. Kiunt fáradságából (704).

koszorúfelejtett anya (17).

koszorút köt. A jó vég köti koszorúját a munkának (400).

kotlik az esze. Hiába kotlik eszek az asszonyoknak az előbbségre (666).

kőnél kövebb (633).

körmös kézzel nyul a munkához (373).

közel üt vkihez. Merném mondani, hogy anyjok a majmokkal sógorságba esett, olly közel ütöttek ama csemetékhez (34).

közét tartja vmihez. Közömet tartom hozzá (81).

kulcsára akad. A ki annak az álpractikának kulcsára nem akad (464).

különbőség váltja. Nagy különbség váltja ezt a kettőt egymástól (446).

KISS IGNÁC.

MÜNCHENI TÖREDÉKEK.

— Két kisebb nyelvemlék a müncheni udvari könyvtárban. —

Szilády Áron „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig” című munkánkban ismertetésében (Irodalomtört. Közlemények V. k. 118. l.) egy müncheni codexre figyelmeztet, melyből Keinz Frigyes 1879-ben két rövid magyar szöveget tett közzé ily című füzetében: „Zwei alte ungariſche texte aus einer handschrift der k. bayer. hof- und staatsbibliothek herausgegeben von Friedrich Keinz k. bibliotheksecretär. München”.

E nyelvemlékek, bár az idézett közlés másfél évtizeddel ezelőtt jelent meg, Szilády Áronon kívül ismeretlenek voltak nyelvészeink előtt, azért helyén valónak tartom Keinz leírása és kiadása után ismertetni és közzé tenni.

A nálunk eddig ismeretlen két kisebb magyar szöveg a müncheni udvari és állami könyvtárnak *Cod. lat. Monac. 9701.* jelzetű kéziratában található, mely 106 beírt s több üresen hagyott nyolcadrétű levélből áll, több kéztől származik s legnagyobbbrészt a XVI. század első felében, és pedig hazánkban, iratott. Az egész codex az alább közlendő magyar részleteket kivéve latin nyelvű, csupán a lapszéleken találni még benne néhány magyar szót mint glosszákat. E lapszéli magyar szókat azonban Keinz nem találta érdemesnek közzé tenni.

A codex tartalmának részletes leírása a müncheni könyvtár latin kézirateinak nyomtatott katalógusában is megjelent már. Egyes részleteinek címei: Constitutiones provinciae Hungariae Fratrum Minorum. — Ordo ad induendos novicios. — Memoriale agentorum circa divinum officium, scriptum in Sowar [azaz *Sóvár*] a^o 1535. — Ordinarium fratrum minorum. — Acta capituli a^o 1539 in conventu Badensi celebrati. (22—93. lev.)

A kézirat utolsó levelein különböző kéztől és különböző időből származó liturgiai formulák és imádságok találhatók latin nyelven s ezek közt áll a két magyar szöveg is (I. és II.), melyeket célszerű lesz Müncheni Töredékeknek nevezni.

Az első (95b—97a lev.) világosan a XVI. század első harmadára valló írásban III. Honorius pápa egy 1222-iki bullájának magyar fordítása, a mellyel a minoriták (fratres minores) reguláit megerősíti. A latin bulla természetesen a regulákat is egész teljes-

ségükben előadja. Nyelvemlékünk azonban csak töredék, a mennyiben a szabályok fordítása megszakad benne.

Keinz a magyar szövegnek megfelelő latin eredetit is közli a *Bullarium Franciscanum* 1759-iki római kiadása (15—18. l.) szerint, csupán annyi változtatással, hogy a szórendet itt-ott a magyar fordításhoz idomította. Minthogy nincs alkalmam a Bullariumot fölkeresni, a latin eredetit Keinznek e lényegbe nem vágó változtatásaival kell közölnöm.

A második, rövidebb magyar szöveg a 98. levél két oldalát foglalja el s írásából ítélve a XVI. század közepéről való. Egy föloldozó formulának fordítása, melynek azonban pontosan megfelelő latin eredetijét Keinz meg nem találhatta.

A két nyelvemlék (az első a latin eredetijével együtt) itt következik. *

I.

Ez az my Regulánk megh
erőssetese, mely lott az
ur Honorius papatul.

Honorius pispék, isten szolgál-
nak szolgálja, szeretetes fiának
fratri Ferentsnek, es as ¹ tőh
attiafiaknak, az kisseb attiafyak-
nak szerzetibul ualoknak, egés-
seget, (auagi kozonetet) es apos-
toli aldornast kiuan. Sokot rea
engedni az apostoli széek kegies
fogadasoknak, es tistesseg ² ke-
uansagoknak keresere, io aka-
ratot es keduet közleni, (auagi
osztogatni). Annak okaert, az
vrban szerelmes fiaym, az ty
kegies kerestekre megh haioluan,
az ty szerzetteteknek ³ regulaiait,
az my előttünk ualo io emleke-

Honorius episcopus servus ser-
vorum Dei dilectis filiis fratri
Francisco et aliis fratribus de
ordine fratrum minorum salutem
et apostolicam benedictionem.
Solet annuere sedes apostolica
piis votis, et honestis petentium
desideriis favorem benevolum im-
partiri. Eapropter, dilecti in Do-
mino filii, vestris piis precibus
inclinati, ordinis vestri regulam
a nostro praedecessore bonae
memoriae Innocentio papa ap-
probatam, praesentibus annota-

* A közlésre nézve meg kell jegyezmem, hogy a közönséges rekeszbe tett kifejezések az eredetiben is rekeszben állanak; a szögletes rekesz föloldott rövidítést jelent; az *y* fölött az eredetiben mindig két pont van s végül hogy az *f* és *s* megkülönböztetését, a melyet Keinz pontosan megtart, mi mellőzhetőnek találtuk. Egyebekben a közlés az eredetinek betűről-betűre megfelel. Nyelvi és egyéb észrevételeinket a közlés után álló jegyzetekben tesszük meg, melyekre a szövegbe iktatott számoeskák utalnak.

zetu Innocentius papatul megh bizonytatuan, az ielen ualoknak fel iegiesuen, az my apostolszagu[n]knak hatalmaual tynektek megh erossittiúk, es ez ielen ualo irasnak otalmazaszauale erossitiúk, az mely illyen

Vr nak neuebe kezdetik kisseb attiafyaknak Regula iok es eletek my szent Regulanknak első része.

Kisseb attiafyaknak regula iok es eletek ez. tudnia illik, az my urunk Iesus Christus s[zent] euang[yeliom]at megh tartani, eluen engedelmesseghen, tuliadon⁴ nekul, es tisztasagban. Frater Ferents igit engedelmesseget es böchületet, vr Honorius papanak, es eü utanna leendoknak⁵, toruenj szerint be menteknek, es az Romai anja sz[ent] egihaznak. Es az tob Attiafyakis tartozzanak fr[atri] Fer[ents]nek es eü utanna leendöknek engedni.

Azokrul az kik akariak ez eletet uenni, es miképpen uetessenek be. 2.

Ha uala kyk akariak ez eletet uenni, es iönek az my attiank fiayhoz, bochassak eököt az eö tartomanj szerint ualo minisiterkhez: kyknek chak es nem egiebeknek. attiafyaknak beutelesere⁶ aldomas⁷ engettessek. Az Minisiterk kediglen szolgalmatossagal⁸ megh kerdezzek eöket az keresztien hitrol, es az egyhaz s[zent]segekrol. Es ha mind ezeket hiendik, es akarangiak azt hien uallani, es mind uegig erossen megh tartani, es felesgek nynchen, auagi ha uagionis, es immar monostorba mentenek be az eö felesgek, auagy aldomas

tam, auctoritate apostolica vobis confirmamus et praesentis scripti patrocinio communimus, quae talis est.

In nomine domini incipit fratrum Minorum regula et vita.

Regula et vita minorum fratrum haec, scilicet, domini nostri Iesu Christi evangelium observare, vivendo in obedientia, sine proprio, et in castitate. Frater Franciscus promittit obedientiam et reverentiam domino papae Honorio, ac eius successoribus canonice intrantibus, et Romanae ecclesiae; et alii fratres teneantur fratri Francisco et eius successoribus obedire.

De iis qui volunt vitam istam accipere et qualiter recipi debeant.

Si qui voluerint hanc vitam accipere, et venerint ad fratres nostros, mittant eos ad suos provinciales ministros: quibus solummodo et non aliis recipiendi fratres licentia concedatur. Ministri vero diligenter examinent eos de fide catholica et de ecclesiasticis sacramentis. Et si haec omnia credant, et velint ea fideliter confiteri, et usque in finem firmiter observare et uxores non habeant, vel si habent, et iam monasterium intraverint uxores, vel licentiam eis dederint dio-

adatot nekiek az eö tartoman szerint ualo pispeknek⁹ hatalmaual, tiztasagnak fogadasa immar megh leuen. Es oly korbeliek legienek az eö felessegek, hogy ne tamadhaszek¹⁰ eö felolok (auagi eö rölok)¹¹ ketseges gianosagh, Mongiak nekyk az s[zent] eu[an]g[yeliom]nak igeiet, hogy mennienek el es adgiak el minden eö iosagokat, es azokat igiekezzenek szegenieknek ozto-gatni. meliet hogy ha nem tehetik, elegh eö nekik az io akarat. Es oyak magokat az attyafiak, es az eö Ministerek hogy ne legyenek szorgalmatosok, az eö idöszerint ualo iosagokrul, hogy szabado[n] tehessenek az eö iosagobbul¹², uala mit az vr illend¹³ eö nekiek. De maga ha tancst¹⁴ kerdetik, aldomasok legien az ministerek¹⁵ bochatni eöket, ualamily isten felökhöz, kyknek tanatsokbol az eö iosagok szegenieknek osztogattassek. Annak utanna engedgienek eo nekyk az megh bizonytasnak postoiat, tudnia illik, ket soknaiat kapuciom nekul, eöuet es femuralt¹⁶ es kaparot¹⁷ mind eöuiglen, hanem ha ugia[n] azon Ministereknek lsten szerint ualamikor mas latatnek lennie. El uegezue[n] peniglen az megh bizonyitasnak ezlendeiet, uetessenek engedelmessegre, igiruen mindenkor ez eletet es regulat megh tartani. Et¹⁸ semmi keppen nem szabad eö nekiek ez szerzetbul ki menni, vr papanak parancholattia szerint. Mert az s[zent] eua[n]g[ye]-l[i]om szerint, senki uettuen az eö kezet az ekeszaruara. es yissa nezuen nem alkolmatos az Istennek orzagaba. Es immar azok az kyk

cesani episcopi auctoritate, continentiae voto jam emissio; et illius aetatis sint uxores, quod de eis non possit oriri suspicio, dicant eis sancti evangelii verbum. quod vadant et vendant omnia sua, et ea studeant pauperibus erogare. Quod si facere non potuerint, sufficit eis bona voluntas. Et caveant fratres et eorum ministri, ne solliciti sint de suis rebus temporalibus, ut libere faciant de rebus suis, quidquid dominus inspiraverit illis. Si tamen consilium requiratur, licentiam habeant ministri mittendi eos ad aliquos deum timentes, quorum consilio bona sua pauperibus erogentur. Postea concedant eis pannos probationis, videlicet, duas tunicas sine capucio, cingulum et bracas et caparonem usque ad cingulum, nisi eisdem ministris secundum deum aliud aliquando videatur. Finito vero anno probationis recipiantur ad obedientiam, promittentes semper vitam istam et regulam observare. Et nullo modo licebit eis de ista religione exire juxta mandatum domini papae; quia secundum sanctum evangelium: nemo mittens manum ad aratrum et respiciens retro aptus est regno Dei. Et illi qui

II.

Cor contritum et humiliatum Deus non despiciat. Deus omnipotens parcat. Az keg[yel]mes fels[e]ges vr Isten botsassa megh mind[en] b̄wneodeot es fogiatkozasodot aggia az w szents[eg]es malaztiat kinek általa ez ieouendo b̄wneokteol es fogiatkozasoktul megh ohassad magadot, tehessed az wr Isten[n]ek kedues es kellemezs akarattiat kiuel engeztelhessed ű szent fels[e]get.

Deinde Exhortatio sequitur & Postea. Pro salutari penitentia in honorem Sanctissimę Trinitatis et Beatissimę Marię mo[n]d meg az butsus Imatsagoth Annak felette Eorizeo Angialodnak neuede ¹⁹ ualo szentednek es Boldo ²⁰ Zent ferencz Att[iana]k es az Meniorzagbely szentek[ne]k tisztességekre, hogy eokis esedezzenek eretted, b̄wnödnek botsanattiaiert ²¹ es szent lelek wr Istennek maloztiaierth ²² mongj egj Pater noster. Aue-mariat &c.

Egiehfele jokatis valamjt az wr Istennek tiztessegere tseleskeszel, auagj Peniglen az Attiafiaknak keozeonseges szolgaltatiara ha ualamit mu[n]kalkodol azokatis uegie az wr Isten Penitentiaiert b̄wneodnek botsanattiaara ez welag szerint es az mass wela[n] oggia ²³ meg az eoreokke ualo soronat ²⁴.

Jegyzetek.

¹ Előtte szétfolyt betűkkel az áll.

² Tollhiba vagy fordításbeli ügyetlenség, *tisztességes* helyett. A következő *kívánságoknak* sem felel meg a latin *penitentium*-nak.

³ Am. szérzetettéknek.

⁴ Talán csak sajtóhiba *tulaidon* helyett, ámbár Keinz erősen kiemeli, hogy a szedést az eredeti alapján többször is átjavította.

⁵ Toll- vagy sajtóhiba *-nek* helyett.

⁶ Olv. *bevételésére*, am. bevételére. Újabb adat az *-ás* -és képző fölös szereplésére, minők még a régi nyelvben: *hozatalás* e helyett *hozatal* vagy *hozás*; *vitelés* e h. *vitel* vagy *vivés*, a melyeket Simonyi sajtó alatt levő Tüzetes magyar nyelvtanában (475. l.) teljes valószínűséggel magyaráz az idézett szinonim képzős alakok összevegyüléséből. Tehát *bevételés* = *bevétel* + *bevévés*.

⁷ Az *áldomás* szó itt, és alább is többször, határozottan 'licentia' értelemmel áll, mely jelentése eddigelé ismeretlen volt.

⁸ Így; az első szótag *l*-je nyilván tollhiba *r* helyett.

⁹ Iráshiba *píspekeknek* vagyis 'püspöküknek' helyett.

¹⁰ A *tímad* ige szokatlan ikes ragozása, a mi egyébiránt hasonló intransitív igéken ma is megesik a közbeszédben.

¹¹ Tollhiba *rolok* helyett.

¹² Keinz, nyelvünk természetét egészen nem ismervén, az assimilatio egy igen ritka példájának tartja ez alakot, a mely pedig nyilván csak tollhiba lehet *iosagokbul* (azaz: jószágukból) helyett.

¹³ E helyett *ihlend* 'inspiraverit'. Ez asszimilatio előfordul még Pósa házinál is: *illés*, am. *ihlés* (NySzót.).

¹⁴ Így; tollhiba *tanats* vagy *tanach* helyett.

¹⁵ Fordítói vagy tollhiba *ministereknek* helyett.

¹⁶ Nem egyéb mint a latin *femorale* (Du Cange).

¹⁷ A *caparo* középlatin szó és csuklyát jelent (Du Cange).

¹⁸ A magyar *es* 'és' helyett áll e latin szó, fordítói szórakozottságból.

¹⁹ Bizonyára tollhiba *neucdē* azaz 'neveden' helyett.

²⁰ Hasonló hiba, *boldog* helyett.

²¹⁻²² *Bocsánatjáj-ért, malosztjáj-ért*, hiatusöltő *j-t* mutatnak, a mi igen gyakori a régi nyelvben (vö. Nyelvemlékeink 123. 141. 160. 264).

²³ Am. adja. (Vö. *oggun* HB.)

²⁴ Tollhiba *koronat* helyett.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Logikai balesetek. Mottó: Tant de bruit pour une omelette! Avagy: Sok hűhó semmiért.

Jól mondta Jókai brüsszeli beszédében, hogy 'a toll oly sebet üt, a melyek be nem hegednek soha'. Én is néhány ilyen sebet találtam ütni ártatlan tollammal t. szaktársamon, Munkácsi Bernáton, s e sebek nemcsak hogy be nem akarnak hegedni, hanem úgy látszik, egyre erősebben sajognak. Ellenfelem, mint legutóbbi fölszólalása (373 l.) mutatja, egészen beleringatta magát abba a balhiedelembe, hogy — Bánk bánnal szölvé — nincs a teremtesben vesztes, csak ő, nincs árva más, csak az ő [szellemi] gyermeke! Vagy prózaiban kifejezve: egyes-egyedül ő az, a kinek Achilles-sarkát én (isten tudja mi okból) mérges nyilaim céltablájává szemeltem ki, míg másokat elkerül adáz fegyverem. Sajnálom, hogy nyári remeteségemben, a hol e sorokat írom, nincsen a kezemnél az a dolgozatom, mely a Nyelvőr-beli 'Mun-

kácsi-zendülést' előidézte, különben pontos szám-adatokkal mutattam ki, hogy kritikai megjegyzéseimből mily csekély százalék esett M. B. tudományos nebántsvirágaira.

Hogy is volt csak a dolog? Kimutattam Munkácsinak (szerinte „gaudiummal“) egy mulatságos tévedését. Tévedni emberi dolog, megeshetik akárkin. Száz ember közül kilencevenkilenc ezzel vigasztalja magát és bölcsen hallgatva megvárja, míg az idő az ő mulatságos tévedésére ráborítja a feledés jótékony fátyolát. Munkácsi azonban nem e 99 közül való; ő a századik, a ki nem hallgat, hanem szól, s ezzel figyelmessé teszi az ő mulatságos tévedésére azokat is, a kik még nem vették észre. Minthogy kénytelen elismerni, hogy csakugyan mulatságos tévedés esett meg rajta, azzal könnyít a lelkén, hogy rám is ki akar sütni hasonló mulatságos tévedést, hogy én t. i. a finn *särki* szót „vörös szemnek“ fordítottam, pedig az halnak a neve (264). Erre én kimutatom, hogy M. ismét tévedett, mert az én szótáramban nem „vörös szem“, hanem „vörös-szem“ áll, s hogy a szóban forgó halnak csakugyan ez a neve (321—322). Ilyen lecáfolás után száz ember közül 99 bölcsen hallgatna; de M. megint nem e 99 közül való; ő a századik, a ki nem hallgat, hanem szól. Szól pediglen mondván körülbelül a következőket: hogy merte Szinnyeie három évvel a M. Halászat Könyvének megjelenése előtt tudni, hogy a finn *särki* magyar neve vörös-szem? Erre én olyanformán felelhetnék, mint a debreceni ember, mikor azt kérdik tőle, hogy mért fog a szekere elé nyolc lovat. — „Azért, mert van!“ — Én is azt mondhatnám: „Azért, mert tudtam!“ De M. még azt is kérdi, hogy mivel tudtam volna Herman O. könyvének megjelenése előtt a „vörös-szem“ nevet igazolni. Erre meg azt felelhetném: „Tetszett volna akkor megkérdezni!“ Azután M. még hozzáteszi: „Különben is ő [t. i. Herman O.] a szóban forgó halfaj tudományos nevéképen nem a „vörös-szemet“, hanem a „vörösszemű koncert“ állapítja meg“. Ezt így kell érteni: Szinnyeinek H. O. könyvének megjelenése előtt nem volt szabad tudnia, hogy ama bizonyos halnak a népnél „vörös-szem“ a neve, de azt tudnia kellett volna, hogy H. O. három évvel utóbb miben fogja megállapítani a tudományos nevét, s azt kellett volna használnia. Ezen logikai baleset után M. megmagyarázza magamagának és nekem, hogy én miképen követtem el azt a tévedést, a mely nem volt tévedés. Szerinte „a dolog rejtelmének nyitja“ az, hogy én fölütvén a Ballagi szótárát [nyilván a finn-német-magyart?], abban a finn *särki* megfelelő német „roth-

auge' mássának első helyen ezt a fordítását találtam: 'veres szem', s kaptam magam, odaírtam a *särki* mellé: 'vörös-szem'. M. azt is látta, hogy akkor 'sebtiben dolgoztam', s azt is egész bizonyosan tudja, hogy én nem voltam 'világos tudatában' annak, hogy halfajról van szó. De ha már M. mindent olyan jól lát és tud, nem volna szives meglátni azt a kötőjelet is a 'vörös-szem' összetétel két tagja között? S nem volna szives nekem azt is megmagyarázni, hogy én mért tettem oda azt a kötőjelet, a mely Ballaginál nincsen meg? Mert ha én csakugyan Ballagiból vettem a szót, s csakugyan nem voltam 'világos tudatában' annak, hogy itt nem 'rothes augeröl', hanem a 'rothauge' nevű halról van szó, akkor ugyan mért kapcsoltam össze azt a két szót, a melyet Ballaginál különválasztva találtam? Ezt M. nem magyarázza meg, mert az az ármányos kötőjel, a mely multkor is bajba keverte, most megint elkerülte a figyelmét. Pedig azt hiszem, mikor az ember mást vádol sebtiben-dolgozással, akkor vigyáznia kellene, hogy rajta magán ne essenek meg ilyen apró figyelmetlenségek, a melyek logikai baleseteket idéznek elő.

De t. ellenfelem látományai még tovább is terjednek. Ő látja, a mint kezembe veszem a cédulát, a melyre föl van írva: '*särki*: rothauge', s látja, hogy nem nézek újra utána a Kalevalában, s azért nem vagyok 'teljes tudatában' annak, hogy itt halfajról van szó. — De hát, kérdem, az isten szerelméért, miért kellett nekem ilyen gondatlanul, ilyen fölületesen, ilyen lelkiismeretlenül dolgoznom? Talán bizony száz-számra mutattak ki hibákat a szótáramban? Dehogy! szó sincs róla; eddig tudtomra még eggyetleneggyet se süttöttek rám. Hát akkor miért, óh miért? — kérdem én legtragikusabb hangomon. És megszólal egy földöntúli hang, és azt feleli nekem: 'Azért, csupáncsak azért, mert muszáj, hogy Munkácsinak mindig igaza legyen, s ha ő egyszer hibának ímondott valamit, annak muszáj hibának lenni, ha mégannyira helyes is! — És én elcsodálkozom, hogy hát ez az az 'elfogulatlan, igaz tudományszeretet tiszta forrása', a melyet M. multkori fölszólalása végén emleget?

De már most hadd tárom föl a dolog 'rejtelmét' a mely azonban korántse oly rejtelmes, mint M. föltüntette. Mindenekelőtt tény az, hogy az én állítólagos tévedésem nem tévedés, mert annak a halnak csakugyan 'vörös-szem' a neve, mint a multkor kimutattam. Ezt a nevet pedig nem a Ballagi szótárából vettem, hanem M. N. Múzeum természetrajzi osztályának zoológusaitól tudakol-

tam meg, mint több más természetrajzi nevet is. Hogy pedig a Kalevalának szótárában idézett helyén halfajról van szó, annak ,világos tudatában' kellett lennem, mert a *särki* szó ott négy halnévvel együtt fordul elő. A Kalevalában pedig minden egyes esetben utána kellett nézmem, mert a Kalevala szavait (Budenz tanácsára) az Ahlqvist-féle nagyon pontos szómutató szerint dolgoztam föl, a melyben nincsenek értelmezések, hanem csakis az előfordulás helye van kitéve. Ha pedig ez a szó talán a Budenz-től rendelkezésemre bocsátott cédulák valamelyikén is megvolt, akkor se hagyhattam figyelmen kívül az összefüggést, a melyben előfordul, mert a Budenz-írta cédulákon magyarázat rendszerint nem volt, hanem mindig ki volt jegyezve az illető mondat, s ennek csak szemembe kellett tűnnie, mert valamivel szembetűnőbb volt, mint pl. a Munkácsitól észre nem vett kötőjel. Azt szívesen elismerem, hogy a ,vörös-szem' mellé nem ártott volna odatennem; ,(hal)', de ezt pótolja a Kalevala-beli helyre való utalás, a melyről -- minthogy a szót helyesen fordítottam -- senkinek sincs se oka, se joga föltenni, hogy csak úgy láthatatlanban biggyesztettem oda.

Egyebiránt, ha M. kívánja, kész vagyok akár 500 tanúval igazolni, hogy szótáram szerkesztésekor már tudtam, hogy mit tesz finnül ,vörös szem (rothes auge)' s így semmiképen se eshetett meg rajtam az a képtelen tévedés, hogy a *särki* szónak ezt a jelentést tulajdonítsam. Avagy talán M. kegyes volna finn nyelvbéli valamelyes jártasságomra nézve bizonyosságul elfogadni azt, hogy a nyolcvanas évek elején több kisebb-nagyobb dolgozatot (még holmi könyveket is) írtam és adtam ki finn nyelven? Alig merem tőle remélni.

Ezzel ezt a meddő polémiát a magam részéről befejeztem. ,Letésem a lantot. Nyugodjék! Tőlem ne várjon senki dalt' — a vörösszemről! Ám zengjen róla M. B., ha kedve tartja, s ha a t. szerkesztő úr még meg nem sokalta.

SZINNYEI JÓZSEF.

Még egyszer a ,kész van'. Midőn a ,Vasárnapi Ujság' 1894-ik évi első számában Szabolcska csinos versét olvastam, ezzel a kezdettel hogy :

Kicsi fehér házunk

Kész van már egészen —

nyelvérzékem egy cseppet sem ütődött meg rajta. Nem még akkor se, mikor a Nyelvőr februári számában egy Névtelen felhívta rá a

közfigyelmet. Mert bár mindenki tudja, hogy annak a gondolatnak nyelvtanilag szabályos kifejezése e kettő: *kész*, és *készen van*; de azt is jól tudjuk, hogy az élő nyelvnek ezer és ezer szeszélye, játéka van, melyekben fittyet hány a gramatikának. Ezek közé számítom én a *kész van* kifejezést is: s valóban, midőn a mult nyáron, valami okból, régebben irt és kinyomatott dolgozataimat végig lapoztam s ott egy helyen a *kész van*-ra bukkantam, azon se meg nem ütődtem, se azt ki nem javítottam. Végig szemléltem a háborút, mely e kifejezés körül a Nyelvőr mult évi folyamában lefolyt s becsültem Zolnai Gyulát, ki a maga igazát nem hagyta az utolsóig. De a harcban nem vettem részt, mert saját nyelvérzékemen kívül nem volt más bizonyágtételem, az pedig, megengedem, nem számít. Pedig sajnáltam a megszentenciázott *kész van* kifejezést, a melyre ultimatumképen kimondatott, hogy mindaddig, míg védői a nyelv multjából ki nem mutatják valahol annak használatát, gyanús az ő volta. A télen azonban csupa véletlenségből hathatós bizonyítékokat is találtam a kifejezés használata mellett; mindazonáltal továbbra is hallgattam volna, ha az Irodalomt. Közlemények idei II. füzetében B. F. (gondolom Badics Ferenc) a rimaszombati főgimnázium Értesítőjét bírálván, a *kész vant* egyenesen oda nem helyezte volna a hibás szólásmódok közé. Ez az igazságtalanság lelkiismeretemet addig ösztökölte, míg ime én is előállok az én bizonyítékaimmal.

Első tanú az én szakácsném. Vas megyéből való. Andrásfáról. Apja juhász volt, maga is minden ízében a nép gyermeke. Az olvasmányok azért se ronthatták meg nyelvérzékét, mert se írni, se olvasni nem tud. Társaságában pedig annyira konzervatív, hogy idefönt is csak saját földieivel⁸ társalkodik, a kik vasárnaponként meg-meglátogatják, vagy ő felkeresi azokat. Máskor itthon ül és dolgozik. Egyszer a délelőtti munkából haza térve, kértem tőle: Hogy áll az ebéd Mari? — *Kész van*, felelte. Attól fogva többször megfigyeltem hasonló kérdéseknél; soha se mondá, hogy kész, vagy készen van, de következetesen mindig: *kész van*.

Második tanú. Egy tiszta magyar születésű és nevelésű, 30 év körüli úri nő. Anyanyelvén kívül mást nem beszél és nem ért. Hirlapokat nem igen olvas; szivesebben veszi, ha más beszél el neki, mi van bennük. Férjével csak a mult ősszel költöztek a fővárosba a Nagykunságból. Az elmúlt téli estéken sokszor voltam vendégük. Egyszer játékba elmerülve, kértem tőle: Hogy állunk a teával asszonyom? (Nem szeretem a nagysád szót.)

Egy tekintetet vetett a szamovár felé s viszonzá: *kész van*. Ettől már meg is kérdém, hogy használják-e rendesen ezt a kifejezést. Karcagon és vidékén széltire, — felelé. Sőt eleinte zavarba jött s nem is értette, hogy mi föltűnő van az ő beszédjében.

Harmadik tanú. A háziasszony német, de elég jól beszél magyarul is. Bevetődvén hozzájuk, ott marasztott vacsorára. A szakácsné megkéselt a főzéssel, s a háziasszony ki-kínézett a konyhába, hogy tálal-e már. Eggy ilyen útjából visszatérve, némi bosszúsággal mondá: Mindig csak azt beszéli: *kész van, kész van*; s mikor tálalni kellene, semmi sincs. Kétségtelenül a szakácsné megszokott mondását ismétlé.

Ime három hiteles tanú a *kész van* használata mellett. Tehát ne szegezszük mindjárt bitófára ezt az ártatlan kifejezést.

JÁMBOR TAMÁS.

Pedz-. Ez igénknek jelentését CzF. így értelmezi: „Mondják 1) a halakról, midőn a horgot vagyis a horgon levő csalétket, bele harapva, megérintik. Midőn a vízszinén levő para mozog, jele, hogy a hal pedzi a horgot. 2) Az orvmadarokról, midőn martaléjkokra a légben le-lecsapnak s azokat érintik a nélkül, hogy egészen zsákmányokká tehetnék. 3) Általában a. m. érint, illet’. A köznyelvből még megemlíthetjük ezt az átviteles szólásformát: *pedzi már a dolgot* = „sejti, kezd tisztába jönni vele’. Herman Ottó a nép nyelvéből mint halászati műszót jegyezte föl: „*pedzeni* — Berettyó — a horogról: *jól pedzi a halat* = biztosan fogja: innen „előre pedző horog” = Limerick; „oldalt pedző horog” = Kirby. — *Pedző* (Bodrogekő): a kosztoshorog uszófája, mely a hal rángatását mutatja; ugyanott az a jelző vessző, melyhez a téliszák feljaro öre erősítve van. A Latorca mentén egyértelmű a pálhával’ (MHal. 819). A régi Tájszótárban találjuk ezt a szót: „*peccző* — lesőszákhoz tartozó örvessző. Bodrogekői szó’.

A hely és a jelentés tökéletes egybevágása minden kétséget kizárólag bizonyítja, hogy a *pedző* és *peccő* egy és ugyanazon szó, és hogy a két eltérő alak közül a *peccő* — a régibb — az eredeti.

Erre támaszkodva könnyen arra a gondolatra jöhetünk, hogy talán maga az ige is régebben nem *pędzeni*, hanem *pęceni* alakú volt, s ezt az alakot csakugyan följegyezve találjuk a Kassai „Gyökerésző Szókönyvében: „*Petsz* PP.: leviter tangit et movet. v. g. *Petszi* v. *Petctzi* a horgot a hal: motat hamum piscis. Hinc metaphorice: *Nem is petszi a dolgot*: nec a limine salutavit, vix tan-

git vim argumenti' (IV.112). A Páriz Pápaiból idézett *petsz* alak hibás, mert PP-nél csak *petszent* (*pettzent* MA.), *petszentés* található, a mi nézetem szerint nem tartozik ide, hanem a *pëccen*, *përcen*-hangutánzó igének (vö. *loccsan*, *freccsen*, *kettyen* sat.) causativ továbbképzése.

Miután megállapítottuk, hogy az eredeti alak *pëcc*- és nem *pëdz*, elesik a CzF. származtató magyarázata is, hogy a *pedz*-gyöke azon *ëd*-, mely az *észik* igével rokon s a *p* előtét; miszerint a *pëdz* = *ëdz*, *ëdez*, *eddegél*, mint *pille*, *pillangó*, *pőca*, *pityizál* = *ille*, *illangó*, *ityizál*, *iőca*. Más etimon után kell tehát néznünk, s ezt az etimont megtaláljuk a német *petzen* = ,zwicken, kneipen, stechen, ritzen' jelentésű igében. Már maga a *p* kezdőhang idegen eredetre mutat, a jelentés pedig teljesen egybevág, s csak azt kell megvilágítanunk, a *petzen* alakból miért nem vált *pëccöl* vagy *pëccol* a szokott módon.

Alig lehet más oka, mint hogy a *petzen*-ben a második *c*-t a nyelvérték már képzőnek érezte, a mire befolyással lehetett az is, hogy — tekintve a szó szűkörű (halászlati műszó) használatát — az átvétel alapjául nem az igenévi alak (*petzen*), hanem az I. sz. 3. személy (*petzt*; *der fisch petzt den angel, es petzt schon*) szolgálhatott. A palatalis explosívának dentalis spiranssá gyöngítése (*c*: *dz*) elég gyakori nyelvünkben (vö. *láncsa*, *lánca* MA. — ma: *lándzsa*; *bozza*, *bocca* NySz. — ma: *bodza*; továbbá: *tornádzban*, *peredzről* Simi: MNy. II.6; *fadzik*, *hedzi*: *hegyzi*, *hegyezi*).

Erdősen támogatja e magyarázat valószínűségét egy másik, ugyancsak német eredetű igénk, az *edz*-, *ëdz*-, *ödz* -: ,ferrum indu-rare: Das eisen härten' ige, mely valamikor szintén *ëcceni* alakban volt járatos. ,Vasat vagy aczélt *ecczenyi* (Kecsk. ÖtvM. 299. 324). Mégis híjan tecszik, hogy ha jól nem *edczik* a szükségesebb fegyvert (Felv: Dics. 33)' NySz. Ez az *ecceni* ige pedig nem egyéb mint a német *etzen*: einbrennen, emaillieren; *etzwerk*: email. vö 470. l.

ALBERT JÁNOS.

Még egyszer ,ivad'. Régen vége szakadt a küzdelemnek, a melyből e szó ,elkeseredett ellenségei' a sok kudarc után végre is az igazság fegyverétől megtörve, legyőzötten voltak kénytelenek eltávozni. Sokáig folyt a harc, úgyszólván az utolsó lehelletig, a végső kimerülésig. A pereat-ot kiáltók nagy serege makacsul szemet húnyt a legvilágosabb bizonyítékok előtt is, bedugta a fülét; nem akarta látni, hallani a tiszta igazságot.

Sőt még a megvoltage is kezdtek kétségbe vonni, hiába mutatnak a védők a régi nyelvre, a Winkler és a Debreceni codexekre, kiáltó szó volt a pusztában. Hiába bizonyozta Budenz e szó őseredetiségét, hiába mutatta ki oly meggyőzően ugor rokonságát (Nyr. IV.58). „Nem megyünk a sarkokig!” hangzott az ellenség táborában.

A népnyelv vizsgálása újabb adatokat is nyújtott a védők kezébe, s mi több egy ilyen, talán a legsúlyosabb argumentum épen az ellenség főhadiszállásán ütötte föl a fejét. „Mégis csomót akartak kötni annak a nyelvén, a ki ezt a szót a mi emberséges magyar nyelvünknek nyakára kötötte koloncnak”. Még az etimologizálással is megpróbálkozott az ellenfél, de itt már minden erejét-mérgét kiadta s szárnyaszegetten alább hagyott a harccal.

A kérdést nem is feszegették tovább, úgy látszik, megnyugodtak a megmásíthatatlanban. A győztes fél is eltemette a kérdést, de berekesztésül fejfájára fölírta az *évad-ivad* geográfiáját: „Az első a komárommegyei Kürth volt, melyben megzendült e szó s a kürt hangja visszahangzott a magyarságnak legtávolabbra szalajtott gyarmataiban. Az országnak legnyugatibb határán, a zalamegyei Dobronakon, Tolna megyében Hőgyész vidékén, aztán a Duna-Tisza között Szegeden, Kun-Szt-Miklóson, Kecskeméten, Cegléden, Szolnokon, a hevesmegyei Dévaványán, végre a Dobronaktól egyenes vonalban vagy hetvenöt mérföldnyire levő erdélyi Torockón” (Nyr. VIII.174).

A „hazatlannak” mégis van hazája. Tíz helyről ismerjük az *iratot*. Én egészen véletlenül nyomára jutottam még egynek, a tizeneggyediknek. A nyár folyamán gyakorta meglátogattam Szentkúti Kiss Károly nagy-igmándi ev. ref. lelkészurat. Egy ily alkalommal szóba került köztünk a barsmegyei nyelvjárás is, a mit ő alaposan ismer, mert élete java részét ott töltötte. Kérdésemre, hogy nem jegyzett-e föl egyetelmást e dialektusról, így válaszolt: „Némi előszeretettel vagyok a buvárkodásnak e neme iránt, de csak annyiban, hogy eddig csak magamban jegyeztem meg úgy alkalomadtán egy-egy tájszót, kifejezést, ilyen pl. ez is, a mit még pozsbai lelkész koromban, úgy a hetvenes években hallottam: *icakának ivadán* = éjnek idején”. Aztán elmondta, hogy mikor és kitől hallotta. A falu bábaasszonya Korpás Andrásné, egy 70—74 éves öreg asszony, valami álmát vagy látomását beszélte el, ilyenformán: „*icakának ivadán* úgy tetszett, mintha a mennybéli angyalok az L. zsoltárt ineköték vóna”.

Miért nem közölte ezt az adatot már előbb, a maga idejében, a mikor az *évad-ivad* harc épen a legelkeseredettebben folyt, annak csak ő maga a megmondhatója. Talán csak nem félt a ,szalajtott' s más e fajta jelzőktől, a mikből akkor az ilyen közlőknek bőven kijutott, hisz az ő nevében ott van az *ss*.

PÁPAY JÓZSEF.

Zsákmány. Ez a szó egyrészt helyreigazításra, másrészt mai megállapodott jelentését tekintve fontosabb magyarázatra szorul.

A mint már a Nyelvőr III.274. lapján rámutattam, *zsákmány* szavunk a ném. *sackmann*: ,1) der den sack führt, trossknecht; 2) räuber' szónak a képmása. Ugyanott a kissé föltűnő jelentésváltozás: személynévből (rabló) dolognév (ragadomány) a következő példákkal van megvilágosítva: olasz *saccomanno*: *p a c k k n e c h t*, a spanyolban ellenben *sacomano*: *p l ü n d e r u n g*. Ebben helyre kell igazítanunk mint tökéletlen példákat egyrészt az olasz-spanyol, másrészt a magyar nyelvnek megfelelő szavát; mert míg e két román nyelvben az említett jelentésváltozás (személynévből dolognév) valójában megvan, addig a magyarban a *zsákmány* szónak hiába keressük ,rabló' jelentését.

A sajátosság pedig e dologban az, hogy voltaképen, bár a mai nyelvérzékre nézve ez a jelentése a szónak teljesen kiveszett, a nyelvünkben meghonosult *zsákmány* nem dolog-, hanem mint eredeti példaképe, a *sackmann*, személynév volt. Ez a *sackmann* ugyanis nem mint magánálló szó lett nyelvünkben ismeretessé, hanem mint a *kudarc* (= kurz) magának eggy idegen szólásnak átvételével és megtelepítésével lett mai jelentésében közhasználatúvá. A régiebb németben eléggé járatos volt a következő szólás: ,*sackmann* machen (= plündern, ausrauben): der künig liess das gemein volk in Jeronimus haus sackmann machen' (Grimm). Állítsuk most ezzel szembe régi irodalmunknak következő adatait: .Megótmalmaztál ügyeinkben, zsákmányt tőttél minket gyűlölkben (RMK. II.71). Mind levágtá a benne való népeket és minden marháikban zsákmányt tétete (Helt: Krón. 16). Mind zsákmányt tőnec az egyházi kéneczbe' (56): világossá válik előttünk, a mit főntebb mondtunk, hogy t. i. *zsákmány* szavunknak mai általánosan használt ,praeda' jelentése csalóka látszat, mert valósággal nyelvünkben is, mint a németben ,rabló' a jelentése.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

N é p m e s é k.

A koszos csikó.

Vót éccēr ők kirá, annak igēn szíp mīnēsse vót, ott a mīnēs közöt vót ēggy igēn koszos csikó. Asztān vót neki sok szógái, mer igēn roszt vót. ēggyik sē birta ki nálo; ēty-két hétik ha vót nálo, má elemisztette a szógájit. Asztān hozzá kerūt ész szegīn csikós legīn, asztān az annak a koszos csikónak igēn nagy gongyát visēte. Asztām miko má ottañ vót ēty-két hétik, kírdēszte tüle a kirá, hom mennyijēr szógá. Szongya, hogy ű neki nem kő sēmmit más, csak a ros csikó.

A kirá mēgigírte, de étította neki, hogy annak nēm szabad mást ēnni annyi, mind ē kizs buzaszómát. De a csikós igēn nagy gongyát visēte mégis annak a csikónak, asztān utób ēkezdēd beszīnyi vele az a csikó; mer őrdög vót. Asztām má miko mēgētette, ēbeszte neki, hoty hugyal lēs maj a sora annak a csikósnak. Monta neki:

— Maj tēgēdet a mī kirájunk mīndēnkīppen el akar a világú emisztēnyi, mer má igēn sok szógájo vót neki, mind elemisztette; hanēm ha tīgēdet akarnak kivīnyi, hogy elemiszenek, hács csak moñ, legalább a zé csikómat is eresszík ki, had nízze a vígemet. Akkor maj nēm tūnnak hozzat tīrnyi, a zīletēdet ēvinnyi.

Asztān éccēr is a kiráj igēn összeveszēt vele, monta, hom mos ē vētēm az īletēdet. Asztā kivītūk ēggy igēn nagy erdősīghe, asztān két sintért is kūdōtt vele. Asztān a mim mēntek, eszibe gyutot, hogy ű neki a zū csikaja mit mondott; asztā kōnyörgōtt azoknak a sintērēknek, hogy eresszík mēg ē kicsit vissza, hogy a kirájja beszīhesēñ.

Asztān visszamēnt, kōnyörgōtt a kiránok, hogy ű nēm törődik vele, ha a zīlettyit ē is vēszi. lēgalább a csikaját eressze vele, han nízze, hogy a zū īletit ēvēszi. Asztān a csikaját mēgengette, hok kimēhet, asztān avvā ēmēntek. A mind akarták a zīlettyit ēvēnni, mer a kirá mēgmonta, hogy a két szēmit haza vigyík neki mēg a nyēvit, asztān azoknak a sintērēknek vót velük ēggy igēn nagy kutyajuk; a mīn lēfektettík, hom maj mēgōlik, hát a csikó csak nízte, sēhugyañ sē tuttak hozzá tīrnyi. Hun a késük törōtt ē, hun a baltájuk, sēhugyañ sē tutták a zīletit ēvēnni. Asztām monták azok a sintērēk:

Mi csinájunk mīnk, hūgyam mēhetünk ű fōlsīge elejbe, nēm tuggyuk a zīletit ēvēnni.

Asztān az ēggyik sintēr monta:

— Tudod mī, mīnk ennek a kutjánok a szēmit mēg a nyēvit kivēsszūk, asztām maj asz haza visszūk.

Azok a sintērēk mēgmonták annak a csikós legīnnek, hogy annak a városnak soha tajíktáro sē gyűjjōn. Asztān avvā elutasz-

tak a sintérük, haza vitték a jelénsíget, hogy elemisztették a csikóst. Asztán avvá elutazott az a csikós. De az a kis ló mégis monta neki, hom mink maj mégis vissza mennyünk ahhó a kirájhó; annak nincs téheccsige, hogy a mi íletünket évégye.

Asztán éccér csak haza gyütt a csikós a csikajávâ a kiráji udvarba. Akkor a kiráj igém mēkharagudot, hogy a zü sintérgei ütet bolonddá tettik. Akkor mingyâ a sintérēket kivitette a város végire, oszt elemisztette űket. Asztán a csikós csak tovább is nâlo vót. Éccēr hozatott három koesi meszet, asztán azon gondúkozot, hogy ű aszt a csikóst hugyan emíszlesse ê a világbú. Mikor a meszet ótották, mikol legjobban fōrot, gondúta, hom most ű maj beleje dobgya a csikóst, ott ê kō neki pusztúnyi. Asztán kivitette aszt a csikóst, asztán akkor is igēm könyörgöt, hocs csak a kis lovât is engeggye vele mēnni. Asztán akkor is oda vezette a lovat a gödörhō, akkor az a ló mīngyâ bele fujt abba a meszes gödörbe, hanēm azîr mégis még jobban fōrott a mîsz. Hât akko csak bele-taszintották a csikóst, asztán ot mēkfördött az a csikós, asztán igēm szíp kiráfi lēd belülle.

Asztâ gondúkodott az a kirâ :

— Ên izs bele mēgyēk abba a fōrdōbe, asztán én is mēk-szípülōk.

Csak bele fekütt; hanēm a kiráj éccerre elīgēt benne, csak a csontyait szēttik ki. Asztán avvá étemettik a kirâ csontyajit, a csikōzsbú mēg igēm szíp kiráfi lētt. Asztán bele szeretētt a kirâ-kisasszōn, mingyâ hozzá is mēnt felesignek. Asztâm mēg annak a kirânok három leányo vót. Kettō mâ firhōl vót, asztán ez a harmadik ahhó a csikós legínhō mēnt.

Éccē kezdōdött êh háboru. Ez a csikós aszt a koszos lovat soasē hatta ê. Kōllöt vóna akko mâ háboruba mēnni. Az a két kirâ veje igēm szípen kirukkút, szíp lovakoñ, sok katonávō, az a csikós legím mēk csak mindig a koszos csikajávâ, asztán azok igēm nagyōñ szígyēllēttik magukat, hogy ű nekijük mijeñ sōgorgyuk van; sē katonájo nines, sē böcsületēs lova; hugyam mer ez a csatâbo mēnni. Asztâm mégis mindētig eny nyerte mēg a háborut.

Ott a mim mēnt a lova mindig mēgrâszkodott, igeñ szíp arañ szōre lētt, asztán a csikós legíny is tiszta arañ ruhâbo mīndíg rajta út. Oszt ott a csatâbo mindig ug gondúták, ki lēhet az a vitîsz. Miko hazafelé mēntek, mīndíg neki vetkōzōdött. mēgin ujañ csikós rúhâjâbo ōtōzōdött, asztán azok igeñ szígyēllēttik magukat, nēm is igēm mertek vele háboruba mēnni.

Mēgin gyütt ēggy űzenet, hom mēgīñ lēsz háboru. Akkor mēgīñ szīnte csak êmēntek, mēgin ez a csikós legíny nyerte mēk. Mâ akkor igeñ haraguttak rájo, hogy űket avvá csufittya, avvá a komisz csikajávâ; mīngyâ azon tūnōkōttek, hugyam puszticesák ê a világbú; hanēm soha nēm tîrhetek a testihō.

Éccēr igeñ nagy mulaccsâgot tēttek. Akkor az az két sōgor ōsszebesztētek, hom mos maj êpusztittya a világbú; mer ha mulaccsâg vót is, mindig űket szígyēllētte, mindik kōzihējük út. Asztán

kivittik a város vigire, ottan akarták a ziletit évünnyi; hanëm sêhugyañ sê tutták.

Harmacco mëgin ën naty háboru gyütt. Akkor is szinte ëmëntek mind a hámañ. Ottan a csatábo az a kettő mëkhât. Ez igeñ szípën fölötözöt tiszta arañ ruhábo, a lova is tiszta arañ szërszámmâ vót fönýergëve, ugy gyüt haza. Akkor ujra nagy mulaccságot tettek, hogy ü háromszor mëgnyerte a háborut, akko kibeszite.

Most is ñnek. ha mëg nëm hâtak.

(Veszprém megye. Csetény.)

HATÁSZ IGNÁC.

Tájszók.

Mátravidékiek.

këmënce pofâja: a kemence szája.

keõkivereõ: kis veres bogárka, mely tavasszal, a nap melegére korán kibúvik a kőrakások közül, falak tövéből.

kêszel: készül. 'Egy pár öreg katona mâ hazafele készelt'.

kikinfá: kökényfa.

kipallêrzott: kicifrázott. 'Jaó apraõ szeõlleõvel ki van pallêrozva' (t. i. a tejbe kása). Mikófalyi kipallêrzott mënyëcske, as se tuggyá ki vaót nâla az este (Népd.).

kinyi: kihez. 'Kinyi menyen anyao'?

kiszí: cibere.

kocêr: korc. Gatyakocêr, pëndêlkocêr.

komplamëntêroznyi: kőszönni. 'Mëg a kirâ jis komplamëntêrozott neki'.

kotoszkogyik: keresgél. 'Adta külyke, hât nem ott kotoszkogyik a këmënce pofâjába'.

köpênce: az a vályú, melyet az õlfavágók a megfûrt vagy bevágott nyirfa nedvének a fölfogására alkalmaznak.

kötenyi: fogyasztani. 'A miveõ jaz úristen mëgådta ez eo

târhâzât, magukval akarja keõtenyi'.

kuppaszkogyik: gubbaszkodik. 'Ott kuppaszkodott a bagoly ën nagy fân s a fiú úgy hozzâ vágta ja kaszafenet, hogy ëgybe lépërdût a gajjrao'.

kukó: tojás.

kukós: tojós. 'Emmi tyukaonk mâ kukós.'

laboda: paraj.

lâbrakeltek: megnöttek. 'Itten a fiúk mikor lâbrakeltek, elindútak kënyeret keresnyi'.

lâbszuka: lábszár védõ vászon, mely alul-fölül madzaggal van megkötve.

lepenye: puha.

lúdmák: pipacs.

makvereõ: vakmerõ. 'Iszonyú makvereõ külyök'.

mammâl: megrág valamit a kis gyerekeknek. 'Sosë mammâltam nekik az ëtelt'.

maradhataós: elég jó külsejű. 'Ni ni! maradhataós a tē komâd egerek kirâja'.

marisgatnyi: összefogdosni, összetapogatni. 'Összemarisgattam a nyakât'.

megëntelen: ismét, újból.

mëhhivegyik: megpuhul, meg-

ivik. „Maj méhhivegyik a vadkörte”.

m é k k o r n y a d: megesappan.
„Nem olyan gömbölyű mája gyesznaónk, ékkicsit mēk-kornyadt. Nem soványak ezek, csak ékkicsit mēvvannak kornyadva”.

m ē j j u h o d z i k: megszokik, megszelidül. „Maj mējjuhodzik minällaónk”.

m ē s m ē g: ismét.

m i h e n t: mihelyt.

m i h e n t s ē g ű s e n: mihelyt, mihelyest.

m i v e l t e t: csináltat. „Millyen Kírisztust miveltesseónk hát?”

n e g y v e n ḗ l n i: húsvét előtt negyven napon át böjtölni.

n e m t e l k i: prémes gallérú kis fekete kabát.

n y o m o g j a: nyomkodja. „Mēm-még nyomogja ja zódalát”.

ISTVÁNFY GYULA.

Borsodmegyeiek.

a p r ó d o n k é n t: apránként.

b a j k a: palóc rekli.

c s a p ó: a ki a szűrszabóknak az anyagot szövö.

c s i r a: sirály.

d i k ó: szalmából készült ágy, a melynek vázát fából tákolták össze.

d i k o l: megfog. „Dikolja a róka a nyúlát”.

d u r u z s o l: dörög.

d ü h ö n g: krárog köhögés közben.

e l e v e s m e n t e: előmenetele. elziteredik a bor a hidegben: elveszti erejét, ha nincs pincében.

f e l s z u k l a t t y a a k u t y a a n y ú l a t: felzavarja.

f i c s k a: $\frac{1}{4}$ rész véka.

g u r d o n y: aszotka.

g y ö v e t: a fűzfahéj, melyből tavasszal sípot csinálnak.

g y ü p e t: csomó, pl. pénz.

h a n e s i k: határjelölő földhányás.

h é r e s z e s h á z: menyasszonyos ház.

h i d ó: ökröt őriző gyermek.

k a l i n k a: összenőtt galy.

k a r o j: karvaly.

k e ő v a g y ő k e! akkor mondják,

(Szihalom).

m i k o r a l i b á t h a j t j á k; másutt: hess!

k u t h á s z: keresgél, kutat.

k u k á s: dohányos, dohányt földolgozó ember.

k ö r n y é k e z. „Az ördög környékezt”: majd elvesztem, elvótam keseredve.

n e m t e l k i: fekete posztórokk. n e n e: fene (?). „Egyen meg a nene!”

i n y i l a s: kaszáló rét egy része, mely több emberé.

n y ü g l ö g g y ü n k e g y ű t t: nyomorogjunk.

n e p a t r i j a s e n k i: ne gondoskodjék róla.

(p i r ó k s z í n ű t e h é n: vörhenyes. p i s z r a: olyanra mondják, kinek fehér az orra.

p o m á j s z í n ű t e h é n: se nem fehér, se nem vörös.

r í v: rév.

s i s k a: magas fű leginkább a szőlők között, 60—70 centiméternyire is megnő.

s u d k i; libát hajtják ki e szóval. s z a p h a: nagyobb fajta parasztkályha.

s z u s z o g ó s a h e g y: meredek. t é r d e t y ű n y i: térdepelni.

t o p p l e a f ö l d r e: ülj le!

v i z i t k e: női kabát.

VOZÁRI GYULA.

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-uca
16. sz.*

XXIV. kötet.

1895. OKTÓBER 15.

X. füzet.

SZARVAS GÁBOR

1832–1895.

A lesújtó csapásnak első hírére véve, írjuk e sorokat.

Szarvas Gábor nincs többé! Hosszas szenvedését kiszenvette 1895. október 12-én reggeli 5 órakor.

Sokat szenvedett, de még többet cselekedett életében. Áldásos munkássága mély nyomot hagyott a magyar tudomány s a magyar irodalom történetében. Senki világosabb fővel, élesebb logikával nem tárgyalta nyelvünk jelenségeit; senki nagyobb készüllettel, erősebb kritikával nem taglalta a nyelvművelés kérdéseit.

Mindenki, a ki ír s a ki tanít hazánkban, tudja, mennyire megváltozott, mennyivel magyarabb lett irodalmi nyelvünk egy negyed század óta, de tudja azt is, hogy ennek előidézésében senkinek nem volt oly nagy része, mint Szarvas Gábornak. S a „Magyar Nyelvőr“, mely elmemozdító tevékenységének, kritikai

fejtegetéseinek állandó színhelye volt, mindenkor büszkén fogja emlegetni alapítója nevét és őrizni s fejleszteni eszméit.

* * *

Utolsó betegségét évek hosszát tartó szenvedés előzte meg. Mondhatni, tizenöt év óta folyton beteg volt, folyton hanyatlott, s különösen szeme oly gyöngye volt ez egész idő alatt, hogy semmi hasznát nem vehette. Olvastatott és tollba mondott, — s mindemellett úgyszólván utolsó lehelletéig bámulatos tiszta elmével dolgozott az ő kedvelt tudományán.

Tizenhárom év óta egy őrangyal állott mellette, ki támogatta, ápolta, erejét föntartotta, sőt munkájában is részt vett. Fenkölt lelkű neje, *Harrer Paula* volt az, ki mesterünknek áldozta életét. Ő neki köszönhetjük, hogy oly soká diadalmaskodhatott az az erős lélek a gyöngye testet fenyegető veszedelmen. A halottunkért való gyászban is első szavunk a hála szava ahhoz, ki isten után oly soká távol tudta tartani tőlünk e csapást.

S. Zs.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

III.

A mondat két főtagjának, az alanynak s állítmánynak keresésében igen jó hasznát vehetjük tehát a megfelelő szólásnak. E megfelelő jelzöt azért hangsúlyozom, mert az előbbi fejezetben, mint magától értetődő dolgot, meg se említettem. De hogy minden félreértésnek vagy furfangnak elejét vegyem, utólag mégis megemlítem, hogy a mondat tagjainak mivoltára nem akármely, hanem csak az olyan szólásból lehet következtetni, a melynek tagjai úgy vannak egymáshoz, mint az illető mondat tagjai. Ezt a szólást: **„Róka fogta csuka”** nem vethetem egybe ezzel a mondattal: **„A róka || csukát fogott”**; valamint ezt a szólást: **„Csuka fogó róka”** se vethetem egybe e mondattal: **„A csukát || róka fogta”**. Mert a mi határozandó e szólásokban, az határozó a mondatokban, s a mi határozó e szólásokban, az határozandó a mondatokban. De ha megfordítom a szólásokat, akkor teljesen megfelelnek ama mondatoknak s csak az a különbség marad fenn köztük, hogy a mondatokban időre és személyre vonatkozás fordul elő, a szólásokban nem.

Ez épen a differentia specifica a mondás és szólás között s e különbségnek külső jele a személyes ige. Ez a mondásban csak látszólag hiányozhat, mert ha nem volna meg benne — mint pl. ha valaki arra a kérdésre, hogy *hol voltál*, azt feleli, hogy *a kertben* — akkor beleértjük. A *voltam* igének beleértése nélkül ez a *kertben* kifejezés nem mondás, hanem szólás. De ez csak formai különbség s nem alterálja a tagoknak (fogalmaknak) egymáshoz való viszonyát. Az egymásnak megfelelő szólás és mondás tagjai ugyanazon viszonyban állnak egymással. Ennek a kétségbevonhatatlan s mindenkitől könnyen fölismerhető ténynek köszönhetjük azt, hogy a szólásoknak oly jó hasznát vehetjük az alany és állítmány keresésében. Mert ha kétségben volnánk valamely mondat

alánya és állítmánya felől, a megfelelő szólás vizsgálata hamar eloszlatja kétségünket. Csak azt ne tévesszük szem elől, hogy a szólás határozandó tagja a mondat alanyának, határozó tagja a mondat állítmányának felel meg.

Minthogy tárgyunkra nézve nagy fontosságot kell a szólásoknak tulajdonítanunk, talán nem végzünk fölös munkát, ha e fejezetben kissé bővebben foglalkozunk velük.

Hogy a mondatokat szólásokba lehet szorítani s hogy a szó-lás két tagja határozó és határozandó viszonyában vonatkozik egymásra, az, úgy hiszem, eléggé ismeretes. A logikusok a fogalmak határozódásának (determination der begriffe) nevezik ezt a folyamatot s két módját különböztetik meg, a belső és külső határozódást. Belsőn a fogalmaknak közletlen, külsőn közletett egymás mellé rakását értik. Belső határozódások pl. a következők: piros alma, apja fia, magnak hagyott, emberevő, későn érő gyümölcs, világlátott ember, róka fogta csuka; külsők: kert *alatt* kullogó farkas, dél *felől* fuvó szél, homokon épült ház, pénzért hazudozó prókátor.

Látni való, hogy ez a különbség tulajdonképen a névutós vagy névutótlan kifejezéseken, tehát igen ingatag alapon nyugszik. Ez alap ingatagsága abból tűnik ki leginkább, hogy a hol egy nyelv névutóval él, a másiknak arra semmi szüksége sincs és megfordítva. Vö. hazamenetel — *nach* hause gehen, bűnbe esés — sündenfall. Ez a különbség tárgyunkra nézve semmi jelentőséggel nem bír.

Fontosabbnak látszik, de tárgyunkra nézve épen oly jelentéktelen a belső határozódásnak jelzősre és tárgyasra osztása. Minket csak az érdekel, hogy a fogalmak szerkeződése a kettős tagolás törvénye szerint (*nach dem gesetze der binären gliederung*, Wundt, Logik I.126) megy végbe s hogy két-két tag közül az egyik mindig mint határozó vonatkozik a másikra mint határozandóra. Ezt a tételt mai napság akármely logikában s talán némely terjedelmesebb gramatikában is föltaláljuk, tehát nem az újjamból szoptam. De föltaláljuk még azt is, hogy a szó-lás határozó tagját egyenesen állítmányi értelműnek (predikatív) nevezik a tudósok. Csak azt nem találjuk sehol, hogy a szó-lás tagjaiból a megfelelő mondat tagjaira lehet következtetni s egy író-t kivéve, azt se, hogy mi a szó-lás határozó és határozandó tagjának a megkülönböztető jele.

A mi az elsőt illeti, azt, hogy a szólás tagjaiból a megfelelő mondat tagjaira lehet következtetni, az ember hajlandó volna föltetni, hogy a tudósok csak azért hallgatnak róla, mert magától értetődik. Hisz ha meg van mondva, hogy a szólás a mondatból lett, sőt megvan mondva az is, hogy a szólásnak egyik tagja predikatív értelmű, kell-e még azt is mondani, hogy ez a tag a mondat állítmányának, a másik a mondat alanyának felel meg? Nem kellene, ha azt látnók, hogy a tudósok valóban mindig azt a mondattagot nevezik állítmánynak, mely a szólás határozó vagy állítmányi értelmű tagjának felel meg s azt a mondattagot alanyának, mely a szólás határozandó vagy alanyi értelmű tagjának felel meg. De mit látunk? Egyfelől azt vallják, hogy pl. e szólásokban: **Róka fogta** | csuka, **A könyves** | gyermek' az első tag a határozó, a predikatív értelmű tag s a második a határozandó, vagy alanyi értelmű tag; másfelől meg azt hirdetik, hogy e megfelelő szólásokban: **Róka fogta** || a csukát, **Könyve van** || a gyermeknek', *Róka* és *Könyve* az alany s *fogta* és *van* az állítmány. Ezt látva, mondhatjuk-e, hogy a tudósok csak azért hallgatnak ama tételről, mert magától értetődik?

Nem azért hallgatnak biz ők, hanem azért, mert megkötötte elméjüket az a dogma, hogy az alany annyi mint nevező, az állítmány annyi mint ige. De ha a nevező azonos az alannyal s az ige az állítmánnyal, miért adni akkor két nevet ugyanazon dolognak? Tán azért, mondja Brassai, hogy annál bajosban értse meg a szegény tanítvány a mondat szerkezetét' (A mondat dualizmusa 4. l.).

Akárminth hallgatnak róla a tudósok, az a tétel mégis szükségkép következik az előzményekből, sőt annál inkább, ha áll az, a miben én ugyan kételkedem, de Wundt állítja, hogy nem a szólás lett a mondatból, hanem a mondás a szólásból. Wundt szerint u. i. az ítélet nem két fogalomnak egybekapcsolása, hanem valamely összetett fogalomnak részeire bontása (Logik I.137). Szerinte tehát előbb volt ez a szólás: 'A **halandó** ember', mint ez a mondás: 'Az **ember** || **halandó**'. Lehetséges-e, hogy az a rész, mely a szólásban predikatív értelmű volt, a megfelelő mondásban alannya váljon? Ebben a példában ugyan nem válik alannya, de mivel okolhatni meg alannya válását az előbbi két példában?

Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy oly élesen gondolkozó főnek, a minő a mi Brassaink, nem kellett az alany és állítmány közkeletű, eshetőleges jelek belecsempészésével megszorított fogalma.

Mert bár tagadhatatlan, hogy az alany többnyire, vagy akár legtöbbször nevező esetben áll, a nevező mégis csak eshetőleges jel az alany fogalmában. S hogy az ige se annyi mint állítmány, azt nem szükség bizonyítanom azok előtt, a kik e mondatban: *Én || orvos vagyok*, az *orvos* szót tartják állítmánynak. Az alany és állítmány nem bizonyos grammatikai formák szinonimái, hanem két fogalomnak bizonyos viszonyát jelentik.

Mindazáltal való igaz, hogy Brassai nagyon elvetette a súlykot, midőn az alanyt és állítmányt minden teketória nélkül kidobta a mondatból, azt állítva, hogy 'a mondat igéből s hozzája tartozó igehatározókból áll' (A magyar mondatról I.332). Ennek csak akkor volna értelme, ha az ige minden esetben határozandó tagja volna a mondásnak. De ez nem áll. Mert az ige is hol határozó hol határozandó képeben fordul elő a mondatban. Vö. 'A *gyermek játszik*' (A *játszó gyermek*) és 'A *gyermek játszik*' (A *játszó gyermek*).

Nem az alanyt és állítmányt, hanem a fogalmukba csempezett eshetőleges jeleket kellett volna tehát kidobni, a mihez egyebiránt igen közel járt már Brassai. Harmadik értekezésében, a 359. lapon, egy apróbb betűs jegyzetben u. i. ezt olvassuk: 'A mondatban páronként kapcsolt határozók vannak, melyek alany és tulajdonítmány viszonyában vonatkoznak egymásra' (8. §.). Ha azonnal el nem ejti s a 8. §-ban, a hova utasítja az olvasót, agyon nem tapossa ezt a gondolatot, ki kellett volna sütnie, hogy a mondatban nem páronként kapcsolt határozók, hanem határozók és határozandók vannak, melyek alany és állítmány (= tulajdonítmány) viszonyában vonatkoznak egymásra. Ettől pedig már egy lépés az a gondolat, hogy az alany és állítmány meg úgy vonatkoznak egymásra, mint a hogy az efféle fogalompárok, azaz szólások határozó és határozandó tagjai vonatkoznak egymásra.

A 8. §-ban, a hova utasít bennünket, nyoma sincs ennek a gondolatnak. De ez a szakasz mégis egyike a legérdekesebbeknek. Azokkal a mondatokkal foglalkozik benne, melyekben 'a nevező tulajdonítmány képeben' fordul elő, tehát az effélékkel: *Én pap vagyok*, *A struc madár*. Egy pillanatra elfelejti, hogy az alanyt s állítmányt tulajdonképen ki akarja dobni a mondatból s megvallja, hogy a két nevező közül az egyik alany, a másik — tulajdonítmány. De csakhamar észreveszi magát s így mentegetőzik: Mielőtt tovább mennénk, van egy kis igazolni valónk. A tulajdo-

nítmánnyal és csak ezzel — nem nyelvtanainknak az ígét is magába foglaló *állítmányával* vagy *mondománnyával* — szemben jöhet szóba az *alany* fogalma. Itt már bizvást megérhetjük azzal az értelmezéssel, mely szerint oly név vagy névmás, a miről ki-mondjuk a tulajdonítmányt. Valamint a *tulajdonítmány* megfordítva: oly név, névmás vagy névmellék, a mit az alanyról mondunk. Itt, mondom, mert hogy egy keletkező ellenvetésnek elejét vegyem, s egyszersmind a következetlenség vádját visszatartsam, ismételve nyilatkoztatom (ismételve *kinyilatkoztatom*, Brassai szerint rosszul volna mondva), hogy az alany eszméjét a mondat elméletére nézve, akár így akár amúgy értelmezzük, általában meddőnek és hasznavehetetlennek állítom'.

Ebben az az érdekes, hogy Brassai, a ki minden áron ki akarja dobni az alanyt a mondatból, épen akkor bánik vele legszelídebben, annyira hogy utóbb még mentegeti is ez ellágyulását, a mikor a pusztá gramatikai formából lehetetlen azt az állítmánytól megkülönböztetni, a mikor tehát legkönnyebben üstökön foghatta volna, ha már ki akarta dobni. Avagy ha két nevezőt látunk egyszerre, könnyebben kiismerjük, hogy melyik az alany közülök? Miért nem ragadja meg Brassai ezt az alkalmat a nevezős alany cáfolására, hanem inkább az alany és állítmány legrégibb ismertető jelének s ,az ígét is magába foglaló állítmánynak vagy mondománynak' becsmélésére? Hisz épen az a baj, hogy ezeket az ismertető jeleket — Subjekt d. i. derjenige gegenstand, von dem etwas ausgesagt wird, prädikat d. i. dasjenige, was ausgesagt wird; das ausgesagte enthält immer ein verbum — minden mondatannak az élére állítják, azután azt tanítják, hogy alany a nevező, állítmány maga az ige s nem az, a mi az ígét magába foglalja. Miből tudta Brassai, hogy ama mondatokban *én* és *struc* az alany?

A gramatikai formából nem tudhatta, mert közös jelből csak két dolognak azonosságát, nem különbségét szoktuk megismerni s a nevezőről maga is azt tartja, hogy ,az a h a t á r o z ó, mely az igéjével személyben és számban megegyezik'. (III.186). Már pedig ebben a mondatban: ,*A struc madár* (van)' mind a két nevező megegyezik személyben és számban az elhallgatott igével. De talán a hangsúlyból tudta? Abból se tudhatta, a mint ama 8. §-ban valamivel alább következő e szavaiból kétségtelenül megtetszik: ,*A fenn felhordott példákat élő szóval kimondva tüstént kitűnik, hogy az alanyok mindenütt inchoativumok, a tulajdonítmányok jelzők.*

Így accentuáljuk tehát: *Én pap* vagyok. A *struc madár* sat. Lehet azonban inchoativum a tulajdonítmány és jelző az *alany*: *Pap én* vagyok, A *madár struc*. Brassainak tehát mindegy, akár azt mondja, hogy *„A struc madár”*, akár azt, hogy *„A madár struc”*, a *struc* mindig alany marad. De hát honnan tudja ezt Brassai? Megmondom, hogy honnan tudja. A logikából, abból a tudományból, mely Kant szerint Aristoteles óta egy lépést se tett előre. A *logika* azt tanítja, hogy *alany* a szűkebb, *állítmány* a tágabb fogalom. Minthogy a *struc* szűkebb fogalom, mint a *madár*, azért kell alanynak lennie mind a két mondatban. Brassai nem vette észre, jöllehet ő maga mondja, hogy *„a határozó névtámasz egyénit”*, hogy *A madár* szűkebb fogalom, mint *struc*.

Azon nem csodálkoztam, hogy Brassainak a nevezős alany nem kellett, de most azon se csodálkozom, hogy a helyett, hogy az alany fogalmát tisztázta volna, egyszerűen ki akarta dobni a mondatból. Mert a ki se így se amúgy nem értelmezi magának az alanyt, az csakugyan nem veheti semmi hasznát ily *„meddő eszmének”*. Mindazáltal elismerem, hogy Brassai már kezében tartotta az alany és állítmány tiszta fogalmát, midőn észrevette, hogy a szolás két tagja alany és állítvány viszonyában vonatkozik egymásra. Ha ezt kissé megforgatta volna kezében, azt is észre vette volna, hogy az alany és állítvány viszont úgy vonatkozik egymásra, mint a szolás határozandó és határozó tagja vonatkozik egymásra, azaz hogy a szolás tagjaiból a mondat tagjaira lehet következtetni. Mihelyt ezt észreveszi, nem lett volna kénytelen az alanyt és állítmányt lerázni a nyakáról s az inchoativum és zöm koloncát kötni föl helyibük.

Teljes elismeréssel kell azonban Brassainak adóznunk azért, hogy ő az az egyetlen író, a ki világosan megmondta, mi a szolás határozó és határozandó tagjának az ismertető jele. *„A határozót, úgymond, hangsúllyal különböztetjük meg a határozandótól”* (III.191). Egyszerű jelecske, de helyét, legalább a mi nyelvünkre nézve, minden ellenvetés és kifogás ellenében rendületlenül megállja. Akármint törje valaki a fejét, ennek helyébe nem állít más különbséget. Nem függ a szolás valamely tagjának határozó vagy határozandó volta se a helytől, melyet a szolásban elfoglal, se a kategoria nemétől, mely alá mint fogalom tartozik, se semmi egyéb-től, hanem csupán attól, hangsúlyos-e vagy nem. Erről kiki könnyen meggyőződhet, azért csak arra a példára hivatkozom, melyet az imént említettem: *„Játszó gyermek és Játszó gyermek”*.

Ha a hangsúly az egyetlen jel, melyből a szólás két tagjának határozó vagy határozandó voltát megkülönböztethetjük, akkor állani kell annak is, hogy ha valamely szólás hangsúlyát nem érezzük világosan, azt se mondhatjuk meg bizonyosan, hogy melyik tagja a határozó, vagy állítmányi értelmű s melyik a határozandó vagy alanyi értelmű tag. Ilyen szólásokkal is találkozunk néha a mondat alacsonyabb rendjein s épen az utóbbi időben élénk vita tárgya volt az efféle szólások hangsúlya. Értem az *a ki, a mi, a hol* sat. relativumokat. Melyik ezekben a határozó vagy állítmányi értelmű s melyik a határozandó vagy alanyi értelmű tag? Ha tudnám, hogy melyiken van az erősebb hangsúly, könnyen felelhetnék e kérdésre. De ha nem tudom, hiába okoskodom, soha oly feleletet nem adhatok, melyhez kétség ne férne.

Mi az oka, hogy a relativumok hangsúlyát nem érezzük elég világosan? A relativumokon többnyire csak harmadrendű hangsúly szokott lenni, azaz úgyszólván semmi hangsúly. Hogy mi ez a harmadrendű hangsúly, egy példából könnyebben megérthetjük. Ebben a mondatban: „A *húsevő* || **jobban** él”, az első tag az alany s a második az állítmány. Ha az állítmány hangsúlyát elsőrendűnek nevezzük, akkor az alany hangsúlyát másodrendűnek kell neveznünk. Azt a szólást, mely itt alany gyanánt áll, a következő mondatra bonthatjuk: „A *ki* || *húst* eszik”. Ebben is az első tag az alany s a második az állítmány. Minthogy e mondat egyenlő az előbbi alannyal, annak helyébe tehetjük, így: „A *ki* | *húst* eszik || **jobban** él”. E két mondat ismét határozó és határozandó viszonyában vonatkozik egymásra. Határozandó az alárendelt mondat, az, mely az előbbi alannak a helyét foglalta el; határozó a főmondat, az, mely azonos az előbbi mondat állítmányával. Minthogy a határozandót a határozóhoz képest gyengébben hangoztatjuk, azért az alárendelt mondat állítmánya körülbelül oly erősen hangzik, mint az előbbi független mondat alanya, azaz csak másodrendű hangsúly van rajta. De az alárendelt mondat állítmánya mégis erősebben hangzik a maga alanyánál. Ezen, vagyis a relativumon tehát már csak harmadrendű hangsúly lehet. Ez a harmadrendű hangsúly pedig oly gyenge már, hogy alig érezzük.

Ha már most arra a kérdésre akarnánk felelni, hogy melyik a relativumnak határozó vagy állítmányi értelmű tagja, akkor előbb arra a kérdésre kellene felelnünk, hogy a relativumnak melyik tagjára esik az a harmadrendű hangsúly, azaz hogy a relativum így hangzik-e: **a ki**, vagy így: **a ki**? Ez igen fogas

kérdés, úgy hogy legkevesbbé se csodálkozom azon, hogy némelyek majdnem összevesztek rajta. Hisz sokan már a másodrendű hangsúlyt se akarják érezni. Brassai azt mondja, hogy az inchoativumnak, mely elnevezés alatt nála egyebek közt az alany is rejtőzik, az a főismertető jele, hogy hangsúlytalan. Ha tehát már a főmondat alanyának, vagy, a mi egyre megy, az alárendelt mondat állítmányának hangsúlyára, a másodrendű hangsúlyra nézve eltérők a vélemények, lehet-e remélni, hogy meg fognak egyezni a harmadrendű hangsúlyra nézve? A ki a másodrendű hangsúlyt se érzi, az a harmadrendűt még kevésbbé fogja érezni.

Őszintének kell tehát Albert vallomását mondanom, midőn (Nyr. XXI.25) így nyilatkozik: „Ha mindjárt testi, lelki süketséggel megvertnek mond is engem Volf, én egyetlen példában se érzem a relativumot hangsúlyosnak”. Egyébiránt ezt Volf maga se tagadja, midőn (Nyr. XXI.69) így nyilatkozik: „A ki a szóhangsúlyt kereken tagadja és csak szólamhangsúlyt enged meg, az a rendes használatú, szerényen meghúzódó relativumokban soha se fog érezni semmiféle hangsúlyt”.

Magam is megvallom, hogy a relativumokban soha se éreztem ezt a harmadrendű hangsúlyt. De nem azért, mintha a szóhangsúlyt kereken tagadnám. Mert a ki nemcsak a teljes mondatot, hanem a szólást, sőt a szót is csak szorosabban szerkesztett mondatnak s a predikativ értelmű tagot valamennyiben hangsúlyosnak tartja, azt nem vádolhatni azzal, hogy a szóhangsúlyt tagadná. Én meg vagyok győződve, hogy a relativumokban is hangsúlyos a határozó, a predikativ értelmű tag, csak nem hallom, hogy melyik az. Ez a harmadrendű hangsúly oly gyöngye már, hogy a legnagyobb figyelem mellett se bírom megkülönböztetni, még akkor se, ha halmozva fordulnak elő a relativumok, mint pl. ebben a mondatban: „Én megnyugszom te benned, én istenem, mert hol talállok nyugodalmat, ha nem te benned, *a kitől, a kiben és a ki által* vannak mindenek?” Hogy hangzottak e relativumok? Így-e: **a** kitől, **a** kiben és **a** ki által; vagy így: **a** kitől, **a** kiben és **a** ki által? vagy talán így: **a** kitől, **a** kiben és **a** ki által? Én nem mernék e kérdésre felelni.

De hát csakugyan oly dió volna ez, hogy nem lehetne föltörni? Nem biz a, sőt azt hiszem, elég könnyen föltörhető, ha jobban megválogatjuk a példákat. A míg csak oly példákat hallgatunk meg, a melyekben a relativumon legföljebb harmadrendű hangsúly van, addig ugyan nem törjük föl e diót. De keressünk

nem pedig így: **keze** hátra kötve. Ez történt, mint alább látni fogjuk ebben a szólásban is, **„egynehány”**, mely eleinte kétségkívül így hangzott: **„egynehány”**. Ez a törvény állandó kifejezésekben még a névelőt is hangsúlyossá teheti, mint pl. ebben: **sat**öbbi vagy **satt**öbbi. Ily állandó kifejezéseknek tetszenek nekünk az *a ki*, *a mely*, *a hol* sat. relativumok is, ha a mondatból kifejtve, csak magukra vizsgáljuk őket. De nem az a kérdés, hogy hogy hangoztatjuk őket, ha a szótárban találjuk őket, hanem hogy hogy hangzanak a folyó beszédben. Valamint a *s a többi* is másképp hangzik, ha nem függetlenül, hanem összefüggésben élünk vele, mint pl. ebben a mondatban: **„Mihály s a többi jó madár a hűvösön ülnek már”**; úgy az *a ki*, *a mely*, *a hol* is másképp hangzanak a mondatban, mint magukban véve. Ha csak magukban próbáljuk őket kimondani, akkor ellenállhatatlanul érezteti velünk hatalmát az a törvény, hogy az egy szónak látszó kifejezésben az első tagot hangsúlyozzuk.

De akármilyen hatalmas ez a törvény, azt még se cselekedhette meg, hogy a folyó beszédben az elől álló névelőre terelte volna a hangsúlyt. Ekkora hatalmat tudtommal csak Barna Ferdinánd tulajdonított neki, mikor (Hangsúly a magyar nyelvben 10. l.) azt írta, hogy az ily szerkesztményekben: *„az orrom, a szemem, kútágas, zsebbeli, a nyáron, igaz barátság, apja fia, jól van, megverték* sat, mindig az első szón, illetőleg annak szótagán van a hangsúly. Van pedig azért, mert mind ezen esetekben az egyes összetartozó szavak, ha nem is helyesírási tekintetben, de másképen hanghordozási tekintetben egyetlen szónak tekintendők. Minthogy Barna egyebek közt ezeket a szerkesztményeket: *az orrom, a szemem, a nyáron* egy füst alatt emlegeti a többivel, föl kell tennem, hogy ő a névelőt s nem az utána következő szót tartja hangsúlyosnak. Egyébiránt erre nézve eloszlát minden kétséget ő maga, midőn a 36. lapon a tótok magyar beszédéről azt írja, hogy ebben „leginkább jár pórul a névmutató, melyet vagy egyszerűen elhagynak, vagy pedig egyetlen *z*-vel helyettesítenek, s a hangsúly mindkét esetben elvész, illetőleg más szótagra esik, pl. „plebános mondta, zuraság háza” sat. Biz a hangsúly se el nem vesz, se más szótagra nem esik a tótos magyar beszédben, csak a névelő esik ki, még pedig épen azért, mert hangsúlytalan. Ha rajta volna a hangsúly, akkor a tót nem így beszélne: **„zurat látom”**, hanem így: **„azúrt látom”**.

Megfeleltünk tehát arra a kérdésre, hogy a relativumnak

utóvégre mindegy, akármely tagja hangsúlyos. Csak azt akartam bizonyítani, hogy még a legegyszerűbb szólások két-két tagja is határozó és határozandó viszonyában vonatkozik egymásra s hogy e tagok egyetlen megkülönböztető jele a hangsúly.

Annyi bizonyos, hogy ha a relativumnak első tagja névelő, akkor hangsúlytalan, épen úgy, mint ebben a szólásban: A *kutya*. Ebben a névelő a határozandó s a névszó a határozó tag. A megfelelő mondásnak tehát ez a névelő lesz az alanya s ez a névszó az állítmánya. Ez a mondat a következő: „*Az* || *kutya*“ (das ist ein hund). Ebben az *Az* szón már másodrendű hangsúly van s ha hangsúlyos, nem névelő többé, hanem mutató névmás.

E példából is, mint akármelyikből, világosan kitűnik egyfelől az, hogy a szólás határozandó tagját bízvást alanyi értelműnek, határozó tagját állítmányi értelműnek nevezhetjük, másfelől az, hogy az ú. n. egyszerű mondat tulajdonképpen már összetett, sőt azt is mondhatnám, hogy igen összetett mondat. Mert ha azt mondom, hogy „A *kutya* || *ugat*“, akkor e mondat alanya már magában véve szorosabban szerkesztett mondat, melynek alanya az *A*, állítmánya a *kutya*. Ez a mondat, egy fogalomnak véve, az *ugat* állítmánynak az alanya. Nem csak az *ugat*, hanem a *kutya* is predikátum tehát bizonyos értelemben. De az *Az* se legsőbb alanya még e mondatnak, az is mondomány még. Hisz azt is mondjuk még valamiről, arról az előttünk fekvő dologról, avagy gondolkozásunk tárgyáról, melyre az *Az* szóval mintegy rámutatunk. A mondatnak minden szava predikátum tehát s a legfőbb predikátumot kivéve, alany is egyszersmind.

KICSKA EMIL.

NÉMET VENDÉGSZÓK.

Hangtani rész.

Egy nyelv sem lehet el idegen elemek nélkül. Ez általánosan ismert igazságot fölösleges bőven feszegetnünk. Az idegen elemekből a hozzáértő kiolvashatja, hogy eggy-egy nép kulturájának, műveltségének mily nagy részét köszönheti ennek vagy annak a népnek. A most megbeszélt jövevények mind mai hazánkban való település óta jöttek nyelvünkbe. Hogy egy ilyen jövevényt helyesen megfejtünk, ahhoz két dolog szükséges: először számolnunk kell a hangtani résszel, másodszor a jelentéstanival. Csak

Mszp

azt a megállapítást fogadhatjuk el igaznak, a mely e két föltételnek teljesen megfelel. A magy. *szoba* azért nem lehet a f. *tupa*, lp. *toppe* szavak megfelelője (NyKözl. III.24), mert a finn, mordvin, cseremiszi szókezdő dentális explosiva nem felelhet meg magyar sziszegő szókezdetnek; ugyanezen szabály miatt el kell vetni a magy. *súrol* és a cser. *turž*-eggyeztetést (Nyr. XXIII. szept.) is. El kell vetnünk azt az eggyeztetést, a mely az oláh *karsel*-ből magyarázza a magy. *tursoly*-t (Nyr. XVI.61), mert a *t : k* megfelelés szókezdetben először, kivételes (UgSzót. 174), másodszer ugorkori. Több ilyen helytelen eggyeztetést hozhatnánk még föl, de e két példa is meggyőz arról, hogy az eggyeztetéseknél a hangtani résznek kifogástalannak kell lenni; hozzáteszem még, hogy egy-egy jövevényszó hangtani változatainak, hangalakjának tárgyalásánál példáinkat lehetőleg ugyanazon nyelv köréből vegyük, a honnan a bizonyított szó való.

A pontos jelentéstani eggyezésre azt jegyzem meg, hogy itt a legtöbbször jelentéstani szűküléssel találkozunk, azaz a jövevényszó funkciója rendesen kisebb térre szorul, mint a megfelelő átvett szóé az átadó nyelvben. Itt azonban meg kell emlékeznünk arról az esetről is, hogy egy-egy szónak jelentésváltozatait a magyarban néha nem lehet megmagyarázni egy idegen nyelvbeli alakkal. A példa mindent megvilágosít. A magy. *címer* szónak két főjelentése van: 1) váll, negyedrészből álló; 2) crista, federbusch. A hangtani résszel csak megbékélünk, ha szavunkat akár a ném. *ziemer*, akár a *zimier*-ből származtatnók. A jelentés azonban nem magyarázódik meg, akár az egyik, akár a másik szót vesszük megfelelőnek. Itt azt kell mondanunk, hogy az újf. *zimier* 'zeichen oder schmuck oben auf dem helm' a magyarban *címer* alakban jött át; ugyanaz történt a kfn. *ziemer* 'rückenstück des hirsches' sat.-vel is. A szótárírók, feledve, hogy a szó kétféle eredetű, tulajdonkép két szó, egynek vették, s most csak pontos jelentéstani összehasonlítások után mondhatjuk meg az igazi eredetet. Ugyanilyen a *diéta*, *cibak* sat.

A jövevényszók tárgyalásánál tudnunk kell továbbá azt is, hogy a valódi jövevényszó mindég a beszélt nyelvből, tehát nyelvjárásból kerül a másik nyelvbe. Így magyarázódik meg az a körülmény, hogy a ném. irod. *el* végű szavak a magyarba *li* alakban jönnek. Az osztrák-bajor nyelvjárás ugyanis a zárt szótagú *e-t l* és *n* előtt nem mondja ki; minthogy pedig nyelvünk két mássalhangzós szóvéget, melyek utolsója *l* vagy *n*, meg nem tűr, csináltuk a *li* vég-

csak oly példát, a melyben a relativum nem alanyként, hanem állítmányként fordul elő s legalább másodrendű hangsúly van rajta. Ezt a másodrendű hangsúlyt már csak meg fogjuk hallani. Hisz utóbb Brassai is elismerte, hogy az inchoativumon mégis van valami hangsúly, ámbár csak 'szólamhangsúly'.

Oly példa, melyben a relativum állítmányként fordul elő, a következő: 'Mert a gonosz lélek elveszti azt, *a kié*'. Ezt Káldi biblijában találtam, Jézus Sirák könyve VI. részének 4. szakaszában. Tárkányi e helyet így javította(?) ki: 'Mert a gonosz lélek elveszti azt, ki őt bírja'. A vulgátában így hangzik: 'Anima enim nequam disperdat, qui se habet'. Ebben a példában kétségkívül állítmány az *a kié* relativum, épen úgy, mint az *öcsémé* ebben a mondatban: *Ez a könyv az öcsémé*. S mint állítmány semmi szín alatt se lehet hangsúlytalan. Hogy hangzik tehát?

Nem tehetek róla, hogy feleletemmel a kisebbséghez kell csatlakoznom, de kimondom, a mit érzek. Én azt érzem, hogy ez a predikátum nem így hangzik: *a kié*, hanem így: *a kié*, azaz hogy a relativumnak nem első, hanem második tagja hangsúlyos. Igaz, hogy ez nem valami csattanó hangsúly, de mégis elég erős arra, hogy tisztán hallhassuk s följebb már megmondtam az okát, hogy miért gyöngébb. Azért, mert a relativ mondat állítmányán csak másodrendű hangsúly van, olyan mint a független mondat alanyán. Ez nem is lehet másképp, ha meggondoljuk, hogy a relativ mondat nem egyéb, mint valamely független mondatnak kissé széjjelfolyt alánya s hangsúlya nem lehet erősebb annál, a minnek a helyébe lépett.

Mielőtt e példára akadtam, hajlandóbb voltam azokhoz szegődni, kik a relativumokban az *a* szócskát tartják hangsúlyosnak. Mert úgy okoskodtam, hogy ezt a mondatot: *A ki húst eszik, jobban él*, így kellene tagolni: *Az || ki | húst eszik || jobban él*, azaz, hogy az alárendelt mondat csak közbe volna szúrva a főmondat két tagja közé. E szerint a relativumnak mind a két tagja alany volna, de az *a* a főmondat, a *ki* az alárendelt mondat alánya. Mivel pedig a főmondat alánya oly erősen hangzik, mint az alárendelt mondat állítmánya, ennél fogva az *a* erősebben hangzik, mint a *ki* s az *a* nem névelő, hanem mutató névmás. De most azt mondom, hogy egy objektív megfigyelés többet ér száz okoskodásnál s hogy e mondatban: *Az || ki | húst eszik || jobban él*, a főmondat alánya nem ugyanaz az *a*, mely az *a ki* szólásban fordul elő. Ez egyszerűen kimaradt a mondatból, mert ha benne

maradt volna, a mondat így hangzott volna *Az, a ki húst eszik, jobban él*, vagy így: *A ki húst eszik, az jobban él*.

Ha megfigyelésem helyes, akkor azt is el kell ismernünk, hogy Volfnak nem csak igen jó hallása van, hanem hogy csakugyan oly példákra is hivatkozott, a melyekből a relativum gyöngébb hangsulya még a legkönnyebben kihallható; oly példákra, melyekben a relativum állítmányként fordul elő. Ilyenek az effélek: *az a ki, ott a hol, akkor a mikor, annyit a mennyit* sat. Mert ha e helyett: *Ott voltam, a hol voltam*, rövidítve azt mondjuk: *Ott a hol*, akkor az *a hol* maga egy egész relatív mondat s okvetetlen kell rajta legalább másodrendű hangsulynak lenni. Hogy a relativum mely tagjára esik ez a másodrendű hangsuly, Káldi példájából elég világosan kitetszik. De van egy kifejezés, mely formájára nézve szinte relativum s fő mondatokban is előfordul. Ez *a minap*. Tegyük ezt valamely mondat állítmányába határozó tagul, akkor első rendű hangsulynak kell rajta lennie. Pl. *Csak a minap voltam ott*. Nem hiszem, hogy ezt valaki így hangoztatná: *Csak a minap voltam ott*.

A kik a relativum első tagját mondták hangsulyosnak, oly példákból ítéltek, a melyekben az alanyként fordul elő s ítéletük biztosságát még azzal is zavarták, hogy versekből vagy ritmusos közmondásokból szedték példáikat. A mit a predikátumból is csak nagy figyelem mellett lehet kihallani, azt az alanyból senki se fogja hallani. Azt hiszem tehát, hogy nem tapasztalásból, hanem következtetéssel jutottak arra az eredményre, hogy a relativumnak az első tagja volna hangsulyos. Az eredményt egy más tapasztalásból vonták le, abból t. i., hogy az állandó szólásokban rendesen elébe tesszük a határozandónak a hangsulyos határozót. Ez is egyik törvénye nyelvünknek, még pedig egyike a leghatalmasabbaknak, úgy hogy néha csakugyan megesik, hogy e törvény erejénél fogva a valódi határozó elveszti hangsulyát, csak azért, mert utána áll a határozandónak. Ez történt pl. az ily szólásokban: *szembekötve, fülbedugva*. Hogy ezekben eleinte a *be* szócskán volt a hangsuly, kitűnik egyfelől abból, hogy ha mondatokra változtatjuk a szólásokat: *szeme be van kötve, füle be van dugva*, csakugyan a *be* szócskára esik a hangsuly; másfelől abból, hogy más hasonló, de kevésbé koptatott szólásokban még most is a valódi határozón van a hangsuly. Pl. *Harmadszor, hogy oly sokáig keze hátra kötve*, mint egy lator, a közönséges uccákon föl s alá hurcoltatott. Ezt még ma is így hangsulyozzuk: *keze hátra kötve*,

zetet. Így magyarázhatjuk meg a *bakter*-féle alakokat, a melyeknek umlautos alak felel meg az irodalmi nyelvben, de tudjuk, hogy ép az osztrák-bajor nyelvjárás kerüli az umlautot (Muth); a *stróf*, *lóger*, *tróger*-féle szavak *ó*-ja is csak úgy magyarázódik meg, ha tudjuk, hogy hangsúlyos szótagban Szepességen (Schröer XXXI. Sitzungsb.) és az osztrákoknál (Castelli) *ä* hangot mondanak. — A mi vizsgálódásainkhoz, a német jövevényszók kimutatásához a velünk érintkező német dialektusok a legfontosabbak. A bánáti németséget leszámítva, a mely mint újabb telepítés csekélyebb befolyással lehetett nyelvünkre, különösen fontos az osztrák-bajor, főlsőmagyarországi német és erdélyi szász nyelvjárás. — Persze ezek maguk is egyenként több nyelvjárásra oszlanak, s a mennyire az eddig összegyűjtött anyagból lehetséges, ezt mind tekintetbe kell venni.

Ezeket a pontokat előre bocsátva lássuk immár, minő hangtani változásokon megy át eggy-egy német szó, míg magyar polgárjogot nyer.

A szókezdet megmagyarítása.

A németben a szókezdet mássalhangzós csoport is lehet, a mit a magyar *s* vele a többi ugor nyelv eredeti szavakban (Thomson 25) meg nem tűr.* Ha tehát eggy ilyen mássalhangzó csoporton kezdődő szót átvesz a magyar nyelv, akkor a kiejtésbeli nehézségeket le kell küzdenie, el kell oszlatnia. Ilyenkor a jövevényszók vagy járulékhangzót kapnak, vagy pedig eggyik konzonánukat elejtik. Megtörténik azonban az is, hogy a szókezdő csoport megmarad.

I. Járulékhangzó. A járulékmagánhangzó vagy a szó elejére (előtétel), vagy pedig a két mássalhangzó közé kerül.

α) Előtételül szolgálnak: 1) *í*: *istráng*, *isnef*, *islóg*, *istömpöly* sat. 2) *ë*: *ëspék*, *ëspely*, *ëskarlát*, *ëstrimfli* sat. Mind a két esetben megtörténhetik, hogy hátrahatólag az *i*, vagy *ë* a többi vokálshoz asszimilálódik: pl. *östömpö*, *gstrom*, *ystrum* sat.

β) A járulékvokális a mássalhangzók közé kerül:

1) A két mássalhangzó után következő magánhangzóval eggyezik a közbeszúrt hang, főleg akkor, amikor a második konzonáns *l*, vagy *r*: pl. *karajcár*, *goróf*, *karacol*, *salapol*, *kalap*,

* A mordv. *fka*, *fkä* sat.-féléknek magyarázata tudvalevőleg a hangsúlyozásban van.

nk *parazol > pazarol, deres, dörököl, döröcköl, selejtes, firis, goront, silingöl, salajber, kolompér sat. (Ez a hangtani jelenség nagyon hasonlít az orosz nyelvben meglevő ú. n. polnoglasie-hez: pl. golova: glèva, gorod: grod, grad, korolj: kralj; dolgo: dlhý, gordy: hrdý, polotno: platno, gos: hlas sat. (Vymazal, Russische gramm.). — Megjegyzem, hogy az ilyenek mint szep. szász geleck: glück, gelett: glütte (Schrö: Sitzb. XXV.264) régiségek lehetnek (vö. glück: ófn. *gilucchi Kluge), bár a gelett szláv jövevény is lehet, vö. ószl. gladъкъ.

2) A járulékmagánhangzó vagy ë, i, vagy pedig ennek megfelelő zárt magashang (cövek): pl. zsinór, géróf, döröt, cöpek sat.

H 3) A járulékmagánhangzó megmarad, az eredeti vokális elvész; pl. pergel, karcol (< karacol). Nézetem szerint ugyanis vokális és konzonáns metathézis útján helyet nem cserélhetnek.

γ) Mind a szó elejére, mind pedig a csoport közé vokális járul; pl. esteráng, istirimfli. Ez alakokat magyarázhatjuk úgy is, hogy az előbbi két eset kombinálásai, tehát: istirimfli = stirimfli + istirimfli sat. Egy füst alatt megemlítem, hogy igen gyakran szóközepén is járul két mássalhangzó közé magánhangzó, pl. viribél, vincellér, torony sat.

II. A két konzonáns közül az egyik nyomtalanul eltűnik.

= *α*) Az elülső konzonáns elkopik: pl. tucli: stucli, prác: sprác, piskolc < ném. spiessglass, pinót: spinót, tömpöly: stömpöly, bencer, pencil: spenzer sat. (Vö. óéjsz. skeið > finn kaide sat. Thomson 137). Az irodalmi német pf kezdetű szavak vagy p-vel, vagy f-fel jönnek át. Ezt azonban nem úgy kell értelmeznünk, mintha egyik konzonánsukat a magyarban vesztették volna el. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a német nyelvjárások egyike p-t mond (vö. pöce, erdélyi szászág), másika pf-et, illetve f-et (osztr. baj., szepesi szász).

β) A két konzonáns közül elvész a második; ez legtöbbször a ném. w hang; pl. csikli: stekli, könting < *kventing, cikkely < ném. zwickel, sógor > ném. swager sat.

Itt említjük meg, hogy szóközépi konzonánsok igen gyakran nyomtalanul eltűnnek, a mi főleg ejtéskönnyítésből történik; pl. virslí < ném. würstel, pruszli < ném. *brustel, brüstel, silbak < ném. schildwache, rekszum < ném. rechtsum, söntés < ném. schenk-tisch sat.

III. A szókezdő konzonáns csoport teljesen épen marad meg; pl. *flanél, kvártély, sprác, prézli, cvancigol* sat.

Az egy konzonánszon kezdődő német szavak a magyarba jutva, következő hangmegfeleléseket mutatnak: ném. *k* (*g, qu*): magy. *k*; ném. *g* (*k*): magy. *g*; ném. *t* (*d*): magy. *t*; ném. *d* (*t*): magy. *d*; ném. *p* (*b, pf, sp*): magy. *p*; ném. *b, w* (*p, pf*): magy. *b*; ném. *f, pf, v*: magy. *f*; ném. *w* (*b*): magy. *v*; ném. *s, z*: magy. *sz, c, z, zs*; ném. *sch, sp, st*: magy. *s, cs, zs*; ném. *g, d*: magy. *gy*; ném. *j, h*: magy. *j, h*. A zöng hangok mindég (*l, r, m, n*) hasonló liquida kezdetet mutatnak a két nyelvben. A mássalhangzók szó belsejében és végén részint a keménységi fok, részint az ugyanazon hangszervi soron belül történő változásnak, részint pedig a hangszervi cserének vannak alávetve.

A magánhangzós szókezdetről annyit kell megjegyeznünk, hogy a szókezdő vokálisok, diftongusok ugyanazon változásoknak vannak alávetve, mint a szóközépi vokálisok, konzonánsok: pl. *ánslóg*: *ei*: *á*: vö.: *stráf, puterták, sádol* sat; *óvé*: *au*: *ó*: vö.: *sróf* sat.

A szövegek megmagyarítása.

A német *er* végű jövevényszók a szerint a mint középfelnémet, vagy pedig az újfelnémet korszakból kerülnek nyelvünkbe más és más végzetet kaptak. A régibb kölcsönvételek megtartották a zárt szótag hosszúságát (kfn. *aere*: újf. *er* nom. actoris).

α) Régibb jövevényszók. 1) Ném. *er* (kfn. *aere, ere*) > magy. *ér*: *zatlér, hóhér, pintér, pellengér, tallér, sintér, tőser* sat.

2) Ném. *er* > magy. *ér* > *ély* (disszimilációval): *rostély, pán-cél, erkély* sat.

3) Ném. *er* > magy. *ér* > *ár* (mélyhangú szavaknál): *hóhár, soddonár, sáfár, sajtár, polgár, kúfár* sat.

4) Ném. *er* < magy. *ér* > *ár* > *ály*: *mordály*.

β) Újabb kölcsönvételek. 1) Ném. *er* > magy. *er*: *púder, sóder* (*sódar*), *sejter, viheder, tróger, szotyler, suter, bakter* sat.

2) Ném. *er* > magy. *ely* (disszim.): *trébely*.

3) Ném. *er* > magy. *or* (mélyhangú szavaknál asszimilációval): *sódor, hámor, kóbor, cukor, gádor* sat.

A ném. szóvégi *er* a kfn. korszakban hosszú vokálisú (nom. actoris értékű, de aztán a nem nom. agentis értékűek is alakultak a magyarban hosszú *é*-vel amazok analogiájára), lassan azonban megrövidült annyira, hogy pl. az osztr. baj. dialektus *ä*-féle hangot mond helyette (vö. osztr. baj. *züllä*: *zeller, himpā*: *himbeer* Cast.).

A ném. el végű szavak szintén régiebb és újabb kölcsönvételekre oszlanak föl. A régiebbi kiejtésben a zárt szótagbeli *e*, minthogy a kiejtésben is érvényesült a németeknél, megvan a magyarban is. Ma azonban ez az *e* nem hangzik, Schmeller „dumpfes *e*”-nek nevezi és *ə*-vel jelöli, míg Castelli az előtte álló konzonáns mellé egy pontot tesz (pl. *zwickl* Cast., *röckel* Schmeller).

α) Régiebb jövevényszók. 1) Ném. *el* > magy. *öl* (*öl*; *oly*): *pendely*, *stömpöly*, *sőföly*, *pöröly*, *véndöly*, *régöly*, *tégely*, *téhely* sat; mélyhangú szavaknál *oly* (vö. *or*): *fogoly*, *kaholy*, *szápoly*, *tar-soly* sat. Megjegyzendő, hogy a szóvégi *ly* magy. dialektusokban vagy *ly*, vagy *j*, vagy *l*.

2) A szóvégi magy. *ly*, *l* igen gyakran elmarad, s helyette pótlónyujtást kap az utolsó magánhangzó; e hangzó azonban, ha a nyíltság harmadik fokán áll (*ü*, *ü*), meg is rövidülhet (Balassa: MNyelvj. 34): *péntő*, *zséő*, *ösztömpő*, *héő*, *rásó* (*rásu*) sat.

3) Ném. *el* > magy. *ély*: *vörfély*, *pantofély* sat. Itt emlékezünk meg az ilyen szavakról: *fortély* > ném. *vortheil* (*ei* > *é* vö.: *téhely*, *espély*, *trébel*); *fertály* > ném. *viertheil* (*ei*: *á* vö.: *sádol*: *putertág*, *plajbász* sat.); *ortály*; *márvány* > ném. *marwel*, a mely eredetibb **márvály* alakban jöhetett át, s ebből vált a *márvány* (Szarvas) sat.

β) Újabb jövevények. 1) Ném. *el* > magy. *el*: *seccel*, *cvábel* sat.

2) Ném. *el* (dial. *l*, *əl*) > magy. *li*: *rigli*, *rekli*, *ribizli*, *trámpli*, *bászli*, *tucli*, *pudli*, *virsli*, *verkli*, *seszli* sat.

Az -en végű szavak *e*-jéről ugyanazt mondhatjuk, a mit az *el* végűekéről. A régiebb kölcsönvételeknél, s azon szavaknál, melyek olyan német dialektusból kerültek, a hol az *e* hangzik (vö. szék. *gészkeny* > erd. szász *güsschen*), a szó vége *-en*, *-eny*, *-ény*, *-öny*, mélyhangúaknál *-ony*: pl. *bükköny*, *bókony*, *hókony*, *platten*, *bál-kony*, *repcény*, *békeny* sat. Az újabb jövevényeknél *-ni*, *-nyi* véget találunk: *hílni*, *vegni*, *sérni*, *platnyi*; disszimilációval *roszprádlí* sat.

Német *an* > magy. *án*, *ány*, pl: *áltány*, *sáfrány*, *fácány*, *dékán*, *dékány*, *cemermány*, *furmány*, *hukmány* sat.

A német igék kivétel nélkül *-él* (*ol*, *öl*) alakban jönnek át a magyarba: *dörököl*, *hódog*, *salapol*, *silingöl*, *bitol*, *karcol*, *har-col*, *heccel* sat. sat. Az *-ieren* végűek: *íroz* alakban: *studíroz*, *egzécíroz* sat. Azért kétséges az *abafinál* németisége; a *fék*-ni ige a ném. *ficken*-ből való, bár magyarázatát nem tudjuk adni, mért

maradt itt el az *-ël*; lehet, hogy ide való az *edzeni* is, a mely jelentésileg teljesen egybeesik az osztr. baj. *etzen, ützen* (Schmell. I.181) igével.

Az irodalmi német szavak (nem számítva a fremdwortokat) a vokálisok közül legfőljebb *-e*-re végződhetnek; ez a vég *e* a mai ném. dialektusok többjében elmarad (vö. szep. szász. *kleng* > irod. *klinge, kepp* > irod. *kippe, kötsch* > magy. *köce, spetz* > irod. *spitze* Schrö: Sitzungsab. XXVII); az osztrák baj. nyelvjárásban az *e* a legtöbbször elmarad. A mely szavakban a vég *-e* a német nyelvjárásokban megmaradt, áttevés alkalmával a magyarban is érvényesült. A szóvégi *e* a magyarban a következő változások valamelyikének lehet kitéve:

1) A szóvégi ném. *e* nyomtalanul eltűnik: pl. *rér* (= ném. *röhre*), *stráf, salak, prés, prém, pác, patrontás* sat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ha az ilyen *e* elmaradásával a szó végére *rd*, vagy *ld* kerül, akkor *e* hangcsoport a magyarban megmarad *rd, ld*-nek: *zsold* > ném. *solde, hold* > ném. *holde, bárd* > ném. *barte* sat, ellenben ha a német szó már irodalmi alakjában is egy liquida + dentalis explosivára végződik, akkor a magyarban kemény dentális explosivát találunk: pl. *hunt* > ném. *hund, goront* > ném. *grund, hazsárt, golt, sparhert* sat. Ez utóbbi körülmény abban leli magyarázatát, hogy az ilyen szóvégre került *d* egy-egy német nyelvjárásban *t*-nek hangzik (Schrö: Laute 198. pl. *unt*: *und* sat, *pfant* > *pfund, aschert* > *aschenherd* Schrö: Vers.).

2) Mélyhangú szavakban találkozunk azzal az esettel, hogy a ném. szóvégi *e*-nek *a* felel meg: pl. *várta, tuba, példa, abruta, paléta* stb. Ilyenkor sokszor bajos eldönteni: szláv vagy német jövevénnyel van-e dolgunk. A szóvégi kfn. *e* azonban, mint kimondott, tehát hallott hang a magyarban is válhatott *a*-vá.

3) Ném. *e* > magy. *i*: *módi, paksi* sat.

4) Ném. *e* > magy. *é*: *spadé, csokoládé, pomádé parádé* sat. Ide való a ném. *eh* > magy. *é*: *vé, óvé*. Két esetben a vég *e* változatlanul megmaradt: *lőre, pöce*.

A szó vége az eddig fölhozott változásokon kívül ki lehet téve annak, hogy hangteste egy konzonánssal bővül, vagy fogy: járulékkonzonánsul szolgálnak a *-g* és *-t*: pl. *sing, puszpáng, kösztiny* sat; *tulipánt, rubint* sat. Nyomtalanul elveszhet a szóvégi mássalhangzó, ha csoportosan fordul elő (rendesen a *t*): *standár*,

paszomány sat. Az *-r*, mint anorganikus elem, szintén kimutatható pár szóban: *harc* < ném. *hatz*, *sarc* < ném. *schatz*. (Vö. *piarc*, l. Nyr. X.53. 342. 493. és a NyrKal.) Anorganikus *n*, *m* mutatkozik a *lant* szóban és talán a *lomb*-ban, a melyet azonban összeállításunkba nem vettük föl.

Vokálisok szó belsőjében történő változásai.

A magánhangzók időmértékére vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy az egytagú német szavak eredeti rövid vokálisa a magyarban sokszor a hangsúly hatása alatt megnyúlik: *pék*, *zsák* sat. A hangrendre vonatkozólag azt kell megjegyeznünk, hogy az úgynevezett hangrendi átesapások legtöbbször csak látszólagosak, mert ha a kérdéses szó dialektusi német alakját megfigyeljük, akkor a legtöbbször megmagyarázhatjuk a szót: pl. *rér* (*rér*) nem az irod. *rohr*, hanem a dial. *röhr*, *röhre*-ből való; ide tartoznak az ilyenek: *bakter*, *drukkol* sat, a melyeknek umlautos irodalmi alakjából okvetlen magashangú szót várnánk.

Az *a* hang az első szótagban, a hangsúlyosban, a magyarban vagy *á*, *u*, vagy *ó*. Ez utóbbi esetet azzal kell magyaráznunk, hogy a velünk érintkező ném. dialektusok is a megfelelő helyen *ä* hangot mondanak. A felsőmagyarországi német *a* négyféle, s ezen hangzóváltozatok közt fontos szerepet játszik az *ä*: vö. *här*, *wär*, *wägen* Schröer Sitzungs. XXXI; *däs*, *gär*, *ärme*, *schwädern*, *väterland*, *sägen* Schröer Versuch), sőt az *ä* tiszta *o* is lesz (szep. szász *grod*). Az osztrák-bajor nyelvjárásban szintén él az *ä* (vö. *fähn* > irod. *fahne*, *ähkaf'n* > *abkaufen*, *än* > *an* sat. Cast., Muth).

Az umlautozott *ü*-nek a magyarban *e*, *é* felel meg; ennek is német nyelvjárási alapja van, a mennyiben az osztr. baj. nyelvjárásban mindég *e*-nek hangzik (Muth, Cast.). Általában az egyszerű vokálisoknál a legtöbb eltérés vagy a német dialektusokkal, vagy pedig a magyar nyelv törvényeivel (pl. a mélyhangú szavaknál a zárt szótagbeli *e*-nek *o*-vá válása) magyarázódik meg.

Az *au* diftongusnak a magyarban megfelel:

- 1) *ú* (= kfn. *ü*): *küfär*, *abruta* sat;
- 2) *aj*: *frajcimmer*, *cajber* sat;
- 3) *á*: *rúbsic* sat. (vö. szep. szász *äg* > *auge*, *háp* > *haupt*, *ráf* > *raufe*, *fräen* > *frauen* Schrö: Versuch; osztr. baj. *bâm* > *baum* Muth);
- 4) *ó*: *gró*, *sróf*, *óbégat* sat. (vö. szep. szász *of*: irod. *auf*).

Az *ei* (= kfn. *i*) diftongusnak megfelelhet:

1) *áj*: szájtyli. *rajszol*, *slaiſol*, *sáin*, *spajsz*, *plajbász* sat; (vö. szep. szász *zâf* > *seife*; az osztr. baj. dialektusban *a*: *an* > *ein* Castelli, Schröer);

2) *á*: *ánslog*, *andac*, *ánstik*, *plajbász*, *fertály*, *urtály*, *ortály*, *sádol*, *puiertály* sat. (vö. az 1) alattiakat);

3) *é*: *trébely*, *téhely*, *espély* sat.

Az *eu* diftongus teljesen egybe esik az *ei*-vel; s csak annyit jegyzek meg, hogy az *eu*-t az osztrák-bajor nem mondja; a hol régi diftongust jelöl, *ei*-t ejt, a hol pedig régi umlautot: *ai*-t (vö. kfn. *hiute* > osztr. baj. *heit*', kfn. *diutsch* > osztr. baj. *deitsch*, kfn. *hiuser* > osztr. baj. *hajser*, kfn. *kriuter* > osztr. baj. *krajter* sat. Muth.). Az újf. hosszú *ie* (= *i*), a mely nem diftongus, részint *é* részint *í* alakban érvényesül (*régöly*, *tégöly*, *sín* sat).

Egyéb hangmegfelelésekre nézve az illető szövegvezető cikkekhez utalom az olvasót.

MELICH JÁNOS.

A 'METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE' MONDATTANA.

A névmások fűzése.

1) A személyes névmásokat többször kiteszi a birtokragos főnevek mellé: De miért vakarjuk föl a beforrott sebnek az ő turját? (341).

2) A *magá* névmás fűzése: Ám lakodalomban s nagy solennitásokban öltöztek *ma g o k r e n d e k* szerint (344). Bort is adtak volna, sőt az szászszágon bár az *magad lovadon* ne jártál volna, posta lovat eleget adtanak (355). — 'Saját' értelemben is gyakori: Az igen nagyjánál az embereknek az inassánál volt az *magá* kése (323). Eltilták az templomból és kénytelenítették az *magá* kastélyában imádkozó helyet avagy kápolnát csináltatni (438).

3) Határozatlan névmást használ a relativ helyett; így: Nagy kádak voltak az színen kívül, teli mind borral, *valakinek* kellett, szabadon meritette (398). Valamíg eltemették, minden nap kétszer harangoztanak (404). Mind addig úgy volt, *valameddig* én Kolozsvárott iskolában jártam (425). Valahány legény s leány volt az két sorban, azok is tánczolva egymást megpróbálták (332).

4) A jelzőileg használt mutató névmások rendszeren mai beszédmodunk szerint: Ezekben az urakban sem vala gróf (375). Azon az napōn pedig jó reggel az vőfély lóra ült (389).

5) A mai népnyelvben is megtalálható, *mely* helyett való *ki* Apornál is igen gyakori; így: Egy szép órát küldött Apor István-nak, kin is az asszony képe volt (339). Olyat mondtak neki, az kit szegyenlek kiirni (350). — De a *mely* névmás rendes használata is megvan. Egy helyen a *mely* és *ki* fölváltva: Több vad megyen el sebben, az *mely* osztán haszontalanul döglik meg, mint az *ki* ugy esik el, hogy hasznát vegyed (372).

6) *Kiki*: Kinek-kinek hány cselédje van, számban vet-ték (405). *Némely*: *némelyik* helyett: *Némelynek volt* tiz-tizenöt sastollas, forgós szolgái is (361). *Némely* csak egyes volt, *némelyik* hármas egymás végiben (353). *Mely* a mai *mily* helyett: *Mely* szomorú kimenetele lőn, olvasd meg az históriái (439).

Az *egy és más* helyett *egyetmás* (magyarázata Simonyinál, MNyelv 2: 82): Ügy elfárasztotta az legényt, míg minden *egy et-mása* a testitől megizzadt (332). Akkor igen reá vigyáztanak, kit miféle *egy et-más* illet meg (343). — Tárgyesetben: Az hintó derekában hordozták az pohárszék *egy et-mást* (369).

A névelő használata.

1) A határozott névelőt (melyet mássalhangzó előtt is többnyire *az-nak* ír) néha szokatlanul elhagyja: Keresik az kisasszonyt, sehult sem találják, sem háznál, sem faluban (418). Az nadrág hasítékjaig ért a salavári, ott belől nadrágon ezüst vagy selyem sinór lévén rakva (353). Azon kívül mind az urak, mind parasztság, mind nemesség nagy szeretetben éltenek (356). Ha pompás vendégségre vagy lakodalomban mentenek, ur asszony köntőseit mind bérakták (369). Vacsora előtt az leányt ebédlő palotában kihozták (376).

2) A határozatlan névelőt a mai használattal eggyezően találjuk; így: Egykor egy magyarországi urfi bejő nézésére (417). Az mellett volt egy konyha forma (431).

Igenevek.

1) A főnévi igenév ragtalan és ragos alakja a mai használattól eltérést alig mutat.

a) Alany a főnévi igenév ezekben: Többek az félék, az melyet úgy leírni, az mint voltak, lehetetlen (396) sat. Ha mondták volna az Baxameta nótát, talám azt tudta volna, hogy Baxafalvára kell menni (mennie, 331). Ha rossz emberre tanáltak valahol, avval nem gondoltak, vagy akart, vagy nem, jól kellett főzetni (főzetnie, 358).

A mai székely *kell, hogy menjek*-féle szerkezet Apornál nem fordul elő.

Személyragos igenév: Nem vala más semmi egyéb processiót járnunk az városban ben szabad (433/4). Bort köszönt ujjal az gazda az előlköszöntőkre, az kit meg kellett innyok (379).

b) Tárgyként áll a főnévi igenév ezekben: Nem mernek vala az catholicusok ellen bátorzkodni (426). Annyit adtanak az páterek, hogy elig győzték játszani (432). Olyat mondtak neki, az kit szégyenlek ki írni (350). Nem vala akkor szokás, hogy az vendég innya kérjen (325). — Személyraggal: Azoknak nagy ezüst pohárból adtanak asztalnál innyok (361).

c) A főnévi igenév határozóként: Jut eszemben, hogy Szebenben gyermekül úgy jártunk nézni, mintha csuda látni (célh.) mentünk volna (364). Igyekezzezzél zálogban vetni (329). Van-e kedvek leányokat azon ifu legénynek adni (véghat.), vagy nincsen (375).

2) A melléknévi igenév a maival eggyezik.

3) Határozó igenév: *-ván, -vén, -va, -ve*.

a) A *-ván, -vén* időt jelöl ezekben: Térdet hajtván az két égő gyertyát azoknak adták kezekben (332). Akkor azért vigan lakván és iván, asztaltól felkeltének (391).

b) A *-ván, -vén* okhatározóul áll: Az nagy-szombathi académiában akarván menni, hogy atyámfiától elbucsuzzam, jöttem vala bé Kolosvárról Háromszékre (442).

c) A *-va, -ve* állapothatározó: Mikor régi holt testeket találnak, az süvegek elrothadva meglátszanak (348). Csak suttogva beszéltenek egymásnak (395).

d) Módhatározó a *-va, -ve* ebben: Az szövétnekes ifiak az ajtó felé kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem futva menni (388).

e) A *-va, -ve* igenév főnév ezekben: Kedves maradváink (315). Maradváinknál épen feledékenységhen ne menjen (316). Bezzeg ma urak volnának az maradvái (321). Én időmben történék egy híres fejedelmi lakadalom, melyet az ilyen rarításokban gyönyörködő maradváinknak így írok le (393). Azokban

semmit az te maradvád úgy nem folytat, az mint csak most is folynak az dolgok (443).

f) A *-ván*, *-vén* a mai *-va*, *-ve* helyett áll a következőkben: Az nagy veres fazekat két kézzel fogván (módh.), úgy isznak vala (325). Mikor megittasodván (állap.-hat.) asztaltól fölkeltenek. majd hajnalig mind táncz volt (398). Fél térdre állván (állap.-hat.) az násznagy megköszönte az császár grátiáját (398). Az német silbak, hátán lévén (módhat.) az puska, úgy állott az vár kapujában (396/7).

Mondatfűzés.

A mondatok egybekapcsolásánál a kötőszók és viszonyító névmások töltik be azon szerepet, melyet az egyes névszókknak mondatrészekké való alakításában a névragok visznek. E kötőszók és viszonyító névmások azonban többször el is maradhatnak, mint Apornál is lesz alkalmunk tapasztalni.

I. Mellérendelt mondatok.

α) Kapcsolt mondatok.

Fejtegetéseim alapjául Simonyi Zs. „Magyar nyelvtan” s „Magyar Kötőszók” c. műveit vettem, melyekben az erre vonatkozó adatokat pontosan megjelölhetni.

1) Kapcsolt mondatok kötőszók nélkül: Az többi az háta mögül öviből elévette az hüvelyit, kivonta a késit (324). Vadászni gyakorta járt, egyébkor könyveket olvasott (337). Az előtt volt egy kis tornác, azon ki az utcára egy ajtó (427). — De: Elsőbben az fejedelem szeme láttára megitta, s úgy töltött ugyanott az fejedelem előtt abból az borból innya (336). Kiszedték az tollakat szép gyengén s fa olajat öntöttek az tollu tokjában (347). Vigan voltak s ittak (359).

2) Érdekes az *és*-nek használata ebben: És hogy az titulusról kezdjem el (316). — Itt mondat élén áll, mely egy új kezdés első mondata, s ezért az összefüggés nem érezhető annyira, mint egyebütt; de az író az előbbi fejezetben mondottakkal szorosán összetartozónak veszi.

3) *Szintén*. Rendszerént háromszor adták bé az bort asztalhoz az asztali szolgálknak s mikor az uraknak jó kedvek érkezett, szintén úgy ivutt egyest velek (361).

4) A *sem* == *is nem*, tehát akkor használjuk, mikor a taga-

dás van kapcsolva: Ezekben az urakban sem vala gróf, ritka a báró (375). Úgy értve, hogy: 'a többiek közt nem s ezek közt ép úgy nem'.

5) *Sőt, sőt-is, sőt-sem, még-is*: Bort is adtanak, sőt az Szászságon posta lovat eleget adtanak (355). Úgy irtanak, sőt láttatott az fejedelemnek olyan supplicatio is, az ki egy árkosnak az nyolczad részire volt írva (360). Oda nem ment bé még a temetés után is, sőt az jámbora az asszonyoknak teljes életiben sem ment abban az házban (400). Még az asztali szolgál is nehezeltte, ha ó-bort adtanak innya (326).

6) *sem-sem, se-se*: Keresik az kisasszonyt mindenütt, sehult sem találják, sem háznál, sem faluban (418). Se fő, se nemes ember gyermekei külső iskolában tanulni ne menjenek (425). Sem az mester könyvből tanítani, sem az gyermekek tanolni nem látanak (431).

7) Az *is nem* még egyik-másik helyen nem olvadt egybe *sem-mé*: Még ott is ki nem ment az udvarra, sőt az asztalhoz sem ment ki (400). — Így leginkább a *senki, semmi* névmások mellett, a hol ma rendesen *sem-et* mondunk: Sem mit nem is tudott az ura halálában mindaddig, valameddig az szekér az ura festivel az kapun bé nem kezdett menni (403). Sem paszomántos köntösű, sem porozott hajú magyar [nem volt] csak egy is (399).

8) *mind-mind*: Mind az legény az leányt, mind az leány az legényt alkalmasint megfárasztotta (333). Mind urak, asszonyok igaz magyar köntösben voltak öltözve, mind magyar nótát von-
tanak, mind magyar tánczot tánczoltanak (399). Mind pénzese-
dék, mind népesedék vala hazánk (415).

β) Választó mondatok.

Vagy-vagy 'akár-akár' értelmében: Vagy akart, vagy nem (akár akart, akár nem) jól kellett fizetni (358).

γ) Ellentétes mondatok.

1) *ellenben*: Egy sorjában állott kilencz vagy tiz férfi, ellenben más sorban annyi leány (331).

2) *de*: Bérlett nadrág ritka volt, de azon is az hátulsó varrásán semmi sínór nem volt (352). Nem értem ugyan, de az régi emberektől hallottam (330).

Erősítésre szolgál a *de* ebben: Más verset az trombitások

futtanak, de azoknak temetésre oly keserves nótájok volt, hogy még a férfiakot is sirásra indították (409).

3) *azonban*. Ezt a kötőszót Apornál igen gyakran találjuk. Sok helyütt kiérzik időhatározó jelentése. Alkalmazása a *de* megszorító jelentésével: Azok cifra fából és festve voltak, a z o n b a n vaspléhekkel cziprán óozva (366).

4) *Ám* tulajdonképen az előző mondat megengedését erősíti, de átmegy az ellentétes mondat elejére is ellentétes kötőszóul; így: Abban az időben nagy főnemes asszonyoknak rása szoknyája volt. Ám lakadalomban öltöztek magok rendek szerént cziprán (344).

δ) Következtető mondatok.

A *hát* nem annyira következtető nála, hanem mintegy megerősítő; megerősíti azon gondolatot, a melyet úgy is sejtünk, de bizonyosan nem tudunk; így: Az fejedelem felbontatván az testit, hát az urán való busultában az szive ketté hasadott (403).

ε) Magyarázó mondatok.

Azaz. Husvét másod napján az az vizben vető hétfőn rendre járták a falut (359). Mm.

Tudniillik v. *tudniillik*: Egy része cserefába eresztett csak deszka volt, tudniillik az hol azon kívül sem volt szükség (366). Két páter volt, az urak mellett is tudniillik egy, Gyergyó-Szent-Miklóson is egy (436).

Ugyanis: A házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek catholica felesége vala (358). 9

Ugymint: Akkor az convictoroknak más játékuk volt, mikor nem tanoltanak, ugymint ostábla, lud, prágány s az többi (430). 16

BARCZA JÓZSEF.

FALUDI FERENC NYELVE.

Szólásmódok.

Lába viszket vmi után. Engem a mi illet, épen nem viszket lábom utánok (4).

lágýt vmire. Nehezebb arra lágýtani valakit, hogy elővegye eszét, a kinek nincsen (482).

lantot penget. Mind csak azon lantot pengetni . . . unalmas (20—21).

lapickás tánc. Inkább érdemes arra, hogy a deresen arczul fekve járja a lapiczkás tánczot, semhogy a hóhér kössön fojtó gombot nyakára (46).

lázad vmi után és vmire. Mások csak az újságok után láznak (381). A nép szinte úgy lázad arra, a mi nem kell, mint arra, a mi kell (776).

locsog agyveleje: nincs esze. Locsog agyveleje a molnárnak, mikor erővel akarja, hogy fia légyen az, a ki nem az (733).

Mankón jár ügye: gyenge lábon áll. Erőltetve folytatta pörét, noha tudta, hogy mankón jár ügye (770).

markában szakad. Ki látta valaha, hogy ezek az erkölcsös életnek torkos prókátóri kitámadtak volna a virtus mellett, hanemha akkor, mikor csaknem markokban szakadt a gonoszság (57—58. 413).

medvebőrbe varr: megutáltat. Láttam, mikor az ártatlanokat medvebőrbe varrták, azaz iszonyú káromlásokkal megutáltatták (97).

megadja a dézsmát: meglakol. Hogy egyszer valamikor megadná a dézsmát, agyonlővé (656).

mezőre megy: sikra száll. Miért nem tartjuk semminek a semmiért mezőre menni, vért ontani s egymást felkonczolni? (32.)

mézzel eresztett beszéd. Véghez viszik ezt udvari térdhajtással, mézzel eresztett beszéddel (463).

munkás munka (446).

Nehéz nehezen tűrheté, hogy ne nevetne (130).

nevével vesz. Paraszt gorombaságnak nevével vevé (131).

nyír pózna: ősz ember. Megkivánják (az öregek), hogy előttök meg se mocczanjanak az ifjak, hanem a merre hajlik a nyír pózna, az ősz fejek tetszése: a szerint éljenek (302).

nyúllal bélétt: gyáva. Nem is volna talán a nyúllal bélétt uraimékban annyi bátorság (289).

Oka foka. Se oka se foka, kire függeszthették volna biza-kodásokat (455).

Pénteket ér. Azok (a barátok) legjobbak, a mellyekkel már sok pénteket elértünk (446).

postán jár. Azon postán jár (157).

Rámára feszít. Ezek az agg rókák a világ nagyságosít magok rámájokra akarják feszíteni (79).

reaköszörül: reábiztat. Hatalmas pert indítanak, reaköszörülnek a prókátorokat, hogy elcsiphessék valamelly jámbornak mezejét (102).

réffel mér. Rosz réffel mérven (a fehérnépnek) felséges érdemét (691).

részelkedik vkihez: szegődik. A sokféle vétékhez részelkedett gonosz szokásunknak úgy vagyon állapotja (50). A nemesek, ha az ördöghöz részelkedtek élteken, a pokol fenekére vettetnek (34. 381).

ritka ritkaság (451).

rója a keresztet. A férfiak hasonlóképpen alább róják kereszteteket; csak a Proserpina tudja, mely idősek (= fiatalítják magokat, 552).

rókafark: álnokság. Tudjuk, hogy rókafarkokkal készült Eusebius ellen, nem kimélted a cselvetést (250).

Süveget vet: emel. Itt senkinek süveget nem vetnek (780).

Szaggat vmire: vágyódik, törekszik. Semmi jó szerencsével nem tudnak megelégedni, többre szaggatnak (245. 381).

száján tart. Az okos lovagló gyors paripáját száján tartja (422). Száján hordoz (366).

szaladócira bocsát. Nem bocsátja szaladócira a dámák igyekező indulatokat (173).

számba ró, vet. Attól tartván, hogy a szerencsétleneknek számába ne rója őket a világ (449). Jól számba vedd a jövedelmet a költséggel (24).

szaporátlan ész. A kiből szaporátlan az ész, minden aprólékra felgombolja ajakát, avvagy tátja száját, mint valamely isten csudájára (380. 466).

szeges beszéd. Épen nem szenvedhetem szeges beszédidet (73).

székes úr: tekintély. Találjad kedveket azoknak, kik székes úrak Minerva udvarában (467).

szemen tartja. E kevés punctumokat tartsa szemem asszonyoságod (159).

szemes vigyázás: éber figyelem (441).

szemet ver: szúr. Első tekintetre szemet ver (479).

szemlegelő képek (= szemlegeltető, 407).

szeret vmivel. Értelmes lélekkel szerette meg őket (az asszonyokat) a nagy isten, mint a férfiakat (194).

színlí, beszínlí magát: behizelgi. Boldog állapotunkban sereggel vannak, kik magokat beszínlí hozzánk (423).

szívéhez aszik a gond (158).

szíve ízét eltalálni (483).

szócsaplár. Némelly ember füléhez minden szócsaplár könynyen férhet, csak tudjon mézes szókkal hizelkedni (399).

szóra fakad: megszólal (47).

szül, reászül, fejére szül. Napról napra várta, hogy majdan reászüli az udvar a szerencsét (243). Várjunk az időtől, reánk szüli az igazságot (738). Ha tudhatnánk, a jövődöbéli idők mit szülnék fejünkre (48).

szűzen szűz vtől. A magános kastélyok sem szűzen szűzek töle (az atheismustól, 251).

Talpán marad. A hamisság, hogy talpán maradhasson, sok más hamisságra támaszkodik (455).

tél szíve: közepe. A télnek szinte szívébe vagyunk (631).

térdet vet. Állj elő, vess térdet az úrnak (197).

tetszetet vall. A mélyebb értelmű beszéd becsületet vall, az udvari tetszetet (476).

tollaz. Magosabb repülésre tollazza büszkeségét (99).

törvényt láttat vkire. A míg fogságban volt Mustafa, törvényt láttatott reá atyja (647).

tréfára üti. Ugy üssék tréfára a religio dolgát, hogy végtére meg ne bánják (56).

tühegyre szed. Minthogy Neándert szeretem, tühegyre szedtem valami kevés útravalót számára (329).

tüskében van. Tüskében vala sok ellenségei miatt (655).

Újjat von: mérközik. Bátor azért a nemesek újjat vonhatnak Nagy Sándorral hatalomra nézve (105). Nem hiszem, hogy vitézséggel újjat vonhass Lutzenburggal (211).

ügye oka. Nincsen ügye oka a roszalkodáshoz (151).

üstökéhez nyúl. Imé, előtted az alkalmatosság, nyúlj üstökéhez (55).

üstököt von. Azokkal üstököt vonni, erőt próbálni, a kikkel nem birsz, vakmerőség (96).

üti a tárgyat: eltalálja. Egyik sem üti a tárgyat (228).

Valósággal való: való igaz (154).

vásik: vetemedik. Artemius jámborsága még nem vásott illy fertelmes bűnökre (817).

végére megy. Menj előbb végére, téged keres-e, vagy magát? (611).

velősödik. Ha már hozzáköszörülte magát a gonosz (a természethez), s megizelítette, teli velősödött a vétekekkel: nehéz munka vele banni (55).

veri magát vmire. Nem azért vitézkedett, hogy kincsre verje magát (277).

vét vmin. A bölcs ne mutassa sebét, ha miben vétett a természet rajta (439).

vet vkire: okoz vkit. Némellyek a fehérnépre vetnek, mintha ő volna a világi dolgok felfordulásának az oka (358).

Zabolán hordoz. Erős zabolán fogja hordozni vágyódásidat (45).

zabolából itat. A ki lator paripán ül, zabolából itat (173).

Szókettőzések.

Bont ront (600).

cafrangos villangos (107—108).

csossza s ropja a menuettet (156).

hímez húmoz. Halálát sokképen hímezték hámozták (682).

hinti veti. A ki (kincsét) vakjában hinti veti, bút arat (600).

hullnak mulnak (168) és *mulnak hullnak* nehezei szívemnek (833).

hűl fűl (106).

irtak firtak az authorok (686).

kellő tetsző móddal viseli (29).

mesemese. Mesemesével tartja a kisasszonyt (158).

nóta s kóta betűkre beszélgetnek (34).

okulj tanulj másnak bolondságából (600).

omlik bomlik (622). *O m l a n i b o m l a n i* fog az ország (837).

öli veszti magát (599).

párja mása. Se párja se mása széles e világon (100. 777).

széke fészke minden zúrzavarnak (773)

szór hint. Ma tékozló, szór hint (606).

tar far. Tarát farát ékesíti (882).

tettében létében való historia (284).

tölti költi életét (36).

vásott feslett úrfiak (47).

Sajátságos jelzők és jelzős viszonyok.

Agg álnokság. Mint fér ez az agg álnokság fiatal szép arcádhöz? (703).

agg öregség látszott ábrázatján (705).

böcsös becsület nagy kincs a becsület (95).

csatlott beszéd. Álnokul csatlott beszéddel, sophismával megharcolnak (783).

görbe öregség (47).

gyönyörűséges gyönyörűség (228).

lator tenger (723).

megaggott vénség (47).

megavott óság. A megavott óságot újsággal ifjítod (371).

mosdott erkölcs. Mint fér ez a nem szépen mosdott erkölcsöd királyi véredhez? (703).

oszlópi erő. Kinek oszlópi erővel kellene támogatni az országot (837).

szembékötött vakoskodás (58).

világoktalanította erkölcs (31).

Végül Faludi stilusának sajátosságairól álljon itt néhány jegyzet.

Faludi stilusa megérdemli a szép jelzőt. Ennek a szépségnek eszközei 1) a szóösszetételben tapasztalható szerencsés, néha művészi alkotások, melyekkel a fogalmakat kidomborítja s azoknak árnyéklatait is föltünteti; 2) a jelzők mesteri megválasztása és változatos alkalmazása; 3) a) a szókettőzések, azaz, rokonértelmű szavak egymás mellé vetése és b) a szójátékok, azaz, hasonlóan hangzó, de ellentétes értelmű szavaknak viszonyítása; 4) a szólásmódokban tapasztalható gazdagság és változatosság. Gyakran az egyszerű fogalmat is tropusban fejezi ki s egy és ugyanazon fogalom kifejezésére a variánsoknak oly nagy számát találjuk, mint talán egy írónknál sem.

KISS IGNÁC.

KOMLÓ.

E szónak az eredetét kutatva több egymásnak ellenmondó véleménnyel állunk szemközt. Árpádkori okleveleink tanúsága szerint nyelvünkben ősrégi. Megvan az ugor nyelvekben is, és pedig egynémelyikben a magyarhoz egészen hasonló alakban, ú. m. a finn *humala*; lapp *hombel*; cser. *umula*, *omala*, *omla*; mordM. *komlä*; mordE. *komola*; vog. *kumla*; osztj. *khondak*.

A főlisoroltam rokon nyelvi alakok láttára szinte hajlandók

vagyunk a mi *komló* szavunkat is egyenesen innen származtatni s ugor eredetűnek tartani.

Így tett Ahlquist Ágoston is, a ki a 'Suomi'-ban (1864. évf.) 'Om Ungerska språkets förvandskap med Finskan' (A magyar nyelv rokonságáról a finn nyelvvel) című értekezésben a magy. *komlót* szembeállítja a finn *humala*-val. Ezen eggyeztetés szerint a magy. szókezdő *k*-nak a finnben *h* lenne a megfelelője, de ez csak megfordítva igaz (finn ^h*kala* : magy. *hal* sat.). Ahlquistnak ezen eggyeztetését Hunfalvy Pál megtámadta, illetve gyanúsnak találta (NyK. 3 : 22). Úgy látszik, hogy Hunfalvy már akkor sejtette, a mit később Thomsen 'Über der einfluss der germanischen sprachen' című művében világosan kimutatott, hogy a finn *humala* germán nyelvi átvétel, mert az idéztem helyen azt erősíteti, hogy a magy. *komló*, vog. *kumla*, oszt. *khondak* eredeti ugor szók, melyeket az indo-európai *humulus*, *humla*-ból nem lehet megfejteni. Hogy mennyiben volt igaza, vizsgálódásunk folyamán látni fogjuk.

A végeredményben Ahlquisthoz csatlakozik Miklosich is, a ki a magy. *komlót*-t az ó-szlovén *chmelj* mássának tekinti, ezt pedig a finn *humala*-ból származtatja (EtymWh.). De úgy látszik, nem bízik eléggé magyar-szláv eggyeztetésének igaz voltában, mert utána rögtön kijelenti, hogy a *h* > *k* hangváltozás nehézséget okoz (Slav. elemente im magy.). Aztán meg az is kétséges, hogy a szláv szó finn kölcsönvétel volna, mert az ó-szlovénben eddigelé még egyetlen egy finn kölcsönszót se tudtak kimutatni (l. Joos. J. Mikkola : Berührungen zwischen den westfinnischen u. slavischen sprachen. Helsingfors. 1894).

A magy. *komló* ősét másfelé és pedig a törökségben kell keresnünk. Itt találjuk a csuvas *χumla* és a tatár *χomlaχ* alakot. (A csuvas szabályszerű mássa a tatárnak). Hogy a mi *komló* szavunk több más a földművelésre és az állattenyésztésre vonatkozó szóval még a honfoglalást megelőző korban csakugyan a csuvasból származott, ahhoz semmi kétség nem férhet (vö. Simonyi : MNy. I.112).

A finn *humala*, a mint az alábbiakból látni fogjuk, egészen más úton-módon fejlődött. Vizsgálódásunkat nagyban megkönnyíti Hehn Viktornak 'Kulturpflanzen und hausthiere in ihrem übergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa'. (Berlin. 1874) című munkája, a melyben a *hopfen* (*komló*)-nak egész fejezetet szentel. Ebben a fejezetben szembeállítja a *komló* elnevezését a különböző nyelvekben s így reméli, csupán

nyelvészeti kutatással földeríteni, megállapítani azt, a mire a történelem nem adja meg a szükséges fölvilágosítást, t. i. hogy ez a növény csakugyan a népvándorlás korában került-e nyugatra. Minden nyom arra vezet, hogy a németben is kölcsönvétel, mert az ónémetben a XI—XII. századnál előbb nem kerül elő (Grimm). Ezt Kluge is lehetségesnek tartja (EtymWb.), jóllehet eredetére nem tud rámutatni.

Talán nem lesz érdektelen, hogyha rövidre fogva ismertetem Hehn vizsgálódásának menetét.

Kiindul a legegyszerűbb alakból, az alném. *hoppe* (*hop*)-ból. *Hoppe* a kicsinyítő *l* képző hozzájárulásával: *hoppel* > fr. *houblon*, *hobelon* helyett, hasonlóképen a középkori lat. *hubalus* (*hupa* valószínűen csak a német szó latinosa alakja, Weigand ezt gyanítja az alném. *hop*, *hoppe* forrásának). Olaszországban, a hol ez a növény teljesen ismeretlen volt, mert se nem termesztették, se nem használták, az idegen név nagyon könnyen összeolvadhatott az artikulussal *s* lett: *lupolo*, *luppolo*.

A római irodalomban most már kerestek egy ehhez hasonló hangzású növénynevet, szerencsére találtak is ilyenformát Pliniusnál. A „Naturalis Historia”-nak egy helye ugyanis így hangzik: *Secundum herbae sponte nascentes, quibus pleraeque gentium utuntur in cibis. In Italia paucissimas novimus: fraga, tamnum . . . lupum salictarium.*

Hogy ez a *lupus* kúszó növény volt-e, az már más kérdés. Talán ha a középkori lat. *lupulus*-nak nem kellett volna mássát keresni, senkinek se jutott volna az eszébe, hogy ezt a nevet a *komlóra* tukmálja.

De térjünk vissza a *hoppe*, *hubalus* alakhoz. Hehnnel szemben azt hihetjük, hogy ezek **humla*- vagy **humal*-, *humulus*-ból fejlődtek, mert az utóbbi a VIII. század végétől kezdve a legmegszokottabb és a leginkább elterjedt alak, a mely alkalmasint keletről, ural-altaji forrásból jött s azután a növényvel együtt észak felé vándorolt. Ebből lett az ó-északi nyelvben *humall*, *humli* (ó-svéd *humbli*; újsv. *humla*; dán *humle*) s innen átkerült a finnbe *humala*, *humal* és a lapp nyelvbe *hombel* alakban, ez utóbbiba hihetően az ó-svédből.

A többi ugor alak meg a magyar köré csoportosul. A mordM. *komlū*, mordE. *komola* és a vog. *kumla* ugyanis szintén olyan hangalakot mutatnak, a mely teljesen megfelel a csuvas *humala*-nak, úgy hogy ezeknek is bizvást a csuvas alakot tekinthetjük

közös ősöknek. Az osztják *khondak* hangbeli jelleme már a tatár *χomlax*-ra utal. Nagyon valószínű, hogy a szláv *chmelj* alak is a törökségből való.

Fejtegetésünk eredményeképp tehát kimondhatjuk a következőket. Ez a fölfutó növény, a mit a középkori latin szótárak 'humulus lupulus' névvel illetnek, csak a népvándorlás korában származott át a távoli nyugatra ősi hazájából, keletről. A nyugati népek közül egy, a német, könnyen magyarázható okból csakhamar meghonosította. Innen azután átvették a szomszédok is, az egyik előbb, a másik meg utóbb. Ily módon, tehát germán közletessel eljutott a finn és lapp nyelvbe is. A finn *humala* és a lapp *hombel* ugyan kíválnak a többi ugor alakok közül, pedig nagyon valószínű, hogy egyazon törzsnek csak más-más hajtásai.

PÁPAY JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Deres. Halász után (Nyr. XVII.300) mi is azt írtuk, hogy a *deres* a ném. *dresch*-(bank)-ból való (Nyr. XXIV.158). A *deres* legfőlebb a mult század közepe táján jöhetett át szókincsünkbe, mit bizonyítanak a következő nyelvtörténeti adatok: 'Érdemes arra, hogy a deresen arcúl fekvő járja a lapickás táncot (NySz. Fal. és SzD.). Reáhuzatta bezzeg a deresre, vagy az ebek harmintzadjára (Wagner Phras. IrodKözl. I.53)'. A *dresch-bank* kifejezésről azonban meg kell jegyeznünk, hogy német forrásokból nem igazolható (Sanders és a legjobb tájszótárak nem ismerik). — Más világításba helyezi e szót Genersich János adata. Szerinte a szepesi százságban járatos volt e század elején ez a kifejezés: *dresch krieg*: schläge bekommen, jemand dreschen, prügeln (Zeitschrift von und für Ungarn 5. köt. 1803. év: Versuch eines idiotikons der zipser sprache). E szerint a szep. szász *dresch* annyi mint 'verés, ütleg' s a magyarban talán (mert nyelvtörténetileg nem igazolható) először *deres*-t (verést) kapni' járta. Ebből a kifejezésből aztán átvitelesen lett a *deres* 'equuleus, peinbank'. MELICH JÁNOS.

Miklosich, Dankovszky s velük együtt Munkácsi szláv jövevényszónak, Halász és Melich németnek tartják, ellentétben Kassai Józseffel, Kresznericcsel és CzF.-val, a kik a *dér*-ből származott *deressel* egynek veszik. Én az utóbbiakhoz csatlakozom, mert nézetem szerint e szónak se a szláv *derati* (schinden), se a német

dresch-hez nincs semmi köze, hanem egyszerűen a *deres lóról* vett tréfás elnevezése annak^a sokaktól megfeküdt padnak. Ezt azért tartom valószínűnek, mert 1) mint más nyelvekben, úgy a mienkben is sok eszköznek, szerszámnak van állatról vett neve, pl. *kecske, bak, daru, csiga, eke-ló, fa-kutya, vas-macska, kút-gém* sat; 2) a *derest* a nép szavajárása szerint nemcsak megfekszik, hanem — mint a lovat — meg is ülik (vö. „megülették vele a derest“ Nyr. 23 : 158).

SZINNYEI JÓZSEF.

Lámpa. Némely magyar szó annyira magán viseli az idegen nyelvből való átvétel bélyegét, hogy sokszor nem is tartjuk szükségesnek a gondosabb utánajárást, hanem már előre is, minden bővebb megfontolás nélkül, ki merjük mondani: ebből vagy abból a nyelvből vettük kölcsön.

Ilyen a *lámpa* szó is. Alakra, jelentésre teljesen megegyez a német *lampe*-val. Műveltségi szó is; ki merné kétségbe vonni, hogy a németből vettük át. Még CzF. se tagadta; a Nyr. pedig már több ízben (XH.531, XIV.197, XXIV.302) úgy hivatkozott rá, mint a német vendégzők egyik legközönségesebb példájára.

Régi dolog, hogy a látszat gyakran csal, és sehol annyiszor, mint az etimológiában. Az irodalom szavai különösen csalékonyak: az író izlése, délibábos nyelvészkedése s nem ritkán önkénykedése is sok olyan szót honosított meg nálunk az irodalomban s ennek révén a művelt osztályok nyelvében, a melyek, ha keletkezésük történetét nem ismerjük, a legóvatosabb etimologust is félrevezethetik.

A lámpa pedig irodalmi szó. Nem elég tehát megmutatni, hogy így és így is keletkezhetett; hanem meg kell keresni az irodalomban, hogy tényleg hogyan, hol és mikor keletkezett.

E szó nincs meg a NySz.-ban; nincs meg Barótinál, Sándor Istvánnál, Simainál, Márton Józsefnél, Kresznericsnél, Kassainál, Leschkánál, Dankovszkynál, s nincs meg a nép nyelvében sem, értem annak a régi népnek a nyelvét, a mely újságot még nem olvasott és vasúti lámpát se látott.

A legrégibb szótár, a melyben a lámpát megtaláltam, a Hartleben 1827-ik évi Német-magyar szókönyve, a mely az Előszóban már azzal dicsekszik, hogy „a nyelvművelésben tett új lépéseket is többnyire magában foglalja“.

Mindezeket fontolóra véve, önkénytelenül fölbred bennünk a gyanú, hogy a lámpa csinált szó; a század első negyedében

csinálhatta valamelyik megszorult verselőnk, a kinek a *límpás* nagyon csámpás szónak tetszhetett s a ki ugyanazt a dolgot valami kecsesebb szóval szeretne volna kifejezni.

Révai Miklós meg is mondja, hogy ki volt ez a verselőnk. A Boldogréti Vig László-féle pamfletben, a melyet Verseghy ellen íratott, a 222. lapon ezt olvassuk: „Mondhatjuk, hogy a *tsodás* és *tsigás* szónak *tsoda* és *tsiga* a gyökere; de nem mondhatjuk, hogy a *límpás* görög szónak *límpa* a gyökere, mint Rikóti (megjelent 1804-ben) szerzője tselekszik, mikor eképen énekel:

„Kilépven, tsudálja az égő límpákat,
Mellyek világítják a kerti utszákot”.

Verseghy ezt a csodálatos elvonást tudatosan cselekedte meg. Az volt az elve, hogy az idegen szókat, ha az olvasó előtt ismeretesek, szabad annyira megnevezetieíteni, hogy a magyar képzők és ragok elfogadására alkalmasabbak legyenek (Tud. Mesterszókönyv XI. lap). Vö. Verseghy neologijáról írt cikkemmel (Nyr. XIV.401). Így csinált a nép is az univerzitás-ból univerzitát, interes-ből intert sat.

Ha Révainak, a gramatikusnak nem tetszett a *límpa*, annál inkább tetszett Kazinczynak, a szépírónak. 1813-ból származó s előbb „Csüggedés”, később „Tusakodás” címet viselő költeményében magáévá teszi:

„Reményem eltűnt, mint mikor a torony
Lámpája, az éjnek vad zivatarja közt
Ellobban . . .”

Kazinczy révén azután elfogadta az irodalom; közkeletű szó lett s innen-onnan behatol a nép nyelvébe is.

KIRÁLY KÁROLY.

Pedz, pecál, peccent. Olvasva Albert J. fejtegetését a *pedz* igről, eszembe jutott, a mit gyermekkoromban Bácskában akár-hányszor hallottam, a *pecál* és *pecáz* ige. Az első egészen egyértékű a pedzéssel: *a hal pecálja a horgot*; a második a. m. halász, horgász: *a halász pecázza a halat*. A szláv nyelvek közül a szerbben s a horváthban találjuk meg ezt az ígét, pl. Spicer szótára szerint a horvát *pecati* 1. csipni (kigyókról), 2. horgászni; ez pedig nyilván a ném. *petzen* átvétele.

A két bácskai szót hiába keressük szótárainkban, még Herman Ottó mesterszótárában sincs meg a M. Halászat Könyvében.

Arv.

feh. lámpa
N. elv.

De megvan nála mint szegedi szó: *picézni* 'horgászni' (ép így Szegedről Nyr. II.378), s mellette ez a főnév: *pice*, mely Herman O. szerint egy a pedzövel és *picézni* egy a *pedzeni*-vel'.

Végre nagyon hihető, hogy a *pedzeni*, illetőleg *pecceni* igéből keletkezett az a *pettzent* szó, mely MA. szerint a. m. *contingo*, *leviter tango*, PPB.-nál pedig 'berühren'; *pettzentés*: *tactiuncula*, *contactus*, *commotus*, *commotiuncula* MA. *berührung* PPB. Ebből lett aztán a szokottabb *pèrcent*, *pèrcentés* (l. NySz.), úgy mint *sacc-* *ból sarc*, **hacc*-ból *harc*, *piac*-ból *piarc*. SZARVAS GÁBOR.

Kész van. Mivel a Nyelvőrben újra szóba került a *kész van*, úgy gondoltam, nem lesz fölösleges, ha Sopron megyéből is szolgaltatunk e kérdéshez némi adatokat. Tíz-tizenegy éve figyelem, ha hazavetődöm, megyénk nyelvjárását s így bátran állíthatom, hogy szélteben-hosszában járatos a *kész van*. Megvallom, csodálkoztam annak idején, hogy tudta egyik is, másik is annyira helyteleníteni a *kész van*-t. Pedig nem is olyan nagy újság, hogy nyelvünk el-elhagyja némely határozója mellül a ragot. Miért mondja pl. népünk: *Jobb* szeretem a Jancsit, mint a Ferkót, vagy ezt: *Órá-talan* (hamar) megcsinálja, a mibe kezd? Mindenesetre a rövidségre törekvés az oka e kurtításoknak. NÉMETH AMBRUS.

A *kész van* még most sincs kész?! Jámbor Tamás, az 'elkéselt csatár' fölszólalásában, mit a *kész van* érdekében tett, én nem találtam más újat, mint csupán azt, hogy én Névtelen vagyok, hogy Szabolcska verse szép, meg hogy ő (t. i. Jámbor) e kifejezést három szakácsnétől hallotta. A mi egyebet mond, azt már előtte elmondták mások. Hogy én névtelen vagyok, azt elismerem; hogy Szabolcska verse szép, azt nem tagadtam, s hogy e kifejezést Jámbor három szakácsnétől hallhatta, azt megengedem.

Most már csak az a kérdés, vajjon az irodalmi nyelv, mely tudtommal eddig nem használta, átveheti-e? Én azt hiszem, hogy a nyelv törvényeit nem műveltséget affektáló csizmadiák s gyenge nyelvérzékű szakácsnék szabják meg. Pedig e kifejezés védői tanúikat jórészben e különben tiszteletre méltó társadalmi osztályból toborozták.

Nem akarok újabb huza-vonát előidézni, de azt hiszem, a mennyi joggal a *kész van* udvarképességet követel magának az irodalmi nyelvben, ugyanannyi joggal követelhetné a mi baranyai nyelvünk a 'bedugi, földi, fölössze, lëtössze' kifejezéseknek is azt.

BODONYI NÁNDOR, A NÉVTELEN.

Hogy kell fordítani a ,honestis petentium desideriiis, kitételt? Zolnai Gy. a Müncheneri töredékekben olvasható (Nyr. XXIV.419. l.) eme fordítást: ,tisztességes kívánságoknak kérésére‘ nem találja teljesnek s keresi a ,petentium‘-nak egygyértékűségét. Nem mondom ugyan, hogy manap is egészen a jelzett módon fordítanak; de nem találom se helytelennek, se hiányosnak a mondott fordítást. Tudnivaló ugyanis, hogy a latin melléknévi ige-név (az imperfectum többől) többes genetivusa gyakran használható főnevek v. melléknevek fordítására, pl. ,szemrehányás hangja = voces exprobrantium, diversitas tradentium = a hagyomány szét-ágazása, clamor approbantium = a helyeslés moraja, in existimantium arbitrium venire = a kritika ítélőszéke elé kerülni, ijesztő fenyegetések = minae terrentium‘. Ezt a fordításmódot bármely latin stilisztikában megolvashatni, pl. nálunk a Pircchalában 28. és 34. l.

BÓDISS JUSZTIN.

Kurcius és Csajthay. Igen szép dolog a következetesség, igen szép dolgok az elvek. A ki nem tud gondolkodni, annak csak elvei legyenek, a legszövevényesebb helyzetben is föltalálja magát. Hisz a politikában is tudjuk, milyen hasznos a következetesség, milyen népszerűvé tehet az elvhűség. A viszonyokkal nem kell törődnöd, csak az elvet kell hangoztatnod, ha jó és híres hazafi akarsz lenni. — A Budapesti Hírlap is következetes és ,elvhű‘. Az idegen szókat mind magyarosan írja, — helyes! De lemagyarosítja a nyugati népeknek tulajdonneveit is, s ez talán már az elvnek fattyuhajtása lesz. *Kvintiliánusz, Sekszpír* sat. nem nagyon szépen főstének. De azért a B. H. elvhűségének is van ám határa. Egyik számában a vezércikknek ez volt a címe: *Kurcius*; de a lapnak végén, mint minden szám végén, ez volt: ,Felelős szerkesztő *Csajthay* Ferenc‘, nem *Csajtai*! A *Csajthay* név nyilván a hírnek s dicsőségnek olyan óriási magaslatán áll, hogy oda a kegyelet nem engedi fölcsapni a profán egyenlősítés hullámaival, melyek a Kurciusokat és Sekszpireket kérlelhetetlenül elnyelik.

PANNONHALMI SZANISZLÓ.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

Kabai. ,Közben meg „kabai asszonyt“ idézik: egy-egy quaterka bort beöntenek‘ (Déli. h.).

kabala. ,Mihelyt zekés gyermek lettem, s a kabalát megülhettem‘ (Krizsa: Népd.).

kacki. 'Kacki lányok sűrűnek a karéjban, vincározva nyiltan és titokban' (Czuczor 1: 190).

kácsér: him kácsa. (Vitk: Munk. 2: 136).

kácsingózik: vágyódik. 'Szalontára kácsingózó kilátásaim úgyszólván naponként enyésznek' (Ar: Élet. 180).

kacsaringóz: l. *kikacsaringóz.*

kacsaringózás: keringés. 'Mikor a kacsaringózásban kezét fogtam, nagyon megszorítám' (Vitk: Munk. 2: 40).

kajdász: kiabál. 'Kajdászva, fortélykodva hírre vergődik' (Szarvas: Phaedrus 7).

kajla. 'Sasszeme fölpislog az öregnek, kajla szófogadatlan bajuszát megcsavarja' (Vajda: Béla k. 22).

káka-bélű. 'Ily káka-bélű szalma fráterek' (Kuthy: Haz. rejt. 40)

kákás. 'A kákásban úszómadarak falkái lubiczkolnak' (Jók: Hétk. 2: 127).

kakasülő. 'Ha kíváncsian nézegetett fel az ablakra Szontagh Pál, annál nyugtalanabban kémlelte a kakasülőt Péchy Tamás' (PHirlap 1886. 176. 2).

kákompile. 'Mihaszna kákompile ember' (Jók: RRáby 2: 125).

kalabriász. 'Arisztokrata kibicek csak ferbli, makaó, nasi-vasi s egyéb értelemképző s kedélynemesítő játékoknál drukkolnak. a demokratáknak jó a tardli meg a kalabrias is' (PHirl. 1886. 106. 3).

kalafinta. 'Ez a vásárhitű cudar kalafinta, kinek feslett lelke barnább mint a tinta' (Sárosi: Arany tromb. 66).

kalakolás. 'Valami sajátos hangok szakították félbe, hasonlatosak a ráczok nagy-pénteki kalakolásához; vagy a lovas katonák jeladó kelepeléséhez: mintha keményfa deszkát ütnének tempóra kalapáccsal' (Jók: RRáby. 1: 93).

kalamajka. 'A sűrűn lebegő hópelyheket örült kalamajkában forgatja a zivatar' (Kószorú 3: 339).

kaloda. 'Az ó kaloda. *) — *) állás' (a szerző saját jegyzete Kuthy: Hazai rejt. 33).

kalózol (madár a levegőben) — (Magy. s a Nagy Világ 14: 327). 'Képzelve folyvást szerteszét kalózolt, ábrándja, mint hegyormi köd zilált' (Délib. h. 50).

kályha-sut. 'Ilonka a kályha-suthoz fordult, a hol szokott állani a rokkafa, meg a nyirfaseprű' (Baksay: GyO. 2: 284).

kamuti. 'En ennek a pimasznak a kamuti szeméből már akkor semmi jót nem néztem' (Berzs. és Kaz. lev. 223).

ike. ?

lang

kámva. „Megfogta az ostorfát, felhágott a kút kámvájára. Ott sunyi tekintettel körülnézett, egyet lóditott magán, s mint a macska, a kútkámván keresztül az ellenkező oldalon leugrott a földre” (Baksay: GyÖ. 2: 181).

kanalaskodás. „Nem hagyhatom szó nélkül az ilyen »kanalaskodást»” (TanárKözl.).

kanásztánc. „Eljártam a mint csekélységetmől csak kitelhetett egész méltósággal a kanásztánczot” (Kovács P: Fars. kal. 76).

kanca-mente. „A kancza-mente volt egy kvekkerformára szabott, de mégis körülprémezett, zsinórral kikacs-karingózott felöltő (Jók: RRáby 1: 94). Zöld kanczamente, meggyszín nadrág, sárga csizmával, arannyal paszomántozva” (Jók: RRáby. 2: 116).

kantus. „... hogy zubbonyokat és kantusokat viselj, mint nagyanyáink (Vitk: Munk. 2: 169). Még a menyasszonyi öltönye van rajta; mert az apácza kantust nem akarta velük felcserélni” (Jók: Három márv. fej).

kanyargó. „A kanyargó Tisza félistenként keríti a parttalan mocsárt, melynek területét képtelen nádtenger borítja” (Jók: MFöld. 16).

kap. Még várunk vele pár hónapig, ha a zsuzsok bele nem kapna (Ar. Élet. 135). Ha a habok oldalt kaphatják a hajót s hintázni kezdenek vele” (Jók: MFöld. 84).

kapás. „Hires agarat várok belőle; kapása látszik, igen jó lesz” (Kovács P: Fars. kal. 3).

kapcaszorító. „Nagyot csuklott ijedtében s kapcaszorító aggodalommal tekintte körül” (Jók: Hétk. 42).

kapicán. „Egész nap volt velük dolga, míg azt a sok furfangos zsarolást mind kapicánra tudta szedni” (Jók: RRáby, 1: 206).

kapirgál. „Egyszer egy kicsiny tyúk kapirgál” (Gyulai: Költ. 250).

kaproz: kápráztat. „Kaprozza szememet” (Ányos: Költ. 20).

kaputrokos. „Nem hinné az ember mennyire okosok a magyar kis urak és kaputrokosok” (Sárosi: Arany tromb. 26).

karafína. „Boros karafína” (Jók: Hétk. 2: 18).

karakánság (vö. Nyr. I.150. III.458). „Negyvenezer néppel a Dráván áthaladt. Karakánságait már ekkor láttátok, mikor diktátorrá tették a horvátok” (Sárosi: Arany tromb. 60).

kárál. „Hát aztán? — Mit kárálsz örökké: hát aztán? Mi kell? (BeöthyZs: Elbesz. 192). Fogd be a szádat, mert meguntam már a kárálásodat hallgatni” (uo.).

karám. ‚Meggyújtotta hirtelen s vele emésztő tűzbe hozta a karámot‘: Schnell in brand steckt er die hütte (Szenvey; Messzinai hölgy 154). ‚Itt legelő gulya és szétszórt karámok‘ (Tompá, 1 : 300).

‚*karbunkulusok* csatjai‘ (Jók : Erd. 36).

karikacsapás. ‚Ment a dolog, olyan simán, mint a karika-csapás (Jók : Vas Ujs. XXVI.170). Mondta az ítéletet, mint a karikacsapás‘ (Baksay : GyÖ. 2 : 138).

karistol : karcól? ‚A vonat itt prüszkölt. dörömbölt már a város alatt, valami karistoló hángot is vegyítve a zaj közé‘ (Jók : A gazdag szeg. 1 : 8).

károगत. ‚Károgató hollók‘ (Czuczor 1 : 82).

károl : kárnak tart, kárhoztat. ‚A babonát s vakbuzgalmat károlva, szivünkől a hitet is, melyhez vagyon üdvünk kötve, kioltjuk‘ (Czuczor 1 : 77).

karmolász. ‚Szemealja és kezefeje összekarmolászva‘ (Baksay : GyÖ. 2 : 10).

karmonádl. (Jók : RRáby 3 : 71).

kása. 1) ‚Beleharap kutyamódra lábakásájába (Jók : Hétk. 38). A kit az egyszer megszorít, ha addig él is belekóstol a lábakásájába (uo. 129). Egy nagy mennykő kutya majd kiharapta a lábamkásáját (uo. 2 : 100). — 2. ‚De hirül jöven a franc király bukása, Ferdinánd száját is égette a kása‘ (Sárosi : Arany tromb. 8).

kaszabál. ‚Azokat is, kik előttök térdre estenek, egy szálíg lekaszabálták‘ (Dug : Szerecs. 1 : 403).

kaszál. ‚Βοῦς ἐλάπτους. A magyar azt mondja a marha járásáról, hogy kaszál a lábával‘ (P. Thewrewk : Ilias 6 : 424).

‚*kaszatömlőc.* ‚Beszélték, hogy a gróf az asszonyt gyermekes-től kaszatömlőczbe vettette‘ (Baksay : GyÖ. 2 : 64).

kaszinó, kaszinózás. ‚S készen van a kaszinó. Kaszinózás folyik szépen, párttagok közt van öröm‘ (Üstökös 23 : 577).

kászmúlódik : kászolódik. ‚Az legott hazakászmúlódott a kis árvával‘ (Mikszáth : Nemz. ur. 56. Merényi : Ered. népm. 1 : 106).

Borzas Kata : virág (Ellenőr XI.383. esti lap).

kattogtat. ‚Hüvelyk-ujjával a pisztoly sárkányát kattogtatta‘ (Jók : RRáby 2 : 201)

‚*katufrék, katufrékos.* (Abonyi : A mi nótáink 2 : 37).

kátyolos : kátyus. ‚Ő vitte a lámpást a lovak előtt, ha estve volt és kátyolos az út‘ (Jók : Hétk. 1 : 178).

‚*kávénéni.* ‚Valamely kávénéni képes egy kis óra alatt egész kötetre valót összebeszélni‘ (Greg : Shak. 338).

kebel. „Testét hófehér redőzött ingváll fedi, melyet kebelnek hívnak” (Baksay: GyÖ. 2: 220).

kecmeleg: kecmereg, vánszorog. „Az asszony előkecmelegett a nádasból” (Jók: RRáby 2: 220). Mikor egy ilyen megvasalt rab ügyetlenül kecmeleg” (uo. 3: 62).

kecskeköröm. „Az ódon épület, tövét a zöld (balatoni) hullám locsolja, kövült csigákat, a mesés kecskekörmököt hányva ki a partra” (Jók: MFöld. 82).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Inkább hasacska fájik, mintsem (pl.) paszuly maradjik.
Magad uram, ha szógád nincs; magad ugass, ha kutyád nincs.
Hogyne törne, mikor görbe. (Ellenkezésül.)
Maj ha fagy, hó lesz nagy. (Ellenkezésül.)
Jó az öreg a házná, ha kár nincs is, kárt csinál.
Ha én nem vónik, meg a kanál, marikka enne a világ. (Ha valami sikerül.)

Háromszor fűtött be neki, mégis sületlen vette ki.

Kéz után keletlen, lapát után sületlen.

(Hajdu-Szovát.)

RECHNITZ IGNÁC.

Elbeszélés.

A zolâfali embër mëg a Gúbër Márton.

Elmënt a szegény olâfali, doszkát vitt. Mëgdëglëtt a zökre a zúton. Elmënt Gúbër Márton uramhoz:

„Hajja kêd G. M. uram! Mëgdëglëtt a zökröm a zúton. Aggyon kiêd egy fél ökröt nékem, G. M. uram! Majd ha a doszkát eladom, én és becsülettel felelek G. M. uramnak”.

Eladta a doszkát; haza is jött Olâhfaluba a G. M. uram ökrivel.

„Mos már rakok egy szekér doszkát, elviszem ezt és immán”.

Hogy érkezëtt a Gúbër Mártonhoz, vitt egy nagy csëbër sós tejet.

„Ezt én viszem a Gúbër Márton uramnak ajándëkul, mert adott nékem egy ökröt. — Ej de becsületës embër az a Gúbër Márton! No hát G. M. uram, az ökröt haza hajtám, de az ajándëkot is elhoztam”.

BéemeléneK egy nagy csëbër sós tejet.

„No Gúbër Márton uram, az isten fizesse mëg G. M. uramnak, hogy egy ökröt adott nékem ajándëkul; ezt a sós tejet azër hoztam, hogy én és valamivel szolgálhassak Gúbër Márton uramnak”.

Kérdi a Gübër Márton, hogy hát e mit kóstál. Azt értette a zoláfali, hogy meddig ér. Csakhamar fölszökik egy székre, béugrik a sós tejös csébërbe. Aszoňgya, mikor belészökött a zoláfali:

„Nézze még, G. M. uram épen idáig ér. Evvel a zisten fizesse még, hogy nekem adta a zökrit”. Hát aszoňgya:

„No a zén nevemet soha senki sē monta ki ijen tisztán”, és azért egygy ökröt ajándékba adott neki.

(Csík-Tusnád, Ferencz István elbeszélése.)

MELICH JÁNOS.

Gyermekjátékok.

1.

Csöm csöm gyűrű
Kallan gyűrű.
Nálotok, nálotok
Aran gyűrű.
Kír ki, kír ki
Kis fíjátú,
Ellenbéli szomszíggyátú!
Itt csönög, itt pönög,
Itt ad ki a zálogot!

(Ács.)

2.

Széna alatt, széna alatt,
Széna szakadíkon.
Benne vagyok kerekén
Kerekes mēnyecske.
Eszt ölelēm, eszt kedvelēm

Aggyon isten lassu essőt,
Mossa össze mind a kettőt.

3.

Szita szita pinték,
Szerelēm csütörtök,
Kukhërda, zabszërda
Egy fazik káposzta.
A mi kutyánk mēgkölkedzett,
Kettőt a szómábo.
Egygyik „gyömbér”
Másik „szēgffü”.
Iszom pálinkábo.
Ha jó legínyek vónátok
Bizon mēginnátok.
Ves ki, dob ki
Somogyi a dombra!

(Dad.)

PÁPAY JÓZSEF.

Tájszók.

Hajdumegyiek.

Agas: oszlop.
bánya: fürdő. „Nem mén kee
a bányába?”
bili: éjjeli edény.
budi: árnyékszék.
céh: társaság. „Nagy céh van
most hé!”
dimatlan: idomtalan. „Be di-
matlan teremtes el!”
duda: kürt, trombita.
dudva: alom.
elkeverni: elpiszkítani, csu-

nyítani magát. „E’keverte ma-
gát a gyermek”.
éss: esik. „Éss az eső”.
felező: nyírágseprű.
furt-furt: folytonosan. „Egye-
bet se csinál furt-furt csak
eszik”.
gacsos: kimenés közben ösz-
szedörszöli a lábait s a sárt így
nadrágjára dörzsöli.
gát: hid.
górálni: dobálni.

göbbeszkedni: összehúзва ülni.
görgetni: gurítani.

hőböröddött: bolondos, bolond. „Mennyék maga hőböröddött. E is meg van már hőbörödvé.”

játszó: majális.

káác!: sicc!

kacska: fél kezű, csonka kezű.

kancsitni: sandít.

kantus: szoknya (kis lányé).

karéjol: forgatni a rostát.

kasita: kantár, melyben az ételes fazekat viszik.

kaska: kosár.

kastos: sáros. „De kastos a ruhád.”

kaszoly: lábas.

kavar: kever. „Kavard meg a kábosztát.”

kéék: kellene. „Kéék egy kis kenyér.”

kepeckedni: kapaszkodni (ágaskodni). „Jobban kepeckedj, oszt maj eléred.”

keszkenő: törülköző.

kocsi: hintó.

kófic: élesztő és lisztkeverék, melytől a tészta jobban kél.

komót: négy fiókos, ruhatartó, alacsony szekrény.

kótogni: kopogni. „Megest kótogsz!”

kucsma: sapka.

kufer: levélboríték.

kupulykó: szalmából font köpű-alakú kosár, felül nyílással, tojástartanak benne.

kus-kus!: hücs! a malacot e szóval kergetik el.

(Hajdu-Szovát.)

RECHNITZ IGNÁC.

Mátravidékiek.

orvositanyi: gyógyítani. „Mét tuggya je kiéd al lovamat orvositanyi?”

össőbb: elsőbb. „Haagass, össőbb a ködmöny a Jézus Kirisztusodná jis!”

összekuppad: összezsugorodik, összeszárad. „Majd összekuppad ez a cipeő még a vízteő.”

pacsik: vékony galyból fonott fal, melyet sárral betapasztalnak.

paszkonca: virágos kender.

pranda: mocskos, piszkos.

pécsik: bögöly. „Szíjja mint a pécsik a lovat.”

pergeő: kis csengő. „Nincs neked olyan malacod, mint ez enyém é, jaz a pergeős.”

pisla: mécs. „Laj kialudt a pislam!”

pípi szoknya: piros szoknya.

puhol: ver, püfföl. „Szegény kendért ugyancsak eőpuholylyák.”

ragadvány: bojtortány.

râterít: ráterel, ráhajt. „Hiszen olyan bolond vagyok, hogy az egész falu libáját ráteritem az ârpafeődre.”

rêstanyi: rostálni.

rohanc: suhanc.

sêrelmire esik: faj. „De annak is sêrelmire esett, hogy a nat teőt oda dőfte.”

sihet: siet. „Lassan sihessetek te!”

sipakogyik: sívalkodik, lármázik.

süvütős: gyűrűs zsidó.

szög: szöglet. „Ottég hever a keménce szögibe.”

szöges: szögletes. „Kêrêknek kèll lènnyi a feődnek, csak szöges nem lehet.”

tányêrvirâg: napraforgó.
tekercsik: tekeresbe csavart
sült tészta.

teleki: a töve. „Eöszakadt a
korbács teleki”.

temléc: tömlőc. „Letesznek a
temléc fenekére”.

tengely éccaka: egész álló
éjszaka. „Egész tengely éccaka
is mesét”.

tócsê: pocsolya. „Huzzanak mâ
ki jebbeô ja tócsêbaô”.

tömörzsi: tömzsi, zömök. „Egy
kis tömörzsi embêr vaôt”.

ülô: fonó. „Elmênék az üleôbe”.

ülôsház: fonóház.

velegyedik: keveredik. „Be-
szêdbe velegyedett vêli”.

verô: a nap. „Arrafelê mâ süt
a vereô”.

vereôke: kis vörös bogár (l.
keôkivereô).

vilâg: gyertya v. lámpa vilá-
gosság. „Vilâg gyujtâskor êr-
tünk csak hozzuk. Kilenc állaô
éccaka nem vaôt szabad a
vilâgnak megalunnyi. Egy he-
lyen vilâg vaôt az ablakba.

virics: nyirfalé, mely a nyir-
fa megfûrt oldalából csepeg ki
(l. köpênce).

zsonga: bábaguzsaly, zsurló.
ISTVÁNFY GYULA.

Hegyaljaiak.

ajda v. zajda: nagy vászon-
darab, a miben a szôllôbôl hor-
danak baza holmit. „Agyonzaj-
dálta magát” (agyon dolgozta.)

csimbalkódzik: kapaszkod-
dik valamire. „Ne csimbalkód-
zál azon a kocsin, mert hátra-
csapok. Ne csimbalkódzatok
belém”.

distrahál: mulattat, dédelget
valakit, különösen kis gyer-
meket. „Ne distrahálj már any-
nyit a körül a gyermek körül”.

dribol, el-, fel-: fölaprít, el-
morzsol; különösen kenyérre
mondják. „Minek kéred a ke-
nyeret, ha csak eldribolod”.

himbókázik: hintáz.

ibrik: kâvés csuporka. „Ilyen
kis leánynak egy ibrik tej
untig elég”.

kanta: ivó eszköz.

kúdorog: kelletlenül megy.
„Csak úgy kúdorog míg utána
nem megyek”.

kröpli: fánk.

mumák: ijesztô, rossz szellem.
„Csak sírj, mindjárt hívjuk a
mumákat”.

pomosznyik: eselédforma, a
kit ide-oda küldözgetnek. „Csak
nem adom a leányomat po-
mosznyiknak”.

ponyus: olyan mint az ajda,
csak durvább annál; füvet,
rôzsét hordanak benne. „A dud-
vával nem kell összepiszkolni
a tiszta abroszt; ott van a
ponyus, arra való”.

pöszmög. Sokáig babrál vala-
mivel.

pratál, ki-. Teljesen kihord
valahonnan vmit. „Mindent ki-
pratáltam érte a ládából, még-
sem találtam meg”.

regnál: erősen követel vmit.
„Ne regnálj annyit”.

simulkázik: csuszkál a jégen.

strapál: dolgozik, fárad. „Any-
nyi a strapám, hogy meg sem
gyôzöm”.

szütyô: kis zsák; zacskó.

szöszmötöl: babrál. „Nem
tudom, mit szöszmötölsz olyan
sokáig”.

el-, kitrapálódik: el-,
kikopik. „Húzd be a nadrágot
a csizmába, mert különben

kitrampalódik ebben a sáros időben!'
 tőcike: sárból készített ülőhely a ház előtt. 'Ott üldögéltek a tőcikén holdvilágig'.
 zabridál: háborgat vkit; alkalmatlankodik. 'Ne zabridálj

édes apádnak, látod hogy dolgozik'.

zsorvál: kérencsél.

lezsukál: haszontalanul, semmittevés nélkül tölti az időt. 'Nincs inyére a dolog, csak ellezsukálja az időt'.

KLIMATA KÁROLY.

Tiszavidékiek.

ájja: állítja.
 anyaszéna: nem sarjuszéna.
 aporodik, elaporodik: gondolkozás közben magáról megfeledkezve elámul.
 acsarkonni, icsarkonni: tehetetlenül mérgeledni.
 ajér: levegő.
 akár: mint. 'Olyan akár az apja'.
 bajza te!: bohó te! (Humoros kedveskedő megszólítás.)
 bilin: beléndek. 'A kinek a foga fáj, füstölje meg bilin-maggal'.
 bibor: ritka szövet, tüll. Van különböző színű bibor.
 bors: paprika. Jóféle bors: fekete bors.
 bojó: mindenféle gömbölyű sima gyümölcs, ú. m. alma, cseresznye, szilva, paradicsom (gyermeknyelven).
 bábú. 'Termés (pattanás) van a szeme bábúján' (nem a fehérin).
 habozgat: nagy gonddal ápolgat, takargat.
 cimbora: lakótárs, dologban, ügyben részes, pajtás.
 cserpál: vminek a legaljáról nagynehezen merítget.
 cserpák: merítő edény (Hegyalja).
 esendevész: csenevész

csűrök: dinnye-tök csutkája, hurok a kötelen, istrágon, kézsukló.

csapóföd: szürkés-fehér agyag, tapasztásra használják.

ellabodázza az időt: haszontalanul tölti el.

érték: érkezés. 'Nem volt értékem. Ha értékem lett volna'.

ernyett: nyüvőfélen levő szövet, vászon.

fűz. Cinege-fűz, fanos-fűz, farkas-fűz, törő-fűz: fűzfajták.

fajtolás: a búzát a pácoláskor fajtolják, megöntöztetik (feuchten).

főúr; katolikus plébánosok címzése.

farda. Ha a dinnyének vagy töknek nincs meg a rendes kerekedsége, akkor farda.

félhas. 'Csak félhasra laktam jól'.

fej, felfej, fejdik. A ház falán vagy tetején álló munkás a kötélre kötött habarcsos edényt vagy gerendát maga felé húzogatva felfeji. A Tisza áradása által a csónak a partra felfejődött.

féreg: kártékony emlős-állat. Többszámban azonban bogarak, legyek, tetvek sat.

füge madár: függő cinke; fügefészek a függő cinke fészke.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Thomas Lill

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ivnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVŐR

ALAPÍTOTTA
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztőség
Budapest
New-York palota.
Kiadó hivatal
Déliab-ucca 16.*

XXIV. kötet.

1895. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

EMLÉKET SZARVAS GÁBORNAK.

A magyar nyelv művelésére Szarvas Gábornál jelentősebb hatással korunkban nem volt senki.

Az ő gazdag tudása és nagy lelkesedése: korszakos fontosságúakká lettek. Az ő működése képezi forrását amaz örvendetes föllendülésnek, melyet nyelvünk szerető gondozása, tisztaságának féltékeny őrzése vett az iskola falai közt s ezeken kívül a nemzeti élet legtágabb köreiben. Nyelvünk megbecsülésének fölébresztése és terjesztése: a nemzeti szellem erejének és fejlődésének tett halhatatlan szolgálatot.

E szellem hálás lesz Szarvas Gábor emléke iránt. Büszkesége volt ő mint tanár, író és tudós iskolánknak, irodalmunknak és Akadémiánknak; de legnagyobb büszkesége a magyar középiskolának, melynek körében nőtt, hatott és maradt s a melynek hatását a nemzeti életre rendkívüli mértékben emelte.

Így érezvén őt első sorban mi a magunk dicsőségének, mi vettük magunkra dicsőítésének kedves gondját és felkérjük tisztelőit, hogy: mindazok, a kik az igaz magyar szót igaz magyar szívből szeretjük, áldozzunk Szarvas Gábor emlékére!

Az emlék, a begyülemdő összeghez mért alakban, a főváros valamely nyilvános helyén, talán a Múzeum kertjében, fog felállítatni.

Budapest, 1895. október 16.

BEÖTHY ZSOLT,

az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület elnöke.

SZARVAS GÁBOR ÉLETE.*

Szarvas Gábor 1832. évi március 22-dikén született Adán (Bács-Bodrog vármegyében). Édes atyja szűkös módu kovácsmester volt. Anyja Jámbor Anna, bajai származású. Kilenc fítestvére közül öt korán elhalt. Gábor nemcsak a legidősebbik, hanem kivált az édes anyának legkedvesebb gyermeke is volt; ** ő benne látták a család büszkeségét, az ő nevelésére fordítottak legtöbb gondot.

Az anyatejjel együtt szívta be a tisztán zengő magyar nyelvet; és talán itt kell keresnünk első csiráját amaz erős bizalomnak és határozott irányú törekvésnek, mellyel utóbb ereje javát a nemzeti nyelv tisztaságának helyreállítására szenteli.

Gábor, midőn hét éves lett, szüleivel együtt elhagyta a községet, hol bölcsője ringott, hol gyermekkorá elejét töltötte s elköltözött velük messze ama nagyvilági folyó mellé, mely a Tiszát is keblére fogadja s magával viszi az anyatenger ölébe.

Baján volt iskola, volt gimnázium s itt a jó tehetségű gyermek tanítását könnyűbb szerrel eszközölhették.

Baján ez időtájt a latin iskolák a Kapisztrán Jánosról nevezett Sz. Ferenc-rendiek vezetése alatt állottak, kik a múlt század második felében karolták föl a nevelés és tanítás ügyét és nyilvános iskola híján eleinte a kolostorban végezték a tanítást. Ők marad-

* A Nyelvőr-Emlék című füzetből, melyet 1890-ben Szarvas Gábornak kir. tanácsossá történt kinevezése emlékére Sz. G. arcképével kiadtak barátai és tisztelői. (Hornyánszky V. könyvkereskedésében. Ára 20 kr.) — Többi tartalma : Szarvas G. (költemény) Szinnyi Józseftől. A Magyar Nyelvőr Négyesy Lászlótól. A M. Nyelvtörténeti Szótár Simonyi Zsigmondtól. Szarvas Gábor nyelvészeti munkássága. A Szarvaslakoma (közben : Pohárköszöntő P. Thewrewk Emiltől és ének Szarvas Gáborhoz Vikár Bélától). Üdvözlét Finnországból. Szarvas Gábor Egerben Arnóthitől. A krokogyélus Csicseri Borstól. Szarvas Gábor megdicsőülése Mai Páltól.

S. Zs.

** Azonban Sz. G. különös kegyelettel emlegette mindig édes apját.

S. Zs.

tak a latin iskolák vezetői egészen az 1850/51. iskolaév végéig. Az oktatásügy 1814-ben külön új épületet nyert. Az emeletes, ama kor ízlése szerint díszes épület homlokzatán ma is látható ezzel a chronostikonnal: *Carae sVae posterItatI DICat CoMVnItas* jelenti az építés idejét. Az épület 1840-ben a nagy tűzvész alkalmával leégett, de restaurálták. Itt fogadta Szarvas Gábort mint 10 éves fiút 1842-ben Kaul Gedeon, az első nyelvészeti osztály tanítója, rendjének egyik legképzettebb, közkedveltségű, hazafias tagja.

Ha fölhangzik koronként, mint ma is, az a panasz, hogy „az iskola keveset nyújt és sokat követel”, azt hisszük, e miatt vád méltán érhetne az 1848 előtti tanításrendszert. Nem tagadhatja senki, hogy a képzés egyoldalú volt. Azonban nem hiányoztak jó tulajdonságai sem. Bevezette a tanulót a latin nyelv teljes birtokába s ezzel kulcsot adott neki a hatalmas római nép örökszép irodalmi alkotásainak ismerete- s élvezéséhez. Azonkívül e rendszer nem volt kozmopolitikus, hanem szorosan nemzeti, hazafias irányt követett.

Így fejlődött a gyermek zajtalanul, szerető tanítójának gondos keze alatt, lelkiismeretes buzgósággal végezve iskolai teendőit, írásbeli föladatait. A magyar írásbeli dolgozatoknak egyik témája fönmaradt emlékezetben; ez a szó volt föladvá: „Soroksár”, ebből kellett annyi önálló szót alkotni, a mennyit kiki tudott; pl. sor, ok, sár, sok, kor, árok, kosár sat.

Hogy mily jól fogták föl a szülők gyermekük jövő hivatását, bizonyítja azon körülmény, hogy már az I-ső osztályban mindkét félévén át első eminens volt (cum aemulis) és az év végén 50 váltó forintot kapott jutalmul a Miszura István-féle apítványból, neve csillaggal volt kinyomtatva, melynek magyarázatát a programnak eme szavai adják meg: „Asterisco notati in scholis grammaticalibus dialogos patrio iuxta ac latio sermone publice dixerunt”.

Jó tanuló maradt végig az egész hat osztályon; vagy az első volt, vagy ez elsők között. A VI. osztályban új tanító vezetése alá került. Nagy Rókus nemcsak poëseos professor volt, hanem elismert poéta hírében is állott a környéken: írt magyar és latin alkalmi verseket, epigrammákat, az ifjúság számára eclogákat sat. A kath. lelkész házán egy chronostikon tőle származik. A tankerületi főigazgatót egyszer hivatalos látogatása alkalmával ünnepséggel tisztelte meg az ifjúság; az ifjak a Ferenciek előtt levő téren eljátszották a Nagy Rókus készítette eclogát, s a

szereplők közt ott volt Szarvas Gábor is jellemzetes ruhába öltözötten.

Milyen volt a tanuló temperamentuma, melyek voltak hajlamai, milyen önmunkássági köre?

A karcsu, nyulánk, inkább alacsony mint magas termetű fiúcskát kondor fekete haj, élénk, tüzes bogárszem, tömött, sötét szemöldök, szépen hajlott, kissé horgas orr és értelmes arckifejezés jellemezték.

Barátai megválasztásában gondos vala, iskolás társaihoz egész bensőséggel ragaszkodott, viszont mindnyájuk szeretetét, becsülését birta. Volt tanuló társainak egyike arra a kérdésre, hogy milyennek ismerte Szarvas Gábort, így felelt: „Jó tanuló, csöndes gyerek volt; ha olyan magam fajta pajkos fiú volt volna, többet tudnék fölöle mondani”.

Szabad óráiban, leckéi végeztével, szívesen olvasgatott jó könyveket. Tudományszomját oltogatta s tudásvágyát élesztgette az a kis ifjúsági könyvtár, melyet adakozásokból gyűjtöttek össze. Megvoltak ebben a jelesebb írók művei, Vörösmarty, a két Kisfaludy, Czuczor költeményei, Jósika regényei; ezeken lelkesült az ifjúság a hazai irodalom fölvirágzásáért.

Kiválóan szép, magas, csengő hangja s finom zenei hallása volt. A professzorok egyike hetenkint egy órában harmónium-kisérettel gyakorolta az ifjúságot az egyházi énekekben a jobb hangú tanulók előéneklése mellett, a kik között Szarvas az első volt. Ekkor fejlődött ki szeretete az ének iránt; később mint professzor szívesen énekelt az egri székesegyház kórusán, sőt már előbb énekórákat is adott a bajai főgimnázium tanulóinak, kik még ma is örömmel emlékeznek ezen a téren fölmutatott sikereire.

A gimnáziumi hatosztályú tanfolyam befejeztével, 1848-ban, a közlekedéstől ragadva ő is föl akart csapni nemzetőrnek, de a kapitány, a kinél jelentkezett, fiatal kora miatt — csak 16 éves volt — visszautasította.

*

Most a pályaválasztás küszöbén állt. Szegény sorsú ifjúnak ezen időtájban nem igen sokat lehetett válogatnia. Szülei a papi pályára szánták, tudományszomja a professzorság felé vonzá. A történelmi emlékek, melyek a pannonhalmi szent Benedek-rend dicsőségéről szóltak, a sikerek, melyek Czuczor Gergely írói nagyságát hirdették, a Bajára nézve könnyű érintkezhetés Győr-

rel, hol a bencések gimnáziuma jó hírnek örvendett s a hol át kellett utazni Pannonhalmára, több bajai honfitársának példája, kik eme hivatásnak szentelték életüket: mindez buzdítólag, lelkesítőleg hatott reá. Ily előzmények után vették föl (1848-ban) igazgatójának ajánlatára a pannonhalmi szt. Benedek-rendbe.

Azonban nem sokáig maradt meg bencésnek. Négy év alatt megunta a papságot és odahagyta 1852-ben. Orvos akart lenni, de barátai rábeszélésére jogász lett. Hanem ezen a téren sem volt maradása. Csak öt féléven át jogászkodott. Egy sárga dinnye fosztotta meg — mint ő maga tréfásan elbeszéli — legszebb kilátásaitól: megbetegedett tőle s beteg volt harmadfél évig. Otthon tartózkodása alatt újra megismerkedett a professzorokkal, s ezek rávették, hogy a tanítói pályára lépjen. Így azután további élete, mint általában ezen áldásos, de tövises pálya embereié, zajtalan munkálkodásban folyt le.

1858-ban a ciszterciták megválasztották három évre helyettes tanárnak Egerbe.

Innen másfél évvel utóbb (1860. június 26-án) Bajára választották el, hol a professzoroskodás mellett a Bajai Közlöny szerkesztésében is részt vett. A Pap Rika név alatt megjelent jóízű humoros elbeszélések, számos aprósággal egyetemben, az ő tollából valók.

A következő (1861.) év október havában lemondván, Pozsonyba ment és nyolc évig maradt ott. Professzortársai voltak Pozsonyban többek közt: Bartal Rezső, Cherven Flóris, Dávid István és Kolmár József. Itt az 1865. év közepén lapot indított meg ily címen: Pozsonyi Lapok. Közlöny a tudomány, szépirodalom és nemzetgazdászati köréből. Megjelen minden vasárnap. Kiadó tulajdonos s felelős szerkesztő Szarvas Gábor. Első száma megjelent 1865. július 2-kán a következő programmal: I. Népszerű értekezések a tudomány köréből. II. Beszélycsarnok. III. Tárcák. IV. Pozsonyi stereoskop (havi szemle). V. Napló. VI. Vidéki levelek. VII. Külföld. VIII. Művészet. IX. Irodalom. X. Egyház és iskola. XI. Nemzetgazdászati. XII. Hangcső, a melybe mindenki belefújhat. XIII. Szerkesztői telegrammok. XIV. Hirdetések. A második számmal, mely július 9-ikén látott napvilágot, a rendkívül élénk és tartalmas hetilap — a forradalom utáni időszak alatt az első magyar nyelvű lap Pozsonyban — megszűnt. Ez különben nem is csoda, mert a vállalkozás egyaránt merész volt, akár az időt (1865), akár a helyet (Pozsony) tekintjük.

Pozsonyi professzoroskodása mellett a lapszerkesztésen kívül

még a dráma terén is megpróbálkozott a termékeny és vállalkozó szellemű Szarvas. Egy pályázaton, melyet a debreceni színügyegyesület tűzött ki, ő is résztvett 'Egy veszélyes csel' című melodramájával. A darabot 1862. október 29-ikén adták elő Debrecenben; előadása este 7 órától 11 $\frac{1}{2}$ -ig tartott és a darab bukásával végződött. Értéke felől a bírálók véleményei nagyon eltértek, de a többség oda ítélte neki az 50 aranyból álló jutalmat. (Orbán Pető és Oláh Károly bírálók külön véleményét lásd a Hortobágy című lapnak 1862. évi 28. számában). Még egy ilyen kísérletéről tudunk, ez a 'Becsület és szerelem' című színműve, melyet a Benkőfele gyűjtemény közölt; erre nézve azonban hiányzanak további adataink.

Szarvast 1869. július 24-kén Eötvös József kinevezte rendes tanárnak a pesti kir. kat. főgimnáziumhoz. Ennél az intézetnél működött 1881. december 6-ig; akkor nyugalomba vonult, mert egészsége állapota kényszeríté.

*

Szarvas Gábor tudományos működésének legtöbbet a magyar nyelv terén köszönhetünk, különösen a nyelvrontás üldözése tekintetében.

Nemzeti irodalmunknak jelentékeny fejlődésével a közelebbi múlt évtizedek folytán, sajnos, nem tartott lépést az irodalom egyik legfőbb feltételének, a nyelvnek fejlődése. Magyar nyelvünk, a mint azt a jelen század első tizedében buzgólkodott nyelvújítóktól átvettük, nem volt eléggé kifejlesztve, kicsiszolva, hogy azon arányban, a mint a nemzeti élet mindig több tért foglalt el, megfelelő volt a szükségnek; nyelvészetünk szunnyadozott, s a mit a tudomány nem nyújtott, azt megszerezte magának durva kézzel a mindennapi élet szüksége: jobbra-balra nyújtotta, csavarta, szabdalta édes magyar nyelvünket, tele hordta idegen nyelvek szolgai utánzataival, s végre arra ébredtünk, hogy már-már alig tudtuk megkülönböztetni nyelvünk tiszta aranyát a bele vegyült salaktól. Idővel azonban üdvös visszahatás állott be. A hivatottak újult erővel sikra szálltak, és nemzeti tudományosságunk ma örömmel tapasztalhatja, mily jelentékeny lendületet nyert egyik legfontosabb ága, a magyar nyelvészet, t. i. a magyar nyelvnek tüzetes filológiája, mely hivatva van nemcsak tanulmányozni és földeríteni népünknek gondolkodása módját, hanem reá közvetve viszont hatást gyakorolni az irodalom útján.

A nyelvújítás tévedései s a magyar irodalmi nyelvben lábra kapott idegenszerűségek ellen való jótékony reakciót újabb időben Brassai Sámuel indította meg, de a leghatásosabb mozgalmat e részben Szarvas Gábor idézte föl és táplálta két évtized óta. Már az 1866/7-diki pozsonyi gimnáziumi értesítőben tett közzé ily irányú cikket „Magyartalanságok” cím alatt, mely azután a „Magyarország” című politikai napilapnak 1867. évi augusztus 31., szeptember 5. és szeptember 13-diki számaiban is megjelent és nemcsak méltó föltűnést keltett, hanem érdekes fejtegetésekre is adott alkalmat az 1867. és 1868. évi Budapesti Közlönyben. Itt egyik cikkét körülbelül így végzi Szarvas: „De van még egy pont, melyben magyar íróinknak határt nem ismerő önkénye kezd szemet szűrni; az igeidők kérdését értem. Az Akadémia jutalmat tűzött ki azon munkára, mely a magyar igeidők eredeti értékét és helyes használatát legjobban kimutatja. Meglátnjuk”. A pályadíjat Szarvas nyerte el, s a pályamű 1873-ban jelent meg ily címmel: „A magyar igeidők”. Nem ismerünk nyelvészeti munkát, mely oly matematikai biztosságú induktív módszerrel volna megalapítva és keresztülvive, mint ez. A kérdésnek tudományos oldala e műben minden esetre el van döntve.

Szarvas latin tankönyvirodalmunkat is gazdagította néhány jó munkával: 1869-ben kiadta Phaedrus meséit „szabatos magyar fordításra vezérlő jegyzetekkel”; kiadta e meséknek sikerült magyar fordítását is az eredeti mértékben; továbbá latin olvasó könyvet „Tirocinium Prosaicum” címmel.

Tudománya iránti elismerését a M. Tudományos Akadémia azzal is nyilvánította, hogy megválasztotta őt levelező tagjának. Akadémiai fölolvasásai közül megemlíthjük a „Latin fordításaink s a latinosságok” című tanulmányos értekezését, mely a Nyelvtudományi Közlemények X. kötetében jelent meg, és a „Magyar nyelvbeli idegen szókról” szólót, mely a Nyelvőr II. évfolyamában látott napvilágot.

*

A Magyar Nyelvőr volt az a harcér, hol Szarvas a magyar nyelvésztaóbor élén diadalmasan tört előre a neologia elleni küzdelemben. Fegyvereit és erősségeit nyelvünk törvényeinek búvárlatából gyűjtötte, s így nem csoda, ha elfoglalt hadállásaiból egy hajszálnyit sem tágitott. Nyelvőrbeli számtalan kisebb-nagyobb cikkének pusztá fölsorolása is hosszúra terjed; csupán a csángó

nyelvjárásról szóló érdekes tanulmányát emeljük ki, mely e fontos dialektusra vonatkozólag 1873-ban a helyszínén tett vizsgálódásainak eredményeit közli.

1872-ben Budenz Józseffel együtt Vas és Zala megyében a göcseji nyelvjárást tanulmányozta. Ide vágó jegyzeteit később Kardos Albert használta föl e tárgyat illető dolgozatában.

A 70-es években Szarvas többedmagával egy magyar nyelvészeti egyesület eszméjével foglalkozott. Az eszme ugyan nem vált valósággá, de belőle indult ki a Magyar Nyelvtörténeti Szótár. E nagyszerű tudományos vállalat nyelvünk régi szókincsét teljes egészében föltárván, nyelvészetünk és irodalmunk számára megbecsülhetetlen anyaggyűjteményt szerzett.

Szarvas Gábornak egyre öregbedő érdemeivel szemben a további elismerés sem maradhatott el. Az Akadémia 1884-ben rendes tagjai sorába vette föl, 1889-ben pedig a Nyelvtörténeti Szótár első füzetének megjelenése alkalmával, a helsingforsi Finn-Ugor Társaság is tagjának választotta.

Magán-élete az áldásos, de tövises tanítói pályán ép oly zajtalan munkálkodásban folyt, mint később, a midőn nyugalmi állapotát kizárólag és fokozott mértékben a tudomány szolgálatára szentelhette. Az 1882. év június havában házasságra lépett Harrer Paula úrhölgygel, a ki nemcsak odaadó hitvestársa lett, hanem tudományos tevékenységében is osztozott férjének.

VIKÁR BÉLA.

SZARVAS GÁBOR ÖNÉLETRAJZA.

(A hetvenes évekből.) *

Születtem 1832. márc. 22. Adán Bácsmegyében, anyámtól. Apám törvényes, céhbeli kovács volt, anyám kovácsné. Laktunk a nagy kocsmának vizávi, melynek bora, a mint emlékszem, híres volt Tiszavíz-izéről.

Hat éves koromban anyám unszolására, a ki belőlem minden áron püspököt akart csinálni, Bajára költöztünk, a hol tudvalevőleg gimnázium volt s Tóth Kálmánt követnek megválasztották. Itt tanultam olvasni, írni s labdázni; itt jártam a gimnáziumba s a franciskánusokhoz ministrálni . . .

A hat osztályt Baján elvégezvén, 1848-ban be akartam állani nemzetőrnek, de a kapitány összeszidott s kikergetett. Én aztán bosszúból benediktinus lettem, de meg azért is, mert hallottam, hogy ott a kanál is cukorból van s ebéd végével ezt is megeszik. Ez nagyon tetszett nekem. Azonban egész ottlétem alatt, négy évig, hiába lestem a cukorkanalakra.

Végre is megúntam a hosszas várakozást s ott hagytam őket a faképnél, a mint az érettségi vizsgálatot 1852-ben leraktam. Orvos akartam lenni, de a pájtások demonstrálták, hogy a jogászelet az élet, s lettem jogász. Öt szemesztrist szerencsésen le is kávéházaztam, s épen otthon csodáltattam magamat — vakáció tévén — a jogászokért rajongó lányoktól, mikor egy istentelen sárgadinnye tönkre tette legszebb kilátásaimat s legalább is egy kétemeletes háztól fosztott meg. Neki köszönhetem, hogy nem lettem ügyvéd meg egyéb valami. Rettenetesen kilelt tőle a hideg s gyötrött harmadfél évig.

Oththon tartózkodásom alatt megismerkedvén a tanárokkal, ezek, de különösen Klamarik ferencjózsefrendi lovag rábeszéléseinek köszönhetem, hogy most együtt szolgálhatok Fekete Józseffel.

A bajai direktor ajánlására 1858-ban a zirciek megválasztottak három évre „póttanárnak” Egerbe. (Bővebben lásd Vörösmarty *Eger* hőskölteményét.) Innen másfél évi zillerkedés után az akkori helytartóság Bajára nevezett ki *supplent*-nek, a hol Tóth Kálmánt képviselőnek megválasztották.

1861-ben Pozsonyba mentem rendes tanárnak s megismerkedtem a *Döngető* híres szerzőjével, Kámorival.

Nyolc évi pozsonyiaskodás után, a tanügy érdekében Óváryt Pozsonyba, engem Pestre ukázoltak.

S most hála istennek itt vagyok — Lubrichkal együtt.

* Ezt akkor vetette papírra, mikor Ágai A. életrajzi adatokat kért tőle a „Magyarország s a Nagy Világ” számára. E sorokat azóta ereklje gyanánt őrzöm.

A HÁROM TANÁCS.

(Életrajztöredék.) *

... Klamarik egy séta alkalmával így szólt hozzám: **

— Mondanék neked valamit.

— Figyelek.

— Nem volna kedved tanárnak lenni?

Szemem-szám elállott bámulatomban e kérdésre. Én és tanár?

— Igen, igen, folytatá ő. Az egyik tanszék megüresedett s most hirdetik ki rá a pályázatot; már többen említettünk téged, s maga az igazgató is többször gondolt rád s ígerte, hogy minden befolyását latba veti, hogy a városi tanács megválasszon.

Ellenvetéseim mindegyikére, hogy ez meg az, így meg amúgy, hogy én ügyvéd akarok lenni s hogy a tanári pályához semmi előkészültségem nincs, s tanári vizsgálat nélkül ki se neveznének, új meg új cáfolattal állott elő.

— Tanári vizsgálat? Tudod hány vizsgált tanár van itt? Eggy — úri magam, s én is csak algimnáziumra.

S aztán következett a rábeszélés, a tanári pályának dicsérete: a tudományos foglalkozás, a teljesen független állás, a két hónapi szabad idő, a mellyel tetszése szerint rendelkezik, sat. sat. No csak gondold meg jól, tevé végül hozzá; s aztán ha határozta, majd bővebben beszélünk róla.

Néhány nap múlva az igazgató kéretett magához; s mintha csak viszhangja lett volna az iménti fölszólításnak, ugyanaz az ajánlat, ugyanaz a biztatás s a tanári pálya jó oldalának ugyanaz a derűs színekkel való kirajzolása; s hogy az eggyezés tökéletes legyen, az ajánlatnak komoly megfontolása-féle záradék se maradt el. Hogy mennyi jóakarattal voltak irántam mindnyájan, s mily igaz

* Megjelent a Klamarik János tiszteletére kiadott Emlékkönyvben Bpest 1894. (Eggenberger-féle könyvkereskedés.) S. Zs.

** 1857-ben, mikor Szarvas Gábor öt-félévi jogászkodás után betegsége miatt otthon tartózkodott Baján. S. Zs.

és őszinte volt az ajánlat, abból is kitűnt, hogy mikor a kerületi főigazgató, Kümmer Henrik, az érettségi vizsgálatra megjelent, megelőző ajánlás után bemutatott neki. S a dolog vége az lett, hogy folyamodom, ha biztos lesz a kilátás arra nézve, hogy megválasztanak. Ez a biztosság ugyanis még nagyon a levegőben lógott s attól volt föltételezve, ha a pályázók közt nem lesz vizsgált tanár. Abban egyeztünk meg tehát, hogy megvárjuk a határidő utolsó napját, december 31-ikét, s csak akkor nyújtom be folyamodványomat.

Midőn azonban az év, mint a költők mondani szokták, a semmiség tengerébe merült, vele együtt elmerült az én tanárságom is. Egy vizsgált tanár folyamodványa buktatta alá a mélységbe, a mely a legutolsó napok egyikén érkezett. Nem baj, szólt a vigasztalás; a mi halad, nem marad. Cs. J. tanár már régóta betegeskedik, s valószínű, hogy a most folyó iskolai év végével nyugalomba megy.

Azonban más történt. A következő 1858. évnek, ha jól emlékszem, május havában, a 'Tanodai Lapokban' egy pályázati hirdetés jelent meg, a zirc-ciszterci rendnek több, de legkevesebb három évre világi tanárookra lévén szüksége, a kiknek erre való képesítésük megvan, vagy valódi hivatást éreznek magukban, a Pest-kerületi főigazgatóságnál kellően felszerelt folyamodványukat nyújtsák be. Maga az igazgató biztatott, hogy folyamodjam, ő határozatosan fog ajánlani; s ha időközben Baján megtörténik a kilátásban levő üresedés, annál könnyebb és biztosabb lesz a választás keresztülvitele.

S ugyanazon év szeptember első felében meg is kaptam kinevezésemet, mint 'helyettes póttanár' — Egerbe.

— És minő szakra vállalkozol? kérdé Klamarik, mikor a hírt tudattam vele.

Ez még eszem ágába se ötlött, hogy reá gondoljak. Különös kérdés, gondolám magamban; a melyikre tetszik. S a tudatlanok egész bátorságával s merészségével minden nyugtalanság s lelki szorongás nélkül vállalkoztam volna is rá, hogy a hittantól kezdve egész a természetrajzig bármelyik tárgynak emberül megfelelek. Különben ez elbizakodott magahittségnek volt is némi alapja azokban a példaképekben, a kiket még egy pár év előtt mint ügyvédek, orvosokat, nevelőket, káplánokat ismertem, s ugyanez időben mint tudós s hírneves tanárok működtek itt s amott. Csak midőn Pozsonyba kerültem s az ottani könyvtár át-

vételét s további gondozását reám bízta, csak akkor ijedtem vissza magamtól, csak akkor láttam át, hogy tudatlanságom akkora volt, hogy a bajai piac közepén bátran fölállíthatták volna obeliszknek. De hogy mégse legyek egészen igazságtalan enmagam iránt, erősen hittem, hogy tudok, s valósággal tudtam is annyit, a mennyivel egy végzett jogász ebben a téjjel és mézzel folyó hazában a főispánságig is nagy könnyen fölviheti.

Minthogy azonban tanulókoromban legkedveltebb tárgyait a fizika és matematika voltak, hogy kérdésére megfeleljek, ebben az értelemben válaszoltam.

— Fizika? Matematika? Az nem praktikus választás.

Nem voltam ilyen nyilatkozatra éppen tőle, a matematikustól elkészülve. Csodálkozva s kérdőleg néztem rá.

— Nem praktikus! ismétlé ő nyomatékkal. A klasszika filológiát válaszd. Megmondom miért. Először is azért, mert te, a mint elbeszélte, négy évig kispap voltál; mint ilyen tehát a latin nyelvben kellő jártasságot szereztél magadnak s érettségi bizonyítványoddan, a mint láttam, a görögből is „insigniter“ érdemjegyed van. Másodszor azért, mert míg egy matematikus kell, filológus négy kell; s míg a matematikai szakra négyen mennek, a filológiai csak egy választja. Az arány tehát 1 : 16. Hozzá járul még egy más fontos körülmény. Ha később talán kedved támadna tárgyaddal irodalmilag is foglalkozni, a mire megvan a képességed, itt is összehasonlíthatatlanul nagyobb tér kínálkozik a filológiai, mint a természeti szakban.

Hogy tudott-e s mennyire tudott az én János barátom a szívhez is szólani, annak legilletékesebb tanúi volnának, ha beszélni akarnának, a Flórák, Arankák sat.; de hogy a fejhez már akkorig is tudott és értett szólani, annak élő és hiteles tanúi a többi közt, hogy csak egyet-kettőt említsek: Bercsényi Béla, Polónyi Géza, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Fejérpataky László sat., a kiket egy vagy több évig a latin és görög nyelvre én tanítottam.

Mikor már útra készen ismerőseimnél s barátaimnál s így nála is megtettem a búcsúlátogatást, utolsó szava ez volt hozzám: A viszontlátásra!... Klasszika filológia!

Ama másfél év eseményei közül, a melyet Egerben töltöttem, mint olyanokat, a melyek a dolgok további folyamára és fejlődésére hatással voltak, kettőt kell fölemlítenem. Az egyik, hogy mingyárt oda telepedésem kezdetén fölcaptam az akkori leg-

első szépirodalmi lap, a 'Hölgyfutár' egri levelezőjének, a melynek ottani tartózkodásom alatt mindvégig szorgalmas tudósítója voltam. A másik, hogy az 1859-i iskolaév első heteiben levelem érkezett a bajai igazgatótól, a melyben tudósított, hogy a korábban említett s kilátásba helyezett tanítói szék megürült, a pályázat ki van hirdetve, s hogy a lehető leghamarabb adjam be folyamodványomat. Nem könnyű volt ettől a nekem kedves emlékezetű várostól a megválás, de mert vele egy korábban tett erkölcsi adósságot voltam lerovandó, a fölszólításnak engedve, beküldtem folyamodványomat.

A következő év februáriusában a megválasztásomról szóló hivatalos okirat megérkezett, s én a következő hónap elején áttelepedtem Bajára.

Itt azalatt nevezetes dolog történt, a mely igazi esemény számba ment. Kolmár József megalapította a helybeli első magyar heti ujságot, a 'Bajai Közlönyt' — de saját bajára. A mi ugyanis Achilles és Agamemnonra Bryseis, Ajax és Ulyssesre Achilles fegyverzete, s hogy a mi, még most is élő nagyjaink sorából vegyem az 'omne trinum perfectum' elvének hódoló harmadik hasonlatot, a mi Volf Györgyre és Szarvas Gáborra nézve a hagyománytagadó c betű kérdése, ugyanaz, sőt ugyanazabb volt a még csecsemő korát élő 'Bajai Közlöny' az igazgatóra és Kolmárra nézve: a visszavonásnak csapkodó lánggal lobogó fáklyája...

Az igazgató, a ki a lap irányára s tartalmára nézve a maga befolyását akarta érvényesíteni, midőn ebbeli szándéka a szerkesztő határozott ellenállásán hajótörést szenvedett, nem csekély pártjával azon volt, hogy a lap hitele tönkre menjen s szerkesztője lehetetlenné váljon; s ha ez az eset, a mire biztosan számítottak s a dolgok utolsó állásában számíthattak is, bekövetkezik, oly szerkesztőt állítsanak a lap élére, a ki egészen az ő befolyásuk alatt áll. Céljukat már félig-meddig elérték, a mennyiben a lap hitele már jó részben alá volt ásva. Az ásó több fölhajhászott ártatlan apróság, de különösen egy novellaféle volt: 'Egy hálóköntös története'. Az adoma, a mely alapjául szolgált, régi és jól ismert. Arról szól, hogy az újdonsült feleség férjének titokban egy hálóköntöst vesz; midőn azonban a férj fölpróbálja, látják, oly hosszú, hogy a földet söpri. A menyecske, hogy másnap reggelre meglepetést szerezzen férjének, éjjel titokban fölkel, s a mennyit elégnék gondol, levág belőle. Ugyane cél vezeti az anyóست is, majd később a szobaleányt is, a kiknek mindegyike egy-egy

darabot lemetsz belőle. A midőn aztán reggel a férj újra fölveszi, hát szörnyűködve látják, hogy csak a combjaig ér.

Ez volt az a botránykő, a melyben az erényes lelkek megütköztek és fölháborodtak. A férj tudniillik úgy volt bemutatva, mint „az én barátom”. Minthogy pedig a novella Kl. (= Klamarik) betűk alatt jelent meg, s minthogy csaknem ugyanakkor egy-egy fiatal tanár éppen megházasodott, a napnál világosabb volt, szörnyűködtek a közerkölcs őrei, hogy „az én barátom” senki más, mint az illető tanár; valamint világos az is, hogy ezzel mindenki, de különösen a tanulók előtt, a kik ezt olvassák, pelengerre van állítva. S aztán mily szemérmetlen, arcpirító célzások vannak benne! Például: „A fiatal férj fölébred, s látja, hogy a lógonyos óra hatot mutat”. (Célzással volt mondván a bajai órás hirdetésére, a melyben „a legújabb szerkezetű *lógonyos óráit* (ingaóráit) ajánlja a nagyérdemű t. c. közönségnek.”) Ocsmányság! Skandalum! S az ilyen erkölcsrontó lapot egy tanár szerkeszti!

El voltunk tehát készülve rá, hogy a hírkelep akkor se hagyja abba dorombolását, s a Don Basiliók gondoskodni fognak róla, hogy jó messze elhallják, ha mi vesszük is át a szerkesztést.

Mikor a mutatószám kéziratával mindegyikünk a maga részéről elkészült, mindegyiket közös bírálat alá vetve, a kíváncsúnak mutatkozó igazításokat megtettük rajta; ez alkalommal szerkesztőtársam főcikkében, mely „A bácskai lötenyészítés” címet viselte, egy helytelen szót fedeztem föl. E mondatban: „bennünket azon eszme vezérel”, a *bennünket* helytelenség *minket* helyett; s elkezdtem magyarázni hogy és miért, s úgy belekeveredtem, hogy egész sorát idéztem a hibás szónak: *borít* nem jó *burít* helyett, mert a *tő* nem *bor*, hanem mint a *bura*, *burok* mutatja: *bur*; *oltani* = löschen, de pelzen nem *oltani*, hanem *ójtani* = *ó* + *új-tani*; *néki* hiba *neki* helyett, mert nem *kertnél* hanem *kertnek*, s több efféle helytelenséget, a minők a fiók- és kocanyelvészek agyában időnként meg-megnyilallanak.

— Jó, jó, mondá ő, a nélkül hogy arcán e ritka alaposságú nyelvészeti fejtegetésen való megilletődésnek s bámulatnak legcsekélyebb nyomai is mutatkoznának. Hanem jobb lesz, ha te mind ezt s a mi illet még tudsz, összeszeded s egy tárcacikké szerkesztve a legközelebbi számok egyikében közrebocsátod, hogy a közönség is tanuljon belőle.

— Ez tárcacikknek nagyon száraz és unalmas tárgy volna.

— Berlinben nem régiben egy német tudós két vastag köte-

tet irt csupán az öt magánhangzóról, s a filologusok nagyon érdekes olvasmánynak mondják. Úgy kell megírni, hogy ne csak tanulságos, hanem valamennyire mulattató is legyen.

Mr. Xlam

Végre a várva-várt mutatóvényszám új és díszes köntösben, megnagyobbodott alakban s „Aldunai Lapok” címmel megjelent. Alig mult el azonban két nap, már szállongani kezdett a hír, kezdetben csak lassú suttogással s mintegy szégyenkezve, a következő nap már merészebben, s mire a hét vége felé közeledett, egész nyíltan és hangosan beszélt a legújabb botrányról. Szörnyűség! Városunk két oly derék és érdemes polgárát, a minők X és Y úr, így kicégérezni, szégyenpadra állítani.

X úr különben becsületes pékmester, áldott, szelíd természetű ember volt, a kin felesége, mindkettőjükön pedig leányuk zsarnokoskodott. Nina szemrevaló, takaros kis teremtés volt, a ki már vagy öt év előtt szíve választottjához, egy fiatal orvoshoz ment nőül, még pedig atyja teljes beleegyezésével, a ki büszke volt előkelő állású vejére. Az én novellám pékmestere ellenben kemény szívű, zsarnok természetű, hajthatatlan apa volt, a ki leányát egy özvegy, dereshajú, de gazdag fűszerkereskedőnek szánta. A leány azonban, a ki a fűszerkereskedő házukban lakó segédjének esküdött örök hűséget, cselt gondolt ki, a melyet végre is hajtott. Egy holdvilágos éjjel, míg atyja a fűszerkereskedővel dominózott, mint alvajáró hű lovagja szobája felé közeledett, s előre kicsinált terv szerint a cselédekkel atyját s a neki szánt vőlegényt föllármáztatta.

Látnivaló, hogy mióta szabadalmas Baja városa partjait a Sugovica hullámai mossák, ilyesmi alig eshetett meg benne, de azzal a hírkövácsok mákszemnyit sem törődtek; elég, ha X úrnak volt egy leánya, a ki apja öreg fűszerkereskedő barátját, a ki megkérte volt, kikoszarazta. Így folyt tovább a következő számokban is. Elég volt egy *pohos*, *kopasz*, *lőcselábú* sat. jelző, hogy azonnal rámutassanak erre vagy arra a személyre, ha különben annyi vonatkozás se volt köztük, mint a holdvilág és a subagallér közt.

Ezalatt az iskolai év vége felé közeledtünk s küszöbön állott az érettségi vizsgálat, a melyre a főigazgató is megérkezett. A tanuló ifjúság ezen való örömeinek jeléül, így szólt a hivatalos bejelentés, szerenáddal ünnepelte meg a kitűnő vendég megérkezését s tiszteletére több kardalt énekelt. Föltűnt ez alkalommal, különösen azok előtt, a kik jósolgatni szerettek, hogy az ének bevégeztével nem, mint előbbi alkalommal történt, maga a főigazgató mondott az ifjúságnak köszönetet, hanem helyette a város érdemes prépost-

plébánosa jelent meg az ablaknál s e szavakkal teljesítette a reabizott feladatot: „A nagyságos Kümerer Henrik főigazgató úr, a ki ide együttl és most iteneg van, köszöni nektek a muzsikát”.

Ez lett volna tehát az első előjel. A második az érettségi vizsgálat befejeztével már egész világosan mutatkozott, a mikor az igazgató, a ki nem méltatott többé egyetlen szóra sem, egész váratlanul megszólalt: Tessék a nagyságos főigazgató úrhoz menni, hivatja! S mintha már a nyelve hegyén lett volna, hogy: látod? De visszanyelte — talán azért is, mert a tanári szobában, a hol ezt a „meghagyatíkot” tudatta velem, rajtam kívül egyík kollégánk is jelen volt, egy mindig jókedvű, mókázni szerető kolléga, a ki azonban, ha néha szabadjára eresztette a nyelvét, oly éles és marós tudott lenni, hogy nem egyszer figyelmeztettük őt, vigyázzon magára, mert ha egyszer bele talál harapni a nyelvbe, menten szörnyet hal.

— Hja! kezdé ez az én csipős nyelvű társam, midőn velem tartva az intézetből az uccára léptünk. Úgy van az barátom, ha az ember egy bolondos órában arra a mutogatnivaló oktalanságra határozza el magát, hogy novellákat ír, s egyík személyét e szavakkal ajánlja a konkra leső szerb vajdasági szószimatoló szövegkritikusok figyelmébe: „Magas, jó hosszúra nyúlt, a szó szoros értelmében nagyra termett ember volt ez az úri személy. Úgy látszik, a sors gonoszkodó kedvében volt, a mikor nemcsak testben, hanem rangban is ily magasra növesztette; bizonyára az volt vele a célja, hogy igazságot szolgáltatson ennek a sok oldalról cáfolgatott s megrágalmazott két közmondásnak: *Homo longus raro sapiens!* És: „A kinek az isten hivatalt adott, megadja a kellő észet is hozzá”. Nagy meggondolatlanság, mondhatnám, ha négy szem közt volnánk, a legtökéletesebb mustrabolondság volt az ilyesmit fehér papirosra, fekete festékkel kinyomatni. Mert figyelj csak jól, szép öcsém! Itt van egy magas, természetes, szép szálas úri személy, épen mint a novellában; rangra nézve is minálunk, szimpleksz tanároknál egy jó fejjel magasabb; címe ebben az emberboldogító új korszakban: K. k. schulrat. Ha érdemei s tudományos képzettsége után kérdezősködöl, a melyek őt az egyszerű plébánialakból e díszes helyre emelték, biografusai mindedig körülbelül nyolc, Mária Teréziáról szóló anakdotánál többet nem tudtak fölhajhászni. No már most tiszta a számvetés. A ti jóakaróitoknak sietősebb dolguk nem volt, mint a „homo longus”-féle helyet aláhúzva az illető helyre megküldeni. S gondolod, hogy nem értette meg a

figyelmeztetést; sőt ha olvassa, figyelmeztetés nélkül is nem vonatkoztatva volna magára a célzást? Próbáld meg, kiálts hangosan, mikor előtted megy egy csapat, mondjuk, húsz ember: Szamár! S legalább tizennyolc bizonyára visszafordul. De ennek így kellett végződni. A ki novellát főz, mondja Horatius, fekete levest kanalaz! Különben adok egy jó tanácsot. Mikor belépsz hozzá, pöndöríts ki vagy négy, javából való anekdotát, s fogd rá, hogy Mária Teréziával vagy József császárral történt, s meglátod, hogy dorgatorium helyett megölel s karjaiba zár. Tudom, mit akarsz mondani, hogy bolond lyukból bolond szél fuj. Én is mindig azt mondom, a mikor az „Aldunai Lapoknak” egy-egy számát végig olvasom. A novellák szánakozó szívű géniusza fogadjon védő szárnyai alá! Szervusz! S ezzel kacagva eltávozott.

Benyitottam a plébánialak ajtaján, a hol gonosznyelvű társam elvált tőlem. Itt volt szállva t. i. Ő nagysága, a ki ide égyütt s most iteneg volt. Beléptemkor épen az íróasztal előtt ült; látásomra fölkel s pár lépésnyire megállva előttem, röviden csak ennyit mondott: Hagyja abba a szerkesztést, s általában — s itt jól megnyomta a szót — semmiféle újságba ne irogasson! A tanárnak nem az a hivatása. Ezzel fődirektoris fejbólintással hátat fordított s én „audito verbo regio” távoztam.

Beállott a nagy szünet. Még jól bele sem izleltünk, midőn egy délután találkoztát adtunk egymásnak, hogy majd valahova kirándulunk. Eggyütt voltunk már mindnyájan, csupán egy ötödik társunk késett még. Már kezdtünk békétlenkedni, s íme kinyílik az ajtó s a várva-várt nagy lelkendezve belép rajta s le sem ülve egy füzetkét vet az asztalra, a melyet kezében hozott: Olvassátok! mondá.

— Mi ez? — volt az egyhangú kérdés.

— Csak olvassátok.

— Nézzük hát! S eggyikünk kezébe vette a vagy tizenkét levelkéből álló füzetet és fönhangon olvasni kezdte. A címére már nem emlékszem, hanem értelme ilyenforma volt: A hálóköntösök triumvirátusa. E triumvirátusnak három tagja ezek voltak: Kolmár József, Klamarik János, Szarvas Gábor. A mi szépet, jót és dicséretet ember embertársáról csak elmondhat, az mind el volt mondva benne, csak hogy visszájával kifelé fordítva. S hogy még az 1840-ben történt város elhamvasztásával is nem vádolt, annak talán csak az volt az oka, hogy akkorta a triumviratus tagjai közül kettő nemcsak hogy a várost nem, de még talán a nevét sem ismerte.

Ez volt a harmadik előjel. Nemsokára rá következett a negyedik. A temesvári helytartóságtól visszaérkezett a folyamodványunk, a melyben katonás rövidséggel tudunkra adatott, hogy kérésünknek nemcsak hely nem adatik, hanem mint tanárok, a szerkesztéstől egyáltalában eltiltatunk.

Az ötödik már nem előjel, hanem kézzel fogható valóság volt. Ugyancsak a k. k. Serbisch-Banater Statthaltereitől egy ukáz érkezett a städtisches bürgermeisteramthoz, hogy Kolmár József és Klamarik János tanári állásukkal össze nem egyeztethető politikai magukviselte miatt állásuktól elmozdítatnak. Kihallgatás, tanúvallomás, vizsgálat, mindezt a Szerb Vajdaság és Bánát helytartóságának a tintatartójában felejtették.

Hogy én az egészet pusztá megintéssel vittem el szárazon, annak az a valószínű magyarázata, hogy a kiknek hathatós ajánlatára történt a kinevezésem, a főigazgató, polgármester és igazgató nem akartak emberismeretükről s ítélőképességükről szegénysegi bizonyítványt állítani ki azzal, hogy oly jelentést tegyenek, a mellyel előbbi tanúskodásukat visszamondják.

Hogy ily viszonyok közt továbbra is ez intézetnél működünk nem nagy kedvünk lehetett, az magától érthető. Az 1861-iki iskolai év kezdetén hárman: Sztoczek, Kolmár és én meg is váltunk az intézettől; s az előbbi Klamarikkal együtt Besztercebányára, mi pedig Kolmárral Pozsonyba kerültünk mint rendes tanárok.

*

Ot év múlt el. Wiedermann Károly, az új igazgató, a ki a főapáttá megválasztott Kruesz Krizosztom helyébe lépett, igazgatása második évének derekán egyszer így szólt hozzám: Az idei iskolai programba egy klasszika-filológiai értekezésnek kell jönni; lásson hozzá és készítse el!

Kézzel-lábbal szabadkoztam, hogy nem tudok. Mit írjak, mikor a németek ezen a téren nemcsak leszüreteltek, hanem mindent le is böngésztek; hogy pedig idegen vetést kaszáljak, azt nem veszi be a természetem.

Wiedermann azonban nem volt az az ember, a kit könnyű szerrel le lehet rázni a nyakunkról; addig sarkalt, ösztönzött s szorongatott, míg végre kicsalta a szót, hogy lesz. Igen: lesz, lesz! Ezt könnyű volt kimondani; de mi legyen, az volt a nagy kérdés. Mikor így töprenkedtem, egyszerre megvillant elmémbe az a tanács,

a melyet évek előtt Klamarik adott: „Szedd össze mind eme helytelenségeket, s a miket még ezeken kívül tudsz, és egy tárcacikké szerkesztve bocsássad közre, hogy az olvasók is okuljanak belőle!” S a pozsonyi kir. főgimnázium ugyanazon évi Értesítőjében egy értekezés jelent meg saját nevem aláírásával, a melynek címe volt: „Magyartalanságok”. Igazgatóm a lapoknak is küldött belőle egy-egy példányt; és Szilágyi Sándor, a ki akkoriban a hivatalos Budapesti Közlöny főmunkatársa volt, később pedig a lapnak egy más, H jegyű dolgozótársa (Arany László) kedvezőleg ítélve róla, ismertették értekezésemet. Ez úton ismerkedett meg vele a M. T. Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának némely tagja s így vett tudomást róla később maga az osztály is.

*

Olvasóim — sértés volna föltennem róluk, hogy „talán” — ismerik a Nyelvőrt. Hogy éppen engem szemelt ki s választott meg az Akadémia e folyóirat szerkesztőjének, arra első rendben és főkép a „Magyartalanságok” értekezés szolgált alapul.

A mi ezután következett: a nagy és fényes elmék alkotásainak, a lelkesülés és ihlettség pillanatában fakadt nyelvi termékeknek kipusztítása; egy sereg kétségtelenül eredeti képzőnknek kiirtása; legfényesebb ősi hagyományainknak: Attila, Buda, Munkács, Pusztaszer, Csabaire, göncöl sat. letagadása; eredeti s köztük leghangzatosabb szavainknak elvitatása; nyelvünknek régi szegénységébe s gyámoltalanságába visszaerőszakolása sat., mind eme vádak, a melyek a Nyelvőrnek, dolgozótársainak s különösen szerkesztőjének fejére hullottak s még most is egyre hullanak, eléggé ismereteseek olvasóim előtt. S ha ma kérdem, kinek a rovására irandó föl s ki a tulajdonképi oka mindama galibának, a melyeket a Nyelvőr huszonnégy év óta a nemzetnek szerzett, s a tatárjárásnak, a melyet nyelvünk viruló mezején véghez vitt — egyenest őt kell vádolnom, a ki nekem ama végzetes három tanácsot adta: légy tanár; ne a természettudományokat, hanem a klasszika-filológiát válaszd szaktárgyadul; ird össze s bocsásd közre, a miket nyelvhibáknak tartasz! — Klamarik Jánost. Ábrahám nemzé Izsákot, Izsák nemzé Jákobot, Jákob nemzé — — ez világos, kétségtelen s bizonyításra nem szorul. Ha már tanárrá kellett lennem, mért nem maradhattam legalább a babértermő klasszika-filologia terén? Ki tudja, nem volnék-e én is most a „Bajai önképzőkörnek” tiszteletbeli tagja. Őt kell okoznom tehát, Klamarik Jánost, mind-

ama keserőségekért és szenvedésekért, a melyeket e hosszú idő alatt ki kellett állanom s eltűrnöm : hogy rossz hazafi, szlávimádó, nemzetettagadó, mi több, hogy nem is magyar, hanem zsidó vagyok.

*

Noha már ezek az ungorkodások, szurdosások, befeketítések is mély bánattal, szomorúsággal és keserőséggel töltötték el keblemet, de ezt valahogy csak még elviseltem volna ; a mi azonban legjobban fáj lelkenek, a mi egyre aggaszt, búsit, s a mi legalább negyven esztendővel megrövidítette életemet, az a körülmény, hogy nevem már közönséges szitókszóvá lett. Egy tisztas tudósunk, s ezt hiteles forrásból tudom, mikor már végig ment s kifogyott a dorgáló s korholó szavakból, melyekkel gazdasszonyát illette, hogy a legnagyobbat mondja, a mit csak mondhat, haragja s mély fölháborodása jeléül e szavakra fakad : maga — — maga — — maga

SZARVAS GÁBOR!!!

MAGYARTALANSÁGOK. *

Nyelvrontó utánczók, kik saját nyelvök
eredeti szavaival is rosszul élnek, legelőbb
a literatus emberek közt szoktak támadni.

B u d e n z.

Hiába, a haladás korszakában élünk!

A nap hőse a gőz; gyorsaság a jelszó!

Gyorsan érünk, gyorsan élünk; gyorsan utazunk, gyorsan fennakadunk; gyorsan tanulunk, gyorsan feledünk; g y o r s a n írunk, in hora saepe ducentos versus, mint Lucilius; s azért ránk is illik, mit róla mond a költő: Cum flueret lutulentus, erat quod tollere velles.

Ha valakinek eszébe jutna, hogy legújabb irodalmi termékeinkből kiállítás rendezzen, s a kiállított művek felett valamely műértő jury lelkiismeretes szigorúsággal hozna ítéletet, a nagy arany érem csak igen kevésnek jutna ki osztályrészül a kiállítók közül. A nagy rész legfőlebb pongyolasága által vivná ki magának az egri nevet.

Az újabb irónemzedék ugyanis védnökül Fructuosust választva magának, a dolgok becslésénél a szaporaság alapelvéből indul ki; s mint a fukar legjobb zeneszerzőnek Rubinsteint, legjelesebb humoristának Saphirt, legnagyobb költőnek Aranyt, úgy ők legkitünőbb állatnak az arca Noë-t tartják. Az képzelik, hogy a közönség műveikben is arra fekteti a fősúlyt, a mire a százás bankónál: nem hogy milyen, hanem hogy mennyi!

Hanem ha isten sokáig éltet bennünket, s még néhány évig így folytatjuk a sáfarkodást, mint elkezdtük, mi is szerencsésen eljutunk oda, hova egykor német szomszédaink a boldogult weimari „Palmenorden“ megalapítása előtt; hogy t. i. kénytelenek leszünk társulatot szervezni, melynek főadata legyen: nyelvünket a fáttyúhajtások s idegen szólásmódok bilincsei alól felszabadítani.

* Szarvasnak első nagyobb értekezése a pozsonyi kir. kat. főgimn. 1866/7-iki értesítőjéből. S. Zs.

Valóban az allotriologia, barbarismus, soloecismus s ezeknek minden pereputyja már oly otthonossáknak érzik nálunk magokat, mintha nem is Árpád, hanem ők vitták volna ki az alpári csatát. Köszönet érte az ügyvéd és orvos urak buzgalmának, a hatóságok periodusszörnyeinek, a telhetetlen napi sajtó farkasébének, főleg pedig német, de kivált latin fordítóink hűségének, s végre az irodalmi csőszök kegyes elnézésének!

Ezen értekezés célja tehát megjelelni a nyelvünkben lábra kapott helytelenségeket, idegenszerű szólásmódokat, kiválólag pedig a latin nyelv szolgálai utánzásából kifejlődött s már részint meghonosult, részint meghonosulandó viszás szófüzéseket; s ezáltal közremunkálni, hogy ezt a buján tenyésző gyomot kiirtva, nyelvünket a benne hemzsegő idegenszerűségektől végrevalahára egészen kitisztíthassuk.

A nyelvparaziták általában két osztályba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak a szó-, a másodikba a mondat-szörnyek. Amazok helytelen használat, hibás ragozás vagy szabályellenes képzés által, emezek valamely idegen szófüzés utánzása következtében támadtak.

Nagyon természetes azonban, hogy itt minden ferdeségeket fel nem sorolhatunk — az enciklopediai munkák több időt s nagyobb tért kívánnak; azért csak a tekintélyesbeknek, vagy ut *verbis* audacia detur, csak a kékvérűek megemlítésére szorítkozunk.

Kezdjük tehát elejéről a dolgot!

1. *A nem-es család.*

nb

Nincs ugyan mit dicsekednünk vele, sem. örülnünk rajta, de elvitázhatatlan sajátsága nyelvünknek, hogy a nemet nem ismeri. Nálunk tudományosság bölcsőkor, tanító nyomorúság, iskola békó mind egyforma, a nemre nézve épen semmi különbség sincs köztök. Hanem erre a mi latin, görög, német sat. fordítóink nem is hederítenek. Bölcsnek nem derogál a ferdesarkú csizma — *Sapientem esse portentum est*, gondolják magukban Ciceroval; s a *Ὁ ὄπιος τοῦ θανάτου ἀδελφός ἐστιν* — *Historia est magistra vitae* — Die geistige Trägheit ist die Schwester der Unwissenheit — mondatokat takaros magyarsággal imígyen fordítják: Az álom a halálnak *fivére* — A történelem az életnek *mesternője*. — A szellemi tunyaság a tudatlanság *nővére*.

A példa pedig, tudjuk, ragadós. Azért senki sem veheti roszt néven hölgyeinknek, ha az irodalmi bajnokokat hiven utánozzák,

s alá zatos *szolgálója* vagy még nagyobb érthetőség kedvéért *szolgálónéja*, némelyek *tisztelőnéje*, mások *bámulónéjának* nevezik magukat. De nézetem szerint még ez sem elég; azzal nem szabad melegelednünk, hogy az álmod egyszerűen csak a halál *fivérének* nevezzük. Ez még mindig némi kétséget hagy fen; hanem meg kell még azt is mondanunk, hogy *öcsesc*-e vagy *bátyja*. Így például az *önteltség* (die suffisance) a kevélységnek *nagynénje*, az ostoba-ságnak pedig *huga*; a német harag (der zorn) a dühnek *szomszédja*, a latin pedig (ira) *szomszédnéja*; a kis száj (ein kleiner mund) Lavater szerint a szellemhiány *tolmácsa*; de már a szája s k o d á s (die maulmacherei) *tolmácsnéja*.

2. A szám-os család.

Már Erdősi megrója azokat magyar nyelvtanában, akik a mennyiségnevek mellett többest használnak. „Quodsi his juxta Latini sermonis proprietatem uti voles orationibus: h á r o m e m b e r e k, in patrii sermonis peccas proprietatem.“ Ezt a figyelmeztetést az újabb kori írók közül is többen fölmelegítették; s a számnevek mellett az egyes szám használatát illetőleg már meglehetősen belejöttünk a rendes kerékvágásba: úgy hogy *huszonöt botokat* manap már csak a Nyúzóféle szolgabírák osztogatnak — „az alperesnek *száz forintokbani* elmarasztalása“ pedig legfőlebb a zugügyvédektől *kéretik*.

Hanem azért néhanéha elbicsaklik a toll még jobb íróink kezében is; s a Szvorényi engedélyezte nyomaték hiánya mellett is *több határozmányok*, *sok más költők* (Erdélyi); *mindezeket latba kell vetnünk* (Hunfalvy J.); *számos vendégek*, *többek* (Jós.); *minden idők*, *minden magvak* (Fábián); *minden munkák* (Szász) nem tartoznak egészen a fehér hollók közé.

De hagyjuk ezt! Ebben a tekintetben már nincs mitől tartanunk. Hanem ezen alkalommal két más korcs növényre akarom az irodalom kertészeit figyelmeztetni. Jó lesz idejekorán lenyesdelni azokat, mert már innenonnan izmosodni, vastagodni kezdenek.

Nem hiszem, hogy volna valaki olvasóim közt, aki egyszer-másszor eme lélekvidító, elmés kérdést ne hallotta volna: *Hogy méltóztatnak nagyságaitok lenni? Tessenek nagyságaitok kihallgatni előbb, aztán ítéljenek!*

De ha mégis volna olyan, azt utasítom az országgyűlési beszédek s a hírlapi cikke átolvasására. Ott bőviben akad efféle nyelvészeti eretnekségekre.

Nekem azonban sehogysem fér a fejembe, miféle csodabogár lehet az a méltóztatni. Hogy ige akarna lenni, az sejthető a lába formájából. Hanem gyökige nem lehet; ez ellen tiltakozik az apja, a „méltó”; műveltető nem, mert ezen esetben ismernünk kellene gumóját, a melyből kihajtott; szenvedő sem, mivel akkor „Ő méltósága méltóztatott kimenni” paraszt nyelven körülbelül azt tenné, hogy ő méltóságát kilökték. Tehát középigének kell lennie — a mint Ballagi is annak címezi őt. De ha *tat tet* képzővel középigéket lehet alkotni, akkor minden szabad; akkor még S . . . ry-nak is megbocsáthatjuk, hogy „gyenge erejét megkísértve, több idegen, de becses növényt (Caesart, Cicerot) honi földünkbe átültetni” méltóztatott.

De adjuk meg neki, hogy szabályszerint van képezve. Még akkor sem volna: méltóztassanak nagyságaitok, tessenek méltóságaitok, hanem méltóztassék, tessék nagyságaitoknak; mert nem: tetszettünk mi és a Szentlélek, hanem: „tetszett nekünk és a Szentléleknek!”

De még a méltóságaitok, nagyságaitoknak is satis bella materies ad jocandum a hivatalos „Budapesti Közlöny” *Ő Felsőégeik*-je dacára is. Mert a nagyság nem olyan mint a nyakkendő, hogy őt, hat, tíz darabbal rendelkezessék az ember belőlök; hanem a nagyságos urakra nézve az, ami a közönséges halandókra nézve a levegő vagy az esővíz, közbirtok. Vagy ha már udvariasságból megengedjük is, hogy közölök mindegyiknek megvan a maga külön nagysága, mind a mellett c'est ce pluriel, que je trouve singulier, nem nagyságaitok, méltóságaitok, Ő felségeik, valamint nem orraitok, lelkeitek, hazáitok, kegyelmeitek, kendteitek, hanem a vulgus rude nyelven: kendtek, nagyságtok, ő felségek. Következőleg nem méltóztassanak nagyságaitok, hanem tessék nagyságtoknak; valamint nem tessenek jól megjegyezni! mint maga Fogarasi is használja, hanem: tessék megjegyezni! Vagy ha már épen az udvariasság lomnici csucsáról akarjuk a „trés dévoué” himnuszt hangoztatni, akkor mondjuk: Kegyeskedjék A Nagy Méltóságú Magyar Királyi HelytartóTanács!

3. *A ferde képzettségűek.*

Komáromi Csipkés György „Hungaria illustrata” művének „De stupenda verbi Hungarici fecunditate” című fejezetében a „ver” igét nyolevan, egymástól különböző alakban mutatja be

olvasóinak; melyek közül a nyolcvanadik már meglehetősen hasat eresztett s a karcú *ver-ből vergelődöggeltethetlek*-ké nőtte ki magát.

Ennek a dolognak aztán valahogy neszét vette egy újabb Csipkés; s legott lobogó tüzet rakott agya katlanja alá, s főzni kezdte benne égretörő, illetén gondolatait: Vajmi dicső nyelv ez a magyar! Egyetlen egy szóval nyolc szót mond ki: possum facere ut tu verberando jactes te ipsum. S ezen nyolc szónak egy szó által való kifejezése — — hohó! megálljunk! Ezt a gondolatot vagy Apolló vagy Csipkés sugta nekem! Ugy van! Mirevaló az a „való”? Egy sovány száraz *i* ugyanazt a szolgálatot teszi; aztán meg sokkal nyalkább, csinosabb is, mint az a bibliaiakó, tinódi-szagú, pohos „való”. Tehát

A *valót* elmetszem
S *i*-vel kicsipkézem.
Kicsipkézem, az lesz belőle!
S úgy tett, a miként beszéle.

És megszületett a *szóvali* kifejezés.

Az idő kereke azóta egyet fordult, s manap már örvendve szemlélhetjük, hogy az újszülött családja jól felszaporodott, s a következő világratermett tagokat számlálja:

Rai—rei, bani—beni,
Hozí—hezi, oni—eni,
Bai—bei, róli—rőli,
Bóli—bőli, tóli—tőli,
Vali—veli, náli—nélí,
Omi—emi, víi—véi.

Ezekhez járulnak még közel rokonaik, az *alatti, feletti, mellettí, aláí, mellőli, alóli* sat.

Sed quis homo hic? Quo patre natus? kiáltanak fel sokan tele torokbóli hangon ezen merészségünk miatti bosszankodásbóli méltatlankodásukban. Hogy meri ez az irodalmi Syrus, ez a Rigó Paliféle kritikus a mi pártfogásunk alatti *feletti*-t megtámadni?! Hisz az „übermenschlich” isten és ember előtt *emberfőlöttí*, nem pedig *ember fölött való*.

Igaz! Hanem akkor a „hochblau” is *magaskék*; s a „niederträchtig” nem „alávaló”, hanem *viseletalái*. Aztán aminő joggal mondhatjuk *innení, túli, közeli*, ép oly joggal mondhatjuk *elűli, hátuli, messzei*; s ha szabad kiküszöbölünk az ittvaló, ottvalót, s csinálnunk belőle *ittení, ottanít*, nem látom be, mért

ne lehetne számüznünk az idevaló, odavaló-t is, s helyetők az *idei*, *odai*-nak adnunk meg az indigenatust.

Igaz ugyan, ha egy csomó alföldi embert eféle kicsiszolt magyarsággal szólítanánk meg: kendteitek hováik? könnyen megeshetnék rajtunk, hogy azt vennők rá válaszul: Uram, mi nem tudunk németül. De *mirei* ezért aggódni? Egészen más a paraszt, s egészen más az urak nyelve.

De menjünk tovább!

Ha már némelyek csakugyan elkerülhetlen szükségnek látják a hol-kérdésre felelő névutókból képzett melléknemeknek megadni a polgárjogot — ámbár a Dunántúl fekvő vármegyék a dunántuliaknál, az erdő mellett futó patak az erdőmelletti pataknál, a hegy alatt elterült róna a hegyalatti rónánál, a ház mögött elnyúló rét a házmelletti rétnél, semmivel sem rosszabb, semmivel sem hangzik kellemetlenebbül, — ám legyen, használják! Hisz a szükség törvényt bont, tartja a közmondás; aztán más részről figyelembe kell azt is vennünk, hogy az alkalmazkodás korszakában élünk. Már pedig tagadhatatlan, hogy például a „c) alatti pont“ majdnem szükséggé válik a „c) alatt való pont“ ellenében; úgy szintén „az utolsó előtti sor“ simább és rövidebb az „utolsó előtt való sornál“; „előbbi—főttebbi“ (prior, superior) egészen mást fejeznek ki, mint az „előbbvaló—főttebbvaló“ (praeponendus, antepoendus). Hanem sunt certi denique fines! Ez a szükség csak ritkán, legfőlebb a névutók „alatt“ csoportjánál lép be. Már pedig ha a szükség hallgat, ott egyéb mellék körülménynek is el kell némulnia. Mert csupán rövidségvadászat kedvéért nem szabad a nyelvet rontanunk. Már pedig azt senki sem tagadhatja, hogy a névutók s ragok képzése ellenkezik nyelvünk szellemével. Mondok rá példát.

Tegyük fel, nekem van két szőlőm; az egyik az erdőn túl, a másik innen; ezek tehát lesznek *tüli* és *innen*i. Mindakét szőlőben van házam; ezekről mondhatom *tulibani*, *inneniben*i. Van azonkívül mindakét házban pincém; ezeknek egyike *tulibanibani*, a másika *innenibeniben*i lesz. Amaz került három, emez négyszáz forintba; ezen árt ujabban imígyen fejezhetem ki *tulibanibaniérti*, *innenibeniben*iérti, s így tovább egészen a végtelenségig.

De *hová* vezetne ez? Arra, amit a politikában anarchiának neveznek.

Sem a nép, sem a régibb irodalmi nyelv nem ismeri a névutók s névragok melléknévítését; s ha emlékezetem nem csal

Amadé volt az első, aki olyas *magányomi*-félét használt. Azért, mint az imént mondtam, csak szükség esetében eljünk velök; ez pedig megszűnik a névutók „alá, alól” osztályánál, meg az összes névragoknál.

A régiek megmutatták az utat, a melyen járunk kell, hogy meg ne botoljunk. A kinek tehát ódon illatú „az ellenség közől való megszabadulás” „a bíró elé való idézés” „a szabály alól való kivétel”, az bátran mondhatja: *az ellenség közől megszabadulás, a bíró elé idézés, a szabály alól kivétel*, vagy *megszabadulás az ellenség közől, kivétel a szabály alól*. Példa: Ezekre a káromkodásokra például hagyítással kellene választ adni. (Pázm.) Minemű okokkal állatja ügyét? hazugsággal, másfelécsavargással (Sámbár). Ebben jelentetik meg az isten szereteti mi hozzánk (Bejte 1584). Szent Pál apostol a pogányságnak az isten népe közé bevételeét olajfába való oltásnak nevezi (Veresmarti Mihály. 1639). Ugyanezt az eljárást követték a régiek a névragokra nézve is. Példák: A kenyérnek Krisztus testévé változásából következik. (Pázm.) A szentírást szentírásnak csak ilyen szakadatlan kézről-kézre adásból ismerhetni meg. (Sámb.) Ezen majorkodásnak nem utolsó része az oltás, a szép oltoványokkal bajlódás. (Veres m.) Így mondja Arany is:

Nem Istók, hanem Hübelé Balázs
Érdeme volt a mindenbe kapás.

Még a Tatár Péter-féle írókon nem csodálkozom; hisz az ő elvök egyáltalában nem a „parceque”, hanem a „quoique”; hiven követik Rousseau tanácsát: Le premier mérite est de bien babiller, on est dispensé de penser, pourvu qu'on parle; hanem csodálkozom egy Szvorényin, Fábiánon; akik egy lélekzet alatt elmondják, hogy „ráadás, kétségbeesés, szemrehányás, fejbedurrantás, kutbaesés, orrabukás, földöncsúszás, porbanfetregés, hátraesés” s a t. s a t.; s aztán bedugják fülüket, hogy az analógiát valahogy felsikoltani ne hallják s *kutyánaki* magyarsággal Szvorényi „a fontosabb tárgyaknak más-más oldalról elétüntetéséről”, Fábián pedig „munkáinak *mimódoni* kiadásáról” töprenkedik.

Vagy tán nem elég az életben a zopf, schlendrián, privilegium, kasztszellem; hanem még a nyelvben is meg akarjuk honosítani? Szeretném tudni mennyivel kékebbvérű, mivel külön az erdőbeni sétálás, mint a határokiggi kísérés, katonavázi levés, *kutyánaki* versezet; akkor, ha én fülbe való, nyakra való,

k ö t n i v a l ó helyett *fűlbei*, *nyakrai*, *kötnői*-t mondok, sem Szvo-rényi, sem Fábian nem léphetnek fel Minosként, hogy engem elítéljenek.

Tehát v a g y — v a g y !

... Minthogy már a névutóknál vagyunk, egy füst alatt mindjárt megbámulhatjuk a pszeudohoméroszok Polyidoszát is, azt a sokalakú nyelvproteuszt, mely, ha tollgyűró Toldimiklósainknak úgy tetszik, *elém*, *eléd*, *eléje*, majd pedig: *előmbé*, *elődbe*, *elejébe*, ha akarják: *elejbém*, *elejbéd*, *elejbéje* vagy *elejbe*, ha pedig eszökbe jut: *elébem*, *elébed*, *elébe*, vagy *clémbe*, *clédbe*, *elébe*, vagy *elibém*, *elibéd*, *elibe* vagy *elibéje*.

Ni rime, ni raison! mondaná a francia.

Szörnyen csodálkozom — mert ezek a juvenes bonae spei, ha egyszer nekihasalnak a helikoni forrásnak — mely persze a falujok végén vánszorog — jót hörpentenek belőle, s aztán szellemök felszemét behunyják, un oeil suffit, gondolják magukban, l' autre est de luxe! s a legnagyobb könnyűséggel, csak úgy fűtyürészve faragják a szókat s a nagy gondolatokat, mint az ügyes ács a csomótlan gerendát — mondom tehát, szörnyen csodálkozom, hogy valamelyik irodalmi Therszitesznek még eszébe nem jutott arra a kaptafára ráverni az alá, felé, mellé s a t. névutókat is. Mily vakmerőszépen hangzanék például a magyar ember fülében az *alámba*, *aládba*, *alába*, *mellémbe*, *mellédbe*, *mellébe*?! Hát még az *alajbám*, *alajbád*, *alajbája*, vagy *mellibém*, *mellibéd*, *mellibéje*!

Egy ilyen fiókzseninél olvastam egykoron, hogy „Gusztáv most hirtelen a lónak *elejébe* ugrott“. S a Rozinantepegazus lovagjának igaza volt, hogy hirtelen; mert a lónak az *elejébe* lassan ugrani be kissé bajosan megy; ha a hős még tiszszerte elszántabb fickó volna is, mint Gusztáv. Már a — — de hagyjátok a dalnokot, hagyjátok álmaikat! . .

A függő névutók közül régi magyarosabb íróink a *kivül*-t nagyrészt ragatlan névvel kötik össze; például: A betűnek értelme kívül. (Pázm.) A tizenkettőnek száma kívül (Telegdi. 1580). Vagyon még az élet kívül oly más hely (Lépes. 1616). Törvény kívül, hit kívül (Káldi). Concilium kívül. (Veresm.) s a t. Sőt a kétségkívül manap is széltiben használatos.

Ezt a nyelvtanirók s költők kedvéért emlitem meg; azoknak, hogy tegyék bele nyelvtanukba; ezeknek pedig, mert néha szük-

ségök lehet rá; amint Vörösmarty élt is vele: A nagy világon e kívül nincsen számodra hely.

4. *A balházasságban élők.*

Az összetett főnevek ragozására nézve, ha köztők birtokviszony van, meg kell jegyeznünk, hogy kettős birtokviszony beálltával mindakettő fölveszi a személyragokat; még pedig a közvetlen birtok az illető személy ragait, a közvetett pedig a harmadik személyét; például: ag y vel ő, annyi mint az ag y nak vele je; ez egyszerű birtokviszony. Ha most még egy újabb birtokviszony áll be, ha t. i. meg akarom mondani, kié ez az agyvelő = agy-nak a veleje, okvetlenül az „agyat“ is kell személyragoznom. Tehát: megrázkódott az ag y a m vele je, nem pedig az agy vel ő m; valamint: Az ám az es z ed vele je! nem pedig ész vel ő d. „Azok csak a csalárd prédikátorok agyavelejében koholt találmányok. (Pázm.) Eltörött a kutamgéme (Népdal). Úgy ballag ki az utcára, sok ember szemeláttára. Be van az én szűrőm-ujja kötve. Kerek az én subám-alja. Vérzik az én szívem-tája. Mit csinál a házadnépe?

Helytelenek tehát az eféle kifejezések: *Szempillámon* köny rezgedez. A zshivány halkan, *lábujjhegyén* közeledék martaléka felé. A zsandár megcsipte őt *fültővén*. *Szengödrei* beesvék. *Orrlyukai* kitágulvák. *Lábszárai* bő bugyogóban vesznek el.

Pedig még Arany-nál, a jóízű, magyaros kifejezések nagymesterénél is ott van Bolond Istókjában, hogy: „*Papucssarkától* a mezei út mértékre tapsol.“ Lehet, hogy az egész tollbotlás; de kivált jobb íróinknak vigyázniok kell; mert a serdönc-tanonc, ujonc-ironc, s suhanc-költöncsereg, ha valaki útba akarja igazítani, mindjárt készen áll a mentséggel, hogy lám, ez meg ez a notabilitás is így használja. Pedig még mindig olyan szomorú világban élünk, hogy a legtöbb ember, még azok közül is sok, akik ok(?)osaknak tartják magukat, nem azt nézik, hogy mit mond valaki, hanem hogy ki mondja.

Pedig tagadhatatlan, hogy „Erzsi néne *papucssarkától* tapsol az út“ ép oly izetlen, mint kiferdült a *csizmasarkam* — lecsempült a *szájszélem* — megdagadt a *hónalj* — kettétört az *ágy-láb*am.

Már csak meg kell engedni mindenkinek, hogy e kettő között: Bevágta a tyúkomszemét s bevágta a tyúkszememet — bicsaklik a lovam lába, s elbicsaklik a lólábam — betört a

szamaramfeje, s betörött a számárfejem, ha néha ugyan nem is sok, de valami különbég csak mégis van.

eh. lépés v.

Nagyon természetes azonban, hogy ez a szabály megszűnik, ha a jelzőfőnév nem birtokos, hanem melléknév vagy tárgy helyét pótolja; pl. lépvesszeim, rézedényed, kőházai; szemfedőmet, hasrágása, szófogadástok. Sőt még néha a főntebbi esetben is; de csak akkor, ha csupán a jelzett, nem pedig a jelzőnév is birtoka valakinek; pl. Órakulcsomat, (melyet tegnap találtam volt), elvesztettem. Szemgolyódat (melyet a mézárósnál vettél), most viszi a macska. Vigyázz, elveszted az inggallérodát!

5. Germán csemeték.

Az *egy* németes használata ellen már annyiszor szólaltak fel kritikusaink, hogy szinte ásit az ember bele, ha valakinek eszébe ötlik azt újra fölmelegíteni. Azért ne is beszéljünk ellene. Mirevaló volna hiába koptatni nyelvünket?

Hanem két más csempészárút nem hagyhatunk e helyütt szó nélkül, amelyeken annyira megérzik az operenciaszag, hogy a parfum-nemrontotta magyar orr mindig vonaglani kezd, ha közelében érzi magát.

Ezeknek egyike a *félhárom*, *félnégy*, *félöt* s a t.

Hiába mondja a népdal ennek a *fél-pártnak* tisztán, világosan, érthetően, mintha csak rájuk célzott volna:

Tizenhárom meg egy fél,
Annyimint tizennegydfél;

hiába rágódtak évekig a számtanon, ahol világosan be van bizonyítva, hogy *félnégy* annyi mint *kettő*, *félhat* pedig három; hiába erősíti az ember előttök, hogyha a magyar parasztnak *félöt* forintot ígérnek a buza mérejeért, meg nem érti őket. Az mind nem confundálja ezeket az urakat. Őnekik úgy tetszik, hogy halbzehn: *félítiz*, s punktum! Miért? Azt a *féleszejárásuak* kegyes istene tudja! Nyolcadfél, öt és fél, két negyed egyrekettőre, szintűgy érthetők, jók, s tetszés szerint válogathatnak bennök. Nem. Nekik a kész kifejezés nem kell; hanem csinálnak újat. S ha mégis a „tizenegy“ „huszonkettő“ mintájára *ötönfél*, *hatonfél*, *tizenfél*-t mondanának, annak legalább volna értelme. De nem. *Félöt* az sokkal nóbelebb!... Félmillió ugyan nekik is ötszázezer, félszáz előttök is ötven; hanem már *félítiz* az kilenc és fél.

Ja bauer! das ist etwas anderes!

. . . A másik még vadabb.

Sem kedvem sem időm nincs pusztán annak kedvéért most egy halmaz novellát átolvasni, hogy itt néhány ferdeséget idézhessenek. Elég ha utalok rájuk, s hozzáteszem, hogy különösen a bírói végzések, ügyvédi beadványok, programok s a t. éghajlata alatt tenyészik ez a Württembergből került csemete.

Tegyük fel, valamelyik német lapban egyik cik ilyformán kezdődik: „Den 23. Mai“ — s a t. A magyar újságolvasóra a cik nagy hatással van; mert értesül belőle, hogy ezen a napon ottkűnn minden elfagyott. Ez érdekes. Lesz piacunk! gondolja magában. S akivel találkozik, elbeszéli, hogy *huszonharmadik májusban* itt és itt ez meg ez történt; meg nem gondolva, hogy arról, ami *huszonharmadik májusban* történt, legfőlebb Ádám apánk tudna valami bizonyost mondani.

Bizony kár, hogy a franciák nem szomszédaink! Fogadok, hogy most már nem mondanók: *nyolcvan* esztendő, hanem: *négyezerhúsz* éves agg.

6. *Cetera turba barbarorum.*

Látom, kifogyok a helyből; azért futtában, egy lélekzet alatt kell még néhányat felemlítenem azok közül, melyek nyelvünkben Cagliostro szerepét játszsza s csalják a világot, különösen pedig a magyar „bon ton“ embereit, fényes elégtételül a francia közmondásnak: *quand le bon ton parait, le bon sens se retire.*

Mindenki tudja vagy legalább sejti, hogy e három közt katona vagyok, katona leszek, katonává leszek, van némi különbség. Az első: *miles sum*, a második: *miles ero*, a harmadik: *miles fio*. Ebben a példában tehát: Jövőre ovatosabb leszek — a *lesz*-alak nem más, mint jövő; s a *van*-tőnek hiányzó egyszerű jövőjét pótolja.

Már most azt kérdem, ugyan érti-e valaki olvasóim közül, hogy mi akar lenni a *leend*-alak például éppen a, regényekben kegyelt, esküformában: Hű *leendek* a sír, hű *leendek* még a siron túl is hozzád!!! Én részemről, megvallom, nem értem. Hacsak a coquin-regénymázoló így nem okoskodik vala: Ha én azt mondatnám hőssömmel, hogy „hű leszek a siron túl is!“ ez annyit tenne, hogy meg is akarja szentül tartani, amit ígér, amire esküszik. Hja, de az én hősom nem olyan Amadis Beltenebros-fele példánya

a hősöknek, kiknek esküi gránitból készülvék; ellenkezőleg, ő az egész görög mitológiában Penelopénél nevetségesebb karaktert nem ismer. Azért jó lelkiismerettel, mert ő mindamellett becsületes, nem mondhatja: hü l e s z e k, hanem hü l e e n d e k; ami körülbelül annyit jelent: majd ha fagy!

S magam is azt hiszem, hogy az *-and-end*-alak ilyesmit fejezhet ki a hüvelykét mellénye hasadékaiba dugó bureauchef szájában: gondom l e e n d rá!; vagy mikor az ügyvéd igaztalan pört vállal s kliensét így kecsegteti: m e g n y e r e n d j ü k, biztosítom önt!; vagy mikor a — — de tanácsos l e s z' (itt már nem l e e n d) tovább nem folytatni! Exempla sunt odiosa!

A l e s z tehát, mint láttuk, a v a n ige jövőjét pótolja. Ezenkívül pótigévé válik még a parancsoló s k ö t m ó d jelenében, a kötmód multjában, az igehatározatlanában, a jelen s jövő részesülőben. Két érteményök tehát csak a következő alakoknak lehet: l e s z, l e g y e n, l e n n i, l e v ő, l e c n ő. A l e s z minden egyéb alakja azonban kizárólag, csupán azon értelemben állhat, mint a latin f i o.

És mégis uton-utfélen hallhatni, olvashatni az eféléket: „Hej, ha most százezer forintom l e n n e! Ha én az l e n n é k, ami te vagy! Ha jelen l e t t é l volna. Ha okosabbak l e t t e t e k volna. Az l e t t határozva, (vagy ha már valaki különös szépen akar szólani): az l ő n határozva“. Mintha bizony az is mindegy volna, akár mondom l e t t, akár mondom l ő n — amint mindegy: majd én futottam előtte, majd ő utánam.

Hanem hagyjuk ezt a szfinkszrejtélyt s legyünk méltányosak! Ne követeljük, hogy a rustica numina-k, a gyarlóbb félistenek, egyenest járjanak azon az uton, amelyen már egyik nyelvész-jupiterünk orra bukott! —

....

Ha összetett ige az állítmány, s a hangsúly nem rajta, hanem egy más mondatrészen fekszik, nyelvünk sajátsága azt követeli, hogy ilyenkor az igekötőt elválasztva igéjétől annak utána tegyük; pl. El k o b o z t á k j ó s z á g á t; de: j ó s z á g á t k o b o z t á k e l. Apám k i t a g a d o t t; de: a p á m t a g a d o t t k i, e n g e m t a g a d o t t k i. Tavaly b e j á r t a m T o l n á t - B a r a n y á t; h a n e m t a v a l y j á r t a m b e T o l n á t - B a r a n y á t. A szétválasztásnak nincs helye, ha 'az igekötő van különösen hangsúlyozva; pl. N e m m e g b ü n t e t t é k, h a n e m m e g j u t a l m a z t á k g o n o s z s á g a i é r t.

Tagadásnál szintén háromféle eset állhat be; 1) a hangsúly lehet az igekötőn, 2) a tagadó szócskán, 3) egy más mondatrészen. Első esetben a „nem“ az igekötő s az ige közé jó; a második s

harmadik esetben pedig az ígét tesszük a „nem“ szócska s az igekötő közé; pl. Meg nem mondhatom e titkot senkinek; nem mondhatom meg e titkot senkinek; senkinek sem mondhatom meg e titkot; ezt a titkot nem mondhatom meg senkinek. Ez a vagyon el nem kobozható; ez a vagyon nem kobozható el; ez a vagyon nem kobozható el, s a t.

Lehet, hogy már az előtt használták volt, de én híres jogtudósunk, Pauler szájából hallottam először, s később műveiben is olvastam olyatén kifejezéseket, melyek az említettem szabálylál homlokegyenest ellenkeznek; s valóban bántják, sértik a magyar ember fülét. Pedig már jobban kezdenek divatba jönni, mint a kopasz fej. Ilyenek a következők: *Nem elkobozható, nem beszámítható, nem bevallható* s a t. s a t. s a t. Ezek akár állítmányokul, akár jelzőkül állnak, a fönnbbi szabály alá esnek; tehát: el nem kobozható, vagy nem kobozható el-nek kell lenniök; de mondhatjuk, különösen ha jelzőkként használjuk, egy szóval is: elkobozhatatlan vagyon, beszámíthatatlan vétség, bevallhatatlan titok.

Az ellenkező hibába esnek azok, akik akkor választják szét vagy helycseréltetik az ily összetett ígét, mikor a hangsúly nem más mondatrészen, hanem az igén, vagy az igekötőn fekszik; mint teszi Fogarasi, midőn mondja: „Ha a megszólított csak kevésbé is *tüntette ki*, hogy — —“. Itt sem a „megszólított“ sem a „kevésbé“ nincs hangsúlyozva, hanem a „kitüntette“; nem azt akarja ugyanis mondani, hogy kevésbé tüntette ki; hanem hogy kevésbé kitüntette.

.....

Darab idő óta némely írónk abban leli kedvét, hogy az *amaz*, *emez* mutatónév más z-jét magánhangzók előtt a legnagyobb következetességgel, helyesebben következetlenséggel, elhagyja; s *ama* erőteljes nyelvezetről beszél, mely *eme* író munkáiban uralg. S nem gondolja meg, hogy a *ama* névmásnak *e új* használata, annál kevésbé igazolható, mivel nyelvünk a hiatust egyáltalában nem tűri; s még ahol helyes volna, ott sem szenved együtt a két magánhangzót; pl. fü-v-ek, lo-v-as, le-v-es, vi-v-ás, lö-v-eg, lelkismeret, gazdasszony, gazduram, kétségbesés, rádás, háladatlan.

.....

Nem helyeselhető a „néhány“ helyett *néhány*.

Ha jól emlékszem már Vörösmarty fejtegette, hogy a hatá-

rozatlan névmások s határozók a *vala* és *né* szócskák segélyével vannak képezve. Lesz tehát:

<i>vala</i> -hol	<i>né</i> -hol
<i>vala</i> -ha	<i>né</i> -ha
<i>vala</i> -mely	<i>né</i> -mely
<i>vala</i> -ki	<i>né</i> -ki (a latin <i>quidam</i> , melyre még most sincs szónk, mert <i>valaki</i> : <i>aliquis</i>);
<i>vala</i> -mi	<i>né</i> -mi
<i>vala</i> -hány	<i>né</i> -hány.

Tehát nem: *nehány* perc mult el így! Mert akkor a hasonlóság alapján eként kellene szólaniok: *nemely* novellista *neha* oly furcsa gondolatra vetemedik.

.....

A megengedő *jöllehet* sem látszik nekem oly szabatosnak, mint a „*jölehet*“.

A latin személytelen licet, a német *es ist erlaubt*, man darf, kann, mag-nak ugyanis a magyarban szabad, lehet felel meg. Amint hajdan a latinban a licet, úgy a magyarban a lehet-ige idővel kötszókká nőttek ki magukat. Most csak az a kérdés, miként került oda a *jó* vagy *jól*. Ez nagyon egyszerű. Lássunk egy példát! „Ha mindjárt megjavulnál is, (valótlan megengedés), ezt a tettetdet mégsem feledhetném el soha“. Ha már most a megengedést lehetőnek mondom ki, lesz: „Elfogadom, megengedem, lehet, hogy megjavulsz — —“ vagy erősítve: „Helyes lehet, igaz lehet, jó lehet, hogy megjavulsz — —“ s a *hogy* kötszót, mint gyakran a kijelentő s célzatos mondatoknál teszszük, elhagyva: „Jó lehet, megjavulsz, ezt a tettetdet még sem feledhetem el soha“.

.....

A *hová*-kérdésre felelő névutók legtöbbjét igekötökként is használjuk; pl. alábukik, melléugrik, felérohan, eléáll, eléad. Helytelen tehát *előáll*, *előad* s a t. Mert az *elő*-t csak főnevekkel kötjük össze; pl. előharcos, előcsarnok, előbeszéd, s a t.; s ellentétben áll az *utó*-val, mint: előcsapat, utócsapat; előrés, utórész; előíz, utóíz; előkor, utókor; előszüret, utószüret; előláb, utóláb (a lónál). Rossz tehát az *előjáró*, másik atyafiával, az *előljáróval* együtt; mert a hol-kérdésre ném *elől*, *alól* felelnek meg. Azért *előljáró*, *alúljárt*; nem pedig *alóljárt*.

.....

Jóltevő vagy jóttevő helytelenek jőtevő helyett. Az első hibás, mert a jó itt nem módhatározó, hanem tárgy. Nem azt akarjuk ugyanis mondani, hogy miként, hanem hogy mit tesz valaki. A másodikra is el lehet mondani: „Hiába tetteted magad! Lydiai vagy! A füled lyukas“. Ha ugyanis az átható igék részesülőivel valamely tárgyukat kötjük össze úgy, hogy azok egy fogalmat jelöljenek, tehát összetettnevet képezzenek, akkor a tárgy mindig ragatlanul járul a részesülőhöz; pl. kötélverő, tálnyaló, csepürágó, versfaragó, egérfogó, szófogadó, széptevő, jőtevő. Ugyanez áll, ha a részesülő helyébe átható igéből képzett főnevet teszünk; pl. kenyértörés, lófuttatás, törvényszegés, fejtétel, szülőszeretet, ellengyűlölet, istentisztelet, istenfélelem, istenimádás; nem pedig szülői szeretet, isteni tisztelt, isteni félelem. Mert ezen utóbbi esetben a „szülő“, „isten“ nem objektív, hanem szubjektív állnak; nem azt jelentik tehát, hogy a szülőket szeretjük, istent tiszteljük; hanem hogy a szülők szeretnek, az isten tisztel, az isten fél.

.....

Péntek reggel, szombat este, csütörtök délután hibásak ezek helyett: pénteken reggel, szombaton este, csütörtökön délután. Mondható azonban így is: kedd reggelén, delén, délutánján s a t. . . Naponta annyi mint nappal; rosz tehát naponkint helyett; valamint önmagam, önmagad, önmagunk, önmagatok — enmagam, tenmagad, minmagunk, tinmagatok helyett.

Latinos mondat szerkezetek.

Fordítóinkat, tekintve a követték fordítási módszert, egyáltalában három osztályba sorozhatjuk. Az első osztályt képezik a nyakrafőre hű, a másodikat az emancipált, s a harmadikat a józanul hű fordítók.

Az első csapat, ha Poloniusszal kérdeznők őket: Mondjátok uraim, mit fordítottok? Hamlettel felelnének: Szókat, szókat, szókat! Igazhívó muzulmannok ők, akiknek „egy istenök van az égben s annak prófétája — Jacotot, a nagy Jacotot“. Ezek az anyanyelv renegátjai, a kik rendületlenebbek az északi sarknál, s biztosabban járnak nyomában, hivebben követik az eredetit, mint a kerekék a kocsirudat; s mint a koldús házról-házra, úgy ők szóról-szóra

mennek. „Da: *itt*, ist: *van*, hopfen: *komló*, und: *és*, malz: *maláta*, verloren: *elveszve*; vagyis: Da ist hopfen und malz verloren: *Itt van a komló és maláta elveszve*. Er sieht gut aus: *Ő jól néz ki*. Hier zieht es: *Itt húz*. Gezogene lichter: *Húzott világok*. Wann ziehst du aus? *Mikor húzol ki?* Verstärkter reichsrath: *Megkeményített birodalmi tanács*. Majores natu: *Nagyobbak születettel*. Ventum est ad aciem: *Eljővetett a harcra*. Classi inmittit habenas: *A hajóhadnak neki bocsátja a kantárokat*. Juvenum manus emicat ardens in litus Hesperium: *Az ifjak marka kivillámlik égve a hesperi partokra*. S viszont: „Hegedült arról szent Dávid: *Der heilige David hat davon violine gespielt*. Az apjára ütött: *Er hat auf seinen vater geschlagen*. Hathatós beszédet tartott: *Potentem sermonem tenuit*. Már várakozik ránk az alkalmatosság, tessék sietni nagyságodnak: *Jam expectat occasio ad nos, placeat festinare magnitudinē vestrae*“.

Az ember azt hinné, mindez tréfa, enyeltés; pedig komoly, szomorú való! Ha saját fülemmel nem hallottam volna, ha magam nem olvastam volna ily fordításokat, én sem hinném.

A második osztály meg épen az ellenkező eljárást követi. Ezek így szólnak: Ime látjátok, hova visz a szolgálai hűség, hova a szókon kapkodás! Nevetségessé teszi az idegen író, s rontja nyelvünket. Nem a szók, hanem a gondolatok visszaadásában fekszik a hűség. A szók csak esetlegesek, lényeges a gondolat. Már pedig az elvitázhatlan, hogy én ugyanazon egy gondolatot sokféle módon fejezhetem ki. Hogy aztán a sok közül melyiket választom, az egészen kényemkedvemtől függ. Én nem akarok nyelvgyakorló könyvet, hanem érdekes olvasmányt nyújtani közönségemnek; azért fel kell szabadítanom magamat az idegen kifejezések, szólásmódok bilincsei alól.

A harmadik osztálybeliek azt tartják, s igen helyesen, hogy medio tutissimus ibis; s fordítanak hiven, szószerint, megtartva a szórendet, mondatszerkezetet — de csak addig, míg az anyanyelv sajátágaival összeütközésbe nem jó. Itt aztán már megszűnik, de meg is kell szűnnie minden hűségnek. Hisz azt már a természet rendje hozza magával, hogy annak kell hódolnia, annak alkalmazkodnia a honihoz, ami idegen; nem pedig megfordítva. A nyelv-sajátságok szentek és sérthetlennék; ezek ellen semmi tekintet kedveért sem szabad vétenünk; mert ezáltal kivetkőztetnők nyelvünket

eredetiségéből, megfosztanók legszebb diszétől s szolgálivá alacsonyítanók.

Ha végig tekintünk latin fordítóinkon, azt tapasztaljuk, hogy legnagyobb részök az első, a másodikat tudtommal senki, a harmadik módszert pedig csak alig egy-kettő követi; s egyáltalában nagyon kevés mondhatja közölök magáról: Lacones sumus! Egy részök ugyanis jól tud ugyan magyarul, de a latin légben való-ságos Icarusok; más részök meg tán Cicero nyelvén is képes volna mennydörögni, csakha forumuk, populus Romanusuk s Catilinajok volna, meg egy kis adag abból az ízéből, amit Quintilianus mucro ingenii-nek nevez Cicero-ban; hanem ezek meg a magyar nyelvben profanum vulgus, kontárkodó muzsikusok, akik még apróbb, jelentéktlenebb darabokat sem tudnak egész precízióval eljátszani, anélkül hogy Töpler vagy Ballagi mesterüknek kabátját néhanéha jó tanácsért meg ne rángatnák.

Hát még a harmadik csapat, audax Japeti genus! amely sem egyik sem a másik nyelvet nem érti alaposan; hanem azért egész francia nonszalánszszal nekiül zöldposztós asztalához, mintha csak arról volna szó, hogy francianégvest vagy keringőt kalimpáljon le; s glaszékesztyűs ujjá közé csiptetve tollát, megkezdli ellenállhatlan-nak hitt koketirozását a műzsákkal?!

Mi természetesebb aztán, mint hogy az ily fordítmányok valóságos adtál uram esőt, de nincs köszönet benne! A latinos-ságok pedig csak úgy bukdosnak ki egymásután a föld alól, mint jó eső után a gombafiak; s idővel izmosodni, erősödni kezdenek; s ha egyszer zsirra vergődtek, el kezdik játszani a kakukfiak szerepét.

Mindazon botlásokat felsorolni, melyeket latin fordítóink nyelvünk sajátságai ellen elkövetnek, több mint sisyphusi munka; mert legiókra megy azoknak száma. Azért itt csak néhányát említem föl; névszerint azokat, melyek már polgárjogot nyertek; aztán amelyek gyakoriságuk által könnyen gyökeret verhetnek az ifjak emlékezetében, kikről tudva van, hogy ezen fordítmányokat szél-tiben s nem nagy válogatással használják.

1. *A szenvedő-alak.*

A magyar nyelv egyik kiváló sajátsága, hogy ellenkezőleg a latin és német nyelvvel a szenvedő mondat szerkezetet, lehet mondani, alig ismeri. Fényes tanúságot szolgáltat erre a népnyelv. A nyelvet ugyanis a népszellem teremtette. Ezt pedig a maga ős

eredetiségében, romlatlanul csak is a nép öröklötte; melyen, mint Hunfalvy helyesen mondja, az iskola nem rontott, nem javított. Ő nem ismer nyelvbortlást; tudata és nyelvanalogiája sohasem fogyatkozik.

Már pedig hallgassa meg egyszer akárki a népet, kísérje figyelemmel beszédét, lesse el mondatszerkezetét, s ama meggyőződésre fog jutni, hogy a magyar nép, dacára annak hogy az osztályrészül nyerte szenvedést már eddig meg is szokhatta, épen nem embere neki; legfőllebb furasága miatt jegyzi meg magának, mint a fináncot vagy a zsandárt.

Ezt bizonyítják legrégibb, eredeti nyelvemlékeink is, melyeknek a „Halotti Beszéd“ s a „Históriás Ének“; legkivált pedig az utóbbi; hol a szerzőnek épen nem hiányzott az alkalom bőviben alkalmazni a szenvedő-alakokat, s mindössze is csak három tévedt bele; ezek is olyanformán mint mikor az ember lakást változtat, s elmélyedésében az új helyett a régibe botlik.

Nagy visszaélés tehát derűre-borúra használni a szenvedő-mondatszerkezetet, mint divattá vált már templomban és piacon, országgyűlésen és színpadon, a társalgási és irodalmi nyelvben, szóval mindenütt és mindenkor.

Vannak esetek, tagadhatlan, ahol rájuk szorulunk, s néha rövidség tekintében ajánlhatók is; de legtöbbszörte csupán kapdelmődon dolgozás, mégfontolási lustaság eredményei; s mint ilyeneket, lehetetlen nem kárhoztatnunk; pl. „Reményilem, tisztelt társak, hogy *fel fogok* e helyen *mentetni* azon cáfolat taglalásától“. (Fogarasi.) „Ott, hol a tudomány *becsültetik*“. (Toldy.) „Anyád és hugod *tőlem becsben tartatik*“. (Fábián). „Vonakodott biztosítást adni, miszerint rajtad *több nem követeltetik*“. (Fáb.). „Oly férfiú válandik belőle, milyennek utóbb *ismertetett*“. (Czuczor). „*Választmány küldetett* Delphibe“. (Czucz.)

Köteteket irhatnak tele ily példákkal, melyek majdnem minden rendű és rangú íróink műveiben csak úgy hemzsegnek, mint a felriasztott hangyaboly, pedig egészen szükségtelenül; nem tekintve azt, hogy idegenszerűek, otromba hangzásúak, s pattogásukkal egészen elrutítják nyelvünket.

Különösen mégbocsáthatlan, nem is tudom, minek nevezzem, az, midőn az általános alányt is latin vagy német rámára akarják némelyek feszíteni, s a többes cselekvő-alak helyett egyes szenvedőt használnak. Hogy tetszenék például az ily szenvedőbálványozóknak, ha e helyett: „Szomorú birt hoztak nekem az

estve" így szólanék: Szomorú hír *hozott* nekem az estve. „Nem jöttem volna én ide, *csalogattak* engem ide" így: Nem jöttem volna én ide, *csalogattattam* én ide. „Fejik a fekete kecskét, verik a barna menyecskét" helyett: *Fejetik* a fekete kecske, *veretik* a barna menyecske. „Azt mondják, nem adnak engem galambomnak" helyett: Nem *adatni mondatom* galambomnak?

Ugy-e bizony *felkacagtatnék* mindenkitől vagy *mindenki által*? (Mert mindakettő *mondatik* és *iratik*). Hanem mikor Fábrián, pedig ő egyike legjobb fordítóinknak, ily magyarsággal él: „Tudod, hogy törvényes gyámságnál, mely alatt a leány lenni *mondatik*“. „Azok után, mik később *általa* hozzám *irattak*“. „Ok nélkül *vádoltatom általad*“. „Pomponiánk *részéről* sohasem *értétttettem*“. „Hitesd el magaddal, hogy *tőlem* testvérileg *szerettettel*“, (megjegyzendő, hogy mindez egy lapon, tíz sorban kerül elé); vagy mikor a hivatalos Közlöny által *tudattatik* a közönséggel, hogy a *kultuszminisztertől* fogadási napokul csütörtök s vasárnap *tüzetett ki*, s aztán hozzá *téteik*, hogy: „*Kéretik a közönség magát ezen intézkedéshez alkalmazni!*“ az már oly természetesnek *találtatik*, mint a régi *táblabírák által* a „*mondódik*“, vagy a pozsonyi *várkapitányságtól* ez a ligeti felirat: *Kutyák, csak ha zsinóron vannak, beeresztettnek*. Ami pedig a hatóságoknak szabad, az szabad más testületeknek is. Azért a s—i kaszinót sem lehet megróni, hogy termeiben kifüggesztette: „*Itt nem dohányoztatik*“.

Valóban szinte kíváncsi lesz az ember azon fordításokra, melyek az iskola falai közt, mondhatni, en famille mennek véghez; ha azokban, melyeket némely latin nyelvtanárunk a világ elé bocsát, amikor pedig kissé jobban megszoktuk háynyi, amit leirunk, ilyesfélék fordulnak elé:

Sárvárynál: *A meghódított tartományok finomabb életmódja s műveltségétől távolesnek a Belgák; az üzerek gyérebben szállítják hozzájuk azokat, mik lélekelpuhulást szűlnék . . . Elhatározzák beszerezni mindazt, a mi az elköltözésre szükséges . . . Erre az ország haragra lobbanván, midőn jogát fegyverrel akarná végrehajtani: Orgetorix meghal . . . Ezek megbizattak, hogy mondánák meg . . . Ő előre látta, hogy nagy vesz fenyegetné a birtokot . . . Fölemlíti panaszként, hogy mitsem segítetik általok . . . Tagadják, hogy szabad legyen napot¹ látnia . . . Van-e ki tagadná, hogy a büntét vagy eltagadtatik, vagy érdemeltnek állítatik? . . Mit szólanhattak az emberek, ha ő megöletik? . . A mint zavar és kelepcebe jutott, felkérém őt, miért késkednék oda menni: Quum haesitaret, quum teneretur, quaesivi quid dubitaret eo proficisci *Mi vitéz férfiak!* (Ezt Cicero magáról és a tanácsról mondja) . . Mindezek így levén egybesereglett atyák! . .*

Az idéztem helyekből kitűnik 1-ör hogy Sárvány nem tud magyarul; 2-or hogy latinsága oly viszonyban állhat magyarságához, mint fordítása az eredeti szöveghez. A stilisztikáról nem is szólok, az rá nézve valóságos episcopatus in partibus infidelium; de még a latin szintakszis főbb szabályait sem látszik ismerni. 3-or Fordítási módszere a s z e s z é l y, mert ahol hiven fordíthatna, ott szabadon fordít; mikor pedig a hűség a magyar nyelv rovására történik, akkor hű, szóval fordít minden szabály nélkül, amint épen eszébe jut. A tömérdek eset közül csak néhányat említek föl. Példaúl a hendiadyst: „natura pudorque” (természeti félnétség) egyszer meglehetősen szabatossággal: velem született bátortalanságnak fordítja; máskor azonban egészen megfelelkezik róla, s az „aestus febrisque” (forróház): forrás és láz, „oratio et facultas” (szónoki tehetség): beszéd és szónoklatnak mondja; a tulajdonneveket majd latinosan *Italia, Helvetiusok, provincia, Sequana, Rhenus*, majd magyarosan *Olaszország, Helvéták, tartomány, Szajna, Rajna*, majd franciásan *Provánsz, Garonne, Marne*, használja; egyszer *Divitiacus, Gallus*, máskor *Catamantaled, Gall*; ha akarja *Sequanus Casticus*, ha akarja *Casticus Sequanus*. Aztán aki Ciceroba béle mer kapni, attól csak megvárja az ember, hogy ne mondja *Tulliai család, Plotiai törvény!* Vagy legalább legyen következetes magához s „római nép” helyett használja *Romanusi nép*; „pugna Romana” *Ronanai harc*, (amint egyszer mondja is, bár magához következtelenül, *Cassianusi harc*), „bellum Romanum” *Romanumi háború!* . . Bizony, bizony! ezekre is el lehet mondani, hogy: quousque tandem?!

Gyuritsnál: *Ime ezenközben dardanida pásztorok hátra kötözött kezekkel nagy láрма közt vonszolnak a királyhoz egy ifjút, aki magát ismeretlent a jövőknek önkényt szolgáltatta kézbe, hogy ez történjék, azután megnyissa Tróját az achivoknak, bízva eszélyében, s eltökélve lévén mind a kettőre, hogy ügyesen forgatja cseleit vagy bizonyos halálnak megy eléje . . . Miután evés közben először pihentek s elhordattak az étkek . . . Belépvén ide, miután a királyné előtt szólni nekik megengedtetett, a legtekintélyesebb Ilioneus így kezdi . . . Mely szózat miután a népnek fülébe elhatott, megremültek az emberek, kire céloz a végzet, kit fogna kívánni Apollo . . . Hogy állunk a legszentebb ügyekkel Panthu! . . Távolban Mars földje lakatik téres rónákon.*

Vojdiseknél: „complures novi atque nobiles”: *több felmerült tisztviselő és nemes. Haldokló atyám azt rendelé, hogy Numidia ország csak kormányzójának, titeket pedig urainak tekintselek . . . A ti adományaitoktól fosztattam meg, a rajtam elkövetett méltatlanság által ti vettettetek meg . . . Ellenségünk nem vala, ha*

csak valamelyik ellen állok nem szólíttatink fel... És íme véletlenül Jugurtha felfuvalkodva büszkeséggel meggyilkolja testvéremet s engem oda juttatott, hogy inségben mindenhol biztosabb, mintsem saját országomban vagyok... „Qui amicitiam vostram diligenter colent“: kik barátságokat gyakorolják... Mit tegyek? hova forduljak, én boldogtalan! leginkább?... Testvéremet rokona, kihez legkevésbé sem illet, gonoszúl életétől megfosztotta. Mert azonban kivette honomból hova forduljak?... Bár valahára bennetek vagy a halhatatlan istenekben az emberi dolgokrai gond kiterjedne!

Vagácsnál: Midőn Socratesnek sokan sokfélét hoznának ajándéknak, hogy iránta való hálójokat tanúsítanak... Ha a barátoktól olyan dolgok követeltetnek... Azonban nem hiányzanak az öregeknél örömök sem... Midőn egy nagy gránát almát fölnyitott volna, és valaki kérdezné, mit kívánna oly számmal... Újra tehát háborút határozott a gyűlés... Murad hat ezer lovast küldte előre, kik a mi csapataink erejét kikémelelnék... Ha Capys tetemei feltaláltnak, meg fog történni (a legvastagabb latinizmus), hogy Julius egyik ivadéka elesik... Azt gondolá, hogy az eskü alól fel volna mentve... Mely választásnak híre menvén, országosan helyben hagyatott...

Veressnél: Ez a bor igen savanyú, mintsem hogy azt meg lehetne inni... A thebaeiek szellemileg kissé nehézkes voltak... Ugyanazon évben, melyben Scipio foglalá el Carthagot, dúlta fel Mummíus Corinthust; mind a két vezért a magától legyőzött nép nevével tisztelték meg... Caesar megállapította, hogy egy római polgár sem, ha idősebb húsz évnél, legyen két évnél tovább egymás után távol... Antigonus megtiltotta, hogy valakit magához bocsássanak... Histiaeus megakadályozta, hogy a hidat leszakasszák. A carthagoiak nem akadályozhatták meg, hogy a rómaiak el ne vegyék Sardiniát. Bessust alig tartóztathatták vissza barátjai, nehogy Cobarest megölje...

Ilyen műhelyekben készülnek, ezek azok a titkos pénzverdék, a melyekből annyi hamis arany kerül az emberek közé.

Csoda-e aztán, ha a gyom naprólnapra annyira szaporodik nyelvünkben, hogy nemsokára Rousseauval elmondhatjuk: Csak az szép, csak az helyes, amit a valóságban hiába keresünk.

Általában latin fordítóink nagy része oly pusztítást visz véghez a magyar nyelvsajátságok sorai közt: hogy az irodalomtörténet találóbb címmel alig tisztelhetné meg munkálkodásukat, mint azzal hogy: tatárjárás!

2. A köt- s ohajtómód.

Ha más nincs is magyar nyelvtanainkban a módokról, mint az, hogy van jelentő, parancsoló, köt, s ohajtómód, már maguk e műszók elegendők volnának arra, hogy sejtjük, mikor kell az

egyiket, mikor a másikat közölök használnunk. A jelentő-kifejezés mutatja, hogy ez a mód a kijelentésé; ha tehát valamely gondolatot egyszerűen kijelentünk, ha azt valóságul mondjuk ki, függetlenül az alany nézetétől, akkor jelentőmóddal élünk; pl. Darius visszatér Európából Ázsiába, s tengeri hadra készül. Ebben a példában mindkét cselekvés valóul van kijelentve; ezért kötmóddal egyikök sem állhat. Úgy de a módra semmi befolyással sincs az, ha én az előmondatot a megfelelő időkötszó segélyével időmondattá változtatom; teszem azt: Miután Darius Európából Ázsiába visszatért volt hadra készülé.

A latin nyelv szolgálai utánzásából támadt tehát — hol a *quum* időkötszó az elbeszélésben kivételesen kötmóddal kerül elé — hogy a *mídn*, *míkor*, *amínt*, *míhelyest*, *miután* s a t. időkötszókat, amelyek közt íróink nagy része természetesen ép úgy nem talál semmi különbséget, mint maguk közt az idők közt nem, először latin fordítóink Tamás és Bálinttól kezdve le egész Sárváryig — alig egy-kettő kivételével — ezeknek nyomán aztán a többiek is kötmóddal kapcsolták és manap is még sokan kapcsolják össze. Például Nepos idéztem helyét: „Darius quum ex Europa in Asiam revertisset, classem navium comparavit“ Czuczorunk így fordítja: „Darius pedig *miután* Európából Ázsiába *visszatért* volna, tengeri hadat készíté föl“. Másutt: „*Midn* a szülék nem *lelnék* benne örömet. *Midn* e tettei miatt fő tekintettel *birna* hónapban. *Midn* pedig a lacedaemoniak *panaszkodnának*“. S így megy ez aztán ab ovo ad mala.

Újabb időben ugyan a kötmódos időmondatok meglehetősen kezdenek gyérülni; de azért egészen még nem haltak ki, s néha tekintélyesebb íróinkhoz is bebetévednek; pl. *Amínt* palotája előtt *befordult volna*. (Jók.) *Midn* legkevésbé sem *gyanította volna*. (Szilágyi S.) *Midn* a népes tanácsülésben abban *dolgoznának*. (Fáb.) — Politikai és szépirodalmi lapjaink szintén kedveskednek olvasóiknak majdnem minden számukban ebből a római csemegéből. Latin fordítóink közt pedig (nagyon természetes, hogy az újabbakat értem, mert a régiek a módra nézve valóságos helóták), különösen Sárváry az, aki e tekintetben is virtuózkodik; pl. *Midn* többször kérdeztette sem *szólnának* semmit... *Midn* a magistratus a néptömeget fegyverbe *szólítaná*... S *midn* e legszemtelenebb ember elsőbb *hallgatna*, s a t. s a t. . .

Hibás a kötmód használata jelentőmód helyett még 1-ör a kijelentő *hogy*-os mondatokban; pl. Themistocles felől beszélük,

hogy versenygés közben bizonyos szeriphószí embernek ezzel *felelt volna* . . . Antonius azt beszélgeti, *hogy* én a szabadost a közös jóvedelem ellenőre gyanánt *küldtem volna*. (F á b.) Caesar előre látta, *hogy* nagy veszély *fenyegetné* e birtokot . . . Ők jól tudják, *hogy* Caesar a római nép régi bánatlmáiért *vett legyen* elégtételt. (S á r v.) s a t. A kijelentő *hogy*-gyal ugyanis mindig állítást fejezünk ki, nem pedig lehetőséget, bizonytalanságot, kétkedést s a t.; más szóval, a kijelentő *hogy*-os mondatoknak alaki, nem tárgyi valóságát, s nem szubjektive, hanem objektive kell megítélnünk. A felhozott példában tehát: „Antonius azt beszélgeti“ nem azt tekintjük, hogy Antonius vagy Cicerora nézve való-e az, miszerint Cicero szabadost küldött; hanem hogy valóban mondta-e Antonius. Pedig mondta. Mit mondott?: „Cicero szabadost küldött“ vagy „én szabadost küldtem, azt beszélgeti Antonius“, nem pedig azt, hogy „*küldtem volna*“.

2-or. A következményes *hogy*-os mondatokban; pl. Crassus fölkelt, s elkezdte consulságomról nagy magasztalólag szólni, annyira, *hogy* azt *vallná* (F á b.) Ligarius a provinciában akként viselé magát, *hogy* a béke kívánatos *volna* reá nézt. (K a z i n c z y G.) Annyira ostromolta őt egy valaki, annyira készíté a haza legszentségesebb nevére, *hogy* véleménye ellen sem *birná* e szavak súlyát elviselni. (K a z.) Oly érzékenyen szólt, *hogy* a legkeményebb szívűek is *könyeznének*. (C z u c z.) Úgy állította fel a csatarendet, *hogy* két hadosztály a tetőn *foglalna* helyet. (S á r v.) — Igaz ugyan, hogy a latinban a következményes mondatok kötmóddal állnak; de ez onnan magyarázható, mivel a rómaiak a következményt a működő ok minősége gyanánt, csak mint képzel-tet, nem pedig mint valót fogták fel; a minőségi mondatokat pedig, tudjuk, hogy a latin nyelv mindenkor kötmóddal fejezi ki; pl. Sunt (tales), qui dicant. Ámde a magyar, ami sokkal logikaibb, azt tényül tekinti; s mint ilyet nem kapcsolhatja egybe köt, vagy ohajtómóddal. S népüktől nem is hall soha senki következményt kötmóddal kifejezve; sőt még időszaki sajtónkban is nagy ritkán fordulnak elé; pedig ott minden csodabogár megterem. Ez a priviligium csak latin fordítóinké. Csak rólok lehet mondani: Annyira Rómában képzelik magukat, *hogy* néha a magyar nyelv szelleméről is *megfeledkeznének*.

3-or. Ha a félést jelező kifejezések után *hogy*-ot használnunk, az imént kifejtettem szabály szerint azt szintén nem köt, vagy ohajtó, hanem jelentőmóddal kell szerkesztenünk. Korcs

magyarsággal vannak tehát a következők mondva: Ok nélküli félelem attól tartani, *hogy* a földbirtoki hitelintézetek záloglevelei a központi börzét *özönlenék* el. (L ó n y a y.) Egyedül attól tartok, *hogy* némelyiteket *megtéveszthetné* hajlandósága (K a z. F.) Nem félek, *hogy* reám *megharagudjatok*. (F á b.) — Ha ugyanis a *hogy* kötszóval köt, vagy ohajtómódot szabad volna használni akkor, midőn félünk, hogy valami megtörténik, amit nem akarunk hogy megtörténjék; úgy az analogia nyomán akkor is használhatnánk, midőn olyas valamitől félünk, hogy nem történik meg, amit szeretnénk, ha megtörténnék; mondhatnók tehát: Tartok tőle, *hogy* seregünk nem *győzzön* vagy nem *győzne*! Félünk, *hogy* nem *teljesednének* vágyaink! Már pedig erre a legroszabb fül is anathemat kiáltana, ha hallaná. Azért hagyjuk a latin nyelvet haladni a maga útján az ő konjunktívusával; mi pedig maradjunk meg szépen, amint nyelvünk szelleme követeli, az indikativus mellett; s mondjuk: Félek, hogy adósom a kiszabott időre nem fizet meg. Tartok tőle, hogy ennek a sok hejehujának jaj lesz a vége.

Ez utóbbi esetben, midőn t. i. attól félünk, amit nem akarunk hogy megtörténjék, a „hogy“ helyett *nehogy*-ot használni kézzelfogható utánzása a latin *ne*-nek. Ha már épen valaki a *ne* szót ki akarja fejezni, ott van a több száz éves *netalám*, amelyet régibb íróink ily esetekben használtak s némelyek ma is használnak; pl. Annyira hazudnak Matkóval együtt a kálvinista tanítók, hogy félt, *netalám* miattok önnönmaga az ördög hazug nevét elveszesse. (S á m b.) A község igen megfélemllett, *netalán* véletlen lázadás üssön ki a városban. (C z u c z.)

Megbocsáthatlan botlás a magyar nyelv szelleme ellen köt, vagy ohajtómódot használni 4-er a függő vagy nem-egyeses (indirekt) kérdésekben, ha azt egyéb ok nem követeli; pl. *Hol lett legyen* e főváros, azt lehet ugyan gyanítani, de nem elhatározni. (J ó s.) *Mily jutalmát vette legyen* e diadalmának Miltiades, illőnek tartom elmondani. (C z u c z.) Ekkor kérdé, ha nem *adná-e* el a gyűrűt? (K a z. G.) *Mik s mifélék legyenek azok*, Pomponiustól megérted. (F á b.) Kérdem őt, *miért késkednék* oda menni? (S á r v.) — Én legalább nem emlékszem, hogy magyar ember szájából, akit a latin iskolák el nem rontottak, ilyesmit hallottam valaha: Menj fiam, nézd meg, *hány óra legyen?* Kérdezd meg ezt az embert, *hogy hínák* őt? Hanem mint a Népdal mondja: „Megkérdeztem szeretőmtől, szeret-e? . . . Izent nekem a mészáros, kell-e nekem gyűrű, páros? . . . Ha kérdik, hogy vagyok? Mondjad,

hogy rab vagyok. A jó isten tudja, mikor szabadulok? . . . Ily szerencsétlenné, valld meg, miért tettél?

A latin nyelvben, különösen a függő kötmódos mondatoknál, nagy szerepet játszik a *consecutio temporum*; ez megkívánja ugyanis, hogy a vonzómondat jelenét a vonzott mondat egyidejű cselekvése jelenben, múltját az úgynevezett félmultban kövesse. Római égalj táplálta bogáncsok tehát nyelvünkben az oly célzatos mondatok, melyek kötmód helyett, a latin minta után, ohajtóban állanak; pl. Inté a hidőröket, ne *szalasztanák* el az alkalmat (Czucz.) Felkértem Henszlmann urat, hogy azokról nézeteit e bevezetés számára papirosra vetni *sziveskednék*. (Toldy.) Esdekelní kezdett, *bocsátanák* el. . . A királyhoz ment s kérte, *adná át* neki. (Kaz. G.) Hozzá jött még Sallustius, a váltig unszoló, *szólnék* Luceiussal. . . Kérnélek, amiket akademiánk számára szerzél, minél előbb *küldenéd* meg. (Fáb.) — Különösen Toldyn lehet csodálkozni, aki a Halotti Beszédet minden legapróbb sajátságával nemcsak ismeri, hanem magyarázta is. Pedig ama becses nyelvemléknek épen fele idevágó példákból áll: „Imádjuk isten kegyelmét, hogy irgalmazzon öneki, és bocsássa mind ő bűnét; hogy imádjanak, hogy ódjá”; s így egész végig. Kazinczy és Fábiánál nagyrészt a „kér, esedezik” után állnak ezen ohajtmódok; s azért kezdetben azt gyanítottam, hogy szándékosan, öntudatosan választvák; azonban később láttam, hogy Kazinczynál a véletlen hatása működött; mert amint tovább olvasom vala „Lithván népmeséit”, ezt is ott találtam, hogy: A hercegnő a királynéhoz ment, s kérte, fogadják be varrójának. Fábiánál pedig azt kell gondolnom, hogy a latin szöveg volt iránytűje; amint az „assiduus hortatur Sallustius, ut agerem cum Luceio: *szólnék* Luceiussal — peto, ut cures haec diligenter: kérlek, *járj el* ezekben pontosan! — quare velim eos quamprimum mittas: azért ohajtanám, *hogy* mind ezeket minél előbb *megküldd*” bizonyítani látszanak.

3. Okadó mondatok.

Az alárendelt okadó mondatok kétfélék: 1) való vagy tárgyi, 2) logikai vagy alanyi. Az első esetben a mellék és főmondat oly viszonyban állnak egymáshoz, mint ok és okozat; a másodikban mint ok és következmény; pl. A tél közelg; hullnak a fák levelei. Nem tanultunk; nem is tudunk sokat.

(Ok és okozat.) Apja vagy; meg is fogsz neki bocsátani. Szakad az eső; nem fog eljönni. (Ok és következmény.)

Az erkölcsi ok szintén az 1) pont alá tartozik: a mellék és főmondat tehát itt is ok és okozat viszonyában állnak egymással; pl. Nagyot vétkeztél; méltán bűnhődöl.

Mit } Ha már most az okadó kötszókat tekintjük, azt találjuk, hogy az objektív oknak a latinban *quia, quod*, a németben *weil*, a szubjektív oknak pedig a latinban *quum*, a németben *da* felel meg.

És a magyarban?

Kiírom úgy, a mint Szvorényi nyelvtanában áll: „Okkötők: *mert, mivel, hogy; mivelhogy, minthogy, ugyanis, azért; azért—hogy, azért—mert, mivel—tehát, mivelhogy—azért*“. Ezekre nézve egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy az *azért* egymagában sohasem okadó; hanem a való vagy erkölcsi okból származó okozatot vagy cselekvést jelöli. Továbbá helytelenek — később meglátjuk miért — „ *mivel—tehát, mivelhogy—azért*“; mert épen megfordítva kell állniok: *mivel—azért, mivelhogy—tehát*. Harmadszor a négy odaszúrt példa közül kettő, hogy Hárival szóljak, nem passzól. „*Siet, hogy oda érjen*“ — ez nem ok, hanem cél. „*Azért, hogy kicsiny vagyok, megmérközőm veled*“ — ez sem ok, hanem megengedés . . . Quandoque bonus dormitat Szvorényius!

Már most nézzük, miként használják íróink ezeket a kötszókat.

„*Mivel*“.

„És mégis az emberek sokáig nem érték el, hadakozás dolgát ha test vagy lélek ereje gyarapítják-e inkább*). *Mivel* előbb hogy munkához látnánk, elgondolásra vagyon szükség“. (K a z. F.) Itt a *mivel* mellérendelt főmondatban áll; tehát megfelel a latin *nam, enim*, a német *denn*-nek.

„De *mivel* ott felséges elmék támadtak az írók közt, (azért az athenaeiek) nagy tettei minden mások felett magasztaltatnak“. „*Mivel* a fegyveresek meg nem jelenének elég számosan, az dolgokat elakasztá“. (U. a.) Ebben a két példában a *mivel* való okot jelöl.

„*Mivel* tehát körül vagyok kerítve, romommal oltom meg égésemet“. (U. a.) Ebben a példában a *mivel* a latin *quoniam*-nak

*) Az egész hely érthetlen, s rosszúl van fordítva. Az eredeti így hangzik: „Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet“.

(*quum jam*), a német *da nun*-nak felel meg, s a körülményekből kifolyó okot jeleli.

„*Mivel* igen okos volt, a királyné és király megbecsülék“. (K a z. G.) „De *mivel* Nádasdy a föltételt teljesíteni vonakodott, Frater György sem működött buzgóan“. (H o r v. M.) Itt a *mivel* az idéztem mindkét irónál objektív okot jelel.

„*Mivel* úgy adá a sors, hogy nőmet halálból szabadítám ki, most már engem sem fognak megvetni“. (K a z. G.) Ebben a példában a *mivel* az okot jeleli, melyből valami cselekvésre következtetünk; tehát szubjektív okadás.

Ha már most ezek nyomán azon kérdésre akarnánk felelni, melyik latin kötszónak felel meg a magyar *mivel*, a *quia*, *quod*-nak-e, a *quum*, *quoniam*, *quandoquidem*-nek-e, vagy pedig a *nam*, *enim*-nek? alkalmasint Fiesco mórjával azt kellene válaszolnunk: E talány nekünk nagyon fogas! Fejtse meg azt a sátán!

S ha tovább megyünk, és a többit vizsgáljuk, nagy örömünkre — ugyan azon eredményre jutunk; pl. a *minthogy* ezen példákban: „*Minthogy* leányod vagyok, tehát megcsókolsz! (J ó k.) *Minthogy* ezekről elég volt mondvá, helyesnek tartom Hannibalt említnem“ (C z u c z.) a következmény okát adja; tehát a latin *quum*-nak felel meg; ezekben pedig: „*Minthogy* az akadályt átugrani nem tudta, ott megfeneklett. (J ó k.) A foglyokat pedig vissza nem kapják, *minthogy* Hannibalt a hadi sereg vezérletében még most is megtartják“ (C z u c z.) az okozatnak okát jeleli; tehát azt fejezi ki, amit a *quod*, *quia*.

Pedig Czuczor és Czuczor közt is van különbség; egészen más Czuczor a fordító s Czuczor a szótárkészítő. Hogy ne volna tehát különbség a *minthogy* és *mivel* közt, ha már a *mert* és *mert* is különböznek egymástól?

Annak meghatározásában, hogy a felsoroltuk okadó kötszók közül melyik minő okot jelel, többféle eszköz áll rendelkezésünkre. Először tekintetbe vesszük, hogy ugyanazon kötszót ugyanazon író minő jelentményben használja legtöbbször; másodsor tovább kutatjuk, hogy jobb íróink nagy része összévág-e egyik-másik kötszónak kiváló használatában; harmadszor megkérdezzük nyelv-érzékünket, nincs-e kifogása ezen használat ellen; ha még ezen támpontokhoz aztán egy vagy több íróat találunk, akik a kérdéses kötszókkal önmagukhoz következetesen ugyanazon jelentményben élnek: akkor minden habozás nélkül elfogadhatjuk, hogy okadó kötszóink meghatározásában nem jártunk el helytelenül.

Mindenki belátja, hogyha példákkal kellene beh bizonyítanom, melyik kötszöt minő jelentményben használják legösszevágóbban íróink a legrégiebbektől kezdve a legujabbakig, bizonyára kötetekre menne az idézetek száma. Azért legyen elég annyit mondanom, hogy kutatásaim a következőkről győztek meg:

1-ör. A *mert* kötszó minden időszakbeli íróinknál egyrészt az okozatnak okát jeleli, az alárendelt mondat élén áll, s az okozatos mondatban megfelel neki *azért*; pl. „Azért van oly sötét; mert a nap elfogyatkozott”. „A férje semmirekellő volt, aki csak azért vette el, mert azt hitte (volt), hogy sok pénzt fog vele kapni”. (Jók.). „Követek vadnak nagy eremben, mert járának nagy jó véggel”. (Hist. Én.); másrészt okadatolja, magyarázza az előzményt, mellérendelt főmondatban áll, a latin *nam*, *enim*, a német *denn*, *nämlich* s a magyar *ugyanis*-nek felel meg; pl. „Mikoron az cseh király látta volna Margit asszonyt, legottan megfogattaték Margit asszonynak szépségében; mert vala igen szép szűz testtel”. (Marg. leg.) „Ne akarjatok itélnetek és nem ítéltettek! Mert mely itélettel ítélnetek, ítéltettek”. (Jász. cod.) „Mi gyermekeink szellemi s erkölcsi nevelésénél hasonló elvek szerint járunk el s hasonló eredménnyel, a mennyiben a mesterkélés oda vezet, hogy nyomorékokat neveljünk. Mert a mesterkelt lényből minden lehet, de valóságos férfiú soha”. (Eötv.)

2-ör. A *mivel* csupán objektív okot jelel, s mint ilyen részben egy jelentményű a *mert*-tel; azon különbséggel mégis, hogy amazzal az okadómondat az okozatosnak rendszerint utána, emezzel pedig közönségesen előtte áll; pl. „Mivel munkád által oly sok emberrel annyi jót teszesz, azért mindenki nagy becsületben tart téged”. (Kaz. G.) Ezt mondhatnók *mert*-tel is, csak hogy akkor a két mondat rendjét többnyire megváltoztatjuk; pl. Azért tart mindenki nagy becsületben téged, mert sok emberrel teszesz jót.

3-ör. A *minthogy* és *mivelhogy* (ez utóbbit a régi írók közül némelyek a való ok jelelésére is használták, különösen Heltai, Káldi sat.; a legrégiebbek pedig az objektív okadó mondatokat a használatból rég kiment *miért*-tel kezdték meg; pl. „Miért (ma: mivel) megsokasult az kegyetlenség, az bín, ennek okáért (azért) meghidegölt sokaknak isteni szerelmek”. (N. múz. cod.) „Miért kedeg immár nem látlak és velem nem vagy, azért immá búdosom és tévölgök”. (Nád. cod.) — a két említett kötszó tehát íróink legtöbbjénél nagyobbára azon szerepet játszsza, melyet a latinban a *quum*, a németben a *da*; más szóval ha az

ok szubjektív, amiből következtetünk valamit, akkor az okadó mondatot *minthogy*, *mivelhogy*-gyal nyitjuk meg, s a következményt *tehát*-tal csatoljuk utána; pl. „Minthogy legnevezetesebb, legfontosabb és alapjában megingatott magyar irányunk helyreállításáról van szó, az értekezés igen hosszassá válhatik“. (Fog.) „Minthogy pedig a kiszabott határidő már lefolyt, s mint-hogy Garanvölgyi úr a Reichsgesetzblattot nem járatta, s mint-hogy bélyegpapírra írni nem akart, tehát testvére özvegyénél levő birtoka annak tulajdonává lett, következőleg azt el is adhatta“. (Jók.) „Mivelhogy peniglen az apostoloknak tanítások által hivatgatunk e széles világnak habos tengeréből az istennek országába, annak okáért szükséges és hasznos dolog az ő választásokról való tudománt halgatnunk“. (Telegdi.)

Lássunk most néhány példát Mikes Kelemen „Törökországi leveleiből“. Az ide vonatkozó helyeket nem választás után irom ki, hanem sorban úgy, amint azok az első húsz lapon előfordulnak minden tekintet nélkül arra, hogy helyesek-e vagy nem.

a) „*Mivel*“ ... Gondolom, hogy holnap idehagyjuk ezt a pusztát, kies, szomorú lakóhelyet, *mivel* a császár veres hintója elérkezett, a melyet urunk után küldöttek ... Aztat pedig (a hintót) négy fejér szokta húzni, azokat pedig az ügétessel nem terhelik, mivel már azt el is felejtették, annyira megöregedtek ... (A kocsis) az egyik kezében a gyeplőt tartja régi szokásból, mondom régi szokásból, mivel lovai gyeplő nélkül is tudják a leckét ... De nekem úgy tetszik, hogy jobban illik egy mészároszhoz, hogy jó hadi ember legyen, mivel úgyis mindennap vért ont, mintsem egy favágóhoz ... Édes néném ne csodálja ked, ha a felséges királyoknak nagy hidegek volt, mivel ma igen kemény idő volt ...

b) „*Mert*“ ... Ha igen szeretem is kedet, de többet nem írhatok, mert úgy tetszik, hogy a ház keringene velem, mintha most is a hajóban volnék ... Veresnek azért hívom, mert kívül veres posztóval vagyon béborítva; de a hintó nevet nem érdemli, mert csak kocsi ... Estve jó vacsorát küldött nekünk a kajmakán, a mely jobb volt az ebédnél; mert nem törökök szolgáltak az asztalnál, hanem a mi cselédink ... De nem irigylem szerencséjét, mert azt mondják, nem szép ... És azt nem kell csodálni, ha erős izmos; mert az apja házánál ökrökkel kell néki küszködni s a t.

c) „*Minthogy*“ ... Remélem édes néném, hogy már ezután, minthogy egy aérrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelét ...

De minthogy egynéhány száz mélyfölddel közelebb állunk egymáshoz, úgy tetszik, hogy már inkább is kell kednek engemet szeretni... Minthogy a vezér táborban vagyok, most ő viszi végben hivatalját... De minthogy az soha olyan hamar meg nem lesz, azért csak írjunk... De minthogy mi mind hajdúk vagyunk, mindenikünk alá egy-egy lovat hoztanak...

Hogy ezen példák némelyike nem egészen szabatos, azon nincs mit csodálkoznunk; mert vannak esetek, ahol a nyelvérzék egy maga, öntudatosság nélkül könnyen tévutra vetemedhetik; kivált oly különböztetéseknel, amelyek közel rokonságuknál fogva kissé több figyelmet, mélyebbreható megfontolást tételeznek föl. Mennyit fejlődött azóta a nyelvirodalom, mennyi világosságot árasztottak azóta a nyelvbuvárlatok, s hol állunk mégis — hogy a leglényegeseket, a mód és időtant, ne említsem — csak a kötszők használatában is. Sajnos, de sok tekintetben hátrább, mint Mikes korában. Pedig azóta harmadfélszáz év *merült* vagy *merüle* alá a semmiség végetlen tengerébe, mint novellistáink mondják.

Kisértsük meg néhány szóval körvonalozni az okadó kötszők használatát.

Mint fentebb említettük, az alárendelt okadó mondatok vagy való vagy logikai okot tartalmaznak; amazoknál a mellék, és főmondat ok és okozat, emezeknél ok és következmény viszonyában állnak egymással. Ha tehát azt akarjuk különösen kiemelni, hogy valamely cselekvés *miért* jött vagy nem jött létre, akkor a mellékmondatban a *mivel*, a főmondatban pedig az *azért* kötszót használjuk (okadatolás, indok); pl. *Mivel* az eső esett volt, *azért* nem jöttem el. *Mivel* az eső esik, *azért* nem megyek ki. Itt mindakét példában valószínű okát adjuk, hogy miért nem történt s történik a cselekvés; s ily esetben az *azért* fölcserélhető „*azon okból*” vagy „*az az oka, hogy-gyal*”.

Ebből veszi magyarázatát, hogy a *miért*? kérdésre *mivel*-lel felelünk; pl. *Miért* nem jöttél el? *Mivel* esett az eső. *Miért* nem megy ki? *Mivel* esik az eső.

Ha ellenben valamely cselekvésből, mint logikai okból, következtetést vonunk egy más cselekvésre, akkor a mellékmondatot *minthogy* kötszővel kezdjük meg, a főmondatot pedig *tehát*, *következőképp*, *ennélfogva* szókkal csatoljuk hozzá (logikai ok); pl. Szavamat adtam ugyan, hogy eljövök, hanem azon kikötéssel, ha valami körülmény nem gátoland; de minthogy esett volt az eső, *tehát* nem jöttem el. Naponkint ki szoktam sétálni, ha szép

idő van; minthogy azonban ma esik, következésképp nem megyek ki.

A *mert* indokol és magyaráz; egyrésről tehát a *mivel*, másrésről pedig *ugyanis*-nak felel meg; főmondatban, s az indokolt cselekvésnek utána áll; pl. Magamnak is kedvem volt volna köztetek megjelennem, de semmikép sem szabadulhattam hazulról; mert (mivel) azon időtájban (*ugyanis*) vendégeim érkeztek.

A *hoggy* kiválólag a kedély, s kedélynyilatkozást jelelő kifejezések után áll; pl. Örülök, *hoggy* szerencsésen megérkeztl. Komolyan megdorgáltam őt, *hoggy* tilalmam dacára elhagyta lakóhelyét. —

Nunc venio ad fortissimum — monstrum!

Alig van szó nyelvünkben, amelylyel nagyobb visszaélést üznének, amelyet helytelenebbül használnának, mint az a boldogtalan *miután*. Valóságos Szigeti vén bakája; ha akarom doktor, ha akarom sirásó; ha akarom bakter, ha akarom harangozó; ha akarom órás, ha akarom isten tudja mi. Ez is: ha akarom idő, ha akarom okkötszó; ha akarom jelentő, ha akarom kötmóddal áll; ha akarom egyidejűség a jelen, mult, jövőben, ha akarom előidejűség a jelen, mult, jövőben, ha pedig akarom utóidejűség mindhárom időben.

Pedig mindössze is időkötszó, s minthogy tényhezényt kapcsolunk vele egybe, csak is jelentőmóddal áll, s mint az összetétel: „*miután*“ „*minek utána*“ mutatja, csak a multban előidejűség jelölésére használható; pl. *Miután* (*minek utána*) minden pénzt elvesztette volt, a Dunába ugrott.

Igaz ugyan, hogy az időmondat gyakran a rákövetkező cselekménynek okát is tartalmazza, midőn tehát a *minthogy* helyett hibátlanul használható is; pl. Ekként Q. Ligarius, *miután* hosszas ellenzésének sikere nem lön, kedve ellen vette át a provinciát. (Kaz. (i.) Ő künn maradt a várakozó tereiben, *miután* meghallotta, hogy nagysád még hálókabátban van (Jók.); mondom tehát gyakran megtörténik, hogy a *miután*-os mondat az utóbbi cselekménynek okát is képezi, de azért sohasem válhatik az okadó kötszová; más szóval, ezen kötszóval indokolni akarni valamit a legnagyobb hiba.

Hibásak tehát a következők: „A basák, kiket Majláth ügyének pártolására felszólított, azt üzenték, hogy *miután* a fogoly szökés által akart megszabadulni; a szultán ellene haragra gyúlt“. (Horv.) „Az Afrikában levők e hirre más vezért kerestek, *miután*

Ligarius, övéihez áhítva visszatérni, semmibe sem hagyá magát bonyolittatni“. (Kaz. G.) „Nem adnak önnek könyveket olvasni? Nem tudom, *mert* nem kértem. Nem ohajt ön képecskéket festetgetni? Nem, *mivel* a festéshez ecset szükséges s azt kérni kellene, és *miután* nekem nincs egyéb társaságom, mint magam, szeretek azzal az emberrel, akivel együtt kell lennem, jó barátságban maradni“. (Jók.) „Kunik állítja azt, Kunik? Mi közünk van ahhoz, ha állítja, *miután* nem tehetünk róla“. (Hunf. P.)

De ezek még istenesek. Hanem mikor a *miután*-t jövő idővel kötik össze; mint a napokban olvastam egy „kéretnek a többi lapok szerkesztősegeit“, amely ilyformán hangzott: *Miután* művem június 30-án minden bizonynyal meg fog jelenni, kérem (jun. 12-én) hogy s a t. Hogy miként előzheti meg június 30-ka 12-ikét, annak megfejtését magam is kíváncsi vagyok hallani. Hacsak a mult évi juniust nem értette a derék úr. Pedig így használva még jobb íróinknál is elékerül; pl. *Miután* a pápa hithetőség szűkséget leszen szenvedendő, nem lehet kételkedni, hogy — (Horv.) *Miután* nemsokára alkalmunk leend egy ily lakomát leírni, Onogeses nejének ebédjéről röviden említjük meg, hogy — (Jós.).

A *miután*-nak ezen tarkabarka vegyületű használata pedig onnan ered, hogy n a g y o n meg találtunk tanulni diákul; ahol a *quum* kötszót nemcsak idő, hanem okadó mondatokban is használjuk. S már annyira vagyunk vele, hogy nemcsak a *minthogy*-ot szorította ki, hanem már a *mivel*, *mert*-nek is irtó háborút üzent; s az a legmulatságosabb az egészben, hogy, ha a „Pester Lloyd“ valamelyik magyar lap cikét fordításban közli, azt a bécsi lapok, mint kompetens dolgozatot hiven utánnyomják; s csak úgy hemzsegnék aztán a sorok a sok *nachdem*-től, a hol különben a *da* vagy *weil*-nak kellene szerepelnie; melyeket a szomszédok egyébként sokkal gondosabban s több figyelemmel használnak napi lapjaikban, mint mi a legönállóbb művekben.

4. A visszaviteles mondatok.

A latin nyelvben a relativnévmás, következőleg a relativmondatok is igen fontos szerepet játszanak, s használatuk több tekintetben eltér a mi nyelvünkétől. Különösen megjegyzendők a következő esetek:

1-ör. Ahol mi *és*, *tehát*, *pedig*, *ugyanis*, *mert* kötszókkal mutató névmást használunk, azt a latin sokkal rövidebben a relati-

vummal fejezi ki; pl. Ezen körülmény pedig: quae res. Ezek azonban az utócsapatot üzőbe veszik s csatába bocsátkoznak: Qui novissimum agmen insecuti proelium committunt... Következés-kép nem helyeselhetők a következő fordítások: „*Mely* minthogy föl-vett szakunktól elüt, halaszszuk máskorra“ — minthogy azonban ez helyett (Fáb.) „*Ligarius* mint legatus ment Afrikába; *mely* állomáson annyira megnyeré a polgárok hajlamát, hogy“ — ezen állomáson pedig helyett. (Kaz. G.) „*Kivel* miután belső barátságára lépett volna, Pisanderrel értekezik“ — s miután vele helyett. (Czucz.)... „*Mely* kedvezményt, ha töletek megnyerhetem, bebizonyítandom“ — s ha ezen kedvezményt helyett. (Sárv.) Különösen fűlsértő az, mikor az ily használat következtében egy mondatba szorult két relativumot szóról-szóra fordítjuk; pl. „Azért soha nem dicsérhetni elég méltólag a philosophiát; *melyre aki* hallgat (cui qui pareat), élete egész idejét kellemetlenség nélkül töltheti“ — mert aki ráhallgat helyett. (Fáb.)

2-or. Igen gyakori a latin nyelvben, hogy a hol mi valamit egy szóval fejezünk ki, azt a latinban, mivel a megfelelő szó hiányzik, relativumoddal kell körülírnunk; pl. Lelki benyomások: Ea quae animis imprimuntur. A növényország: Eae res quae gignuntur e terra... Sárváry mint mindenben, úgy ebben is következtelenül jár el. Egyszer helyesen fordítja, hogy: „Eae res quae exportantur“ (kiviteli cikek): kiviteli áruk; máskor azonban „Ea quae ad effeminandos animos pertinent“ (fényüzési cikek, vagy ha úgy tetszik: lélekpuhító szerek, áruk) hiven követve a latint, imígy adja vissza: *azok, mik lélekpuhulást szülnek*. „Ea quae ad proficiscendum pertinent (útravaló): *mindaz, mi az elköltözésre szükséges*.

3-or Ha a visszaviteles mondatok okot, következményt, kiválólag pedig ha célt tartalmaznak, sokkal magyarosabban hangzik a megfelelő kötszóval, mint relativummal fordítani; pl. Éjjel egyik leghívebb szolgáját a királyhoz küldé, *ki tudtúl adná* az ő nevében. (Czucz.) Ez idegenszerű. S én nem emlékszem, hogy ilyesmit — nem számítva régi, diákos urainkat — akár eredetibb műveinkben olvastam, akár a közbeszédben hallottam volna. Nézetem szerint legalább minden magyar olvasó felütné fejét, ha egyik-másik műben ilyenféle kifejezésre bukkanna: Anyjukom, ugrasd át azt a borzast Mózsához, *ki hozna* (vagy *hozzon*) nekem egy meszelyt abból a javából! vagy: A vezér az egész lovasságot

För

kiküldte, *mely fogná körül* az erdőt... Itt vagy a célzatos *hog*y van helyén, vagy ha tetszik kötszó nélkül is használhatjuk; pl. Küldd ki legényedet, *nézz*e meg, micsoda zenebona az!

A mozgásjelentő kifejezésektől függő célzatos mondatokban nagyon ajánlható ama régi, magyaros, rövid, tömött szószerkezet, mely a köznyelvből már egészen kihalt, s csak egy vagy két közmondásban, a *Históriás Éne*kben s néhány népdalban kerül elé; milyenek: *Há z t ű z n é z n i* jött. „Egy kevetet választának, *D u n a* látni bocsátának“. (H. É.) „Józanon kell neköm lönni, le á n y k é r n i fogok menni“. (Krizsa „Vadrózsák.“) „Ki az urát nem szereti, ne mőnjön el halottlátni“. (U. o.) „Én pedig épen szőga keresni indútam... Kimőgyőn a mezőre búzálátni... Szálláskérni jöttem ide... A leányok gyanították, hogy le á n y k é r n i mőnt oda.“ (U. o.) „Majdan elértek egy kis fűzfaerdőt, hová az út lélekzetvenni méne“. (A r a n y.)

Mi több, a „Székely Népdalokban“ még akkor is akadunk ilyen mondatyszerkezetre, midőn a célzatos mondat nem mozgásjelentő kifejezés vonzatja; pl. „Azt mondják a többi testvérei: Ó te hammas fazék! hiszöm tégöd még p u i s z k a ö n n i sem fogadnak meg... A királyfiak sző r ő n c s e p r ő b á n i k e r e d z k e d t e k“.

„Sőnki sincsen itthon, csak én vagyok itthon,
 Űram a városba p i r o s - c s i d m a v ő n n i,
 Apám az erdőbe s o m f a v e s s z ő v á g n i,
 Anyám a malomba fejér-lisztőrleni“.

Én azt hiszem tehát, hogyha a kifejezésekben változatosságot, rövidséget, szabatosságot keresünk, ha valamely mondatyszerkezet egyformasága által űntat vagy hosszadalmassága által kifáraszt, s mi e békóktól minden áron szabadulni ohajtunk: mielőtt Rómába, Athenaebe vagy Arminius unokáihoz fordulnánk segélyért, tekintsünk kissé itthon körül! Lehet hogy itt közelebb é r j ű k, gyorsabban megtaláljuk azt, amit keresünk; s ha megtaláltuk, biztosak lehetünk róla, hogy szebb is, jobb is lesz annál, amit űgy csempészniék be kívűlről.

Hogy tehát visszatérjünk arra a célzatos *ki*-re, annak én sem hasznát sem célját nem látom be. Ha ugyanis változatosság kell, elég változatosság van ezekben: kiküldtem a cselédeket a buzafőldre, h o g y a r a s s á k l e a g a b o n á t, h a d d a r a s s á k l e a g a b o n á t, a r a s s á k l e a g a b o n á t, g a b o n á t a r a t n i, vagy cselédeimet kiküldtem g a b n a a r a t n i a buzafőldre; ha

pedig rövidség kell, alig hiszem, hogy valamely nyelv képes legyen ezt rövidebben kifejezni, mint mi az utolsóval.

Vagy vegyük például az úgynevezett „accusativus cum infinitivot”: abba is lehet változatosságot, rövidséget önteni, anélkül hogy kénytelenek volnánk néha természetellenes módon törni-marni nyelvünket; mint tette az, a ki a már föntebb idéztem mondatot fogalmazta volt: „kéretik a közönség magát ezen intézkedéshez alkalmazni”. Szükséges-e ez? Vagy mivel jobb, hány betűvel kurtább emennél: kérjük a közönséget, alkalmazza magát ezen intézkedéshez? vagy ennél: kérjük a közönséget ezen intézkedés figyelembe vételére?

Kivált ha a latinban mult infinitivus áll, akkor annál inkább kell kerülnünk azt latinosan használni, mivel határozatlan multunk hiányában nem fejezhetjük ki oly szabatosan, azonkívül néha kétértelművé is válnék; pl. ebben: *Accepi patrem tuum discessisse*: hallottam *atyádat eltávozni*. Ilyenkor ha röviden akarjuk kifejezni magunkat, nagyon helyén van a személyragozott mult részesülőt alkalmazni; pl. Hallottam *tá v o z t á t*. „Mihelyest meghalod *vesztét Tömösvárnak*“ (Ara ny).

Különösen részesülőinkben oly nagy kincset birunk, hogy e tekintetben még a görög nyelvvel is versenyezhetünk; pl. *v i z e p o s h a d t t ó, h a n g j a r e k e d t s í p, f ü l e c s o n k u l t k o r s ó, f é n y e v e s z e t t k a b á t, e s z e m e n t t é k o z l ó, m a g v a s z a k a d t e s a l á d; n y a v a l a t ö r t, g u t a ü t ö t t; f ü l b e m á s z ó, v í z b e h a l ó; s z e m b e s z ö k ő; t ö r ö l m e t s z e t t, n y a k o n ü t ö t t, r o s z r a v e t e m ü l t, i s t e n t ő l e l r u g a s z k o d o t t*. Lehet velök visszaviteles, föltétes, megengedő, következményes, idő, sat. mondatokat a lehető legnagyobb rövidséggel helyettesíteni; pl. „Az szép szónak eriltében (annyira örült, hogy) ez szót mondá a kevetnek“. (Hist. Én.) „Rémültében (úgy megrémült, hogy) elfeledte a szalmás csutorát... Kurjant felé, kalappal integet, nevéen kiáltja gégeszakadtából“ (hogy majd elszakadt a gégeje) (Ara ny.) „Még annak szóltában egyéb juta be“. (Cum ille adhuc loqueretur, venit alter.) (Döbr. cod.) „A nap megállt haladtában (mikor haladt vala) szépségét csodálni... Reád való néztemben (ha rád nézek) majd megreped a szivem“. (Népd.) „A támadó veszély láttára (amint a veszélyt támadni látta) elfüdé szemét az éj“. (Ara ny.) „Nem bánom én ebugattát, vegye rá a magafontát“ (amit maga font) (Népd.) s a t.

Fordítóinknak tehát tekintettel kellene lenniök nemcsak a latin, hanem a magyar nyelv sajátosságaira is. Ami az egyikben helyes, az lehet a másikban helytelen; s ilyenkor az úgynevezett hű fordításnál semmitsem lehet inkább kárhoztatni. Például a magyar nyelv, ha birtokviszony van, azt mindig ki szokta fejezni, mint: kedves barátom, édes anyám, utaztomban elvesztettem könyvemet; a latin ellenben csak akkor, ha nyomaték van a birtokos névmáson, vagy ellentételnél, vagy ha kétség támadhatna. De következik-e ebből, hogyha latinból magyarra fordítunk, a birtokviszonyt ne fejezzük ki csupán azért, mivel az a latinban nincs kitéve? Bizony nem. S Fábán mégis, hogy mást ne említsek, a megszólítást „Laeli, Cato!” mindenütt pusztá: *Laelius*, *Cato*-val fordítja. Így mondja Czuczor is: „Kétségkívül, *Atticus*, az eféle munka“. Már Balog György (1700) kiérezte, hogy itt hiányzik valami s „Nem kételkedem, kedves *Atticus* omnak“ fordította. Vagy például mivel a latin ezt a magyar kifejezést „testi és szellemi tehetségek“ melléknév hiányában „*facultates animi et corporis*“-szal fejezi ki, azért nekünk is úgy kell fordítanunk, hogy: *a lélek és test tehetségei*; hacsak annak nem akarjuk kitenni magunkat, hogy mint kevésbé hűket megdorgáljanak?

Hanem ennek az annyira magasztalt hűségnek aztán az az eredménye van, hogy szava ugyan Jákob szava, de teste Ézsaué: a szók ugyan magyar szó, de a többi a jó ég tudja mi. Ime mutatványul egy hely Kazinczy Gábor „Cicero Ligariusi véd-beszédéből“:

„Cicero védőleg állítja előtted, hogy máski nem azon véleményben volt, melyben, bevallja ezt, ő maga; sem hallgatag gondolataidtól nem tart, sem attól nem retteg, mi jutand, másról hallva őt, saját magáról eszedbe?“

....

Még volna sok, amit mondanom kellene, különösen latin fordításainkra nézve, amelyekben csakugyan *spernitur ars patriae*, s *Gallicus nunc tantum sartor in arte placet!* hanem azt máskor mondom el, s oly helyen, ahol kissé szabadabban fecseghetünk.

Mára legyen ennyi elég!

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
ALAPÍTOTTA
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.*

XXIV. kötet.

1895. DECEMBER 15.

XII. füzet.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

IV.

Van az alany és állítmány keresésének még egy módja, mely abban áll, hogy feleletnek tekintjük a mondatot. A felelet tagjai s a föltehető kérdés tagjai okvetetlen valami összefüggésben állanak egymással. Ha ezt az összefüggést általában ismerjük, akkor oly mondatokból, a melyek tagjai mivolta felől teljesen bizonyosak vagyunk, oly mondatokra lehet következtetnünk, a melyek tagjai mivolta felől kétségben vagyunk.

A föltehető vagy tapogató kérdést Brassai is föl akarta használni a mondat tagjainak — az inchoativumnak, zömnek, szükség és pótló egészítvénynek — keresésére, de nem sok hasznát vehette, mivel ő egyenesen a kérdés tagjaiból akart a felelet tagjaira következtetni. Ez csak akkor volna lehetséges, ha a kérdő mondat tagjainak mivolta ismeretesebb volna előttünk, mint a felelő mondat tagjainak mivolta. De az épen nem ismeretesebb előttünk. Mert a ki kétségben van a felől, hogy mi az alany s mi az állítmány e feleletben: A *gyermeknek* **könyve** van, az épen oly kétségtelen lesz a felől is, hogy mi az alany s mi az állítmány e kérdésben: **Mi**je van a *gyermeknek*? vagy ebben: **Könyve** van-e a *gyermeknek*? Ismeretlenből ismeretlenre pedig nem lehet következtetni.

Én nem a föltehető kérdés tagjaiból akarok a feleletnek tekintett mondat tagjaira következtetni, hanem abból a viszonyból, mely a kérdés és felelet tagjai közt egyaránt fönforog oly mondatokban, a melyek alanyára s állítmányára nézve mindnyájan egyetértünk s oly mondatokban, a melyek alanyára s állítmányára nézve eltérnek véleményeink.

Mindnyájan egyetértünk abban, hogy e mondatban: *Az* **könyv**, az az alany s *könyv* az állítmány. Balogh P. szerint ugyan a mondatban lappangó *van* ige volna az állítmány, de ezt a magán

álló véleményt egyelőre figyelmen kívül hagyhatjuk. Alább még úgy is rátérünk. Tekintsük feleletnek e mondatot s keressük hozzá a föltehető kérdést.

Ha jól körülnézünk, legelsőbb is azt vesszük észre, hogy e mondattal két kérdésre is felelhetünk. Az egyik kérdés ez: **Mi** az? a másik kérdés ez: **Könyv** az? vagy **Könyv-e** az? Az a különbség, mely e két kérdés közt fönforog, tudásunkra nézve egyike a legfontosabbaknak. Mindenekelőtt tehát e különbséggel kell kissé bővebben foglalkoznunk.

Kérdezni kétféleképp szoktunk, vagy általánosan vagy különösen.

Általános kérdések az effélék: **Ki** az? **Mi** az? **Kinek** adtad azt? **Kit** láttál? **Mit** ettél? **Ki**é ez a könyv? **Kitől** kaptad azt? **Mivel** irunk? **Milyen** posztó ez? **Miféle** madár az? **Mikor** történt az? **Hol** voltál? **Hova** való ez az ember? **Honnan** jöttök? **Hány** forintod van? **Hányadik** már ez a pohár? **Hányszor** voltál ott? **Menynyi** kétszer kettő? **Hogy** vagy? **Mit** csinálsz? — **Ki** nem fizetett még? **Mi** nincs az asztalon? **Kinek** nem adtál bort? **Mit** nem szeretsz olvasni? **Mihez** nem férsz? **Mikor** nem süt a nap? **Hol** nem terem fű? **Hány** ló nem kapott még abrakot? sat.

Különös kérdések az effélék: **Péter** az? **Könyv** az? Nekem tulajdonítod azt? **Madarat** látsz? **Üvegből** van ez? **Kanál** nélkül etted meg a levest? **Tisztességes** dolog ez? **Tegnap** érkeztél meg? **Bécsben** voltál? **Vásárra** mennek ezek az emberek? **Öt** forint ez? **Negyedszer** lőttél már? **Jártál** már arra? **Van** pénzed? — Nem **Péter** az? Nem **könyv** az? Nem **neked** mondtam én azt? Nem **bort** hoztál? Nem **aranyból** van ez? Nem a **szürke** a te lovad? Nem **ma** érkezik meg? Nem **délről** fúj a szél? Nem **verekednek** ott? Nem **esett** le? Nem **akar** repülni? **Nincs** pénzed? sat.

Általánosan a különféle kategóriák legáltalánosabb fogalmai-val, különösen bármely egyéb fogalommal kérdezzünk.

Általános kérdésre oly feleletet várunk, melyben olyasmi fordul elő, a mi nem volt benn magában a kérdésben. Mikor e kérdésekre: **Mi** az? **Hol** voltál? **Hány** forint ez? e feleleteket kapjuk: (Az) **könyv**. (Én) **Bécsben** (voltam). (Ez) **öt** (forint), akkor e feleletekben oly fogalmak — *könyv*, *Bécs*, *öt* — fordulnak elő, melyek nem voltak benn a kérdésekben, vagy legföljebb a kategoria neve, mely alá ama fogalmaknak tartozniok kell, volt megjelölve a kérdésekben. Ellenben ha ugyanazon feleleteket ezekre a kér-

désekre kapjuk: **Könyv** az? **Bécsben** voltál? **Öt** forint ez, akkor egy feleletben se fordul elő oly fogalom, mely benne ne lett volna már a kérdésben.

Általános kérdésre kapott feleletből valóban megtudunk valamit, tudásunkhoz hozzáteszünk, hozzászerzünk valamit, tudásunk bővül. Azért az ily feleletet szerző ítéletnek is nevezhetjük. Különös kérdésre kapott feleletből nem tudunk meg semmi olyast, a mit már előbb ne tudtunk volna, tudásunk nem bővül, csak tisztul, a mennyiben két egyenlően ismert lehetőség közül kiválasztjuk, azaz már meglevő tudásunkból kifejtjük azt, a mit igaznak akarunk tartani. Azért az ily feleletet fejtő ítéletnek is nevezhetjük.

Hogy mi az a két egyenlően ismert lehetőség, azonnal megérthetjük, ha egy-két különös kérdést próbálunk föltenni. Ezekre a kérdésekre: **Könyv** az? **Bécsben** voltál? **Öt** forint ez? méltán csak e két-két felelet közül várhatjuk az egyiket vagy másikat: (Az) **könyv** vagy (Az) **nem** könyv. (Én) **Bécsben** (voltam) vagy (Én) **nem** Bécsben (voltam). (Ez) **öt** (forint) vagy (Ez) **nem** öt (forint). Minthogy a két lehetséges felelet már akkor ismeretes előttünk, mikor a kérdést föltesszük, azért a különös kérdésre kapott felelet tudásunkra nézve nem mehet szerzemény számba, hanem csak tisztázza, rendezi már előbb szerzett tudásunkat.

Az a két lehetséges felelet, melyek egyikét vagy másikat a különösen föltett kérdésre méltán elvárhatjuk, ellenmondás viszonyában áll egymáshoz. Különös kérdéssel arra szólítjuk föl a felelőt, hogy választást, különbséget tegyen két egymásnak ellenmondó ítélet között, vagy, mint Aristoteles mondja, az ellenmondás két fele között, azaz, hogy vagy állítson vagy tagadjon valamit. Az egyre megy, hogy állító vagy tagadó formában tesszük-e föl a kérdést, a felelőtől így is úgy is ugyanazt várjuk, azt t. i., hogy válasszon az állítás vagy tagadás között. Ezekre a kérdésekre: **Nem könyv** az? **Nem Bécsben** voltál? **Nem öt** forint ez? szinte csak az előbbi két-két felelet közül várjuk az egyiket vagy másikat. Az se változtat a dolgon semmit, ha némi emfazissal arra akarjuk a felelőt kényszeríteni, hogy pl. erre a kérdésre: Hát **öt** forint ez? azt felelje, hogy **Nem** öt (forint), vagy erre a kérdésre: Hát **nem öt** forint ez? azt, hogy **öt** (forint). A felelőnek így is megmarad az a joga, hogy azt választhassa a két ellenmondó ítélet közül, a melyet igaznak tart.

Általános kérdésre, pl. erre: **Hány** forint ez? számtalan felelet lehetséges, csak olyan nem, mely két egymásnak ellenmondó

ítélet közt teendő szabad választás eredménye volna. Az általános kérdésre adott felelet nem ellenmondás, hanem mondanak. Ez pozitív vagy negatív lehet ugyan, de e formának megválasztása nem a felelőtől függ. Pozitív kérdésre, pl. erre: **Milyen** földben terem a búza? csak pozitív feleletet adhatunk, pl. ezt: **Jó** földben terem a búza; negatív kérdésre, pl. erre: **Milyen** földben nem terem a búza? csak negatív feleletet, pl. ezt: **Székes** földben nem terem a búza. Igaz ugyan, hogy néha pozitív kérdésre is negatív feleletet adunk, pl. erre: **Mit** csinál az a ló? ezt: **Nem** akar húzni; de az ily felelet csak formájára nézve negatív, értelmére nézve pozitív, s nem két ellenmondó ítélet közt tett szabad választás eredménye, hanem a pozitív kifejezés hiányának vagy eszünkbe nem jutásának a jele, egy szóval nem ellenmondás. Általános kérdéssel nem arra szólítjuk föl a felelőt, hogy vagy állítson vagy tagadjon valamit, hanem egyszerűen arra, hogy mondjon valamit.

Különös kérdésre kapott feleletben az ellenmondó fogalmat valamely fölsőbb, általánosabb egész fele gyanánt érezzük. Ennek az egésznek másik felét a másik lehetséges felelet foglalja magában. Pl. ebben a két lehetséges feleletben: (Az) **könyv** és (Az) **nem** könyv, a *könyv* és *nem könyv* ama fölsőbb egész ellenfelei. E fölsőbb egészen a görögök az egész mindenséget akarták érteni s a későbbi logikusok minden további megfontolás nélkül utánuk mondták ezt. De a ki a maga eszével is tud gondolkozni, könnyen meggyőződhet róla, hogy e fölsőbb egészen nem a legnagyobb, hanem lehetőleg a legkisebb egészet szoktuk érteni. A *nem könyvön* csak más hasonló formájú tárgyat, a *nem szabón* csak más mesterséggel foglalkozó embert, a *nem villán* csak más evő vagy gazdasági eszközt, a *nem fehérén* csak másféle színt, a *nem huszonötön* csak más számot szoktunk érteni s nem a mindenséget a *könyv*, *szabó*, *villa*, *fehér*, *huszonöt* kivételével. Annyi bizonyos, hogy az ellenmondó felet soha se keressük más kategóriában, hogy pl. a *nem könyvön* soha se értünk *sárgát* vagy *százat*, hanem mindig csak valamit, a valamiség kategóriáján belül eső dolgot. Különös kérdésre tehát valamely fogalom felesítését várjuk a felelőtől, azaz azt: hogy sorozza be a fogalmat mint felet vagy felekezetet (speciest)* valamely fölsőbb egészbe vagy nembe. A felesítő vagy fejtő vagy ellenmondó ítéleten épül a logikai osztályozás.

* Közbevetve legyen mondva, hogy a *felekezet* species értelemben régi magyar szó, melyet kár volt a *faj* kedvéért csupán

Általános kérdésre kapott feleletben a szerzett fogalmat bizonyos legfölsőbb, inkább csak formai jelentőségű egészben kikerekített alsóbb egésznek érezzük. Maga a legfölsőbb egész, a *valamiség*, *minőség*, *mennyeiség* sat. kategóriája adva van a kérdésben, de az alsóbb egész, a szerzendő fogalom kikerekítése, világos határok közé szorítása a felelő dolga. Az ily feleleten, az egészítő, vagy szerző vagy mondó ítéleten, épül a logikai meghatározás.

Különös kérdésre néha mondással, általános kérdésre ellenmondással felelünk, de ez csak látszólag a föltett kérdésre adott felelet. Midőn erre a különös kérdésre: **Könyv** az? azt feleljük hogy **Deszka**, vagy erre: **Öt** forint az? azt hogy **Három** forint; akkor az egyenes feleleteket: **Nem** könyv, **Nem** öt forint, mint maguktól érthetőket egyszerűen elhallgattuk s megelőzőleg ezekre a várható általános kérdésekre feleltünk: Hát **micsoda**? Hát **menynyi**? Midőn pedig erre az általános kérdésre: **Mi** van a zsebedben? azt feleljük, hogy **Nem** pénz, vagy erre: **Hol** voltál? azt hogy **Nem** a kocsmában, akkor nem a valóban föltett általános kérdésekre feleltünk, hanem azokra a különös kérdésekre, melyeket a kérdező gyanakodásunk szerint föl akart tenni. Efféle feleletek nem rontják le azt a törvényt, hogy az általános kérdésre adott felelet mondás, a különös kérdésre adott felelet ellenmondás.

De talán lerontják az effélék, midőn pl. erre a kérdésre: **Ki** énekel? azt a feleletet kapjuk, hogy **Valaki** (**Az** a *ki*) vagy **Senki**, vagy erre a kérdésre: **Hol** voltál? azt a feleletet, hogy **Valahol** (**Ott** a *hol*) vagy **Sehol**. Ezek se rontják le, mert ezek is csak látszólag a föltett általános kérdésekre, valóban e különös kérdésekre adott feleletek: **Énekel** valaki? **Voltál** valahol? Az efféle feleletekben nem a *valaki* és *senki*, *valami* és *semmi*, *valahol* és *sehol*, *valaha* és *soha* sat. az ellenmondó felek, hanem az *énekel* és *nem énekel*, *voltam* és *nem voltam* sat. A *valaki* és *senki* nem

a különféle hitvallások általános elnevezésére szorítani. Igaz, hogy erre is föltette alkalmas, de éppen azért, mert species értelménél fogva valami egésznek a többit kirekesztő, de logikailag azon rendű és értékű tagját jelenti. A magyar nyelv génusza már századok előtt törvénybe iktatta a felekezetek egyenjogúságát. Egyébiránt a felekezet szónak species értelmét igen jól érezhette még az a püspökünk, a ki néhány év előtt e szóval élve, azt a megjegyzést fűzte hozzá, hogy 'nem szeretem e szót használni, csak rövidség kedvéért teszem'. [Vö. a Tsz.² Felekezeti cikkét. Magam is hallottam egy kecskeméti leánytól, mikor a mosásba került fehérneműről volt szó: 'Az egyik felekezet má ki van mosva'. — S. Zs.]

úgy ellenkeznek egymással, mint a *könyv* és *nem könyv*, *fehér* és *nem fehér*, *áll* és *nem áll* sat. Ezek azonban ellenfelek, azaz felei valami fölsőbb egésznek, azok nem felek, mert egyfelől nincs is oly fölsőbb egész, mely magában foglalhatná őket, másfelől az efféle ellenmondásokban: *Valaki énekel* és *Senki nem énekel*, nem két külön, egymást kirekesztő alanyról állítunk vagy tagadunk valamit, hanem ugyanarról. Két külön alanyról épen akkor állítanánk vagy tagadnánk valamit, ha azt mondanók: *Valaki énekel* és *Valaki nem énekel*, azaz akkor, mikor az alany látszólag ugyanaz. Az utóbbi két mondat egyszersmind is igaz lehet, de az, hogy *Valaki énekel* és *Senki nem énekel*, soha se egyszersmind igaz. A *senki* nem ellenfele tehát a *valakinek*, hanem ugyanaz vele s hogy az ugyanazt egyszer *valakinek* másszor *senkinek* mondjuk, az épen azért van, hogy ugyanarról állíthassunk vagy tagadhassunk valamit. A *senkit* és *valakit* csak azért tartjuk ellenfeleknek, mert nem vesszük figyelembe a határozott és határozatlan alany közt fönforgó különbséget. A határozott alany akkor ugyanaz, ha az azt jelentő szó ugyanaz, a határozatlan alany akkor más-más, ha az azt jelentő szó ugyanaz. A következő példából világosan láthatjuk e különbséget: *A kutya ugat* — *A kutya nem ugat*. *Egy kutya ugat* — *Egy kutya nem ugat*. Ebből azt a tanulságot is meríthetjük, hogy annak, a ki az alanyról akar beszélni, mindenekelőtt különbséget kell tennie a határozott és határozatlan alany között. Mert a mi arról áll, nem áll erről is.

De nem csak az alany lehet határozatlan, azaz más-más, hanem az álltmány is. Ebben a két mondatban: *Péter eszik valamit* és *Péter nem eszik valamit*, mást állítok s mást tagadok Péterről. Azért e két mondat egyszersmind is igaz lehet. Ha ugyanazt akarom tagadni, a mit előbb állítottam Péterről, így kell szólanom: *Péter nem eszik semmit*. Az egy valami és a más valami ellenfelek tehát, azok jelentenek két külön dolgot, nem a *valami* és *semmi*. Ezek nem ellenfelek, csak az ellenmondás eszközei, arra való eszközök, hogy ugyanazt állíthassuk vagy tagadhassuk valamiről. Röviden tehát azt mondhatjuk, hogy a nyelv geniusza a végre alkotta a *valami* és *semmi* s egyéb hasonló kifejezéseket, hogy ugyanarról ugyanazt állíthassuk vagy tagadhassuk. Arról már nem tehet a nyelv geniusza, hogy abból, a mit ő az az egynek a jelölésére alkotott, az absztrakciókba mélyedő elme két dolgot koholt, midőn a *semmiségnek*, *megsemmisülésnek*, valamint számos egyéb absztrakcióinak is konkrét

értelmet tulajdonított, azaz saját absztrakcióinak absztrakt voltáról is megfeledkezett.

Midőn tehát erre a kérdésre: **Ki** énekel? azt a feleletet kapjuk, hogy **Valaki** vagy **Senki**, vagy erre a kérdésre: **Hol** voltál? azt hogy **Valahol** vagy **Sehol**, akkor e feleletek kétségkívül ellenmondások, de csak látszólag a föltett általános kérdésekre, valóban különös kérdésekre adott feleletek. Ennélfogva nem rontják le ama törvényt, hogy az általános kérdésre adott felelet mondás, a különös kérdésre adott felelet ellenmondás.

Az olvasó bizonyosan észrevette már, hogy a *szerző és fejtő* ítéleteken ugyanazt értem, a mit Kant a *synthetische und analytische urtheile* néven nevezett el. De míg Kant magyarázatából hosszas fejtőzés után sem érthette meg az olvasó, hogy mi a különbség az ítéletek e két felekezete között, addig az én magyarázatomból első hallásra megérthette azt. Kant magyarázata azért oly homályos, mert az ítéletek ez osztályozását helytelen alapra fektette. Ő az állítmánynak az alanyhoz való viszonyából indul ki s így különböztet: Az állítmány vagy benne van az alany fogalmának tartalmában, vagy kívül esik rajta. Abban az esetben analitikus, ebben szintetikus az ítélet. Ezt a homályos tételt a következő két példával akarja megvilágosítani: Ha azt mondom: *minden test terjedelmes*, ez analitikus ítélet. Mert a terjedelmességet nem kell a test fogalmán kívül keresnem, megtalálom azt már annak tartalmában, mihelyt a test fogalmát bontogatni kezdem, azaz tudomásomra juttatom ama különféle jeleket, melyeket a testtel együtt szoktam gondolni. Ellenben ha azt mondom: *minden test súlyos*, akkor az állítmány egészen más valami, mint a mit a test fogalmában gondolni szoktam. Midőn ily állítmányt fűzök az alanyhoz, ítéletem szintetikus.

Ez a két példa nem hogy megvilágosítaná, hanem még jobban elhomályosítja a tétel értelmét. Hisz a súlyosság ép úgy megvan a test fogalmának tartalmában, mint a terjedelmesség. S föltéve, hogy valaki a súlyosságot előbb nem gondolta volna együtt a testtel, a mit a flogisztikus teória korában növekedett Kantról föl is kell tennünk, attól a pillanattól fogva, melyben azt a testek általános tulajdonságául ismerte meg, a súlyosság is benne van már a testről való fogalmának tartalmában. Minthogy pedig e megismerésnek meg kell előznie az ítélet alkotását, tehát Kant magyarázatából inkább az következne, hogy minden ítélet analitikus, vagy legföljebb az, hogy az ítéletek szintetikus vagy anali-

kus volta relatív dolog, a mennyiben az ítélet csupán a tulajdonítás pillanatában volna szintetikus, attól fogva analitikus.

Hogy az ítéletek szerző vagy fejtő volta a legtöbb esetben csakugyan relatív dolog, az az én magyarázatomból teljes világossággal kitűnik. Hisz épen abból indultunk ki az ítéletek ez osztályozásában, hogy ez a mondat: *Az könyv*, két kérdésre felel, arra hogy *Mi* az? és *Könyv*-e az? Ha az első, vagy általános kérdésre adott feleletnek tekintjük, akkor szerző ítélet, ha a második, vagy különös kérdésre adott feleletnek, akkor fejtő ítélet. De Kant az ítéletek e minőségének relatív voltát nem akarja megengedni. Szerinte ez az ítélet: *minden test súlyos*, mindig szintetikus, ez az ítélet pedig: *minden test terjedelmes*, mindig analitikus volna. Ez teljesen érthetlenné teszi magyarázatát. Én azt állítom, hogy mind a két ítélet szintetikus is, analitikus is lehet, a szerint a mint erre a kérdésre felel: *Milyen minden test?* vagy erre: *Súlyos-e, illetőleg Terjedelmes-e minden test?*

Mindazáltal nem győzőm eléggé csodálni Kant éles elméjét, hogy ily helytelen alapra mégis oly helyes osztályozást tudott építeni s észrevette nem csak azt, hogy a szerző ítéletek bővítik, a fejtő ítéletek tisztázzák tudásunkat (erweiterungs- und erlauterungsurtheile), hanem azt is, hogy az utóbbiak ellenmondások (der oberste grundsatz aller analytischen urtheile ist der widerspruch). Azt, hogy az előbbieik mondások, már nem vette észre, de mégis talált számukra egy igen fontos ismertető jelt, a tapasztalhatóságot (der oberste grundsatz aller syntetischen urtheile ist die möglichkeit der erfahrung). Ez csakugyan mulhatatlan föltétele tudásunk minden bővülésének s rövidebben ugyanazt jelenti, a mit a régiek így fejeztek ki: Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu.

Mind ezt sokkal könnyebben áttalláthatjuk, ha nem az alany és állítmány, hanem a kérdés és felelet viszonyából indulunk ki az ítéletek osztályozásában. S ha Kant többet forgatta volna Aristotelest, rátalált volna nem csak a helyes osztó alapra, hanem arra is, hogy a szerző és fejtő ítéletek különbségét már Aristoteles is jól ismerte, csak más műszókkal jelölte. Aristoteles az általános kérdést mutató kérdésnek (ἐρώτησις ἀποδεικτική), a különös kérdést vitató, választó, különböztető kérdésnek (ἐρώτησις διαλεκτική) nevezi. Mutatónak azért, mert a ki általánosan kérdez (*Mi* az? *Hol* voltál? sat.) azt kívánja, hogy a felelő mintegy mutassa meg neki, tapasztalhatóvá tegye számára a dolgot; vitató-

nak, választónak, különböztetőnek (e jelentéseket mind magában foglalja a *διαλεκτικός*) azért, mert a ki különösen kérdez (Hát **pénz** ez? Az erdőben voltál? sat.), az vitatkozik s azt akarja, hogy a felelő válasszon vagy különböztessen két ellenmondó ítélet között. A mutató kérdésre felelő mondatot, a mondást (*φάσις*) mutató mondatnak (*πρότασις αποδεικτική*), a vitató kérdésre felelőt, az ellenmondás eggyik felét (*διότερον μόνον της αντιφάσεως*) vitató mondatnak (*πρότασις διαλεκτική*) nevezi. S hogy igen jól tudja, mely kérdés mutató vagy általános s mely kérdés vitató vagy különös, kitűnik e rövidke megjegyzéséből: „A *mi az?* nem vitató kérdés, mert ennek választást kell engednie abban, hogy az ellenmondásnak melyik felét akarja a felelő kinyilatkoztatni. Az így kérdőnek előbb meg kell határoznia, hogy mi az ember, csak azután kérdezheti, hogy az-e, vagy nem az. Az eredetiben így hangzik e jegyzet: Ἄμα δὲ δῆλον, ὅτι οὐδὲ τὸ τί ἐστίν, ἐρωτήσις ἐστὶ διαλεκτική. Δεῖ γὰρ δεδῶσθαι τῆς ἐρωτήσεως ἐλῆσθαι, ὁπότερον βούλεται τῆς ἀντιφάσεως μόνον ἀποφύνασθαι. Ἀλλὰ δεῖ τὸν ἐρωτῶντα προσδιορίσασθαι, πότερον τὶς ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ἢ οὐ τὶς. Ez a hely minden összefüggés nélkül, csak mint hevenyében firkantott jegyzet fordul elő a *περὶ ἐρμηνείας* XI. fejezetében, azért a legtöbb olvasó talán figyelmére se méltatja. De megelőző fejtegetésünkéből teljesen világos, mit akart Aristoteles mondani. Azt, hogy ez a kérdés: *Mi az ember?* mutató (általános) kérdés, ellenben ez a kérdés: *Állat-e az ember?* mely választást enged a felelőnek az ellenmondás két fele között (Az ember állat — Az ember **nem** állat) vitató (különös) kérdés.

Az általános és különös kérdés közt főnforgó különbséget Brassai is pedzette, midőn értekezése III. részében a 211. lapon így nyilatkozik: „Midőn kérdünk, vagy a) nem tudjuk, a mit kérünk, vagy b) vetünk hozzá és csak meg akarunk bizonyosodni felőle“. Az a) osztályon nyilván az általános, a b) osztályon a különös kérdéseket értette. De arról, hogy az a)-féle kérdésekre felelő mondatok szerző, a b)-félékre felelők fejtő ítéletek, úgy látszik, sejtelve se volt.

Följebb azt mondtam, hogy az ítéletek szerző vagy fejtő volta relativ dolog, de azt is hozzátettem, hogy a legtöbb esetben. E megszorításra azért volt szükség, mert fordulnak elő oly mondatok is, melyek csupán egy, még pedig különös kérdésre felelnek. Ilyen mondatok pl. ezek: Adtam neki abrakot. Kaptam már levelet. Az idén **termett** bor. Van biró a fölhök fölött.

Lehetetlen oly általános kérdést tenni, hogy e mondatok legyenek rá a felelet. E mondatok csupán a következő különös kérdésekre felelnek: **A**dtál neki abrakot? **K**aptál már levelet? **T**ermett bor az idén? **V**an bíró a fölhők fölött? De mivel e mondatok kétségek kivül ellenmondások, ezek se rontják le ama törvényt, hogy a különös kérdésre adott felelet ellenmondás.

Mielőtt tárgyunkra térnénk, még egy-két szót arról, hogy hogyan szoktunk felelni. Felelni vagy annyit szoktunk, a mennyit kérdeztek, vagy többet, s vagy egyszerűen vagy a kérdés ismétlésével. A felelet mennyiségének s minőségének keveredéséből négy módja támad a felelésnek: 1) egyszerűen annyi, 2) egyszerűen több, 3) ismétléssel annyi, 4) ismétléssel több. Ha erre a kérdésre: *Mit csinál János a kertben?* azt feleli valaki, hogy **iszik**, akkor egyszerűen annyit felelt, a mennyit kérdeztek. Ha ugyanarra a kérdésre azt feleli, hogy **bort** iszik, akkor egyszerűen többet felelt, mint a mennyit kérdeztek. Ha azt feleli: *János iszik a kertben*, akkor a kérdés ismétlésével annyit felelt, a mennyit kérdeztek. Ha azt feleli: *János bort iszik a kertben*, akkor a kérdés ismétlésével többet felelt, mint a mennyit kérdeztek tőle.

Ezeknek előre bocsátása után térjünk most tárgyunkra, az alany és állítmány keresésére. Azt mondtuk, hogy e mondatban: *(Az) könyv, az az alany s könyv az állítmány* és hogy ha feleletnek tekintjük e mondatot, két kérdésre felelhet, arra, hogy **Mi** az? s arra, hogy **könyv-e** az? Ebből az az első tanulság, hogy akár általános, akár különös kérdésre adott feleletnek tekintjük a mondatot, alanya és állítmánya ugyanaz marad. Vizsgáljuk már most, hogy a kérdés melyik tagjának felel meg a mondat alanya s melyiknek a mondat állítmánya. A mondat alanya (az) a kérdés ama tagjának felel meg, mely a kérdő előtt ismeretes, és kétségtelen, melyet az ismétlő feleletben újra mondunk s az egyszerű feleletben elhallgatunk. A mondat állítmánya (könyv) a kérdés ama tagjának felel meg, mely a kérdő előtt ismeretlen, vagy legalább kétséges, melyet az ismétlő feleletben újságul mondunk s az egyszerű feleletben el nem hallgathatunk. Ennyi az, a mit én az alanyra és állítmányra nézve a kérdés és felelet viszonyából látok. Az már most a kérdés, hogy általánosíthatjuk-e e tételt vagy nem. Lássunk tehát egy más példát.

Arra nézve is mindnyájan egyetértünk, hogy e mondatban: *(János) énekel, János az alany s énekel az állítmány.* Ez a mondat erre a két kérdésre felel: **Mit** csinál János? és **Énekel-e** János?

A kérdések és felelet viszonyából az alanyra és állítmányra nézve ismét ugyanazt látom, a mit az előbb. Azt is látom ugyan, hogy az alany nevező esetben áll, az állítmány pedig ige; de mivel ezt előbb nem láttam, csak eshetőségnek kell tartanom. Az előbbi mondatban u. i. soha se tudtam volna meg, melyik tag az alany, ha azt csupán a nevező esetből kellett volna megismernem, ige-nek pedig híre se volt benne. De lássunk még egy példát.

Ez a mondat: (Én) orvos (vagyok) erre a két kérdésre felel: **Mi** vagy te? és **Orvos** vagy te? A kérdések és felelet viszonyából az alanyra és állítmányra nézve megint csak azt látom, a mit a két előbbi példában. Azt is látom ugyan, hogy az alany ismét nevező esetben áll, de hogy az állítmány ige volna, megint nem látom. A *vagyok* ige u. i. oly tagja a feleletnek, mely a kérdő előtt se ismeretlen se kétséges nem volt s melyet a felelő el is hallgathat. Tehát szinte alany? — — Az. De nem a mondatnak alanya, hanem annak a szólásnak az alanyi értelmű tagja, mely itt állítmány gyanánt áll. A felelő nem csak a mondat alanyát, hanem a mondat minden alanyi értelmű tagját is elhallgathatja, sőt az utóbbiakat talán még könnyebben, mint az előbbi. Ezt sejteti velünk az első példa (*Az könyv*), melyben a felelő, legalább a mi nyelvünkben, soha se mondja ki az alanyi értelmű *van* igét.

Eddig még mindnyájan egyetértettünk az alanyra és állítmányra nézve, csak Balogh P. követeli, hogy valamint a második példában, úgy az elsőben és harmadikban is ige legyen az állítmány. Az elsőben a mindig lappangó *van* ige, a harmadikban az elhallgatható *vagyok* ige. De micsoda mondat volna az, melynek alanyát is állítmányát is el lehetne hallgatni? Ez már igazán az a rámatlan tükör volna, melyből az üveg hiányzik. S én mégis elismerem, hogy Balogh következetesebb, mint a többiek. Miért?

Ebben a mondatban: (Én) Bécsben (vagyok) nem csak Balogh, hanem az összes gramatikák szerint is a *vagyok* az állítmány. Ha ez áll, akkor annak is állani kell, a mit Balogh állít, hogy az első és harmadik példában is ige az állítmány. Mert e negyedik példa erre a két kérdésre felel: **Hol** vagyok én? és **Bécsben** vagyok én? Az ismeretes, kétségtelen és elhallgatható tagok az *én* és *vagyok* benne. Az *én* kétségkívül a mondat alanya, a *vagyok* pedig épen oly határozandó vagy alanyi értelmű tagja a 'Bécsben vagyok' szólásnak, mint az előbbi példában az 'orvos vagyok' szólásnak. A ki tehát, mint Balogh, azt állítja, hogy mindkét példában az ige az állítmány, az következetesebb, mint az, a ki azt állítja, hogy

} ebben: (*Én*) orvos (vagyok) az orvos, ebben: (*Én*) Bécsben (vagyok) a *vagyok* az állítmány.

De ha Balogh következetesebb, mint a többiek, miért tartok én a harmadik példára nézve mégis inkább a többiekkel, mint övele? Azért, mert semmi kifogásom sincs az ellen, ha valaki rövidség kedvéért csupán a mondat főhatározóját nevezi állítmánynak, azt, a melyet az egyszerű feleletben el nem lehet hallgatni. De midőn rövidség kedvéért megengedem, hogy e mondatban: (*Én*) orvos (vagyok) az orvos az állítmány, megkövetelem, hogy e mondatban: (*Én*) Bécsben (vagyok) ugyanazon okból a Bécsben legyen az állítmány.

Mind Balogh, mind én következetesek akarunk csak lenni. De míg ő abban találja a következetességet, hogy minden mondatban az igét tartja állítmánynak, addig én abban keresem a következetességet, hogy minden mondatban azt a szólást tartom állítmánynak, mely magában foglalja az igét s ha rövidség kedvéért egy szóra szorítom az állítmány elnevezést, akkor azt nevezem annak, mely a szólás főhatározója, melynek, mint az előbbi fejezetben láttuk, nincs egyszersmind alanyi, hanem csupán predikatív értelme s melyet az egyszerű feleletben nem lehet elhallgatni.

Szerintem ebben a mondatban: (*Péter*) vizet (iszik) a ,vizet iszik' szólás az állítmány, de azok kedvéért, a kik a harmadik példában rövidség okából csupán az orvos szót mondják állítmánynak, megengedem, hogy az előbbi mondatban is, mint el nem hallgatható főhatározó a — vizet legyen az állítmány. Ama mondat u. i. a következő két kérdésre felel: Mit iszik Péter? és Vízet iszik Péter? Mind a két kérdésből világosan látható, hogy Péter ivó volta ismeretes és kétségtelen dolog a kérdő előtt. De az első kérdés szerint nem tudja, hogy mit iszik Péter, azt kívánja tehát a felelőtől, hogy mondja meg azt neki. A másik kérdés szerint kétségben van a felől, víz-e az vagy nem, a mit iszik (ámbar jól tudja, hogy az csak víz vagy nem víz = más iható dolog lehet) s azt kívánja a felelőtől, hogy mondjon ellen neki, ha tévedett volna abban, a mit a kérdésben látszólag föltett, hogy az víz volna. Hogy pedig az a mondás vagy ellenmondás, melyet a felelőtől várunk, ne volna mondomány (állítmány) vagy legalább ennek főrésze — s a potiori fit denominatio — az sehogy se fér a fejembe. Ennélfogva én közelebb állok azokhoz, a kik e mondatban: (*Én*) orvos (vagyok) a névszót tartják állítmánynak, mint Baloghhoz, a ki az igét tartja állítmánynak, jóllehet elismerem, hogy Balogh

következetesebb, mint azok, a kik e mondatban: (*Péter*) **víz**et (iszik) már nem a névszót, hanem az igét tartják állítmánynak.

De megvan annak a maga nyomós oka, vetik ellenem azok, a kik az egyik mondatban (*Én orvos vagyok*) a névszót, a másikban (*Péter víz*et iszik) az igét tartják állítmánynak. A *vagyok* nem lehet ama mondat állítmánya, mert ha az volna, akkor ez igaz nyilatkozattal: *Én nem* vagyok pap, önnön létemet tagadnám, a mi nem volna igaz. A *vagyok* csak kapocs, melynél fogva a valódi állítmányt az alanya akasztjuk.

Elismerem, hogy a *van* igének saját külön funkciója is van a beszédben — alább majd szó lesz róla — de hogy a miatt e mondatban: *Én orvos* vagyok, a névszónak, ebben a mondatban: *Péter víz*et iszik, az igének kellene állítmánynak lenni, azt nem látom által. Elöttem az *orvos* vagyok' épen oly szólás, mint a *víz*et iszik'. Egyikben is, másikban is határozandó vagy alanyi értelmű az ige, magán véve tehát nem állítmánya egyik mondatnak se. S ha áll az, hogy a *vagyok* csak azért nem lehet állítmánya az egyik mondatnak, mert ha az volna, e nyilatkozattal: *Én nem* vagyok pap, létemet tagadnám; akkor állani kell annak is, hogy az *szik* se lehet állítmánya a másik mondatnak, mert ha az volna, e nyilatkozattal: *Péter nem* iszik bort, Péter ivó voltát tagadnám, a mi szinte nem volna igaz. Mert abból, hogy bort nem iszik, nem következik az, hogy egyáltalában semmit nem iszik. Egyébiránt, ha megengedném is, hogy e mondatban: *Én orvos* vagyok, csak kapocs az ige, mégse láthatnám által, miért kell állítmánynak lennie ebben: *Én Bécsben* vagyok. Avagy, ha azt tagadnám, hogy (*Én*) **nem** vagyok otthon, már nem létemet tagadnám?

A következtetés tehát nem Balogh, hanem azok részén van, a kik szerint az egyik mondatban az *orvos*, a másik mondatban az *szik* az állítmány. Következétesen azt kellene mondaniok, hogy a másik mondatban a *víz*et az állítmány. Ha ezt mondanák annak, akkor én is velük tartanék, ámbár még mindig azzal a kikötéssel, hogy ez csak a potiori vett denominatio, mert a valódi állítmány szerintem az egész szólás. *víz*et iszik'

Az eddig vizsgált példákban az alanya nézve nem forgott fönn semmi kétség, mert az azt közelebből meghatározó szó mindig a nevező esetben állott. De lássunk oly példát, melyben nevező esetben álló szó nem is fordul elő. Mi az alanya e mondatnak: (A *szolgálot*) a **bol**tha (küldtem)? E mondat a következő két kérdésre felel: **Hova** küldted a *szolgálot*? és A **bol**tha küldted a

nk

szolgálót? A mondatnak ama tagjai, melyek a kérdő előtt ismeretesek s kétségtelenek, melyeket a felelő el is hallgathat, ezek: *a szolgálót és küldtem*. Ezek közül a *küldtem* nem lehet a mondat alanya, mert nyilvánvaló, hogy csupán annak a szólásnak az alanyi értelmű tagja, mely itt állítmány gyanánt áll. A mondat alanya tehát csak a másik ismeretes, kétségtelen s a feleletben elhallgatható tag lehet, a szolgáló.

Ez az eredmény homlokegyenest ellenkezik azzal a tétellel, hogy az alany a nevező, u. n. a l a n y e s e t b e n áll, de szükségkép következik abból a viszonyból, mely az alanyra nézve a kérdés és felelet tagjai közt e g g y a r á n t fölforog ebben a mondatban s az előbbi mondatokban. És szükségkép következik az egész eddigi vizsgálatból. Mert ha tagolni kezdjük a mondatot, az mindenekelőtt e két főtagból áll: A *szolgálót* || a *boldba* küldtem. A gyengébben hangoztatott, avagy határozandó tag kétségkívül az első. S hogy valóban ez a határozandó tag, megtetszik abból is, ha szólásra változtatjuk a mondatot: A *boldba* küldött, vagy A *boldba* küldtem szolgáló. E szólásban a *szolgáló* a határozandó tag. S végre (a szolgáló az, a kiről azt mondom, hogy a boldba küldtem. Az alanynak minden ismertető jelét föltalálom tehát benne s a ki azt követeli tőlem, hogy mindazáltal ne tartsam alanynak, mert nem a nevező esetben áll, az azt követeli tőlem, hogy a botot ne tartsam botnak, ha nem a sarokban áll.

De micsoda az az *én*, melyet a *küldtem* igébe bele kellett értenünk s melyet a német valóban ki is mond: die magd habe ich ins gewölb geschickt? Ez ellenvetéssel szemben *én* azt kérдем, hát micsoda az az *őt*, melyet a *küldtem* igébe szinte bele értünk? Hogy mi viszonyban állanak ez az *én* és *őt* az egész mondathoz, azt a mondatnak rendszeres tagolásából tudhatjuk meg. A mondat két főtagját az imént láttuk. A második főtag, az állítmány, ismét két tagra bontható: A *boldba* || küldtem. Az erősebb hangsúly az első tagon van, ez tehát a határozó vagy predikativ értelmű tag. A gyengébben hangoztatott második tag a határozandó vagy alanyi értelmű tag. Ez megtetszik a következő szólásokból is: a *boldba* küldő, a *boldba* küldött, a *boldba* küldés vagy a *boldba* való küldés, valamint a következő azon értelmű mondatból is: a hova *küldtem* || a *bold*. Az igének ezen a renden még nincs predikativ értelme. Hagyjuk abba most a határozót s csupán a határozandót, az igét tagoljuk tovább. Ez már nem makro-, hanem mikroszkópikus tagolás lesz.

Mindenki érzi, hogy a *küldtem* még igen komplikált fogalom. Ebben a küldés cselekvése még az időre s ennek is csak bizonyos szakaszára vonatkozik, továbbá valakire, a ki a cselekvést végezte s még valakire, a kin azt végezte. Ezekre a személyekre nézve már csakugyan határozó, azaz predikátum az ige s mivel e határozandókat magában foglalja, már magán véve is teljes mondat lehet. Ebből megint csak azt látjuk, hogy az, a mit egyszerű mondatnak nevezünk, tulajdonképen már igen összetett mondat. Hisz maga a *küldtem* is összetett mondat már, mivel két alanya van: én és őt. Az egyik alany, az *őt*, közelebből is meg van határozva a mondatban, t. i. *szolgálónak* van nevezve. Erre nézve a mondat első főtagja már predikatív értelmű. A másik alany, az *én* nincs közelebből meghatározva, mert erre az első személynél, a beszélőnél nincs szükség. Mind az *én*, mind az *őt* alany tehát, alsóbb rendű, vagy ha úgy tetszik, inkább alanyok, mint a *szolgáló*, de egymással szemben azonrendű alanyok. Vagy talán nem? Jól van, azt is megengedem, hogy az *én* még alsóbb rendű, még inkább alany, mint az *őt*. De vajjon az következő ebből, hogy az egész mondat alanya? Az *ugat*-ban is benne van az *ő* s e mondatban: A *kutya* *ugat*, mégsem ezt az *őt* tartjuk alanynak, hanem a *kutyát*, mely arra már predikativé vonatkozik.

Nem áll azonban, hogy az *én* alsóbb rendű alany volna a *küldtemben*, mint az *őt*. Teljesen azonrendűek azok. De ennek bizonyítására más, alkalmasabb példát kell választanunk. Ebben a szólásban: ismerlek — ich *kenne* dich, je te *connais* — *én* és *téged* az alanyi értelmű tagok. Világosan megtetszik ez abból, ha az ismerlek szólást egybevetjük a következő mondatokkal: 1. *én* || ismerlek (téged) — ich || *kenne* dich, moi je te *connais* — 2. *téged* || ismerlek (én) — dich || *kenne* ich. — Ezekben nyilván nem azonrendűek az *én* és *téged*. Az első mondatban felsőbb rendben van az *én*, mint a *téged*; a másodikban megfordítva, felsőbb rendben van a *téged*, mint az *én*. Az első mondatban az *én* már predikativé vonatkozik az ismerlek-ben foglalt *én*-re s ugyanazon rendben van, mint a *kutya* ebben a mondatban: a *kutya* *ugat*. A második mondatban ugyanazon a rendben, sőt ugyanazon a helyen is van (ámbar ez csak mellékes dolog) a *téged* és szinte predikativé vonatkozik az ismerlek-ben foglalt *téged*-re. Az *én* kétségkívül alanya az első mondatnak. Hát a *téged*, mely a második mondatban szakasztott olyan viszonyban áll az ismerlek-hez, már nem volna alanya e mondatnak? Még szembetűnőbb a különb-

ség, ha az ismerlek szólást a következő két mondattal vetjük egybe: 1. **Én** ismerlek (téged) — **ich** kenne dich, c' est **moi** qui te connait. — 2. **Téged** ismerlek (én) — **dich** kenne ich, c' est **toi** que je connais. — Ezeknek elsejében még fölsőbb renden van az *én* a *téged*-hez képest s már nem csak az *ismerlek*-ben foglalt *én*-re vonatkozik predikatív, hanem az egész *ismerlek* szólásra. E mondat erre a két kérdésre felel: **Ki** ismer engem? és **Te** ismersz engem? Az ismeretlen, vagy kétséges, a feleletben el nem hallgatható fogalom, más szóval az állítmány az én benne. A második mondatban a *téged* van még fölsőbb renden az *én*-hez képest. E mondat erre a két kérdésre felel: **Kit** ismersz? és **Engem** ismersz? Ha az első mondatban az *én*, akkor a másodikban ugyanazon okból a téged az állítmány. Igen jól meg lehet tehát különböztetni, mikor nem azonrendű az *én* és *téged*. Minthogy e különbségnek az *ismerlek* szólásban semmi nyomát sem érezzük, azért a benne foglalt *én* és *téged* alanyokat azonrendűeknek kell tartanunk. A mit az *ismerlek* szólásról mondtunk, a *küldtem*-ről is áll. Ebben is azonrendűek tehát az *én* és *őt* alanyok. Ennélfogva az *én* már azért sem lehet ama mondatnak (A *szolgát* a *boltba* *küldtem*) alanya, mert erre a tisztre épen úgy számot tarthat az *őt* is.

E fejtegetésből ismét azt a tanulságot meríthetjük, a melyet már a mondat rendszeres tagolásából merítettünk, hogy annak, mely renden áll valamely fogalom a mondatban, eggyetlen külső jele a hangsúly. Mennél alsóbb renden áll, mennél inkább alany valamely fogalom, annál gyengébben hangoztatjuk s mennél fölsőbb renden áll, mennél kevésbé alany, annál erősebben. Mindazáltal biztosan csak három fokát lehet a hangoztatásnak megkülönböztetni, főhangsúlyos, alhangsúlyos és hangsúlytalan szokat. Az *ich* főhangsúlyos szó e mondatban: **ich** kenne dich, alhangsúlyos e mondatban: *ich* || kenne dich, s hangsúlytalan e szólásban: *ich* kenne dich. Mint főhangsúlyos szó állítmánya a mondatnak, mint alhangsúlyos szó alanya a mondatnak, mint hangsúlytalan szó alanyi értelmű tagja a szólásnak. Azoktól, a kik az *én*-t mind a három esetben a mondat alanyának tartják, azt kérdelem, nem két fogalomnak bizonyos viszonyát kell-e az alany és állítmány szökök értenünk s ha azt, a grammatikai forma-e a külső jele ennek a viszonynak, vagy a hangsúly? Egyébiránt, hogy az *én* csakugyan állítmánya ennek a mondatnak: *én* ismerlek, azt a következő fejezetben bővebben fogom bizonyítani.

Nem mondom *én* tehát, hogy az *én* nem alany e mondatban:

A *szolgálot* a *boltba* küldtem. Az *biz* az, mint a maga rendin, a legfőbb határozót, a *boltot* kivéve, valamennyi tagja a mondatnak. De ha alanyon a mondatnak egyik főtagját akarjuk érteni, akkor az *én* csak olyan alanya ama mondatnak, mint az *ő*, vagy a vele azonrendű névelő ennek: A *kutya* *ugat*. Az *én* csak alsóbb rendű alanya a mondat egyik főtagjának. Ha pedig magát a dolgot, avagy gondolkozásunk tárgyát akarjuk az alanyon érteni, akkor az *én* egyfelől nem egyetlen alanya ama mondatnak, mert mint dologgal azonrendű vele a szolgálonak, sőt még a boltnak nevezett dolog is; másfelől nem is tagja a mondatnak, mert mint legalsóbb alany, a melyre még a *küldtem*-ben foglalt *én* is predikative vonatkozik, nem mondomány, nem szó többé. Ehhez a legalsóbb alanyhoz csak annyiban van köze a grammatikusnak, a mennyiben tudtára van, hogy ilyen alanya a legegyszerűbb mondatnak is van, mert ha nem volna, értelme se volna beszédünknek; s a mennyiben két mondat összehasonlításakor vigyázni kell arra, hogy e legalsóbb alany ugyanaz-e vagy nem, mert a szó, mint följebb láttuk, ugyanaz lehet s a legalsóbb alany mégis más-más, vagy az utóbbi ugyanaz s a szó más-más. Annak az alanynak, mely valóban tagja, vagy legalább tagja lehet a mondatnak, mindenekelőtt mondománynak kell lennie s határozandó viszonyában állania valamely más mondományhoz, mint határozóhoz. Minthogy a *szolgáló* s a *boltba küldés* között ama mondatban ez a viszony csakugyan főforog, még pedig úgy, hogy az előbbi határozandója az utóbbinak, azért amaszt bízvást alanynak nevezhetjük.

Általánosíthatjuk-e tehát azt a tételt, hogy alany vagy alanyi értelmű a mondatnak mind az a tagja, melyet az egyszerű feleletben elhallgathatunk s állítmány vagy legalább ennek főhatározója az a mondattag, melyet az egyszerű feleletben kimondunk? Én azt tartom, hogy általánosíthatjuk. Ha egyébként nem, már csak azért is, hogy ne legyünk kénytelenek, mint Tóth T. Albin is a Nyelvőr ez idei III. füzetében, állítmánytalan mondatokról beszélni, azaz oly mondatokról, melyekkel semmit se mondunk valamiről. Mert ha általánosítjuk ama tételt, akkor az efféle feleletekben: (Mikor utaztok?) **Holnap** (utazunk). (Hányan mentek?) **Négyen** (megyünk). (Hová mentek?) **Olaszországba** (megyünk) épen úgy benn van az állítmány, mint ebben: (Mi vagy te?) **Orvos** (vagyok). Attól se kell tartanunk, hogy nyelvézékünk azt fogja hinni, hogy az alábbi példákban ki van téve az alany: **Ketten** vagyunk. **Sokan**

voltunk. Többen lesznek. Ezekben is épen úgy el van hallgatva, mint ebben: Orvos vagyok. Egyébiránt, ha alanyon azt a dolgot, avagy gondolkozásunk tárgyát értjük, a melyről valamit mondunk, akkor alanytalan mondatok sincsenek. Csupán akkor beszélhetünk alanytalan mondatokról, ha alanyon a mondat határozandó tagját, az alszót értjük. Ez ugyanazon törvény szerint marad ki a feleletből, mint a *kert* a *temető*, a *szoba* az *ebédlő*, a *fa* a *gyűjtő* mellől.

KICSKA EMIL.

A K O C S I.

A kocsi eredetéről és hazájáról már sokan és sokat irtak, mindazáltal még számos adatot sorolhatunk föl annak magyar eredetét illetőleg. Különösen fontosak a hazánkban átutazott egyének erre vonatkozó följegyzései, mivel a szemtanúk kijelentései mindenkor a legmegbízhatóbbak. Midőn a 'Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten' című könyvem anyagát gyűjtöttem, számos útleírásban említést találtam ezen magyar találmányról. A legrégebb adat, melyet külföldi följegyzésekből ismerünk 1515-ből való (Cuspinianus), mivel a 'Neuer liter. Anzeiger' 1499-re vonatkozó adata nem egészen megbízható. A kocsi magyar eredetét a hazánkban utazott Dainero Tamás is fölemlíti. Lássuk az utazó saját szavait.

Dainero Tamás, estei Herkules ferrarai herceg követe Velencén, Stájerországon, Veszprémen és Székesfehérváron át, 1501 elején utazott Budára, hová jan. 28-án érkezett meg, okt. 22-én kelt második levelében Magyarország általános leírását közli urával, ezen leírásból a következő néhány sor vonatkozik tárgyunkra:

„Da Posonio ali confini de Hungaria cum Austria ché ad una terra de Austria chiamata Ainburg vè do miglia, dalla qual terra poi sina a Viena sone se miglia, ché vengano a esser, da Buda ali confini cum Austria miglia 26., che sone 130. de le nostre, e da Buda a Viena miglia 160. de le nostre; dove se li va per chi vole da ogni tempo, in quatre persone suso un *carro da cocia* in uno dì e una nocte cum tre jumente, non mutando se non una volta le bestie la estate et do lo inverno, la qual cossa ho commemorata, perche me pare uno grande camminare’.

Dainero Tamás állítása szerint tehát három-lovas kocsival Budáról Bécsbe 24 óráig kellett utazni. Dainero följegyzése 1501-ből való, ennél fogva a Riedl F. cikkében (Nyr. 11. évf.) fölsorolt

külföldi adatokat régiségre nézve fölülmulja; hazai emlékeinkben már 1494-ben említés tétetik a kocsiról.

A Nyelvőr említett cikkében Herberstein egyik följegyzése is előfordul, de találtam ezenkívül egy másikat Herberstein Zsigmond önéletrajzában. A nevezett báró ugyanis 1518-ban a magyar királyi udvarhoz küldetett, ezen utazásának leírásában a kocsiról is említést tesz:

„Am zwainzigsten Aprilis, fuern also ab gen Wien, da wir unsere mit verordnete fannden, und mit uns namen, fuern auf *Kolzschi Wägnen* die man also nent nach ainem Dorff bey zehen meillen dishalb Ofen, die mit dreyen Pforden neben ajn-annder lauffenndt gefurt werden, und derselben zeit kain Eisen oder gar wenig daran was, fuern vier Personen sambt dem fuerman, und laffen in tag und nacht von Ofen gen Wien sein wol gemesner zwo und dreissig meillen, und fuettern doch alle mall nach sechs oder funf meillen, und zu Rab am mittl des wegs namen sie anndere Pfärdt, und ist ain gar bequeme fuer, das ainer sein Pett, Klaider, Speiss und tranckh, des man der ennden notturfftig mit fuern mag, kain schwäre fuer thain Sy nit“.

Herberstein ezen szavai: *Kolzschi Wägnen*, kétségtelenül azt jelentik: kocsí szekér, épen úgy mint „landai, berlini“ sat. kocsik helyett a német és francia egyszerűen *landauer*-t, illetőleg *berline*-t mond, *landauer* a németben, *berline* pedig a franciában a kocsí fajtáit jelentik, a magyar *kocsit* tehát épen így nevezték el *Kocs* helységről, mint az említett példák *Landau* és *Berlin* városoktól nyerték nevüket.

Állításom bebizonyítására néhány teljesen hasonló példát fogok még fölhozni; a következő műveltségi tárgyak szintén városoktól kapták elnevezésüket, oly formán, hogy eleinte a város neve után az illető tárgy általános nevét is kimondták, később azonban már egyszerűen csak a város nevével jelezték az illető tárgyat: *Scalagno* (olaszul), *échalotte* (franciául), *Astcalon* palesztinai városból eredő hagymát jelentenek, eleinte a „hagyma“ szót is utána tették, később azonban ezt elhagyván, csupán az illető város nevével jelezték az ilyféle hagymát. *Baldacchino* (ol.), *baldaquin* (fr.) sat. Bagdad város régi olasz nevétől *Baldacco*-tól származik. Ilyen példák még: *fayence*, *Faënza* olasz városról; *majolika*, *Majorca* spanyol szigetről; *szárdella*, *Sardegna* olasz szigetről; *pavese* (ol.), *pavois* (fr.) (paizs Pavia olasz városról; *maroquin* (fr.) *Marokko* városáról, valamint *szattyán* (magy.), *szachtjan* (tör.) *szafiján* (orosz) *Aszafi* marokkoi városról neveztetett el, így lehetne

ezt a végtelenségig folytatni. Tehát mint a most felhozott példák-
ból is láthatjuk, az ily kifejezéseknél elhagyták az edény, hal, bőr,
sat. szavakat és csupán az azokat közelebből meghatározó hely-
neveket (*Faënza, Majorca, Sardegna, Pavia, Marokko, Aszafi*) tartot-
ták meg, az onnan eredő tárgyak megjelölésére; így maradt el a *kocsi*
szekérből is a *szekér* és csak a helynév jelölte az illető jármű nevét.

Még egy külföldi adatot Skinner Jánosnál (1671) is talál-
hatunk: *Coach* [angolul]: Rheda seu currus recentiorum, nobili-
bus usitatus, Minshew declinat ab Ungarico *Kotczy* idem signante,
quia hoc genus currus primum apud Ungaros est inventum'. Min-
shew idézett műve 1617-ben jelent meg. Szolgáljon ez a néhány
adat az eddig ismertek kiegészítésére.

SZAMOTA ISTVÁN. *

NÉMET VENDÉGSZÓK.

Pótlás.

Andung: sejtés, előérzet. — ném. *ahndung* (vö. Meine Klet-
tenberg is tot, tot, eh' ich eine *ahndung* einer gefährlichen krank-
heit von ihr hatte'. Goethe lev. Sophie v. Laroche-hoz. Koenig
Irod. tört. II.23).

atrec: levélcím (Hegyalja, Tokaj Nyr. XXIII.240). — ném.
dial. *atress*, irod. *adresse*.

† **baka**: gyalog-katona. — ném. *wache* (NyK. XVII.117; vö.
erd. szász *bákà* Jacobi).

2. **bál**: fasciculus, bünde (NySz.); csomag, megmért szári-
tott halak tömege (Tsz.²). — kfn. *balle, ball* (Kluge) > frc. *balle*
(Diez⁴ 38). A szb. *bala*, lengy. *bela*, cs. *balik* német eredetűek
(Matzenauer Cizi slova sat. 102).

bamfli: 'A multság után *bamfli* lettem' (Tsz.²). — osztr.
bamfl, eine dicke, unbehilfliche person (Cast.).

* **bócér** (Schlägli Szjék); *bocéros*: borzas, kócos, fésületlen,
kuszált hajú (Tsz.²). — ném. *balzer, cincinnus, ruspelhaar* (Diez.
Schmeller I.238); vö. *balzieren*, das haar wickeln (Lex.). . . A ném.
balzer alighanem összefügg a Sanderstől említett (I.74. *balzen* alatt)

* E jelesen képzett, buzgó fiatal tudósunkat f. é. nov. 21-én
ragadta el közölünk balvégzete, 28 éves korában. Az itt közölt cik-
kecske már évekkal ezelőtt készült.

A szerk,

Balzer-rel (Balthazár rövidítése), a melynek jelentése: eine unruhige person: flennebalzer.

[A *bocs* cikkelyhez pótlólag figyelembe veendő a lauz. *boč* (porcus castratus, vepř), a mely Matzenauer szerint a ném. *betze* (mlady vepřik, verschnittener Eber, 100) mása].

?*döncöl*: lenyomkod, legyúr (Tsz.²); — ném. *dinsen, dünsen* (vö. meist durch solche kunstwörterlei ist sein styl gedunsen Sand.). Schmeller I.526.

†*edzeni*: das eisen härten (NySz.). — ném. *ätzen, etzen* (Nyr. XXIV.426, 453. Schmeller; vö. szep. szász. ,al *ezzunde* pfant sol *man* halten an den dritten bac Schrö: Versuch 57).

**épen* (NySz. *épen* alatt 3). — ném. *eben* (Dank.).

faszol: pénzt sat. kap (Tsz.²). — ném. *fassen*.

fertig (vagyok má a gondúkozással; már *fertigbe* vagyunk Nyr. XX.265). — ném. *fertig*.

firnajz: festék (mesterműszó). — osztr. *firneis* (> t. *firnajz*, Höf: I.218).

[A *föld* szó tárgyalásánál elesik a?, mert az ugarságban előforduló kéttagú alakok: *pelda* (Russ. Rev. VII.311), *pelto, peldo, pölto, baelddo* (Thomsen, Einfluss 162) kéttagú germán alakból valók, a mely még az ófnben talán **veldo*, kfn. **velde* volt. Az -*ld* szóvég a magyarban ezek szerint teljesen szabályos. Vö. Grimm: Geschichte der deutsch. sprache 43; de NyK. VI.463. 532.]

†*gajdol*: jubilo, cano, frohlocken, jauchzen (NySz.); kiabál, kurjongat, éktelenül, lármásan danol, kornyikál (Tsz.²). — ném. *gäuden* (NyK. XXV.296).

**göce*, alburnus lucidus, gobis fluviatilis Ethn. IV.177). — ném. *göse*, gösen, leuciscus jeses (Sand.). Munk.

grimasz: verzerzte mienen. — baj. *grimassen* (több. > fr. *grimace*) Fromm. V.441.

gyolcs (*gyoch, goc, gyocz, gorch, golch* NySz.): tela linea mundissima, tela polita. — ném. dial. *golsch* ,art blaustreifiger barchent (Sand. I.609), osztrák-bajor *golisch, golsch* (Schmell. I.893). — Klugéban a német szónak nincs meg az etimológiája. Matzenauer (Cizi slova sat. 210) a magyar szóról annyit mond, hogy ,podobnost jevi i maď. *gyolcs* tenké platno'. . . A magyar szó azonban nemcsak hasonló, de egy eredetű is a cs. *kolč* ,lintei species' (Rank) szóval. Mindketten a ném. *golsch, koltsch* származékai, a mely viszont a klat. *golcea, golcia* mása (Jungmann Slownjk II.99).

[A *hanc* és a *harc* cikkelyekhez tekintetbe veendőek még : osztr. *heanzen* : hienzen, foppen, verspotten (Ziska); kar. osztr. *hatz* : hetze, lärm (Lex: KärWb.), tir. *hatze* : hetze, feindseligkeit (From: VI.148)].

† **kalandos** (NySz.). — ném. *kaland*, *caland* (Grimm IV.49. 50; latinból, innen a szl. *koleda* is). — Szarvas Nyr. XXI.274.

káplán, káplány : diaconus, kapellan (NySz.). — ném. *kaplän*. A szláv alakok egyenest a németből valók (Mikl: EtymWb.).

kél-káposzta. — kar. osztr. *kél* ,kohl-' (Lex: KärWb. 163).

† **kóc** : csepű, szősz; szőr- vagy pokróclasnak (NySzót.); *kócos*. — ném. *kotze* (Nyr. XXIV.327. Vö. szep. szász *kotzling* ,fésületlen').

2. ***kók** (SchlSzej. 758). — ném. *kocke* : breitgebautes schiff etc. (Lex.) (Szamota.)

† **kolonc** (NySz. Tsz.²). — ném. *klotz* (Nyr. XXIV.321) ... Ez eggyeztetésnél szükséges volt egy -n ,toldalékhangot' fölvenni, azonban figyelembe veendő, hogy ilyen -n előtt német szavaknál mindig a hang áll (a két szláv példa nem talál); figyelembe veendő továbbá a (ném. *klonz* ,ein stückchen holz, das, wenn ein reif zu weit ist, in das schloss gesteckt wird' (Sand. I.941, klumpen, knollen, újszl. *klonč* Matz. 206), a melynek fölvételével a szó hangtaniilag kifogástalanul magyarázható. Mi az utóbbi alakból származtatjuk szavunkat, míg ellenben az előbbiből (*koltz*) a magy. *kolc*, *kóca* szavakat (vö. Dank., Munk. Eth. IV.186. 203). — Vö. Nyr. VII.355.

***komher-háló** (Eth. IV.201). — ném. *komm' her!* Tréfás elnevezéstől állandósulhatott meg.

korhely : helluo, lurco, nepos, potator (NySz. a magyarból átment a tótba : *korhel* Matz. 215, Nyr. XVII.446, Bernolák; ruthénbe : *korhel* NyK. XVI.283; erd. szászba *korhül* Jacobi) ... Eggyáltalában nem tartjuk lehetetlennek, hogy e szavunk a ném. *chorherr* (canonicus)-tól vette eredetét (Szarvas). Grimm tanúsága szerint (II.618) a németben a XVI. századtól használatosak voltak az ilyenek : ,weil aber lamech schon zu seiner zeit eine *türkische* oder *chorherrische* ehe hielt sat. | schlappart nit auf *chorherrisch* die wort in euch, wie der hund die sup, sondern kauet sie wie die küh, destilliert sie durch neun balken. — A magy. jelentés szintén ilyenféle kapcsolatból válhatott : iszik mint a **kórher*, *korhely* sat. Meg kell jegyeznünk, hogy bár pl. a klosterneuburgi chorherr híres jó boráról, de az osztrák dialektusban a szónak nincsen meg a magyarhoz megfelelő jelentése.

kravátli: nyakkendő. — osztr. baj. *krawat'l*: halsbinde, cravatte (Trom. VI.302).

[A **kukrejt**, **kukrejt**^{el} cikkeiünkhöz megjegyezzük, hogy az megvan a csehben is; a nélkül, hogy a Nyr. XIX.278. lapján kifejtett dolgokat bővebben magyaráznók, ide iktatjuk a következőket: cseh (obsoletum) *kuchrecht*, *kukrechta*, 1) pečivo nepodařeně, schlechtes gebäck, 2) svitek se sekaného masa (= vagdalt húsból való sütemény-féle) (Matzenauer 227), *kukrecht*: schlechtes gebäck (Rank). Matzenauer megjegyzi: pravděpodobno z něm... A cseh alak a magyarhoz hangtanilag sokkal közelebb áll, mint a német].

lajt: vas, fass (NySz.); víztartó edény (Nyr. XII.95. Göcsej). Az Ethn. IV.176. szerint homályos eredetű... A szó megvan az újszl. *lajta*-ban is (dolium, getreidefass, sud na obilí Matz. 235. Schmell.), s minden valószínűség szerint a ném. *leite*: ein langes fass, etwas darin zu transportieren (Sand. II.106, jegyzet *leite* alatt) mása. A t. *lajt*: vizes hordó, tűzoltóság vizes hordói (B.-Szarvas) magy. eredetű.

[A **ledér** szóhoz irandó: kar. osztr. *leder*, *pockleder*: schelte für einen empfangslosen, halsstarrigen menschen; *saulleder* schimpfwort für unreine person Lex: KärWb. 175.]

mies-macs: vegyített bor és borvíz, savanyú víz (Nyr. I.136). — ném. *misch-masch*.

***misling**: sűrűre vetett kukoricatakarmány (Debrecen vid.). — ném. *mischling* (NyK. XXV.300).

móring: dos, donum sponsi; morgengabe (NySz.). — ném. dial. *màring* (morgen Fromm. V.505.. mint pozsonyi német szó, vö. osztr. baj. *margng* Schmeller I.1648); a t. *móring*: menyasszonynak adott pénzajándék (B.-Szarvas) magy. eredetű.

morzsol: tero, frio, zerbröckeln (NySz.). Az osztrák-bajor nyelvjáráshban a következő alakokat találjuk: *mürsen*, *mürschen*, *mürseln*, *mürscheln*: zerreiben, zermalmen (Schmell. I.1654; ugyanott *mursel*: stückchen, bisschen)... Ezekből az alakokból azonban inkább magashangú szót várnánk; nekünk mélyhangú alakra van szükségünk. A *mozsár* szó tudvalevőleg német eredetű s megfelelője a kfn. *morsaere* (Nyr. XXIV.348), a mely származékszó abból az igéből, a melynek megfelelői a fent közlött osztrák-bajor alakok. Ennek az igének középnémet alakja *morschen* (Kluge⁴ 262), erd. szász *murzen*, *mursen* (Fromm: Die deutschen Mundart. V.179). A magy. *morzsol* ezek szerint az erd. szász *murzen*, *mursen* mása, s a szóközépi *z*: *zs* megfelelés a *morzsár* (NySz.), *mozsár* analogiá-

val is bizonyítható. A felsőmagyarországi német nyelvjárásokban, mint középnyémet dialektusokban, szintén élhet egy **morschen* (a knémet *zermorschen*-nek megfelelően) alak, a mely még közelebb állna a magy. *morzsol*-hoz. Vö. Bud : MUSz.

***osztrák** : ausztriai. — ném. dial. *österrich* (Nyr. XXI.540. Schmeller I.170).

***pác, pácol** (Irod. Közl. II.155. Nyr. XXIII.143). — ném. dial. *pätz, páz* (Nyr. XII.530. XVI.291. XIX.100), kar. osztr. *páz'n* 'beizen' (Lex : KärWb. 20. 21) . . . Átment a szlávságba is (Nyr. XVII.448. Hal.).

pancsol : bort vegyít sat. — kar. osztr. *pàntsch'n* : verschiedene speisen und getränke unter einander mischen, wein *peintsch'n* : *pantsch* (Lex : KärntWb. 15).

pemzli : ecset (mesterműszó). — osztr. *bemsel, bemstel* (Mareta 1861); kar. osztr. *pèns'l, pèms'l* (Lex : KärWb. 27).

***pér-hal** : thymallus vexillifer. — ném. *pier* : regenwurm (Ethn. IV.190).

persli-hal (Ethn. IV.190). — ném. *bärschel* (Sand : *bärschen*; vö. slov. *peršelj* : perca fluviatilis < németből, Listy filologické XII.335).

***pezzeni, pedz-** (NySz.). — ném. *petzen* (Nyr. XXIV.426)

†**portya, portyáz.** — ném. *partei* (NyK. XXIII.59).

***posch** : guctus (Schlägli Szjék 2078), — ném. *pasch* : würfelspiel, beim spiel mit drei würfeln ein wurf (Sand.). (Szamota).

pracli : kéz-fő. — ném. dial. (hienc) *prätzn, protzn* : hand (Fromm. VI.29).

***ráma** : rahmen (NySz.). — kfn. *rame* (Schade). Nyr. VII. 247. Imre : Irod. tört. 34.

***ráné** ; plica, ruga (NySz.). — ném. *runze* (Nyr. VII.389) Schmell. II.128.

ribizli : Johannisbeere. — osztr. baj. *ribisl* (Schmell. II.9); osztr. *ribisel* (Dank, Sand.), *riebsel, ribbels* (Matz. 294). — Slov. *ribez*, cseh *rybes, rybis, rybíz*, (magy. *ríbes* (NySz.) egyenesen a latinból, míg a szb. *ribizle*, t. *rybészla, rybizla* magyar közletéssel németből valók.

***rokka** : spinnrocke (NySz.). — ném. *rocke* (Nyr. VII.247). . . Lehet olasz jövéű is (Kőrösi).

***röjtő, rütő**, vesszőből font haltarló (Ethn. IV.276). — ném. *treuel*(netz). Munk.

***sallang** (NySz.). — ném. *schlag* (Nyr. X.494. XXIV.324. és NyK. VIII.170). . . A szláv alakok a magyarból valók.

sercli (a kenyérnél). — ném. dial. (*schierz'l* (Bécs)).

***simföl**: veszekedni. — ném. *schimpfen* (Nyr. XI.491). Vö. *zsémb*.

sprác: lajtorja (Jankó 173. 181). — ném. *spreize* (vö. kar. osztr. *spreitz'n*: stützen, darunter setzen Lexer KärWb. 257; osztr. *spreizen*: stützen Mareta 1861). Vö. *isprác*, *prác*.

stamperli: kis pálinkás pohár. — kar. osztr. *stämperle*: ein kleines gläschen (Lexer KärWb. 239).

stikli: csíny. — kar. osztr. *stick'l* (Lexer KärWb. 241).

stoppol (női kézimunka kifejezés). — osztr. *stoppen* (Mareta 1865).

[A **szörből** (ma *szörpöl* (vö. t. *srepat*) cikkelyhez az osztr. *sürpeln*: mit wenig geöffnetem munde flüssiges in sich ziehen, langsam prüfend trinken (Mareta 1865), osztr. baj. *sürbeln*, *sürfen*, *sürfeln* (Schmell. II.325) szavak irandók... Ez adatok vallomására el kell állnunk attól, hogy a szót alnémet nyelvjárásból vettük.]

***szotyler** (Nyr. IV.182. Sim. II.49). — ném. *sattler* (Nyr. VII.106).

tasli: 1) száj (Nyr. XII.430); 2) poff (Nyr. XI.92. XII.430. XXIII.239). — ném. dial. **taschel*, *täschel* (vö. *täscheln* Sanders), *tasche*: 4. d) maul; 2) jegyz. *schlag*. (Sand. III.1288). Vö. Schmell: *datsch*. I.555.

tringol (Érmellék Nyr. V.473). — ném. *trinken*.

trotli: eggyűgyű ember. — ném. dial. (hienc) *trott'l*, blödsinnige, besonders wenn er einem drolligen eindruck macht (Fromm. VI.30).

vádli: az alsó lábszár. — kar. osztr. *wad'l*, 'wade' (Lexer KärWb. 249).

***verföly**, **vörföly** (Dank. Nyr. VII.243). — ném. *würfel*.

verkli: zenélő szerszám. — ném. *werk'l*.

***virics** (Schlägli Szójegyzék 1498. 1510. 2215), Nyr. XXIV. 479). — ném. *wirtz* 'gährendes bier' (Dief.), *wirz* (= *würze*: besonders biermetwürze, überhaupt süsse feuchtigkeit, süsser stoff (Lex.). (Szamota). Vö. osztr. baj. *wirz* (Schmell. II.1014).

***virsl**: kolbász-féle ételnemű. — ném. *würst'l* (Sim: M. Ny. I.115).

***zsalu** (Vasm. Répce-Sz.-György Nyr. XVIII.575). — osztr. *schalú* (Mareta 1865), *jalou* (sie gatter Nyr. VII.106).

***zsarol**: pénzt kicsikar. — osztr. baj. *scharen*, *scharren* (Schmeller, vö. NyK. 25. dec. füz.), kar. osztr. *schâre* ‚scheere‘, *zâr'n* ‚ziehen‘ (Lex: KärWb. 214. 263). Vö. alsó-osztr. *shear* ‚schere‘, *sheearn* ‚scheren‘, quälen, plagen, aufreizen, bildlich *genommen* (Ziska).

Az itt kimutatott szavak száma 990. Ebből elavult s így csak nyelvtörténetünkben foglalt helyet 186; a többi 804 élő, járatos szó. Ebből a 804-ből az irodalomban is ismeretes (közszó 342; népnyelvi adat: 351, mesterműszó 111. A végeredmény tehát ez: összes, adatokkal igazolható német jövevényszavaink száma 990; ebből közszó 342, tájszó 351, mesterműszó 111; elavult 186. — A mesterműszavakra azonban meg kell jegyeznünk, hogy korántsem teljes a szám. Földolgozásuk egy külön értekezés főladata.

Forrásművek (pótlás).

MATZENAUER ANTAL: Cizi slova ve slovanských řečech. V Brně 1870). — (Ehhez Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu. V Praze. 1882. Különlenyomat a Listy filologické-ből).

ZISKA FERENC: Auszüge aus einem noch ungedruckten österreichischen idiotikon, Jahrbücher der literatur. Wien. 1824. Gerold K. Melléklapja: Anzeige-Blatt für wissenschaft und kunst. Bd. 25 und 26.

MARETA HUGO: Proben eines wörterbuches der oesterreichischen volkssprache mit berücksichtigung der älteren deutschen mundarten. 2 hefte. (Jahresbericht des gymnasiums zu schotten in Wien. 1854. 1861. 1865.)

MELICH JÁNOS.

A ‚METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE‘ MONDATTANA.

Mondatfűzés.

II. *Alárendelt mondatok.*

1) Alanyi és tárgyi mondatok.

Apornál többször hiányzik a *hogy* kötőszó; így: Igaz dolog, volt kristály is (326). Megparancsolta volt mindenüvé az rationistáknak, egyenesen küldjék hozzája (327). Megizente, kész az étek (333).

2) Határozói mondatok.

a) A helyhatározó mondatok kötőszavai Apornál is ugyanazok, melyek mai nyelvünkben. Egy példát kiemelünk: Az társzekeret fekete posztóval béterítették, az míg az kerekeit befogta (402).

b) Állapothatározó mondatok, még pedig:

α) A szorosabb értelemben vett állapothatározó mondatokat leginkább *mikor* kötőszóval köti Apor az állapothatározói mondatokat; így: Még az nagy emberek is abban gyönyörködtek, *mikor* az cselédek vigan voltak (359). Mert az urok még gyönyörködött benne, *mikor* az cselédje vigan volt (359/60).

A föltételező s megengedő mondatokban semmi különös.

β) Hasonlókép az eredethatározó mondatokban.

γ) Elmaradt a kötőszó a következő *vég*határozó mondatban: Egymással úgy tánczoltak 'sokáig, rá vigyázván *mikor* egymást megforgatták, [hogy] az gyertya tűzivel egymásnak haját fel ne gyűjtsák (332).

c) A módhatározó mondatokban kevés különösséget találunk: Idézzük a köv. példát: *Mentől* inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és czifrább paszomántos köntösökre vágyunk (315).

d) Az okhatározó mondatokban a *hogy* és *mert* kötőszókon kívül *mivel* és *mivelhogy* is előfordul: Ott volt az szegény Apor István, *mivel* az Kendeffi Gáspár lakodalma ott volt (339). Az vice-királybiróknak, *mivel* táborban sem tartoztanak menni, mentségesek sem volt (414). De *mivel* *hogy* télben mind el nem fértenek, egy része az deákoknak járt hálni az városra (428). Bezzeg régen, *mivelhogy* nem valának ezek az éktelen káromkodások, édes hazánkon is vala az isten áldása (414).

A *mert*-nek inkább magyarázó, mint okhatározó értelme van ezekben: A testamentumának az egy Bethlen Gábor fejedelem testamentumán kívül párját Erdélyben nem hallottad; *mert* csak ad *pias causas* testált százhusz ezer forintot (320). Nem fősvénységből cselekedtek az magyarok, hanem egymáshoz való sinceritásból, *mert* akkor is megvehettek egy konc papirosat egy sustákon (360). Valyon ma hány gróftól, hány bárótól telnék ki az az pompa? *mert* némelyike *mikor* egyik jószágából az másikban ment, nyolcz, kilencz, sőt tiz társzekerei is mentenek előtte (362). — Ezekben a *mert* = *ugyanis*.

e) Célhatározó mondatokban nincs semmi különös.

f) Időhatározó mondatokban, még pedig:

1) Egyidejűség esetén egy időpontra vonatkozó kötőszók: *mikor, midőn, hogy*. Így pl: *Mikor* az főkapitány táborban ment, bizonyos embereket a táborozásból megmenthetett (413). Ne kaczagjad erdélyi magyar, *midőn* hallod, hogy az francia asszonyoknak az az *symboluma; gallae dominae* (341). *Hogy* megjöve nagy tisztességeket adának nékie (439). Csudálkozva néztünk akkor Kolozsvárott, hogy mondották, hogy vendégfogadó (355).

Több időpontra vonatkozók: *Valahányszor* ivutt az fejedelem mindannyiszor az ezüst tányérra töltött bort megkellett elsőbben a *főinnya*-adónak kóstolni (336). *Valamikor* új pohárt köszöntek, mindenkor lőttek (336).

Időtartást kifejezők: Ugy ittanak mindaddig, *mig* mind az gyümölcsöt beadták (325). Nyoszolyóasszony, kisnyoszolyó nevek megmaradtak mindaddig, az *mig* az új menyecskét haza vitték az férfi házához (389). *Mig* Gyaluban érkeztenek volna, addig gróf Bánffy György Rabutin eleiben ment (393). Addig volt az kénálkodás sokszor és az felyül ülés felett az kénálkodás, hogy az étek is elhült (324). *Valamig* az leányos házhoz mentenek és onnét vissza az legény házához, bővön megérjék vele (378). *Valamig* eltemették, minden nap kétszer harangoztanak (404). Semmit nem is tudott az ura halálában mindaddig, *valameddig* az szekér az ura testivel az kapun bé nem kezdett menni (403). Mindaddig úgy volt, *valameddig* én Kolozsvárott hét esztendeig iskolában jártam (425). Az mint azon úr praesidens szerszámos paripán megyen már fel az Táblára, csak elében áll egy kézdivásárhelyi varga (416).

2) Előidejű mellékmondatok: *miután (minekutánna)*: *Minekutánna* in anno 1687. az pogány török igája alól felszabadúla... édes hazánk, apostoli szent hitünk naponkint szebb s meg szebb virágokkal zöldellik (421).

Használjuk így előidejű mellékmondatokban az egyidejűséget jelentő kötőszót, a *mikor*-t is, de ilyenkor mellette a *már* szócska áll, vagy a főmondatban *azután*. Apornál: Rendszerint *mikor* elhozták az étket, *azután* az palotára az férfiak kimentenek (323). *Mikor* már az étket elhozták, az fejedelem az fejedelemasszonynyal kijöttek az ebédlő palotában (334).

Az előidejű mellékmondatokban *mihelyt* s Apornál *mihelyen* is.

Előfordulnak egyéb kötőszók is ezen alkalmazásban, s akkor a főmondatban *mindjárt, azonnal, legott* határozó szók állanak; így: De ha megharagudott, *mindjárt* megölette volna az embert (337).

3) Az utóidejű mellékmondatok kötőszava: *minekelőtte*: Minekelőtte tehát megindultak, a hintót így rakták meg (368). De minekelőtte az kézfogásra kivitték volna az leányt, megkérdezte az apja s az anyja, hogy vagyon-e kedve ahhoz az legényhez való menetelre (376). Minekelőtte pedig felköltének, az muzsikások hajnal nótát vontanak (389).

Az időhatárt jelölő mellékmondatok kötőszavai: *míg, valamíg*: Addig ittak, *míg* egymásra dőltenek az várpiaczán (386).

3) Jelző mondatok.

1) Főnévi jelzőmondat. Kötőszava: *hogy*. Még *hogy* legkisebb bujaság esett volna is, soha hire helye sem volt (420).

2) Melléknévi jelzőmondat. Kötőszavai a vonatkozó névmások: Ma sok báró vagyon Erdélyben, az kik magoknak is egy-két hintót alig tudnak tartani (318). Az többinek olyan volt (hajtűje), az micsodás tőle kitölt (345). — Köthető a jelző mondat az értelmezői *hogy* kötőszóval; így: Husz szép gyermek lovakot elajándékozott az szolgálinak, olyanokat, *hogy* hatvan, néha nyolczvan forintokon eladták (319). Azoknak temetésre oly keserves nótájok volt, *hogy* még az férfiakot is sirásra indították (409).

III. Szórend.

1) Apor (a hangsúlyos névszót gyakran az ige után *veti*). De mivel *hogy* téiben mind el nem fértenek, egy része az deákoknak járt hálni az városra (428). -- a városra járt hálni, mivel t. i. a szemináriumban úgy sem aludhattak volna. Az reggeli italt hívták aquavitának (a q-nak hívták, 321). Mindazoknak csináló mestere volt marosszéki Berzenczei Márton (B. M. volt a csin. mest., 397). Az lábára térdig terítették az szemfedele, az mely volt vagy fátyolból, vagy drága patyolatból (az mely vagy f-ból volt, vagy dr. p-ból, 401).

A következő példában az ige követi ugyan, de nem közvetlenül a hangsúlyos mondatrészt: Azelőtt régen pedig posoni süveget vontanak az fejiben, az keziben valami szép skó-

fiummal varrött keszkenyőt alá bocsátottanak (bocsátottanak alá, 401).

2) Azon mondatrészt, melyet az *is* kötőszó kapcsol, Apornál sokszor egy-egy hangsúlytalan kifejezés választja el az igétől (ennek lehetőségét vitatta Simonyi is MKszók 1:37): Harmadik **kristályt** is még kihoznak (harm. kr.-t is kihoznak még, 328). Én is **gyermekkoromban** úgy értem (349). Az az páter gazda kis kertje volt, **noha** az urfiaknak, fő- és nemes ember gyermekeinek is mulatságo**kra** adott némely táblákat benne (430).

3) Aránytalanok többször Apor mondatai; a hangsúlytalan mondatrészeket ugyanis vagy mindent az *ige* elé, vagy mindent utána teszi; így: Egyszer Fogarasban az udvar **német** gyalogjait az fogarasi vár piacznán rendre állították (336). Nem **bocsátották** úgy zsbívsárra az csecseket szemtelenül, mint az mostani asszonyok és leányok (342). Nem vala az catholicusoknak magára személyiben sok panasza az fejedelemre (440).

4) A hangsúlyos mondatrészeket elválasztja az igétől; így: Ha jól reá emlékezem (319). Akkor igen reá vigyáztanak, kit miféle egyetmás illet meg (343). Ritkán némelyeknek volt abba fűzve vagy kevés pántlika, vagy kevés sínór (354). És azok is rendszerént igen az közönséges kardot viselték (371).

IV. Mondatrend.

1) Apor szeret egyes mondatrészeket, sőt egész mondatokat ismételtén kitenni; így: Azok előtt egy öreg rend szolga, mint egy hopmester lassan jött előtők (324). De mikor az urak közzül valaki megszállott valamely szász faluban, a kiből híres bor termett, akár mint tartotta az szegény folnagy, de az ur megharagította magát, s csak ne haragudjék, két-három hordó borban megalkudott a szegény folnagy, csak ne haragudjék az ur (355).

4) A mellékmondat valamelyik tagját átvonja a főmondatba; így: Azoknak két hordó bort parancsolt, hogy kihúzzanak az pincéből (339).

BARCZA JÓZSEF.

AZ Ó, Ő VÉGŰ HELYNEVEK -i KÉPZŐS SZÁRMAZÉKAI.

Ismeretes ó, ő végű töveinknek az a sajátsága, hogy a 3-ik szem. birtokosrag előtt ó, ő helyett *a, e* hangzót mutatnak: *ajtó* — *ajtaja*, *erdő* — *erdeje*. E sajátságot, mely régebben általánosabb volt, az -i melléknévképző előtt is megtaláljuk, s innen van, hogy ilyen helynevekből származó régi családneveink -ói, -ői helyett -ai, -ei-vel végződnek: *Gyergyó* — *Gyergyai*, *Jenő* — *Jenci* sat. A mióta a névmagyarosítás nagyobb mozgalmat öltött, többen fordultak -ó, -ő végű helynevekhez is, azonban — s ezt a Nyelvőr több ízben szemükre vetette — nevüket nem a régi -ai, -ei, hanem -ói, -ői végzettel alakították meg. Ilyen a magyar tudományban jelessé vált *Fraknói* név, továbbá *Ditrói* és egyebek.

Legutóbb Szigetvári Iván róttá meg az efféle névalkotásokat (Nyr. XX.501), a miben nem adhatunk neki egészen igazat. Tény, hogy az -ai, -ei végzet régiesebb alak, használatát tehát az -ói, -ői-vel szemben ugyanoly módon fogadja nyelvérzékünk, mint minden régibb, megszokottabb nyelvalakot az újonnan fejlődő mellett. Mi azt hisszük, hogy a *Ditrói*, *Fraknói* nevek ellen grammatikailag semmi kifogást nem tehetni, máskülönben pedig legfőljebb az a hibájuk, hogy magukon viselik keletkezésük korának nyelvi bélyegét, — már azokra nézve hiba t. i., a kik e keletkezés korát titkolni ohajtják.

Azonban nem ártom magamat a névmagyarosítás kérdésébe. hanem visszatérek az ó, ő végű helynevek -i képzős melléknévi származékaira.

Nem lehet eltagadni, hogy mai nyelvünkben mint más szótöveknél, az -ó, -ő végűeknél is egyre nagyobb hatalmat kezd a nominativus gyakorolni. Ma már az *ajtaja* is régiesség számba megy, s a nagyszámú ily tövű névszók, különösen a mélyhangúak közül alig ragozunk eggyet-kettőt következetesen a régi módon. A nominativusi alakhoz tesszük a személyragot s a mi épen kérdésben forog, az -i képzőt is. A mint nem is mondhatjuk máskép, mint *költői* nyelv, *festői* vidék, *bárai* rang, *kaszinói* hírek; a mint idegen helyneveken is megtartjuk a nominativus -ó, -ő-jét: *káthágóiak*, *Durazzói* Károly, *milánói* dóm, *rodostói* Rákóczy-emlék sat. (ámbar Kassai József még azt írja: *jérikai* rózsza, Szókönyv III.300): ép úgy bánik el mai általános irodalmi nyelvszokásunk az eredeti helynevek melléknévi származékaival is. Az irodalmi

nyelv csaknem kivétel nélkül a nominativusi -ó, -ő végzethez kapcsolja az -i képzőt, s általában nem használja a régies -ai, -ei végzetet akkor, ha a helynév a ritkábban emlegetettek közé tartozik. S ez utóbbi esetben a célszerűség és világosság is megokolta teszi az irodalmi szokást. Ha *sztropkai*-t, *ploszkai*-t írának például, nagyon kevesen tudnák, hogy *Sztropkó*, *Ploszkó* s nem *Sztropka* és *Ploszka* helységekről van szó.

Fölös dolog volna példák hosszú sorával igazolni ez irodalmi szokás általános voltát. Csupán kapóra említünk egynéhány alakot: *ráhói* kastély (Mikszáth, FLapok XXI.507. 515); *zuglói* vasút; *brassói* reáliskola; *felsőlövői* reáliskola; *csurgói* gimnázium; *szántói* víz; *forrói* országút (BHirl. XII.293); *kálnói* körjegyző (uo. XII.257); „pilisi, *pásztói* és szentgothárdi apátságok”; „levelezőnk megrendítő adatokat közöl velünk a *porosztóiak* nyomoráról, (BHirl. XII.288), sat. Állandóan így ejtjük a nemesi előneveket még akkor is, mikor a családnév maga a régi alakot mutatja: *vásonkeői* Zichy, *nagykállói* Kállay sat.

Azonban ne higgyük, hogy e melléknévi alakok merőben a legújabb irodalmi nyelv szokás szüleményei. Hasonló alakokat itt-ott már a régi nyelvben is találni. Csokonai egyik vígjátékának címe *Tempefői*. Egy XVIII. századi magyar verselőnek neve *Verestói* György. A XVII. századi matematikus, Tolvaj Ferenc, előnevét *Menyői*-nek írja (l. Szabó K.: Régi magy. könyvt.). Pápai Páriz önéletrajzában egy *Magyarói* Márton nevű barátjáról emlékezik meg (l. Irodalomtört. Közlem. II.393), s a XVI. század vallási vitázója, *Monoszlai* négy munkája közül három *Monoszlóinak* írja magát (l. Szabó K. id. munk.).

A nominativusnak analogiai ereje, valamint e régi példák türelmesebbé tehetnek talán a *Fraknoi* és hasonló újabb nevek iránt. *

ZOLNAI GYULA.

* L. most ez alakokról Tüzetes M. Nyelvtan 346. l.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.*

(Jutalmazott pályamű.)

VI. Bátori László és a lövöldi Névtelen.

Jó ideig nyelvtudósok, irodalomtörténet- és egyháztörténet-írók között az a nézet volt elterjedve, hogy a Jordánszky codex bibliafordítása Bátori László budaszentlőrinci szerzetestől ered. E balhiedelem könyvből könyvbe, Jankovich Miklóstól Toldy Ferenchez, Toldytól az újabb Toldy Ferencekhez vándorolt. Tizenhat évvel ezelőtt Volf György így nyilatkozott:

„Van egy adatunk, mely szerint az 1484-ben még életben volt Bátori László budaszentlőrinci pálos szerzetes magyarra fordította a bibliát, és van a Jordánszky codexben egy bibliafordításunk. Tehát van egy bibliafordítónk, kinek nem ismerjük a munkáját és van egy bibliafordításunk, melynek nem tudjuk a szerzőjét. *Összetartozik-e a kettő, van-e egymáshoz valami köze, az nyílt kérdés marad mindaddig, míg a jövő döntő új adatokat nem juttat napfényre.* (Ért. a nyelv- és szépt. kör. VII. k. 10. sz.)

Meggyőző adatokkal bizonyítja Volf azt is, hogy e codex Nagyszombatba nem — mint Jankovich állította — pálos szerzetesektől, hanem klarissza apácáktól került. Id. Szinnyi J. elfogadja ugyan Volf ezen véleményét, de a Jord. codex bibliafordítását — nem tudni mi okból — Báthori Lászlónak tulajdonítja (Magy. írók él. Báthori László név alatt.)**

Az Érdy codexről Dedek Cr. L. azt tartja, hogy a *lövöldi* konventben írták.

„A lövöldi Névtelen az előszóban dicsérve a magyar haza fekvését s fejtegetve annak előnyeit, azt mondja, hogy „sic prope nos et Slaonica“, a hol szent Jeromos született. Miután a magyarországi kartauziak kolostorai közül ezen szavak egyedül a lövöldi kolostorra illenek, mint a mely az akkor Szlavónia név alatt ismert tartományokhoz közel feküdt, nem habozunk kimondani, hogy ezen codex a lövöldi konventben íratott“. (A karthausiak Magyarországra-

* Lásd az előbbi közleményeket Nyr. 23 : 217. 267. 313. 364. 400. 458. ll.

** Az Új Magyar Sion egy névtelen munkatársa csak ennyit ír róla: „1456. február 27. Boldog Bátori László hitvalló, a pálos szerzet buda-sz.-lőrinci zárdájának tagja, magyar író, meghal“ (1879. 347. l.). Ezen állítás hibás, mert szerzetesünk Volf szerint még 1484-ben is életben volt.

V. H. K.

ban. A M. T. Akadémia által Oltványi-díjjal jutalmazott pályamű. 2. kiad. 245.)

Lövöld, Gulden leírása szerint, Veszprém megyében állott, a Bakony-Somló felőli részen. Ott, hol a pápai és devecseri országút vonul, egy hosszant elnyúló völgy vezetett, mely természeti szépségeinél fogva „paradicsom völgyének” nevezetett. Egyházilag, midőn a kartauziak itt megtelepedtek, az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. Most a helyén épült Város-Lőd Veszprémhez tartozik úgy egyházi, mint politikai tekintetben. (Id. m. 139.)

Nem fogadhatom el ezen véleményt, mert már „A nyelvjárás eggyezésénél” (Nyr. 23 : 366. 400. 458) bizonyítottam, hogy az Érdy codexet, valamint a Jord. codexet körülbelül Eszék táján, Baranya megye déli részén, tehát a Szlavóniával határos alsódrávai nyelvjárás-területen írták. Szarvas G. is elismerte (de csak a JordC.-ről), hogy

„Nyelvi sajátosságai határozottan az alsó-drávai nyelvjárással eggyeznek . . . Ha azonban, a mi úgy látszik kikerülte neki figyelmét,* a fölhozottakhoz egy újabb adatot, csupán egy szót csatolunk, a kérdést véleményem szerint végleg eldöntöttek tekinthetjük. Van t. i. a Jordánszky codexnek egy szava . . . *bese*, a mellyel codexünk írója a Vulgátának *haliaetus* (fischeaar) szavát fordítja : „Madarak kykkel nem ylyk eelnye : keselywt, heeyaath, *beseeth* (JordC. 94). De ugyan ez a szó . . . megvan és él a fontebbivel megegyezőleg hasonlóképen csupán eggyetlenegy nyelvjárásban, a szlavóniaiában . . . Az eddigi jelenségek és adatok alapján tehát, legalább eggyelőre bizvást kimondhatjuk, hogy a Jordánszky codex nyelve az alsó-drávai, nevezetesen pedig a szlavóniai nyelvjárást tünteti elénk” (Nyr. 23 : 564. Két döntő-fontosságú** szó).

Melyik volt tehát az Alsó-Dráva vidékén azon kolostor, melyben akár az ÉrdyC. akár a JordC. vagy mind a kettő eggyütt íródott. „Mátray hét kartauzi kolostort mutatott ki, s ezek közt csak egy délit, mely a zágrábi egyházmegyéhez tartozott . . . Közelebbről azonban bajos meghatározni a helyét. Úgy látszik, hogy *Lubesne* helységben volt . . . Csak az a kár, hogy e helység sehol sem található. Mátray szerint „a zágrábi újabb schematismusokban emlittetik ugyan *Lyubeschitz*a helység, de egyháza nem viseli sz. János paradicsoma nevét . . . Így hát azt,

* Úgy látszik, Szarvas Gábor figyelmét kerülte ki, mert a nyelvjárásokkal eggyező szócsoporthoz megemlítettem (Nyr. 23 : 462) : „*bese*: kánya (szlavóniai nyj. Nyr. 22 : 358. JordC. 94)“.

** Egy vagy két szónak, még egy szócsoporthoz is alig lehet ily döntő fontossága. Lehet, hogy az alsó-drávai nyelvjárásban is élt s más lappangó nyelvméltünkben is fönmaradt a kánya jelentésű *bese* szavunk. A JordC. és ÉrdyC. tehát nem a szlavóniai, hanem csupán az alsó-drávai nyelvjárást tünteti elénk.

V. H. K.

hogy codexünk hol készült, még csak nem is gyaníthatni'. (ÉrdyC. Előszó X.XI.) Másfél éve, hogy kérdezősködtem Dedek Crescens-nél, nem volt-e mégis a Dráva mentén egy kartauzi kolostor a XVI. század első negyedében. Akkor szóval azt felelte, hogy munkája megírása óta újabb adatokat, okiratokat talált, melyek a mellett szólnak, hogy alkalmasint a Dráva mentén is volt egy kartauzi kolostor. Kár, hogy ezen adatokat — tudtommal — mind eddig nem tette közzé. Kellő adatok híján nem merem fölteni, de nem egészen hihetetlen, hogy a JordC. eredetijét egy később kartauzivá lett pálos szerzetes írhatta, s ugyanez a pálos szerzetes írta az ÉrdyC.-et, miután a kartauziak közé lépett. A kartauzi rendbe való átlépés meg volt engedve. „A pálos rendből tényleg a lövöldi zárda megalapítása után a jobb érzelműek tömegesen átkiváncsoltak a kartauziak közé.... S ámbár (III.) Tamás érsek megtiltotta a kartauzi rendnek a pálosok fölvételét, mégis 1436-ban bele kellett nyugodni a pálos rendnek IV. Jenő pápa ama rendeletébe, hogy a pálos rendű fogadalmasnak nem szabad semmiféle rendbe fölvételnie, de *ha a kartauziak közé óhajtana lépni, az teljes szabadságában állandó*“ (Dedek id. m. 139).

Egy szerzőre vall azon körülmény is, hogy Volf bizonyítása szerint mindkét codex nőszerzetesek (kartauzi apácák, klarissza apácák) számára készült, „a Jordánszky codex nemcsak, hogy utóljára apácakolostorból került elő, hanem régebben is apácabirtok volt“. Igaz ugyan, hogy a legtöbb bibliafordítást, legendás könyvet nőszerzeteseknek szánták, nőszerzetesek is őrizték meg, mégsem szabad ezen körülményt a szóban levő két-egy codex szerzőjére vonatkozólag figyelmen kívül hagynunk. Fönti sejtelmem nyilvánításával újabb kutatásra akartam fölhívni a monaszteriológia íróit, hogy segédkezzenek munkálataikkal ezen nyelvészetbe vágó, fontos kérdés tisztázásában.

VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

CSÉLCSAP.

Szilasi M. gyanítása szerint e szó nem egyéb, mint az eredeti *szélcsep* formának ivadéka (Nyr. 23 : 435). Eme magyarázatra a következő szolás vezette Szilasit: „A *csélcsep* sugarak mászkálnak“ (Bródy : Nyomor 9). Ebből kiindulva legvalóbbszinűnek tartja, hogy a *csélcsep* mint rövidülés a *csélcsepő* (**szélcsepő*) mássa, mivel a *csapó* egymagában is előkerül *levis*, *inconstans*,

flatterhaft' jelentéssel. Értelménél fogva ez a *csapó* könnyen egyesülhetett a *szél* szóval; vö. *szeles*, *szeleverdi*, *széllel béltett*, mint az bolond csak *széllel* jár (Decsi: Adag. 133). Ismeretes a 'nagy *szelet csap*' kifejezés; vö. *szél csináló*: vanus iactator SI. Szóval Szilasi szerint *szélcsapó*, *szélcsap* volna a *csélcsapó*, *csélcsap* eredeti alakja. A szókezdeti *sz* > *cs* hangváltozás kölcsönhatás által jöhetett létre; vö. *barbonczás*: garbonczás; *genge*: gyenge; *gegye*: jegenye sat.

E magyarázat, vagy jobban mondva sejtelem, mint már első szempillantásra is észrevehetjük, gyöngé alapon áll. Egymaga az a körülmény, hogy jelenkori íróból (Bródy) indul ki s megelégszik azzal, hogy a *csélcsap* nyelvtörténeti szereplését a rokon alakok felsorolásával egyszerűen bemutatja, míg régi jelentésére ügyet se vet, erős gyanút kelthet helyes volta iránt. Azzal, hogy a *szél* szónak származékait s kapcsolatait elénk adja Szilasi, épen nem bizonyítja meg, hogy a *csélcsap* összetétel első tagja eredetileg ezzel volt egyenlő, mert ily módon ugyan nem tudjuk meg, vajjon a 'ventus' jelentés beleillik-e a *csélcsap*-nak régiségben járatos értelmébe. Bródynak 'csélcsap' sugarai pedig csak nem lehetnek számottevők az eredeti jelelmentés megállapításában!

A *csélcsap* szó eredetének kinyomozásánál véleményem szerint nem annyira az alak, mint az értelem szempontja jelentős, mert az utóbbinak ismerete könnyen megérthetővé teszi az előbbit. A NySz.-ban címbeli szavunknak im ezen rokonságát találjuk: *csélcsapos*, *csélcsaposkodik*, *csélcsaposkodás*, *csélcsapság*, *csélcsapni*, *csélcsapó*, *csélcsapóság*, *csélcsapás*. Látnivaló, hogy a *csélcsap* kétféle használatú: ige és főnév; mint ige nék értelme: scurror, nugor, possenreissen, possentreiben; mint főnévnek: scurra, nugigerulus, nugator, futilis, possentreiber, possenmacher, schussbartel, schwätzer. Hogy az igei és főnévi alak eredet szerint egybetartozik, azt eme jelentések kétségtelenül bizonyítják. Hagyjuk az igt egyelőre figyelmen kívül s lássunk egy pár történeti példát a főnévre: 'Részeges, csélcsap, trágár ember volt (Pázm: Kal. 364). Fecsegő csélcsapok: gerrones (Com: Jan. 141). A táncz csélcsapokat illet (László: Petr. 203)' sat. A *csélcsap* értelme tehát, mint ezekből is megtetszik: tréfa üző, bohóskodó, hazudozó, nevettető, bolondozó sat. Már most föltéve, hogy a *csélcsap* összetett szó: *csél* + *csap*, akkor első részére tagadhatatlanul: ,nugae, ineptiae; posse, possen; tréfa, bohóság, ravaszság, móka,

csiny' értelem esik. Ezt pedig a *szél* szónak jelentésével bajosan lehetne összeegyeztetni. A *csap*-nak értelme: macher, treiber, szerző, készítő, űző; vagyis a *csélcsap* összetétel jelentése etimonja szerint: 'tréfaszerző, tréfaüző, tréfacsináló'.

A *csél* résznek világos jelentése könnyen rávezet bennünket a szó eredetének megtalálására. A 'tréfa, bohóság, ravaszság' értelem ugyanis mihez állhatna közelebb, mint a *csel* névhez? A *csél* minden bizonnyal azonos a *csel* szóval. A jelentésbeli átmenetet nem szükség, de fölösleges is volna megmagyaráznunk közöttük; ez magától megértődik. Faludinál ezt olvassuk: 'Úgy vegyd elő a palotás *cselt*, hogy markodba ne szakadjon a hamisság' (Const. 809). Ezzel szemben Miskolczinál (VKert. 317) 'udvari *csélcsapok*' kitétel találunk. E két példának összevetése könnyen érthetően bizonyolja, hogy a *csel* és a *csél* valóságban eggyazon fogalmat jelöl. Baróti Kisded Szótárában a *cselet csap* kitétel a *csélcsap* nk igének egyértékesekeként jelenik meg; ugyancsak előkerül Sándor Istvánnál is (Sokféle 7: 214) 'nugari scurrari' értelemmel világos bizonyosággal, hogy a két szónak előrésze ugyanaz. Felhozható továbbá a Kis-Viczaynál és Szirmaynál 'nugator' jelentéssel közölt *cselefinta* kifejezés (vö. *cselefen*: ballio MA., PPB; *cselefindes cselefindi* Tsz.²), a mely *csalafinta* alakban még manap is hallható a nép ajkán (l. Tsz.²); ennek első tagja, a *csele* (*csala*) nem lehet más, mint a *csel* főnév teljesebb alakja; tehát a *csélcsap* szónak is a *csel* fogalmához kell kapcsolódnia, mert a *cselefinta* névvel egyértelmű.

A mi a *csap* részt illeti, nem nagy sor kimutatnunk róla, hogy a *csap* igével függ össze. E mellett szólnak már az ismertes 'nevetést, hahotát, lármát *csap*' kifejezések is. Azután meg, hogy nyelvtörténeti tanubizonytságot említsünk, Miskolczi egyszerű 'udvari *csélcsapoknak*' (VKert. 317) másszor pedig 'udvari *csapodároknak*' mondja, a tányérnyaló scurrá-kat. Továbbá Geleji Katonánál maga a *csapó* igenévi alak fordul elő 'levis, inconstans, flatterhaft' értelemben: 'Akarmit kutizáljanak ő neki az ő tőle megbéreltetett nyelvű tsapó beszédű hazugi' (Válts. II.1130). Vö. ezenkívül: csap: subparasitor, schmeicheln ('Tsapom, hízelkedem az apámnak: subparasitor patri' PPBl.), csapodárkodik; possenreissen, ludifico; csapodárság: scurrilitas, possenreisse-rei sat. A felhozott példákban a *csap* ige értelme szembeszökően olyan, hogy egészen betalál a *csélcsap* fogalmába; a *csap* rész tehát tagadhatlanul ezzel függ össze.

mb A jelentés ismerete után alaki szempontból vajmi könnyen tisztába jöhetünk a *csélcsap* névvel. Csupán az *é*-nek hosszúsága szorulna magyarázatra; de ezt a szókezdeti hangsúly hatása okozta (ugyan úgy lett a **csele* alakból *csél*, mint **fele* > *fél*, **keze* > *kéz* sat.). Hogy a *csélcsap* egykoron *cselecsap*-nak hangzott, nyomós tanubizonyosság reá Pázmány, a kinél még *cselecsap*-ot és *cselecsapás*-t találunk: „Részeges tseltsap trágár ember (Kal. 364.). Ha szabados és tseltsap a gyermek, tudni-való, hogy a vénség vétkes lészen (Préd. 338.) Ezen tsúfolkodó trágárok tseltsapási (Préd. 129.)‘ Tehát merőben eme példák is hathatósan bizonyítják, hogy a *csél* egy a *csel* főnévvel.

A *csap* rész pedig minden valószínűség szerint a *csapó* ige-névből rövidült el, még pedig, mint Szilasi helyesen bizonyította a *csap* főnév hatása alatt. Eredetileg tehát *cselt* (*cselet*) *csapni*, *csélt csapni*, illetőleg *cselecsapó*, *csélcsapó* alakok voltak; s ez utóbbiakból lett a maig is használt *csélcsap* forma (NB. a Tsz.²-ban *csélcsapi* alak is található).

E szerint bizton-hátran kimondhatjuk, hogy a *csélcsap* etimonia = *csel* + *csapó*.

Végül még csak azt jegyezhetjük meg, hogy e szó némileg művelődéstörténeti szempontból is érdekes. A mint ugyanis régebbi „possenreisser, possemmacher, schwätzer, lockerbube“ értelme mutatja, eredetileg a bohócokat, illetőleg bohóskodó, tréfaszerző színészeket jelentette. A „possenspiel“ Sanders szerint (Wörterbuch) = „ein drama derber komik“; tehát a *csélcsap* régenten a „hanswurst, harlekin, gaukler, spassmacher“ neve volt; vö. „A táncz csélcsapokat illet (László: Petr. 203). Fecsegő csélcsapok: gerones (Com: Jan. 141). Hízkelkedő nyalakodó csélcsapóság: scurrilitas parasitica (u. a. 187). Ezen tsufolkodó trágárok tseltsapásai (Pázm: Préd. 129). Udvari csélcsapok (Misk: VKert. 317.)‘ sat. Hogy miért nevezték el eme mulattató színészeket a *csel* névről, az magától érthető dolog. Különben egy történeti adatot is találunk róluk Sándor Istvánnál; e szerint ugyanis: „Pozsonban már 1730-iktól fogva Német mesejátékok adattak, de azok többnyire merő *Tseljátékok*: Possenspiele valának, hol a Kolbász Jantsis a Galambos Kati: Hanswurst, Columbina mint legfőbb Személyek jelentek meg. Ekkor úgy tetszik, még lehetetlennek tartatott, hogy valamely Mesejáték mulat-ságot adjon, ha csak a *Tseltsapó*: Possenreisser benne nem jelent meg.“ (Sokféle 7 : 60).

RETHEI PRIKKEL MARIÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Monaki Mihály ingóságainak inventárium 1651. (Nagybánya város levéltárából.) *

Az ötödik vas fogantos hintó utolyára való bürös ládában való jok ezek mellyek következnek.

Vagyon ket roka bür czávalatlan.

Vagyon egy petymet mál meztelen uy gerezna.

Egy viselt angliai szoknya, az válla szöld vont arany, arany gallonttal meghhánva, tizenket bokor ezüst karika kapocz rajta, az alyán hatt rendel arany prem.

Vagyon egy szederjes virágos kamuka mente viselt nyul mállal bellett nyolcz ezüst gomb rajta, negyes kötes körül.

Vagyon három singh szederjes uy rása.

Vagyon kek bagaria ket singh s egy fertály.

Vagyon szöld kisciczer poszló, ket darabban, negyedfel singh.

Vagyon szederjes kösz karasia negy singh.

Vagyon három font bors.

Gyömber is három font.

Vagyon keth süveg^h nádméz, edgyik nyom három fontot, masik ket fontot s ket fertont.

Vagyon egy ruhában kötve 12 darab motola fonal mosott.

Malosa szöld egy font s ket ferton.

Egy vázonkendő veres fejtővel szütt a két véghe.

Más egy vázon kendő kék fejtővel sujtásos.

Két singh darab vázon.

Egy béczi kárpit.

Egy egéz sárga kordovány s egy darab.

Egy sárga papucz patko nélkül való.

Szolgálónak való egy talpu saru.

Egy képes on tángyér.

Egy veres bür tüzü.

Egy ruha tisztito seprü.

Vagyon ött darab szappan, ket font s ket ferton.

Vagyon azzony embernek való 13 orso.

Item ezeken kívül.

Vagyon az ládabeli jókon kívül ket konder on palaczk hat szegü három karikáju.

Vagyon egy fatokban on tálak uyak nro 15. id est tizenöt.

KATONA LAJOS.

* E közleménynek első részeit l. Nyr. 16 : 519, 18 : 180, 19 : 88.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Pedzeni, edzeni. Albert János mindkét igét a németből eredetnek vallja. Az elsőt összeállítja a német *petzen*-nel. Tudtommal a ‚*zwicken, kneipen*‘ sat. kifejezésére a magyarországi németek nem a *petzen*, hanem a *pentzen* szóval élnek, azért az egész okoskodását kárba vezettnek kell tartanom. A míg azonban e szó eredetének ily magyarázatát csak valószínűnek tekinti, már az *edz*-re egész határozottsággal rásüti a német eredetet, csupán azért, mert valamikor így írta Kecsk. ÖtvMester: *eccenyi*. Az *edzeni*-re idéz két régi példát is. Az egyik: ‚Vasat vagy aczelt *eccenyi*‘ (Kecsk. ÖtvM.), a másik: ‚Mégis hajan teczczik, hogy ha jól nem *edzik* a szükségesebb fegyvert‘ (Felv. Dics.), NySz. Ezek után veti: német *etzen*: einbrennen, emaillieren. De mindkét példában az *edzeni* eggy a *härten*-nel és a német *etzen* magyarul annyi, mint *étetni*. Hogy pedig Kecskeméti W. Péter jól tudta az *edzeni* (*härten*) és az *étetni* (einbrennen, ätzen) közti különbséget, mutatja az, hogy mikor acél szívósabbá tételéről szól, mondja: acélt *eccenyi*, és mikor a német ätzen-t akarja kifejezni, azt írja: ezüstre *étetni*, *étető* víz NySz. Azt, hogy mi a kettő közti különbség, meg lehet olvasni minden egyszerű technológiában. E két fogalmat nem lehet egy kalap alá foglalni.

FRECSKAY JÁNOS.

Edzeni. Albert János a *pedzeni* szóról közölt fejtegetésében az *edzeni* igét is a német *ätzen* igéből magyarázza, mint amazt a német *petzen*-ből. Ez a két eggyezés csakugyan támogatja egymást, s mellettük szól némileg az is, hogy ketten más-más úton jutottunk az ‚*edzeni* <*etzen*‘ eggyeztetéshez. Azért közlöm most a köv. cikkekét, melyet már a mult télen közöltem volna, ha Frecskay J. — kinek véleményét kikértem — azt nem mondta volna, hogy az *edzeni* és *ätzen* jelentését alig lehet összeeggyeztetni. Talán más valakinek sikerül majd e nehézség elhárítása; addig is hadd álljon itt az én okoskodásom is:

Acélni, edzeni. A NySz.-ban erdélyi forrásokból van idézve az *acél* ige (*acéljanak*) s az *acéllás* főnév = acéloz, acélozás. Az új Tsz. szerint pedig *acil* a Répcze vidékén a. m. megacéloz. Kérdés, a rendes *acéloz* ige mellett miért és hogyan keletkezett ez a homályos képzésű *acél* ige. Erre megfelel Dugonicsnak egy helye: ‚Hizik *atzlott* kardunk sok görög pofátul‘ (Trój. vesz. 118).

Az ebből kifejtethető *acol* v. *accol* ige alig lesz egyéb, mint a német *atzen*, melynek párja az *ätzen* v. *etzen* ige szolgáltatta a m. *edz* igét (kivételesen képző nélkül, mint *fik-ni* < *ficken* és *bak-ni* < *bocken*). Az *acol-ni* igéből *acél-ni* népetimológia útján lett. A ném. *atzen* tulajdonképen a. m. *etetni*. SIMONYI ZSIGMOND.

Folnag és **Folnegovics**. Szamota az árpádkori oklevelek magyar szavairól írva ezeket mondja: „... az ismert szóknak is legrégebb előfordulását legtöbb esetben visszaszoríthatjuk, a mi a nyelvtörténetre nézve elsőrangú nyereség” (NyK. 25: 130). Egy ilyen „visszaszorított” példán akarom megmutatni, hogy a magyar nyelv a köztünk lakó, velünk érintkezésben levő nemzetiségek nyelvére már az első századok folyamán hatott, s hogy különösen a legrégebb délszláv*, de magyar vonatkozású oklevelek szintén átvizsgálandók. — Az „Archiv für slavische Philologie” (17: 547) legutóbbi füzetében Bogdán J. egy bolgár oklevelet közöl, melyben Joan Szracimir, bolgár cár s magyar hűbéres biztosítja a brassai polgárokat, hogy Viddin királyi városában zavartalanul folytathatják a kereskedelmet. Az oklevél 1369—1398 évek közé eső időből származik. Az oklevél ránk vonatkozó helye — átírva — így hangzik: „Отъ gospodina carê Sracimira županu Jakovu Xerъmanu *folnogju* i Petru Faingъlju i vsemъ purgaromъ”. Aláírva: „Srachimirъ carъ blъgaromъ”. ** A *folnogъ* szó a nevezett oklevélben magyar jövevény s a NySz. *folnaggy* „verwalter” szavának ez átvevése, a melynek csak a Münchener Codexből van igazolva első előfordulása. Egy másik adatot Miklosich szolgáltat; szerinte (Die sprache der bulgaren in siebenbürgen, külön kiadás 3. l. jegyzet; megjelent a Denkschriften-ek közt) a Venelin-kiadta bolgár okiratokban a *folnogъ* „häuptling”-et jelent. Bogdán egy másik adata a szó etimológiájához is elvezet, a melyet különben már ő maga is helyesen állapított meg. Ez az adat: „*flъnodъ* ot Rъžnov (= szász falu, Rosenau)”. A *folnogъ*, *folnogъ*, *flъnodъ* < magy. *falu-naggy*-jának az átvevése; Miklosich gyanítása, mely szerint *fönök* volna a megfelelő átvett alak, elesik, mert hisz a *fönök* neologista alkotás.

* Mindössze nem sok van ilyen oklevél a legrégebb korból; nagyobbára ki vannak adva. M. J.

** Szracimir cár úrtól Herman Jakab ispánnak, falu-nagynak és Faingel Péternek és az összes polgároknak. Szracimir, bolgár cár.

M. J.

A *falunagy*-jának szláv egyértékese ószl. *садѣць* (vö. ószl. *saditi*; *sadъ, sadij*; lengy. *sadacz*, t. *sūdiť* sat. Mikl. EtymWb. 315) 'richter'. A délszláv *folnogь*-ról megjegyzem, hogy sem a *bolgár* (Dju vernuafele), sem pedig a *szerb* (Daničić : Rječnik iz kniževnih starina srpskich) *nyelvtörténeti szótárban* nincs meg. Régiségéért azonban kezeskedik (mint jövevényszó) a fönt fölhozott pár adat s talán a *Folneg-ovíc* szerb-horvát vezetéknév. Ez adatok vallomására azonban *föl kell tennünk, hogy a magy. falunagy* (régi *fol-nagy*) kifejezés a XIII. század végén, esetleg a XIV. század elején nyelvünkben szélteben járatos volt.

MELICH JÁNOS.

Supérlát. E szavunkat Szamota István a kfném. *spar-lach, sper-lachen* alakkal egyezteteti, abból magyarázza (NyK. 25: 164). Ez összetételnek mindegyik tagja megvan a kfnémelben: *sparren, sperren* = auseinander spannen és *lach, lachen* = *tuch, decke, lacken* (Lexer). Minden habozás nélkül elfogadhatjuk e magyarázatát, csak *az ellen van némi kifogásunk, hogy 'kihalt szónak' nyilvánítja*, már pedig az Alföldön nem egy tanyai hajléknak még ma is a legfőbb dísze épen a *supéllátos* (mennyezetes) ágy (Nyr. 20: 576). Sőt Háromszékben is van az ágnak *supérlátja* (= ágytető, iv, MNy. 6: 356).

Az igaz, hogy *már a 'függöny'* jelentése nem igen ismeretes, de hogy ily értelemben is járatos volt, azt szembeszökően bizonyítja ez a cselekvésszó: *besupéllányi* = befüggönyözni. Komárom megyében helyel-közzel még manapság is hallhatjuk a nép ajkáról, ilyenformán: 'Ne supéllád úgy be azt az ablakot'.

De járatos a *supérlát* szó, mint már a fentebb közlöttem adatokból is kitűnik, a 'mennyezet' jelölésére. Hont megyében így nevezik azt a 'mennyezetet' (baldachin), a mely alatt a pap a szentséget viszi (Nyr. 6: 371). Hasonlókép az Alföldön is, különösen Kecskemét táján, egészen szokásos ez az elnevezés (Harkay kegyesr. tanár szóbeli értesítése).

Az ágy *supérlátja* szakasztott mássa ennek, s nagyon valószínű, hogy a nevét is épen ezen hasonlóságánál fogva az egyházi szertartásban ismeretes *superláltól* kapta.

A mint a NySz. adataiból látom, már a Rákóczy korban divatjában lehetett a *supellátos* ágy, mert a fejedelem egyik hívének ezt írja: 'Azon ágyhoz való superlátot fástul együtt küldje Kegyelmed' (RákF: Lev. 3: 710).

PÁPAY JÓZSEF.

Vándormagyarok. A Magyar Nyelvőrben megjelent e nemű gyűjteményektől indítva, összeirtam emlékezetből a szülőföldemen (a bácsmegyei Apatinban) és környékén hallott magyar szavakat, melyek németjeinknél járatosak.

Már kora ifjúságomban szakadván el az édes szülőföldtől, még csak vagy ötvenet sikerült emlékezetem tárházában összetartlóznom; bizonyos vagyok azonban, hogy az e fajta szavak száma jóval meghaladná a százat, ha valaki fáradságot nem sajnálva, a helyszínen gyűjtené gondosan össze. Ebben legjobb szolgálatot tehetne a tanítóság (mint a tájszólások összeírásában általában).

Ebben nemcsak a nyelv-, hanem a történetbűvár is találna érdekes mozzanatokat. Hogy többet ne említsek, a vidékenként összegyűjtött e fajta szavakból kitűnnék, a befogadott népfajok melyike mit és mennyit vett át vagy sajátított el a magyartól.

Így, hogy mindjárt példával éljek, apatini németjeinknek a hajózás mesterségét magyaroktól kellett elsajátítaniok, mert e nemben meglehetősen sok a magyar szó: *terekl*: dereglye, *csinágl*, *csónyá*: csónak *komp*, *kump*: komp, *csájká*, *csájké*: sajka, (csajka), *csákl*: csákllya, *kármányos*: kormányos, *kármányos hältá* (halten): kormányozni.

Lovaikat is, úgy látszik, többnyire a magyarságtól szerezték be, és nem emlékszem, hogy nálunk valaha magyarnál egyéb *lónevet* hallottam volna,* persze németes hangzással: *Rúsi*: Rózi, *Tindír*: Tündér, *Mátár*: Madár, *Fécskē*: Fecske, *Vitán*, *Vitám*: Vidám, *Kēsi*: Kese.

A keselylábnak (ha a ló patája körül fehér foltok vannak), is azt mondják *kēsi fusz*. Lovára büszke németünk szereti, ha minél több *sálánká*: sallang ékesíti a lószerszámot.

Ha az előbbi kettő az volt, a káromkodás meg éppenséggel speciális magyar cikk jámbor természetű németjeinknél; *á Krisztusát*, *á Krisztusmárját*, *á szurátát* (uradat) épp oly járatosak, mint *pászamá szápátát*, *szányátút*, *lelkitet*.

A kaputos (úri) embert nem igen szereti, s nagy gyönyörűsége telik benne, ha egy-egy *kháput-réklert* néha megcsúfolhat.

Téli hideg idején ő is bundát visel, mint más magyar ember, csakhogy az önála *puntá* (*puntē*). s a köpönyeg (szűr), melyet esős időben kerít nyakába, ő nála *képēnēc* vagy *kēprnēc*. Vasár-

* Ugyanezt látjuk az erdélyi szászoknál; l. Jacobi értekezését a segesvári gimnázium f. évi értesítőjében.

ép úgy mint fönnebb a *gatyá* és *hose*, valamint a *pokrhá*: pulyka-kakas ebből *póka* (pulyka) és *hahn*, míg a pulyka egyszerűen csak *pok(e)rl*.

Nálunk *fokos*-sal jár és *csártá*-ban mulat a *pétjár* (betyár), mint egyebütt Magyarországon és a *váráshász*-ra kíséri a *háramjá*-t meg *hárampása*-t a *pántur* (pandur), ki régente, ősi szokás szerint, csak úgy kiszolgáltatta a *khárvács*(korbács)-csal a 25-öt, akár *Számpár* (Zombor)-ban.

Ott is *trótos* a törött fazekak mestere, és *pájtás*, a kivel *kápos*-t (kapóst, a labdajáték egy nemét) játszik a gyermek; és *pitánká*: bitang, a ki kóborol.

hunfét: honvéd, *páká*: baka, *pákáncs*: bakancs, *pánggrnüt* panganét, *huszár*: huszár, *csákó*: csákó, *porju*: borjú, melyet hátán hord a baka, *viká* (*viké*): bika, *sás*: sás (Riedgras), *hámpár*: hambár, *csicsóká* (*csicsóké*): csicsóka, *páprika* (*pápriké*); ha zöldjében veszi a kupuszinai kofától, sohsem mulasztja el, hogy *rátást* (ráadást) ne kérjen.

SCHÄFER KÁROLY.

A nagyszebeni gimnáziumnak egy következetes németisége. Veress Ignác nevét tisztelettel említem mindenkor, tudománya előtt meghajlok s eredeties gondolkozása módját mindig szíves figyelemmel kísérem. Tudom, hogy Veress jól ismeri a Nyelvört, úgy hogy ő, ha a jobbat nem követi, elmondhatja magáról: Video meliora proboque, deteriora sequor. Ilyen dolog pl., hogy évről évre 'tanodai' értesítést tesz közzé iskolai programjában s az értesítőnek egyéb helyein is különös szövegeket és kifejezéseket használ. Ilyeneknek olvastára mind világosabbak lesznek előttem ama furcsa nyelvészeti elvek, a melyeket Veress egykor Vergilius kiadása bevezetésében az igeidők elnevezéseiről sat. mondott. Azonban mindezen különködésein nem igen ütköztem meg; hanem annál jobban bántott *va-ve + lett*-féle gyakori szerkesztése, a melyet V. még az idei értesítőjében is fentartott. Nem tudom elgondolni, miért szereti annyira V. azt a németes gondolkodásra valló szerkesztésmódot, mikor alig talál stilisztikát, a melyben erősen el ne volna ítélve. Tudom én azt, hogy főleg Dunán túl mind mélyebb gyökeret ver ez a használat (vö. Sim: MNyelv 1: 132); de írásban csak nem szükséges az ilyen németességet polgárisítani. különösen úgy nem, miként V., a ki mód nélkül kedveli. A vele működő professzoroknak sem tesz, azt hiszem, nagyon kedvükre, ha mindegyikről elmondja, hogy ekkor és ekkor lett

nap el nem lehet *csiszmä* (*csiszmë*) nélkül, köznap azonban itt-ott a *pácskr* (bocskor) is megteszi. Nagy melegben, aratáskor, ő is gatyára vetkőzik, mint a szomszéd falu magyarjai, csak hogy az ő szájában ez *kátj(e)r* vagy *kácsrhózá*.

A cigány náluk sem lakik palotában, hanem *csátrhit*-ben a *mä* nem egyéb a magyar *sátor* és a német *hütte* összetételénél, képesítve, tanárnak kinevezve, ide-oda áthelyezve, kiküldve v. rendelve, ezzel v. azzal a tárggyal megbízva, véglegesítve, sőt Putnoky Miklósnak, a Lugosra áthelyezett igazgatónak értekezése (Az Ety-mologicum magnum Romaniae és az összehasonlító nyelvészet jelene Romániában) a magyar tud. akadémiában 1887. jún. 6-án lett felolvasva. Bizony sokkal élvezhetőbb volna Veressnek a n o d a i értesítése, ha inkább a *-tatik*, *-tetik*-es formákat használta volna a sok *lett* helyett.

Azt gondoltam, mondom, hogy ama sok elmés karcolat után, a melyek Bánffy miniszterelnök beszéde módjáról az idén majdnem minden ujságban megjelentek, kissé meghökkennek majd a szóban levő németesség kedvelői s ezentúl legalább ritkábban találkozunk vele főképp iskolamestereink irataiban; de úgy látszik, V. erősen meg van győződve a *va-ve+lett*-nek magyaros voltáról, hogy az idén is megismételte hűségesen az ő kedvelt *lett*-jeit. Igaz ugyan, hogy Jókai Mór is valóságos rabja ennek a formának, sőt Simonyinak folyóirata, a NyKözl. (1894. 482. l.) se törülte a Munkácsi B. tolláról fakadt *el lett vesztegetve* kifejezést; de mindez még nem jelentheti azt, hogy a szélteben való használatot mi is szentesítsük s különösen a jobbat okadatolva ismerő embereknek stílusában meg ne rójuk ennek a bántó németességnek sűrű, sőt jóformán kizárólagos használatát.

BÓDISS JUSZTIN.

A Müncheni Töredékekhez. Nagy álmélkodással olvastam a Nyelvőr októberi füzetében Bódiss Jusztin előadását a *honestis petentium desideriis* helyes fordításáról (472. l.) hol a fölszólaló záradékuul nem kevesebb mint egy iskolai kézikönyvre, Pirchala Latin stílisztikájára hivatkozik. Ugyan mi homályosíthatta el a helyreigazítónak (?) józan logikáját, hogy ilyen képtelen fordítást: *tisztességes kívánságoknak kérésére* nem talál „se helytelennek se hiányosnak”. Alighanem csak a merő beleszólhatnáság.

A cikkirő, kiindulván annak tudásából, hogy „a latin melléknévi igenév többes genetivusa gyakran használható főnevek és melléknevek fordítására” (pl. *szemrehányás* hangja = *voces expro-*

brantium; a *hagyomány* szétágazása = *diversitas tradentium* sat.) megtámadja az én kifogásomat, a melyet a *honestis petentium desiderii*s kifejezésnek főntebb idézett fordítására tettem. E szerint *tisztességes kívánságoknak kérésére* helyes és nem hiányos kitétele az előbbi latin frázisnak. Kértem, ugyan mit jelent a *kívánságoknak kérése*?! S mit jelent a bullában, a melynek kérdéses helye kiegészítve így hangzik (l. Nyr. 416. l.): „Solet apostolica sedes *honestis petentium desiderii*s favorem benevolum impartiri“. Hisz e mondat minden latinul értő előtt azt teszi, hogy az apostoli szék a kérelmezőknek tisztességes kívánságait jóindulattal szokta fogadni. Még ama stilisztikai szabály és Bódiss példái szerint is *petentium desideria* csak azt jelenthetné: *a kérés kívánságai* (vö. voces *exprobrantium* = a szemrehányás hangja sat.), a mi pedig éppen megfordítottja annak, a minek a fölszólalás pártját fogta.

De ne csodálkozzunk ez újabb baleseten, hiszen megvan írva: Quandoque et bonus dormitat Homerus, — magyarul: Olykor még a jó Homér is bódiskol. ZOLNAI GYULA.

Mindnyájunkat érhet baleset. Nem egyszer megesett, az utolsó években is, hogy mi nyelvészek — tisztán az igazság keresését tűzve ki célul — sokszor kiméletlenül is föltártuk egymás hibáit. Érzékenységünket enyhíthetik a jeles Benfey Tivadar megjegyzései, melyeket ott tett, a hol Bopp Ferenc első munkájának a szanszkrit nyelvtan ellen elkövetett vétségeiről szól (*Geschichte der Sprachwissenschaft* 1869. 376):

Jeder, der sich mit wissenschaftlichen arbeiten beschäftigt, ist der gefahr ausgesetzt, sich blößen der mannigfachsten art zu geben und vielleicht sind es diejenigen am meisten, deren blick am weitesten reicht. Je enger und begränzter dagegen der blick, desto leichter lässt sich der boden, auf welchem man sich bewegt, überschauen; einem solchen blick aber wird die erweiterung einer wissenschaft nur in den seltensten fällen verdankt. Ja man könnte fast den unterschied ziehen: die Dii majorum gentium der wissenschaft machen fehler, aber keine dummheiten; die Dii minorum gentium selten fehler, aber desto häufiger dummheiten.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A honvédség Szabályzatában a német *Einzelgefängnis* *magány-fogság*-nak van fordítva. Jobb volna ez, mint *magánfogság*? Azért kérdezem, mert a régi Szabályzatban ez utóbbi alak volt használatos, de egy tanár ajánlatára az újabb kiadásokban az előbbi alakot vették használatba. Melyik jobb?

Felelet. Nem mondhatni, hogy a *magány-fogság*-nak éppen ne volna értelme, de más ilyen kifejezéseink analogiája határozottan a *magán-fogság* mellett szól: *magán-ügy*, *magán-érdek*, *magán-jog*, *magán-vádló*, *magán-tanár*, *magán-hangzó*. (A *magány* és *magán* alakok nyelvtörténeti viszonyát igen érdekesen derítette föl Nagyszigeti Kálmán Nyr. 9 : 157).

2. Kérdés. Honnan származik ez a szó: *cseperereg*?

Felelet. Ez ép oly bővült alakja a *csepeg* igének, mint *biceg*: *bicereg*, *mozog*: *mozorog* sat., s a bővült formával a cselekvésnek elaprózását fejezzük ki. Valamint a *-g* ezekben gyakorító képző, ép úgy az *-r*; s ugyanez kerül elő más gyakorító képzésekben is, pl. *csiperész*, *csöpörész*, *kacarász*, *nyiharász*; *futkorász*, *sütkörész*; *fözgörél*, *máskorál* sat. (l. bővebben Tüzetes M. Nytan 420—2.) — A *csepeg* és *cseperereg* igéknek további rokonai *cseppen* és *csepp*. Cseppet jelentenek a finn *tippu* s votják *šapik* szók is (Budenz: Magyar-ugor szótár 365).

3. Kérdés. *Szellő* nem kicsinyítő alak-e *szél*-ből? mint képződött? Van-e hasonló képzésű szavunk?

Felelet. A *szellő*-ben kétségtől a 'kis szél' jelentését érezzük (Lüftchen, ventulus, *szelecske* MAI.), s így azt hihetné az ember, hogy a *fió* (*fiú*, *fióka*) és *apró* szavakhoz hasonló kicsinyítő képzés (l. Tüzetes MNy. 560). — Ámde a régebbi nyelvben 'szellő' és 'szél' értelmében közönséges szó volt a *szellet*, mint még Aranyánál is a Keveházában: 'A hűvös éj hő szellelte száz-ezerek lehellete'. A két szó nyilván úgy viszonylik egymáshoz, mint *sütő* és *sütet*, *író* és *írat* sat. Tehát közös alapszavuk, *szell*, igetermészetű s alig lehet más, mint a *szelel* ige, úgy hogy *szellő* eredetileg *szelelő*. Ép így lett a *delelő*-ből *dellő* (a. m. *delelő* hely, l. Tsz.²). S valamint a *dellő* mellett *déllő* is előfordul (Tsz.² és NySz.), úgy idéz a NySz. Molnár Albertnek egy munkájából *széllő* alakot is.

SIMONYI ZSIGMOND.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

kecskéz. „A király arra a helyére érkezett az öbölnek, a hol a habok elkezdenek fehér tajtékos barázdákat törni (hajós nyelven: »kecskéznek«) a mi a sekély medret jelzi (Jók: Három márv. fej).

keh. „Öszre be lehet már fogni mind a négyet, ha csak a keh bele nem ártja magát (Miksz: Nemz. ur. 131. Vitk: Munk. 1: 103).

kehes. „Másnap országszerte járja a nyagगतott, kehes árja, az az újabb régi nóta (BorsszJ. 948. sz.).

kel. Szólás. Annyiba kelt: l. *Annyi.*

kelevéz. „Dunán túl a kelevéz annyi mint dióverő rúd (Greg: Shak. 55).

kellner. „Hiába minden! a lottó se használ, a szám kijöni kellnernek szokott (Dömötör J. Vas. Ujs. 20: 166).

kenderhámos. „Faluról jött fakó szekerek, kenderhámos lovakkal (Vas. Ujs. 27: 693).

kell. „S nekem a koszorú nem kell . . . Virág kéne csak nekem (Tóth K: Költ. 106). „Ez kéne, meg az kéne és semmi sincs a kedvükre (Miksz: Alm. 1889: 223).

kenyeres: pajtás, társ. „Nem egyebek az álmodozásnál, a főtörésnél és ojjatén kellemetlen gondolatoknál, melyek a zuzavaros éjtszakának kenyeressai (Dug: Szerecs. 1: 256). Ifju tanuló-társaidat, kiknek őrállójául voltál rendeltetve, kenyeres barátaidat kifosztogattad (Baksay: GyÖ. 2: 122).

képes: lehetséges. „ . . . kezd elől; nem képes az; te mondd csak, hogy úgy van (Ar: Shak. 14: 38). Már ma szőlőt sem kötni, sem kapálni nem lehet. Nem képes ma ott tapsolni: az egész föld egy pocsok (Ar: Arist. 1: 374).

képesint: módjával. „Olykor ki is csap egy kicsit, de csak módjával, képesint (Vajda J: Találk. 29).

kepickél: nyughatatlankodik, mozgolódik. „Ki fog a sz.-endrei emberek bajairól, a táblabírák machinatiójáról, meg a kettő között kepickéló Ráby M. kalandjairól beszélni? (Jók: RRáby. 3: 23).

kérdezkedik. „Milyent? kérdezkedik a korcsmáros feléjük néztében (Vas G: Ne busulj 2: 20).

kereskedik. „A császár azt tanácsolta neki, hogy senkin se kereskedjék a megmérgezése miatt (Jók: RRáby 2: 34).

kérlelőz. „Kérlelőztek, lebeszéltek, a cimeresebb fák életére külön alkut kötöttek (Baksay: GyÖ. 2: 145).

kertölet. „Jut-e eszödbe az a kertölet, holott az Épikureusok emlék-épületjök vagyon’ (Dug : Szerecs. 1 : 63).

keserv. „Ej haj, keservét a bajának! ejhaj! hogy Paphlegont pusztitná el’ (Ar : Arist. 1 : 5).

keshedés. „A fát megmáztuk. A felmenetel igen könnyű volt, mert kabátom ujjának néhány jelentéktelen keshedésén kívül . . . , (Baksay : GyÖ. 2 : 13).

ketyegő. „ . . (hamis szemei) gyorsabban járnak a zsebóra ketyegőjénél’ (Kuthy : Haz. rejt. 11).

kevereg. „Hová hajtja ez az örült vihar ezeket a keveregre lebegő hópelyheket? (Kisf.-társ. Koszoruja 3 : 340).

keverőszántás. „Keverő és vetőszántásnál husz kr. (a nap-szám)’ (Vas. Ujs. 27 : 225).

kéve-zsúp. „Tűznél körben ültek itt a bégek, kéve-zsúpon ült a guzla-dalnok s őrtanyájakat vidítva zengett’ (Bajza 1 : 199).

kézbeli. „Vacsorának csak oly kézbeli volt, hajdukáposzta, kolbász, rétes, és ki hol helyet kapott, ott evett’ (Kovács P : Fars. kal. 26).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

Szabott bér; osztott konc.

Uj szita szögön luóg. (Mig új, megbecsülik.)

A kutya nem öttē még a telet.

Aduós fűzess, beteg nyöggy.

Finyi juó, de megjennyi nem juó.

Ézs zsidó niékün mēgesik a vásár.

Könnyd a biékát a vizbe ugratnyi.

Vuótra nem ád a zsiduó. Vuót de iēfuót. (Mikor valaki avval dicsekszik, hogy mije volt.)

Krisztus koporsuóját se űöröztik ingyen.

Küöcsön kēnyiér visszajár.

Ébēn kutyát cserét.

Égy sē böcsületēs kutya, a ki a mit mēgészik, kiokággya. (Nem titoktartó.)

Mindēn miérnek van aziérja.

Körmetlen macskának nebiéz fáro másznyi.

Sok felē jár (v. fog) a kaszájo. (Köpönyegforgató).

Zabot nē kīrgy számártul (mert magának sines).

A kinek szekerē farkán űsz, annak a nótáját dudoljad. (E szó: *dudol* nálunk nem igen használatos.)

Ném vaknak valuó a tükör.

Pinz embérsig, ruha tisztéssig; v. Ruha ikessig, pinz tisztéssig.

A zördög is megnyugodott, mikor léesett a fáról.

A fösvin többet kótt, a röst (rest) többet fárod.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Elbeszélés.

A zoláhfali embér még a törvénybíró.

Aszoňgya: Eljárt a zoláhfali embér Udvarhegyre, Máléfalan étetett. Ők a korcsmában ittak. A disznyó odament s megrugta a ló, hogy megdöglött. Evvel bépérelte a korcsmáros a zoláhfali embért, hogy a disznyót fizesse meg.

No hát kerültek a törvény elejibe. Kérdi a törvénybíró, hogy hát hogy történt az a dolog.

„Ugy történt, törvénybíró úr, hogy én volnék egy ló, s a törvénybíró úr volna egy disznyó, s én egyet nagyot sz . . nám és a törvénybíró úr aztat turkálná.”

Ő állott a törvénybíró mellett; ő akkor úgy hëzzá rugott a törvénybíróhoz, hogy a lába kitörött.

„Éppen úgy történt, hogy a ló akkor éppen úgy rugott hëzzá s úgy döglött még a disznyó!”

(Csík-Tusnád, Ferenc István elbeszélése.)

MELICH JÁNOS.

Gyermekjátékok.

Sz. Kiss Károly nagy-igmándi református lelkész úrtól halottam a következő játékverset, a mely, mint ő mondja, régebben az ötvenes és hatvanas években a Szekince mentén nagyon divott. A hajadonok hosszú sorba fogózva az ucca alsó végétől a felsőig haladtak lépésben, ezt dalolva:

Esztélánc, esztélánc,

Esztélánci rúzs.

Rúzs vönik, piros vönik,

Mégis kifordúnik.

Piros rúzs, fehér rúzs,

Török Zsófi (itt a nevét mondták sorba)

Idős szentém

Fordú ki az útra!

Igy e dalt karban énekelve haladtak, míg valamennyi hajadonon sorba nem ment a „kifordulás”.

Ugyanekkor, úgy mond, egy más dallamot is mondtak, ezen hiányosan reprodukálható szöveggel:

Mély kutba tekinték
 Kemény szálat szakájtok . . .
 . . . Asszonyomat látom.
 Bíborba, bársonyba,
 Gyöngyös koszorúba . . .

PÁPAY JÓZSEF.

Tájszók.

Hajdumegyiek.

lakni: szolgálni. „Kiné laksz most hé?”	sete: ki balkezét használja a jobb helyett (balog).
langaló: lángon sült lepény.	setézni: balkézzel végezni vmit.
laska: hosszúra vágott, levesbe való tészta.	sifon: szekrény.
lompos: lecsüngő ruhájú.	szeredás: szőrtarisznnya.
„Na tésis (te is) lompos vagy ám!”	szilke: széles fazék.
mancsolni: morzsálni (azaz morzsálva eszik).	szin: szekérállomás.
misling: csalamádé.	szítál az eső: lassan esik.
óros: kancsó.	szivonó: hamúhúzó.
őnek: neki.	szuka: nőtény kutya.
pacuha: rendetlen öltözékű.	talyiga: kétkerekű kocsi.
„Be pacuhán öltözködöl!”	tanya = céh: „Jó megtanyáztott kee”.
1j pasta: konyhó a szőlőben.	tarack: vad inda.
peckesen: büszkén, kidüllesztett mellél.	targonca: talyiga.
plafond: szoba padlása.	tejes: konyhaszekrényke.
pumpozni: pompázni. „Felpumpozd má’ magadat?”	tentélni: (gyermeknek) aludni.
puszli: mellény.	topánka: cipő.
putina: gyermek nadrág.	tornác: verenda.
rokolya: szoknya.	vak lyuk: ablakhely, mely nincs kivágva egészen.
settenkedni: vmi körül forgolódni.	vászon korsó: égetett fehér korsó.
	verőce: léces, fél ajtócska a konyhán.
	zsebbeli: zsebkendő.

(Hajdu-Szovát).

RECHNITZ IGNÁC.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Albert János:</i>	Pro domo 77
<i>Balassa József:</i>	Szómagyarázatok 244
<i>Barczu József:</i>	A 'Metamorphosis Transylvaniae' mon- dattana 353, 404, 455, 562
<i>Halász Ignác:</i>	Szómagyarázatok 241
<i>Kicska Emil:</i>	Alany és állítmány . 373, 385, 435, 537
<i>Kis Ignác:</i>	Faludi Ferenc nyelve 21, 67, 124, 165, 215, 270, 313. 361, 410, 460
<i>Melich János:</i>	Német vendégszók 14, 57, 101, 157, 205, 246, 295, 346, 391, 447, 556
<i>Molnár Gerő:</i>	Fordításaink 33
<i>Munkácsi Bernát:</i>	A 'hód', 'honcsok' és még valami . . 258
<i>Pápay József:</i>	Komló 465
<i>Prikkel Marián:</i>	A 'kutya' a magyar szólásokban 27, 71, 264, 304
	Csélesap 571
<i>Schmidt Győző:</i>	Több alaposságot! 220
<i>Szamota István:</i>	A koci 554
<i>Szarvas Gábor:</i>	Magyartalanságok 510
<i>Szilasi Mór:</i>	Szómagyarázatok 97, 289
<i>Szinnyei József:</i>	Jelentésváltozások 49
	Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában? 145, 193
<i>Tóth T. Albin:</i>	Az alanytalan mondatok 106, 161, 211, 253
<i>Veinstein-Hevess Kornél:</i>	A Jordánszky és Érdy codex 569
<i>Zolnai Gyula:</i>	A Königsbergi Töredék szalagjai . . . 111
	Müncheni töredékek 415
	Az ó, ő végű helynevek -i képzős szár- mazékai 566

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Vatalé. <i>Simonyi Zsigmond. Bódiss Jusztin, Prikkel M.</i> . .	36, 180
Budapesti magyarság. <i>Simonyi Zs., Szarvas Gábor</i>	37
'Nyelvidomárok'. <i>Szarvas Gábor</i>	38

	Oldal
Elegyes. Együttes. <i>Szarvas Gábor</i>	39
Külföldi magyarok. <i>Mikó Pál, Prikkel M.</i>	41, 227
Sempont. <i>Zolnai Gyula, Csengeri János</i>	82, 185
Csütörtököt mondott. <i>Ásbóth Oszkár, Prikkel Marián, Góddár Sándor</i>	83, 178, 228
Labyrinthus. <i>Schneider Mátyás, Faragó Henrik</i>	84, 180
Timár. <i>Szarvas Gábor</i>	85
Ildomos, ildomtalan és idomtalan. <i>Józsa P.</i>	180
Medve. <i>Józsa Pál</i>	181
Fyunwztas, fyuketel, fyu. <i>Zolnai Gyula</i>	181
Talpatsch. <i>Baloghi Dezső</i>	183
Olasz vendégszók. <i>Szarvas Gábor</i>	183
Vándormagyarok. <i>Lehr Vilmos</i>	186
Szálló ige. <i>Tóth Béla</i>	226
Prattároz. <i>Tóth Béla, Szarvas Gábor, Szinnyei József, Déri Gy., Melich J.</i>	226, 276
Viszája helyett a fonája. <i>Szarvas G</i>	229
-Iroz és -ál. <i>Szinnyei József</i>	276
Kommandál. <i>Déri Gyula, Szarvas Gábor</i>	277
Cipőkő. <i>Szarvas Gábor</i>	278
Szóajánlatok. <i>Szarvas Gábor</i>	280
Kolonc. <i>Szarvas Gábor</i>	322
Fogantalan szó. <i>Szarvas Gábor</i>	324
Az új elmélet hódítása. <i>Szarvas Gábor</i>	326
Hocos. <i>Melich János</i>	327
Kútfőterem. Üdülő. <i>Déri Gyula, Csapodi István</i>	328, 377
A kormány 'törekedte' v. 'törekedett' megbuktatni? <i>Simonyi Zs.</i>	330
Magyar-németség. <i>Harmath P.</i>	371
A mindnyájunkat érhető balesethez. <i>Munkácsi Bernát</i>	373
Farkas. <i>Munkácsi Bernát</i>	374
Egrős. <i>Melich János</i>	375
Logikai balesetek. <i>Szinnyei József</i>	420
Még egyszer a 'kész van'. <i>Jámbor T., Németh Ambrus, Bodonyi Nándor</i>	423, 471
Pedz-. <i>Albert János, Szarvas Gábor, Frecskay J</i> 425. 470.	576
Még egyszer 'ivad'. <i>Pápay József</i>	426
Zsákmány. <i>Szarvas Gábor</i>	428
Deres. <i>Melich János Szinnyei József</i>	468
Lámpa. <i>Király Károly</i>	469
Pedz, pecál, peccent. <i>Szarvas Gábor</i>	470
Hogy kell fordítani a 'honestis petentium desideriiis' kitéltet?	
<i>Bódiss Justin</i>	472
Kurcius és Csajthay. <i>Pannonhalmi Szaniszló</i>	472
Edzeni. <i>Simonyi Zsigmond</i>	576
Folnag és Folnegovics. <i>Melich János</i>	577
Supérlát. <i>Pápay József</i>	578
Vándormagyarok. <i>Schäfer Károly</i>	579

A nagyszzebeni gimnáziumnak egy következetes németsege. <i>Bódiss Jusztin</i>	580
A Müncheneri töredékekhez. <i>Zolnai Gyula</i>	581
Mindnyájunkat érhet baleset. <i>Simonyi Zsigmond</i>	582

Kérdések és feleletek.

,Csütörtököt mondott' miként keletkezett? <i>Szarvas Gábor</i>	44
Melyik a helyes: 'se baj' v. 'nem baj'? <i>Szarvas Gábor</i>	45
Mi a 'szimandel' és 'Sie hat haar auf den zähnen' szólás magyar megfelelője? <i>Szarvas Gábor</i>	45
Korcs szó a 'sempont'? <i>Szarvas Gábor</i>	46
Egyszerűek v. egyszerűk? <i>Szarvas Gábor</i>	131
A német nyelvben csak 1100 vendégszó van? <i>Szarvas Gábor</i> . .	132
Minő határozó a háromszor? Helyesen van magyarul mondva: <i>így csinál a kezével</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	133
Mért nem javítja meg a Nyelvőr a hibás használatokat?	136
Hogy kell helyesen írni: <i>ugorka-e</i> v. <i>uborka</i> ? <i>Szarvas Gábor</i> . .	137
,Ziehende kopfschmerzen, der kopf ist eingenommen' magyar kifejezése? Jó-e a <i>bárzsing</i> helyett a <i>nyelőcső</i> ? Helyes-e a <i>lob</i> szó? <i>Szarvas Gábor</i>	230
Melyik a helyesebb: 'Jót nevettem rajta' v. 'neki'? Helyes-e: <i>Igy szokik az lenni</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	231
Hol mondják <i>befelé</i> , <i>kifelé</i> helyett <i>benek</i> , <i>kinek</i> ? <i>Szarvas Gábor</i> . .	231
A <i>cimbora</i> jelentése? <i>Szarvas Gábor</i>	232
A kormányt <i>törekedte</i> v. <i>törekedett</i> megbuktatni? <i>Színnyei József</i> .	281
Helyes szó a <i>karbonc</i> = <i>karperec</i> , <i>karékesség</i> ? <i>Szarvas Gábor</i> . .	282
<i>Korhely</i> a tótból jött át a magyarba vagy megfordítva, a magyarból származott át a tótba? <i>Szarvas Gábor</i>	284
Magány-fogság jobb-e, mint magánfogság? <i>Simonyi Zs.</i>	583
Honnan származik ez a szó: <i>csepereg</i> ? <i>Simonyi Zs.</i>	583
<i>Szellő</i> mint képződött? <i>Simonyi Zs.</i>	583

Nyelvtörténeti adatok.

Simai Kristóf: 'Váratlan vendég'. Szólásmódok. <i>Czeczkó Antal</i> 91, 138	
Két levél Aranka Györgyhöz 1793-ból. <i>Nagyszigethi Kálmán</i> . .	379
Tájszótarlózat. <i>Simonyi Zsigmond</i>	140, 285, 473 584
Monaki Mihály ingóságainak inventáriuma 1651. <i>Katona Lajos</i> 575	

Irodalom.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (Zolnai Gyulától). <i>Bartha József</i>	127
Szájru-l-szájra (Tóth Bélától). <i>Tóth T. Albin</i>	170
Magyar nyelvgyakorló (Almásy Jánostól). <i>Albert János</i>	367

Vegyesek.

	Oldal
Hazafiaskodás a tudományban. <i>Szarvas Gábor</i>	1
Nyelvészeti tarkaságok. <i>Szamosi Gáspár</i>	86
Haragos levél. <i>Szarvas Gábor</i>	233
Mindnyájunkat érhet baleset! <i>Szinnyei J., Simonyi Zs.</i>	317, 582
Szarvas Gábor 1832—1895. <i>S. Zs.</i>	433
Emléket Szarvas Gábornak. <i>Beöthy Zsolt</i>	481
Szarvas Gábor élete. <i>Vikár Béla</i>	482
Szarvas Gábor önéletrajza	489
A három tanács. <i>Szarvas Gábor</i>	490

Népnyelvahagyományok.

Szólásmódok	94, 188, 331, 476
Közmondások	94, 585
Babonák	287
Párbeszédek	94
Beszédtöredékek	332, 382
Elbeszélések	382, 476, 586
Népmesék	189, 332, 429
Gyermekjátékok	477, 586
Néprománcok	336
Tájszók	47, 95, 191, 140, 288, 334, 383, 431, 477, 587

Földrajzi mutató.

Duna-Tisza-köz 334 | Dunántúl: Orosztony (Zala m.) 384 |
 Tiszaninnen: Palócevidék 47, 95, 191 | Mátravidék 288, 335, 383,
 431, 478 | Borsod megye (Szihalom) 432 | Hegyalja (Tokaj) 48,
 96, 192, 240, 335, 479 | Tiszavidék (Tisza-Dob) 480; Hajdú m.
 (Hajdú-Szovát) 477.

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika. Magánhangzók képzése az Árpádok korában 154, 193 | Német diftongusok magyar megfelelői 454 | Személynevek írása 472 | Oláh szavak írása 261.

II. Magánhangzók: Magánhangzók megőrzése: *szilētētüi, binüt: búnt, scilüt: szült; elé mēn-vén: elmenvén, mégé lēlhēsse: mégé* l. 122 || Időmérték: Tővégi magánhangzók megrövidülése 149, 153 || Pótló nyújtás: *péntő: pēntēly, zséfő: zséfőly, hēhő: hēhēly, ráspó: ráspol* 452 | ném. -er > magy. -ér > ély; ném. -er magy. -or; ném. -el > él (öl; oly) 451 | Hangrendi asszimiláció: *tahát* 122 || Hangszín: Zárt-ság: u > o 118, 147, o > a 154, bormuc, corat: karát, oznoc: annak, uog: vagy, angol: angyal 118, i: e; ü: ö 120 | Nyíltság: o: a; i: e; ü: ö 121, 204 || Järu-

lék magánhangzók: *istráng, islóg; ěspék, ěstrimfli; ostrom; goróf, kalap, pazarol* 450.

III. Mássalhangzók: Eredeti mássalhangzó megőrzése: *vímádság, üszve; huzjád: hozzád; oznok: annak* 122. *fulánk, langyos, ördögös, penderit* 260 | eredeti mássalhangzó elveszése: *viszak: iszak* 236. *tucli, piskolc, tömpöly, pencil, pöce, cikkely, söntés* 450 || Mássalhangzók elveszése: *ly, l: zséfő, péntő, ráspó* sat. 452 || Hangváltozások: *kh: kw: w* 99. *t: k* 448, *c: dz* 426, *l: r* 11. 276, *b: v* 236, *v: f* 241 || Järulékmássalhangzók: jár. -j 98, 376. -g: *sing, puszpáng; -t: tulipánt, rubint* 453, -r: *hare, sare, piarc* 453, -n, m: *lant, lomb* 453. *csaprang, barlang, poronty, kolonc, sanc* 324.

Alaktan.

I. Szótő 122 | Hangrövidítő tövek 153 | Szóösszetétel 24, *sempont* 47, 82, 185 | Ikerszók 24, 40.

II. Szóképzés. Kombináló szóalkotás 326 | I g e k é p z é s: frequentativ képzők: -sz, -z, *cél, -g, -ál, -csál* 23 | causativ k.: -at, -aszt 24, -üt, -ütt: -ít 123 | momentan k.: -m 23 | szenvedő k.:

24 | demominális igék.: -el, -él 452. *istenel, meggyanúl, agyarl, fondorl* 24, -íroz, -ál 276. 325 || Névszóképzés: dimin. -k, -ke; *cipők* 278 | -ász, -ész; -ság, -ség; -zat 23, 122 | -at, -et 122 | melléknév k.: -s 23, 185, -i 566 | fokozás 27, 82.

III. Szóragozás: Névragozás: többes r. 132 | birto-

kosrag -i 27, 123 | Helyragok 126, 152, -bele (be), -belől >ből | Igeragozás 123 | ikes igék 27 | 123, -nek, -vel, -hoz 123, 196 | nyomatékosító -sza, -sze: mond-
Pleonasztikus alakok: alájunk: hatsza, nézhedsze 27 | Névutók 30.

Jelentéstan.

Jelentésváltozások 49 | A ,ku-
tya' a magyar szólásokban 27, 71, 264, 304 | Szólások: két ház
ebe 28, ebek harmincadja 31, eb
ura fakó 33, eben gubát cserél
71, köti az ebet a karóhoz 74;
csüttörtököt mond 44, 83, 178,
228.

Mondattan.

Szórend 78, 168, 565 | Hang-
súly 435 | a relativum hangsúlya
441 | Alany és állítmány 337,
385, 435, 538 | Általános alany
355 | Alanytalan mondatok 106,
161, 211, 253 | mondat mondat-
rész gyanánt 167 | Idők és módok
69 | tárgy 357 | tárgyas személy-
rag visszaható ige mellett 281 |
visszaható igealakok szenvedő
helyett 79 | Határozók 124, 359 |
benek, kinek: befelé, kifelé 232;
jót nevettem rajta és neki 231 |
időhatározó 133 | Igenevek 69,
456 | Jelző 168 | birtokviszony 68,
408 | birt. -é többes számú bir-
toknév mellett 39 | Névelő, név-
mások 67 || Mellérendelt monda-
tok 458 | Alárendelt mondatok
562 | míg kötőszó 37 | sem, se 49.

Antibarbarus.

Magyartalanságok 501 | gyógy-
dij, gyógyterem 280 karbonc 283 |
Szórendi vétségek 80 | latinizmus
124, 166 | sandi 229 | visszahaj-
lott szemhéjak 34 | -va, -ve + lett
573 | menjünk míg elérne 37 | kiéi
ezek az ökrök? Pálékéi; halakéi
39 | kész van 423, 471.

SZÓMUTATÓ.

Abafinál 57
 abriktol 57
 abruta 58
 acélni 569
 agyafurt 50
 alabárd 58
 alárma 58
 aloh 58
 áltány 58
 ámetiszt 58
 ámpolna 183
 andac 58
 ándung 556
 ánslog 58
 ánzágol 59
 arány 289
 áspa 59
 atlac 59
 atrec 556
 auszlág 59
Báb 59
 bagony 50
 bak 59
 baka 556
 bakamár 60
 bakol 60
 bakter 60
 bál 60, 556
 balkón 60
 balzsam 61
 bamfli 556
 banda 61
 bank 61
 bárd 61
 barka 61
 bartos 61
 bástol 62
 béka-piszle 62

békén 62
 békényű 43
 berbécs 50
 billikom 63
 bitang 63
 bitol 64
 bócér 556
 bocs 65
 bódé 65
 boglár 64
 boglya 50
 bognár 64
 bókk 64
 bondsúr 64
 bonta 65, 279
 borbély 65
 bordély 65
 borosta 65
 bot 65
 böllér 66
 bős 66
 budi 66
 buksi 66
 bükk 66
 bükköny 66
Cábár 101
 cajt (ház) 102
 capistráng 102
 cappelódik 102
 céco 102
 céda 102
 cégér 102
 céh 102
 cél 103
 cigaré, cigar 103
 ciha 103
 cifer 103
 cikkely 104

cimbora 11, 232
 cimer 104
 cingolódik 104
 cinkos 52, 104
 cipellő 184
 cipőkő 278
 coki 105
 colonk, cölönk 322
 cömpőj 105
 cövek 105
 cuvag, cubak 106
Csakó 157
 csalafinta 573
 csécs, csicsa 157
 csélesap 571
 csémpe 157
 csepereg 583
 csiz 157
 csolnak 10
 csóva 53
 csödör 158, 236
 csúz 158
 csűr 158
 csütörtököt mond 44,
 83, 178, 228
Dékán 154
 delnő 90
 dercés 158
 deres 158, 468
 dokumány 159
 döllye 159
 döncöl, döngöl 159,
 557
 döröcköl 159
 dőzsöl 159
 durcás 159
 Edzeni 426, 453, 557,
 576

egész 101
 eggyüttes 39
 egrës 375
 ejtel 160
 elegyes 39
 épen 557
 ergellés 160
 erkély 160
 erszény 160
 est 259, 317
Fajd 205
 fajfa 205
 fajtol 206
 fakó 32
 fánk 206
 farkas 241, 374
 farsang 206
 fegyver 206
 fejtő 207
 fenköl 207
 ferhéc 207
 figyles 43
 filleng 208
 fillér 208
 fitying 208
 fityúr 11
 fogoly 209
 folnagy 577
 font 209
 fortély 109
 föld 209, 557
 fáz 210
 frigy 210
 fukar 210
 furmányos 210
 fustély 211
 futrás 211
 fuvar 6, 211
 füzér 211
 fynwztas 181
Gádor 246
 gantár 246
 gajdol 557
 gárgyán 247
 géb 247
 gépely 247
 gerely 247
 gërendely 247

gilic 248
 gob (hal) 248
 gödölye 248
 göröncsér 4
 göncöl 248
 guba 71
 gúnár 249
Gyémánt 249
 gyilok 249
 gyolcs 557
Hámor 249
 hancol, hancúz 249, 557
 hant 250
 harc 250, 557
 háromszor 134
 hecsepecs 250
 hehül 250
 helydíj 280
 hengér 250
 herkópáter 251
 himpellér 40, 251
 hocos 327
 hód 259
 hódol 251
 hohér 251
 hold 251
 honcsok, hancsik 53, 260, 318
 huncut 252
 hurcol 252
 hurut 252
Igen 97
 ildomos 56, 180
 irány 289
 istáp 252
 iszák 236
 ív, íj 244
 iva 253
 ivad 427
Kacér 295
 kaholy 295
 kalandos 558
 kalap 295
 kalapács 4
 kanavász 296
 káplán 558
 kaput 296

karám 297
 karbonc 282
 kasznár 296
 kázik 87
 kehely 297
 képénágë 42
 kerengő 85
 kész van 424, 471
 kóbor 298
 kóc 558
 kocsi 554
 kohó 298
 kók 558
 kolonc 323, 558
 komló 465
 korcovát 299
 kordovány 299
 korhely 284, 558
 kóter 299
 kovács 4
 köce 6
 köpü 300
 kristély 300
 krumpli 300
 kudarc 6, 301
 kúfár 301
 kukrejt 301, 558
 kurta 32
 kuruc 301
 kútfőterem 280, 328, 377
 kutya 7, 27, 71, 264, 304
Labyrinthus 84, 180
 lajt 559
 lajtortja 302
 lamos, lëmus 302
 lámpa 302, 469
 lárifári 302
 larma 302
 lator 302
 léc 302
 ledér 303, 559
 lék 303
 léllah 303
 léságos 304
 lóding 304
 lőre 304

Mafla 346
 magán-fogság 583
 majszol 346
 málc, márc 347
 málha 347
 mángorol 347
 marcipán 347
 markalf 347
 máriás 347
 medve 181
 mérföld 348
 mészáros 4
 messzely 348
 milé 348
 mordály 348
 morkoláb 348
 morzsol 559
 mozsár 348
Obégát 349
 ort 349
 ortály 349
 ostrom 349
 osztrák 349
Pacal 350
 pácol 560
 pacsí 350
 palánk 350
 pallér 350
 pálya 237
 pancsol 560
 pánkó 350
 pánt 350
 pántolódik 350
 patronitás 351
 pazarol 351
 pecál 470
 peccent 470
 pedz-, pecc 425, 470,
 576
 pék 351
 példa 351
 pēlch 351
 pelengér 351
 pendely 5, 351
 pernahajder 352
 pír-hal 560
 persli-hal 560
 pessely 352

pintér 352
 pisztoly 352
 polēnta 353
 polgár 353
 pór 353
 portya 560
 posch 560
 póce 354
 pöröly 354
 prattároz 226, 276
 prém 354
 prés 354
 pruszli 355
 putton 355
Rábsic 391
 ráf 391
 ránc 560
 raponc 392
 redő 86
 rekken 392
 rér 392
 rét 392
 ribizli 560
 ribol 392
 rokka 560
 róst 393
 rostély 393
 röjtő 560
 rőt 393
Sáfár 394
 sál 394
 salap 394
 salapol 394
 sallang 560
 sánc 395
 sarabol 395
 szempont 47, 82, 185
 sintér 396
 sódar 396
 sok 99
 sonka, sunka 396
 söntés 396
 stompol 398
 suarc 6
 supelláda 399
 supérlát 578
 surc 399
 sírol 399

szállóige 170, 226
 szanál 229
 szeccel 399
 szellő 583
 szög 399
 szörből 399, 561
Ták 400
 takács 4
 tallér 400
 talpatsch 183
 tarsoly 400
 tasli 561
 tégely 400
 timár 83
 tobák 400
 torony 400
 törkök 401
 trágár 401
 trumnyetas 43
 trotli 561
Ugorka 473
 üdülő 280, 377
Vakand, vakondok 54,
 260
 vándorol 402
 vár 258
 vastol 402
 vatalé 36, 180
 vëndély 402
 verföly 561
 viheder 326, 402
 virics 561
 vörös szem 321
Zacskó 403
 zamat 237, 403
 zóborol 403
 zománc 403
Zsák 403
 zsákmány 403, 428
 zsalu 561
 zsámoly 403
 zsarol 561
 zsellér 403
 zsinór 404
 zsomp 404
 zsúp 404

